

ST. MICHAEL'S COLLEGE
STUDENTS LIBRARY

The Institute of Religious Studies
TORONTO
LIBRARY
Toronto, Ontario

ST. MICHAEL'S COLLEGE
STUDENTS LIBRARY
TORONTO

100-100-100

PREFACE

THE works of Latin literature of the post-Augustan period have hitherto, with a few notable exceptions, been virtually excluded from the classical curricula of institutions of learning, both in Europe and America. The reason for this neglect is not far to seek. It is in great part due to the relative inferiority of this literature as a whole when compared with the noonday splendor of that of the age which preceded it. This fact, taken in connection with the limited time which is granted even to the classical masterpieces, has rendered teachers of Latin reluctant to introduce the works of authors of a later age. The manifest inexpediency, moreover, of putting into the hands of the college student bulky volumes which he cannot be expected to read in their entirety, even if this were desirable, and the dearth of available editions in many other cases, have also contributed to the neglect in question.

This is not as it should be. The literature of a people is a true mirror of the life and times which produce it; and the history of the Roman Empire is of such paramount importance to the student of our modern civilization that he cannot with impunity cast aside the key that will unlock the proper understanding of its influences. Whatever faults may be found with this literature—and I am the last to ignore or palliate them—we

may justly claim for it what Tacitus has said of his own age: *Non omnia apud priores meliora sed nostra quoque aetas multa laudis et artium imitanda posteris tulit*; and I have always felt that the introduction of the works of later authors in suitable selections cannot but infuse fresh life into classical studies, and widen the literary horizon of both pupil and teacher.

The present collection is the outcome of this long-cherished conviction. As readers, I have had particularly in mind the students of the higher classes in colleges, but these selections will also be found most useful as collateral reading for lectures on post-Augustan literature in universities; they will furnish suitable material for sight-reading; and, finally, they may possibly be welcomed by many a classical scholar whose lack of leisure or opportunity has hitherto prevented him from acquiring an adequate acquaintance with the literary masterpieces of the period in which they were written.

The selections themselves, while naturally not including everything that is best, will, I am confident, be found to contain nothing that is not eminently worthy of perusal; for, if I be permitted to alter slightly the words of Quintilian, *pauca (sunt enim eminentissima) excerpere in animo est. Facile est autem studiosis quae sunt his simillima iudicare: ne quisquam queratur omissa forte quae ipse valde probet*. Mere brief 'lumina ingenii et artis' have however, with one or two exceptions, been rigidly excluded, the selections being in every case made sufficiently extensive to give a continuous and coherent story which at the same time exhibits the author at his best.

The text follows the best modern editions, but I have availed myself of the opportunity to consult the latest critical contributions of importance, so far as they were accessible to me. The deviations from the standard texts

have been briefly recorded in a Critical Appendix, but their detailed justification must be reserved for some future occasion.

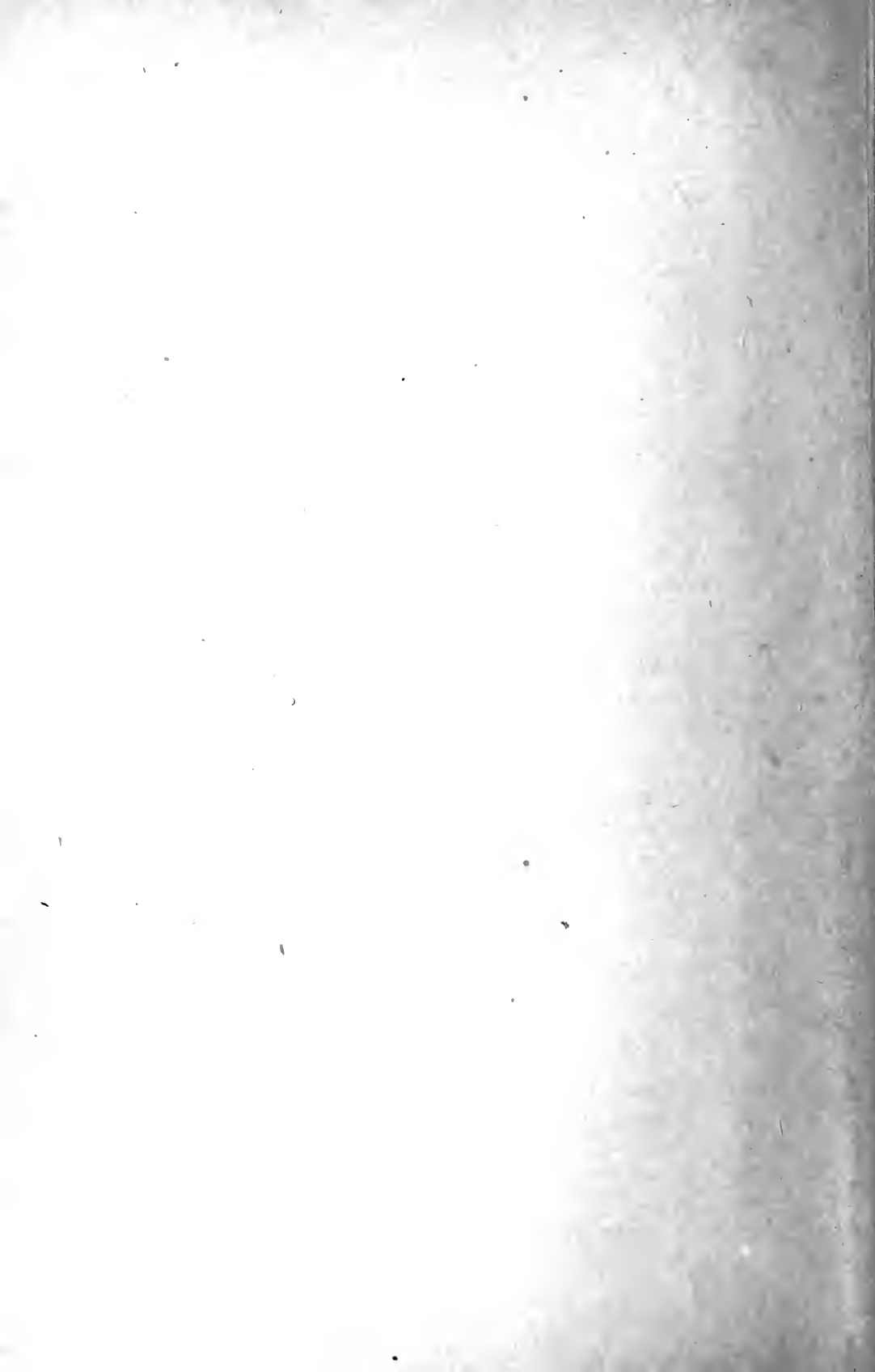
In view of the unfortunate confusion in matters of orthography and punctuation with which I found myself confronted, I have ventured to follow one consistent plan throughout, although I am well aware that the works of the authors selected, covering as they do a period of four centuries, do not exhibit any such uniformity themselves. I have written the unassimilated forms—for instance, *df*, *dr*, *dp*, *ds*, *dt*, *nl*, *nm*, *nr*, *bm*, and the accusative plural in *is*, wherever permissible, but have retained *mp* throughout, for reasons which it is not possible to give here.

The brief introductions to each author aim at nothing more than immediate orientation. For detailed information the reader should consult the current hand-books of Roman literature. I have, however, drawn attention to exhaustive modern commentaries, or monographs, where such exist.

In conclusion, I desire to thank Professor E. P. Morris, of Yale, and Professor M. H. Morgan, of Harvard, for their trouble in reading the proofs of the following pages, and for many suggestions which they have kindly communicated to me.

ALFRED GUDEMAN.

PHILADELPHIA, *June 20*, 1898.

CONTENTS

	PAGE
SENECA RHETOR	3-25
<i>Controversiae</i> —I.	
Introduction	3
Porcius Latro	7
<i>Controversiae</i> —II.	
Fabianus	10
<i>Controversiae</i> —III.	
Cassius Severus	12
The One-sidedness of Genius	14
<i>Controversiae</i> —X.	
Titus Labienus	17
<i>Suasoria</i> —VI.	
The Death and Character of Cicero	19
VELLEIUS PATERCVLVVS	27-40
I., 16-18, The Golden Age of Greek and Roman Literature	27
II., 34, Cicero	29
II., 35, Cato	29
II., 36, Augustan Age.	30
II., 41-43, Caesar	31
II., 66, Antonius and Cicero	33
II., 67, 70-2, 87-89, The Last Days of the Republic	34
II., 106-108, 130 f., Panegyric of Tiberius	37
CVRTIVS RVFVS	43-57
Bk. VI., 2, 15-21, 3, 1-18, Alexander's Speech to his Mutilinous Soldiers	43
Bk. VII., 8, 1-30, The Speech of the Scythians	46
Bk. VIII., 1, 20-52, 2, 1-12, The Murder of Clito	49
Bk. X., 5, The Death of Alexander	54

	PAGE
C. PETRONIVS ARBITER	59-103
Ch. 1-5, On the Decline of Culture	59
Ch. 88, On the Decline of the Arts	62
Ch. 118, Qualities Essential to True Poetry	63
Ch. 30-78, Cena Trimalchionis	64
L. ANNAEVS SENECA	105-173
Ch. 17-25, De Vita Beata	105
Bk. IV., 5-8, 30-32, De Beneficiis	113
Ch. 9, 16, De Tranquillitate Animi	119
Bk. II., 21, De Ira	122
Ch. 14-16, De Brevitate Vitae	123
Epist. 79, 13-17	126
Epist. 80, 1-10	127
Epist. 84, 1-9	129
Epist. 88, 1-46	132
Epist. 90, 1-46	140
Epist. 108, 23-39	151
Epist. 114, 1-22	155
Apocolocyntosis	161
PLINY THE ELDER	175-211
Preface to the Natural History	175
Bk. II., 1-27, Pliny's Theology	181
Bk. VII., 88-94, On Memory	186
Bk. VII., 100-117, Illustrious Men	188
Bk. XXXIII., 1-13, Metals	192
Bk. XXXV., 1-19, 21-28, 51-74, 79-97, 101-104, History of Painting	195
M. FABIVS QVINTILIANVS	213-258
Bk. I., Prooemium	213
Bk. I., 1, Elementary Instruction	217
Bk. I., 2, Education at Home and in School	224
Bk. I., 3, Child Study	229
Bk. I., 12, Multiplicity of Elementary Studies	232
Bk. II., 2, The Character and Duties of the Teacher	235
Bk. II., 3, On Selection of the Teacher	237
Bk. VI., Prooemium	239
Bk. X., 1, 1-45, On Reading	242
Bk. X., 1, 85-131, Review of Roman Authors	250

CONTENTS

ix

PAGE

P. CORNELIUS TACITVS	261-331
<i>Dialogus</i> —	
Ch. 5-10, Aper's Defence of Oratory	261
Ch. 11-13, Maternus's Defence of Poetry	267
Ch. 27-30, Messalla on the Decline of Oratory	269
<i>Agricola</i> —	
Ch. 29-34, Speeches of Calgacus and Agricola	273
Ch. 40-46, Agricola's Return to Rome—His Death	277
<i>Historiae</i> —	
Bk. I., 1-3, Introduction	282
Bk. I., 49, Character of Galba	283
Bk. II., 46-49, The Death of Otho	284
Bk. II., 74-77, Vespasian and Mucianus	286
Bk. IV., 5-8, Helvidius Priscus and Marcellus	288
<i>Annales</i> —	
Bk. IV., 32 f., Tacitus on His Work	291
Bk. IV., 34 f., On Freedom of Speech	292
Bk. VI., 22 (28), Reflections on Fate	294
Bk. I., 1-4, Introduction	294
Bk. I., 5-15, Death of Augustus and Succession of Tiberius	297
Bk. I., 16-30, Revolt of the Pannonian Legions	304
Bk. II., 69-73, 75, Death of Germanicus	312
Bk. III., 1-6, Funeral of Germanicus	315
Bk. XIII., 1-5, The Beginning of Nero's Reign	318
Bk. XIV., 3-11, Nero the Matricide	320
Bk. XV., 38-44, The Burning of Rome	325
Bk. II., 88, Arminius	330
Bk. III., 55, Social Conditions in Rome	330
Bk. XVI., 16, Tacitus on the Character of His Work	331
PLINY THE YOUNGER	333-355
Bk. I., 6, IX., 10, To Tacitus.—Hunting and Litera- ture	333
Bk. I., 9, To Fundanus.—City and Country Life	334
Bk. I., 10, To Attius Clemens.—Euphrates the Philoso- pher	335
Bk. III., 5, To Baebius Macer.—The Writings of Pliny the Elder	336

	PAGE
Bk. III., 7, To Caninius Rufus.—Death of Silius Italicus	339
Bk. III., 16, To Metilius Nepos.—Arria's Heroism	340
Bk. III., 21, To Cornelius Priscus.—Death of the Poet Martial	342
Bk. V., 10 (11), To Suetonius Tranquillus.—Request to Publish his Writings	343
Bk. VI., 15, To Romanus.—An Anecdote	344
✓ —Bk. VI., 16, 20, To Tacitus.—Death of Pliny the Elder at the Eruption of Vesuvius in 79 A.D.	344
Bk. VII., 20, To Tacitus.—Their Intimacy	350
Bk. VII., 33, To Tacitus.—A Notable Act of Pliny	351
Bk. VIII., 23, To Maximus.—Pliny's Fame	352
✓ Ep. XCVI., To Trajan.—Concerning the Treatment of the Christians	353
Ep. XCVII., Trajan's Answer	355
C. SVETONIUS TRANQVILLVS	357-395
Life of Terence	357
Ch. 45-48, 53-61, 64-88, Life of Caesar: Character, Accomplishments, Death	360
Ch. 20-26, 32-34, 36-43, 47-54, 56 f., Life of Nero	378
M. IVNIANVS IVSTINVS	397-422
Preface	397
Bk. XXIV., 6, The Gauls under Brennus at Delphi	398
Bk. XXXI., 1-8, Antiochus and Hannibal	401
Bk. XXXII., 4, Death of Hannibal, Scipio, and Philopoemen in 183 B.C.	408
Bk. XXXVII., 1-4, Mithridates	409
Bk. XXXVIII., 3-7, The Speech of Mithridates against the Romans	412
Bk. XLI., 1-6, The Parthians	418
APVLEIVS	425-460
<i>Metam.</i> IV., 28-35, V., 1-31, VI., 1-23, Amor et Psyche	425
MINVCIVS FELIX	463-505
<i>Octavius</i> —	
Ch. 1-4, Introduction	463
Ch. 5-8, Speech of Caccilius.—Defence of Paganism	466

CONTENTS

xi

Ch. 8, 3-13, Speech of Caecilius.—Attack upon Christianity	PAGE 470
Ch. 14-27, Speech of Octavius.—Attack upon Paganism	475
Ch. 28-30, 31-38, Speech of Octavius.—Defence of Christianity	493
Ch. 39, Epilogue	504
AMMIANVS MARCELLINVS	507-547
Bk. XXXI., 16, 9, The Author on his Work	507
Bk. XIV., 6, 2-26, The Degeneracy of Roman Society	507
Bk. XVI., 10, 5-17, The Beauty of Rome	512
Bk. XVI., 12, 1, Battle of Strasburg, 357 A.D.	514
Bk. XXII., 15, 3-13, The Nile	526
Bk. XXII., 16, 7-24, Alexandria	528
Bk. XXV., 3, 15-23, Death of Iulian, 363 A.D.	531
Bk. XXV., 4, Character of Iulian	533
Bk. XXX., 4, 5-5, 1, Degenerate Rome	537
Bk. XXXI., 2, 1-12, The Huns.	541
Bk. XXXI., 2, 17-25, The Halani	543
Bk. XXXI., 14, 1-9, Death of Valens, 378 A.D.	546
BOETHIVS	549-565
Bk. I., 1-3, Philosophy Appears to Boethius in Prison	549
Bk. I., 3, 4, Boethius Recognizes Her	552
Bk. I., 4, The Defence of Boethius	554
Bk. I., 5, Reply of Philosophy	560
Bk. II., 1, Philosophy's Second Address	562
Bk. II., 2, The Address of Fortuna	565
<hr style="width: 20%; margin: 0 auto;"/>	
APPENDIX CRITICA	567

LATIN LITERATURE OF THE EMPIRE

SENECA RHETOR

ANNAEUS SENECA, father of the philosopher, was born in Corduba, Spain, about 50 B.C. and died about 40 A.D. Endowed with a most phenomenal memory, he undertook in his old age to reproduce verbatim the discussions of the many illustrious rhetoricians whom he had heard.

Of this collection there have come down to us, partly in an epitomized form, seventy-four *Controversiae* 'moot cases,' and seven so-called *Suasoriae* 'hortatory declamations.'

This work was written between 38 and 40, and constitutes our chief source of information for the history of Roman rhetoric. Unquestionably the most interesting portions are the Introductions to the *Controversiae*, in which Seneca, in a most charming and all but classic style, gives us not only considerable autobiographical detail, but above all a very acute and impartial analysis of the characteristics of the most noted rhetoricians themselves.

Cp. V. CUCHEVAL, *Histoire de l'Éloquence Romaine*, 2 vols., Paris, 1893.

SENECA RHETOR

---

*Introductory Letter to the Controversiae, addressed to his
three sons.*

Exigitis rem magis iucundam mihi quam facilem : iu-1
betis enim quid de his declamatoribus sentiam qui in
aetatem meam inciderunt indicare, et si qua memoriae
meae nondum elapsa sunt ab illis dicta colligere, ut quam-
5 vis notitiae vestrae subducti sint, tamen non credatis
tantum de illis, sed et iudicetis. Est, fateor, iucundum
mihi redire in antiqua studia melioresque ad annos respi-
cere et vobis querentibus quod tantae opinionis viros au-
dire non potueritis detrahere temporum iniuriam. Sed 2
10 cum multa iam mihi ex meis desideranda senectus fecerit,
oculorum aciem retuderit, aurium sensum hebetaverit,
nervorum firmitatem fatigaverit, inter ea quae retinui
memoria est res ex omnibus animi partibus maxime deli-
cata et fragilis, in quam primam senectus incurrit. Hanc
15 aliquando in me floruisse, ut non tantum ad usum suffi-
ceret, sed in miraculum usque procederet, non nego : nam
et duo milia nominum recitata quo erant ordine dicta red-
debam et ab his qui ad audiendum praeceptorem mecum
convenerant singulos versus a singulis datos, cum plures
20 quam ducenti efficerentur, ab ultimo incipiens usque ad
primum recitabam. Nec ad complectenda tantum quae 3
vellem velox mihi erat memoria, sed etiam ad continenda

quae acceperat solebat bonae fidei esse. Nunc iam et
 aetate quassata et longa desidia quae iuvenilem quoque
 animum dissolvit, eo perducta est, ut etiamsi potest ali-
 quid praestare, non possit promittere: diu ab illa nihil
 repetivi. Nunc quia iubetis, quid possit experiar et illam 5
 omni cura scrutabor. Ex parte enim bene spero; nam
 quaecumque apud illam aut puer aut iuvenis deposui, quasi
 recentia aut modo audita sine cunctatione profert: at si
 qua illi intra proximos annos commisi, sic perdidit et
 amisit, ut etiamsi saepius ingerantur, totiens tamen tan- 10
 4 quam nova audiam. Ita ex memoria quantum vobis satis
 sit superest: neque enim de his me interrogatis quos ipsi
 audistis, sed de his qui ad vos usque non pervenerunt.
 Fiat quod vultis: mittatur senex in scholas. Illud ne-
 cesse est impetrem, ne me quasi certum aliquem ordinem 15
 velitis sequi in contrahendis quae mihi occurrent: necesse
 est enim per omnia studia mea errem et passim quidquid
 5 obvenerit adprehendam. Controversiarum sententias for-
 tasse pluribus locis ponam in una declamatione dictas:
 non enim dum quaero aliquid invenio, sed saepe quod 20
 quaerenti non comparuit aliud agenti praesto est: quae-
 dam vero quae obversantia mihi et ex aliqua parte se
 ostendentia non possum occupare, eadem securo et repo-
 sito animo subito emergunt. Aliquando etiam seriam rem
 agenti et occupato sententia diu frustra quaesita intem- 25
 pestive molesta est. Necesse est ergo me ad delicias com-
 ponam memoriae meae quae mihi iam olim precario paret.
 6 Facitis autem, iuvenes mei, rem necessariam et utilem,
 quod non contenti exemplis saeculi vestri, prioris quoque
 vultis cognoscere: primum quia, quo plura exempla in- 30
 spectata sunt, plus in eloquentia proficitur. Non est unus,
 quamvis praecipuus sit, imitandus, quia numquam par fit
 imitator auctori. Haec rei natura est: semper citra veri-
 tatem est similitudo. Deinde ut possitis aestimare, in

quantum cotidie ingenia decrescant et nescio qua iniquitate naturae eloquentia se retro tulerit: quidquid Romana facundia habet, quod insolenti Graeciae aut opponat aut praeferat, circa Ciceronem effloruit; omnia ingenia 7
5 quae lucem studiis nostris adtulerunt tunc nata sunt. In deterius deinde cotidie data res est, sive luxu temporum—nihil enim tam mortiferum ingeniis quam luxuria est—sive, cum praemium pulcherrimae rei cecidisset, translatum est omne certamen ad turpia multo honore quaestuque vigentia, sive fato quodam cuius maligna perpetuaque in rebus omnibus lex est, ut ad summum perducta rursus ad infimum, velocius quidem quam ascenderant, relabantur. Torpent ecce ingenia desidiosae iuventutis 8
15 nec in unius honestae rei labore vigilatur: somnus languorque ac somno et languore turpior malarum rerum industria invasit animos, cantandi saltandique obscena studia effeminatos tenent, capillum frangere et ad muliebres blanditias extenuare vocem, mollitia corporis certare cum feminis et immundissimis se excolere munditiis 20
nostrorum adolescentium specimen est. Quis aequalium 9
vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, immo quis satis vir est? Emolliti enervesque, ut nati sunt, in vita manent, expugnatores alienae pudicitiae, negligentibus suae. In hos ne dii tantum mali ut cadat eloquentia: quam non mirarer, nisi animos in quos se conferret eligeret. Erratis, optimi iuvenes, nisi illam vocem non M. Catonis, sed oraculi creditis. Quid enim est oraculum? nempe voluntas divina hominis ore enuntiata; et quem tandem antistitem sanctiorem sibi invenire divinitas potuit quam M. Catonem, per quem humano generi non praeciperet, sed convicium faceret? ille ergo vir quid ait? ‘orator est, Marce fili, vir bonus dicendi peritus.’
Ite nunc et in istis vulsis atque expolitis et nusquam nisi 10
in libidine viris quaerite oratores. Merito talia habent

exempla qualia ingenia. Quis est qui memoriae studeat? quis qui, non dico magnis virtutibus, sed suis placeat? sententias a disertissimis viris iactas facile in tanta hominum desidia pro suis dicunt et sic sacerrimam eloquentiam quam praestare non possunt, violare non desinunt. Eo libentius quod exigitis faciam et quaecumque a celeberrimis viris facunde dicta teneo, ne ad quemquam privatim
 11 pertineant, populo dedicabo. Ipsis quoque multum praestaturus videor, quibus oblivio inminet, nisi aliquid, quo memoria eorum producat, posteris tradatur. Fere enim
 10 aut nulli commentarii maximorum declamatorum exstant aut, quod peius est, falsi. Itaque ne aut ignoti sint aut aliter quam debent noti, summa cum fide suum cuique reddam. Omnes autem magni in eloquentia nominis excepto Cicerone videor audisse; ne Ciceronem quidem
 15 aetas mihi eripuerat, sed bellorum civilium furor, qui tunc orbem totum pervagabatur, intra coloniam meam me continuit: alioqui in illo atrio in quo duos grandes praetextatos ait secum declamasse, potui adesse illudque ingenium, quod solum populus Romanus par imperio
 20 suo habuit, cognoscere et, quod vulgo aliquando dici solet, sed in illo proprie debet, potui vivam vocem au-
 12 dire. Declamabat autem Cicero non quales nunc controversias dicimus, ne tales quidem quales ante Ciceronem dicebantur, quas thesis vocabant. Hoc enim genus ma-
 25 teriae quo nos exercemur adeo novum est, ut nomen quoque eius novum sit. Controversias nos dicimus: Cicero causas vocabat. Hoc vero alterum nomen Graecum quidem sed in Latinum ita translatum ut pro Latino sit, scholastica; controversia multo recentius est, sicut ipsa
 30 declamatio apud nullum antiquum auctorem ante Ciceronem et Calvum inveniri potest qui declamationem a dictione distinguit; ait enim: declamare iam se non mediocriter, dicere bene; alterum putat domesticae exerci-

tationis esse, alterum verae actionis. Modo nomen hoc prodiit; nam et studium ipsum nuper celebrari coepit: ideo facile est mihi ab incunabulis nosse rem post me natam.

Porcius Latro.

In aliis autem an beneficium vobis daturus sim nescio, 13
in uno accipio: *Latronis* enim *Porcii*, carissimi mihi
sodalis, memoriam saepius cogar retractare et a prima
pueritia usque ad ultimum eius diem perductam fami-
10 liarem amicitiam cum voluptate maxima repetam. Nihil
illo viro gravius, nihil suavius, nihil eloquentia dignius;
nemo plus ingenio suo imperavit, nemo plus indulisit.
In utramque partem vehementi viro modus deerat: nec
intermittere studia sciebat nec repetere. Cum se ad 14
15 scribendum concitaverat, iungebantur noctibus dies et
sine intervallo gravius sibi instabat nec desinebat nisi
defecerat; rursus cum se remiserat, in omnes lusus, in
omnes iocos se resolvebat; cum vero se silvis montibusque
tradiderat, in silvis ac montibus natos homines illos agrestis
20 laboris patientia et venandi sollertia provocabat et in tan-
tam perveniebat sic vivendi cupiditatem, ut vix posset ad
priorem consuetudinem retrahi. At cum sibi iniecerat
manum et se blandienti otio abduxerat, tantis viribus in-
cumbebat in studium, ut non tantum nihil perdidisse,
25 sed multum adquisisse desidia videretur. Omnibus qui- 15
dem prodest subinde animum relaxare; excitatur enim
otio vigor et omnis tristitia quae continuatione pertinacis
studii adducitur, feriarum hilaritate discutitur: nulli ta-
men intermissio manifestius proderat. Quotiens ex inter-
30 vallo dixerat, multo acrius violentiusque dicebat: exulta-
bat enim animo novato atque integro robore et tantum a
se exprimebat quantum concupierat. Nesciebat dispen-

sare vires suas, sed inmoderati adversus se imperii fuit; ideoque studium eius prohiberi debebat, quia regi non poterat. Itaque solebat et ipse, cum se adsidua et numquam intermissa contentione fregerat, sentire ingenii lassitudinem quae non minor est quam corporis, sed oc-
16 cultior. Corpus illi erat et natura solidum et multa exercitatione duratum, ideoque numquam impetus ardentis animi deseruit. Vox robusta, sed sordida, lucubrationibus et negligentia, non natura, infuscata; beneficio tamen laterum extollebatur et quamvis inter initia 10 parum adtulisse virium videretur, ipsa actione ad crescebat. Nulla umquam illi cura vocis exercendae fuit: illum fortem et agrestem et Hispanae consuetudinis morem non poterat dediscere: utcumque res tulerat ita vivere, nihil vocis causa facere, non illam per gradus paulatim ab imo 15 ad summum perducere, non rursus a summa contentione paribus intervallis descendere, non sudorem unctione di-
17 scutere, non latus ambulatione reparare. Saepe cum per totam lucubraverat noctem, ab ipso cibo statim ad declamandum veniebat. Iam vero quin rem inimicissimam 20 corpori faceret, vetari nullo modo poterat: post cenam fere lucubrabat nec patiebatur alimenta per somnum quietemque aequaliter digeri, sed perturbata ac dissipata in caput agebat; itaque oculorum et aciem contuderat et colorem mutaverat. Memoria ei natura quidem felix, 25 plurimum tamen arte adiuta. Numquam ille quae dicturus erat ediscendi causa relegat: edidicerat illa, cum scripserat; id eo magis in illo mirabile videri potest, quod non lente et anxie, sed eodem paene quo dicebat
18 impetu scribebat. Illi qui scripta sua torquent, qui de 30 singulis verbis in consilium eunt, necesse est quae totiens animo suo admovent novissime adfigant: at quorumcumque stilus velox est, tardior memoria est. In illo non tantum naturalis memoriae felicitas erat, sed ars summa

et ad comprehendenda quae tenere debebat et ad custodienda, adeo ut omnes declamationes suas quascumque dixerat teneret etiam. Itaque supervacuos sibi fecerat codices: aiebat se in animo scribere. Cogitata dicebat ita, 5 ut in nullo umquam verbo eum memoria deceiverit. Historiarum omnium summa notitia: iubebat aliquem nominari duces et statim eius acta cursu reddebat; adeo quaecumque semel in animum eius descenderant in promptu erant. Video vos, iuvenes mei, plus iusto ad hanc eius 19 virtutem obstupescere; alia vos mirari in illo volo; hoc quod tantum vobis videtur, non operosa arte tradi potest. Intra exiguum paucissimorum dierum tempus poterit quilibet facere illud quod Cineas fecit, qui missus a Pyrrho legatus ad Romanos postero die novus homo et senatum 15 et omnem urbanam circumfusam senatui plebem nominibus suis persalutavit; aut quod ille fecit qui recitatum a poeta novum carmen dixit suum esse et protinus e memoria recitavit, cum hoc ille cuius carmen erat facere non posset; aut quod fecit Hortensius qui a Sisenna provocatus in autione persedit per diem totum et omnes res et 20 pretia et emptores ordine suo argentariis recognoscentibus ita ut in nulla re falleretur recensuit. Cupitis statim discere? suspendam cupiditatem vestram et faciam alteri beneficio locum; interim hoc vobis in quo iam obligatus 25 sum persolvam. Plura fortasse de Latrone meo videor 20 vobis quam audire desiderastis exposuisse; ipse quoque hoc futurum provideram, ut memoriae eius, quotiens occasio fuisset, difficulter avellerer. Nunc his tamen ero contentus; sed quotiens me invitaverit memoria, libentissime faciam ut illum totum et vos cognoscatis et ego re- 30 cognoscam. Illud unum non differam, falsam opinionem de illo in animis hominum convaluisse. Putant enim fortiter quidem sed parum subtiliter eum dixisse, cum in illo, si qua alia virtus fuit, et subtilitas fuerit. Id quod 21

nunc a nullo fieri animadverto semper fecit: antequam dicere inciperet sedens quaestiones eius quam dicturus erat controversiae proponebat, quod summae fiduciae est. Ipsa enim actio multas latebras habet, nec facile potest, si quo loco subtilitas defuit, adparere, cum orationis cursus 5 audientis iudicium impediatur, dicentis abscondatur; at ubi nuda proponuntur membra, si quid aut numero aut ordine excidit, manifestum est. Quid ergo? unde haec de illo fama? nihil est iniquius his qui nusquam putant esse subtilitatem, nisi ubi nihil est praeter subtilitatem; et in 10 illo cum omnes oratoriae virtutes essent, hoc fundamentum superstructis tot et tantis molibus obruebatur, nec deerat in illo, sed non eminebat; et nescio an maximum vitium subtilitatis sit nimis se ostendere. Magis nocent insidiae quae latent; utilissima est dissimulata subtilitas 15 quae effectu adparet, habitu latet. [. . .] Sed iam non sustineo diutius vos morari: scio quam odiosa res mihi sit Circensibus pompa.

Controversiae, Book II., Introduction.—Fabianus.

1 Cum repeterem quos umquam bene declamantes audis- 20 sem, occurrit mihi inter alios *Fabianus* philosophus, qui adulescens admodum tantae opinionis in declamando, quantae postea in disputando fuit. Exercebatur apud Arellium Fuscum cuius genus dicendi imitatus plus deinde laboris impendit ut similitudinem eius effugeret, quam impende- 25 rat ut exprimeret. Erat explicatio Fusci Arelli splendida quidem sed operosa et implicata, cultus nimis adquisitus, compositio verborum mollior quam ut illam tam sanctis fortibusque praeceptis praeparans se animus pati posset; summa inaequalitas orationis, quae modo exilis erat, modo 30 nimia licentia vaga et effusa: principia, argumenta, nar-

rationes aride dicebantur, in descriptionibus extra legem omnibus verbis, dummodo niterent, permissa libertas; nihil acre, nihil solidum, nihil horridum; splendida oratio et magis lasciva quam laeta. Ab hac cito se Fabianus sepa-
5 ravit et luxuriam quidem cum voluit abiecit, obscuritatem non potuit evadere; haec illum usque in philosophiam prosecuta est. Saepe minus quam audienti satis est eloquitur, et in summa eius ac simplicissima facultate dicendi antiquorum tamen vitiorum remanent vestigia.
10 Quaedam tam subito desinunt, ut non brevia sint, sed abrupta. Dicebat autem Fabianus fere dulces sententias et quotiens inciderat aliqua materia quae convicium seculi reciperet, inspirabat magno magis quam acri animo. Deerat illi oratorium robur et ille pugnatorius mucro, splendor
15 vero velut voluntarius non elaboratae orationi aderat. Vultus dicentis lenis et pro tranquillitate morum remissus; vocis nulla contentio, nulla corporis adseveratio, cum verba velut iniussa fluerent. Iam videlicet compositus et pacatus animus, cum veros compressisset adfectus et iram
20 doloremque procul expulisset, parum bene imitari poterat quae effugerat. Suasoriis aptior erat; locorum habitus
3 fluminumque decursus et urbium situs moresque populorum nemo descripsit abundantius. Numquam inopia verbi substitit, sed velocissimo ac facillimo cursu omnes res
25 beata circumfluebat oratio. Haec eo libentius, Mela, fili carissime, refero, quia video animum tuum a civilibus officiis abhorrentem et ab omni ambitu aversum hoc unum concupiscentem, nihil concupiscere. Eloquentiae tandem studeas: facilis ab hac in omnis artis discursus
30 est; instruit etiam quos non sibi exercet. Nec est quod insidias tibi putes fieri, quasi id agam, ut te bene cedentis studii favor teneat. Ego vero non sum bonae mentis impedimentum: perge quo inclinatus animus et paterno contentus ordine subduc fortunae magnam tui partem. Erat 4

quidem tibi maius ingenium quam fratribus tuis, omnium bonarum artium capacissimum : est et hoc ipsum melioris ingenii pignus, non conrumpi bonitate eius, ut illo male utaris. Sed quoniam fratribus tuis ambitiosa curae sunt, foroque se et honoribus parant in quibus ipsa quae spe-
 5 rantur timenda sunt, ego quoque eius alioqui processus avidus et hortator laudatorque vel periculosae dum honestae modo industriae duobus filiis navigantibus te in portu retineo. Sed proderit tibi in illa quae tota mente agitas declamandi exercitatio, sicut Fabiano profuit : qui ali-
 10 quando Sextium audiret, nihilominus declamabat et tam diligenter, ut putares illum illi studio parari, non per illud
 5 alteri praeparari. Habuit et Blandum rhetorem praeceptorem qui primus eques Romanus Romae docuit : ante illum intra libertinos praeceptores pulcherrimae discipli-
 15 nae continebantur, et minime probabili more turpe erat docere quod honestum erat discere. Nam primus omnium Latinus rhetor Romae fuit puero Cicerone Plotius. Apud Blandum diutius quam apud Fuscum Arellium studuit, sed cum iam transfugisset, eo tempore quo eloquentiae
 20 studebat non eloquentiae causa. Scio futurum, ut auditis eius sententiis cupiatis multas audire. Sed nec ille diu declamationibus vacavit et ego tanto minorem natu quam ipse eram audiebam quotiens inciderat, non quotiens volueram. In hunc ergo libellum quaecumque ab
 25 illo dicta teneo conferam.

Controversiae, Book III., Introduction.—Cassius Severus.

1 Quosdam disertissimos cognovi viros non respondentis famae suae cum declamarent, in foro maxima omnium admiratione dicentes, simul ad has domesticas exercita-
 30 tiones secesserant desertos ab ingenio suo. Quod accidere

plerisque aequè mihi mirum quam certum est. Memini itaque me a *Severo Cassio* quaerere, quid esset cur in declamationibus eloquentia illi sua non responderet. In 2
nullo enim hoc fiebat notabilius. Oratio eius erat valens,
5 culta, vigentibus plena sententiis; nemo minus passus est aliquid in actione sua otiosi esse; nulla pars erat quae non sua virtute staret, nihil in quo auditor sine damno aliud ageret, omnia intenta, aliquid petentia; nemo magis in sua potestate habuit audientium adfectus. Verum est
10 quod de illo dicit *Gallio* noster: 'cum dicebat, rerum potiebatur, adeo omnes imperata faciebant; cum ille voverat, irascebantur. Nemo non illo dicente timebat, ne desineret.' Non est quod illum ex his quae edidit aesti- 3
metis; sunt quidem et haec quibus eloquentia eius agno-
15 scatur; auditus tamen longe maior erat quam lectus. Non hoc ea portione illi accidit, qua omnibus fere quibus maiori commendationi est audiri quam legi, sed in illo longe maius discrimen est. Primum tantundem erat in homine quantum in ingenio: corporis magnitudo conspi-
20 cua, suavitas valentissimae vocis—quamvis haec inter se raro coeant, ut eadem vox et dulcis sit et solida—pronuntiatio quae histrionem posset producere, nec tamen quae histrionis posset videri. Nec enim quicquam magis 4
in illo mirareris quam quod gravitas quae deerat vitae,
25 actioni supererat: quamdiu citra iocos se continebat, censoria oratio erat. Deinde ipsa quae dicebat meliora erant quam quae scribebat. Vir enim praesentis animi et maioris ingenii quam studii magis placebat in his quae inveniebat quam in his quae adtulerat. Iam vero iratus
30 commodius dicebat, et ideo diligentissime cavebant homines, ne dicentem interpellarent. Uni illi proderat ex- 5
cuti; melius semper fortuna quam cura de illo merebat. Numquam tamen haec felicitas illi persuasit negligentiam. Uno die privatas plures quam duas agebat et ita ut alteram

ante meridiem ageret, alteram post meridiem; publicam vero numquam amplius quam unam uno die. Nec tamen scio quem reum illi defendere nisi se contigerit: adeo nusquam rerum ullam materiam dicendi nisi in periculis 5 suis habuit. Sine commentario numquam dixit nec hoc 5 commentario contentus erat in quo nudae res ponuntur, sed ex maxima parte perscribebatur actio; illa quoque quae salse dici poterant adnotabantur; sed cum procedere nollet nisi instructus, libenter ab instrumentis recedebat. Ex tempore coactus dicere infinito se antecede- 10 bat, cum illi tam bene temeritas cederet. Omnia ergo habebat quae illum ut bene declamaret, instruerent: phrasin non vulgarem nec sordidam sed lectam, genus 15 dicendi non remissum aut languidum sed ardens et concitatum, non lentas nec vacuas explicationes sed plus sensuum quam verborum habentes, diligentiam, maximum etiam mediocris ingenii subsidium. Tamen non tantum infra se cum declamaret, sed infra multos erat: itaque 20 raro declamabat et non nisi ab amicis coactus.

The one-sidedness of genius.

8 Sed quaerenti mihi, quare in declamationibus impar sibi esset, haec aiebat: quod in me miraris paene omnibus evenit. Magna quoque ingenia—a quibus multum abesse 25 me scio—quando plus quam in uno eminuerunt opere? Ciceronem eloquentia sua in carminibus destituit; Vergilium illa felicitas ingenii sui in oratione soluta reliquit; orationes Sallustii in honorem historiarum legentur; eloquentissimi viri Platonis oratio quae pro Socrate scripta 30 9 est nec patrono nec reo digna est. Hoc non ingeniis tan-

tum, sed corporibus videtis accidere, quorum vires non ad omnia quae viribus efficiuntur aptae sunt: illi nemo luc-tando par est; ille ad tollendam magni ponderis sarcinam praeualet; ille quicquid adprehendit, non remittit, sed in
5 proclive nitentibus vehiculis moraturas manus inicit. Ad animalia veni: alii ad aprum, alii ad cervum canes faciunt; equorum non omnium, quamvis celerrimi sint, idonea curriculis velocitas est; quidam melius equitem patiuntur, quidam iugum. Ut ad meum te morbum
10 vocem, Pylades in comoedia, Bathyllus in tragoedia multum a se aberant; cognomini meo cum velocitas pedum non concedatur tantum, sed obiciatur, lentiores manus sunt; quidam cum hoplomachis, quidam cum Thraecibus optime pugnant et quidam sic cum scaena componi cupi-
15 unt quomodo alii timent. In ipsa oratione quamvis una materia sit, tamen ille qui optime argumentatur, negligentius narrat; ille non tam bene implet quam praeparat. *Passienus* noster cum coepit dicere, secundum principium statim fuga fit, ad epilogum omnes revertimur,
20 media tantum quibus necesse est audiunt. Miraris eun-
11 dem non aequae bene declamare quam causas agere aut eundem non tam bene suasorias quam iudiciales controversias dicere? *Silo Pompeius* sedens et facundus et literatus est et haberetur disertus, si a praelocutione di-
25 mitteret: declamat tam male, ut videar belle optasse cum dixi: numquam surgas. Magna et varia res est eloquentia neque adhuc ulli sic indulisit, ut tota contingeret; satis felix est qui in aliquam eius partem receptus est. Ego
12 tamen et propriam causam videor posse reddere: adsuevi
30 non auditorem spectare sed iudicem; adsuevi non mihi respondere sed adversario; non minus devito supervacua dicere quam contraria. In scholastica quid non supervacuum est, cum ipsa supervacua sit? Indicabo tibi adfectum meum: cum in foro dico, aliquid ago; cum

declamo, id quod bellissime *Censorinus* aiebat de his
 qui honores in municipiis ambitiose peterent: videor
 13 mihi in somniis laborare. Deinde res ipsa diversa est:
 totum aliud est pugnare, aliud ventilare. Hoc ita semper
 arbitratum est, scholam quasi ludum esse, forum arenam; 5
 et ideo ille primum in foro verba facturus tiro dictus
 est. Agedum istos declamatores produc in senatum, in
 forum: cum loco mutabuntur; velut adsueta clauso et
 delicatae umbrae corpora sub divo stare non possunt, non
 imbrem ferre, non solem sciunt, vix se inveniunt; adsue- 10
 14 runt enim suo arbitrio diserti esse. Non est quod orato-
 rem in hac puerili exercitatione spectes. Quid, si velis
 gubernatorem in piscina aestimare? diligentissime me tibi
 excusarem, tamquam huic rei non essem natus, nisi scirem
 et Pollionem Asinium et Messalam Corvinum et Passie- 15
 num qui nunc primo in loco stat minus bene audiri quam
 15 Cestium aut Latronem. Utrum ergo putas hoc dicentium
 vitium esse an audientium? non illi peius dicunt, sed hi
 corruptius indicant: pueri fere aut iuvenes scholas fre-
 quentant; hi non tantum disertissimis viris quos paulo 20
 ante rettuli Cestium suum praeferunt, sed etiam Ciceroni
 praeferrent, nisi lapides timerent. Quo tamen uno modo
 possunt praeferunt: huius enim declamationes ediscunt,
 illius orationes non legunt nisi eas quibus Cestius rescrip-
 16 sit. Memini me intrare scholam eius cum recitaturus 25
 esset in Milonem; *Cestius* ex consuetudine sua miratus
 dicebat: si Thraex essem, Fusius essem; si pantomimus
 essem, Bathyllus essem; si equus, Melissio. Non continui
 bilem et exclamavi: si cloaca esses, maxima esses. Risus
 omnium ingens; scholastici intueri me, quis essem qui 30
 tam crassas cervices haberem. Cestius Ciceroni respon-
 surus mihi quod responderet non invenit, sed negavit se
 executurum, nisi exissem de domo. Ego negavi me de
 17 balneo publico exiturum, nisi lotus essem. Deinde libuit

Ciceroni de Cestio in foro satisfacere. Subinde nactus eum in ius ad praectorem voco et cum quantum volebam iocorum conviciorumque effudissem, postulavi, ut praetor nomen eius reciperet lege inscripti maleficii. Tanta illius
 5 perturbatio fuit, ut advocacionem peteret. Deinde ad alterum praectorem eduxi et ingrati postulavi. Iam apud praectorem urbanum curatorem ei petebam; intervenientibus amicis qui ad hoc spectaculum concurrerant et rogantibus dixi molestum me amplius non futurum, si iurasset disertio-
 10 tiorem esse Ciceronem quam se. Nec hoc ut faceret vel ioco vel serio effici potuit. Hanc, inquit, tibi fabellam 18 rettuli, ut scires in declamationibus tantum non aliud genus hominum esse. Si comparari illis volo, non ingenio mihi maiore opus est, sed sensu minore. Itaque vix iam
 15 optineri solet, ut declamem; illud optineri non potest, ut velim aliis quam familiarissimis audientibus. Et ita faciebat. Declamationes eius inaequales erant, sed ea quae eminebant in quacumque declamatione posuisses, inaequalem eam fecissent. Compositio aspera et quae vitaret con-
 20 clusionem, sententiae vivae. Iniquom tamen erit ex his eum aestimari quae statim subtexam: non enim haec ille optime dixit, sed haec ego optime teneo.

Controversiae, Book X., Introduction.—Titus Labienus.

De *T. Labieno* interrogatis? declamavit non apte qui-4
 25 dem populo, sed egregie. Non admittebat populum et quia nondum haec consuetudo erat inducta et quia putabat turpe ac frivolae iactationis. Adfectabat enim censorium supercilium, cum alius animo esset: magnus orator, qui multa impedimenta eluctatus ad famam ingenii con-
 30 fitentibus magis hominibus pervenerat quam volentibus. Summa egestas erat, summa infamia, summum odium.

Magna autem debet esse eloquentia quae invitis placeat et cum ingenia favor hominum ostendat, favor alat, quantum vim esse oportet quae inter obstantia erumpat! Nemo erat qui non cum homini omnia obiceret, ingenio
5 multum tribueret. Color orationis antiquae, vigor novae, 5
cultus inter nostrum ac prius saeculum medius, ut illum posset utraque pars sibi vindicare. Libertas tanta, ut libertatis nomen excederet et, quia passim ordines hominesque laniabat, Rabienus vocaretur. Animus inter vitia ingens et ad similitudinem ingenii sui violentus, qui Pom-
10 peianus spiritus nondum in tanta pace posuisset. In hoc primum excogitata est nova poena: effectum est enim per inimicos ut omnes eius libri comburerentur: res nova et
6 invisitata supplicium de studiis sumi. Bono hercules
publico ista in poenas ingeniorum versa crudelitas post 15
Ciceronem inventa est: quid enim futurum fuit, si triumviris libuisset et ingenium Ciceronis proscribere? sunt di immortales lenti quidem sed certi vindices generis humani et magna exempla in caput inventientium regerunt, ac iustissima patiendi vice quod quisque alieno excogitavit 20
supplicio saepe expiat suo. Quae vos, dementissimi homines, tanta vecordia agitat? parum videlicet in poenas notae crudelitatis est: conquiritis in vosmet ipsos nova quibus pereatis et si quid ab omni patientia rerum natura subduxit, sicut ingenium memoriamque nominis, invenitis 25
quemadmodum reducatis ad eadem [rem] corporis mala.
7 Facem studiis subdere et in monumenta disciplinarum animadvertere quanta et quam non contenta cetera materia saevitia est! Di melius, quod eo saeculo ista ingeniorum supplicia coeperunt quo ingenia desierant! Eius 30
qui hanc in scripta Labieni sententiam dixerat postea viventis adhuc scripta combusta sunt; iam non malo exemplo quia suo. Non tulit hanc Labienus contumeliam nec superstes esse ingenio suo voluit, sed in monumenta

se maiorum suorum ferri iussit atque [ita] includi, veritus scilicet, ne ignis qui nomini suo subiectus erat corpori negaretur: non fuit tantum se ipse, sed etiam sepelivit. Memini aliquando cum recitaret historiam, magnam partem illum libri convolvuisse et dixisse: haec quae transeo post mortem meam legentur. Quanta in illis libertas fuit quam etiam Labienus extimuit? *Cassi Severi*, hominis Labieno invisissimi, belle dicta res ferebatur illo tempore quo libri Labieni ex senatus consulto urebantur: nunc me, inquit, vivum uri oportet qui illos edidici. Monstrabo bellum vobis libellum quem a Gallione vestro petatis. Recitavit rescriptum Labieno pro Bathyllo Maecenatis, in quo suspicietis adulescentis animum illos dentes ad mordendum provocantis. Nunc autem, puto, iam nihil quod interrogetis restat.

Suasoria VI.—The Death and Character of Cicero.

Quoniam in hanc suasoriam [DELIBERAT CICERO AN ANTONIUM DEPRECETUR] incidimus, non alienum puto indicare, quomodo quisque se ex historicis adversus memoriam Ciceronis gesserit. Nam quin Cicero nec tam timidus fuerit, ut rogaret Antonium, nec tam stultus, ut exorari posse eum speraret, nemo dubitat excepto Asinio Pollione qui infestissimus fama Ciceronis permansit. Et is etiam occasionem scholasticis alterius suasoriae dedit; solent enim scholastici declamitare: deliberat Cicero an salutem promittente Antonio orationes suas comburat.

Haec inepte ficta cuilibet videri potest. Pollio vult illam veram videri; ita enim dixit in ea oratione quam pro Lamia edidit: [*Asinii Pollionis*] ‘Itaque numquam per Ciceronem mora fuit, quin eiuraret suas quas cupidissime effuderat orationes in Antonium; multiplicesque

numero et accuratius scriptas illis contrarias edere ac vel ipse palam pro contione recitare pollicebatur'; adieceratque his alia sordidiora multo, ut ibi facile liqueret hoc totum adeo falsum esse, ut ne ipse quidem Pollio in historiis suis ponere ausus sit. Huic certe actioni eius pro 5 Lamia qui interfuerunt negant eum haec dixisse—nec enim mentiri sub triumvirorum conscientia sustinebat—sed 16 postea composuisse. Nolo autem vos, iuvenes mei, contristari, quod a declamatoribus ad historicos transeo. Satisfaciam vobis et fortasse efficiam, ut his sententiis 10 lectis solidis et verum habentibus a scholasticis recedatis: sed quia, hoc si iam recta via consequi non potero, decipere vos cogar, velut salutarem daturus pueris potionem at sumpti poculi. *Livius* adeo retractationis consilium habuisse Ciceronem non dicit, ut neget tempus habuisse; 15 ita enim ait: Marcus Cicero sub adventum triumvirorum urbe cesserat pro certo habens id quod erat, non magis se Antonio eripi quam Caesari Cassium et Brutum posse: primo in Tusculanum fugerat, inde transversis itineribus in Formianum ut ab Caieta navem conscensurus 20 proficiscitur. Vnde aliquotiens in altum provectum cum modo venti adversi rettulissent, modo ipse iactationem navis caeco volvente fluctu pati non posset, taediun tandem eum et fugae et vitae cepit, regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus a mari abest, 25 'moriar,' inquit, 'in patria saepe servata.' Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam et quietos pati quod sors iniqua cogeret iussisse. Prominenti ex lectica praebentique innotam cervicem caput praecisum est. Nec hoc satis stolidae 30 crudelitati militum fuit: manus quoque scripsisse aliquid in Antonium exprobrantes praeciderunt. Ita relatam caput ad Antonium iussuque eius inter duas manus in rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo

ipso anno adversus Antonium quanta nulla umquam humana vox cum admiratione eloquentiae auditus fuerat: vix adtollentes lacrimis oculos humentes intueri trucidati membra civis poterant. *Bassus Aufilius* et ipse nihil 18
5 de animo Ciceronis dubitavit, quin fortiter se morti non praebuerit tantum, sed obtulerit. *Aufidi Bassi*: Cicero paulum remoto velo postquam armatos vidit, 'ego vero consisto,' ait, 'accede veterane, et si hoc saltem potes recte facere, incide cervicem.' Trementi deinde dubi-
10 tantique: 'quid si ad me,' inquit, 'primum venissetis?' *Cremutius Cordus* et ipse ait Ciceronem secum cogitasse, 19
utrumne Brutum, an Cassium, an Sex. Pompeium peteret, sed omnia illi displicuisse praeter mortem. *Cremuti Cordi*: Quibus visis laetus Antonius, cum peractam pro-
15 scriptionem suam dixisset esse, quippe non satiatum modo caedendis civibus, sed differtus quoque, super rostra exponit. Itaque quo saepissime ingenti circumfusus turba processerat, quae paulo ante coluerat piis contionibus in quibus multorum capita servaverat, eo tum per artus singu-
20 los laceratus, aliter ac solitus erat a civibus suis conspectus est, praependenti capiti orique eius inspersa sanie, brevi ante princeps senatus Romanique nominis titulus, tum pretium interfectoris sui. Praecipue tamen solvit pectora omnium in lacrimas gemitusque visa ad caput eius de-
25 ligata manus dextera, divinae eloquentiae ministra; ceterorumque caedes privatos luctus excitaverunt, illa una communem. *Bruttedi Nigri*: 'Elapsus interim altera 20
parte villae Cicero lectica per agros ferebatur; sed ut vidit adpropinquare notum sibi militem, Popilium nomine,
30 memor defensum a se laetiore vultu adspexit. At ille victoribus id ipsum imputaturus occupat facinus caputque decisum nihil in ultimo fine vitae facientis, quod alterutram in partem posset notari, Antonio portat oblitus se paulo ante defensum ab illo. Et hic voluit positi in

rostris capitis miserabilem faciem describere sed magni-
 21 tudine rei obrutus est. Vt vero iussu Antonii inter duas
 manus positum in rostris caput inspectum est, quo toti-
 ens auditum erat loco, datae gemitu et fletu maximo viro
 inferiae, nec, ut solet vitam depositi in rostris corporis 5
 contio audivit, sed ipsa narravit. Nulla non pars fori
 aliquo actionis inclutae signata vestigio erat; nemo non
 aliquod eius in se meritum fatebatur: hoc certe publicum
 beneficium palam erat, illam miserrimi temporis servitu-
 tem a Catilina dilatam in Antonium. 10

Quoties magni alicuius viri mors ab historicis narrata
 est, totiens fere consummatio totius vitae et quasi funebris
 laudatio redditur. Hoc semel aut iterum a Thucydide
 factum, item in paucissimis personis usurpatum a Sal-
 lustio, T. Livius benignius omnibus magnis viris praesti-
 tit: sequentes historici multo id effusius fecerunt. Cice-
 roni hoc, ut Graeco verbo utar, ἐπιτάφιον Livius reddit.
 22 'Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis afuisset, ne inma-
 tura quidem mors videri possit. Ingenium et operibus et
 praemiis operum felix, ipse fortunae diu prosperae; in 20
 longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus,
 exilio, ruina partium pro quibus steterat, filiae exitu tam
 tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil ut viro dig-
 num tulit praeter mortem, quae vere aestimanti minus
 indigna videri potuit, quod a victore inimico nil crudelius 25
 passurus erat quam quod eiusdem fortunae compos ipse
 fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensaret, vir mag-
 nus ac memorabilis fuit et in cuius laudes exsequendas
 Cicerone laudatore opus fuerit.' Vt est natura candi-
 dissimus omnium magnorum ingeniorum aestimator T. 30
 23 Livius, plenissimum Ciceroni testimonium reddidit. / *Cor-*
di Cremuti non est operae pretium referre redditam Cice-
 roni laudationem; nihil enim ipso aut Cicerone dignum
 est, ac ne hoc quidem quod paene maxime tolerabile est:

‘Proprias enim simultates deponendas interdum putabat, publicas numquam vi decernendas : civis non solum magnitudine virtutum, sed multitudine quoque conspiciendus.’ *Aufidi Bassi*: ‘Sic M. Cicero decessit, vir natus ad rei publicae salutem, quae diu defensa et administrata in senectute demum e manibus eius elabitur, uno ipsius vitio laesa, quod nihil in salutem eius aliud illi quam si caruisset Antonio placuit. Vixit sexaginta et tres annos ita, ut semper aut peteret alterum aut invicem peteretur, nullamque rem rarius quam diem illum, quo nullius interesset ipsum mori, vidit.’ *Pollio* quoque *Asinius*, qui Verrem Ciceronis reum fortissime morientem tradidit, Ciceronis mortem solus ex omnibus maligne narrat, testimonium tamen quamvis invitus plenum ei reddidit: ‘Huius ergo viri tot tantisque operibus mansuris in omne aevum praedicare de ingenio atque industria supervacuum est. Natura autem atque fortuna pariter obsecuta est ei, si quidem facies decora ad senectutem prosperaque permansit valetudo, tum pax diutina, cuius instructus erat artibus, contigit. Namque ad priscam severitatem iudiciis exactis maxima noxiorum multitudo provenit, quos obstrictos patrocínio incolumes plerosque habebat. Iam felicissima consulatus ei sors petendi et gerendi (magna munera deum) consilio industriaque. Vtinam moderatius secundas res et fortius adversas ferre potuisset! Namque utraeque cum evenerant ei, mutari eas non posse rebatur. Inde sunt invidiae tempestates coortae graves in eum, eo certiorque inimicis adgrediendi fiducia; maiore enim simultates adpetebat animo quam gerebat. Sed quando mortalium nulli virtus perfecta contigit, qua maior pars vitae atque ingenii stetit, ea iudicandum de homine est. Atque ego ne miserandi quidem exitus eum fuisse iudicarem, nisi ipse tam miseram mortem putasset.’ Adfirmare vobis possum nihil esse in historiis

eius hoc quem rettuli loco disertius, ut mihi tunc non laudasse Ciceronem, sed certasse cum Cicerone videatur. Nec hoc deterrendi causa dico, ne historias eius legere concupiscatis : concupiscite et poenas Ciceroni dabit. Nemo tamen ex tot disertissimis viris melius Ciceronis 5 mortem deploravit quam *Severus Cornelius* :

- 26 Oraque magnanimum spirantia paene virorum
 In rostris iacuere suis : sed enim abstulit omnis,
 Tamquam sola foret, rapti Ciceronis imago.
 Tunc redeunt animis ingentia consulis acta 10
 Iurataeque manus deprensaque foedera noxae
 Patriciumque nefas extinctum : poena Cethegi
 Deiectusque redit votis Catilina nefandis.
 Quid favor aut coetus, pleni quid honoribus anni
 Profuerant ? sacris exulta quid artibus aetas ? 15
 Abstulit una dies aevi decus, ictaque luctu
 Conticuit Latiae tristis facundia linguae.
 Vnica sollicitis quondam tutela salusque,
 Egregium semper patriae caput, ille senatus
 Vindex, ille fori, legum ritusque togaeque, 20
 Publica vox saevis aeternum obmutuit armis.
 Informes voltus sparsamque cruore nefando
 Canitiem sacrasque manus operumque ministras
 Tantorum pedibus civis proiecta superbis
 Proculcavit ovans nec lubrica fata deosque 25
 Respexit. Nullo luet hoc Antonius aevo.
 Hoc nec in Emathio mitis victoria Perse,
 Nec te, dire Syphax, non fecerat hoste Philippo ;
 Inque triumphato ludibria cuncta Iugurtha
 Afuerant, nostraeque cadens ferus Hannibal irae 30
 Membra tamen Stygias tulit inviolata sub umbras.
- 27 Non fraudabo municipem nostrum bono versu, ex quo
 hic multo melior *Severi Corneli* processit :
 Conticuit Latiae tristis facundia linguae.

Sextilius Ena fuit homō ingeniosus magis quam eruditus, inaequalis poeta et plane quibusdam locis talis, quales esse Cicero Cordubenses poetas ait, pingue quiddam sonantis atque peregrinum. Is hanc ipsam proscripti-
5 onem recitaturus in domo Messalae Corvini Pollionem Asinium advocaverat, et in principio hunc versum non sine adsensu recitavit :

Defendus Cicero est Latiaeque silentia linguae.

Pollio Asinius non aequo animo tulit et ait : ‘Messala,
10 tu quid tibi liberum sit in domo tua, videris : ego istum auditurus non sum cui mutus videor’; atque ita consurrexit. Enae interfuisse recitationi Severum quoque Corneli-
lium scio, cui non aequè displicuisse hunc versum quam Pollioni adparet, quod meliorem quidem, sed non dis-
15 similem illi et ipse composuit.

C. VELLEIVS PATERCVLVVS

OUR knowledge of this historian is wholly based upon information given by himself. From it we learn that he served for many years as a soldier, reaching the rank of a prefect of cavalry and legate. He took part in the campaigns in Germany and Pannonia under Tiberius, who subsequently secured for him the praetorship, with which office his public activity seems to have ended.

When well advanced in years Velleius wrote his history, in two books, dedicating it to the consul Vinicius. The work has come down in a sadly mutilated condition, the beginning, very considerable portions of the middle, and the end of Book I. being lost. The original gave an account of early Rome; the second book begins with the story of the fall of Carthage and ends with the year 30, the date of the consulship of Vinicius, the narrative becoming ever more copious, as it approaches the reign of Tiberius, with a fulsome panegyric of whom the entire work closes.

The history of Velleius is essentially biographical, and all the resources of rhetoric are lavished upon an epigrammatic and analytic delineation of character. A specially noteworthy feature, because without a parallel in classical historiography, is the attention bestowed upon literary and 'culture-historical' movements.

The historical studies of Velleius were but superficial and perfunctory, but his judgment is often surprisingly keen and sound. His trustworthiness has frequently been impugned, but, barring the gross flattery of Tiberius, the old soldier seems to have been honest. His aim apparently was to bridge over the chasm between the Republic and the Empire by representing the difference to have been merely theoretical, all the great achievements of Rome being ultimately due to the domineering influence of single individuals, whom he actually terms 'principes.'

The style of Velleius, though not free from tasteless and inartistic elements and occasionally marked by rhetorical bombast, is withal fairly pure and correct, and at times strongly suggestive of Sallust.

VELLEIVS PATERCVLVS

I. 16. Cum haec particula operis velut formam pro-
positi excesserit, quamquam intellego mihi in hac tam
praecipiti festinatione, quae me rotae pro-
nive gurgitis ac verticis modo nusquam pa-
titur consistere, paene magis necessaria prae-
tereunda quam supervacanea amplectenda,
nequeo tamen temperare mihi, quin rem
saepe agitatam animo meo neque ad liquidum ratione
perductam signem stilo. Quis enim abunde mirari potest, 2
quod eminentissima cuiusque professionis ingenia in ean-
dem formam et in idem artati temporis congruere spatium,
et quemadmodum clausa capso alioque saepto diversi ge-
neris animalia nihilo minus separata alienis in unum quo-
que corpus congregantur, ita cuiusque clari operis capacia
ingenia in similitudinem et temporum et profectum se-
met ipsa ab aliis separaverunt. Vna neque multorum an- 3
norum spatio divisa aetas per divini spiritus viros, Aeschy-
lum Sophoclen Euripiden, inlustravit tragoediam; una
priscam illam et veterem sub Cratino Aristophane Eu-
polidè comoediam; ac novam Menandrus aequalesque
eius aetatis non magis quam operis Philemo ac Diphilus
et invenerunt intra paucissimos annos neque imitanda reli-
quere. Philosophorum quoque ingenia Socratico ore de- 4
fluentia omnium, quos paulo ante enumeravimus, quanto
post Platonis Aristotelisque mortem florere spatio? Quid 5

*The golden age of
Greek and Ro-
man Literature
confined within
narrow chrono-
logical limits.*

ante Isocratem, quid post eius auditores eorumque discipulos clarum in oratoribus fuit? Adeo quidem artatum angustiis temporum, ut nemo memoria dignus alter ab altero videri nequiverit.

1 17. Neque hoc in Graecis quam in Romanis evenit 5 magis. Nam nisi aspera ac rudia repetas et inventi laudanda nomine, in Accio circaque eum Romana tragoedia est; dulcesque Latini leporis facetiae per Caecilium Te-
2 rentiumque et Afranium subpari aetate nituerunt. Et historicos ut Livium quoque priorum aetati adstruas, prae-10 ter Catonem et quosdam veteres et obscuros minus octoginta annis circumdatum aevum tulit, ut nec poëtarum
3 in antiquius citeriusve processit ubertas. At oratio ac vis forensis perfectumque prosae eloquentiae decus, ut idem separetur Cato (pace P. Crassi Scipionisque et Laelii et 15 Gracchorum et Fannii et Servii Galbae dixerim) ita universa sub principe operis sui erupit Tullio, ut delectari ante eum paucissimis, mirari vero neminem possis nisi aut
4 ab illo visum aut qui illum viderit. Hoc idem evenisse grammaticis, plastis, pictoribus, sculptoribusque ut quis-20 que temporum institerit notis, reperiet eminentia cuiusque
5 operis artissimis temporum claustris circumdata. Huius ergo recedentisque in saeculum ingeniorum similitudinis congregantisque se et in studium par et in emolumentum causas cum semperre quiro, numquam reperio quas esse 25 veras confidam, sed fortasse veri similes, inter quas has
6 maxime. Alit aemulatio ingenia, et nunc invidia, nunc admiratio imitationem accendit, matureque quod summo studio petatum est, ascendit in summum difficilisque in perfecto mora est, naturaliterque quod procedere non 30
7 potest, recedit. Et ut primo ad consequendos quos priores ducimus accendimur, ita ubi aut praeteriri aut aequari eos posse desperavimus, studium cum spe senescit, et quod adsequi non potest, sequi desinit et velut occupatam

relinquens materiam quaerit novam, praeteritoque eo, in quo eminere non possumus, aliquid, in quo nitamur, conquirimus, sequiturque ut frequens ac mobilis transitus maximum perfecti operis impedimentum sit.

5 18. Transit admiratio ab condicione temporum et ad 1
urbium. Vna urbs Attica pluribus omnis eloquentiae quam
universa Graecia operibus floruit, adeo ut corpora gentis
illius separata sint in alias civitates, ingenia vero solis
Atheniensium muris clausa existimes. Neque hoc ego 2
10 magis miratus sim quam neminem Argivum Thebanum
Lacedaemonium oratorem aut dum vixit auctoritate aut
post mortem memoria dignum existimatum. Quae urbes 3
et in alia studiorum fuere steriles, nisi Thebas unum os
Pindari inluminaret: nam Alcmana Lacones falso sibi
15 vindicant.

II. 34. Per haec tempora M. Cicero qui omnia incre- 3
menta sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimae et ut vita
clarus, ita ingenio maximus, qui effecit, ne
Cicero. quorum arma viceramus, eorum ingenio vin-
20 ceremur, consul Sergii Catilinae Lentulique et Cethegi et
aliorum utriusque ordinis virorum coniurationem singu-
lari virtute, constantia, vigilia curaque eruit. Catilina
metu consularis imperii urbe pulsus est; Lentulus con-
sularis et praetor iterum Cethegusque et alii clari nominis
25 viri auctore senatu, iussu consulis in carcere necati sunt.

35. Ille senatus dies quo haec acta sunt, virtutem M. 1
Catonis iam multis in rebus conspicuam atque praenitentem
altissime inluminavit. Hic genitus proavo M. 2
Cato Uticensis. Catone, principe illo familiae Porciae, homo
30 Virtuti simillimus et per omnia ingenio diis quam homini-
bus propior qui numquam recte fecit, ut facere videretur,
sed quia aliter facere non poterat, cuique id solum visum
est rationem habere, quod haberet iustitiam, omnibus
humanis vitiis immunis semper fortunam in sua potestate

3 habuit. Hic tribunus plebis designatus et adhuc admodum
 adolescens, cum alii suaderent, ut per municipia Lentulus
 coniuratiq̄ue custodirentur, paene inter ultimos interro-
 gatus sententiam, tanta vi animi atq̄ue ingenii invec-
 tus est in coniurationem, eo ardore oris orationem omnium 5
 lenitatem suadentium societate consilii suspectam fecit, sic
 impendentia ex ruinis incendiisque urbis et commutatione
 status publici pericula exposuit, ita consulis virtutem am-
 plicavit, ut universus senatus in eius sententiam transiret
 animadvertendumq̄ue in eos quos praediximus censeret 10
 maiorq̄ue pars ordinis eius Ciceronem prosequerentur do-
 mum. At Catilina non segnius conata obiit, quam sceleris
 conandi consilia inierat: quippe fortissime dimicans, quem
 spiritum supplicio debuerat, proelio reddidit.

1 36. Consulatu Ciceronis non mediocre adiecit decus 15
 natus eo anno divus Augustus abhinc annos nonaginta,
 omnibus omnium gentium viris magnitudine
Augustan Age. sua inducturus caliginem. Iam paene super-
 2 vacaneum videri potest eminentium ingeniorum notare
 tempora, quis enim ignorat diremptos gradibus aetatis 20
 floruisse hoc tempore Ciceronem, Hortensium, anteq̄ue
 Crassum, Cottam, Sulpicium, moxq̄ue Brutum, Calidium,
 Caelium, Calvum et proximum Ciceroni Caesarem eorum-
 que velut alumnos Corvinum ac Pollionem Asinium,
 aemulumq̄ue Thucydidis Sallustium, auctoresq̄ue car- 25
 minum Varronem ac Lucretium neque ullo in suspecto
 3 operis sui carmine minorem Catullum. Paene stulta est
 inhaerentium oculis ingeniorum enumeratio inter quae
 proxime nostri aevi eminent princeps carminum Vergilius
 Rabiriusq̄ue et consecutus Sallustium Livius Tibullusq̄ue 30
 et Naso, perfectissimi in forma operis sui; nam vivorum
 ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

1 41. Secutus deinde est consulatus C. Caesaris, qui scri-
 benti manum inicit et quamlibet festinantem in se morari

cogit. Hic nobilissima Iuliorum genitus familia et, quos
inter omnis antiquissimos constat, ab Anchise ac Venere
deducens genus, forma omnium civium ex-

Caesar.

cellentissimus, vigore animi acerrimus, mu-

5 nificientia effusissimus, animo super humanam et naturam
et fidem evectus, magnitudine cogitationum, celeritate
bellandi, patientia periculorum Magno illi Alexandro, sed
sobrio neque iracundo simillimus qui denique semper et 2
cibo et somno in vitam, non in voluptatem uteretur, cum
10 fuisset C. Mario sanguine coniunctissimus atque idem Cin-
nae gener cuius filiam ut repudiaret nullo metu compelli
potuit, cum M. Piso consularis Anniam quae Cinnae uxor
fuerat in Sullae dimisisset gratiam, habuissetque fere duo-
deviginti annos eo tempore quo Sulla rerum potitus est
15 magis ministris Sullae adiutoribusque partium quam ipso
conquirentibus eum ad necem mutata veste dissimilemque
fortunae suae indutus habitum nocte urbe elapsus est.
Idem postea admodum iuvenis, cum a piratis captus esset, 3
ita se per omne spatium quo ab his retentus est apud eos
20 gessit, ut pariter his terrori venerationique esset, neque
umquam aut nocte aut die (cur enim quod vel maximum
est, si narrari verbis speciosis non potest, omittatur?) aut
excalcearetur aut discingeretur, in hoc scilicet, ne si quan-
do aliquid ex solito variaret, suspectus his qui oculis tan-
25 tummodo eum custodiebant, foret.

42. Longum est narrare, quid et quotiens ausus sit, 1
quanto opere conata eius qui obtinebat Asiam magistratus
populi Romani metu suo destituerit: illud referatur docu-
mentum tanti mox evasuri viri. Quae nox eam diem secuta 2
30 est, qua publica civitatum pecunia redemptus est, ita ta-
men, ut cogeret ante obsides a piratis civitatibus dari, con-
tracta classe et privatus et tumultuaria manu invectus in
eum locum, in quo ipsi praedones erant, partem classis fu-
gavit, partem mersit, aliquot navis multosque mortalis

3 cepit; laetusque nocturnae expeditionis triumpho ad suos revector est, mandatisque custodiae quos ceperat, in Bithyniam perrexit ad proconsulem Iuncum (idem enim cum Asiam tum eam quoque obtinebat) petens, ut auctor fieret sumendi de captivis supplicii: quod cum ille se facturum 5 negasset venditurumque captivos dixisset (quippe sequebatur invidia inertiam), incredibili celeritate revector ad mare, priusquam de ea re ulli proconsulis redderentur epistulae, omnis quos ceperat suffixit cruci.

1 43. Idem mox ad sacerdotium ineundum (quippe absens 10 pontifex factus erat in Cottae consularis locum, cum paene puer a Mario Cinnaque flamen dialis creatus victoria Sullae qui omnia ab iis acta fecerat inrita, amisisset id sacerdotium) festinans in Italiam, ne conspiceretur a praedonibus omnia tunc obtinentibus maria et merito iam 15 infestis sibi, quattuor scalmorum navem una cum duobus amicis decemque servis ingressus effusissimum Adriatici 2 maris traiecit sinum. Quo quidem in cursu conspectis, ut putabat, piratarum navibus cum exisset vestem adligassetque pugionem ad femur alterutri se fortunae parans, 20 mox intellexit frustratum esse visum suum arborumque ex longinquo ordinem antemnarum praebuisse imaginem. Reliqua eius acta in urbe, nobilissima Cn. Dolabellae accusatio et maior civitatis in ea favor, quam reis praestari solet, contentionesque civiles cum Q. Catulo atque aliis 25 eminentissimis viris celeberrimae, et ante praetoram victus in maximi pontificatus petitione Q. Catulus, omnium 4 confessione senatus princeps, et restituta in aedilitate adversante quidem nobilitate monumenta C. Marii, simulque revocati ad ius dignitatis proscriptorum liberi, 30 et praetura quaesturaque mirabili virtute atque industria obita in Hispania, (cum esset quaestor sub Vetere Antistio, avo huius Veteris consularis atque pontificis, duorum consularium et sacerdotum patris, viri in tantum boni, in

quantum humana simplicitas intellegi potest) quo notiora sunt, minus egent stilo.

66. Furente deinde Antonio simulque Lepido, quorum 1
uterque, ut praediximus, hostes iudicati erant, cum ambo
5 *Antonius and* mallent sibi† nuntiari, quid passi essent, quam
Cicero. quid meruissent, repugnante Caesare, sed frustra
adversus duos, instauratum Sullani exempli malum,
proscriptio. Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam 2
quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est aut ab
10 ullo Cicero proscriptus est. Abscisaeque scelere Antonii
vox publica est, cum eius salutem nemo defendisset, qui
per tot annos et publicam civitatis et privatam civium de-
fenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni, (cogit enim ex- 3
cedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore
15 indignatio) nihil, inquam, egisti mercedem caelestissimi
oris et clarissimi capitis abscondendo auctoramento-
que funebri ad conservatoris quondam rei publicae tanti-
que consulis irritando necem. Rapuisti tu M. Ciceroni 4
lucem sollicitam et aetatem senilem et vitam miseriorem
20 te principe quam sub te triumviro mortem, famam vero
gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti,
ut auxeris. Vivit vivetque per omnem saeculorum memo- 5
riam, dumque hoc vel forte vel providentia vel utcumque
constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus
25 Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia
inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem
Ciceronis trahet omnisque posteritas illius in te scripta
mirabitur, tuum in eum factum execrabitur citiusque e
mundo genus hominum quam Ciceronis nomen cedit.

67. Huius totius temporis fortunam ne deflere quidem 1
quisquam satis digne potuit, adeo nemo exprimere verbis
The last days of potest. Id tamen notandum est, fuisse in pro- 2
the Republic. scriptos uxorum fidem summam, libertorum
mediam, servorum aliquam, filiorum nullam : adeo difficilis

3 est hominibus utcumque conceptae spei mora. Ne quid
 ulli sanctum relinqueretur, ut in dotem invitamentumque
 sceleris Antonius L. Caesarem avunculum, Lepidus Paulum
 fratrem proscripserant; nec Planco gratia defuit ad impe-
 trandum, ut frater eius Plancus Plotius proscriberetur. 5
 4 Eoque inter iocos militaris, qui currum Lepidi Plancique
 secuti erant, inter execrationem civium usurpabant hunc
 versum :

Dé germanis, nón de Gallis dúo triumphant cónsules.

1 70. Tum Caesar et Antonius traiecerunt exercitus in 10
 Macedoniam et apud urbem Philippos cum Bruto Cassio-
 que acie concurrerunt. Cornu, cui Brutus praeerat, im-
 pulsus hostibus castra Caesaris cepit (nam ipse Caesar,
 etiamsi infirmissimus valetudine erat, obibat munia ducis,
 oratus etiam ab Artorio medico, ne in castris remaneret, 15
 manifesta denuntiatione quietis territo), id autem in quo
 Cassius fuerat fugatum ac male mulcatum in altiora se
 2 receperat loca. Tum Cassius ex sua fortuna eventum
 collegae aestimans, cum dimisisset evocatum iussissetque
 nuntiare sibi, quae esset multitudo ac vis hominum quae 20
 ad se tenderet, tardius eo nuntiante, cum in vicino esset
 agmen cursu ad eum tendentium neque pulvere facies aut
 signa denotari possent, existimans hostis esse qui inruer-
 ent lacerna caput circumdedit extentamque cervicem in-
 3 territus liberto praebuit. Deciderat Cassii caput, cum 25
 evocatus advenit nuntians Brutum esse victorem. Qui
 cum imperatorem prostratum videret, sequar, inquit, eum,
 quem mea occidit tarditas, et ita in gladium occubuit.
 4 Post paucos deinde dies Brutus conflixit cum hostibus et
 victus acie cum in tumultum nocte ex fuga se recepisset, 30
 impetravit a Stratone Aegeate, familiari suo, ut manum
 5 morituro commodaret sibi; reiectoque laevo super caput
 brachio, cum mucronem gladii eius dextera tenens sinistrae
 admovisset, mammillae ad eum ipsum locum qua cor emi-

cat impellens se in vulnus uno ictu transfixus expiravit protinus.

71. Corvinus Messalla, fulgentissimus iuvenis, proximus in illis castris Bruti Cassiique auctoritati, cum essent qui eum ducem poscerent, servari beneficio Caesaris maluit quam dubiam spem armorum temptare amplius; nec aut Caesari quidquam ex victoriis suis fuit laetius quam servasse Corvinum aut maius exemplum hominis grati ac pii, quam Corvini in Caesarem fuit. Non aliud bellum cruentius caede clarissimorum virorum fuit. Tum Caetoni filius cecidit; eadem Lucillum Hortensiumque, eminentissimorum civium filios, fortuna abstulit; nam M. Varro ad ludibrium moriturus Antonii digna illo ac vera de exitu eius magna cum libertate ominatus est. Drusus Livius, Iuliae Augustae pater, et Varus Quintilius ne temptata quidem hostis misericordia alter se ipse in tabernaculo interemit, Varus autem liberti quem id facere coegerat manu, cum se insignibus honorum velasset, iugulatus est.

72. Hunc exitum M. Bruti partium septimum et tricesimum annum agentis fortuna esse voluit, incorrupto animo eius in diem quae illi omnes virtutes unius temeritate facti abstulit. Fuit autem dux Cassius melior, quanto vir Brutus: e quibus Brutum amicum habere malles, inimicum magis timeres Cassium; in altero maior vis, in altero virtus: qui si vicissent, quantum rei publicae interfuit Caesarem potius habere quam Antonium principem, tantum rettulisset habere Brutum quam Cassium.

87. Proximo deinde anno persecutus reginam Antoniumque Alexandream, ultimam bellis civilibus imposuit manum. Antonius se ipse non segniter interemit, adeo ut multa desidiae crimina morte redimeret. At Cleopatra frustratis custodibus inlata aspide morsu eius, sane experta muliebris metus, spiritum reddidit. Fuitque et fortuna 2

et clementia Caesaris dignum, quod nemo ex iis qui contra eum arma tulerant ab eo iussuue eius interemptus est. D. Brutum Antonii interemit crudelitas. Sextum Pompeium ab eo devictum idem Antonius, cum dignitatis quoque servandae dedisset fidem, etiam spiritu privavit. 5
 3 Brutus et Cassius ante, quam victorum experirentur animum, voluntaria morte obierunt. Antonii Cleopatraeque quis fuisset exitus narravimus. Canidius timidus decessit, quam professioni eius qua semper usus erat congruebat. Vltimus autem ex interfectoribus Caesaris Parmen- 10
 sis Cassius morte poenas dedit, ut dederat Trebonius primus.

1 88. Dum ultimam bello Actiaco Alexandrinoque Caesar imponit manum, M. Lepidus, iuvenis forma quam mente melior, Lepidi eius, qui triumvir fuerat rei publi- 15
 cae constituendae, filius, Iunia Bruti sorore natus, interficiendi, simul in urbem revertisset, Caesaris consilia 2
 inierat. Erat tunc urbis custodiis praepositus C. Maecenas equestri, sed splendido genere natus, vir, ubi res vigiliam exigeret, sane exsomnia, providens atque agendi sciens, 20
 simul vero aliquid ex negotio remitti posset, otio ac molliis paene ultra feminam fluens, non minus Agrippa Caesari carus, sed minus honoratus; quippe vixit angusti clavi possessione contentus, nec minus maiore consequi potuit, 3
 sed non tam concupivit. Hic speculatus est per summam 25
 quietem ac dissimulationem praecipitis consilia iuvenis et mira celeritate nullaque cum perturbatione aut rerum aut hominum oppresso Lepido inmane novi ac resurrecturi belli civilis restinxit initium; et ille quidem male consultorum poenas exsolvit. Aequetur praedictae iam Antistii 30
 Servilia Lepidi uxor, quae vivo igni devorato praematura morte inmortalem nominis sui pensavit memoriam.

1 89. Caesar autem reversus in Italiam atque urbem occursum, quo favore hominum omnium generum, aetatum,

ordinum exceptus sit, quae magnificentia triumphorum eius, quae fuerit munerum, ne in operis quidem iusti materia, nedum huius tam recisi digne exprimi potest. Nihil deinde optare a dis homines, nihil dii hominibus praestare possunt, nihil voto concipi, nihil felicitate consummari quod non Augustus post reditum in urbem rei publicae populoque Romano terrarumque orbi repraesentaverit. Finita vicesimo anno bella civilia; sepulta externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas, imperium magistratum ad pristinum redactum modum; tantummodo octo praetoribus adlecti duo. Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata rediit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum possessio; leges emendatae utiliter, latae salubriter; senatus sine asperitate nec sine severitate lectus. Principes viri triumphisque et amplissimis honoribus functi adhortatu principis ad ornandam urbem inlecti sunt. Consulatus tantummodo usque ad undecimum quin continuaret Caesar, cum saepe obnitens repugnasset, impetrare non potuit: nam dictaturam quam pertinaciter ei deferebat populus, tam constanter reppulit. Bella sub imperatore gesta pacatusque victoriis terrarum orbis et tot extra Italiam domique opera omne aevi sui spatium impensurum in id solum opus scriptorem fatigant: nos memores professionis universam imaginem principatus eius oculis animisque subiecimus.

106. Pro dii boni, quanti voluminis opera insequenti aestate sub duce Tiberio Caesare gessimus! Perlustrata armis tota Germania victae gentes paene nominibus incognitae, receptae Cauchorum nationes: omnis eorum iuventus infinita numero, immensa corporibus, situ locorum tutissima traditis armis una cum ducibus suis saepta fulgenti armatoque militum

nostrorum agmine ante imperatoris procubuit tribunal.
 2 Fracti Langobardi, gens etiam Germana feritate ferocior;
 denique quod numquam antea spe conceptum, nedum
 opere temptatum erat, ad quadringentesimum miliarium a
 Rheno usque ad flumen Albim, qui Semnonum Hermun- 5
 durorumque fines praeterfluit, Romanus cum signis per-
 3 ductus exercitus. Et eodem mira felicitate et cura ducis,
 temporum quoque observantia classis, quae Oceani circum-
 navigaverat sinus, ab inaudito atque incognito ante mari
 flumine Albi subvecta, a plurimarum gentium victoria 10
 cum abundantissima rerum omnium copia exercitui Cae-
 sarique se iunxit.

1 107. Non tempero mihi quin tantae rerum magni-
 tudini hoc, qualecumque est, inseram. Cum citeriorem
 ripam praedicti fluminis castris occupassemus et ulterior 15
 armata hostium iuventute fulgeret, sub omnem conatum
 motumque nostrarum navium protinus refugientium, unus
 e barbaris aetate senior, corpore excellens, dignitate, quan-
 tum ostendebat cultus, eminens, cavatum, ut illis mos est,
 ex materia conscendit alveum solusque id navigii genus 20
 2 temperans ad medium processit fluminis et petiit, liceret
 sibi sine periculo in eam, quam armis tenebamus, egredi
 ripam ac videre Caesarem. Data petenti facultas. Tum
 adpulso lintre et diu tacitus contemplatus Caesarem, no-
 stra quidem, inquit, fuit iuventus, quae cum vestrum 25
 numen absentium colat, praesentium potius arma metuit
 quam sequitur fidem. Sed ego beneficio ac permissu tuo,
 Caesar, quos ante audiebam, hodie vidi deos, nec felicio-
 rem ullum vitae meae aut optavi aut sensi diem. Impetra-
 toque ut manum contingeret, reversus in naviculam, sine 30
 3 fine respectans Caesarem ripae suorum adpulsus est. Vic-
 tor omnium gentium locorumque, quos adierat Caesar,
 incolumi inviolatoque et semel tantummodo magna cum
 clade hostium fraude eorum temptato exercitu in hiberna

legiones reduxit, eadem qua priore anno festinatione urbem petens.

108. Nihil erat iam in Germania quod vinci posset¹ praeter gentem Marcomannorum quae Maroboduo duce
⁵ excita sedibus suis atque in interiora refugiens incinctos Hercynia silva campos incolebat. Nulla festinatio huius² viri mentionem transgredi debet. Maroboduus, genere nobilis, corpore praevalens, animo ferox, natione magis quam ratione barbarus, non tumultuarium neque fortuitum¹⁰ neque mobilem et ex voluntate parentium constantem inter suos occupavit principatum, sed certum imperium vimque regiam complexus animo statuit avocata procul a Romanis gente sua eo progredi, ubi cum propter potentiora arma refugisset, sua faceret potentissima. Occu-
¹⁵ patis igitur, quibus praediximus, locis finitimos omnis aut bello domuit aut condicionibus iuris sui fecit.

130. Quanta suo suorumque nomine exstruxit opera!¹ quam pia munificentia superque humanam evecta fidem templum patri molitur! quam magnifico animi temperamento Cn. quoque Pompei munera absumpta igni restituit!²⁰ quidquid enim umquam claritudine eminuit, id veluti cognatum censet tuendum. Qua liberalitate cum² alias, tum proxime incenso monte Caelio omnis ordinis hominum iacturae patrimonio succurrit suo! quanta cum
²⁵ quiete omnium rem perpetui praecipuique timoris, supplementum, sine trepidatione dilectus providet! si aut³ natura patitur aut mediocritas recipit hominum, audeo cum diis queri: quid hic meruit, primum ut scelerata Drusus Libo iniret consilia? deinde ut Silium Pisonem-
³⁰ que tam infestos haberet quorum alterius dignitatem constituit, auxit alterius? ut ad maiora transcendam, quamquam et haec ille duxit maxima, quid, ut iuvenes amitteret filios? quid, ut nepotem ex Druso suo? dolenda adhuc rettulimus: veniendum ad erubescenda est. 4

Quantis hoc triennium, M. Vinici, doloribus laceravit
animum eius! quam diu abstruso, quod miserrimum est,
pectus eius flagravat incendio, quod ex nuru, quod ex
5 nepote dolere, indignari, erubescere coactus est! cuius
temporis aegritudinem auxit amissa mater, eminentissima 5
et per omnia diis quam hominibus similior femina cuius
potentiam nemo sensit nisi aut levatione periculi aut ac-
cessionem dignitatis.

1 131. Voto finiendum volumen est. Iuppiter Capitoline, et
auctor ac stator Romani nominis Gradive Mars, perpetuo- 10
rumque custos Vesta ignium et quidquid numinum hanc
Romani imperii molem in amplissimum terrarum orbis
fastigium extulit, vos publica voce obtestor atque precor:
custodite, servate, protegite hunc statum, hanc pacem,
2 hunc principem, eique functo longissima statione mortali 15
destinate successores quam serissimos, sed eos quorum
cervices tam fortiter sustinendo terrarum orbis imperio
sufficiant, quam huius suffecisse sensit, consiliaque om-
nium civium aut pia iuvate aut impia confringite.

Q. CVRTIVS RVFVVS

Nothing is known of the life of this historian, and his date was for a long time controversial, some placing it as early as Augustus, others as late as the fourth century. Internal evidence however, and the all but certain indebtedness to him on the part of Seneca, can leave no reasonable doubt that his work was published in the reign of Claudius (41-54). This period also renders the identification of the historian with a rhetorician of the same name and time, mentioned by Suetonius, highly probable.

Of his work entitled *Historiarum Alexandri Magni libri X.*, the first two books have not come down to us, and there are occasional lacunae in the remaining narrative.

Curtius makes no pretence to original research, but naïvely confesses *plura transcribo quam credo, nam nec adfirmare sustineo de quibus dubito nec subducere quae accepi*; and again, *utcumque sunt tradita incorrupta perferemus*, but what these sources were can only be approximately determined. The bulk of his material seems to have been derived, though only at second or third hand, from a contemporary biographer of Alexander, Clitarchus, of whom Quintilian said, *probatur ingenium, fides infamatur*. This work was supplemented subsequently by an unknown compiler by details probably taken chiefly from Timagenes (under Augustus) and the trustworthy history of Alexander by Aristobulus (flourished about 260 B.C.).

Curtius's sole ambition undoubtedly was to furnish a fascinating narrative of the meteoric career of the great Macedonian, and this he has admirably succeeded in doing.

His style is of classic purity and largely influenced by that of Livy. Epigrammatic reflections, rhetorically elaborated speeches, and graphic descriptions, albeit fashioned upon a somewhat stereotype pattern, abound, and a very skilful grouping of facts greatly enhances the effect.

Curtius, though apparently but little read in antiquity, enjoyed considerable popularity in the Middle Ages until the appearance of

the wildly extravagant narrative of the Alexander myth, which more fully satisfied the wonder-loving and romantic spirit of the time.

The best estimate of Curtius's work will be found in Dosson, *Étude sur Quinte Curce, sa vie et son œuvre*, Paris, 1887.

CVRTIVS RVFVS

Book VI., 2: Alexander's Speech to his mutinous soldiers.

Rumor, otiosi militis vitium, sine auctore percrebruit, regem contentum rebus quas gessisset in Macedoniam protinus redire statuisset. Discurrunt lymphatis similes 16 in tabernacula et itineri sarcinas aptant: signum datum 5 crederes, ut vasa conligerent totis castris. Tumultus hinc contubernales suos requirentium, hinc onerantium plaustra perfertur ad regem. Fecerant fidem rumori temere vulga- 17 to Graeci milites redire iussi domos quorum equitibus singulis denarium sena milia, peditibus singula dederat 10 milia: ipsis quoque finem militiae adesse credebant. Haud 18 secus quam par erat territus, qui Indos atque ultima Orientis peragrare statuisset, praefectos copiarum in praetorium contrahit obortisque lacrimis ex medio gloriae spatio revocari se victi magis quam victoris fortunam in patriam 15 relaturum conquestus est: nec sibi ignaviam militum obstare, sed deum invidiam, qui fortissimis viris subitum patriae desiderium admovissent, paulo post in eandem cum maiore laude famaue redituris. Tum vero pro se quisque 20 operam suam offerre, difficillima quaeque poscere, polliceri 20 militum quoque obsequium, si animos eorum leni et apta oratione permulcere voluisset: numquam infractos et ab- 21 iectos recessisse, quotiens ipsius alacritatem et tanti animi spiritus haurire potuissent. Ita se facturum esse re-

spondit: illi modo vulgi aures praepararent sibi. Satisque omnibus quae in rem videbantur esse compositis vocari ad contionem exercitum iussit, apud quem talem orationem habuit:

- 1 3. 'Magnitudinem rerum quas gessimus, milites, in-
 2 tuentibus vobis minime mirum est et desiderium quietis et
 3 satietatem gloriae occurrere. Vt omittam Illyrios, Triballos,
 Boeotiam, Thraciam, Spartam, Achaeos, Peloponnesum,
 4 quorum alia ductu meo, alia imperio auspicioque perdomui,
 ecce, orsi bellum ab Hellesponto, Ionas, Aeolidem servitio
 barbariae impotentis exemimus, Cariam, Lydiam, Cappado-
 5 ciam, Phrygiam, Paphlagoniam, Pamphyliam, Pisidas, Cili-
 ciam, Syriam, Phoenicen, Armeniam, Persiden, Medos,
 6 Parthienen habemus in potestate: pluris provincias con-
 plexus sum quam alii urbes ceperunt, et nescio an enume-
 7 ranti mihi quaedam ipsarum rerum multitudo subduxerit.
 8 Itaque si crederem satis certam esse possessionem terra-
 rum quas tanta velocitate domuimus, ego vero, milites, ad
 penates meos, ad parentem sororesque et ceteros civis vel
 retinentibus vobis erumperem, ut ibi potissimum parta vo-
 9 biscum laude et gloria fruerer, ubi nos uberrima victoriae
 praemia expectant, liberum, coniugum parentumque laeti-
 10 tia, pax, quies, rerum per virtutem partarum segura pos-
 11 sessio. Sed in novo et, si verum fateri volumus, precario
 imperio adhuc iugum eius rigida cervice subeuntibus
 barbaris tempore, milites, opus est, dum mitioribus inge-
 12 niis imbuuntur et efferatos melior consuetudo permulcet.
 13 Fruges quoque maturitatem stato tempore expectant: adeo
 etiam illa sensus omnis expertia tamen sua lege mitescunt.
 14 Quid? creditis tot gentis, alterius imperio ac nomine ad-
 15 suetas, non sacris, non moribus, non commercio linguae
 nobiscum cohaerentis eodem proelio domitas esse quo
 victae sunt? Vestris armis continentur, non suis moribus,
 et qui praesentes metuunt, in absentia hostes erunt. Cum

feris bestiis res est, quas captas et inclusas, quia ipsarum natura non potest, longior dies mitigat. Et adhuc sic ago, 9
tamquam omnia subacta sint armis quae fuerunt in dici-
one Darei. Hyrcaniam Narbazanes occupavit: Bactra
5 non possidet solum parricida Bessus, sed etiam inde mina-
tur: Sogdiani, Dahae, Massagetae, Sacae, Indi sui iuris
sunt. Omnes hi, simul terga nostra viderint, illos se- 10
quentur: illi enim eiusdem nationis sunt, nos alienigenae
et externi. Suis quisque autem placidius paret, etiam
10 cum is praestit qui magis timeri potest. Proinde aut 11
quae cepimus omittenda sunt aut quae non habemus
occupanda. Sicut in corporibus aegris, milites, nihil quod
nociturum est medici relinquunt, sic nos quidquid obstat
imperio recidamus. Parva saepe scintilla contempta mag-
15 num excitavit incendium. Nil tuto in hoste despicitur:
quem spreveris, valentiorum neglegentia facias. Ne Da- 12
reus quidem hereditarium Persarum accepit imperium,
sed in sedem Cyri beneficio Bagoae, castrati hominis, ad-
missus: ne vos magno labore credatis Bessum vacuum
20 regnum occupaturum. Nos vero peccavimus, milites, si 13
Dareum ob hoc vicimus, ut servo eius traderemus impe-
rium, qui ultimum ausus scelus regem suum etiam ex-
ternae opis egentem, certe cui nos victores pepercissemus,
quasi captivum in vinculis habuit, ad ultimum, ne a nobis
25 conservari posset, occidit. Hunc vos regnare patiemini? 14
quem equidem cruci adfixum videre festino, omnibus regi-
bus gentibusque et Fidei quam violavit meritas poenas
solventem! At hercule, si mox eundem Graecorum urbis 15
aut Hellespontum vastare nuntiatum erit vobis, quo do-
30 lore adficiemini, Bessum praemia vestrae occupasse victo-
riae? Tunc ad repetendas res festinabitis, tunc arma ca-
pietis. Quanto autem praestat, territum adhuc et vix 16
mentis suae compotem opprimere! Quadridui nobis iter
superest qui tot proculcavimus nivis, tot amnis superavi-

mus, tot montium iuga transcucurrimus. Non mare illud, quod exaestuans iter fluctibus occupat, euntis nos moratur, non Ciliciae fauces et angustiae includunt: plana omnia et prona sunt. In ipso limine victoriae stamus. 5
 17 Pauci nobis fugitivi et domini sui interfectores supersunt. Egregium, mehercule, opus et inter prima gloriae vestrae numerandum posteritati famaeque tradetis, Darei quoque hostis finito post mortem illius odio parricidas esse vos 18
 18 ultos, neminem impium effugisse vestras manus. Hoc perpetrato, quanto creditis Persae obsequentiores fore, cum 10 intellexerint vos pia bella suscipere et Bessi sceleri, non nomini suo irasci?’

Summa militum alacritate iubentium, quocunque vellet duceret, oratio excepta est.

Book VII., 8: The Speech of the Scythians.

15

1 Ceterum cum animo disparem vultum diutius ferre non posset, in tabernaculum super ripam fluminis de industria 2 locatum secessit. Ibi sine arbitris singula animi consulta pensando noctem vigiliis extraxit saepe pellibus tabernaculi adlevatis, ut conspiceret hostium ignis e quibus 20 coniectare poterat, quanta hominum multitudo esset. 3 Iamque lux adpetebat, cum thoracem indutus procedit ad milites, tum primum post vulnus proxime acceptum. 4 Tanta erat apud eos veneratio regis, ut facile periculi quod horrebant cogitationem praesentia eius excuteret. 25 5 Laeti ergo et manantibus gaudio lacrimis consalutant eum et quod ante recusaverant bellum feroces deposcunt. 6 Ille se ratibus equitem phalangemque transportaturum esse pronuntiat, super utres iubet nare levius armatos. 7 Plura nec dici res desideravit nec rex dicere per valitudi- 30 8 nem potuit. Ceterum tanta alacritate militum rates iunc-

tae sunt, ut intra triduum ad XII milia effectae sint. Iamque ad transeundum omnia aptaverant, cum legati Scytharum XX, more gentis per castra equis vecti, nuntiare iubent regi, velle ipsos ad eum mandata perferre.

5 Admissi in tabernaculum iussique considerare, in vultu regis 9 defixerant oculos: credo, quis magnitudine corporis animum aestimantibus modicus habitus haudquaquam famae par videbatur. Scythis autem non ut ceteris barbaris ru- 10 dis et inconditus sensus est: quidam eorum sapientiam quoque capere dicuntur, quantamcumque gens capit semper armata. Sic quae locutos esse apud regem memoriae 11 proditum est, abhorrent forsitan hominibus moribusque nostris et tempora et ingenia cultiora sortitis. Sed ut possit oratio eorum sperni, tamen fides nostra non debet: 15 quare, utcumque sunt tradita, incorrupta perferemus. Igitur unum ex his maximum natu locutum accepimus: 12 'Si di habitum corporis tui aviditati animi parem esse voluissent, orbis te non caperet: altera manu Orientem, altera Occidentem contingeres et hoc adsecutus scire vel- 20 les, ubi tanti numinis fulgor conderetur. Sic quoque concupiscis quae non capis. Ab Europa petis Asiam, 13 ex Asia transis in Europam: deinde, si humanum genus omne superaveris, cum silvis et nivibus et fluminibus ferisque bestiis gesturus es bellum. Quid? tu ignoras 14 25 arbores magnas diu crescere, una hora extirpari? stultus est qui fructus earum spectat, altitudinem non metitur. Vide, ne, dum ad cacumen pervenire contendis, cum ipsis ramis quos comprehenderis decidas. Leo quoque ali- 15 quando minimarum avium pabulum fuit et ferrum rubigo 30 consumit. Nihil tam firmum est cui periculum non sit etiam ab invalido. Quid nobis tecum est? numquam 16 terram tuam adtigimus. Qui sis, unde venias, licetne ignorare in vastis silvis viventibus? nec servire ulli possumus nec imperare desideramus. Dona nobis data sunt, 17

ne Scytharum gentem ignores, iugum bovum et aratrum, sagitta, hasta, patera. His utimur et cum amicis et ad-
18 versus inimicos. Fruges amicis damus bovum labore quae-
sitas, patera cum isdem vinum dis libamus, inimicos sa-
gitta eminus, hasta cominus petimus. Sic Syriae regem 5
et postea Persarum Medorumque superavimus, patuitque
19 nobis iter usque in Aegyptum. At tu, qui te gloriaris ad
latrones persequendos venire, omnium gentium quas adi-
sti latro es. Lydiam cepisti, Syriam occupasti, Persidem
tenes, Bactrianos habes in potestate, Indos petisti: iam 10
etiam ad pecora nostra avaras et insatiabiles manus por-
20 rigis. Quid tibi divitiis opus est quae esurire te cogunt?
Primus omnium satietate parasti famem, ut, quo plura
21 haberes, acrius quae non habes cuperes. Non succurrit
tibi, quamdiu circum Bactra haereas? dum illos subigis, 15
Sogdiani bellare coeperunt. Bellum tibi ex victoria nasci-
tur. Nam ut maior fortiorque sis quam quisquam, tamen
22 alienigenam dominum pati nemo vult. Transi modo Ta-
nain: scies, quam late pateant, numquam tamen conse-
queris Scythas. Paupertas nostra velocior erit quam exer- 20
23 citus tuus, qui praedam tot nationum vehit. Rursus, cum
procul abesse nos credes, videbis in tuis castris. Eadem
enim velocitate et sequimur et fugimus. Scytharum soli-
24 tudines Graecis etiam proverbiiis audio eludi. At nos de-
serta et humano cultu vacua magis quam urbis et opu-
25 lentos agros sequimur. Proinde Fortunam tuam pressis
manibus tene: lubrica est nec invita teneri potest. Sa-
lubre consilium sequens quam praesens tempus ostendet
melius: impone felicitati tuae frenos, facilius illam reges.
26 Nostri sine pedibus dicunt esse Fortunam quae manus et 30
pinnas tantum habet: cum manus porrigit, pinnas quo-
que comprehendere. Denique si deus es, tribuere mortalibus
beneficia debes, non sua eripere: sin autem homo es, id
quod es, semper esse te cogita. Stultum est eorum memi-

nisse propter quae tui obliviscaris. Quibus bellum non in- 27
 tuleris, bonis amicis poteris uti. Nam et firmissima est
 inter pares amicitia et videntur pares qui non fecerunt
 inter se periculum virium. Quos viceris, amicos tibi esse 28
 5 cave credas : inter dominum et servum nulla amicitia est,
 etiam in pace belli tamen iura servantur. Iurando gra- 29
 tiam Scythas sancire ne credideris : colendo fidem iurant.
 Graecorum ista cautio est qui pacta consignant et deos
 invocant : nos religionem in ipsa fide ponimus. Qui
 10 non reverentur homines, fallunt deos. Nec tibi amico
 opus est de cuius benevolentia dubites. Ceterum nos 30
 et Asiae et Europae custodes habebis : Bactra, nisi divi-
 dat Tanais, contingimus : ultra Tanain usque ad Thra-
 ciam colimus : Thraciae Macedoniam coniunctam esse
 15 fama fert. Vtrique imperio tuo finitimos hostes an
 amicos velis esse, considera.’

Book VIII., 1: The Murder of Clito.

Inde Maracanda reditum est : acceptaque aetatis excu-
 satione ab Artabazo provinciam eius destinat Clito. Hic 20
 20 erat qui apud Granicum annem nudo capite regem dimi-
 cantem clipeo suo texit et Rhosacis manum capiti regis
 imminentem gladio amputavit, vetus Philippi miles mul-
 tisque bellicis operibus clarus. Hellanice quae Alexan- 21
 drum educaverat, soror eius, haud secus quam mater a
 25 rege diligebatur. Ob has causas validissimam imperii
 partem fidei eius tutelaeque commisit. Iamque iter pa- 22
 rare in posterum iussus sollempni et tempestivo adhibetur
 convivio. In quo rex cum multo incaluisset mero, inmo-
 dicus aestimator sui, celebrare quae gesserat coepit,
 30 gravis etiam eorum auribus qui sentiebant vera memorari.
 Silentium tamen habuere seniores, donec Philippi res orsus 23

obterere nobilem apud Chaeroneam victoriam sui operis
fuisse iactavit ademptamque sibi malignitate et invidia
24 patris tantae rei gloriam. Illum quidem seditione inter
Macedones milites et Graecos mercennarios orta debilita-
tum vulnere quod in ea consternatione acceperat iacuisse, 5
non alias quam simulatione mortis tutiorem; se corpus
eius protexisse clipeo suo ruentesque in illum sua manu
25 occisos. Quae patrem numquam aequo animo esse con-
fessum, invitum filio debentem salutem suam. Itaque
post expeditionem quam sine eo fecisset ipse in Illyrios, 10
victorem scripsisse se patri, fusos fugatosque hostes nec
26 adfuisse usquam Philippum. Laude dignos esse, non qui
Samothracum initia viserent, cum Asiam uri vastarique
oporteret, sed eos qui magnitudine rerum fidem antecessis-
27 sent. Haec et his similia laeti audiere iuvenes, ingrata 15
senioribus erant, maxime propter Philippum sub quo
28 diutius vixerant: cum Clitus, ne ipse quidem satis sobrius,
ad eos qui infra ipsum cubabant conversus Euripidis
29 rettulit carmen, ita ut sonus magis quam sermo exaudiri
posset a rege, quo significabatur, male instituisse Graecos, 20
quod tropaeis regum dumtaxat nomina inscriberent, alieno
enim sanguine partam gloriam intercipi. Itaque rex, cum
suspicaretur malignius habitum esse sermonem, percontari
30 proximos coepit, quid ex Clito audissent. Et illis ad
silendum obstinatis Clitus paulatim maiore voce Philippi 25
acta bellaque in Graecia gesta commemorat, omnia prae-
31 sentibus praeferens. Hinc inter iuniores senesque orta
contentio est: et rex, velut patienter audiret, quis Clitus
32 obterebat laudes eius, ingentem iram conceperat. Cete-
rum cum animo videretur imperaturus, si finem procaciter 30
orto sermoni Clitus imponeret, nihil eo remittente magis
33 exasperabatur. Iamque Clitus etiam Parmenionem de-
fendere audebat et Philippi de Atheniensibus victoriam
Thebarum praeferebat excidio, non vino modo, sed etiam

animi prava contentione provectus. Ad ultimum, ‘Si 34
 moriendum,’ inquit, ‘est pro te, Clitus est primus: at
 cum victoriae arbitrium agis, praecipuum ferunt praemium
 qui procacissime patris tui memoriae inludunt. Sogdia- 35
 5 nam regionem mihi adtribuis, totiens rebellem et non modo
 indomitam, sed quae ne subigi quidem possit. Mittor ad
 feras bestias praecipua ingenia sortitas. Sed quae ad me
 pertinent transeo. Philippi milites spernis, oblitus, nisi 36
 hic Atharrias senex iuniores pugnam detrectantes revocas-
 10 set, adhuc nos circa Halicarnassum haesuros fuisse. Quo- 37
 modo igitur Asiam etiam cum istis iunioribus subiecisti?
 Verum est, ut opinor, quod avunculum tuum in Italia
 dixisse constat, ipsum in viros incidisse, te in feminas.’

Nihil ex omnibus inconsulte ac temere iactis regem ma- 38
 15 gis moverat, quam Parmenionis cum honore mentio inlata.
 Dolorem tamen rex pressit, contentus iussisse, ut convivio
 excederet. Nec quidquam aliud adiecit quam forsitan 39
 eum, si diutius locutus foret, exprobraturum sibi fuisse
 vitam a semet ipso datam: hoc enim superbe saepe iactasse.
 20 Atque illum cunctantem adhuc surgere, qui proximi ei 40
 cubuerant, iniectis manibus iurgantes monentesque cona-
 bantur abducere. Clitus, cum abstraheretur, ad pristinam 41
 violentiam ira quoque adiecta, suo pectore tergum illius
 esse defensum, nunc, postquam tanti meriti praeterierit
 25 tempus, etiam memoriam invisam esse, proclamat. Attali 42
 quoque caedem obiciebat et ad ultimum Iovis quem pa-
 trem sibi Alexander adsereret oraculum eludens, veriora
 se regi quam patrem eius respondisse dicebat. Iam tan- 43
 tum irae conceperat rex, quantum vix sobrius ferre potu-
 30 isset. Enimvero olim mero sensibus victis ex lecto repente
 prosiluit. Adtoniti amici ne positis quidem, sed abiectis 44
 poculis consurgunt in eventum rei quam tanto impetu
 acturus esset intenti. Alexander rapta lancea ex mani- 45
 bus armigeri Clitum adhuc eadem linguae intemperantia

furentem percutere conatus a Ptolemaeo et Perdicca in-
 46 hibetur. Medium complexi obluctari perseverantem
 morabantur: Lysimachus et Leonnatus etiam lanceam
 47 abstulerant. Ille militum fidem implorans comprehendi
 se a proximis amicorum, quod Dareo nuper accidisset, 5
 exclamat signumque tuba dari, ut ad regiam armati coi-
 48 rent, iubet. Tum vero Ptolemaeus et Perdiccas genibus
 advoluti orant, ne in tam praecipiti ira perseveret spati-
 umque potius animo det: omnia postero die iustius execu-
 49 turum. Sed clausae erant aures obstrepente ira. Itaque 10
 impotens animi procurrit in regiae vestibulum et vigili
 excubanti hasta ablata constitit in aditu, quo necesse erat
 50 iis qui simul cenaverant egredi. Abierant ceteri. Clitus
 ultimus sine lumine exibat. Quem rex, quisnam esset,
 interrogat. Eminebat etiam in voce sceleris quod parabat 15
 51 atrocitas. Et ille, iam non suae, sed regis irae memor,
 52 Clitum esse et de convivio exire respondit. Haec dicentis
 latus hasta transfixit morientisque sanguine adpersus,
 ‘I nunc,’ inquit, ‘ad Philippum et Parmenionem et
 Attalum.’

20

1 2. Male humanis ingeniis natura consuluit, quod ple-
 rumque non futura, sed transacta perpendimus. Quippe
 rex, postquam ira mente decesserat, etiam ebrietate discussa
 2 magnitudinem facinoris sera aestimatione perspexit. Vi-
 debat, tunc inmodica libertate abusum, sed alioqui egre- 25
 gium bello virum et, nisi erubesceret fateri, servatorem sui
 occisum. Detestabile carnificis ministerium occupaverat
 rex, verborum licentiam, quae vino poterat imputari, ne-
 3 fanda caede ultus. Manabat toto vestibulo cruor paulo
 ante convivae: vigiles adtoniti et stupentibus similes pro- 30
 cul stabant liberioreque paenitentiam solitudo exciebat.
 4 Ergo hastam ex corpore iacentis evolsam retorsit in semet:
 iamque admoverat pectori, cum advolant vigiles et repug-
 nanti e manibus extorquent adlevatumque in tabernacu-

lum deferunt. Ille humi prostraverat corpus gemitu eiula- 5
tuque miserabili totam personans regiam. Laniare deinde
os unguibus et circumstantes rogare, ne se tanto dedecori
superstitem esse paterentur. Inter has preces tota nox
5 extracta est. Scrutantemque, num ira deorum ad tantum 6
nefas actus esset, subit anniversarium sacrificium Libero
Patri non esse redditum statuto tempore: itaque inter
vinum et epulas caede commissa iram dei fuisse mani-
festam. Ceterum magis eo movebatur, quod omnium 7
10 amicorum animos videbat adtonitos: neminem cum ipso
sociare sermonem postea ausurum: vivendum esse in
solitudine velut ferae bestiae terrenti alias timentique.
Prima deinde luce tabernaculo corpus, sicut adhuc cruen- 8
tum erat, iussit inferri. Quo posito ante ipsum lacrimis
15 abortis, 'Hanc,' inquit, 'nutrici meae gratiam rettuli
cuius duo filii apud Miletum pro mea gloria occubere
mortem, hic frater, unicum orbitatis solacium, a me inter
epulas occisus est. Quo nunc se conferet misera? Omni- 9
bus eius unus supersum quem solum aequis oculis videre
20 non poterit. Et ego servatorum meorum latro, revertar
in patriam, ut ne dexteram quidem nutrici sine memoria
calamitatis eius offerre possim!' Et cum finis lacrimis 10
querellisque non fieret, iussu amicorum corpus ablatum
est. Rex triduum iacuit inclusus. Quem ut armigeri 11
25 corporisque custodes ad moriendum obstinatum esse cog-
noverunt, universi in tabernaculum inrumpunt diuque
precibus ipsorum reluctatum aegre vicerunt, ut cibum
caperet. Quoque minus caedis puderet, iure interfectum 12
Clitum Macedones decernunt sepultura quoque prohibi-
30 turi, ni rex humari iussisset.

Book X., 5: The Death of Alexander.

1 Intuentibus lacrimae abortae praebuere speciem iam
 2 non regem, sed funus eius visentis exercitus. Maeror ta-
 men circumstantium lectum eminebat: quos ut rex ad-
 spexit, ‘Invenietis,’ inquit, ‘cum excessero, dignum tali-
 3 bus viris regem?’ Incredibile dictu audituque, in eodem
 habitu corporis in quem se composuerat, cum admissurus
 milites esset, durasse, donec a toto exercitu illud ultimum
 persalutatus est: dimissoque vulgo velut omni vitae de-
 4 bito liberatus fatigata membra reiecit. Propiusque adire 10
 iussis amicis — nam et vox deficere iam coeperat — de-
 tractum anulum digito Perdiccae tradidit adiectis manda-
 5 tis, ut corpus suum ad Hammonem ferri iuberent. Quae-
 rentibusque his, cui relinqueret regnum, respondit, ei qui
 esset optimus: ceterum providere iam se ob id certamen 15
 6 magnos funebris ludos parari sibi. Rursus Perdicca in-
 terrogante, quando caelestes honores haberi sibi vellet,
 dixit, tum velle, cum ipsi felices essent. Suprema haec
 vox fuit regis et paulo post extinguitur.

7 Ac primo ploratu lamentisque et planctibus tota regia 20
 personabat: mox velut in vasta solitudine omnia tristi
 silentio muta torpebant, ad cogitationes, quid deinde
 8 futurum esset, dolore converso. Nobiles pueri custodiae
 corporis eius adsueti nec doloris magnitudinem capere
 nec se ipsos intra vestibulum regiae tenere potuerunt: 25
 vagique et furentibus similes totam urbem luctu ac mae-
 9 rore compleverant, nullis questibus omissis quos in tali
 casu dolor suggerit. Ergo qui extra regiam adstiterant,
 Macedones pariter barbarique, concurrunt nec poterant
 victi a victoribus in communi dolore discerni. Persae 30
 iustissimum ac mitissimum dominum, Macedones opti-

mum ac fortissimum regem invocantes certamen quoddam maeroris edebant. Nec maestorum solum, sed etiam in-10 dignantium voces exaudiebantur, tam viridem et in flore aetatis fortunaeque invidia deum ereptum esse rebus humanis. Vigor eius et vultus educentis in proelium milites, obsidentis urbis, evadentis in muros, fortis viros pro contione donantis occurrebant oculis. Tum Macedones 11 divinos honores negasse ei paenitebat impiosque et ingratos fuisse se confitebantur, quod auris eius debita adpellatione fraudassent. 16. Et cum diu nunc in veneratione, nunc in desiderio regis haesissent, in ipsos versa miseratio est. Macedonia profecti ultra Euphraten in mediis hostibus 12 novum imperium aspernantibus destitutos se esse cernebant, sine certo regis herede: publicas viris ad se quemque 15 tracturum. Bella deinde civilia quae secuta sunt mentibus augurabantur: iterum, non de regno Asiae, sed de rege ipsis sanguinem esse fundendum, novis vulneribus veteres rumpendas cicatrices: senes, debilis, modo petita 14 missione a iusto rege, nunc morituros pro potentia forsitan 20 satellitis alicuius ignobilis. Has cogitationes volventibus nox supervenit terroremque auxit. Milites in armis vigilabant: Babylonii alius e muris, alius culmine sui quisque tecti prospectabant quasi certiora visuri. Nec quisquam 16 lumina audebat accendere. Et quia oculorum cessabat 25 usus, fremitus vocesque auribus captabant ac plerumque vano metu territi per obscuras semitas, alius alii occurrentes, invicem suspecti ac solliciti ferebantur. Persae 17 comis suo more detonsis in lugubri veste cum coniugibus ac liberis non ut victorem et modo hostem, sed ut gentis 30 suae iustissimum regem vero desiderio lugebant. Adsueta sub rege vivere, non alium qui imperaret ipsis digniorem fuisse confitebantur. 17. Nec muris urbis luctus continebatur, sed proximam regionem ab ea, deinde magnam partem Asiae cis Euphraten mali fama pervaserat. Ad 19

Darei quoque matrem celeriter perlata est. Abscissa ergo
 veste, qua induta erat, lugubrem sumpsit laceratisque cri-
 20 nibus humi corpus abiecit. Adsidebat ei altera ex nepti-
 bus nuper amissum Hephaestionem cui nupserat lugens
 propriasque causas doloris in communi maestitia retracta- 5
 21 bat. Sed omnium suorum mala Sisigambis una capiebat.
 Illa suam, illa neptium vicem flebat. Recens dolor etiam
 praeterita revocaverat. Crederes modo amissum Dareum
 et pariter miserae duorum filiorum exequias esse ducendas.
 22 Flebat simul mortuos vivosque. Quem enim puellarum 10
 acturum esse curam? quem alium futurum Alexandrum?
 iterum esse se captas, iterum excidisse regno. Qui mortuo
 Dareo ipsas tueretur, repperisse, qui post Alexandrum re-
 23 spiceret, utique non reperturas. Subibat inter haec ani-
 mum, LXXX fratres suos eodem die ab Ocho, saevissimo 15
 regum, trucidatos, adiectumque stragi tot filiorum patrem:
 e septem liberis, quos genuisset ipsa, unum superesse:
 ipsum Dareum floruisse paulisper, ut crudelius posset ex-
 24 tingui. Ad ultimum dolori succubuit obvolutoque capite
 accidentes genibus suis neptem nepotemque aversata cibo 20
 25 pariter abstinuit et luce. Quinto, postquam mori statue-
 rat, die extincta est. Magnum profecto Alexandri indul-
 gentiae in eam iustitiaeque in omnis captivos documentum
 est mors huius, quae cum sustinisset post Dareum vi-
 26 vere, Alexandro esse superstes erubuit. Et hercule iuste 25
 aestimantibus regem liquet, bona naturae eius fuisse, vitia
 27 vel fortunae vel aetatis. Vis incredibilis animi, laboris pa-
 tientia propemodum nimia, fortitudo non inter reges modo
 28 excellens, sed inter illos quoque quorum haec sola virtus
 fuit, liberalitas saepe maiora tribuentis, quam a dis petun- 30
 tur, clementia in devictos—tot regna aut reddita, quibus
 29 ea dempserat bello, aut dono data—: mortis cuius metus
 ceteros exanimat, perpetua contemptio, gloriae laudisque
 ut iusto maior cupido, ita in iuvene et in tantis nec admi-

randa rebus: iam pietas erga parentes, quorum Olympiada 30
inmortalitati consecrare decreverat, Philippum ultus erat, 31
iam in omnis fere amicos benignitas, erga milites benevo-
lencia, consilium par magnitudini animi et, quantam vix po-
5 terat aetas eius capere, sollertia: iam modus inmodicarum 32
cupiditatum, Veneris intra naturale desiderium usus nec
ulla nisi ex permissio voluptas — ingentes profecto dotes
erant. Illa fortunae: dis aequare se et caelestes honores 33
accersere et talia suadentibus oraculis credere et dedignan-
10 tibus venerari ipsum vehementius quam par esset irasci, in
externum habitum mutare corporis cultum, imitari de-
victarum gentium mores, quos ante victoriam spreverat.
Nam iracundiam et cupidinem vini sicuti iuventa inrita- 34
verat, ita senectus mitigare potuisset. Fatendum est 35
15 tamen, cum plurimum virtuti debuerit, plus debuisse fortu-
nae, quam solus omnium mortalium in potestate habuit.
Quotiens illum a morte revocavit! quotiens temere in peri-
cula vectum perpetua felicitate protexit! Vitae quoque 36
finem eundem illi quem gloriae statuit. Expectavere eum
20 fata, dum Oriente perdomito aditoque Oceano, quidquid
mortalitas capiebat, impleret.

Huic regi ducique successor quaerebatur. Sed maior 37
moles erat, quam ut unus subire eam posset; itaque nomen
quoque eius et fama rerum in totum propemodum orbem
25 reges ac regna diffudit clarissimique sunt habiti, qui etiam
minimae parti tantae fortunae adhaeserunt.

T. PETRONIVS ARBITER

The author of the *Satirae* is now generally identified with the *elegantiae arbiter*, or master of ceremonies, under Nero, whose brilliant personality and sensational suicide are so graphically described by Tacitus, *Ann.* XVI., 18. He figures as one of the principal characters in *Quo Vadis?*

The work of Petronius belongs in a measure to the so-called *Satirae Menippeae*, a mixture of prose and verse, introduced into Latin literature by Varro. It contains the narrative of manifold adventures which befel a young man, Encolpius, who was driven from place to place by the wrath of Priapus, whose divinity he had desecrated. An episode in this story is the famous 'Banquet of Trimalchio,' the MS. of which was discovered in Dalmatia in 1650. The scene is Cumae, Puteoli, or some other small town in lower Italy, and the dramatic date probably the early years of Nero's reign.

The merits of this masterpiece cannot well be exaggerated, for its originality of invention, consistent and realistic portraiture of character and types, its exuberance of humor, and keenness of satire, combined with a sovereign command of all the resources of language, stamp it as one of the immortal works in the world's literature and unrivalled in its own field.

There is an admirable German commentary on the 'Banquet' by L. Friedländer (Leipzig, 1892).

Of the rest of the *Satirae*, originally in sixteen books, we possess only fragments, the most noteworthy including a poem of 295 lines on the Civil War, probably a satire on Lucan's *Pharsalia*, 65 verses on the Destruction of Troy, the celebrated tale of the Matron of Ephesus, and the reflections on the decline of eloquence, poetry, and culture generally.

PETRONIVS

C. 1-5: On the Decline of Culture.

‘Num alio genere furiarum declamatores inquietantur, 1
qui clamant : “haec vulnera pro libertate publica excepi ;
hunc oculum pro vobis impendi : date mihi ducem, qui me
ducat ad liberos meos, nam succisi poplites membra non su-
5 stinent?” haec ipsa tolerabilia essent, si ad eloquentiam ituris
viam facerent. Nunc et rerum tumore et sententiarum
vanissimo strepitu hoc tantum proficiunt, ut cum in forum
venerint, putent se in alium orbem terrarum delatos. Et
ideo ego adulescentulos existimo in scholis stultissimos
10 fieri, quia nihil ex his quae in usu habemus aut audiunt aut
vident, sed piratas cum catenis in litore stantes, sed tyrannos
edicta scribentes quibus imperent filiis ut patrum suorum
capita praecidant, sed responsa in pestilentiam data, ut vir-
gines tres aut plures inmoleantur, sed mellitos verborum glo-
15 bulos et omnia dicta factaque quasi papavere et sesamo
sparsa. Qui inter haec nutriuntur, non magis sapere 2
possunt, quam bene olere qui in culina habitant. Pace
vestra liceat dixisse, primi omnium eloquentiam perdi-
distis. Levibus enim atque inanibus sonis ludibria quae-
20 dam excitando effecistis, ut corpus orationis enervaretur
et caderet. Nondum iuvenes declamationibus contine-
bantur, cum Sophocles et Euripides invenerunt verba
quibus deberent loqui. Nondum umbraticus doctor inge-

nia deleverat, cum Pindarus novemque lyrici Homericis versibus canere timuerunt. Et ne poetas ad testimonium citem, certe neque Platona neque Demosthenen ad hoc genus exercitationis accessisse video. Grandis et, ut ita dicam, pudica oratio non est maculosa nec turgida, sed naturali pulchritudine exsurgit. Nuper ventosa istaec et enormis loquacitas Athenas ex Asia conmigrauit animosque iuuenum ad magna surgentes veluti pestilenti quodam sidere adflavit, semelque corrupta regula eloquentia stetit et obmutuit. Ad summam, quis postea Thucydidis, quis Hyperidis ad famam processit? ac ne carmen quidem sani coloris enituit, sed omnia quasi eodem cibo pasta non potuerunt usque ad senectutem canescere. Pictura quoque non alium exitum fecit, postquam Aegyptiorum audacia tam magnae artis compendiarium invenit. 15

3 Non est passus Agamemnon me diutius declamare in porticu, quam ipse in schola sudaverat, sed ‘adulescens,’ inquit, ‘quoniam sermonem habes non publici saporis et, quod rarissimum est, amas bonam mentem, non fraudabo te arte secreta. Nihil nimirum in his exercitationibus 20 doctores peccant, qui necesse habent cum insanientibus furere. Nam nisi dixerint quae adulescentuli probent, ut ait Cicero, “soli in scholis relinquuntur.” Sicut adulatores cum cenas divitum captant, nihil prius meditantur quam id quod putant gratissimum auditoribus fore: nec 25 enim aliter impetrabunt quod petunt, nisi quasdam insidias auribus fecerint: sic eloquentiae magister, nisi tamquam piscator eam imposuerit hamis escam, quam scierit adpetituros esse pisciculos, sine spe praedae morabitur in 4 scopulo. Quid ergo est? parentes obiurgatione digni sunt 30 qui nolunt liberos suos severa lege proficere. Primum enim sic ut omnia, spes quoque suas ambitioni donant. Deinde cum ad vota properant, cruda adhuc studia in forum pellunt et eloquentiam, qua nihil esse maius confi-

tentur, pueris induunt adhuc nascentibus. Quod si pa-
 terentur laborum gradus fieri, ut studiosi iuvenes lectione
 severa inrigarentur, ut sapientiae praeceptis animos com-
 ponerent, ut verba atroci stilo effoderent, ut quod vellent
 5 imitari diu audirent, ut persuaderent sibi nihil esse magni-
 ficum quod pueris placeret: iam illa grandis oratio ha-
 beret maiestatis suae pondus. Nunc pueri in scholis lu-
 dunt, iuvenes ridentur in foro et quod utroque turpius
 est, quod quisque perperam didicit, in senectute confiteri
 10 non vult. Sed ne me putes improbasse schedium Luci-
 lianae humilitatis, quod sentio et ipse carmine effingam:

Artis severae si quis ambit effectus 5

Mentemque magnis adplicat, prius mores

Frugalitatis lege poliat exacta.

15 Nec curet alto regiam trucem vultu

Cliensve cenas impotentium captet,

Nec perditis addictus obruat vino

Mentis calorem, neve plausor in scaenam

Sedeat redemptus histrionis ad rictus.

20 Sed sive armigerae rident Tritonidis arces,

Seu Lacedaemonio tellus habitata colono

Sirenumve domus, det primos versibus annos

Maeoniumque bibat felici pectore fontem.

Mox et Socratico plenus grege mittat habenas

25 Liber et ingentis quatiat Demosthenis arma.

Hinc Romana manus circumfluat et modo Graio

Exonerata sono mutet suffusa saporem.

Interdum subducta foro det pagina cursum

Et fortuna sonet celeri distincta meatu

30 Dent epulas et bella truci memorata canore

Grandiaque indomiti Ciceronis verba minetur.

His animum succinge bonis: sic flumine largo

Plenus Pierio defundes pectore verba.'

C. 88: On the Decline of the Arts.

88 Erectus his sermonibus consulere prudentiorem coepi . . . aetates tabularum et quaedam argumenta mihi ob-
 scura simulque causam desidia⁵ praesentis excutere, cum
 pulcherrimae artes perissent inter quas pictura ne mini-
 mum quidem sui vestigium reliquisset. Tum ille ‘pecu-
 niae,’ inquit, ‘cupiditas haec tropica instituit. Priscis enim
 temporibus, cum adhuc nuda virtus placeret, vigeabant artes
 ingenuae summumque certamen inter homines erat, ne quid
 profuturum saeculis diu lateret. Itaque herbarum omnium 10
 sucos Democritus expressit, et ne lapidum virgultorumque
 vis lateret, aetatem inter experimenta consumpsit. Eudoxos
 quoque in cacumine excelsissimi montis consenuit, ut astro-
 rum caelique motus deprehenderet, et Chrysippus, ut ad
 inventionem sufficeret, ter elleboro animum detersit. Ve- 15
 rum ut ad plastas convertar, Lysippum statu^{ae} unius linea-
 mentis inhaerentem inopia extinxit, et Myron, qui paene
 animas hominum ferarumque aere comprehenderat, non
 invenit heredem. At nos vino scortisque demersi ne pa-
 ratas quidem artis audemus cognoscere, sed accusatores 20
 antiquitatis vitia tantum docemus et discimus. Ubi est
 dialectica? ubi astronomia? ubi sapientiae cultissima
 via? quis umquam venit in templum et votum fecit, si ad
 eloquentiam pervenisset? quis, si philosophiae fontem at-
 tigisset? ac ne bonam quidem mentem aut bonam valitu- 25
 dinem petunt, sed statim antequam limen Capitolii tan-
 gant, alius donum promittit, si propinquum divitem ex-
 tulerit, alius, si thesaurum effoderit, alius, si ad trecenties
 sestertium salvus pervenerit. Ipse senatus, recti bonique
 praeceptor, mille pondo auri Capitolio promittere solet, 30
 et, ne quis dubitet pecuniam concupiscere, Iovem quoque

peculio exornat. Noli ergo mirari, si pictura defecit, cum omnibus diis hominibusque formosior videatur massa auri, quam quidquid Apelles Phidiasque, Gracculi delirantes, fecerunt.

5   *C. 118: Qualities Essential to True Poetry.*

· Multos, inquit Eumolpus, iuvenes carmen decepit. 118
 Nam ut quisque versum pedibus instruxit sensumque teneriorem verborum ambitu intexuit, putavit se continuo in Heliconem venisse. Sic forensibus ministeriis exercitati
 10 frequenter ad carminis tranquillitatem tamquam ad portum feliciorem refugerunt, credentes facilius poema extrui posse, quam controversiam sententiolis vibrantibus pictam. Ceterum neque generosior spiritus vanitatem amat, neque concipere aut edere partum mens potest nisi ingenti flumine literarum inundata. Refugiendum est ab omni verborum, ut ita dicam, vilitate et sumendae voces a plebe semotae, ut fiat ‘odi profanum vulgus et arceo.’ Praeterea curandum est, ne sententiae emineant extra corpus orationis expressae, sed intexto vestibus colore niteant.
 20 Homerus testis est et lyrici Romanusque Vergilius et Horatii curiosa felicitas. Ceteri enim aut non viderunt viam qua iretur ad carmen aut visam timuerunt calcare. Ecce belli civilis ingens opus quisquis adtigerit, nisi plenus literis, sub onere labetur. Non enim res gestae versibus
 25 comprehendendae sunt, quod longe melius historici faciunt, sed per ambages deorumque ministeria et fabulosum sententiarum tormentum praecipitandus est liber spiritus, ut potius furentis animi vaticinatio adpareat quam religiosae orationis sub testibus fides.’

C. 30-78: Cena Trimalchionis.

30 Nos iam ad triclinium perveneramus, in cuius parte prima procurator rationes accipiebat. Et quod praecipue miratus sum, in postibus triclinii fasces erant cum securibus fixi quorum unam partem quasi embolum navis aeneum finiebat, in quo erat scriptum: 'C. Pompeio Trimalchioni, sevirō Augustali, Cinnamus dispensator.' Sub eodem titulo et lucerna bilychnis de camera pendebat, et duae tabulae in utroque poste defixae quarum altera, si bene memini, hoc habebat inscriptum: 'III et pridie Kal-10 endas Ianuarias C. noster foras cenat.' Altera lunae cursum stellarumque septem imagines pictas; et qui dies boni quique incommodi essent, distinguente bulla notabantur. . . .

His repleti voluptatibus cum conaremur in triclinium 15 intrare, exclamavit unus ex pueris qui super hoc officium erat positus: 'dextro pede.' Sine dubio paulisper trepidavimus, ne contra praeceptum aliquis nostrum limen transiret. Ceterum ut pariter movimus dextros gressus, servus nobis despoliatus procubuit ad pedes ac rogare 20 coepit, ut se poenae eriperemus: nec magnum esse peccatum suum propter quod periclitaretur: subducta enim sibi vestimenta dispensatoris in balneo quae vix fuissent decem sestertiorum. Rettulimus ergo dextros pedes dispensatoremque in atrio aureos numerantem deprecati 25 sumus, ut servo remitteret poenam. Superbus ille sustulit vultum et 'non tam iactura me movet,' inquit, 'quam negligentia nequissimi servi. Vestimenta mea a cubitoria perdidit quae mihi natali meo cliens quidam dona-31 verat, Tyria sine dubio, sed iam semel lota. Quid ergo 30 est? dono vobis eum.'

Obligati tam grandi beneficio cum intrassemus triclinium, occurrit nobis ille idem servus pro quo rogaveramus et stupentibus spississima basia impegit gratias agens humanitati nostrae. ‘Ad summam, statim scietis,’ ait,
 5 ‘cui dederitis beneficium. Vinum dominicum ministratoris gratia est.’ . . .

Tandem ergo discubuimus pueris Alexandrinis aquam in manus nivatam infudentibus aliisque insequentibus ad pedes ac paronychia cum ingenti subtilitate tollentibus.
 10 Ac ne in hoc quidem tam molesto tacebant officio, sed obiter cantabant. Ego experiri volui, an tota familia cantaret, itaque potionem poposci. Paratissimus puer non minus me acido cantico exceptit, et quisquis aliquid rogatus erat ut daret. . . . Pantomimi chorum, non patris familiae
 15 triclinium crederes. Adlata est tamen gustatio valde lauta; nam iam omnes discubuerant praeter ipsum Trimalchionem cui locus novo more primus servabatur. Ceterum inter promulsidaria asellus erat Corinthius cum bisaccio positus qui habebat olivas in altera parte albas, in altera
 20 nigras. Tegebant asellum duae lanceae in quarum marginibus nomen Trimalchionis inscriptum erat et argenti pondus. Ponticuli etiam ferruminati sustinebant glires melle ac papavere sparsos. Fuerunt et tomacula super craticulam argenteam ferventia posita et infra craticulam
 25 Syriaca pruna cum granis Punici mali.

In his eramus lautitiis, cum ipse Trimalchio ad sym-32
 phoniam adlatus est positusque inter cervicalia minutissima expressit imprudentibus risum. Pallio enim coccineo adrasum excluserat caput circaque oneratas veste
 30 cervices laticlaviam inmiserat mappam fimbriis hinc atque illinc pendentibus. Habebat etiam in minimo digito sinistrae manus anulum grandem subauratum, extremo vero articulo digiti sequentis minorem, ut mihi videbatur, totum aureum, sed plane ferreis veluti stellis ferrumina-

tum. Et ne has tantum ostenderet divitias, dextrum nudavit lacertum armilla aurea cultum et eboreo circulo
 33 lamina splendente conexo. Ut deinde pinna argentea dentes perfodit, ‘amici,’ inquit, ‘nondum mihi suave erat in triclinium venire, sed ne diutius absentivos morae 5 vobis essem, voluptatem mihi negavi. Permittetis tamen finiri lusum.’ Sequebatur puer cum tabula terebinthina et crystallinis tesseris, notavique rem omnium delicatissimam. Pro calculis enim albis ac nigris aureos argenteosque habebat denarios. Interim dum ille omnium textorum 10 dicta inter lusum consumit, gustantibus adhuc nobis repositorium adlatum est cum corbe, in quo gallina erat lignea patentibus in orbem alis, quales esse solent quae incubant ova. Accessere continuo duo servi et symphonia strepente scrutari paleam coeperunt erutaque subinde 15 pavonina ova divisere convivis. Convertit ad hanc scaenam Trimalchio vultum et ‘amici,’ ait, ‘pavonis ova gallinae iussi supponi. Et mehercules timeo ne iam concepti sint; temptemus tamen, si adhuc sorbilia sunt.’ Accipimus nos cochlearia non minus selibras pendentia ovaque 20 ex farina pingui figurata pertundimus. Ego quidem paene proieci partem meam, nam videbatur mihi iam in pullum coisse. Deinde audivi veterem convivam: ‘hic nescio quid boni debet esse,’ persecutus putamen manu pinguissimam ficedulam inveni piperato vitello circum- 25 datam.

34 Iam Trimalchio eadem omnia lusu intermisso poposcerat feceratque potestatem clara voce, si quis nostrum iterum vellet mulsum sumere, cum subito signum symphonia datur et gustatoria pariter a choro cantante rapiuntur. 30 Ceterum inter tumultum cum forte paropsis excidisset et puer iacentem sustulisset, animadvertit Trimalchio colaphisque obiurgari puerum ac proicere rursus paropsidem iussit. Insecutus est supellecticarius argentumque inter

reliqua purgamenta scopis coepit everrere. Subinde intraverunt duo Aethiopes capillati cum pusillis utribus, quales solent esse qui harenam in amphitheatro spargunt, vinumque dedere in manus; aquam enim nemo porrexit.

5 Laudatus propter elegantias dominus ‘aequum,’ inquit, ‘Mars amat. Itaque iussi suam cuique mensam assignari. Obiter et putidissimi servi minorem nobis aestum frequentia sua facient.’

Statim adlatae sunt amphorae vitreae diligenter gypsatae
10 quarum in cervicibus pittacia erant adfixa cum hoc titulo: ‘Falernum Opimianum annorum centum.’ Dum titulos perlegimus, composuit Trimalchio manus et ‘eheu,’ inquit, ‘ergo diutius vivit vinum quam homuncio. Quare tangomenas faciamus. Vinum vita est. Verum Opimianum
15 praesto. Heri non tam bonum posui, et multo honestiores cenabant.’ Potantibus ergo nobis et accuratissime lautitias mirantibus larvam argenteam adtulit servus sic aptatam, ut articuli eius vertebraeque luxatae in omnem partem flecterentur. Hanc cum super mensam semel iterumque abiecisset, ut catenatio mobilis aliquot figuras
20 exprimeret, Trimalchio adiecit:

‘Eheu nos miseros, quam totus homuncio nil est!

Sic erimus cuncti, postquam nos auferet Orcus.

Ergo vivamus, dum licet esse bene.’

25 Laudationem ferculum est insecutum plane non pro 35 expectatione magnum; novitas tamen omnium convertit oculos. Rotundum enim repositorium duodecim habebat signa in orbe disposita super quae proprium convenientemque materiae structor imposuerat cibum: super arietem
30 cicer arietinum, super taurum bubulae frustum, super geminos testiculos ac rienes, super cancerum coronam, super leonem ficum Africanam, super virginem steriliculam, super libram stateram in cuius altera parte scriblita erat, in altera placenta, super scorpionem pisciculum marinum,

super sagittarium oclopetam, super capricornum locustam marinam, super aquarium anserem, super piscis duos mullos. In medio autem caespes cum herbis excisus favum sustinebat. Circumferebat Aegyptius puer clibano argenteo panem atque ipse etiam taeterrima voce de Laserpiciario mimo canticum extorsit. Nos ut tristiores ad tam vilis accessimus cibos, 'suadeo,' inquit Trimalchio, 36 'cenemus.' Haec ut dixit, ad symphoniam quattuor tripudiantes procurrerunt superioremque partem repositorii abstulerunt. Quo facto videmus infra altilia et sumina 10 leporemque in medio pinnis subornatum, ut Pegasus videretur. Notavimus etiam circa angulos repositorii Marsyas quattuor ex quorum utriculis garum piperatum currebat super piscis qui tamquam in euripo natabant. Damus omnes plausum a familia inceptum et res electissimas ri- 15 dentes adgredimur. Non minus et Trimalchio eiusmodi methodio laetus 'Carpe,' inquit. Processit statim scissor et ad symphoniam gesticulatus ita laceravit obsonium, ut putares essedarium hydraule cantante pugnare. Inge- rebat nihilo minus Trimalchio lentissima voce: 'Carpe, 20 Carpe.' Ego suspicatus ad aliquam urbanitatem totiens iteratam vocem pertinere, non erubui eum qui supra me accumbebat hoc ipsum interrogare. At ille qui saepius eiusmodi ludos spectaverat, 'vides illum,' inquit, 'qui obsonium carpit: Carpus vocatur. Ita quotiescunque 25 dicit "Carpe," eodem verbo et vocat et imperat.'

37 Non potui amplius quidquam gustare, sed conversus ad eum, ut quam plurima exciperem, longe accersere fabulas coepi sciscitarique quae esset mulier illa, quae huc atque illuc discurreret. 'Vxor,' inquit, 'Trimalchionis, 30 Fortunata appellatur quae nummos modio metitur. Et modo, modo quid fuit? Ignoscet mihi genius tuus, noluis- ses de manu illius panem accipere. Nunc, nec quid nec quare, in caelum abiit et Trimalchionis topanta est. Ad

summam, mero meridie si dixerit illi tenebras esse, credet. Ipse nescit quid habeat, adeo saplutus est; sed haec lupatria providet omnia et ubi non putes. Est sicca, sobria, honorum consiliorum, est tamen malae linguae, pica pul-
 5 vinaris. Quem amat, amat; quem non amat, non amat. Ipse Trimalchio fundos habet qua milvi volant, nummorum nummos. Argentum in ostiarii illius cella plus iacet, quam quisquam in fortunis habet. Familia vero babae babae, non mehercules puto decumam partem esse
 10 quae dominum suum noverit. Ad summam, quemvis ex istis babaecalis in rutae folium coniciet. Nec est quod putes illum quidquam emere. Omnia domi nascuntur; 38
 lana, credrae, piper, lacte gallinaceum si quaesieris, invenies. Ad summam, parum illi bona lana nascebatur;
 15 arietes a Tarento emit et eos culavit in gregem. Mel Atticum ut domi nasceretur, apes ab Athenis iussit afferri; obiter et vernaculas quaesunt, meliusculae a Graeculis fient. Ecce intra hos dies scripsit, ut illi ex India semen boletorum mitteretur. Nam mulam quidem nul-
 20 lam habet quae non ex onagro nata sit. Vides tot culcitras: nulla non aut conchyliatum aut coccineum tomentum habet. Tanta est animi beatitudo. Reliquos autem collibertos eius cave contempnas. Valde sucossi sunt. Vides illum qui in imo imus recumbit: hodie sua
 25 octingenta possidet. De nihilo crevit. Modo solebat collo suo ligna portare. Sed quomodo dicunt—ego nihil scio, sed audivi—cum Incuboni pilleum rapuisset, [et] thesaurum invenit. Ego nemini invidio, si quid deus dedit. Est tamen sub alapa et non vult sibi male. Ita-
 30 que proxime casam hoc titulo proscripsit: “C. Pompeius Diogenes ex Kalendis Iuliis cenaculum locat; ipse enim domum emit.” Quid ille qui libertini loco iacet, quam bene se habuit. Non impropero illi. Sestertium suum vidit decies, sed male vacillavit. Non puto illum capillos

liberos habere, nec mehercules sua culpa; ipso enim homo melior non est; sed liberti scelerati qui omnia ad se fecerunt. Scito autem: sociorum olla male fervet, et ubi semel res inclinata est, amici de medio. Et quam honestam negotiationem exercuit, quod illum sic vides. Libitiniarius fuit. Solebat sic cenare, quomodo rex: apros gausapatos, opera pistoria, avis, cocos, piscatores. Plus vini sub mensa effundebatur, quam aliquis in cella habet. Phantasia, non homo. Inclinatis quoque rebus suis, cum timeret, ne creditores illum conturbare existimarent, hoc titulo auctionem proscripsit: "C. Iulius Proculus auctionem faciet rerum supervacuarum."

- 39 Interpellavit tam dulcis fabulas Trimalchio; nam iam sublatum erat ferculum, hilaresque convivae vino sermonibusque publicatis operam coeperant dare. Is ergo reclinatus in cubitum 'hoc vinum,' inquit, 'vos oportet suave faciatis. Pisces natate oportet. Rogo, me putastis illa cena esse contentum quam in theca repositorii videratis? "sic notus Vlixes?" quid ergo est? oportet etiam inter cenandum philologiam nosse. Patrono meo ossa bene quiescant qui me hominem inter homines voluit esse. Nam mihi nihil novi potest afferri, sicut ille fericulus iam mei habuit praxim. Caelus hic in quo duodecim dii habitant in totidem se figuras convertit, et modo fit aries. Itaque quisquis nascitur illo signo, multa pecora habet, multum lanae, caput praeterea durum, frontem expudoratam, cornum acutum. Plurimi hoc signo scholastici nascuntur et arietilli.' Laudamus urbanitatem mathematici; itaque adiecit: 'deinde totus caelus taurulus fit. Itaque tunc calcitrosi nascuntur et bubulci et qui se ipsi pascunt. In geminis autem nascuntur bigae et boves et colei et qui utrosque parietes linunt. In cancro ego natus sum. Ideo multis pedibus sto, et in mari et in terra multa possideo; nam cancer et hoc et illoc quadrat. Et ideo iam dudum

nihil supra illum posui, ne genesim meam premerem. In leone cataphagae nascuntur et imperiosi; in virgine mulieres et fugitivi et compediti; in libra laniones et unguentarii et quicumque aliquid expediunt; in scorpione
 5 venenarii et percussores; in sagittario strabones qui holeram spectant, lardum tollunt; in capricorno aerumnosi quibus prae mala sua cornua nascuntur; in aquario copones et cucurbitae; in piscibus obsonatores et rhetores. Sic orbis vertitur tamquam mola, et semper aliquid male
 10 facit, ut homines aut nascantur aut pereant. Quod autem in medio caespitem videtis et supra caespitem favum, nihil sine ratione facio. Terra mater est in medio quasi ovum corrotundata, et omnia bona in se habet tamquam favus.'

15 'Sophos' universi clamamus et sublatis manibus ad cameram iuramus Hipparchum Aratumque comparandos illi homines non fuisse, donec advenerunt ministri ac toralia praeposuerunt toris in quibus retia erant picta sub-
 20 sessorumque cum venabulis et totus venationis apparatus. Necdum sciebamus, quo mitteremus suspiciones nostras, cum extra triclinium clamor sublatus est ingens, et ecce canes Laconici etiam circa mensam discurrere coeperunt. Secutum est hoc repositorium in quo positus erat primae
 25 magnitudinis aper, et quidem pilleatus e cuius dentibus sportellae dependebant duae palmulis textae, altera caryotis, altera thebaicis repleta. Circa autem minores porcelli ex coptoplacentis facti, quasi uberibus inminerent, scro-
 fam esse positam significabant. Et hi quidem apophoreti fuerunt. Ceterum ad scindendum aprum non ille Car-
 30 pus accessit qui altilia laceraverat, sed barbatus ingens, fasciis cruralibus adligatus et alicula subornatus polymita, strictoque venatorio cultro latus apri vehementer percussit ex cuius plaga turdi evolaverunt. Parati aucupes cum harundinibus fuerunt et eos circa triclinium voli-

tantes momento exceperunt. Inde cum suum cuique iussisset referri Trimalchio, adiecit: 'etiam videte, quam porcus ille silvaticus lotam comederit glandem.' Statim pueri ad sportellas accesserunt quae pendebant e dentibus, thebaicasque et caryotas ad numerum divisere cenantibus. Interim ego, qui privatum habebam secessum, in multas cogitationes deductus sum, quare aper pilleatus intrasset. Postquam itaque omnis bacalusias consumpsi, duravi interrogare illum interpretem meum, quod me torqueret. At ille: 'Plane etiam hoc servus tuus indicare potest; non enim aenigma est, sed res aperta. Hic aper, cum heri summa cena cum vindicasset, a convivis dimissus est; itaque hodie tamquam libertus in convivium revertitur.' Damnavi ego stuporem meum et nihil amplius interrogavi, ne viderer nunquam inter honestos cenasse. 15

Dum haec loquimur, puer speciosus, vitibus hederisque redimitus, modo Bromium, interdum Lyaeum Euhiumque confessus, calathisco uvas circumtulit et poemata domini sui acutissima voce traduxit. Ad quem sonum conversus Trimalchio 'Dionyse,' inquit, 'liber esto.' Puer detraxit pilleum apro capitique suo imposuit. Tum Trimalchio rursus adiecit: 'non negabitis me,' inquit, 'habere Liberum patrem.' Laudavimus dictum Trimalchionis et circumeuntem puerum sane perbasiamus.

Ab hoc ferculo Trimalchio ad lasanum surrexit. Nos libertatem sine tyranno nacti coepimus invitare convivarum sermones. Dama itaque primus cum pataracina poposcisset, 'dies,' inquit, 'nihil est. Dum versas te, nox fit. Itaque nihil est melius, quam de cubiculo recta in triclinium ire. Et mundum frigus habuimus. Vix me balneus calfecit. Tamen calda potio vestiarius est. Staminatas duxi, et plane matus sum. Vinus mihi in cerebrum abiit.'

42 Exceptit Seleucus fabulae partem et 'ego,' inquit, 'non

cotidie labor; balniscus enim fullo est, aqua dentes habet, et cor nostrum cotidie liquescit. Sed cum mulsi pultarium obduxi, frigori laecasin dico. Nec sane lavare potui; fui enim hodie in funus. Homo bellus, tam bonus
5 Chrysanthus animam ebulliit. Modo, modo me appellavit. Videor mihi cum illo loqui. Heu, eheu! Vtres inflati ambulamus. Minoris quam muscae sumus, muscae tamen aliquam virtutem habent, nos non pluris sumus quam bullae. Et quid si non abstinax fuisset. Quinque
10 dies aquam in os suum non coniecit, non micam panis. Tamen abiit ad plures. Medici illum perdiderunt, immo magis malus fatus; medicus enim nihil aliud est quam animi consolatio. Tamen bene elatus est, vitali lecto, stragulis bonis. Planctus est optime—manu misit aliquot
15 —etiam si maligne illum ploravit uxor. Quid si non illam optime accepisset. Sed mulier quae mulier milvinum genus. Neminem nihil boni facere oportet; aequae est enim ac si in puteum conicias. Sed antiquus amor cancer est.’

20 Molestus fuit, Philerosque proclamavit: ‘Vivorum me- 43
minerimus. Ille habet, quod sibi debebatur: honeste vixit, honeste obiit. Quid habet quod queratur? ab asse crevit et paratus fuit quadrantem de stercore mordicus tollere. Itaque crevit, quidquid crevit, tamquam favus.
25 Puto mehercules illum reliquisse solida centum, et omnia in nummis habuit. De re tamen ego verum dicam, qui linguam caninam comedi: durae buccae fuit, linguosus, discordia, non homo. Frater eius fortis fuit, amicus amico, manu plena, uncta mensa. Et inter initia malam
30 parram pilavit, sed recorrexit costas illius prima vindemia: vendidit enim vinum, quanti ipse voluit. Et quod illius mentum sustulit, hereditatem accepit, ex qua plus involavit, quam illi relictum est. Et ille stips, dum fratri suo irascitur, nescio cui terrae filio patrimonium elegavit.

Longe fugit, quisquis suos fugit. Habuit autem oricularios ervos, qui illum pessum dederunt. Numquam autem recte faciet, qui cito credit, utique homo negotians. Tamen verum quod frunitus est, quam diu vixit. . . . cui datum est, non cui destinatum. Plane Fortunae filius, 5 in manu illius plumbum aurum fiebat. Facile est autem, ubi omnia quadrata currunt. Et quot putas illum annos secum tulisse? septuaginta et supra. Sed corneolus fuit, aetatem bene ferebat, niger tanquam corvus. Noveram hominem olim oliorum et adhuc salax erat. Non meher- 10 cules illum puto in domo canem reliquisse. Immo etiam pullarius erat, omnis minervae homo. Nec improbo; hoc solum enim secum tulit.'

44 Haec Phileros dixit, illa Ganymedes: 'Narratis quod nec ad caelum nec ad terram pertinet, cum interim nemo 15 curat, quid annona mordet. Non mehercules hodie buccam panis invenire potui. Et quomodo siccitas perseverat. Iam annum esuritio fuit. Aediles male eveniat, qui cum pistoribus colludunt. Serva me, servabo te. Itaque populus minutus laborat; nam isti maiores maxil- 20 lae semper Saturnalia agunt. O si haberemus illos leones, quos ego hic inveni, cum primum ex Asia veni. Illud erat vivere. Simila si siligine inferior esset laruas sic istos percolopabant, ut illis Iupiter iratus esset. Memini Safinium: tunc habitabat ad arcum veterem, me 25 puero, piper, non homo. Is quacunquē ibat, terram adurebat. Sed rectus, sed certus, amicus amico, cum quo audacter posses in tenebris micare. In curia autem quomodo singulos pilabat, nec schemas loquebatur sed directum. Cum ageret porro in foro, sic illius vox crescebat 30 tamquam tuba. Nec sudavit unquam nec expuit, puto eum nescio quid Asiadis habuisse. Et quam benignus resalutare, nomina omnium reddere, tamquam unus de nobis. Itaque illo tempore annona pro luto erat. Asse

panem quem emisses, non potuisses cum altero devorare. Nunc oculum bubulum vidi maiorem. Heu, heu, cotidie peius. Haec colonia retroversus crescit tamquam coda vituli. Sed quare nos habemus aedilem non trium ca-
5 niarum, qui sibi mavult assem quam vitam nostram? itaque domi gaudet, plus in die nummorum accipit, quam alter in patrimonio habet. Iam scio, unde acceperit denarios mille aureos. Sed si nos coleos haberemus, non tantum sibi placeret. Nunc populus est domi
10 leones, foras vulpes. Quod ad me attinet, iam pannos meos comedi, et si perseverat haec annona, casulas meas vendam. Quid enim futurum est, si nec dii nec homines huius coloniae miserentur? ita meos fruniscar, ut ego puto omnia illa a diibus fieri. Nemo enim caelum caelum
15 putat, nemo ieiunium servat, nemo Iovem pili facit, sed omnes opertis oculis bona sua computant. Antea stolatae ibant nudis pedibus in clivum, passis capillis, mentibus puris, et Iovem aquam exorabant. Itaque statim urceatim plovebat: aut tunc aut nunquam: et omnes redibant, udi
20 tamquam mures. Itaque dii pedes lanatos habent, quia nos religiosi non sumus. Agri iacent'—

'Oro te,' inquit Echion centonarius, 'melius loquere. 45
Modo sic, modo sic, inquit rusticus; varium porcum perdiderat. Quod hodie non est, cras erit: sic vita tru-
25 ditur. Non mehercules patria melior dici potest, si homines saperent. Sed laborat hoc tempore, nec haec sola. Non debemus delicati esse, ubique medius caelus est. Tu si aliubi fueris, dices hic porcos coctos ambulare. Et ecce habituri sumus munus eccellente in triduo die festa; fa-
30 milia non lanisticia, sed plurimi liberti. Et Titus noster magnum animum habet et est caldicerebrius: aut hoc aut illud erit, quid utique. Nam illi domesticus sum, non est miscix. Ferrum optimum daturus est, sine fuga, carnarium in medio, ut amphitheater videat. Et habet unde:

relictum est illi sestertium tricenties, decessit illius pater male. Ut quadringenta impendat, non sentiet patrimonium illius, et sempiterno nominabitur. Iam Manios aliquot habet et mulierem essedariam et dispensatorem Glyconis qui deprehensus est, cum dominam suam delectaretur. Videbis populi rixam inter zelotypos et amasiunculos. Glyco autem, sestertiarus homo, dispensatorem ad bestias dedit. Hoc est se ipsum traducere. Quid servus peccavit, qui coactus est facere? Magis illa matella digna fuit, quam taurus iactaret. Sed qui asinum non potest, stratum caedit. Quid autem Glyco putabat Hermogenis filicem umquam bonum exitum facturam? Ille milvo volanti poterat ungues resecare; colubra restem non parit. Glyco, Glyco dedit suas; itaque quamdiu vixerit, habebit stigmam, nec illam nisi Orcus delebit. Sed sibi quisque peccat. Sed subolfacio, quod nobis epulum daturus est Mammaea, binos denarios mihi et meis. Quod si hoc fecerit, eripiat Norbano totum favorem. Scias oportet plenis velis hunc vinciturum. Et re vera, quid ille nobis boni fecit? Dedit gladiatores sestertiarios iam decrepitos, quos si sufflasset, cecidissent; iam meliores bestiarios vidi. Occidit de lucerna equites, putares eos gallos gallinaceos; alter burdubasta, alter loripes, tertiarus mortuus pro mortuo qui habebat nervia praecisa. Vnus alicuius flatu-
 25
 rae fuit Thraex qui et ipse ad dictata pugnavit. Ad summam, omnes postea secti sunt; adeo de magna turba ‘adhibete!’ acceperant, plane fugae merae. ‘Munus tamen,’ inquit, ‘tibi dedi’: et ego tibi plodo. Computa, et tibi plus do quam accepi. Manus manum lavat. Vi-
 46
 deris mihi, Agamemnon, dicere: ‘quid iste argutat molestus?’ quia tu, qui potes loqui, non loquere. Non es nostrae fasciae, et ideo pauperorum verba derides. Scimus te prae literas fatuum esse. Quid ergo esse? Aliqua die te persuadeam ut ad villam venias et videas casulas

nostras? Inveniemus quod manducemus, pullum, ova :
belle erit, etiam si omnia hoc anno tempestas dispare pul-
lavit : inveniemus ergo, unde saturi fiamus. Et iam tibi
discipulus crescit cicaro meus. Iam quattuor partes dicit ;
5 si vixerit, habebis ad latus servulum. Nam quidquid illi
vacat, caput de tabula non tollit. Ingeniosus est et bono
filo, etiam si in aves morbosus est. Ego illi iam tres car-
deles occidi, et dixi quod mustella comedit. Invenit
tamen alias nenias, et libentissime pingit. Ceterum iam
10 Graeculis calcem impingit et Latinas coepit non male ap-
petere, etiam si magister eius sibi placens fit nec uno loco
consistit, sed venit, dem literas, sed non vult laborare.
Est et alter non quidem doctus, sed curiosus, qui plus
docet quam scit. Itaque feriatis diebus solet domum
15 venire, et quidquid dederis, contentus est. Emi ergo
nunc puero aliquot libra rubricata, quia volo illum ad
domusionem aliquid de iure gustare. Habet haec res pa-
nem. Nam literis satis inquinatus est. Quod si resilierit,
destinavi illum aliquid artificii docere, aut tonstreinum
20 aut praeconem aut certe causidicum, quod illi auferre non
possit nisi Orcus. Ideo illi cotidie clamo : ‘ Primigeni,
crede mihi, quicquid discis, tibi discis. Vides Phileronem
causidicum : si non didicisset, hodie famem a labris non
abigeret. Modo, modo collo suo circumferebat onera
25 venalia, nunc etiam adversus Norbanum se extendit.
Literae thesaurum est, et artificium nunquam moritur.’
Eiusmodi fabulae vibrabant [. . .]

Nec adhuc sciebamus nos in medio lautitiarum, quod 47
aiunt, clivo laborare. Nam cum mundatis ad symphoniam
30 mensis tres albi sues in triclinium adducti sunt capistris et
tintinnabulis culti, quorum unum bimum nomenclator
esse dicebat, alterum trimum, tertium vero iam sexennem,
ego putabam petauristarios intrasse et porcos, sicut in cir-
culis mos est, portenta aliqua facturos; sed Trimalchio ex-

pectatione discussa ‘quem,’ inquit, ‘ex eis vultis in cenam statim fieri? gallum enim gallinaceum, penthiacum et eiusmodi nenias rustici faciunt: mei coci etiam vitulos aeno coctos solent facere.’ Continuoque cocum vocari iussit, et non expectata electione nostra maximum natu iussit⁵ occidi, et clara voce: ‘ex quota decuria es?’ Cum ille se ex quadragesima respondisset, ‘empticius an,’ inquit, ‘domi natus?’ ‘Neutrum,’ inquit cocus, ‘sed testamento Pansae tibi relictus sum.’ ‘Vide ergo,’ ait, ‘ut diligenter ponas; si non, te iubebo in decuriam viatorum conici.’ Et¹⁰ cocum quidem potentiae domini admonitum in culinam
⁴⁸ obsonium duxit, Trimalchio autem miti ad nos vultu respexit et ‘vinum,’ inquit, ‘si non placet, mutabo; vos illud oportet bonum faciatis. Deorum beneficio non emo, sed nunc quidquid ad salivam facit, in suburbano nascitur¹⁵ eo, quod ego adhuc non novi. Dicitur confine esse Tarraciniensibus et Tarentinis. Nunc coniungere agellis Siciliam volo, ut cum Africam libuerit ire, per meos fines navigem. Sed narra tu mihi, Agamemnon, quam controversiam hodie declamasti? Ego autem si causas non ago,²⁰ in domusionem tamen literas didici. Et ne me putes studia fastiditum, II bybliothecas habeo, unam Graecam, alteram Latinam. Dic ergo, si me amas, peristasim declamationis tuae.’ Cum dixisset Agamemnon: ‘pauper et dives inimici erant,’ ait Trimalchio, ‘quid est pauper?’²⁵ ‘Vrbane,’ inquit Agamemnon, et nescio quam controversiam exposuit. Statim Trimalchio ‘hoc,’ inquit, ‘si factum est, controversia non est; si factum non est, nihil est.’ Haec aliaque cum effusissimis prosequeremur laudationibus, ‘rogo,’ inquit, ‘Agamemnon mihi carissime,³⁰ numquid duodecim aerumnas Herculis tenes, aut de Vluxe fabulam, quemadmodum illi Cyclops pollicem† poricino extorsit? solebam haec ego puer apud Homerum legere. Nam Sibyllam quidem ego ipse oculis meis vidi in ampulla

pendere, et cum illi pueri dicerent: *Σίβυλλα, τί θέλεις;*
respondebat illa: *ἀποθανεῖν θέλω.*'

Nondum efflaverat omnia, cum repositorium cum sue 49
ingenti mensam occupavit. Mirari nos celeritatem coepi-
mus et iurare, ne gallum quidem gallinaceum tam cito
percoqui potuisse, tanto quidem magis, quod longe maior
nobis porcus videbatur esse, quam paulo ante aper fuerat.
Deinde magis magisque Trimalchio intuens eum 'quid?
quid?' inquit, 'porcus hic non est exinteratus? non me-
10 hercules est. Voca, voca cocum in medio.' Cum consti-
tisset ad mensam cocus tristis et diceret se oblitum esse
exinterare, 'quid? oblitus?' Trimalchio exclamat, 'putes
illum piper et cuminum non coniecisse. Despolia.' Non
fit mora, despoliatur cocus atque inter duos tortores mae-
15 stus consistit. Deprecari tamen omnes coeperunt et dicere:
'solet fieri; rogamus, mittas; postea si fecerit, nemo no-
strum pro illo rogabit.' Ego, crudelissimae severitatis, non
potui me tenere, sed inclinatus ad aurem Agamemnonis
'plane,' inquam, 'hic debet servus esse nequissimus; ali-
20 quis oblivisceretur porcum exinterare? non mehercules
illi ignoscerem, si piscem praeterisset.' At non Trimal-
chio, qui relaxato in hilaritatem vultu 'ergo,' inquit,
'quia tam malae memoriae es, palam nobis illum exin-
tera.' Recepta cocus tunica cultrum adripuit porci que
25 ventrem hinc atque illinc timida manu secuit. Nec mora,
ex plagis ponderis inclinatione crescentibus tomacula cum
botulis effusa sunt.

Plausum post hoc automatam familia dedit et 'Gaio 50
feliciter' conclamavit. Nec non cocus portione honoratus
30 est et argentea corona, poculumque in lance accepit Co-
rinthia. Quam cum Agamemnon propius consideraret,
ait Trimalchio: 'Solutus sum qui vera Corinthia habeam.'
Expectabam, ut pro reliqua insolentia diceret sibi vasa
Corintho adferri. Sed ille melius: 'Et forsitan,' inquit,

‘quaeris, quare solus Corinthea vera possideam: quia scilicet aerarius a quo emo Corinthus vocatur. Quid est autem Corintheum, nisi quis Corinthum habet?’ et ne me putetis nesapium esse, valde bene scio, unde primum Corinthea nata sint. Cum Ilium captum est, Hannibal, ⁵ homo vafer et magnus stelio, omnes statuas aeneas et aureas et argenteas in unum rogam congegit et eas incendit; factae sunt in unum aera miscellanea. Ita ex hac massa fabri sustulerunt et fecerunt catilla et paropsides et stantuncula. Sic Corinthea nata sunt, ex omnibus in unum, ¹⁰ nec hoc nec illud. Ignoscetis mihi, quod dixero: ego malo mihi vitrea, certe non olunt. Quod si non frangerentur, malletm mihi quam aurum; nunc autem vilia sunt.

⁵¹ Fuit tamen faber qui fecit phialam vitream quae non frangebatur. Admissus ergo Caesarem est cum suo munere, ¹⁵ deinde fecit repporigere Caesarem et illam in pavementum proiecit. Caesar non pote valdius quam expavit. At ille sustulit phialam de terra; collisa erat tamquam vasum aeneum; deinde martiolum de sinu protulit et phialam otio belle correxit. Hoc facto putabat se solium ²⁰ Iovis tenere, utique postquam Caesar illi dixit: “Numquid alius scit hanc condituram vitreorum? Vide modo.” Postquam negavit, iussit illum Caesar decollari: quia enim, si scitum esset, aurum pro luto haberemus.

⁵² In argento plane studiosus sum. Habeo scyphos ²⁵ urnales plus minus C . . . quemadmodum Cassandra occidit filios suos, et pueri mortui iacent sic ut vivere putes. Habeo capides M quas reliquit patrono meo Mummius . . . ubi Daedalus Niobam in equum Troianum includit. Nam Hermerotis pugnas et Petraitis in poculis habeo, ³⁰ omnia ponderosa; meum enim intellegere nulla pecunia vendo.’

Haec dum refert, puer calicem proiecit. Ad quem respiciens Trimalchio: ‘Cito,’ inquit, ‘te ipsum caede, quia

nugax es.' Statim puer demisso labro orare. At ille:
 'Quid me,' inquit, 'rogas? Tamquam ego tibi molestus
 sim. Suadeo, a te impetres, ne sis nugax.' . . . Tandem
 ergo exoratus a nobis missionem dedit puero. Ille dimis-
 5 sus circa mensam percucurrit . . . et 'aquam foras, vinum
 intro' clamavit . . . excipimus urbanitatem iocantis, et
 ante omnis Agamemnon qui sciebat quibus meritis revo-
 caretur ad cenam. Ceterum laudatus Trimalchio hilarius
 bibit et iam ebrio proximus: 'Nemo,' inquit, 'vestrum ro-
 10 gat Fortunatam meam, ut saltet? credite mihi: cordacem
 nemo melius ducit.' . . . Atque ipse erectis supra fron-
 tem manibus Syrum histrionem exhibebat concinente
 tota familia: *Μάδεια, Περιμάδεια*. Et prodisset in medium,
 nisi Fortunata ad aurem accessisset; [et] credo, dixerit
 15 non decere gravitatem eius tam humiles ineptias. Nihil
 autem tam inaequale erat; nam modo Fortunatam indig-
 nantem verebatur, modo ad naturam suam revertebatur.

Et plane interpellavit saltationis libidinem actuarius qui 53
 tamquam urbis acta recitavit: 'VII Kalendas Sextiles:
 20 in praedio Cumano, quod est Trimalchionis, nati sunt
 pueri XXX, puellae XL; sublata in horreum ex area
 tritici millia modium quingenta; boves domiti quingenti.
 Eodem die: Mithridates servus in crucem actus est, quia
 Gai nostri genio male dixerat. Eodem die: in arcam
 25 relatum est, quod collocari non potuit, sestertium centies.
 Eodem die: incendium factum est in hortis Pompeianis,
 ortum ex aedibus Nastae vilici.' 'Quid,' inquit Trimal-
 chio, 'quando mihi Pompeiani horti empti sunt?' 'Anno
 priore,' inquit, 'actuarius, et ideo in rationem nondum
 30 venerunt. Excanduit Trimalchio et 'quicumque,' inquit,
 'mihi fundi empti fuerint, nisi intra sextum mensem
 sciero, in rationes meas inferri vetuo.' Iam etiam edicta
 aedilium recitabantur et saltuariorum testamenta quibus
 Trimalchio cum elogio exheredabatur; iam nomina vilico-

rum et repudiata a circitore liberta in balneatoris contubernio deprehensa et atriensis Baias relegatus; iam reus factus dispensator et iudicium inter cubicularios actum.

Petauristarii autem tandem venerunt. Baro insulsissimus cum scalis constitit puerumque iussit per gradus et in 5 summa parte odaria saltare, circulos deinde arduos transilire et dentibus amphoram sustinere. Mirabatur haec solus Trimalchio dicebatque ingratum artificium esse. Ceterum duo esse in rebus humanis quae libentissime spectaret petauristarios et cornicines; reliqua acroamata 10 tricas meras esse. 'Nam et comoedos,' inquit, 'emeram, sed malui illos Atellanam facere, et choraulen meum iussi Latine cantare' . . . Cum maxime haec dicente † Gaio

54 puer. . . Trimalchionis delapsus est. Conclamavit familia, nec minus convivae, non propter hominem tam putidum cuius et cervices fractas libenter vidissent, sed propter malum exitum cenae, ne necesse haberent alienum mortuum plorare. Ipse Trimalchio cum graviter ingemisset superque brachium tamquam laesum incubisset, concurrere medici, et inter primos Fortunata crinibus passis 20 cum scypho, miseramque se atque infelicem proclamavit. Nam puer quidem qui ceciderat circumibat iam dudum pedes nostros et missionem rogabat. Pessime mihi erat, ne his precibus per ridiculum aliquid catastropha quaeretur. Nec enim adhuc exciderat cocus ille qui oblitus 25 fuerat porcum exinterare. Itaque totum circumspicere triclinium coepi, ne per parietem automatum aliquod exiret, utique postquam servus verberari coepit, qui brachium domini contusum alba potius quam conchyliata involverat lana. Nec longe aberravit suspicio mea; in vicem enim 30 poenae venit decretum Trimalchionis quo puerum iussit liberum esse, ne quis posset dicere, tantum virum esse a servo vulneratum.

55 Comprobamus nos factum et recordati quam in prae-

cipiti res humanae essent, vario sermone garrimus. ‘Ita,’ inquit Trimalchio, ‘non oportet hunc casum sine inscriptione transire,’ statimque codicillos poposcit et non diu cogitatione distorta haec recitavit:

5   ‘*Quod non expectes, ex transverso fit* ~ - -

          - *et supra nos Fortuna curat.*

Quare da nobis vina Falerna, puer.’

Ab hoc epigrammate coepit poetarum esse mentio . . . diuque summa carminis penes Mopsium Thracem memorata est . . . donec Trimalchio: ‘Rogo,’ inquit, ‘magister, quid putas inter Ciceronem et Publilium interesse? Ego alterum puto disertio-rem fuisse, alterum honestio-rem. . .

‘Quod autem,’ inquit, ‘putamus secundum literas diffi- 56
cillimum esse artificium? ego puto medicum et nummu-
15 larium: medicus qui scit, quid homunciones intra praecordia sua habeant et quando febris veniat, etiam si illos odi pessime, quod mihi iubent saepe anatinam parari; nummularius qui per argentum aes videt. Nam mutae bestiae laboriosissimae boves et oves: boves quorum beneficio pa-
20 nem manducamus; oves, quod lana illae nos gloriosos faciunt. Et est facinus indignum, aliquis ovillam est et tunicam habet. Apes enim ego divinas bestias puto, quae mel vomunt, etiam si dicuntur illud a Iove afferre; ideo autem pungunt, quia ubicunque dulce est, ibi et acidum
25 invenies.’

Iam etiam philosophos de negotio deiciebat, cum pittacia in scypho circumferri coeperunt, puerque super hoc positus officium apophoreta recitavit. ‘Argentum sce-
30 leratum’: adlata est perna, super quam acetabula erant posita. ‘Cervical’: offla collaris adlata est. ‘Serisapia et contumelia’: xerophagi ex sapa dati sunt et contus cum malo. ‘Porri et persica’: flagellum et cultrum accepit; ‘passeres et muscarium’: uvam passam et mel Atticum. ‘Cenatoria et forensia’: offlam et tabulas accepit. ‘Ca-

nale et pedale': lepus et solea est adlata. 'Muraena et litera': murem cum rana adligata fascemque betae accepit. Diu risimus: sexcenta huiusmodi fuerunt quae iam exciderunt memoriae meae.

57 Ceterum Ascyrtos, intemperantis licentiae, cum omnia 5
sublatis manibus eluderet et usque ad lacrimas rideret,
unus ex conlibertis Trimalchionis excanduit, is ipse qui
supra me discumbebat, et 'Quid rides,' inquit, 'vervex?
an tibi non placent lautitiae domini mei? tu enim beatior
es et convivare melius soles. Ita Tutelam huius loci ha- 10
beam propitiam, ut ego si secundum illum discumberem,
iam illi balatum eluxissem. Bellum pomum qui rideatur
alios. [. . .] Non mehercules soleo cito fervere, sed in molle
carne vermes nascuntur. Ridet. Quid habet, quod ri-
deat? Numquid pater fetum emit lamna? eques Ro- 15
manus es: et ego regis filius. "Quare ergo servivisti?"
Quia ipse me dedi in servitutem et malui civis Romanus
esse quam tributarius. Et nunc spero me sic vivere, ut
nemini iocus sim. Homo inter homines sum, capite aperto
ambulo; assem aerarium nemini debeo; constitutum habui 20
nunquam; nemo mihi in foro dixit "redde quod debes."
Glebulas emi, lamellulas paravi; viginti ventres pasco et
canem; contubernalem meam redemi, ne quis in sinu illius
manus tergeret; mille denarios pro capite solvi; sevir gra-
tis factus sum; spero, sic moriar, ut mortuus non erube- 25
scam. Tu autem tam laboriosus es, ut post te non respi-
cias? in alio peduclum vides, in te ricinum non vides.
Tibi soli ridiculi videmur; ecce magister tuus, homo maior
natus: placemus illi. Tu lacticulosus, nec mu nec ma-
argutas, vasus fictilis, immo lorus in aqua, lentior, non 30
melior. Tu beatior es: bis prande, bis cena. Ego fidem
meam malo quam thesauros. Ad summam, quisquam me
bis poposcit? annis quadraginta servivi; nemo tamen
sciit, utrum servus essem an liber. Et puer capillatus in

hanc coloniam veni; adhuc basilica non erat facta. Dedi tamen operam, ut domino satis facerem, homini maiesto, et dignitosso cuius pluris erat unguis quam tu totus es. Et habebam in domo qui mihi pedem opponerent hac illac; 5 tamen—genio illius gratias—enatavi. Haec sunt vera athla; nam ingenuum nasci tam facile est quam “accede istoc.” Quid nunc stupes tamquam hircus in ovili?”

Post hoc dictum Giton qui ad pedes stabat risum iam 58 diu compressum etiam indecenter effudit. Quod cum 10 animadvertisset adversarius Ascyli, flexit convicium in puerum et ‘tu autem,’ inquit, ‘etiam tu rides, caepa cirrata? io Saturnalia, rogo, mensis december est? quando vicesimam numerasti? . . . Quid faciat, crucis offla, corvorum cibaria. Curabo, iam tibi Iovis iratus sit, et isti qui 15 tibi non imperat. Ita satur pane fiam, ut ego istud colli- berto meo dono; alioquin iam tibi depraesentiarum reddidissem. Bene nos habemus, at isti nugae qui tibi non imperant. Plane qualis dominus, talis et servus. Vix me teneo, nec sum natura caldicerebrius, sed cum coepi, 20 matrem meam dupundii non facio. Recte, videbo te in publicum, mus, immo terrae tuber: nec sursum nec deorsum non cresco, nisi dominum tuum in rutae folium coniecero, nec tibi parsero, licet mehercules Iovem Olympium clames. Curabo, longe tibi sit comula ista besalis 25 et dominus dupunduarius. Recte, venies sub dentem: aut ego non me novi, aut non deridebis, licet barbam auream habeas. Athana tibi irata sit, curabo, et qui te primus lerode fecit. . . . Non didici geometrias, critica et alogias menias, sed lapidarias literas scio, partes centum 30 dico ad aes, ad pondus, ad nummum. Ad summam, si quid vis, ego et tu sponsiunculam: exi, defero lamnam. Iam scies patrem tuum mercedes perdidisse, quamvis et rhetoricam seis. Ecce

“Qui de nobis longe venio, late venio? solve me.”

Dicam tibi qui de nobis currit et de loco non movetur; qui de nobis crescit et minor fit. Curris, stupes, sata-gis. [. . .] Ergo aut tace aut meliorem noli molestare qui te natum non putat; nisi si me iudicas anulos buxeos curare quos amicae tuae involasti. Occuponem propitium. 5 Eamus in forum et pecunias mutuemur. Iam scies hoc ferrum fidem habere. Vah, bella res est vulpis uda. Ita lucrum faciam et ita bene moriar ut populus per exitum meum iuret, nisi te ubique toga perversa fuero persecutus. Bella res et iste qui te haec docet mufrius, non magister. 10 Nos alia didicimus, dicebat enim magister: "Suntne vestra salva? recta domum; cave, circumspicias; cave, maiorem maledicas. . . . aut nu . . . mera mapalia: nemo . . . dupondii evadit." Ego, quod me sic vides, propter artificium meum diis gratias ago.' 15

59 Coeperat Ascyltos respondere convicio, sed Trimalchio delectatus colliberti eloquentia 'agite,' inquit, 'scordalias de medio. Suaviter sit potius, et tu, Hermeros, parce adolescentulo. Sanguen illi fervet, tu melior esto. Semper in hac re qui vincitur, vincit. Et tu cum esses capo, 20 cocococo, atque cor non habebas. Simus ergo, quod melius est, a primitiis hilares et Homeristas spectemus.' Intravit factio . . . statim hastisque scuta concrepuit. Ipse Trimalchio in pulvino consedit, et cum Homeristae Graecis versibus colloquerentur, ut insolenter solent, ille 25 canora voce Latine legebat librum. Mox silentio facto 'scitis,' inquit, 'quam fabulam agant? Diomedes et Ganymedes duo fratres fuerunt. Horum soror erat Helena. Agamemnon illam rapuit et Dianae cervam subiecit. Ita nunc Homeros dicit, quemadmodum inter se pugnent 30 Troiani et Parentini. Vicit scilicet et Iphigeniam, filiam suam, Achilli dedit uxorem. Ob eam rem Ajax insanit et statim argumentum explicabit.' Haec ut dixit Trimalchio, clamorem Homeristae sustulerunt, interque fa-

miliam discurrentem vitulus in lance ducenaria elixus allatus est, et quidem galeatus. Secutus est Ajax stric-
toque gladio, tamquam insaniret, concidit, ac modo versa
modo supina gesticulatus mucrone frustra collegit miranti-
5 busque vitulum partitus est.

Nec diu mirari licuit tam elegantis strophas; nam re- 60
pente lacunaria sonare coeperunt totumque triclinium in-
tremuit. Consternatus ego exsurrexi et timui, ne per
tectum petauristarius aliquis descenderet. Nec minus
10 reliqui convivae mirantes erexere vultus, expectantes quid
novi de caelo nuntiaretur. Ecce autem diductis lacunari-
bus subito circulus ingens, de cupa videlicet grandi ex-
cussus, demittitur cuius per totum orbem coronae aureae
cum alabastris unguenti pendebant. Dum haec apopho-
15 reta iubemur sumere, respiciens ad mensam . . . iam
illic repositorium cum placentis aliquot erat positum
quod medium Priapus a pistore factus tenebat, gremioque
satis amplo omnis generis poma et uvas sustinebat more
vulgato. Avidius ad pompam manus porreximus et re-
20 pente nova ludorum missio hilaritatem refecit. Omnes
enim placentae omniaque poma etiam minima vexa-
tione contacta coeperunt effundere crocum et usque ad
os molestus umor accidere. Rati ergo sacrum esse feri-
culum tam religioso apparatu perfusum, consurreximus
25 altius et 'Augusto, patri patriae, feliciter' diximus.
Quibusdam tamen etiam post hanc venerationem poma
rapientibus et ipsi mappas implevimus, ego praecipue qui
nullo satis amplo munere putabam me onerare Gitonis
sinum.

30 Inter haec tres pueri candidas succincti tunicas intrave-
runt quorum duo Laris bullatos super mensam posuerunt,
unus pateram vini circumferens 'dii propitii' clamabat.

. . . Aiebat autem unum Cerdonem, alterum Felicio-
nem, tertium Lucrionem vocari. Nos etiam veram ima-

ginem ipsius Trimalchionis, cum iam omnes basiarent, erubnuimus praeterire. . . .

61 Postquam ergo omnes ‘bonam mentem bonamque validudinem’ sibi optarunt, Trimalchio ad Nicerotem respexit et ‘solebas,’ inquit, ‘suavius esse in convictu; nescio quid 5 nunc taces nec muttis. Oro te, sic felicem me videas, narra illud quod tibi usu venit.’ Niceros delectatus affabilitate amici ‘omne me,’ inquit, ‘lucrum transeat, nisi iam dudum gaudimonio dissilio, quod te talem video. Itaque hilaria mera sint, etsi timeo istos scholasticos, ne 10 me rideant. Viderint: narrabo tamen: quid enim mihi aufert qui ridet? satius est rideri quam derideri.’ ‘Haec ubi dicta dedit,’ talem fabulam exorsus est:

‘Cum adhuc servirem, habitabamus in vico angusto; nunc Gavillae domus est. Ibi, quomodo dii volunt, amare 15 coepi uxorem Terentii coponis: noveratis Melissam Tarentinam, pulcherrimum bacciballum. [. . .] Si quid ab illa petii, numquam mihi negatum; fecit assem, semissem habui; quicquid habui, in illius sinum demandavi, nec unquam fefellitus sum. Huius contubernalis ad villam 20 supremum diem obiit. Itaque per scutum, per ocream egi, aginavi, quemadmodum ad illam pervenirem: scitis 62 autem, in angustiis amici apparent. Forte dominus Capuam exierat ad scruta scita expedienda. Nactus ego occasionem persuadeo hospitem nostrum, ut mecum ad 25 quintum miliarium veniat. Erat autem miles, fortis tamquam Orcus. Apoculamur nos circa gallicinia, luna lucebat tamquam meridie. Venimus intra monimenta: homo meus coepit ad stelas facere, sedeo ego cantabundus et stellas numero. Deinde ut respexi ad comitem, ille exiit 30 se et omnia vestimenta secundum viam posuit. Mihi anima in naso esse, stabam tamquam mortuus. At ille circumminxit vestimenta sua et subito lupo factus est. Nolite me iocari putare; ut mentiar, nullius patrimonium

tanti facio. Sed, quod coeperam dicere, postquam lupus factus est, ululare coepit et in silvas fugit. Ego primitus nesciebam ubi essem, deinde accessi, ut vestimenta eius tollerem: illa autem lapidea facta sunt. Qui mori timore nisi
 5 ego? gladium tamen strinxi et in mea tota via umbras cecidi, donec ad villam amicae meae pervenirem. Vt larva intravi, paene animam ebullivi, sudor mihi per bifurcum volabat, oculi mortui, vix umquam refectus sum. Melissa mea mirari coepit, quod tam sero ambularem, et “si
 10 ante,” inquit, “venisses, saltem nobis adiutasses; lupus enim villam intravit et omnia pecora perculit, tamquam lanius sanguinem illis misit. Nec tamen derisit, etiam si fugit; servus enim noster lancea collum eius traiecit.” Haec ut audivi, operire oculos amplius non potui, sed
 15 luce clara Gai nostri domum fugi tamquam copo compilatus, et postquam veni in illum locum in quo lapidea vestimenta erant facta, nihil inveni nisi sanguinem. Vt vero domum veni, iacebat miles meus in lecto tamquam bovis, et collum illius medicus curabat. Intellexi illum versi-
 20 pellem esse, nec postea cum illo panem gustare potui, non si me occidisses. Viderint alii quid de hoc exopinissent: ego si mentior, genios vestros iratos habeam.’

Adtonitis admiratione universis ‘salvo,’ inquit, ‘tuo 63 sermone’ Trimalchio ‘si qua fides est, mihi pili inhoruerunt, quia scio Niceronem nihil nugarum narrare: immo certus est et minime linguosus. Nam et ipse vobis rem horribilem narrabo: asinus in tegulis. Cum adhuc capillatus essem, nam a puero vitam Chiam gessi, ipsimi nostri delicatus decessit, mehercules margaritum, † caccitus
 30 et omnium numerum. Cum ergo illum mater misella plangeret et nos tum plures in tristimonio essemus, subito strigae stridere coeperunt; putares canem leporem persequi. Habebamus tunc hominem Cappadocem, longum, valde audaculum et qui valebat: poterat bovem iratum

tollere. Hic audacter stricto gladio extra ostium procurrat, involuta sinistra manu curiose, et mulierem tamquam hoc loco—salvum sit, quod tango—mediam traiecit. Audimus gemitum, et plane non mentiar, ipsas non vidimus. Baro autem noster introversus se proiecit in lectum, ⁵ et corpus totum lividum habebat quasi flagellis caesus, quia scilicet illum tetigerat mala manus. Nos cluso ostio redimus iterum ad officium, sed cum mater amplexaret corpus filii sui, tangit et videt manuciolum de stramentis factum. Non cor habebat, non intestina, non quidquam: ¹⁰ scilicet iam puerum strigae involaverant et supposuerant stramenticium vavatonem. Rogo vos, oportet credatis, sunt mulieres plussciae, sunt nocturnae, et quod sursum est, deorsum faciunt. Ceterum baro ille longus post hoc factum numquam coloris sui fuit, immo post paucos dies ¹⁵ phreneticus periit.’

Miramur nos et pariter credimus, osculatique mensam rogamus Nocturnas, ut suis sedibus se teneant, dum redimus a cena.

64 Et sane iam lucernae mihi plures videbantur ardere ²⁰ tumque triclinium esse mutatum, cum Trimalchio ‘tibi dico,’ inquit, ‘Plocame, nihil narras? nihil nos delectaris? et solebas suavius esse, belle diverbia dicere, melica canturire. Heu, heu! Abistis dulcis caricae.’ ‘Iam,’ inquit ille, ‘quadrigae meae decurrerunt ex quo podagricus ²⁵ factus sum. Alioquin cum essem adulescentulus, cantando paene tisiicus factus sum. Quid saltare? quid diverbia? quid tonstrinum? quem parem habui nisi unum Apelletem?’ adpositaque ad os manu nescio quid taetrum exsibilavit quod postea Graecum esse adfirmabat. ³⁰

Nec non Trimalchio ipse cum tubicines esset imitatus, ad delicias suas respexit quem Croesum adpellabat. Puer autem lippus, sordidissimis dentibus, catellam nigram at-

que indecenter pinguem prasina involvebat fascia panem-
que semissem ponebat super torum atque nausea recu-
santem saginabat. Quo admonitus officii Trimalchio
Scylacem iussit adduci 'praesidium domus familiaeque.'
5 Nec mora, ingentis formae adductus est canis catena
vinctus, admonitusque ostiarii calce, ut cubaret, ante
mensam se posuit. Tum Trimalchio iactans candidum
panem 'nemo,' inquit, 'in domo mea me plus amat.' In-
dignatus puer, quod Scylacem tam effuse laudaret, ca-
10 tellam in terram deposuit hortatusque est, ut ad rixam
properaret. Scylax, canino scilicet usus ingenio, taeter-
rimo latratu triclinium implevit Margaritamque Croesi
paene laceravit. Nec intra rixam tumultus constitit, sed
candelabrum etiam super mensam eversum et vasa omnia
15 crystallina conminuit et oleo ferventi aliquot convivas
respersit. Trimalchio ne videretur iactura motus, ba-
siavit puerum ac iussit super dorsum ascendere suum.
Non moratus ille usus est equo manumque plena scapulas
eius subinde verberavit, interque risum proclamavit:
20 'bucca, bucca, quot sunt hic?' . . . repressus ergo ali-
quamdiu Trimalchio camellam grandem iussit misceri et
potiones dividi omnibus servis qui ad pedes sedebant,
adiecta exceptione: 'si quis,' inquit, 'noluerit accipere,
caput illi perfunde. Interdiu severa, nunc hilaria.'

25 Hanc humanitatem insecutae sunt matteaе quarum 65
etiam recordatio me, si qua est dicenti fides, offendit.
Singulae enim gallinae altiles pro turdis circumlatae sunt
et ova anserina pilleata quae ut comessemus, ambitiosis-
sime a nobis Trimalchio petiit dicens exossatas esse gallinas.
30 Inter haec triclinii valvas licitor percussit, amictusque
veste alba cum ingenti frequentia commissator intravit.
Ego maiestate conterritus praetorem putabam venisse.
Itaque temptavi adsurgere et nudos pedes in terram de-
ferre. Risit hanc trepidationem Agamemnon et 'contine

te,' inquit, 'homo stultissime. Habinnas sevir est idemque lapidarius qui videtur monumenta optime facere.'

Recreatus hoc sermone reposui cubitum, Habinnamque intrantem cum admiratione ingenti spectabam. Ille autem iam ebrius uxoris suae umeris imposuerat manus, oneratusque aliquot coronis et unguento per frontem in oculos fluente praetorio loco se posuit continuoque vinum et caldam poposcit. Delectatus hac Trimalchio hilaritate et ipse capaciorem poposcit scyphum quaesivitque, quomodo acceptus esset. 'Omnia,' inquit, 'habuimus praeter te; 10 oculi enim mei hic erant. Et mehercules bene fuit. Scissa lautum novendiale servo suo misello faciebat quem mortuum manu miserat. Et puto, cum vicensimariis magnam mantissam habet; quinquaginta enim millibus aestimant mortuum. Sed tamen suaviter fuit, etiam si 15 coacti sumus dimidias potiones super ossucula eius effundere.' 'Tamen,' inquit Trimalchio, 'quid habuistis in cena?' 'Dicam,' inquit, 'si potuero; nam tam bonae memoriae sum, ut frequenter nomen meum obliviscar. Habuimus tamen in primo porcum poculo coronatum et 20 circa saviunculum et gizeria optime facta et certe betam et panem autopyrum de suo sibi quem ego malo quam candidum; et vires facit, et cum mea re facio, non ploro. Sequens ferculum fuit scriblita frigida et super mel caldum infusum eccellente Hispanum. Itaque de scriblita 25 quidem non minimum edi, de melle me usque tetigi. Circa cicer et lupinum, calvae arbitrato et mala singula. Ego tamen duo sustuli et ecce in mappo alligata habeo; nam si aliquid muneris meo vernulae non tulerō, habebō conviciū. Bene me admonet domina mea. In prospectu 30 habuimus ursinae frustum de quo cum imprudens Scintilla gustasset, paene intestina sua vomuit; ego contra plus libram comedi, nam ipsum aprum sapiebat. Et si, inquam, ursus homuncionem comest, quanto magis ho-

muncio debet ursum comesse? In summo habuimus caseum mollem ex sapa et coeleas singulas et cordae frusta et hepatica in catillis et ova pilleata et rapam et senape et catillum concacatum, pax Palamedes. Etiam in alveo
 5 circumlata sunt oxycomina, unde quidam etiam improbe ternos pugnos sustulerunt. Nam pernae missionem dedimus. Sed narra mihi, Gai, rogo, Fortunata quare non
 67 recumbit? 'Quomodo nosti,' inquit, 'illam' Trimalchio, 'nisi argentum composuerit, nisi reliquias pueris diviserit, aquam in os suum non coniciet.'
 10 'Atqui,' respondit Habinnas, 'nisi illa discumbit, ego me apoculo,' et coeperat surgere, nisi signo dato Fortunata quater amplius a tota familia esset vocata. Venit ergo galbino succincta cingillo, ita ut infra cerasina adpareret tunica et periscelides
 15 tortae phaecasiaeque inauratae. Tunc sudario manus tergens quod in collo habebat, adplicat se illi toro in quo Scintilla Habinnae discumbebat uxor, osculataque plaudentem 'est te,' inquit, 'videre?'. . .

Eo deinde perventum est, ut Fortunata armillas suas
 20 crassissimis detraheret lacertis Scintillaeque miranti ostenderet. Ultimo etiam periscelides resolvit et reticulum aureum quem ex obrussa esse dicebat. Notavit haec Trimalchio iussitque adferri omnia et 'videtis,' inquit, 'mulieris compedes: sic nos barcalae despoliamur. Sex
 25 pondo et selibram debet habere. Et ipse nihilo minus habeo decem pondo armillam ex millesimis Mercurii factam.' Ultimo etiam, ne mentiri videretur, stateram iussit adferri et circumlatum adprobari pondus. Nec melior Scintilla quae de cervice sua capsellam detraxit aureolam
 30 quam Felicionem adpellabat. Inde duo crotalia protulit et Fortunatae in vicem consideranda dedit et 'domini,' inquit, 'mei beneficio nemo habet meliora.' 'Quid?' inquit Habinnas, 'excatarissasti me, ut tibi emerem fabam vitream. Plane si filiam haberem, auriculas illi prae-

ciderem. Mulieres si non essent, omnia pro luto habere-
mus' [. . .].

Interim mulieres sauciae inter se riserunt ebriaeque
iunxerunt oscula, dum altera diligentiam matris familiae
68 iactat, altera delicias et indiligentiam viri. [. . .] 5

Interposito deinde spatio cum secundas mensas Tri-
malchio iussisset adferri, sustulerunt servi omnis mensas
et alias adtulerunt, scobemque croco et minio tinctam
sparserunt et, quod nunquam ante videram, ex lapide
speculari pulverem tritum. Statim Trimalchio, 'poteram 10
quidem,' inquit, 'hoc fericulo esse contentus; secundas
enim mensas habetis, sed si quid belli habes, affer.'

Interim puer Alexandrinus qui caldam ministrabat,
lusciniās coepit imitari clamante Trimalchione subinde:
'muta.' Ecce alius ludus. Servus qui ad pedes Habinnae 15
sedebat, iussus, credo, a domino suo proclamavit subito
canora voce:

'Interea mediūm Aeneas iam classe tenebat.'

Nullus sonus umquam acidior percussit auris meas; nam
praeter errantis barbariae aut auctum aut deminutum 20
clamorem miscibat Atellanicos versus, ut tunc primum
me etiam Vergilius offenderit. Plausum tamen, cum ali-
quando desisset, adiecit Habinnas et 'numquam,' inquit,
'didicit, sed ego ad circulatores eum mittendo erudibam.
Itaque parem non habet, sive muliones volet sive circu- 25
latores imitari. Desperatum valde ingeniosus est: idem
sutor est, idem cocus, idem pistor, omnis musae manci-
pium. Duo tamen vitia habet quae si non haberet, esset
omnium numerum: recutitus est et stertit. Nam quod
strabonus est, non curo; sicut Venus spectat. Ideo nihil 30
69 tacet, vix oculo mortuo umquam. Illum emi trecentis de-
nariis.' Interpellavit loquentem Scintilla et 'plane,' in-
quit, 'non omnia artificia servi nequam narras. Agaga
est; at curabo, stigmam habeat.' Risit Trimalchio et

‘adcognosco,’ inquit, ‘Cappadocem : nihil sibi defraudit,
 et mehercules laudo illum ; hoc enim nemo parentat. Tu
 autem, Scintilla, noli zelotypa esse. Crede mihi, et vos
 novimus. Sic me salvum habeatis, ut ego sic solebam
 5 ipsam meam debattuere, ut etiam dominus suspicaretur ;
 et ideo me in vilicationem relegavit. Sed tace, lin-
 gua, dabo panem.’ Tamquam laudatus esset nequissimus
 servus, lucernam de sinu fictilem protulit et amplius se-
 mihora tubicines imitatus est succinente Habinna et infe-
 rius labrum manu deprimente. Ultimo etiam in medium
 10 processit et modo harundinibus quassis choraulas imita-
 tus est, modo lacernatus cum flagello mulionum fata egit,
 donec vocatum ad se Habinnas basiavit, potionemque illi
 porrexit et ‘tanto melior,’ inquit, ‘Massa, dono tibi caligas.’
 15 Nec ullus tot malorum finis fuisset, nisi epidipnis esset
 adlata, turdi siliginei uvis passis nucibusque farsi. Inse-
 cuta sunt Cydonia etiam mala spinis confixa, ut echinos
 efficerent. Et haec quidem tolerabilia erant, si non feri-
 culum longe monstrosius effecisset, ut vel fame perire
 20 mallems. Nam cum positus esset, ut nos putabamus,
 anser attilis circaque piscis et omnia genera avium, ‘amici,’
 inquit Trimalchio, ‘quidquid videtis hic positum, de uno
 corpore est factum.’ Ego, scilicet homo prudentissimus,
 statim intellexi quid esset, et respiciens Agamemnonem
 25 ‘mirabor,’ inquam, ‘nisi omnia ista de fimo facta sunt aut
 certe de luto. Vidi Romae Saturnalibus eiusmodi cena-
 rum imaginem fieri.’ Necdum finieram sermonem, cum 70
 Trimalchio ait : ‘ita crescram patrimonio, non corpore, ut
 ista cocus meus de porco fecit. Non potest esse pretiosior
 30 homo. Volueris, de vulva faciet piscem, de lardo palum-
 bum, de perna turturem, de colaepio gallinam. Et ideo
 ingenio meo impositum est illi nomen bellissimum ; nam
 Daedalus vocatur. Et quia bonam mentem habet, attuli
 illi Roma munus cultros Norico ferro.’ Quos statim iussit

adferri inspectosque miratus est. Et nobis potestatem fecit, ut mucronem ad buccam probaremus.

Subito intraverunt duo servi, tamquam qui rixam ad lacum fecissent; certe in collo adhuc amphoras habebant. Cum ergo Trimalchio ius inter litigantes diceret, neuter 5 sententiam tulit decernentis, sed alterius amphoram fuste percussit. Consternati nos insolentia ebriorum intentavimus oculos in proeliantes notavimusque ostrea pectinesque e gastris labentia quae conlecta puer lance circumtulit. Has lautitias aequavit ingeniosus cocus; in craticula enim 10 argentea cochleas adtulit et tremula taeterrimaque voce cantavit.

Pudet referre quae secuntur: inaudito enim more pueri capillati adtulerunt unguentum in argentea pelve pedesque 15 recumbentium unxerunt, cum ante crura talosque corollis vinxissent. Hinc ex eodem unguento in vinarium atque lucernam aliquantum est infusum.

Iam coeperat Fortunata velle saltare, iam Scintilla frequentius plaudebat quam loquebatur, cum Trimalchio ‘permitto,’ inquit, ‘Philargyre et Cario, etsi prasinianus 20 es famosus, dic et Menophilae, contubernali tuae, discumbat.’ Quid multa? Paene de lectis deiecti sumus, adeo totum triclinium familia occupaverat. Certe ego notavi super me positum cocum qui de porco anserem fecerat, muria condimentisque fetentem. Nec contentus 25 fuit recumbere, sed continuo Ephesum tragoedum coepit imitari et subinde dominum suum sponsione provocare ‘si prasinus proximis circensibus primam palmam.’

71 Diffusus hac contentione Trimalchio ‘amici,’ inquit, ‘et servi homines sunt et aequae unum lactem biberunt, 30 etiam si illos malus fatus oppressit. Tamen me salvo cito aquam liberam gustabunt. Ad summam, omnes illos in testamento meo manu mitto. Philargyro etiam fundum lego et contubernalem suam, Carioni quoque insulam et

vicesimam et lectum stratum. Nam Fortunatam meam heredem facio, et commendo illam omnibus amicis meis. Et haec ideo omnia publico, ut familia mea iam nunc sic me amet tamquam mortuum.’ Gratias agere omnes indulgentiae coeperant domini, cum ille oblitus nugarum exemplar testamenti iussit adferri et totum a primo ad ultimum ingemescente familia recitavit. Respicens deinde Habinnam ‘quid dicis,’ inquit, ‘amice carissime? aedificas monumentum meum, quemadmodum te iussi? Valde te rogo, ut secundum pedes statuæ meæ catellam ponas et coronas et unguenta et Petraitis omnes pugnas, ut mihi contingat tuo beneficio post mortem vivere; praeterea ut sint in fronte pedes centum, in agrum pedes ducenti. Omne genus enim poma volo sint circa cineres meos, et vinearum largiter. Valde enim falsum est vivo quidem domos cultas esse, non curari eas, ubi diutius nobis habitandum est. Et ideo ante omnia adici volo: “hoc monumentum heredem non sequatur.” Ceterum erit mihi curae, ut testamento caveam, ne mortuus iniuriam accipiam. Praeponam enim unum ex libertis sepulcro meo custodiae causa, ne in monumentum meum populus cacatum currat. Te rogo, ut naves etiam . . . monumenti mei facias plenis velis euntes, et me in tribunali sedentem praetextatum cum anulis aureis quinque et nummos in publico de sacculo effundentem; scis enim, quod epulum dedi binos denarios. Faciantur, si tibi videtur, et triclinia. Facias et totum populum sibi suaviter facientem. Ad dexteram meam ponas statuam Fortunatae meae columbam tenentem: et catellam cingulo alligatam ducat: et cicaronem meum, et amphoras copiosas gypsatas, ne effluant vinum. Et urnam licet fractam sculpas, et super eam puerum plorantem. Horologium in medio, ut quisquis horas inspiciet, velit nolit, nomen meum legat. Inscriptio quoque vide diligenter si haec satis idonea tibi videtur: “C. Pom-

peius Trimalchio Maecenatianus hic requiescit. Huic seviratus absenti decretus est. Cum posset in omnibus decuriis Romae esse, tamen noluit. Pius, fortis, fidelis, ex parvo crevit, sestertium reliquit trecenties, nec umquam philosophum audivit. Vale : et tu.”’ 5

72 Haec ut dixit Trimalchio, flere coepit ubertim. Flebat et Fortunata, flebat et Habinnas, tota denique familia, tamquam in funus rogata, lamentatione triclinium implevit. Immo iam coeperam etiam ego plorare, cum Trimalchio ‘ergo,’ inquit, ‘cum sciamus nos morituros esse, quare non vivamus ? sic vos felices videam, coniciamus nos in balneum, meo periculo, non paenitebit. Sic calet tamquam furnus.’ ‘Vero, vero,’ inquit Habinnas, ‘de una die duas facere, nihil malo,’ nudisque consurrexit pedibus et Trimalchionem plaudentem subsequi coepit. 15

Ego respiciens ad Ascyllon ‘quid cogitas?’ inquam, ‘ego enim si videro balneum, statim expirabo.’ ‘Assectemur,’ ait ille, ‘et dum illi balneum petunt, nos in turba exeamus.’ Cum haec placuissent, ducente per porticum Gitone ad ianuam venimus, ubi canis catenarius tanto nos tumultu 20 exceperit, ut Ascylltos etiam in piscinam ceciderit. Nec non ego quoque ebrius, qui etiam pictum timueram canem, dum natanti opem fero, in eundem gurgitem tractus sum. Servavit nos tamen atriensis qui interventu suo et canem placavit et nos trementes extraxit in siccum. Et Giton 25 quidem iam dudum se ratione acutissima redemerat a cane ; quidquid enim a nobis acceperat de cena, latranti sparserat ; ille avocatus cibo furorem suppresserat. Ceterum cum algentes udique petissemus ab atriense, ut nos extra ianuam emitteret, ‘erras,’ inquit, ‘si putas te 30 exire hac posse qua venisti. Nemo umquam convivarum per eandem ianuam emissus est ; alia intrant, alia exeunt.’

73 Quid faciamus homines miserrimi et novi generis labyrintho inclusi quibus lavari iam coeperat votum esse ?

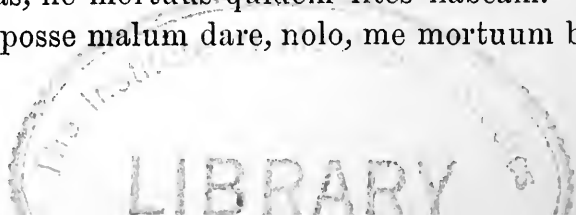

Ultro ergo rogavimus, ut nos ad balneum duceret, pro-
iectisque vestimentis quae Giton in aditu siccare coepit,
balneum intravimus, angustum scilicet et cisternae frigi-
dariae simile in quo Trimalchio rectus stabat. Ac ne sic
5 quidem putidissimam eius iactationem licuit effugere;
nam nihil melius esse dicebat quam sine turba lavari, et
eo ipso loco aliquando pistrinum fuisse. Deinde ut las-
satus consedit, invitatus balnei sono diduxit usque ad
cameram os ebrium et coepit Menecratis cantica lacerare,
10 sicut illi dicebant qui linguam eius intellegebant. Ceteri
convivae circa labrum manibus nexis currebant et gingi-
liphō ingenti clamore sonabant. Alii autem restrictis
manibus anulos de pavimento ore conabantur tollere aut
posito genu cervices post terga flectere et pedum extremos
15 pollices tangere. Nos, dum illi sibi ludos faciunt, in so-
lium quod Trimalchioni vaporabatur descendimus.

Ergo ebrietate discussa in aliud triclinium deducti su-
mus, ubi Fortunata disposuerat lautitias ita ut supra
lucernas . . . aeneolosque piscatores notaverim et men-
20 sas totas argenteas calicesque circa fictilis inauratos et
vinum in conspectu sacco defluens. Tum Trimalchio
'amici,' inquit, 'hodie servus meus barbatoriam fecit,
homo praefiscini frugi et micarius. Itaque tangomenas
faciamus et usque in lucem cenemus.' Haec dicente eo 74
25 gallus gallinaceus cantavit. Qua voce confusus Trimalchio
vinum sub mensa iussit effundi lucernamque etiam mero
spargi. Immo anulum traiecit in dexteram manum et
'non sine causa,' inquit, 'hic bucinus signum dedit; nam
aut incendium oportet fiat, aut aliquis in vicinia animam
30 abiciet. Longe a nobis. Itaque quisquis hunc indicem
attulerit, corollarium accipiet.' Dicto citius de vicinia
gallus adlatus est quem Trimalchio occidi iussit, ut aeno
coctus fieret. Laceratus igitur ab illo doctissimo coco,
qui paulo ante de porco avis piscisque fecerat, in cac-

cabum est coniectus. Dumque Daedalus potionem fermentissimam haurit, Fortunata mola buxea piper trivit.

Sumptis igitur matteis respiciens ad familiam Trimalchio 'quid vos,' inquit, 'adhuc non cenastis? Abite, ut alii veniant ad officium.' Subiit igitur alia classis, et illi quidem exclamavere: 'vale Gai,' hi autem: 'ave Gai.' Hinc primum hilaritas nostra turbata est; nam cum puer non inspeciosus inter novos intrasset ministros, invasit eum Trimalchio et osculari diutius coepit. Itaque Fortunata, ut ex aequo ius firmum adprobaret, male dicere Trimalchioni coepit et purgamentum dedecusque praedicare qui non contineret libidinem suam. Ultimo etiam adiecit: 'canis.' Trimalchio contra offensus convicio calicem in faciem Fortunatae inmisit. Illa tamquam oculum perdidisset, exclamavit manusque trementes ad faciem suam admovit. Consternata est etiam Scintilla trepidantemque sinu suo textit. Immo puer quoque officiosus, urceolum frigidum ad malam eius admovit, super quem incumbens Fortunata gemere ac flere coepit. Contra Trimalchio 'quid enim?' inquit, 'ambubaia non meminit, sed de china illam sustuli, hominem inter homines feci. At inflat se tamquam rana, et in sinum suum non sputit, codex, non mulier. Sed hic qui in pergula natus est, aedes non somniatur. Ita genium meum propitium habeam, curabo, domata sit Cassandra caligaria. Et ego, homo dipundarius, sestertium centies accipere potui. Scis tu me non mentiri. Agatho, unguentarius herae proximae, seduxit me et "suadeo," inquit, "non patiaris genus tuum interire." At ego dum bonatus ago et nolo videri levis, ipse mihi asciam in crus impegi. Recte, curabo, me unguibus quaeras. Et ut depraesentiarum intelligas quid tibi feceris: Habinna, nolo, statuam eius in monumento meo ponas, ne mortuus quidem lites habeam. Immo, ut sciat me posse malum dare, nolo, me mortuum basiet.'

Post hoc fulmen Habinnas rogare coepit, ut iam desi- 75
neret irasci et ‘nemo,’ inquit, ‘nostrum non peccat.
Homines sumus, non dei.’ Idem et Scintilla flens dixit
ac per genium eius Gaium adpellando rogare coepit, ut
5 se frangeret. Non tenuit ultra lacrimas Trimalchio et
‘rogo,’ inquit, ‘Habinna, sic peculium tuum fruniscaris:
si quid perperam feci, in faciem meam inspue. Puerum
basiavi frugalissimum, non propter formam, sed quia frugi
est: decem partes dicit, librum ab oculo legit, thraecium
10 sibi de diariis fecit, archisellium de suo paravit et duas
trullas. Non est dignus quem in oculis feram? sed Fortu-
nata vetat. Ita tibi videtur, fulcipedia? suadeo, bonum
tuum concoquas, milva, et me non facias ringentem, ama-
siuncula: alioquin experieris cerebrum meum. Nosti me:
15 quod semel destinavi, clavo tabulari fixum est. Sed vivo-
rum meminerimus. Vos rogo, amici, ut vobis suaviter
sit. Nam ego quoque tam fui quam vos estis, sed virtute
mea ad hoc perveni. Corcillum est quod homines facit,
cetera quisquilia omnia. “Bene emo, bene vendo”; alius
20 alia vobis dicet. Felicitate dissilio. Tu autem, sterteia,
etiamnum ploras? Iam curabo, fatum tuum plores. Sed,
ut coeperam dicere, ad hanc me fortunam frugalitas mea
perduxit. Tam magnus ex Asia veni quam hic candela-
brus est. Ad summam, cotidie me solebam ad illum
25 metiri, et ut celerius rostrum barbatum haberem, labra de
lucerna ungebam. Tamen ad delicias ipsimi annos quat-
tuordecim fui. Nec turpe est quod dominus iubet.
Ego tamen et ipsimae satis faciebam. Scitis quid di-
cam: taceo, quia non sum de gloriosis. Ceterum, que-
30 madmodum di volunt, dominus in domo factus sum,
et ecce cepi ipsimi cerebellum. Quid multa? Cohere- 76
dem me Caesari fecit, et accepi patrimonium laticla-
vium. Nemini tamen nihil satis est. Concupivi negotiari.
Ne multis vos morer, quinque naves aedificavi, oneravi

vinum — et tunc erat contra aurum — misi Romam. Putares me hoc iussisse: omnes naves naufragarunt, factum, non fabula. Vno die Neptunus trecenties sestertium devoravit. Putatis me defecisse? non mehercules mi haec iactura gusti fuit, tamquam nihil facti. 5 Alteras feci maiores et meliores et feliciores, ut nemo non me virum fortem diceret. Scitis, magna navis magnam fortitudinem habet. Oneravi rursus vinum, lardum, fabam, sepladium, mancipia. Hoc loco Fortunata rem piam fecit; omne enim aurum suum, omnia vestimenta vendi- 10 dit et mi centum aureos in manu posuit. Hoc fuit peculii mei fermentum. Cito fit quod di volunt. Vno cursu centies sestertium corrotundavi. Statim redemi fundos omnes qui patroni mei fuerant. Aedifico domum, venalicia coemo, iumenta; quidquid tangebam, crescebat tam- 15 quam favus. Postquam coepi plus habere quam tota patria mea habet, manum de tabula; sustuli me de negotiatione et coepi per libertos faenerare. Et sane nolentem me negotium meum agere exhortavit mathematicus qui venerat forte in coloniam nostram, Graeculio, Serapa no- 20 mine, consiliator deorum. Hic mihi dixit etiam ea quae oblitus eram; ab acia et acu mi omnia exposuit; intestinas meas noverat, tantum quod mihi non dixerat, quid pridie 77 cenaveram. Putasses illum semper mecum habitasse. Rogo, Habinna—puto, interfuisti—: “tu dominam tuam de 25 rebus illis fecisti. Tu parum felix in amicos es. Nemo unquam tibi parem gratiam refert. Tu latifundia possides. Tu viperam sub ala nutricas,” et quid vobis non dixerim, etiam nunc mi restare vitae annos triginta et menses quattuor et dies duos. Praeterea cito accipiam heredita- 30 tem. Hoc mihi dicit fatus meus. Quod si contigerit fundos Apuliae iungere, satis vivus pervenero. Interim dum Mercurius vigilat, aedificavi hanc domum. Vt scitis, casula erat; nunc templum est. Habet quattuor cena-

tiones, cubicula viginti, porticus marmoratos duos, susum
 cellationem, cubiculum in quo ipse dormio, viperæ huius
 sessorium, ostiarii cellam perbonam; hospitium hospites
 capit. Ad summam, Scaurus cum huc venit, nusquam
 5 mavoluit hospitari, et habet ad mare paternum hospitium.
 Et multa alia sunt quæ statim vobis ostendam. Credite
 mihi: assem habeas, assem valeas; habes, habeberis. Sic
 amicus vester qui fuit rana, nunc est rex. Interim, Sti-
 che, profer vitalia in quibus volo me efferri. Profer et
 10 unguentum et ex illa amphora gustum, ex qua iubeo lavari
 ossa mea.'

Non est moratus Stichus, sed et stragulam albam et 78
 praetextam in triclinium adtulit . . . iussitque nos
 temptare, an bonis lanis essent confecta. Tum subridens
 15 'vide tu,' inquit, 'Stiche, ne ista mures tangant aut ti-
 neae; alioquin te vivum comburam. Ego gloriosus volo
 efferri, ut totus mihi populus bene imprecetur.' Statim
 ampullam nardi aperuit omnisque nos unxit et 'spero,'
 inquit, 'futurum ut aequè me mortuum iuвет tamquam
 20 vivum.' Nam vinum quidem in vinarium iussit infundi
 et 'putate vos,' ait, 'ad parentalia mea invitatos esse.'

Ibat res ad summam nauseam, cum Trimalchio ebrietate
 turpissima gravis novum acroama, cornicines, in triclinium
 iussit adduci, fultusque cervicalibus multis extendit se
 25 super torum extremum et 'fingite me,' inquit, 'mortuum
 esse. Dicite aliquid belli.' Consonuere cornicines fune-
 bri strepitu. Vnus praecipue servus libitinarium illius qui
 inter hos honestissimus erat tam valde intonuit, ut totam
 concitaret viciniam. Itaque vigiles qui custodiebant viciniam
 30 nam regionem, rati ardere Trimalchionis domum, effrege-
 runt ianuam subito et cum aqua securibusque tumultuari
 suo iure coeperunt. Nos occasionem opportunissimam
 nacti Agamemnoni verba dedimus raptimque tam plane
 quam ex incendio fugimus.

SENECA

L. ANNAEUS SENECA was born about 4 A.D. at Corduba. He was a senator in the reign of Caligula. Incurring the displeasure of Messalina, the wife of Claudius, he was banished in 41 to Corsica, where he seems to have written the extant tragedies. He was recalled in 48 by Agrippina as tutor of Nero. After the accession of his pupil to the throne, he was for a long time the ruling power, but becoming implicated in the Pisonian conspiracy, he was driven to suicide, 65 A.D.

Seneca is without question one of the most brilliant names in Roman literature, and owing to the eloquence, the epigrammatic setting, and the intense earnestness that distinguish his ethical writings, his influence upon posterity has been profound. But as his life presents a strange contrast to his professions, so his style, with its nervous energy, avoidance of periodic structure, and constant striving after sensational effect, seems incompatible with true stoical ideals.

His prose writings naturally fall into three parts. First, the so-called *Dialogues*, brilliant philosophical essays, *e. g.*, on Anger, on Tranquillity of Mind, on Leisure, on the Happy Life; to which must be added the more extensive treatises on Mercy, and on Benefits, in seven books. Secondly, the *Epistulae Morales ad Lucilium*, of which we possess 124, in twenty books. They are chiefly dissertations on Stoic or Epicurean doctrines. Thirdly, the *Quaestiones Naturales ad Lucilium*, in eight books. These treatises constituted the most popular handbook on physics in the Middle Ages.

Finally, we have the virulent invective against Claudius, known as the 'Αποκολοκίντωσις—'The Pumpkinification' of Claudius, perhaps the best example of the Satira Menippea that has been preserved.

SENECA

De Vita Beata.

17. Si quis itaque ex istis qui philosophiam conlatrant, 1
quod solent, dixerit: ‘*quare ergo tu fortius loqueris quam
vivis?* quare et superiori verba submittis et pecuniam
necessarium tibi instrumentum existimas et damno move-
5 ris et lacrimas audita coniugis aut amici morte demittis et
respicis famam et malignis sermonibus tangeris? quare 2
cultius rus tibi est quam naturalis usus desiderat? cur non
ad praescriptum tuum cenas? cur tibi nitidior supellex
est? cur apud te vinum aetate tua vetustius bibitur? cur
10 arvum disponitur? cur arbores nihil praeter umbram da-
turae conservantur? quare uxor tua locupletis domus
censum auribus gerit? quare paedagogium pretiosa veste
subcingitur? quare ars est apud te ministrare nec temere
et ut libet conlocatur argentum, sed perite servitur et est
15 aliquis scindendi obsonii magister? adice, si vis, cur trans
mare possides? cur plura quam nosti? turpiter aut tam
neglegens es, ut non noveris pauculos servos, aut tam luxu-
riosus, ut pluris habeas quam quorum notitiae memoria
sufficiat.’ Adiuvabo postmodo, convicia et plura mihi 3
20 quam putas obiciam, nunc hoc respondeo tibi: non sum
sapiens et, ut malevolentiam tuam pascam, nec ero. Exige
itaque a me, non ut optimis par sim, sed ut malis melior:
hoc mihi satis est, cotidie aliquid ex vitiis meis demere et

4 errores meos obiurgare. Non perveni ad sanitatem, ne perveniam quidem. Delenimenta magis quam remedia podagrae meae compono, contentus, si rarius accedit et si minus verminatur: vestris quidem pedibus comparatus debilis cursor sum. Haec non pro me loquor, etenim ego in 5 alto vitiorum omnium sum, sed pro illo cui aliquid acti est.

1 18. '*Aliter,*' inquit, '*loqueris, aliter vivis.*' Hoc malignissima capita et optimo cuique inimicissima Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum Zenoni. Omnes enim isti dicebant non quemadmodum ipsi viverent, sed 10 quemadmodum esset ipsis vivendum. De virtute, non de me loquor, et cum vitiis convicium facio, in primis meis 2 facio: cum potuero, vivam quomodo oportet. Nec malignitas me ista multo veneno tincta deterrebit ab optimis. Ne virus quidem istud, quo alios spargitis, quo vos necatis, 15 me impedit, quo minus perseverem laudare vitam, non quam ago, sed quam agendam scio, quo minus virtutem 3 adorem et ex intervallo ingenti reptabundus sequar. Expectabo scilicet, ut quidquam malevolentiae inviolatum sit cui sacer nec Rutilius fuit nec Cato? Curet aliquis, 20 an istis nimis dives videatur quibus Demetrius Cynicus parum pauper est? virum acerrimum et contra omnia naturae desideria pugnans, hoc pauperiorem quam ceteros Cynicos, quod, cum sibi interdixerit habere, interdixit et 25 poscere, negant satis egere. Vides enim? non virtutis scientiam, sed egestatis professus est [. . .]

1 20. '*Non praestant philosophi quae loquuntur.*' Multum tamen praestant quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt: utinam quidem et paria dictis agerent! quid esset illis beatius? interim non est quod contempnas bona 30 verba et bonis cogitationibus plena praecordia. Studiorum salutarium etiam citra effectum laudanda tractatio 2 est. Quid mirum, si non escendunt in altum ardua aggressi? sed si vir es, suspice, etiamsi decidunt, magna co-

nantis. Generosa res est respicientem non ad suas, sed ad naturae suae viris conari alta temptare et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possunt. Qui sibi hoc proposuit: 'ego mortem eodem 3
5 voltu, quo comoediam videbo. Ego laboribus, quanticumque illi erunt, parebo animo fulciens corpus. Ego divitias et praesentis et absentis aequae contemnam, nec si alicubi iacebunt, tristior, nec si circa me fulgebunt, animosior. Ego fortunam nec venientem sentiam nec recedentem. Ego terras omnis tamquam meas videbo, meas tamquam omnium. Ego sic vivam quasi sciam aliis me natum et naturae rerum hoc nomine gratias agam: quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me donavit omnibus, uni mihi omnis. Quidquid habebō, 4
15 nec sordide custodiam nec prodige spargam. Nihil magis possidere me credam quam bene donata. Non numero nec pondere beneficia nec ulla nisi accipientis aestimatione perpendam. Numquam id mihi multum erit quod dignus accipiet. Nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam. Populo spectante fieri credam quidquid me conscio faciam. Edendi mihi erit bibendique finis desideria naturae restringere, non implere alvum et exinanire. Ero amicis iucundus, inimicis mitis et facilis. Exorabor antequam roger, honestis precibus occurram.
25 Patriam meam esse mundum sciam et praesides deos. Hos supra me circaque me stare factorum dictorumque censors. Quandoque aut natura spiritum repetet aut ratio dimittet, testatus exhibo bonam me conscientiam amasse, bona studia, nullius per me libertatem deminutam, minime meam.' Qui haec facere proponet, volet, temptabit, ad deos iter faciet: nae ille, etiamsi non tenuerit,
magnis tamen excidit ausis.

Vos quidem, quod virtutem cultoremque eius odistis, 6
nihil novi facitis. Nam et solem lumina aegra formidant

et aversantur diem splendidum nocturna animalia quae ad primum eius ortum stupent et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis. Gemite et infelicem linguam bonorum exercete convicio, hiscite, con-
mordete : citius multo frangetis dentis quam imprimetis. 5

- 1 21. 'Quare ille philosophiae studiosus est et tam dives vitam agit ? quare opes contemnendas dicit et habet ? vitam contemnendam putat et tamen vivit ? valitudinem contemnendam et tamen illam diligentissime tuetur atque optimam mavult ? et exilium vanum nomen putat et, 10 ait : quid enim est mali mutare regiones ? et tamen, si licet, senescit in patria ? et inter longius tempus et brevius nihil interesse iudicat, tamen, si nihil prohibet, extendit aetatem et in multa senectute placidus viret ?'
- 2 Ait ista debere contemni, non, ne habeat, sed ne sollicitus 15 habeat. Non abigit illa a se, sed abeuntia securus prosequitur. Divitias quidem ubi tutius fortuna deponet quam ibi, unde sine querella reddentis receptura est ?
- 3 M. Cato cum laudaret Curium et Coruncanium et illud seculum, in quo censorium crimen erat paucae argenti 20 lamellae, possidebat ipse quadragies sestertium, minus sine dubio quam Crassus, plus quam Censorius Cato. Maiore spatio, si compararentur, proavum vicerat, quam a Crasso vinceretur, et, si maiores illi obvenissent opes,
- 4 non sprevisset. Nec enim se sapiens indignum ullis mu- 25 neribus fortuitis putat. Non amat divitias, sed mavult. Non in animum illas, sed in domum recipit. Nec respuit possessiones, sed continet et maiorem virtuti suae materiam subministrari vult.
- 1 22. Quid autem dubii est, quin haec maior materia sa- 30 pienti viro sit animum explicandi suum in divitiis quam in paupertate, cum in hac unum genus virtutis sit non inclinari nec deprimi, in divitiis et temperantia et liberalitas et diligentia et dispositio et magnificentia campum

habeat patentem. Non contemnet se sapiens, etiamsi 2
 fuerit minimae staturae, esse tamen se procerum volet.
 Et exilis corpore valebit, malet tamen sibi esse corporis
 robur, et hoc ita, ut sciat esse aliud in se valentius.
 5 Malam valetudinem tolerabit, bonam optabit. Quaedam 3
 enim, etiamsi in summam rei parva sunt, et subduci
 sine ruina principalis boni possunt, adiciunt tamen ali-
 quid ad perpetuam laetitiam ex virtute nascentem: sic
 illum adficiunt divitiae et exhilarant, ut navigantem
 10 secundus et ferens ventus, ut dies bonus et in bruma
 ac frigore apricus locus. Quis porro sapientum, nostro- 4
 rum dico quibus unum est bonum virtus, negat etiam
 haec quae indifferentia vocamus, habere in se aliquid
 pretii et alia aliis esse potiora? quibusdam ex iis tri-
 15 buitur aliquid honoris, quibusdam multum. Ne erres
 itaque, inter potiora divitiae sunt. 'Quid ergo,' inquis, 5
 me derides, cum eundem apud te locum habeant, quem
 apud me?' Vis scire, quam non eundem habeant locum?
 mihi divitiae si effluxerint, nihil auferent nisi semetipsas:
 20 tu stupebis et videberis tibi sine te relictus, si illae a te
 recesserint. Apud me divitiae aliquem locum habent,
 apud te summum; ad postremum, divitiae meae sunt, tu
 divitiarum es.

23. Desine ergo philosophis pecunia interdiceret: nemo 1
 25 sapientiam paupertate damnavit. Habebit philosophus
 amplas opes, sed nulli detractas nec alieno sanguine
 cruentas, sine cuiusquam iniuria partas, sine sordidis
 quaestibus quarum tam honestus sit exitus quam introit-
 us, quibus nemo ingemiscat nisi malignus. In quantum
 30 vis exaggera illas: honestae sunt, in quibus cum multa
 sint quae sua quisque dici velit, nihil est, quod quisquam
 suum possit dicere. Ille vero fortunae benignitatem a se 2
 non submovebit et patrimonio per honesta quaesito nec
 gloriabitur nec erubescet. Habebit tamen etiam quo glo-

rietur, si aperta domo et admissa in res suas civitate poterit dicere: 'quod quisque agnoverit, tollat.' O magnum virum, o optime divitem, si post hanc vocem tantumdem habuerit! ita dico, si tuto et securus scrutationem populo praebuerit, si nihil quisquam apud illum⁵ invenerit cui manus iniciat, audacter et propalam erit³ dives. Sapiens nullum denarium intra limen suum admittet male intransentem. Idem magnas opes, munus fortunae fructumque virtutis, non repudiabit nec excludet. Quid enim est quare illis bono loco invideat? veniant,¹⁰ hospitentur. Nec iactabit illas nec abscondet: alterum infruniti animi est, alterum timidi et pusilli velut ma-⁴gnum bonum intra sinum continentis. Nec, ut dixi. Eiciet illas e domo. Quid enim dicet? utrumne 'inutiles estis' an 'ego uti divitiis nescio'? Quemadmodum etiam¹⁵ pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen vehiculum malet: sic pauper, si potuerit esse dives, volet.⁵ Habebit itaque opes, sed tamquam levis et avolaturas. Nec ulli alii nec sibi gravis esse patietur. Donabit—quid erexistis auris? Quid expanditis sinum? donabit aut²⁰ bonis aut eis quos facere poterit bonos; donabit cum summo consilio dignissimos eligens, ut qui meminerit tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam; donabit ex recta et probabili causa. Nam inter turpis iacturas malum munus est; habebit sinum facilem,²⁵ non perforatum ex quo multa exeant, nihil excidat.

1 24. *Errat, si quis existimat facilem rem esse donare:* plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuitur, non casu et impetu spargitur. Hunc promereor, illi reddo. Huic succurro, huius misereor. Illum³⁰ instruo dignum quem non deducat paupertas nec occupatum teneat. Quibusdam non dabo, quamvis desit, quia, etiamsi dedero, erit defuturum. Quibusdam offeram, quibusdam etiam inculcabo. Non possum in hac re esse

neglegens. Numquam magis nomina facio quam cum dono. ‘Quid? tu,’ inquis, ‘recepturus donas?’ immo non 2 perditurus: eo loco sit donatio, unde repeti non debeat, reddi possit. Beneficium conlocetur, quemadmodum the-
 5 saurus alte obrutus quem non eruas, nisi fuerit necesse. Quid? domus ipsa divitis viri quantam habet benefaciendi 3 materiam? quis enim liberalitatem tantum ad togatos vocat? hominibus prodesse natura me iubet, et servi libe-
 10 rine sint hi, ingenui an libertini, iustae libertatis an inter-
 amici datae, quid refert? ubicumque homo est, ibi benefi-
 cii locus est. Potest itaque pecuniam etiam intra limen suum diffundere et liberalitatem exercere quae non quia liberis debetur, sed quia a libero animo proficiscitur, ita nominata est. Haec apud sapientem nec unquam in tur-
 15 pis indignosque impingitur nec unquam ita defatigata er-
 rat, ut non, quotiens dignum invenerit, quasi ex pleno fluat. Non est ergo, quod perperam exaudiatis quae ho- 4-
 neste, fortiter, animose a studiosis sapientiae dicuntur. Et hoc primum adtendite: aliud est studiosus sapientiae,
 20 aliud iam adeptus sapientiam. Ille tibi dicit: ‘optime loquor, sed adhuc inter mala volutor plurima. Non est, quod me ad formulam meam exigas. Cum maxime facio me et formo et ad exemplar ingens adtollo. Si pro-
 cessero quantum proposui, exige ut dictis facta respon-
 25 deant.’ Adsecutus vero humani boni summa aliter te-
 cum aget et dicit: ‘Primum non est, quod tibi permittas de melioribus ferre sententiam: mihi iam, quod argumen-
 tum est recti, contingit malis displicere. Sed, ut tibi ra- 5-
 tionem reddam qua nulli mortalium invidio, audi quid
 30 promittam et quanti quaeque aestimem: divitias nego bo-
 num esse. Nam si essent, bonos facerent. Nunc quoniam, quod apud malos deprehenditur, dici bonum non potest, hoc illis nomen nego. Ceterum et habendas esse et utilis et magna comoda vitae adferentis fateor.’

1 25. Quid ergo sit, quare illas non in bonis nume-
 rem et quid praestem in illis aliud quam vos, quoniam
 inter utrosque convenit habendas, audite. Pone in opu-
 lentissima me domo, pone aurum argentumque in pro-
 miscuo usu sit: non suspiciam me ob ista quae, etiamsi 5
 apud me, extra me tamen sunt. In sublicium pontem me
 transfer et inter egentes abige: non ideo tamen me despi-
 ciam, quod in illorum numero consedero qui manum ad
 stipem porrigunt. Quid enim ad rem, an frustum panis
 desit cui non deest mori posse? Quid ergo est? domum 10
 2 illam splendidam malo quam pontem. Pone me in stra-
 mentis splendentibus et delicato adparatu: nihilo me felici-
 orem credam, quod mihi molle erit amiculum, quod pur-
 pura convivis meis substernetur. Mutas magnificentiam
 meam: nihilo miserius ero, si lassa cervix mea in ma- 15
 nipulo foeni adquiescet, si super Circense tomentum per
 sarturas veteris lintei effluens incubabo. Quid ergo est?
 malo, quid mihi animi sit, ostendere praetextatus et gau-
 3 sapatus quam nudis scapulis aut semitectis. Omnes mihi
 ex voto dies cedant. Novae gratulationes prioribus sub- 20
 texantur: non ob hoc mihi placebo. Muta in contrarium
 hanc indulgentiam temporis, hinc illinc percutiatur ani-
 mus damno, luctu, incursionibus variis, nulla hora sine
 aliqua querella sit: non ideo me dicam inter miserrima
 miserum, non ideo aliquem execrabor diem. Provisum 25
 est enim a me, ne quis mihi ater dies esset. Quid ergo
 est? malo gaudia temperare, quam dolores compescere.
 4 Hoc tibi ille Socrates dicet: fac me victorem universarum
 gentium. Delicatus ille Liberi currus triumphantem us-
 que ad Thebas a solis ortu vehat. Iura reges † penatium 30
 petant: me hominem esse maxime cogitabo, cum deus un-
 dique consalutabor. Huic tam sublimes fastigio coniunge
 protinus praecipitem mutationem. In alienum imponar
 fericulum exornaturus victoris superbi ac feri pompam:

non humilior sub alieno curru agar quam in meo steteram. Quid ergo est? vincere tamen quam capi malo. Totum 5 fortunae regnum despiciam, sed ex illo, si dabitur electio, meliora sumam. Quidquid ad me venerit, bonum fiet, sed 5 malo faciliora ac iucundiora veniant et minus vexatura tractantem. Non est enim, quod existimes ullam esse sine labore virtutem, sed quaedam virtutes stimulis, quaedam frenis egent. Quemadmodum corpus in proclivi re- 6 tineri debet, adversus ardua impelli, ita quaedam virtutes 10 in proclivi sunt, quaedam clivum subeunt. An dubium est, quin escendat, nitatur, obluctetur patientia, fortitudo, perseverantia et quaecumque alia duris opposita virtus est et fortunam subigit? Quid ergo est? non aequae 7 manifestum est per devexum ire liberalitatem, temperantiam, mansuetudinem? In his continemus animum, ne 15 prolabatur, in illis exhortamur incitamusque acerrime. Ergo paupertati adhibebimus, illas quae pugnare sciunt, fortiores. Divitiis illas diligentiores quae suspensum gradum ponunt et pondus suum sustinent. Cum hoc ita di- 8 20 visum sit, malo has in usu mihi esse quae exercendae tranquillius sunt quam eas quarum experimentum sanguis et sudor est. Ergo non ego aliter, inquit sapiens, vivo quam loquor, sed vos aliter auditis, sonus tantummodo verborum ad auras vestras pervenit: quid significet non 25 quaeritis.'

De Beneficiis, lib. IV.

5. 'Non dat deus beneficia.' Vnde ergo ista quae 1 possides? quae das? quae negas? quae servas? quae rapis? unde haec innumerabilia oculos, auras, animum 30 mulcentia? unde illa quoque luxuriam instruens copia? neque enim necessitatibus tantummodo nostris provisum est: usque in delicias amamur. Tot arbusta non uno 2

- modo frugifera, tot herbae salutare, tot varietates ciborum per totum annum digestae, ut inertis quoque fortuitae terrae alimenta praebere. Iam animalia omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido nascentia, alia per sublime dimissa, ut omnis rerum naturae pars tributum 5
3 aliquod nobis conferret. Flumina haec amoenissimis flexibus campos cingentia, illa praebitura commerciiis viam vasto et navigabili cursu vadentia ex quibus quaedam statis diebus mirabile incrementum trahunt, ut arida et ferventi subiecta caelo loca subita vis aestivi torrentis inriget. 10
Quid medicorum torrentium venae? quid in ipsis litoribus aquarum calentium exundatio?

Te, Lari maxime, teque,

fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino.

1 6. Si pauca quis tibi donasset iugera, accepisse te di- 15
ceres beneficium: immensa terrarum late patentium spatia negas esse beneficium? Si pecuniam tibi aliquis donaverit et arcam tuam, quoniam id tibi magnum videtur, impleverit, beneficium vocabis: tot metalla defodit, tot flumina emisit terra, super quam decurrunt solidum aurum vehentia. 20
Argenti, aeris, ferri inmane pondus omnibus locis obrutum cuius investigandi tibi facultatem dedit ac latentium divitiarum in summa terra signa disposuit: negas te accepisse
2 beneficium? Si domus tibi donetur in qua marmoris aliquid resplendeat et tectum nitidius auro aut coloribus 25
sparsum, non mediocre munus vocabis: ingens tibi domicilium sine ullo incendii aut ruinae metu struxit in quo vides non tenues crustas et ipsa qua secantur lamina graciliores, sed integras lapidis pretiosissimi moles, sed totas variae distinctaeque materiae cuius tu parvula frusta mi- 30
raris, tectum vero aliter nocte, aliter interdiu fulgens: negas te ullum munus accepisse? Et cum ista quae habes, magno aestimes, quod est ingrati hominis, nulli debere te iudicas? Unde tibi istum quem trahis spiritum? unde

istam per quam actus vitae tuae disponis atque ordinas
 lucem? unde sanguinem cuius cursu vitalis continetur
 ealor? unde ista palatum tuum saporibus exquisitis ultra
 satietatem lacescentia? unde haec inritamenta iam lassae
 5 voluptatis? unde ista quies in qua putrescis ac marces?
 Nonne, si gratus es, dices:

4

Deus nobis haec otia fecit.

*Namque erit ille mihi semper deus, illius aram
 Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.*

10 *Ille meas errare boves, ut cervis, et ipsum*

Ludere quae vellem calamo permisit agresti.

Ille deus est non qui paucas boves, sed qui per totum 5
 orbem armenta dimisit, qui gregibus ubique passim va-
 gantibus pabulum praestat, qui pascua hibernis aestiva
 15 substituit, qui non calamo tantum cantare et agreste atque
 inconditum carmen ad aliquam tamen observationem mo-
 dulari docuit, sed tot artis, tot vocum varietates, tot sonos,
 alios spiritu nostro, alios externo cantus edituros con-
 mentus est. Neque enim nostra ista quae invenimus dix- 6
 20 eris, non magis quam quod crescimus, quam quod ad con-
 stitutum temporum sua corpori officia respondent: nunc
 puerilium dentium lapsus, nunc ad surgentem iam aetatem
 et in robustiorem gradum transeuntem pubertas et ultimus
 ille deus surgenti iuventae terminum ponens. Insita sunt
 25 nobis omnium aetatum omniumque artium semina magis-
 terque ex occulto deus producit ingenia.

7. 'Natura,' inquit, 'haec mihi praestat.' Non intel- 1
 legis te, cum hoc dicis, mutare nomen deo? quid enim
 aliud est natura quam deus et divina ratio toti mundo
 30 partibusque eius inserta? Quotiens voles, tibi licet aliter
 hunc auctorem rerum nostrarum compellare: et Iovem
 illum optimum ac maximum rite dices et tonantem et sta-
 torem. Qui non, ut historici tradiderunt, ex eo quod post
 votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit, sed

quod stant beneficio eius omnia stator stabilitorque est.

2 Hunc eundem et fatum si dixeris, non mentieris. Nam cum fatum nihil aliud sit quam series implexa causarum, ille est prima omnium causa ex qua ceterae pendent. Quaecumque voles illi nomina proprie aptabis vim aliquam 5 effectumque coelestium rerum continentia: tot adpellationes eius possunt esse quot munera.

1 8. Hunc et Liberum patrem et Herculem ac Mercurium nostri putant. Liberum patrem, quia omnium parens sit, quod per eum inventa seminum vis est consultura per vo- 10 luptatem. Herculem, quia vis eius invicta sit, quandoque 2 lassata fuerit operibus editis, in ignem recessura. Mercurium, quia ratio penes illum est numerusque et ordo et scientia. Quocumque te flexeris, ibi illum videbis occurrentem tibi. Nihil ab illo vacat: opus suum ipse implet. 15 Ergo nihil agis, ingratisse mortalium qui te negas deo debere, sed naturae: quia nec natura sine deo est nec deus 3 sine natura, sed idem est utrumque, distat officio. Si, quod a Seneca accepisses, Annaeo te debere diceres vel Lucio, non creditorem mutares, sed nomen, quoniam sive 20 praenomen eius sive nomen dixisses sive cognomen, idem tamen ille esset: sic nunc naturam voca, fatum, fortunam, omnia eiusdem dei nomina sunt varie utentis sua potestate.

1 30. Aliquando daturum me etiam indignis quaedam non negaverim in honorem aliorum, sicut in petendis honori- 25 bus quosdam turpissimos nobilitas industriis, sed novis praetulit non sine ratione: sacra est magnarum virtutum memoria et esse plures bonos iuvat, si gratia bonorum non 2 cum ipsis cadat. Ciceronem filium quae res consulem fecit nisi pater? Cinnam nuper quae res ad consulatum rece- 30 pit ex hostium castris? quae Sextum Pompeium aliosque Pompeios nisi unius viri magnitudo? tanta quondam, ut satis alte omnis suos etiam ruina eius adtolleret. Quid nuper Fabium Persicum cuius osculum etiam impudici

devitabant, sacerdotem non in uno conlegio fecit nisi Verucosi et Allobrogici et illi trecenti qui hostium incursioni pro republica unam domum obiecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu colamus: quomodo illae id egerunt, ut non in unam aetatem prodessent, sed beneficia sua etiam post ipsas relinquerent, ita nos non una aetate grati sumus. Hic magnos viros genuit: dignus est beneficiis qualis-4 cumque est, dignos dedit. Hic egregiis maioribus ortus 10 est: qualiscumque est, sub umbra suorum lateat. Ut loca sordida repercussu solis inlustrantur, ita inertes maiorum suorum luce resplendeant.

31. Excusare hoc loco tibi, mi Liberalis, deos volo. In-1 terdum enim solemus dicere: quid sibi voluit providentia 15 quae Aridaeum regno imposuit? Illi putas hoc datum? patri eius datum est et fratri. Quare C. Caesarem orbi 2 terrarum praefecit, hominem humani sanguinis avidissimum quem non aliter fluere in conspectu suo iubebat, quam si ore excepturus esset? Quid? ergo tu hoc illi 20 datum existimas? patri eius Germanico datum, avo proavoque et ante hos aliis non minus claris viris, etiamsi privati paresque aliis vitam exegerunt. [. . .] Referam dic-3 tum eius in se, quod circumferri memini et ipso praesente laudari. Pollioni Asinio iacenti obsceno verbo 4 25 usus dixerat se facturum id quod pati malebat. Et cum Pollionis adtractiorem vidisset frontem: 'Quidquid,' inquit, 'mali dixi, mihi et capiti meo.' Hoc dictum suum ipse narrabat. Hominem tam palam obscenum ad fascis 5 et ad tribunal admisisti? nempe dum veterem illum Scaurum senatus principem cogitas, indigne fers subolem eius 30 iacere.

32. Deos verisimile est, ut alios indulgentius tractent 1 propter parentes avosque, alios propter futuram nepotum pronepotumque ac longe sequentium posterorum indolem.

Nota enim illis est operis sui series omniumque illis rerum suas per manus iturarum scientia in aperto semper est, nobis ex abdito subit et quae repentina putamus, illis pro-
 2 visa veniunt ac familiaria. Sint hi reges, quia maiores eorum fuerunt, quia pro summo imperio habuerunt iustitiam, abstinentiam, quia non rempublicam sibi, sed se reipublicae dicaverunt. Regnent hi, quia vir bonus quidam ante proavus eorum fuit, qui animum supra fortunam gessit, qui in dissensione civili, quoniam ita expediebat reipublicae, vinci quam vincere maluit. Referri illi gratia⁵ tam longo spatio non potuit: in illius respectum iste populo praesideat, non quia scit aut potest, sed quia alius
 3 pro illo meruit. Hic corpore deformis est, adspectu foedus et ornamenta sua traducturus. Iam me homines accusabunt, caecum et temerarium dicent, nescientem, quo¹⁵ loco quae summis atque excellentissimis debentur, ponam: at ego scio alio me istud dare, alio olim debitum solvere.
 4 Vnde isti norunt illum quondam gloriae sequentis fugacissimum, eo vultu ad pericula euntem quo alii e periculo redeunt? numquam bonum suum a publico distinguentem?²⁰ Vbi, inquis, iste aut quis est? unde vos scitis? Apud me istae expensorum acceptorumque rationes dispunguntur. Ego quid cui debeam scio. Aliis post longam diem repono, aliis in antecessum ac prout occasio et reipublicae meae facultas tulit.' Ingrato ergo aliquando quaedam,²⁵ sed non propter ipsum dabo.

De Tranquillitate Animi.

9. *Studiorum quoque quae liberalissima impensa est, 4*
tamdiu rationem habet, quamdiu modum. Quo innumera-
 biles libros et bibliothecas quarum dominus vix tota vita
 5 indices perlegit? onerat discentem turba, non instruit,
 multoque satius est paucis te auctoribus tradere quam er-
 rare per multos. Quadraginta milia librorum Alexandriae
 arserunt: pulcherrimum regiae opulentiae monumentum
 alius laudaverit, sicut et T. Livius qui elegantiae regum 5
 10 curaeque egregium id opus ait fuisse: non fuit elegantia
 illud aut cura, sed studiosa luxuria, immo ne studiosa qui-
 dem, quoniam non in studium, sed in spectaculum com-
 paraverant, sicut plerisque ignaris etiam puerilium litera-
 rum libri non studiorum instrumenta, sed coenationum
 15 ornamenta sunt. Paretur itaque librorum quantum satis
 est, nihil in adparatum. ‘Honestius,’ inquis, ‘hoc se im- 6
 pensae quam in Corinthia pictasque tabulas effuderint.’
 Vitiosum est ubique quod nimium est. Quid habes, cur
 ignoscas homini armaria citro atque ebore captanti, cor-
 20 pora conquirenti aut ignotorum auctorum aut improbato-
 rum et inter tot milia librorum oscitanti cui voluminum
 suorum frontes maxime placent tituli? Apud desi- 7
 diosissimos ergo videbis quidquid orationum historiarum-
 que est, tecto tenus exstructa loculamenta. Iam enim
 25 inter balnearia et thermas bibliotheca quoque ut necessa-
 rium domus ornamentum expolitur. Ignoscerem plane,
 si studiorum nimia cupidine erraretur nunc ista conquisita,
 cum imaginibus suis descripta sacrorum opera ingeniorum
 in speciem et cultum parietum comparantur.

30 17. *Nec in eadem intentione aequaliter retinenda mens 4*
est, sed ad iocos devocanda. Cum puerulis Socrates ludere

non erubescibat, et Cato vino laxabat animum curis publicis fatigatum, et Scipio triumphale illud ac militare corpus movebat ad numeros, non molliter se infringens, ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra muliebrem mollitiam fluentibus, sed ut antiqui illi viri solebant inter 5
 lusum ac festa tempora virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiamsi ab hostibus suis spectarentur.

5 Danda est animis remissio: meliores acrioresque requieti surgent. Vt fertilibus agris non est imperandum, cito enim illos exhauriet numquam intermissa fecunditas, ita 10
 animorum impetus adsiduus labor franget. Viris recipient paulum resoluti et remissi. Nascitur ex adsiduitate
 6 laborum animorum hebetatio quaedam et languor. Nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem quandam voluptatem haberet lusus iocusque. Quorum 15
 frequens usus omne animis pondus omnemque vim eripiet: nam et somnus refectioni necessarius est: hunc tamen semper si per diem noctemque continues, mors erit. Mul-
 7 tum interest, remittas aliquid, an solvas. Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines 20
 publice cogentur, tamquam necessarium laboribus interponentes temperamentum. Et magni, ut dixi, viri quidam sibi menstruas certis diebus ferias dabant, quidam nullum non diem inter otium et curas dividebant. Qua-
 lem Pollionem Asinium oratorem magnum meminimus 25
 quem nulla res ultra decumam detinuit. Ne epistulas quidem post eam horam legebat, ne quid novae curae nasceretur, sed totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat. Quidam medio die interiunxerunt et in post-
 meridianas horas aliquid levioris operae distulerunt. Ma- 30
 iores quoque nostri novam relationem post horam decimam in senatu fieri vetabant. Miles vigilias dividit et nox in-
 8 munis est ab expeditione redeuntium. Indulgendum est animo dandumque subinde otium, quod alimenti ac virium

loco sit. Et in ambulationibus apertis vagandum, ut caelo libero et multo spiritu augeat adtollatque se animus. Aliquando vectatio iterque et mutata regio vigorem dabunt convictusque et liberalior potio. Nonnumquam et
5 usque ad ebrietatem veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat. Eluit enim vinum curas et ab imo animum movet et ut morbis quibusdam ita tristitiae medetur. Liberque non ob licentiam linguae dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarum animum et adserit
10 vegetatque et audaciorem in omnis conatus facit. Sed ut libertatis ita vini salubris moderatio est. Solonem Arce-silaumque indulsisse vino credunt. Catoni ebrietas obiecta est. Facilius efficiet, quisquis obiecerit, hoc crimen honestum quam turpem Catonem. Sed nec saepe facien-
15 dum est, ne animus malam consuetudinem ducat, et aliquando tamen in exultationem libertatemque extrahendus tristisque sobrietas removenda paulisper. Nam sive
10 Graeco poetae credimus: 'aliquando et insanire iucundum est,' sive Platoni: 'frustra poeticas fores compos sui
20 pepulit,' sive Aristoteli: 'nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit.' Non potest grande aliquid et super ceteros loqui nisi mota mens. Cum vulgaria et
11 solita contempsit instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. Non
25 potest sublime quidquam et in arduo positum contingere, quamdiu apud se est: desciscat oportet a solito et efferatur et mordeat frenos et rectorem rapiat suum eoque ferat, quo per se timuisset escendere.

De Ira, lib. II.

1 21. *Plurimum, inquam, proderit pueros statim salu-*
briter institui, difficile autem regimen est, quia dare de-
 2 retundamus. Diligenti observatione res indiget. Vtrum-⁵
 que enim et quod extollendum et quod deprimendum est,
 similibus alitur. Facile autem etiam adtendentem similia
 3 decipiunt. Crescit licentia spiritus, servitute conminui-
 tur. Adsurgit, si laudatur et in spem sui bonam adduci-
 tur, sed eadem ista insolentiam et iracundiam generant: 10
 sic itaque inter utrumque regendus est, ut modo frenis
 4 utamur, modo stimulis. Nihil humile, nihil servile patia-
 tur. Numquam illi necesse sit rogare suppliciter nec pro-
 sit rogasse, potius causae suae et prioribus factis et bonis
 5 in futurum promissis donetur. In certaminibus aequa-¹⁵
 lium nec vinci illum patiamur nec irasci. Demus operam,
 ut familiaris sit iis cum quibus contendere solet, ut in
 certamine adsuescat non nocere velle, sed vincere. Quo-
 tiens superaverit et dignum aliquid laude fecerit, adtolli,
 non gestire patiamur. Gaudium enim exsultatio, exsulta-²⁰
 6 tionem tumor et nimia aestimatio sui sequitur. Dabimus
 aliquod laxamentum, in desidiam vero otiumque non re-
 solvemus et procul a contactu deliciarum retinebimus.
 Nihil enim magis facit iracundos quam educatio mollis et
 blanda: ideo unicis quo plus indulgetur, pupillisque quo²⁵
 plus licet, corruptior animus est. Non resistet offensis
 cui nihil umquam negatum est, cuius lacrimas sollicita
 semper mater abstersit, cui de paedagogo satisfactum est.
 7 Non vides, ut maiorem quamque fortunam maior ira co-
 mitetur? in divitibus et nobilibus et magistratibus prae-³⁰
 cipue adparet, cum quidquid leve et inane in animo erat,

secunda se aura sustulit. Felicitas iracundiam nutrit, ubi
 auris superbas adsentatorum turba circumstrepit: 'Tibi
 enim ille respondeat? non pro fastigio te tuo metiris:
 ipse te proicis.' Et alia quibus vix sanae et ab initio
 5 bene fundatae mentes restiterint; longe itaque ab ad-8
 sentatione pueritia removenda est: audiat verum. Et
 timeat interim, vereatur semper, maioribus adsurgat. Ni-
 hil per iracundiam exoret. Quod flenti negatum fuerit
 quieto offeratur. Et divitias parentum in conspectu ha-
 10 beat, non in usu. Exprobrentur illi perperam facta. Per-9
 tinebit ad rem praeceptores paedagogosque pueris pla-
 cidos dari. Proximis adplicatur omne quod tenerum est
 et in eorum similitudinem crescit. Nutricum et paedago-
 gorum rettulere mox in adulescentiam mores. Apud Pla-10
 15 tonem educatus puer cum ad parentes relatus vocife-
 rantem videret patrem, 'numquam,' inquit, 'hoc apud
 Platonem vidi.' Non dubito quin citius patrem imitatus
 sit quam Platonem. Tenuis ante omnia victus sit et 11
 non pretiosa vestis et similis cultus cum aequalibus: non
 20 irascetur aliquem sibi comparari quem ab initio multis
 parem feceris.

De Brevitate Vitae.

14. *Soli omnium otiosi sunt qui sapientiae vacant: soli 1*
vivunt. Nec enim suam tantum aetatem bene tuentur:
 25 omne aevum suo adiciunt. Quidquid annorum ante illos
 actum est, illis adquisitum est. Nisi ingratis sumus,
 illi clarissimi sacrarum opinionum conditores nobis nati
 sunt, nobis vitam praeparaverunt. Ad res pulcherrimas
 ex tenebris ad lucem erutas alieno labore deducimur.
 30 Nullo nobis seculo interdictum est, in omnia admittimur
 et, si magnitudine animi egredi humanae imbecillitatis

angustias libet, multum, per quod spatiemur, temporis
 2 est. Disputare cum Socrate licet, dubitare cum Carneade,
 cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vin-
 cere, cum Cynicis excedere. Cum rerum natura in con-
 sortium omnis aevi patiatur incedere, quidni ab hoc exi- 5
 guo et caduco temporis transitu in illa toto nos demus
 animo quae immensa, quae aeterna sunt, quae cum me-
 3 lioribus communia? Isti qui per officia discursant, qui
 se aliosque inquietant, cum bene insanierint, cum omnium
 limina cotidie perambulaverint nec ulla apertas fores 10
 praeterierint, cum per diversissimas domos meritoriam sa-
 lutationem circumtulerint, quotum quemque ex tam in-
 4 mensa et variis cupiditatibus districta turba poterunt vi-
 dere? quam multi erunt quorum illos aut somnus aut
 luxuria aut inhumanitas submoveat? quam multi qui 15
 illos, cum diu torserint, simulata festinatione transcur-
 rant? quam multi per refertum clientibus atrium prodire
 vitabunt et per obscuros aedium aditus profugient? quasi
 non inhumanius sit decipere quam excludere. Quam
 multi hesternae crapula semisomnes et graves, illis miseris 20
 suum somnum rumpentibus, ut alienum expectent, vix
 adlevatis labris insusurratum millies nomen oscitatione
 5 superbissima reddent? Hos in veris officiis morari palam
 licet dicamus, qui Zenonem, qui Pythagoran cotidie et
 Democritum ceterosque antistites bonarum artium, qui 25
 Aristotelem et Theophrastum volent habere quam familia-
 rissimos. Nemo horum non vacabit, nemo non venientem
 ad se beatiorum amantioremque sui dimittet. Nemo quem-
 quam vacuis a se manibus abire patietur. Nocte conve-
 niri et interdum ab omnibus mortalibus possunt. 30

1 15. Horum te mori nemo coget, omnes docebunt.
 Horum nemo annos tuos conteret, suos tibi contribuent.
 Nullius ex his sermo periculosus erit, nullius amicitia ca-
 pitalis, nullius sumptuosa observatio. Ferres ex illis quid-

quid voles. Per illos non stabit, quominus plurimum, quantum ceperis, haurias. Quae illum felicitas, quam pul-²chra senectus manet qui se in horum clientelam contulit? habebit, cum quibus de minimis maximisque rebus deli-⁵beret, quos de se cotidie consulat, a quibus audiat verum sine contumelia, laudetur sine adulatione, ad quorum se similitudinem effingat. Solemus dicere non fuisse in³ nostra potestate quos sortiremur parentes, forte nobis datos: nobis vero ad nostrum arbitrium nasci licet. No-¹⁰bilissimorum ingeniorum familiae sunt, elige in quam adscisci velis. Non in nomen tantum adoptaberis, sed in ipsa bona quae non erunt sordide nec maligne custo-⁴dienda; maiora fient quo illa pluribus divideris. Hi tibi dabunt ad aeternitatem iter et te in illum locum ex quo¹⁵ nemo deicitur sublevabunt. Haec una ratio est extendendae mortalitatis, immo in immortalitatem vertendae. Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio iussit aut operibus extruxit, cito subruitur. Nihil non longa demolitur vetustas et movet, at iis quae consecravit sa-²⁰piencia, noceri non potest. Nulla abolebit aetas, nulla diminuet; sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad venerationem confert, quoniam quidem in vicino versatur invidia, simplicius longe posita miramur. Sapientis ergo⁵ multum patet vita. Non idem illum qui ceteros terminus²⁵ cludit. Solus generis humani legibus solvitur. Omnia illi secula ut deo serviunt. Transiit tempus aliquod, hoc recordatione comprehendit. Instat, hoc utitur. Venturum est, hoc praecipit. Longam illi vitam facit omnium temporum in unum conlatio.

³⁰ 16. Illorum brevissima ac sollicitissima aetas est qui praeteritorum obliviscuntur, praesentia neglegunt, de futuro timent: cum ad extrema venerunt, sero intellegunt miseri, tamdiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.

Epistulae Morales, lib. X., 3 (79).

13 *Gloria umbra virtutis est: etiam invitam comitabitur.*
Sed quemadmodum umbra aliquando antecedit, aliquando
a tergo est, ita gloria aliquando ante nos est visendamque
se praebet, aliquando in averso est maiorque quo serior,
14 ubi invidia secessit. Quamdiu videbatur furere Demo- 5
critus! vix recepit Socratem fama. Quamdiu Catonem
civitas ignoravit! respuit nec intellexit, nisi cum perdidit.
Rutilii innocentia ac virtus lateret, nisi accepisset iniu-
riam: dum violatur, effulsit. Numquid non sorti suae
gratias egit et exilium suum complexus est? De his 10
loquor quos inlustravit fortuna, dum vexat: quam mul-
15 torum profectus in notitiam evasere post ipsos? quam
multos fama non exceptit, sed eruit? Vides Epicurum
quanto opere non tantum eruditiores, sed haec quoque
imperitorum turba miretur; hic ignotus ipsis Athenis 15
fuit circa quas delituerat. Multis itaque iam annis Me-
trodoro suo superstes in quadam epistula, cum amicitiam
suam et Metrodori grata commemoratione cecinisset, hoc
novissime adiecit, 'nihil sibi et Metrodoro inter bona
tanta nocuisse, quod ipsos illa nobilis Graecia non igno- 20
16 tos solum habuisset, sed paene inauditos.' Numquid
ergo non postea quam esse desierat, inventus est? num-
quid non opinio eius enituit? Hoc Metrodorus quoque
in quadam epistula confitetur, 'se et Epicurum non satis 25
enituisse: sed post se et Epicurum magnum paratumque
nomen habituros apud eos qui voluissent per eadem ire

vestigia.' Nulla virtus latet et latuisse non ipsius est 17
damnum; veniet qui conditam et saeculi sui malignitate
compressam dies publicet. Paucis natus est qui popu-
lum aetatis suae cogitat. Multa annorum milia, multa po-
5 pulorum supervenient, ad illa respice. Etiam si omnibus
tecum viventibus silentium livor indixerit, venient qui
sine offensa, sine gratia iudicent. Si quod est pretium
virtutis ex fama, nec hoc interit. Ad nos quidem nihil
pertinebit posteriorum sermo: tamen etiam non sentientes
10 colet ac frequentabit. Nulli non virtus et vivo et mortuo
rettulit gratiam, si modo illam bona secutus est fide, si se
non exornavit et pinxit, sed idem fuit, sive ex denunciato
videbatur, sive imparatus ac subito. Nihil simulatio pro-
ficit. Paucis imponit leviter extrinsecus inducta facies:
15 veritas in omnem sui partem eadem est. Quae decipiunt,
nihil habent solidi. Tenue est mendacium; perlucet, si
diligenter inspexeris. Vale.

Lib. XI., 1 (80).

Hodierno die non tantum meo beneficio mihi vaco, 1
20 sed spectaculi, quod omnis molestos ad sphaeromachian
avocavit. Nemo inrumpit, nemo cogitationem meam im-
pediet quae hac ipsa fiducia procedit audacius. Non
crepuit subinde ostium, non adlevabitur velum; licebit
uno vadere quod magis necessarium est per se eunti et
25 suam sequenti viam: non ergo sequor priores? Facio,
sed permitto mihi et invenire aliquid et mutare et relin-
quere. Non servio illis, sed adsentior. Magnum tamen 2
verbum dixi qui mihi silentium promittebam et sine in-
terpellatore secretum. Ecce ingens clamor ex stadio pro-
30 fertur et me non excutit mihi, sed in huius ipsius rei con-
tentionem transfert. Cogito mecum, quam multi corpora

exerceant, ingenia quam pauci. Quantus ad spectaculum non fidele et lusorium fiat concursus, quanta sit circa artis bonas solitudo. Quam imbecilli animo sint quorum
3 lacertos humerosque miramur. Illud maxime revolvo mecum : si corpus perduci exercitatione ad hanc patientiam
5 potest, qua et pugnos pariter et calces non unius hominis ferat, qua solem ardentissimum in ferventissimo pulvere sustinens aliquis et sanguine suo madens diem ducat : quanto facilius animus conroboreari possit, ut fortunae ictus invictus excipiat, ut proiectus, ut conculcatus ex-
10 surgat ? corpus enim multis eget rebus, ut valeat : animus ex se crescit, se ipse alit, se exercet. Illi multo cibo, multa portione opus est, multo oleo, longa denique opera : tibi continget virtus sine adparatu, sine impensa.

4 Quidquid facere te potest bonum, tecum est. Quid tibi
15 opus est, ut sis bonus ? velle. Quid autem melius potes velle quam eripere te huic servituti quae omnis premit, quam mancipia quoque condicionis extremae et in his sordibus nata omni modo exuere conantur ? Peculium suum quod comparaverunt ventre fraudato pro capite
20 numerant ; tu non concupisces quanticumque ad libertatem pervenire qui te in illa putas natum ? Quid ad arcam tuam respicis ? emi non potest. Itaque in tabulas vanum conicitur nomen libertatis quam nec qui emerunt habent, nec qui vendiderunt ; tibi des oportet istud bo-
25 num, a te petas. Liberate primum metu mortis, illa
6 nobis iugum imponit. Deinde metu paupertatis. Si vis scire, quam nihil in illa mali sit, compara inter se pauperum et divitum vultus, saepius pauper et fidelius ridet. Nulla sollicitudo in alto est. Etiam si qua incidit cura,
30 velut nubes levis transit ; horum qui felices vocantur, hilaritas ficta est aut gravis et subpurata tristitia, eo quidem gravior, quia interdum non licet palam esse miseros, sed inter aerumnas cor ipsum exedentes necesse est

agere felicem. Saepius hoc exemplo mihi utendum est, 7
nec enim ullo efficacius exprimitur hic humanae vitae
mimus qui nobis partis quas male agamus adsignat. Ille
qui in scena latus incedit et haec resupinus dicit,

5 *En impero Argis. Regna mihi liquit Pelops
Qua ponto ab Helles atque ab Ionio mari
Vrgetur Isthmos,*

servus est: quinque modios accipit et quinque denarios.
Ille qui superbus atque impotens et fiducia virium tumi- 8
10 dus ait :

Quod nisi quieris, Menelae, hac dextra occides,
diurnum accipit, in centunculo dormit. Idem de istis
licet omnibus dicas quos supra capita hominum supra-
que turbam delicatos lectica suspendit, omnium istorum
15 personata felicitas est. Contemnes illos, si despoliaveris.
Equum empturus solvi iubes stratum. Detrahis vesti- 9
menta venalibus, ne qua vitia corporis lateant; hominem
involutum aestimas? mangones quidquid est quod dis-
pliceat, aliquo lenocinio abscondunt; itaque ementibus
20 ornamenta ipsa suspecta sunt, sive crus adligatum sive
brachium adspiceres, nudari iuberet et ipsum tibi corpus
ostendi. Vides illum Scythiae Sarmatiaeve regem insigni 10
capitis decorum? si vis illum aestimare totumque scire,
qualis sit, fasciam solve: multum mali sub illa latet.
25 Quid de aliis loquor? si perpendere te voles, sepone pecu-
niam, domum, dignitatem: intus te ipse considera. Nunc
qualis sis, aliis credis. Vale.

Lib. XII., 2 (84).

*Itinera ista quae segnitiem mihi excutiunt, et valitu- 1
30 dini meae prodesse iudico et studiis. Quare valitudinem
adiuvent, vides: cum pigrum me et neglegentem corporis*

literarum amor faciat, aliena opera exerceor : studiis quare prosint, indicabo : a lectionibus non recessi. Sunt autem, ut existimo, necessariae, primum ne sim me uno contentus. Deinde ut, cum ab aliis quaesita cogovero, tum et de inventis iudicem et cogitem de inveniendis. Alit lectio in-
 2 genium et studio fatigatum, non sine studio tamen, re-
 3 fit. Nec scribere tantum nec tantum legere debemus : altera res contristabit, viris exhaustiet (de stilo dico), altera solvet ac diluet. Invicem huc et illo conmeandum est et alterum altero temperandum, ut quidquid lectione conlec-
 4 tum est, stilus redigat in corpus. Apis, ut aiunt, debemus imitari quae vagantur et flores ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quidquid adtulere, disponunt ac per favos digerunt et, ut Vergilius noster ait,

liquentia mella

15

Stipant et dulci distendunt nectare cellas.

De illis non satis constat, utrum succum ex floribus du-
 4 cant qui protinus mel sit, an quae conlegerunt, in hunc saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutant. Quibusdam enim placet non faciendi mellis scientiam esse illis, sed conligendi. Aiunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis quod aut ros illius coeli aut ipsius arundinis humor dulcis et pinguior gignit. In nostris quoque herbis vim eandem, sed minus manifestam et notabilem poni, quam persequatur et contrahat
 5 animal huic rei genitum. Quidam existimant conditura et dispositione in hanc qualitatem verti quae ex tenerrimis virentium florentiumque decerpserint, non sine quodam, ut ita dicam, fermento, quo in unum diversa coalescunt. Sed ne ad aliud quam de quo agitur, abducar,
 6 nos quoque has apis debemus imitari et quaecumque ex diversa lectione conguessimus, separare. Melius enim distincta servantur. Deinde adhibita ingenii nostri cura et facultate in unum saporem varia illa libamenta confundere,

ut, etiamsi adparuerit, unde sumptum sit, aliud tamen esse quam unde sumptum est, adpareat quod in corpore nostro videmus sine ulla opera nostra facere naturam. Alimenta quae accepimus, quamdiu in sua qualitate per-6
5 durant et solida innatant stomacho, onera sunt; at cum ex eo, quod erant, mutata sunt, tunc demum in viris et in sanguinem transeunt. Idem in his quibus aluntur ingenia praestemus, ut quaecumque hausimus, non patiamur integra esse, ne aliena sint. Concoquamus illa: alioquin in 7
10 memoriam ibunt, non in ingenium. Adsentiamur illis fideliter et nostra faciamus, ut unum quiddam fiat ex multis, sicut unus numerus fit ex singulis, cum minores summas et dissidentes computatio una comprehendit. Hoc faciat animus noster: omnia quibus est adiutus, abscon-
15 dat, ipsum tantum ostendat quod effecit. Etiam si cuius 8 in te comparebit similitudo quem admiratio tibi altius fixerit, similem esse te volo quomodo filium, non quomodo imaginem: imago res mortua est. 'Quid ergo? non intellegetur cuius imiteris orationem? cuius argumenta-
20 tionem? cuius sententias?' Puto aliquando ne intellegi quidem posse, si magni viri . . . nec enim omnibus quae ex aequo velut exemplaria traxit, formam suam impressit, ut in imitantem illa competant. Non vides, quam mul-9
25 torum vocibus chorus constet? una tamen ex omnibus redditur: aliqua illic acuta est, aliqua gravis, aliqua media. Accedunt viris feminae, interponuntur tibiae. Singulorum illic latent voces, omnium adparent. De choro dico quem veteres philosophi noverant: in commissionibus nostris plus cantorum est quam in thea-
30 tris olim spectatorum fuit. Cum omnis vias ordo carentium implevit et cavea aeneatoribus cincta est et ex pulpito omne tibiaram genus organorumque consonuit, fit concentus ex dissonis: talem animum esse nostrum volo, ut multae in illo artes, multa prae-

cepta sint, multarum aetatum exempla, sed in unum conspirata.

Lib. XIII., 3 (88).

1 *De liberalibus studiis quid sentiam, scire desideras:*
 nullum suspicio, nullum in bonis numero quod ad aes exit. 5
 Meritoria artificia sunt, hactenus utilia, si praeparant ingenium, non detinent. Tamdiu enim istis inmorandum est, quamdiu nihil animus agere maius potest; rudimenta
 2 sunt nostra, non opera. Quare liberalia studia dicta sint, vides: quia homine libero digna sunt. Ceterum unum 10
 studium vere liberale est quod liberum facit, hoc est sapientiae, sublime, forte, magnanimum. Cetera pusilla et puerilia sunt: an tu quidquam in istis credis esse boni quorum professores turpissimos omnium ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse. Qui- 15
 dam illud de liberalibus studiis quaerendum iudicaverunt, an virum bonum facerent. Ne promittunt quidem nec
 3 huius rei scientiam adfectant. Grammaticus circa curam sermonis versatur et, si latius evagari vult, circa historias, iam ut longissime finis suos proferat, circa carmina. Quid 20
 horum ad virtutem viam sternit? syllabarum enarratio et verborum diligentia et fabularum memoria et versuum lex ac modificatio? quid ex his metum demit, cupiditatem
 4 eximit, libidinem frenat? Ad geometriam transeamus et ad musicen: nihil apud illas invenies quod vetet timere, 25
 vetet cupere. Quisquis haec ignorat, alia frustra scit: videndum, utrum doceant isti virtutem an non; si non docent, ne tradunt quidem. Si docent, philosophi sunt. Vis scire, quam non ad docendam virtutem consederint? adspice, quam dissimilia inter se omnium studia sint. 30
 5 Atqui similitudo esset idem docentium.) Nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuadent, cum his ipsis

quibus conligunt, negent. Nam modo Stoicum illum faciunt, virtutem solam probantem et voluptates refugientem et ab honesto ne immortalitatis quidem pretio recedentem, modo Epicureum, laudantem statum quietae civitatis et
5 inter convivia cantusque vitam exigentis, modo Peripateticum, bonorum genera inducentem, modo Academicum, omnia incerta dicentem: adparet nihil horum esse in illo cui omnia insunt. Ista enim inter se dissident. Demus illis Homerum philosophum fuisse; nempe sapiens factus
10 est, antequam carmina ulla cognosceret: ergo illa discamus quae Homerum fecere sapientem. Hoc quidem me
quaerere, uter maior aetate fuerit, Homerus an Hesiodus, non magis ad rem pertinet quam scire, cum minor Hecuba fuerit quam Helena, quare tam male tulerit aetatem.
15 Quid? inquam, annos Patrocli et Achillis inquirere ad rem existimas pertinere? Quaeris, Vlixes ubi erraverit potius
quam efficias, ne nos semper erremus? non vacat audire, utrum inter Italiam et Siciliam iactatus sit an extra notum nobis orbem. Neque enim potuit in tam angusto
20 error esse tam longus: tempestates nos animi cotidie iactant et nequitia in omnia Vlixis mala impellit: non deest forma quae sollicitet oculos, non hostis. Hinc monstra effera et humano cruore gaudentia, hinc insidiosa blandimenta aurium, hinc naufragia et tot varietates
25 lorum: hoc me doce, quomodo patriam amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta vel naufragus navigem. Quid inquiris, an Penelope pu-
30 dica fuerit, an verba saeculo suo dederit? An Vlixem illum esse quem videbat, antequam sciret, suspicata sit?
Doce me, quid sit pudicitia et quantum in ea bonum, in corpore an in animo posita sit. Ad musicum transeo: 9
doces me, quomodo inter se acutae ac graves voces consonent, quomodo nervorum disparem reddentium sonum fiat concordia: fac potius, quomodo animus secum meus con-

sonet nec cōsilia mea discrepent. Monstras mihi, qui sint modi flebiles : monstra potius, quomodo inter adversa non 10 emittam flebilem vocem. Metiri me geometres docet latifundia potius quam doceat, quomodo metiar, quantum homini satis sit. Numerare docet me et avaritiae conmodat digitos potius quam doceat nihil ad rem pertinere istas computationes, non esse feliciorum cuius patrimonium tabularios lassat, immo quam supervacua possideat qui infelicissimus futurus est, si quantum habeat, 11 per se computare cogetur. Quid mihi prodest scire 10 agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere? Quid prodest conligere subtiliter pedes iugeri et comprehendere etiam si quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus impotens et aliquid ex meo abradens? Docet quomodo nihil perdam ex finibus meis. At ego doceri volo, 15 12 quomodo totos hilaris amittam. 'Paterno agro et avito,' inquit, 'expellor.' Quid? ante avum tuum quis istum agrum tenuit? cuius, non dico hominis, sed populi fuerit, expedire potes? non dominus isto, sed colonus intrasti. Cuius colonus es? si bene tecum agitur, heredis. Negant 20 iurisconsulti quidquam usucapi quod publicum est: publicum est hoc quod tenes, quod tuum dicis; publicum est 13 et quidem generis humani. O egregiam artem! scis rotunda metiri. In quadratum redigis quamcumque acceperis formam. Intervalla siderum dicis. Nihil est 25 quod in mensuram tuam non cadat; si artifex es, metire hominis animum. Dic quam magnus sit, dic quam pusillus sit. Scis quae recta sit linea. Quid tibi prodest, si 14 quid in vita rectum sit, ignoras? Venio nunc ad illum qui coelestium notitia gloriatur :

30

*Frigida Saturni sese quo stella receptet,
Quos ignis caeli Cyllenius erret in orbis.*

Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim, cum Saturnus et Mars ex contrario stabunt aut cum Mercurius vesperti-

num faciet occasum vidente Saturno, potius quam hoc discam, ubicumque sunt ista, propitia esse nec posse mutari? Agit illa continuus ordo fatorum et inevitabilis 15 cursus. Per statas vices remeant et effectus rerum omnium aut movent aut notant: sed sive quidquid evenit, faciunt quid inmutabilis rei notitia proficiet? sive significant quid refert providere quod effugere non possis? Scias ista, nescias: fient.

Si vero solem ad rapidum stellasque sequentes 16
Ordine respicies, numquam te crastina fallit
Hora nec insidiis noctis capiere serенаe.

Sed ante satis abundeque provisum est, ut ab insidiis tutus essem. 'Numquid crastina non fallit hora? fallit 17 enim quod nescienti evenit.' Ego quid futurum sit, nescio: quid fieri possit, scio. Ex hoc nihil desperabo, totum expecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora, si parcit: sed ne sic quidem fallit. Nam quemadmodum scio omnia accidere posse, sic scio et non utique casura. Vtique secunda expecto, malis paratus sum. 20 In illo feras me necesse est non per praescriptum euntem: non enim adducor, ut in numerum liberalium artium pictores recipiam, non magis quam statuarios aut marmorarios aut ceteros luxuriae ministros. Aequeluctatores et totam oleo ac luto constantem scientiam expello 25 ex his studiis liberalibus: aut et unguentarios recipiam et coquos et ceteros voluptatibus nostris ingenia accommodantes sua. Quid enim, oro te, liberale habent isti 19 ieiuni vomitores quorum corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt? An liberale studium istuc esse 30 iuventuti nostrae credimus quam maiores nostri rectam exercuerunt hastilia iacere, sudem torquere, equum agitare, arma tractare? Nihil liberos suos docebant quod discendum esset iacentibus. Sed nec haec nec illa edocent aluntve virtutem. Quid enim prodest equum regere

et cursum eius freno temperare, adfectibus effrenatissimis abstrahi? quid prodest multos vincere luctatione vel
 20 caestu, ab iracundia vinci? 'Quid ergo? nihil nobis liberalia conferunt studia?' Ad alia multum, ad virtutem nihil. Nam et hae viles ex professo artes quae manu
 constant, ad instrumenta vitae plurimum conferunt, tamen ad virtutem non pertinent. 'Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus?' Non quia virtutem dare
 possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant. Quemadmodum prima illa, ut antiqui vocabant, 10
 literatura per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artis, sed mox percipiendis locum parat, sic liberales artes non perducunt animum ad virtutem, sed
 21 expediunt. Quatuor ait esse artium Posidonius genera: sunt vulgares et sordidae, sunt ludicae, sunt pueriles, 15
 sunt liberales: vulgares opificum quae manu constant et ad instruendam vitam occupatae sunt, in quibus nulla
 22 decoris, nulla honesti simulatio est. Ludicae sunt quae ad voluptatem oculorum atque aurium tendunt. His ad-
 numeres licet machinatores qui pegmata per se surgentia 20
 excogitant et tabulata tacite in sublime crescentia et alias ex inopinato varietates aut dehiscuntibus quae cohaerebant,
 aut his quae distabant, sua sponte coeuntibus aut his quae eminebant, paulatim in se residentibus. His inperitorum
 feriuntur oculi omnia subita, quia causas non noverunt, 25
 23 mirantium. 'Pueriles sunt et aliquid habentes liberalibus simile hae artes quas ἐγκυκλίους Graeci, nostri artis liberalis
 vocant. Solae autem liberales sunt, immo, ut dicam
 24 verius, liberae quibus curae virtus est. 'Quemadmodum,'
 inquit, 'est aliqua pars philosophiae naturalis, est aliqua 30
 moralis, est aliqua rationalis, sic et haec quoque liberalium
 artium turba locum sibi in philosophia vindicat. Cum
 ventum est ad naturalis quaestiones, geometriae testimonio
 25 statur: ergo, quia adiuvat, pars est.' Multa adiuvant nos

nec ideo partes nostrae sunt. Immo si partes essent, non adiuarent: cibus adiutorium corporis est, non tamen pars est. Aliquid nobis praestat geometriae ministerium: sic philosophiae necessaria est, quomodo ipsi faber. Sed nec
 5 hic geometriae pars est nec illa philosophiae. Praeterea 26 utraque finis suos habet: sapiens causas naturalium et quaerit et novit quorum numeros mensurasque geometres persequitur et subputat. Qua ratione constant coelestia quae illis sit vis quaeve natura, sapiens scit: cursus
 10 et recursus et quasdam observationes per quas descendunt et adlevantur ac speciem interdum stantium praebent, cum coelestibus stare non liceat, conligit mathematicus. Quae causa in speculo imagines exprimat, sciet 27 sapiens: illud tibi geometres potest dicere, quantum ab
 15 esse debeat corpus ab imagine et qualis forma speculi, qualis imagines reddat. Magnum esse solem philosophus probabit: quantus sit, mathematicus qui usu quodam et exercitatione procedit, sed ut procedat, impetranda illi quaedam principia sunt. Non est autem ars sui iuris cui
 20 precarium fundamentum est. Philosophia nil ab alio petit, totum opus a solo excitat; mathematice, ut ita dicam, superficiaria est, in alieno aedificat. Accipit prima quorum beneficio ad ulteriora perveniat. Si per se iret ad verum, si totius mundi naturam posset comprehendere,
 25 dicerem multum conlaturam mentibus nostris quae tractatu coelestium crescunt trahuntque aliquid ex alto. Una re consummatur animus, scientia bonorum ac malorum inmutabili quae soli philosophiae competit: nihil autem ulla ars alia de bonis ac malis quaerit [. . .]

30 Potest quidem etiam illud dici, sine liberalibus studiis 32 veniri ad sapientiam posse. Quamvis enim virtus discenda sit, tamen non per haec discitur. Quid est autem, quare existimem non futurum sapientem eum qui literas nescit, cum sapientia non sit in literis? Res tradit, non verba, et

nescio an certior memoria sit quae nullum extra se sub-
 33 sidium habet. Magna et spatiosa res est sapientia. Vacuo
 illi loco opus est. De divinis humanisque descendum est,
 de praeteritis, de futuris, de caducis, de aeternis, de tem-
 pore de quo uno vide quam multa quaerantur: primum 5
 an per se sit aliquid. Deinde an aliquid ante tempus sit
 sine tempore. Cum mundo coeperit an etiam ante mun-
 34 dum quia fuerit aliquid, fuerit et tempus? Innumerabi-
 les quaestiones sunt de animo tantum: unde sit, qualis
 sit, quando esse incipiat, quamdiu sit. Aliunde alio tran- 10
 seat et domicilia mutet ad alias animalium formas alias-
 que coniectus, an non amplius quam semel serviat et
 emissus vagetur in toto. Vtrum corpus sit an non sit.
 Quid sit factururus, cum per nos aliquid facere desierit,
 quomodo libertate sua usurus, cum ex hac effugerit cavea. 15
 An obliviscatur priorum et illic nosse se incipiat, ubi cor-
 35 pori abductus in sublime secessit. Quamcumque partem
 rerum humanarum divinarumque comprehenderit, ingenti
 copia quaerendorum ac discendorum fatigaberis. Haec
 tam multa, tam magna ut habere possint liberum hospi- 20
 tium, supervacua ex animo tollenda sunt. Non dabit se
 in has angustias virtus: laxum spatium res magna desi-
 36 derat. Expellantur omnia. Totum pectus illi vacet. 'At
 enim delectat artium notitia multarum.' Tantum itaque
 ex illis retineamus, quantum necessarium est. An tu exi- 25
 stimas reprehendendum qui supervacua usibus comparat
 et pretiosarum rerum pompam in domo explicat: non
 putas eum qui occupatus est in supervacua literarum su-
 pellectile? Plus scire velle quam sit satis, intemperan-
 37 tiae genus est. Quid? quod ista liberalium artium con- 30
 sectatio molestos, verbosos, intempestivos, sibi placentis
 facit et ideo non discentis necessaria, quia supervacua di-
 dicerunt. Quatuor milia librorum Didymus grammaticus
 scripsit: misererer, si tam multa supervacua legisset. In

his libris de patria Homeri quaeritur, in his de Aeneae
matre vera, in his libidinosior Anacreon an ebriosior vixe-
rit, in his an Sappho publica fuerit, et alia quae erant de-
discenda, si scires. I nunc et longam esse vitam nega.
5 Sed ad nostros quoque cum perveneris, ostendam multa 38
securibus recidenda. Magno impendio temporum, magna
alienarum aurium molestia laudatio haec constat: o ho-
minem literatum! simus hoc titulo rusticiore contenti: o
virum bonum! Itane est? annalis evolvam omnium gen- 39
10 tium et quis primus carmina scripserit, quaeram? quan-
tum temporis inter Orphea intersit et Homerum, cum
fastos non habeam, computabo? et Aristarchi ineptias,
quibus aliena carmina compinxit, recognoscam et aetatem
in syllabis conteram? Itane in geometriae pulvere hae-
15 rebo? adeo mihi praeceptum illud salutare excidit: ‘tem-
pori parce?’ haec sciam? et quid ignorem? Apion 40
grammaticus qui sub C. Caesare tota circumlocutus est Grae-
cia et in nomen Homeri ab omnibus civitatibus adoptatus,
aiebat Homerum utraque materia consummata, et Odis-
20 sea et Iliade, principium adiecissem operi suo quo bellum
Troianum complexus est. Huius rei argumentum adfere-
bat, quod duas literas in primo versu posuisset ex indu-
stria librorum suorum numerum continentes. Talia sciat 41
oportet qui multa vult scire; non vis cogitare, quantum
25 tibi temporis auferat mala valetudo, quantum occupatio
publica, quantum occupatio privata, quantum occupatio
cotidiana, quantum somnus? metire aetatem tuam, tam
multa non capit. De liberalibus studiis loquor: philoso- 42
phi quantum habent supervacui? Quantum ab usu rece-
30 dentis? Ipsi quoque ad syllabarum distinctiones et con-
iunctionum ac praepositionum proprietates descenderunt
et invidere grammaticis, invidere geometris. Quidquid in
illorum artibus supervacuum erat, transtulere in suam:
sic effectum est, ut diligentius scirent loqui quam vivere.

43 Audi, quantum mali faciat nimia subtilitas et quam infesta veritati sit. Protagoras ait de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit. Nausiphanes ait ex his quae videntur esse, nihil magis esse quam non 5 esse. Parmenides ait ex his quae videntur, nihil esse unum esse. Zenon Eleates omnia negotia de negotio deiecit; ait nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonei versantur et Megarici et Eretrici et Academici qui novam 45 induxerunt scientiam, nihil scire. Haec omnia in illum 10 supervacuum studiorum liberalium gregem conice: illi mihi non profuturam scientiam tradunt, hi spem omnis scientiae eripiunt. Satius est supervacua scire quam nihil. Illi non praeferunt lumen per quod acies dirigatur ad verum, hi oculos mihi effodiunt. Si Protagorae credo, 15 nihil in rerum natura est nisi dubium. Si Nausiphani, hoc unum certum est, nihil esse certi. Si Parmenidi, 46 nihil praeter unum. Si Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nos sumus? quid ista quae nos circumstant, alunt, sustinent? Tota rerum natura umbra est aut inanis aut 20 fallax. Non facile dixerim, utris magis irascar, illis qui nos nihil scire voluerunt, an illis qui ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire. Vale.

Lib. XIV., 2 (90).

1 *Quis dubitare, mi Lucili, potest, quin deorum immor- 25 talium munus sit, quod vivimus, philosophiae, quod bene vivimus?* itaque tanto plus huic nos debere quam dis, quanto maius beneficium est bona vita quam vita, pro certo haberetur, nisi ipsam philosophiam di tribuissent, 2 cuius scientiam nulli dederunt, facultatem omnibus. Nam 30 si hanc quoque bonum vulgare fecissent et prudentes nas-

ceremur, sapientia, quod in se optimum habet, perdidisset :
inter fortuita vero esset. Nunc enim hoc in illa pretiosum
atque magnificum est, quod non obvenit, quod illam sibi
quisque debet, quod non ab alio petitur. Quid haberes,
5 quod in philosophia suspiceres, si beneficiaria res esset ?
Huius opus unum est de divinis humanisque verum in-3
venire. Ab hac numquam recedit religio, iustitia, pietas
et omnis alius comitatus virtutum consertarum et inter se
cohaerentium. Haec docuit colere divina, humana dili-
10 gere et penes deos imperium esse, inter homines consor-
tium, quod aliquamdiu inviolatum mansit, antequam so-
cietatem avaritia distraxit et paupertatis causa etiam iis
quos fecit locupletissimos, fuit. Desierunt enim omnia
possidere, dum volunt propria. Sed primi mortalium 4
15 quique ex his geniti naturam inconrupti sequebantur,
eundem habebant et ducem et legem, commissi melioris
arbitrio. Naturae est enim potioribus deteriora submit-
tere : mutis quidem gregibus aut maxima corpora praesunt
aut vehementissima. Non praecedit armenta degener
20 taurus, sed qui magnitudine ac toris ceteros maris vicit.
Elephantorum gregem excelsissimus ducit : inter homines
pro maximo est optimum. Animo itaque rector eligebatur
ideoque summa felicitas erat gentium, in quibus non pot-
erat potentior esse nisi melior. Tuto enim quantum vult
25 potest qui se ; nisi quod debet, non putat posse. Illo ergo 5
saeculo, quod aureum perhibent, penes sapientes fuisse
regnum Posidonius iudicat. Hi continebant manus et
infirmiorem a validioribus tuebantur. Suadebant dis-
suadebantque et utilia atque inutilia monstrabant. Horum
30 prudentia, ne quid deesset suis, providebat. Fortitudo
pericula arcebat. Beneficentia augebat ornabatque subiec-
tos. Officium erat imperare, non regnum. Nemo quan-
tum posset, adversus eos experiebatur per quos coeperat
posse, nec erat cuiquam aut animus in iniuriam aut causa,

cum bene imperanti bene pareretur nihilque rex maius minari male parentibus posset, quam ut abirent e regno. 6 Sed postquam subrepentibus vitiis in tyrannidem regna conversa sunt, opus esse coepit legibus quas et ipsas inter initia tulere sapientes. Solon qui Athenas aequo iure 5 fundavit inter septem aevi sapientia notos; Lycurgum, si eadem aetas tulisset, sacro illi numero accessisset octavus; Zaleuci leges Charondaeque laudantur. Hi non in foro nec in consultorum atrio, sed in Pythagorae tacito illo sanctoque secessu didicerunt iura quae florenti tunc Siciliae et 10 per Italiam Graeciae ponerent. Hactenus Posidonio ad-sentior. Artis quidem a philosophia inventas quibus in cotidiano vita utitur, non concesserim nec illi fabricae ad-seram gloriam: ‘illa,’ inquit, ‘sparsos et aut cavis tectos aut aliqua rupe subfossa aut exesae arboris trunco docuit tecta 15 moliri.’ Ego vero philosophiam iudico non magis excogitasse has machinationes tectorum supra tecta surgentium et urbium urbis prementium quam vivaria piscium in hoc clausa, ut tempestatum periculum non adiret gula et quamvis acerrime pelago saeviente haberet luxuria portus 20 8 suos, in quibus distinctos piscium greges saginaret. Quid ais? philosophia homines docuit habere clavem et seram? quid aliud erat avaritiae signum dare? philosophia haec cum tanto habitantium periculo imminetia tecta suspendit? parum enim erat fortuitis tegi et sine arte et 25 sine difficultate naturale invenire sibi aliquod receptaculum? Mihi crede, felix illud saeculum ante ἀρχιτέκτονας fuit; ista nata sunt iam nascente luxuria, in quadratum tigna decidere et serra per designata currente certa manu trabem scindere. 30

Nam primi cuneis scindebant fissile lignum.

Non enim tecta cenationi epulum recepturae parabantur, nec in hunc usum pinus aut abies deferebatur longo vehiculorum ordine vicis intrementibus, ut ex illa lacunaria

- auro gravia penderent : furcae utrimque suspensae fulcie- 10
bant casam. Spissatis ramalibus ac fronde congesta et in
proclive disposita decursus imbribus quamvis magnis erat.
Sub his tectis habitavere, sed securi. Culmus liberos
5 textit : sub marmore atque auro servitus habitat. In illo 11
quoque dissentio a Posidonio, quod ferramenta fabrilia
excogitata a sapientibus viris iudicat. Isto enim modo
dicat licet sapientes fuisse per quos

Tunc laqueis captare feras et fallere visco

10 *Inventum et magnos canibus circumdare saltus.*

Omnia enim ista sagacitas hominum, non sapientia inve-
nit. In hoc quoque dissentio, sapientes fuisse qui ferri 12
metalla et aeris invenerint, cum incendio silvarum adusta
tellus in summo venas iacentes liquefacta fudisset : ista
15 tales inveniunt, quales colunt. Ne illa quidem tam sub- 13
tilis mihi quaestio videtur quam Posidonio : ‘ utrum mal-
leus in usu esse prius an forfices coeperint.’ Vtraque
invenit aliquis excitati ingenii, acuti, non magni nec elati,
et quidquid aliud corpore incurvato et animo humum
20 spectante quaerendum est : sapiens facilis victu fuit.
Quidni ? cum hoc quoque saeculo esse quam expeditissi-
mus cupiat. Quomodo, oro te, convenit, ut et Diogenem 14
mireris et Daedalum ? uter ex his sapiens tibi videtur ?
qui serram conmentus est, an ille qui cum vidisset pue-
25 rum cava manu bibentem aquam, fregit protinus ex-
emptum e perula calicem hac obiurgatione sui : ‘ quamdiu
homo stultus supervacuas sarcinas habui ?’ qui se con-
plicuit in dolio et in eo cubitavit ? Hodie utrum tandem 15
sapientiore putas, qui invenit, quemadmodum in inmen-
30 sam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat, qui
euripos subito aquarum impetu implet aut siccatur et versa-
tilia cenationum laquearia ita coagmentat, ut subinde alia
facies atque alia succedat et totiens tecta quotiens feri-
cula mutantur, an eum qui et aliis et sibi hoc monstrat

quam nihil nobis natura durum ac difficile imperaverit, posse nos habitare sine marmorario ac fabro, posse nos vestitos esse sine commercio sericorum, posse nos habere usibus nostris necessaria, si contenti fuerimus iis quae terra posuit in summo? quem si audire humanum 5 genus voluerit, tam supervacuum sciet sibi coquum esse 16 quam militem. Illi sapientes fuerunt aut certe sapientibus similes quibus expedita erat tutela corporis. Simplici cura constant necessaria: in delicias laboratur. Non desiderabis artifices? si sequere naturam. Illa noluit esse 10 districtos. Ad quaecumque nos cogebat, instruxit. 'Frigus intolerabile est corpori nudo.' Quid ergo? non pellis ferarum et aliorum animalium a frigore satis abundeque defendere queunt? non corticibus arborum pleraeque gentes tegunt corpora? non avium plumae in usum vestis 15 conseruntur? non hodieque magna Scytharum pars tergis vulpium induitur ac murum quae tactu mollia et impenetrabilia ventis sunt? 'Opus est tamen calorem solis aestiva umbra crassiore propellere.' Quid ergo? non vetustas multa abdidit loca quae vel iniuria temporis vel 20 alio quolibet casu excavata in specum recesserunt? quid ergo? non quaelibet virgea in cratem texuerunt manu et vili obliverunt luto, deinde de stipula aliisque silvestribus operuere fastigium et pluviis per devexa labentibus hiemem transiere securi? quid ergo? non in defosso latent 25 Syrticae gentes quibusque propter nimios solis ardores nullum tegumentum satis repellendis caloribus solidum 18 est nisi ipsa arens humus? Non fuit tam inimica natura, ut, cum omnibus aliis animalibus facilem actum vitae daret, homo solus non posset sine tot artibus vivere. Nihil 30 horum ab illa nobis imperatum est, nihil aegre quaerendum, ut possit vita produci. Ad parata nati sumus, nos omnia nobis difficilia facilius fastidio fecimus. Tecta tegumentaque et fomenta corporum et cibi et quae nunc

ingens negotium facta sunt, obvia erant et gratuita et opera levi parabilia. Modus enim omnium prout necessitas erat. Nos ista pretiosa, nos ista misera, nos magnis multisque conquirenda artibus fecimus. Sufficit ad id
 5 natura, quod poscit. A natura luxuria descivit quae co- 19
 tidie se ipsa incitat et tot saeculis crescit et ingenio adiuvat vitia. Primo supervacua coepit concupiscere, inde contraria, novissime animum corpori addixit et illius deservire libidini iussit. Omnes istae artes, quibus aut cir-
 10 citatur civitas aut strepit, corporis negotium gerunt cui omnia olim tamquam servo praestabantur, nunc tamquam domino parantur. Itaque hinc textorum, hinc fabrorum officinae sunt, hinc odores coquentium, hinc mollis corporis motus docentium mollisque cantus et infractos. Re-
 15 cessit enim ille naturalis modus desideria ope necessaria finiens; iam rusticitatis et miseriae est velle, quantum sat est. Incredibile est, mi Lucili, quam facile etiam magnos 20
 viros dulcedo orationis abducat a vero. Ecce Posidonius, ut mea fert opinio, ex his qui plurimum philosophiae
 20 contulerunt, dum vult describere primum, quemadmodum alia torqueantur fila, alia ex molli solutoque ducantur; deinde quemadmodum tela suspensis ponderibus rectum stamen extendat, quemadmodum subtemen insertum, quod
 25 duritiam utrimque comprimantis tramae remolliat spatha coire cogatur et iungi, textrini quoque artem a sapientibus dixit inventam, oblitus postea repertum hoc subtilius genus, in quo

Tela iugo iuncta est, stamen secernit arundo,

Inseritur medium radiis subtemen acutis,

30 *Quod lato paviunt insecti pectine dentes.*

Quid, si contigisset illi addere has nostri temporis telas quibus vestis nihil celatura conficitur, in qua non dico nullum corpori auxilium, sed nullum pudori est? Transit 21
 deinde ad agricolas nec minus facunde describit proscissum

aratro solum et iteratum quo solutior terra facilius pateat
 radicibus. Tunc sparsa semina et conlectas manu herbas,
 ne quid fortuitum et agreste subcrescat, quod necet
 segetem. Hoc quoque opus ait esse sapientium, tam-
 quam non nunc quoque plurima cultores agrorum nova
 22 inveniant per quae fertilitas augeatur. Deinde non est
 contentus his artibus, sed in pistrinum sapientem sub-
 mittit. Narrat enim, quemadmodum rerum naturam imi-
 tatus panem coeperit facere: 'receptas,' inquit, 'in os
 fruges concurrens inter se duritia dentium frangit et quid-
 10 quid excidit, ad eosdem dentis lingua refertur: tunc vero
 miscetur, ut facilius per faucis lubricas transeat. Cum
 pervenit in ventrem, aqualicuil fervore concoquitur.
 23 Tunc demum corpori accedit. Hoc aliquis secutus exem-
 plar lapidem asperum aspero imposuit ad similitudinem 15
 dentium quorum pars immobilis motum alterius expectat.
 Deinde utriusque adritu grana franguntur et saepius re-
 geruntur, donec ad minutiam frequenter trita redigantur.
 Tunc farinam aqua sparsit et adsidua tractatione perdo-
 muit finxitque panem quem primo cinis calidus et fer-
 20 vens testa percoxit. Deinde furni paulatim reperti et alia
 genera quorum fervor serviret arbitrio.' Non multum
 afuit, quin sutrinum quoque inventum a sapientibus di-
 24 ceret. Omnia ista ratio quidem, sed non recta ratio con-
 menta est. Hominis enim, non sapientis inventa sunt 25
 tam mehercules quam navigia quibus amnis quibusque
 maria transimus aptatis ad excipiendum ventorum impe-
 tum velis et additis a tergo gubernaculis quae huc atque
 illuc cursum navigii torqueant. Exemplum a piscibus
 tractum est qui cauda reguntur et levi eius in utrumque
 30 momento velocitatem suam flectunt. 'Omnia,' inquit,
 'haec sapiens quidem invenit, sed minora quam ut ipse
 tractaret, sordidioribus ministris dedit.' Immo non aliis
 excogitata ista sunt quam quibus hodieque curantur.

Quaedam nostra demum prodisse memoria scimus, ut speculariorum usum perlucante testa clarum transmittentium lumen, ut suspensuras balneorum et impressos parietibus tubos per quos circumfunderetur calor, qui ima simul ac summa foveret aequaliter. Quid loquar marmora quibus templa, quibus domus fulgent? quid lapideas moles in rotundum ac leve formatas quibus porticus et capacia populorum tecta suscipimus? quid verborum notas quibus quamvis citata excipitur oratio et celeritatem linguae manus sequitur? vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt. Sapientia altius sedet nec manus edocet, animorum magistra est. Vis scire quid illa eruerit, quid effecerit? non dedecoros corporis motus nec varios per tubam ac tibiam cantus quibus exceptus spiritus aut in excitu aut in transitu formatur in vocem. Non arma nec muros nec bella: utilia molitur, paci favet et genus humanum ad concordiam vocat. Non est, inquam, instrumentorum ad usus necessarios opifex. Quid illi tam parvula adsignas? artificem vides vitae. Alias quidem artis sub dominio habet. Nam cui vita, illi vitam quoque ornantia serviunt: ceterum ad beatum statum tendit. Illo ducit, illo vias aperit. Quae sint mala, quae videantur ostendit. Vanitatem exiit mentibus. Dat magnitudinem solidam, inflatam vero et ex inani speciosam reprimat nec ignorari sinit, inter magna quid intersit et tumida. Totius naturae notitiam ac suae tradit. Quid sint di qualesque, declarat. Quid inferi, quid lares et genii, quid in secundam numinum formam animae perpetuae, ubi consistent, quid agant, quid possint, quid velint. Haec eius initia sunt per quae non municipale sacrum, sed ingens deorum omnium templum, mundus ipse, reseratur cuius vera simulacra verasque facies cernendas mentibus protulit. Nam ad spectacula tam magna hebes visus est. Ad initia deinde rerum redit aeternamque rationem toti

inditam et vim omnium seminum singula proprie figurantem. Tum de animo coepit inquirere, unde esset, ubi, quamdiu, in quot membra divisus. Deinde a corporibus se ad incorporalia transtulit veritatemque et argumenta eius excussit. Post haec quemadmodum discernentur vitae aut vocis ambigua. In utraque enim falsa veris mixta sunt. Non abduxit, inquam, se, ut Posidonio videtur, ab istis artibus sapiens, sed ad illas omnino non venit. Nihil enim dignum inventu iudicasset quod non erat dignum perpetuo usu iudicaturus. Ponenda non sumeret. ‘Anacharsis,’ inquit, ‘invenit rotam figuli cuius circuitu vasa formantur.’ Deinde quia apud Homerum invenitur figuli rota, malunt videri versus falsos esse quam fabulam; ego nec Anacharsim auctorem huius rei fuisse contendo et, si fuit, sapiens quidem hoc invenit, sed non tamquam sapiens, sicut multa sapientes faciunt qua homines sunt, non qua sapientes. Puta velocissimum esse sapientem: cursu omnis anteibit qua velox est, non qua sapiens. Cuperem Posidonio aliquem vitrearium ostendere qui spiritu vitrum in habitus plurimos format, qui vix diligenti manu effingerentur: haec inventa sunt, postquam sapientem invenire desimus. ‘Democritus,’ inquit, ‘invenisse dicitur fornitem, ut lapidum curvatura paulatim inclinatorum medio saxo adligaretur.’ Hoc dicam falsum esse. Necesse est enim ante Democritum et portis et portas fuisse quarum fere summa curvantur. Excidit porro vobis eundem Democritum invenisse, quemadmodum ebur molliretur, quemadmodum decoctus calculus in smaragdum converteretur qua hodieque coctura inventi lapides coctiles colorantur. Ista sapiens licet invenit, non qua sapiens erat, invenit. Multa enim facit quae ab imprudentissimis aut aequae fieri vidimus aut peritius atque exercitatus. Quid sapiens investigaverit, quid in lucem protaxerit, quaeris? Primum verum naturam-

que quam non ut cetera animalia oculis secutus est tardis ad divina. Deinde vitae legem quam ad universa direxit, nec nosse tantum, sed sequi deos docuit et accidentia non aliter excipere quam imperata. Vetuit parere opinionibus falsis et quanti quidque esset, vera aestimatione perpendit. Damnavit mixtas poenitentia voluptates et bona semper placitura laudavit et palam fecit felicissimum esse cui felicitate non opus est, potentissimum esse qui se habet in potestate. Non de ea philosophia loquor quae civem extra patriam posuit, extra mundum deos, quae virtutem donavit voluptati, sed de illa quae nullum bonum putat, nisi quod honestum est, quae nec hominis nec fortunae muneribus deleniri potest cuius hoc pretium est non posse pretio capi: hanc philosophiam fuisse illo rudi saeculo quo adhuc artificia deerant et ipso usu discebantur utilia, non credo. Sint licet fortunata tempora, cum in medio iacerent beneficia naturae promiscue utenda, antequam avaritia atque luxuria dissociavere mortales et ad rapinam ex consortio discurrere, non erant illi sapientes viri, etiamsi faciebant facienda sapientibus. Statum quidem generis humani non alium quisquam suspexerit magis, nec si cui permittat deus terrena formare et dare gentibus mores, aliud probaverit quam quod apud illos fuisse memoratur, apud quos

25 *Nulli subigebant arva coloni,
Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant ipsaque tellus
Omnia liberius nullo poscente ferebat.*

Quid hominum illo genere felicius? In commune rerum natura fruebantur. Sufficiebat illa ut parens in tutelam omnium: haec erat publicarum opum segura possessio. Quidni ego illud locupletissimum mortalium genus dixerim, in quo pauperem invenire non posses? Inrupit in res optime positas avaritia et, dum seducere aliquid cupit

atque in suum vertere, omnia fecit aliena et in angustum se ex inmenso redegit. Avaritia paupertatem intulit et
39 multa concupiscendo omnia amisit. Licet itaque velit nunc concurrere et reparare quod perdidit. Licet agros agris adiciat, vicinum vel pretio pellens vel iniuria. Licet in pro-
vinciarum spatium rura dilatet et possessionem vocet per sua longam peregrinationem, nulla nos finium propagatio
eo reducet, unde discessimus; cum omnia fecerimus,
40 multum habebimus: universum habebamus. Terra ipsa fertilior erat inlaborata et in usus populorum non diripi-
entium larga. Quidquid natura protulerat, id non minus invenisse quam inventum monstrare alteri voluptas erat,
nec ulli aut superesse poterat aut deesse: inter concord-
es dividebatur. Nondum valentior imposuerat infirmiori manum. Nondum avarus abscondendo quod sibi iace-
15 ret, alium necessariis quoque excluserat: par erat alte-
41 rius ac sui cura. Arma cessabant incruentaeque humano sanguine manus odium omne in feras verterant. Illi quos aliquod nemus densum a sole protexerat qui adversus saevitiam hiemis aut imbris vili receptaculo tuti sub fron-
20 de vivebant, placidas transigebant sine suspirio noctis; sollicitudo nos in nostra purpura versat et acerrimis excitat stimulis. At quam mollem somnum illis dura tellus
42 dabat! Non impendebant caelata laquearia, sed in aperto iacentes sidera superlabebantur et insigne spectaculum
noctium. 25 Mundus in praeeptis agebatur silentio tantum opus ducens. Tam interdiu illis quam nocte patebant prospectus huius pulcherrimae domus. Libebat intueri signa
43 gentia. Quidni iuvaret vagari inter tam late sparsa mira-
cula? at vos ad omnem tectorum pavetis sonum et inter picturas vestras, si quid increpuit, fugitis adtoniti. Non habebant domos instar urbium. Spiritus ac liber inter
aperta perflatus et levis umbra rupis aut arboris et perlu-

cidi fontes rivi que non opere nec fistula nec ullo coacto
 itinere obsolefacti, sed sponte currentes et prata sine arte
 formosa, inter haec agreste domicilium rustica politum
 manu: haec erat secundum naturam domus, in qua libe-
 5 bat habitare nec ipsam nec pro ipsa timentem. Nunc
 magna pars nostri metus tecta sunt. Sed quamvis egregia 44
 illis vita fuerit et carens fraude, non fuere sapientes,
 quando hoc iam in opere maximo nomen est. Non tamen
 negaverim fuisse alti spiritus viros et, ut ita dicam, a dis
 10 recentes. Neque enim dubium est, quin meliora mundus
 nondum effetus ediderit. Quemadmodum autem omni-
 bus indoles fortior fuit et ad labores paratior, ita non
 erant ingenia omnibus consummata. Non enim dat natura
 virtutem: ars est bonum fieri. Illi quidem non aurum 45
 15 nec argentum nec perlucidos lapides ima terrarum
 faece quaerebant parcebantque adhuc etiam mutis ani-
 malibus: tantum aberat ut homo hominem non iratus,
 non timens, tantum spectaturus occideret. Nondum ves-
 tis illis erat picta, nondum texebatur aurum; adhuc nec
 20 eruebatur. Quid ergo? ignorantia rerum innocentes 46
 erant. Multum autem interest, utrum peccare aliquis
 nolit an nesciat. Deerat illis iustitia, deerat prudentia,
 deerat temperantia ac fortitudo. Omnibus his virtutibus
 habebat similia quaedam rudis vita; virtus non contingit
 25 animo nisi instituto et edocto et ad summum adsidua
 exercitatione perducto. Ad hoc quidem, sed sine hoc
 nascimur et in optimis quoque, antequam erudias, virtu-
 tis materia, non virtus est. Vale.

Lib. XVIII., 5 (108).

30 Haec rettuli, ut probarem tibi quam vehementis habe- 23
 rent tirunculi impetus primos ad optima quaeque, si quis

exhortaretur illos, si quis impelleret. Sed aliquid prae-
cipientium vitio peccatur qui nos docent disputare, non
vivere, aliquid discentium qui propositum adferunt ad
praeceptores suos non animum excolendi, sed ingenium.

24 Itaque quae philosophia fuit, facta philologia est. Multum
autem ad rem pertinet, quo proposito ad quamque rem
accedas. Qui grammaticus futurus Vergilium scrutatur,
non hoc animo legit illud egregium

Fugit irreparabile tempus.

Vigilandum est; nisi properamus, relinquemur. Agit nos
agiturque velox dies. Inscii rapimur. Omnia in futurum
disponimus et inter praecipitia lenti sumus, sed ut ob-
servet, quotiens Vergilius de celeritate temporum dicit,
hoc uti verbo illum fugit.

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi

15

Prima fugit: subeunt morbi tristisque senectus

Et labor et durae rapit inclementia mortis.

25 Ille qui ad philosophiam spectat, haec eadem quo debet,
adducit: ‘Numquam Vergilius,’ inquit, ‘dies dicit ire,
sed fugere quod currendi genus concitatissimum est, et
optimos quosque primos rapi; quid ergo cessamus nos
ipsi concitare, ut velocitatem rapidissimae rei possimus
aequare? meliora praetervolant, deteriora succedunt.

26 Quemadmodum ex amphora primum quod est, sincerissi-
mum effluit, gravissimum quodque turbidumque subsidit,
sic in aetate nostra quod est optimum, in primo est. Id
exhauriri aliis potius patimur, ut nobis faecem reserve-
mus? Inhaereat istud animo et tamquam missum oraculo
placeat:

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi

30

Prima fugit.

27 Quare optima? quia quod restat incertum est. Quare
optima? quia iuvenes possumus discere, possumus faci-
lem animum et adhuc tractabilem ad meliora convertere.

Quia hoc tempus idoneum est laboribus, idoneum agitan-
dis per studia ingeniis et exercendis per opera corpori-
bus; quod superest, segnius et languidius est et propius
a fine. Itaque toto hoc agamus animo et omissis ad quae
5 devertimur, in rem unam laboremus, ne hanc temporis
pernicissimi celeritatem quam retinere non possumus, re-
lictis demum intellegamus. Primus quisque tamquam
optimus dies placeat et redigatur in nostrum. Quod
fugit occupandum est. Haec non cogitat ille qui gram- 28
matici oculis carmen istud legit, ideo optimum quemque
primum esse diem, quia subeunt morbi, quia senectus pre-
mit et adhuc adulescentiam cogitantibus supra caput est,
sed ait Vergilium semper una ponere morbos et senectu-
tem: non mehercules inmerito. Senectus enim insana-
15 bilis morbus est. 'Praeterea,' inquit, 'hoc senectuti 29
cognomen imposuit, tristem illam vocat:

Subeunt morbi tristisque senectus.

Alio loco dicit:

Pallentesque habitant morbi tristisque senectus.'

20 Non est quod mireris ex eadem materia suis quemque
studiis apta conligere; in eodem prato bos herbam quaerit,
canis leporem, ciconia lacertam. Cum Ciceronis librum 30
de republica prendit hinc philologus aliquis, hinc gram-
maticus, hinc philosophiae deditus, alius alio curam suam
25 mittat; philosophus admiratur contra iustitiam dici tam
multa potuisse. Cum ad hanc eandem lectionem philo-
logus accessit, hoc subnotat: duos Romanos reges esse quo-
rum alter patrem non habet, alter matrem: nam de Servii
matre dubitatur. Anci pater nullus; Numae nepos dici-
30 tur. Praeterea notat eum quem nos dictatorem dicimus 31
et in historiis ita nominari legimus, apud antiquos magi-
strum populi vocatum. Hodieque id extat in augurali-
bus libris et testimonium est quod qui ab illo nominatur,
magister equitum est. Aeque notat Romulum perisse

solis defectione ; provocationem ad populum etiam a regi-
 bus fuisse ; id ita in pontificalibus libris et alii putant
 32 et Fenestella. Eosdem libros cum grammaticus expli-
 cuit, primum verba expressa, reapse dici a Cicerone, id
 est re ipsa, in commentarium refert, nec minus seipse, 5
 id est se ipse. Deinde transit ad ea quae consuetudo
 saeculi mutavit, tamquam ait Cicero : ‘ quoniam sumus ab
 ipsa calce eius interpellatione revocati.’ Hanc quam nunc
 33 in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde
 Ennianos conligit versus et in primis illos de Africano 10
 scriptos :

cui nemo civis neque hostis

Quiviv pro factis reddere operae pretium.

Ex eo se ait intellegere, apud antiquos non tantum auxi-
 lium significasse sed operam. Ait enim Ennius neminem 15
 potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere
 34 operae pretium. Felicem deinde se putat quod invenerit,
 unde visum sit Vergilio dicere :

quem super ingens

Porta tonat caeli.

20

Ennium hoc ait Homero subripuisse, Ennio Vergilium.
 Esse enim apud Ciceronem in his ipsis de republica hoc
 epigramma Ennii :

Si fas endo plagas coelestum ascendere cuiquam est,

mi soli caeli maxima porta patet.

25

35 Sed ne et ipse, dum aliud ago, in philologum aut gram-
 maticum delabar, illud admoneo, auditionem philosopho-
 rum lectionemque ad propositum beatæ vitæ trahendam,
 non ut verba prisca aut ficta captemus et translationes im-
 probas figurasque dicendi, sed ut profutura praecepta et 30
 magnificas voces et animosas, quae mox in rem transfe-
 rantur ; sic ista ediscamus, ut quae fuerint verba, sint
 36 opera. Nullos autem peius mereri de omnibus mortali-
 bus iudico quam qui philosophiam velut aliquod artificium

venale didicerunt, qui aliter vivunt quam vivendum esse praecipiant. Exempla enim se ipsos inutilis disciplinae circumferunt nulli non vitio quod insecuntur obnoxii. Non magis mihi potest quisquam talis prodesse praeceptor 37 quam gubernator in tempestate nausiabundus. Tenendum est rapiante fluctu gubernaculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt vento vela. Quid me potest adiuvare rector navigii adtonitus et vomitans? quanto maiore putas vitam tempestate iactari quam ullam ratem? non est lo- 10 quendum, sed gubernandum. Omnia quae dicunt, quae 38 turba audiente iactant, aliena sunt; dixit illa Platon, dixit Zenon, dixit Chrysippus et Posidonius, at ingens agmen tot ac talium quomodo probare possint sua esse? monstrabo: faciant quae dixerint. Quoniam quae volue- 39 ram ad te perferre, iam dixi, nunc desiderio tuo satisfaciam et in alteram epistulam integrum quod exegeras, transferam, ne ad rem spinosam et auribus erectis curiosisque audiendam lassus accedas. Vale.

Lib. XIX., 5 (114).

20 *Quare quibusdam temporibus provenerit corrupti gene-1*
eris oratio quaeris et quomodo in quaedam vitia incli-
natio ingeniorum facta sit, ut aliquando inflata explicatio
vigeret, aliquando infracta et in morem cantici ducta.
 Quare alias sensus audaces et fidem egressi placuerint, alias
 25 abruptae sententiae et suspiciosae in quibus plus intellegendum esset quam audiendum, quare aliqua aetas fuerit quae translationis iure uteretur inverecunde. Hoc quod audire vulgo soles, quod apud Graecos in proverbium cessit: talis hominibus fuit oratio, qualis vita. Quemadmodum 2
 30 autem uniuscuiusque actio dicenti similis est, sic genus dicendi aliquando imitatur publicos mores, si disciplina

civitatis laboravit et se in delicias dedit. Argumentum est luxuriae publicae orationis lascivia, si modo non in uno
 3 aut in altero fuit, sed adprobata est et recepta. Non potest alius esse ingenio, alius animo color: si ille sanus est, si compositus, gravis, temperans, ingenium quoque siccum
 5 ac sobrium est; illo vitiato hoc quoque adflatur. Non vides, si animus elanguit, trahi membra et pigre moveri pedes? si ille effeminatus est, in ipso incessu adparere mollitiam? si ille acer est et ferox, concitari gradum? si furit aut, quod furori simile est, irascitur, turbatum esse
 10 corporis motum nec ire, sed ferri? quanto hoc magis accidere ingenio putas, quod totum animo permixtum est,
 4 ab illo fingitur, illi paret, inde legem petit. Quomodo Maecenas vixerit notius est, quam ut narrari nunc debeat, quomodo ambulaverit, quam delicatus fuerit, quam
 15 cupierit videri, quam vitia sua latere noluerit. Quid ergo? non oratio eius aeque soluta est quam ipse discinctus? non tam insignita illius verba sunt quam cultus, quam comitatus, quam domus, quam uxor? magni vir ingenii fuerat, si illud egisset via rectiore, si non vitasset intellegi,
 20 si non etiam in oratione difflieret. Videbis itaque eloquentiam ebrii hominis, involutam et errantem et licentiae
 5 plenam. Quid turpius? ‘Amne silvisque ripa comantibus vide ut alveum lintribus arent. Versoque vado remittunt hortos [. . .] Inremediabilis factio: rimantur epu-
 25 lis lagonaque temptant domos et spe mortem exigunt. Genium festo vix suo testem—tenuisve cerei fila et crepacem molam focum mater aut uxor investiunt.’

6 Non statim, cum haec legeris, hoc tibi occurret, hunc esse qui solutis tunicis in urbe semper incesserit? nam
 30 etiam cum absentis Caesaris partibus fungeretur, signum a discincto petebatur; hunc esse qui in tribunali, in rostris, in omni publico coetu sic adparuerit, ut pallio velaretur caput exclusis utrimque auribus, non aliter quam

in mimo divites fugitivi solent [. . .] Haec verba tam im-7
probe structa, tam neglegenter abiecta, tam contra con-
suetudinem omnium posita ostendunt mores quoque non
minus novos et pravos et singularis fuisse. Maxima laus
5 illi tribuitur mansuetudinis: pepercit gladio, sanguine
abstinuit nec ulla alia re quid posset quam licentia osten-
dit. Hanc ipsam laudem suam corrumpit istis orationis por-
tentosissimae deliciis. Adparet enim mollem fuisse, non
mitem. Hoc istae ambages compositionis, hoc verba trans-8
10 versa, hoc sensus, magni quidem saepe, sed enervati, dum
exeunt, cuivis manifestum facient; motum illi felicitate
nimia caput. Quod vitium hominis interdum esse, inter-
dum temporis solet. Vbi luxuriam late felicitas fudit, 9
cultus primum corporum esse diligentior incipit. Deinde
15 supellectili laborator. Deinde in ipsas domos impenditur
cura, ut in laxitatem ruris excurrant, ut parietes advectis
trans maria marmoribus fulgeant, ut tecta varientur auro,
ut lacunaribus pavimentorum respondeat nitor. Deinde
ad cenas lautitia transfertur et illic commendatio ex novi-
20 tate et soliti ordinis commutatione captatur, ut ea quae in-
cludere solebant cenam, prima ponantur, ut quae adve-
nientibus dabantur, exeuntibus dentur. Cum adsuevit 10
animus fastidire quae ex more sunt, et illi pro sordidis
solita sunt, etiam in oratione quod novum est, quaerit
25 et modo antiqua verba atque exoleta revocat ac profert,
modo fingit et ignota ac deflectit, modo, id quod nuper
increbruit, pro cultu habetur audax translatio ac fre-
quens. Sunt qui sensus praecidant et hoc gratiam spe-11
rent, si sententia pependerit et audienti suspicionem sui
30 fecerit. Sunt qui illos detineant et porrigant. Sunt qui
non usque ad vitium accedant, necesse est enim hoc
facere aliquid grande temptanti, sed qui ipsum vitium
ament. Itaque ubicumque videris orationem corruptam
placere, ibi mores quoque a recto descivisse non erit du-

bium. Quomodo conviviorum luxuria, quomodo vestium
 aegrae civitatis indicia sunt, sic orationis licentia, si modo
 frequens est, ostendit animos quoque, a quibus verba
 12 exeunt, procidisse. Mirari quidem non debes corrupta
 excipi non tantum a corona sordidiore, sed ab hac quoque 5
 turba cultiore. Togis enim inter se isti, non iudiciis dis-
 tant: hoc magis mirari potes, quod non tantum vitiosa,
 sed vitia laudentur. Nam illud semper factum est: nul-
 lum sine venia placuit ingenium. Da mihi, quemcumque
 vis, magni nominis virum; dicam, quid illi aetas sua igno- 10
 verit, quid in illo sciens dissimulaverit. Multos tibi dabo
 quibus vitia non nocuerint, quosdam quibus profuerint.
 Dabo, inquam, maximae famae et inter admiranda propo-
 sitos quos, si quis conrigit, delet; sic enim vitia virtutibus
 13 inmixta sunt, ut illas secum tractura sint. Adice nunc, 15
 quod oratio certam regulam non habet, consuetudo illam
 civitatis quae numquam in eodem diu stetit, versat. Multi
 ex alieno seculo petunt verba, duodecim tabulas locun-
 tur. Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et re-
 centes sunt, ad Appium usque et ad Coruncanium redeunt; 20
 quidam contra, dum nihil nisi tritum et usitatum volunt,
 14 in sordis incidunt. Vtrumque diverso genere corruptum
 est, tam mehercules quam nolle nisi splendidis uti ac so-
 nantibus et poeticis, necessaria atque in usu posita vitare.
 Tam hunc dicam peccare quam illum; alter se plus iusto 25
 colit, alter plus iusto negligit. Ille et crura, hic ne alas
 15 quidem vellit. Ad compositionem transeamus: quot ge-
 nera tibi in hac dabo, quibus peccetur? Quidam praefrac-
 tam et asperam probant, disturbant de industria, si quid
 placidius effluxit. Nolunt sine salebra esse iuncturam. 30
 Virilem putant et fortem quae aurem inaequalitate per-
 cutiat. Quorumdam non est compositio, modulatio est,
 16 adeo blanditur et molliter labitur. Quid de illa loquar,
 in qua verba differuntur et diu exspectata vix ad clausu-

las redeunt? quid illa in exitu lenta, qualis Ciceronis est, devexa et molliter detinens nec aliter quam solet, ad morem suum pedemque respondens? Non tantum in genere sententiarum vitium est, si aut pusillae sunt et pueriles
5 aut improbae et plus ausae quam pudore salvo licet; sed si floridae sunt et nimis dulces, si in vanum exeunt et sine effectu nihil amplius quam sonant. Haec vitia unus
17 aliquis inducit sub quo tunc eloquentia est, ceteri imitantur et alter alteri tradunt; sic Sallustio vigente amputatae sententiae et verba ante exspectatum cadentia et
10 obscura brevitatis fuere pro cultu. L. Arruntius, vir rarae frugalitatis qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus et in illud genus nitens. Est apud Sallustium: ‘exercitum argento fecit,’ id est, pecunia paravit. Hoc
15 Arruntius amare coepit, posuit illud omnibus paginis. Dicit quodam loco: ‘fugam nostris fecere.’ Alio loco: ‘Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit.’ Et alio loco: ‘quae audita Panhormitanos dedere Romanis fecere.’ Gu-
18 stum tibi dare volui, totus his contextitur liber. Quae
20 apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt et paene continua, nec sine causa; ille enim in haec incidebat, at hic illa quaerebat. Vides autem, quid sequatur, ubi alicui vitium pro exemplo est. Dixit Sallustius: aquis
19 hiemantibus. Arruntius in primo libro belli Punici ait: ‘repente hiemavit tempestas.’ Et alio loco cum dicere vellet frigidum annum fuisse, ait: ‘totus hiemavit annus.’ Et alio loco: ‘inde sexaginta onerarias levis praeter militem et
necessarios nautarum hiemante aquilone misit.’ Non desinit omnibus locis hoc verbum infulcire. Quodam loco
30 dicit Sallustius: ‘inter arma civilia aequi bonique famas petit.’ Arruntius non temperavit, quo minus primo statim libro poneret: ‘ingentes esse famas de Regulo.’ Haec ergo
20 et eiusmodi vitia quae alicui impressit imitatio, non sunt indicia luxuriae nec animi corrupti; propria enim esse

debent et ex ipso nata, ex quibus tu aestimes alicuius
adfectus. Iracundi hominis iracunda oratio est, conmoti
21 nimis incitata, delicati tenera et fluxa. Quot vides istos
sequi qui aut vellunt barbam aut intervellunt, qui labra
pressius tondent et abradunt servata et submissa cetera 5
parte, qui lacernas coloris improbi sumunt, qui perlucen-
tem togam, qui nolunt facere quidquam quod hominum
oculis transire liceat? inritant illos et in se advertunt.
Volunt vel reprehendi, dum conspici. Talis est oratio
Maccenatis omniumque aliorum qui non casu errant sed 10
22 scientes volentesque. Hoc a magno animi malo oritur.
Quomodo in vino non ante lingua titubat quam mens cessit
oneri et inclinata vel perdita est, ita ista oratio quid aliud
quam ebrietas? nulli molesta est, nisi animus labat; ideo
ille curetur, ab illo sensus, ab illo verba exeunt, ab illo 15
nobis est habitus, vultus, incessus. Illo sano ac valente
oratio quoque robusta, fortis, virilis est, si ille procubuit,
et cetera ruinam secuntur.

Apocolocyntosis.

1. Quid actum sit in caelo ante diem III idus Octobris 1
anno novo, initio saeculi felicissimi, volo memoriae tradere.
Nihil nec offensae nec gratiae dabitur. Haec ita vera. Si
5 quis quaesiverit unde sciam, primum, si noluero, non re-
spondebo. Quis coacturus est? ego scio me liberum fac-
tum, ex quo suum diem obiit ille qui verum proverbium
fecerat, aut regem aut fatuum nasci oportere. Si libuerit
respondere, dicam quod mihi in buccam venerit. Quis
10 umquam ab historico iuratores exegit? tamen si necesse
fuerit auctorem producere, quaerito ab eo qui Drusillam
euntem in caelum vidit: idem Claudium vidisse se dicit
iter facientem 'non passibus aequis.' Velit, nolit, necesse
est illi omnia videre quae in caelo aguntur: Appiae viae
15 curator est qua scis et divum Augustum et Tiberium Cae-
sarem ad deos isse. Hunc si interrogaveris, soli narrabit;
coram pluribus numquam verbum faciet. Nam ex quo in
senatu iuravit se Drusillam vidisse caelum ascendentem et
illi pro tam bono nuntio nemo credidit verbis conceptis
20 adfirmavit se non indicaturum, etiamsi in medio foro
hominem occisum vidisset. Ab hoc ego quae tum audivi,
certa, clara adfero, ita illum salvum et felicem habeam.

2. Iam Phoebus brevior via contraxerat orbem 2
Lucis et obscuri crescebant tempora somni,
25 Iamque suum victrix augebat Cynthia regnum
Et deformis hiems gratos carpebat honores
Divitis autumnus iussoque senescere Baccho
Carpebat raras serus vindemitor uvas.

Puto magis intellegi, si dixerō : mensis erat October, dies III idus Octobris. Horam non possum certam tibi dicere, facilius inter philosophos quam inter horologia conveniet, tamen inter sextam et septimam erat. ‘Nimis rustice,’ inquires, ‘cum omnes poetae, non contenti ortus et occasus describere, etiam medium diem inquietent, tu sic transibis horam tam bonam?’

Iam medium curru Phoebus dividerat orbem

Et propior nocti fessas quatiebat habenas

Obliquo flexam deducens trumite lucem.

10

3 Claudius animam agere coepit nec invenire exitum poterat. Tum Mercurius, qui semper ingenio eius delectatus esset, unam e tribus Parcis seducit et ait : ‘Quid, femina crudelissima, hominem miserum torqueri pateris? nec umquam tam diu cruciatus cesset? annus sexagesimus quartus est ex quo cum anima luctatur. Quid huic et rei publicae invides? patere mathematicos aliquando verum dicere qui illum ex quo princeps factus est, omnibus annis, omnibus mensibus efferunt. Et tamen non est mirum si errant et horam eius nemo novit; nemo enim umquam illum natum putavit. Fac quod faciendum est :’

Dede neci, melior vacua sine regnet in aula.’

Sed Clotho: ‘ego mehercules,’ inquit, ‘pusillum temporis adicere illi volebam, dum hos pauculos qui supersunt, civitate donaret’—constituerat enim omnis Graecos, Gallos, Hispanos, Britannos togatos videre—‘sed quoniam placet aliquos peregrinos in semen relinqui et tu ita iubes fieri, fiat.’ Aperit tum capsulam et tris fusos profert: unus erat Augurini, alter Babae, tertius Claudii. ‘Hos,’ inquit, ‘tris uno anno exiguis intervallis temporum divisos mori iubebo, nec illum incomitatum dimittam. Non oportet enim eum qui modo se tot milia hominum sequentia videbat, tot praecedentia, tot circumfusa, subito solum destitui. Contentus erit his interim convictoribus.’

30

Haec ait et turpi convolvens stamina fuso 4
 Abrupit stolidae regalia tempora vitae.
 At Lachesis redimita comas, ornata capillos,
 Pieria crinem lauro frontemque coronans
 5 Candida de niveo subtemina vellere sumit
 Felici moderanda manu quae ducta colorem
 Adsumpsere novum. Mirantur pensa sorores :
 Mutatur vilis pretioso lana metallo,
 Aurea formoso descendunt saecula filo.
 10 Nec modus est illis, felicia vellera ducunt
 Et gaudent implere manus, sunt dulcia pensa.
 Sponte sua festinat opus nulloque labore
 Mollia contorto descendunt stamina fuso.
 Vincunt Tithoni, vincunt et Nestoris annos.
 15 Phoebus adest cantuque iuvat gandetque futuris
 Et laetus nunc plectra movet, nunc pensa ministrat.
 Detinet intentas cantu fallitque laborem.
 Dumque nimis citharam fraternaue carmina laudant,
 Plus solito nevere manus humanaue fata
 20 Laudatum transcendit opus. 'Ne demite, Parcae,'
 Phoebus ait, 'vincat mortalis tempora vitae
 Ille mihi similis vultu similisque decore
 Nec cantu nec voce minor. Felicia lassis
 Saecula praestabit legumque silentia rumpet.
 25 Qualis discutiens fugientia Lucifer astra
 Aut qualis surgit redeuntibus Hesperus astris,
 Qualis cum primum tenebris Aurora solutis
 Induxit rubicunda diem, Sol adspicit orbem
 Lucidus et primos a carcere concitat axis :
 30 Talis Caesar adest, talem iam Roma Neronem
 Adspiciet. Flagrat nitidus fulgore remisso
 Vultus et adfuso cervix formosa capillo.'

Haec Apollo. At Lachesis quae et ipsa homini formosissimo faveret, fecit illa plena manu, et Neroni

multos annos de suo donat. Claudium autem iubent omnes

χαίροντας, εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

Et ille quidem animam ebulliit, et ex eo desiit vivere videri. Exspiravit autem dum comoedos audit, ut scias me non sine causa illos timere [. . .]

5 Quae in terris postea sint acta, supervacuum est referre. Scitis enim optime, nec periculum est ne excidant memoriae quae gaudium publicum impresserit : nemo felicitatis suae obliviscitur. In caelo quae acta sint, audite ; fides 10 penes auctorem erit. Nuntiatur Iovi venisse quemdam bonae staturae, bene canum ; nescio quid illum minari, adsidue enim caput movere ; pedem dextrum trahere. Quaesisse se cuius nationis esset ; respondisse nescio quid perturbato sono et voce confusa ; non intellegere se lin- 15 guam eius, nec Graecum esse nec Romanum nec ullius gentis notae. Tum Iuppiter Herculem quia totum orbem terrarum pererraverat et nosse videbatur omnis nationes, iubet ire et explorare quorum hominum esset. Tum Hercules primo adspectu sane perturbatus est, ut qui etiam 20 non omnia monstra timuerit. Vt vidit novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius terrestris animalis sed qualis esse marinis beluis solet, raucam et implicatam, putavit sibi tertium decimum laborem venisse. Diligentius intuenti visus est quasi homo. Accessit itaque et 25 quod facillimum fuit Graeculo, ait :

τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν ; πόθι τοι πόλις ἠδὲ τοκῆς ;

Claudius gaudet esse illic philologos homines, sperat futurum aliquem historiis suis locum. Itaque et ipse Homericus versu Caesarem se esse significans, ait : 30

Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσειν.

Erat autem sequens versus verior, aequae Homericus :

ἔνθα δ' ἐγὼ πόλιν ἔπραθον, ὤλεσα δ' αὐτούς.

6 Et imposuerat Herculi minime vafro, nisi fuisset illic

Febris quae fano suo relicto sola cum illo venerat : ceteros omnis deos Romae reliquerat. ‘Iste,’ inquit, ‘mera mendacia narrat. Ego tibi dico quae cum illo tot annis vixi : Luguduni natus est. Marci municipem vides. Quod tibi narro, ad sextum decimum lapidem natus est a Vienna, Gallus germanus. Itaque quod Gallum facere oportebat, Romam cepit. Hunc ego tibi recipio Luguduni natum, ubi Licinus multis annis regnavit. Tu autem qui plura loca calcasti quam ullus mulio perpetuarius, scire debes multa milia inter Xanthum et Rhodanum interesse.’ Excandescit hoc loco Claudius et quanto potest murmure irascitur. Quid diceret, nemo intellegebat, ille autem Febrim duci inebat. Illo gestu solutae manus et ad hoc unum satis firmae quo decollare homines solebat, iusserat illi collum praecidi. Putares omnis illius esse libertos : adeo illum nemo curabat. Tum Hercules, ‘audi me,’ inquit, ‘tu desine fatuari. Venisti huc, ubi mures ferrum rodunt. Citius mihi verum, ne tibi alogias excutiam.’ Et quo terribilior esset, tragicus fit et ait :

20 ‘Exprome propere, sede qua genitus cluas,
 Hoc ne peremptus stipite ad terram accidas ;
 Haec clava reges saepe mactavit feros.
 Quid nunc profatu vocis incerto sonas ?
 Quae patria, quae gens mobile eduxit caput ?
 25 Edissere. Equidem regna tergemini petens
 Longinqua regis, unde ab Hesperio mari
 Inachiam ad urbem nobile advexi pecus,
 Vidi duobus inminens fluviis iugum,
 Quod Phoebus ortu semper obverso videt,
 30 Vbi Rhodanus ingens amne praerapido fluit,
 Ararque dubitans quo suos cursus agat,
 Tacitus quietis adluit ripas vadis.
 Estne illa tellus spiritus altrix tui ?’

Haec satis animose et fortiter, nihilo minus mentis suae

non est et timet *μωροῦ πληγὴν*. Claudius ut vidit virum valentem, oblitus nugarum intellexit neminem Romae sibi parem fuisse, illic non habere se idem gratiae: gallum in suo sterquilino plurimum posse. Itaque quantum intellegi potuit, haec visus est dicere: 'ego te, fortissime deorum Hercule, speravi mihi adfuturum apud alios et, si qui a me notorem petisset, te fui nominaturus qui me optime nosti. Nam si memoria repetis, ego eram qui Tiburi ante templum tuum ius dicebam totis diebus mense Iulio et Augusto. Tu scis, quantum illic miseriarum tulerim, cum causicos audirem diem et noctem, in quos si incidisses, valde fortis licet tibi videaris, maluisses cloacas Augeae purgare: multo plus ego stercoreis exhausi. Sed quoniam volo' . . .

'Non mirum quod in curiam impetum fecisti: nihil tibi clausi est. Modo dic nobis, qualem deum istum fieri velis. *Ἐπικούρειος θεός* non potest esse: *οὔτε αὐτὸς πράγματ' ἔχει οὔτε ἄλλοις παρέχει*; Stoicus? quomodo potest rotundus esse, ut ait Varro, sine capite, [. . .]? est aliquid in illo Stoici dei, iam video: nec cor nec caput habet. Si hercules a Saturno petisset hoc beneficium cuius mensem toto anno celebravit Saturnalicus princeps, non tulisset illud, nedum ab Iove quem quantum quidem in illo fuit, damnavit incesti. Silanum enim, generum suum, occidit propterea quod sororem suam, festivissimum puellarum quam omnes Venerem vocarent, maluit Iunonem vocare. "Quare," inquit, "quaero enim, sororem suam?" Stulte, stude: Athenis dimidium licet, Alexandriae totum. "Quia Romae," inquis, "mures molas lingunt." Hic nobis curva conrigit? quid in cubiculo suo faciat, nescit, et iam "caeli scrutatur plagas"? Deus fieri vult: parum est quod templum in Britannia habet quod hunc barbari colunt et ut deum orant *μωροῦ εὐλάτου τυχεῖν*?'

Tandem Iovi venit in mentem, privatis intra curiam 9
morantibus non licere sententiam dicere nec disputare.
‘Ego,’ inquit, ‘patres conscripti, interrogare vobis permi-
seram, vos mera mapalia fecistis. Volo ut servetis disci-
5 plinam curiae. Hic qualiscunque est, quid de nobis ex-
istimabit?’ illo dimisso primus interrogatur sententiam
Ianus pater. Is designatus erat in Kal. Iulias postmeri-
dianus consul, homo quantumvis vafer, qui semper videt
ἄμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω. Is multa diserte, quod in foro vive-
10 bat, dixit quae notarius persequi non potuit et ideo non
refero, ne aliis verbis ponam quae ab illo dicta sunt. Multa
dixit de magnitudine deorum: non debere hunc vulgo
dari honorem. ‘Olim,’ inquit, ‘magna res erat deum
15 personam, non in rem dicere sententiam, censeo ne quis
post hunc diem deus fiat ex his qui *ἀρούρης καρπὸν ἔδουσιν*
aut ex his quos alit *ζείδωρος ἄρουρα*. Qui contra hoc se-
natus consultum deus factus, fictus pictusve erit, eum
dedi Larvis et proximo munere inter novos auctoratos fe-
20 rulis vapulare placet.’ Proximus interrogatur sententiam
Diespiter, Vicae Potae filius, et ipse designatus consul,
nummulariolus; hoc quaestu se sustinebat, vendere civi-
tatulas solebat. Ad hunc belle accessit Hercules et auri-
culam illi tetigit. Censet itaque in haec verba: ‘cum
25 divus Claudius et divum Augustum sanguine contingat
nec minus divam Augustam aviam suam, quam ipse deam
esse iussit, longaque omnis mortalis sapientia antecellat,
sitque e re publica esse aliquem qui cum Romulo possit
“ferventia rapa vorare,” censeo uti divus Claudius ex hac
30 die deus sit, ita uti ante eum qui optimo iure factus sit,
eamque rem ad metamorphoses Ovidi adiciendam.’ Varias
erant sententiae et videbatur Claudius sane iam vin-
cere. Hercules enim, qui videret ferrum suum in igne
esse, modo huc, modo illuc cursabat et aiebat: ‘noli mihi

invidere, mea res agitur; deinde tu si quid volueris, in vicem faciam: manus manum lavat.'

10 Tunc divus Augustus surrexit sententiae suae loco dicendae et summa facundia disseruit: 'ego,' inquit, 'patres conscripti, vos testis habeo, ex quo deus factus sum, 5 nullum me verbum fecisse: semper meum negotium ago. Sed non possum amplius dissimulare et dolorem quem graviolem pudor facit, continere. In hoc terra marique pacem peperit? ideo civilia bella compescui? ideo legibus urbem fundavi, operibus ornavi, ut — quid dicam, patres 10 conscripti, non invenio: omnia infra indignationem verba sunt. Confugiendum est itaque ad Messalae Corvini illam sententiam "pudet imperii." Hic, patres conscripti, qui vobis non posse videtur muscam excitare, tam facile homines occidebat quam canis adsidit. Sed quid ego de 15 tot ac talibus viris dicam? non vacat deflere publicas cladis intuenti domestica mala. Itaque illa omittam, haec referam; nam etiam si soror mea nescit, ego scio: ἔγγιον γόνυ κνήμης. Iste quem videtis, per tot annos sub meo nomine latens, hanc mihi gratiam rettulit, ut duas Iulias pro-20 neptes meas occideret, alteram ferro, alteram fame; unum abnepotem L. Silanum, videris Iuppiter an in causa mala, certe in tua, si aecus futurus es. Dic mihi, dive Claudi, quare quemquam ex his quos quasque occidisti, antequam de causa cognosceres, antequam audires, 25 11 damnasti? hoc ubi fieri solet? in caelo non fit. Ecce Iuppiter qui tot annos regnat, uni Volcano crus fregit quem

ῥῖψε ποδὸς τετραγῶν ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίῳ,

et iratus fuit uxori et suspendit illam: numquid occidit? 30 tu Messalinam, cuius aequae avunculus maior eram quam tuus, occidisti. "Nescio," inquis. Di tibi male faciant: adeo istuc turpius est quod nescisti quam quod occidisti. C. Caesarem non desiit mortuum persequi. Occiderat ille

socerum, hic et generum. Gaius Crassi filium vetuit Magnum vocari, hic nomen illi reddidit, caput tulit. Occidit in una domo Crassum, Magnum, Scriboniam, Tristionias, Assarionem, nobilis tamen, Crassum vero tam
 5 fatuum, ut etiam regnare posset. Hunc nunc deum facere vultis? videte corpus eius dis iratis natum. Ad summam, tria verba cito dicat et servum me ducat. Hunc deum quis colet? quis credet? dum talis deos facitis, nemo vos deos esse credet. Summa rei, patres conscripti,
 10 si honeste me inter vos gessi, si nulli clarius respondi, vindicate iniurias meas. Ego pro sententia mea hoc censeo,' atque ita ex tabella recitavit: 'quando quidem divus Claudius occidit socerum suum Appium Silanum, generos duos Magnum Pompeium et L. Silanum, socerum filiae
 15 suae Crassum Frugi, hominem tam similem sibi quam ovo ovum, Scriboniam socrum filiae suae, uxorem suam Messalinam et ceteros quorum numerus iniri non potuit, placet mihi in eum severe animadverti nec illi rerum iudicandarum vacationem dari eumque quam primum exportari
 20 et caelo intra triginta dies excedere, Olympo intra diem tertium.'

Pedibus in hanc sententiam itum est. Nec mora, Cyl-
 lenius illum colo obtorto trahit a caelo

Illuc unde negant redire quemquam.

25 Dum descendunt per viam sacram, interrogat Mercurius, 12
 quid sibi velit ille concursus hominum, num Claudii funus esset? et erat omnium formosissimum et impensa cura, plane ut scires deum efferri: tubicinum, cornicinum, omnis generis aeneatorum tanta turba, tantus concentus, ut
 30 etiam Claudius audire posset. Omnes laeti, hilares; populus Romanus ambulabat tamquam liber. Agatho et pauci caesidici plorabant, sed plane ex animo. Iurisconsulti e tenebris procedebant, pallidi, graciles, vix animam habentes, tamquam qui tum maxime reviviscerent. Ex his

unus cum vidisset capita conferentes et fortunas suas deplorantes causidicos, accedit et ait: 'dicebam vobis, non semper Saturnalia erunt.' Claudius ut vidit funus suum, intellexit se mortuum esse. Lugenti enim *μεγαληγορία* nenia cantabatur anapaestis :

5

Fundite fletus, edite planctus,
 Resonet tristi clamore forum :
 Cecidit pulchre cordatus homo,
 Quo non alius fuit in toto
 Fortior orbe. 10

Ille citato vincere cursu
 Poterat celeres, ille rebellis
 Fundere Parthos levibusque sequi
 Persida telis, certaue manu
 Tendere nervum qui praecipites 15
 Vulnere parvo figeret hostis,
 Pictaque Medi terga fugacis.
 Ille Britannos ultra noti
 Litora ponti
 Et caeruleos scuta Brigantas 20
 Dare Romuleis colla catenis
 Iussit et ipsum nova Romanae
 Iura securis tremere Oceanum.
 Deflete virum, quo non alius
 Potuit citius discere causas, 25
 Vna tantum parte audita,
 Saepe et neutra. Quis nunc iudex
 Toto lites audiet anno ?
 Tibi iam cedit sede relicta
 Qui dat populo iura silenti, 30
 Cretaea tenens oppida centum.
 Caedite maestis pectora palmis,
 O causidici, venale genus.
 Vosque poetae lugete novi,

Vosque in primis qui concusso
 Magna parastis lucra fritillo.

Delectabatur laudibus suis Claudius et cupiebat diutius¹³
 spectare. Inicit illi manum Talthybius, deorum nuntius,
⁵ et trahit capite obvoluto, ne quis eum possit agnoscere,
 per campum Martium et inter Tiberim et viam tectam
 descendit ad inferos. Antecesserat iam compendiaria Nar-
 cissus libertus ad patronum excipiendum et venienti niti-
 dus, ut erat a balneo, occurrit et ait: 'quid di ad homi-
¹⁰ nes?' 'celerius i,' inquit Mercurius, 'et venire nos nuntia.'
 Dicto citius Narcissus evolat. Omnia proclivia sunt, fa-
 cile descenditur. Itaque quamvis podagricus esset, mo-
 mento temporis pervenit ad ianuam Ditis, ubi iacebat
 Cerberus vel, ut ait Horatius, 'belua centiceps.' Pusil-
¹⁵ lum perturbatur—subalbam canem in deliciis habere ad-
 sueverat—ut illum vidit canem nigrum, villosum, sane
 non quem velis tibi in tenebris occurrere. Et magna
 voce 'Claudius,' inquit, 'veniet.' Cum plausu procedunt
 cantantes: *εὐρήκαμεν, συγχαίρομεν*. Hic erat C. Silius consul
²⁰ designatus, Iuncus praetorius, Sex. Traulus, M. Helvius,
 Trogus, Cotta, Vettius Valens, Fabius, equites Romani
 quos Narcissus duci iusserat. Medius erat in hac cantan-
 tium turba Mnester pantomimus quem Claudius decoris
 causa minorem fecerat. Ad Messalinam—cito rumor per-
²⁵ crebuit Claudium venisse—convolant: primi omnium
 liberti Polybius, Myron, Harpocras, Amphaeus, Phero-
 nactus quos Claudius omnis, necubi imparatus esset,
 praemiserat. Deinde praefecti duo Iustus Catonius et
 Rufrius Pollio. Deinde amici Saturninus Lusius et Pedo
³⁰ Pompeius et Lupus et Celer Asinius, consulares. Novis-
 sime fratris filia, sororis filia, generi, soceri, socrus, om-
 nes plane consanguinei. Et agmine facto Claudio oc-
 currunt. Quos cum vidisset Claudius, exclamat: *πάντα*
φίλων πλήρη, 'quomodo huc venistis?' tum Pedo Pompeius:

‘quid dicis, homo crudelissime? quaeris quomodo? quis enim nos alius huc misit quam tu, omnium amicorum interfector? in ius eamus; ego tibi hic sellas ostendam.’

14 Ducit illum ad tribunal Aeaci. Is lege Cornelia quae de sicariis lata est quaerebat. Postulat, nomen eius recipiat; edit subscriptionem: occisos senatores XXXV, equites R. CCXXI, ceteros ὄσα ψάμαθός τε κόνας τε. Advocatum Claudius non invenit. Tandem procedit P. Petronius, vetus convictor eius, homo Claudiana lingua disertus, et postulat advocationem. Non datur. Accusat Peto Pompeius magnis clamoribus. Incipit patronus velle respondere. Aeacus, homo iustissimus, vetat et illum altera tantum parte audita condemnat et ait: αἴκε πάθοι τά τ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰδέσθαι γένοιτο. Ingens silentium factum est. Stupebant omnes novitate rei adtoniti, negabant hoc umquam factum. 15 Claudio magis iniquum videbatur quam novum. De genere poenae diu disputatum est, quid illum pati oporteret. Erant qui dicerent, Sisyphum satis diu laturam fecisse, Tantalum siti periturum nisi illi succurreretur, aliquando Ixionis miseri rotam sufflaminandam. Non placuit ulli 20 ex veteranis missionem dari, ne vel Claudius umquam simile speraret. Placuit novam poenam constitui debere, excogitandum illi laborem inritum et alicuius cupiditatis speciem sine effectum. Tum Aeacus iubet illum alea ludere pertuso fritillo. Et iam coeperat fugientis semper tes- 25 seras quaerere et nihil proficere:

15 Nam quotiens missurus erat resonante fritillo,
 Utraque subducto fugiebat tessera fundo.
 Cumque recollectos auderet mittere talos,
 Fusuro similis semper semperque petenti,
 Decepere fidem: refugit digitosque per ipsos
 Fallax adsiduo dilabatur alea furto.
 Sic cum iam summi tanguntur culmina montis,
 Inrita Sisyphio volvuntur pondera collo.

Adparuit subito C. Caesar et petere illum in servitutum
coepit; producit testis qui viderant ab illo flagris, ferulis,
colaphis vapulantem. Adiudicatur C. Caesari; Caesar
illum Aeaco donat. Is Menandro liberto suo tradidit, ut
5 a cognitionibus esset.

PLINY THE ELDER

C. PLINIUS SECUNDUS was born at Comum, in upper Italy, in 23 A.D., and perished in the eruption of Vesuvius in 79 A.D. In spite of his multifarious duties as a soldier and official in many parts of the empire, he yet found time to develop a most prolific literary activity. His works, enumerated in a letter of the younger Pliny (III., 5) were: *De iaculatione equestri*, *De vita Pomponi Secundi*, *Bel-lorum Germaniae, libri XX.*; *Studiosi*, in three books, a work similar in aim to Quintilian's *Institutio Oratoria*; a history of Rome, in thirty-one books, beginning where *Aufidius Bassus* left off (about 55 A.D.); and, finally, the *Naturalis Historia*, in thirty-seven books, the only one of his writings which has survived. It is an encyclopædia of the arts and sciences, compiled from 146 Roman and 327 Greek authors, enumerated in bibliographical indices at the beginning of each book. Pliny has unfortunately excerpted his sources in a hasty and uncritical manner, but, owing to the loss of nearly all of these, his work will ever remain a storehouse of information which in countless instances is not accessible elsewhere. It was published in 77 A.D., and dedicated to Titus, then crown prince.

Pliny's style is awkward, uneven, and, when he attempts higher flights, rhetorical and not rarely obscure. He has all the faults of the diction of Seneca without any of the latter's virtues, and thus furnishes perhaps the most typical specimen of Silver Latinity.

PLINY THE ELDER

Preface.

Libros Naturalis Historiae, novicium Camenis Quiritium 1
tuorum opus, natos apud me proxima fetura licentiore
epistula narrare constitui tibi, iucundissime imperator—
sit enim haec tui praefatio verissima, dum maximi con-
5 senescit in patre—namque tu solebas nugas esse aliquid
meas putare, ut obiter emolliam Catullum conterraneum
meum ; agnoscis et hoc castrense verbum. Ille enim, ut
scis, permutatis prioribus syllabis duriusculum se fecit
quam volebat existimari a Veraniolis suis et Fabullis.
10 Simul ut hac mea petulantia fiat quod proxime non fieri 2
questus es in alia procaci epistula nostra, ut in quaedam
acta exeat, sciantque omnes quam ex aequo tecum vivat
imperium, triumphalis et censorius tu sexiesque consul ac 3
tribuniciae potestatis particeps et, quod his nobilius fe-
15 cisti, dum illud patri pariter et equestri ordini praestas,
praefectus praetorii eius, omniaque haec rei publicae, et
nobis quidem qualis in castrensi contubernio ! nec quid-
quam in te mutavit fortunae amplitudo, cunctis nisi ut
prodesse tantum idem posses et velles. Itaque cum cete- 4
20 ris in venerationem tui pateant omnia illa, nobis ad co-
lendum te familiaris audacia sola superest. Hanc igitur
tibi imputabis et in nostra culpa tibi ignosces. Perfricui
faciem, nec tamen profeci, quoniam alia via occurris ingens

5 et longius etiam submoves ingenii fascibus. Fulgurat in
 nullo umquam verius dicta vis eloquentiae, tribunicia
 potestas facundiae. Quanto tu ore patris laudes tonas!
 quanto fratris famas! quantus in poetica es! o magna fe-
 cunditas animi! quemadmodum fratrem quoque imitareris 5
 6 excogitasti. Sed haec quis possit intrepidus aestimare
 subiturus ingenii tui iudicium, praesertim lacessitum?
 Neque enim similis est condicio publicantium et nomina-
 tim tibi dicantium. Tum possem dicere: quid ista legis,
 imperator? humili vulgo scripta sunt, agricolarum, opi- 10
 ficum turbae, denique studiorum otiosis. Quid te iudicem
 facis? cum hanc operam condicerem, non eras in hoc
 albo. Maiorem te sciebam quam ut descensurum huc
 7 putarem. Praeterea est quaedam publica etiam erudito-
 rum reiectio. Vtitur illa et M. Tullius extra omnem in- 15
 genii aleam positus, et, quod miremur, per advocatum
 defenditur: nec doctissimis. Manium Persium haec legere
 nolo, Iunium Congum volo. Quod si hoc Lucilius, qui
 primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit, Ci-
 cero mutuandum, praesertim cum de re publica scriberet, 20
 8 quanto nos causatius ab aliquo iudice defendimus? Sed
 haec ego mihi nunc patrocinia ademi nuncupatione, quo-
 niam plurimum refert, sortiatur aliquis iudicem an eligat,
 multumque adparatus interest apud invitatum hospitem
 9 et oblatum. Cum apud Catonem, illum ambitus hostem 25
 et repulsis tamquam honoribus inemptis gaudentem, fla-
 grantibus comitiis pecunias deponerent candidati, hoc se
 facere quod tum pro innocentia rebus humanis summum
 esset profitebantur. Inde illa nobilis M. Ciceronis suspi-
 ratio: o te felicem, M. Porci, a quo rem improbam petere 30
 10 nemo audet! Cum tribunos adpellaret L. Scipio Asiaticus,
 inter quos erat Gracchus, hoc adtestabatur vel inimico
 iudici se probari posse. Adeo summum quisque causae
 suae iudicem facit quemcumque eligit. Vnde provocatio

adpellatur. Te quidem in excelsissimo generis humani¹¹
fastigio positum, summa eloquentia, summa eruditione
praeditum, religiose adiri etiam a salutantibus scio, et
ideo cura, ut quae tibi dicantur tui digna sint. Verum
⁵dis lacte rustici multaeque gentis et mola tantum salsa
litant qui non habent tura, nec ulli fuit vitio deos co-
lere quoque modo posset. Meae quidem temeritati ac-¹²
cessit hoc quoque, quod levioris operae hos tibi dedi-
cavi libellos. Nam nec ingenii sunt capaces, quod alioqui
¹⁰nobis perquam mediocre erat, neque admittunt excessus
aut orationes sermonesve aut casus mirabilis vel eventus
varios, iucunda dictu aut legentibus blanda. Sterilis¹³
materia, rerum natura, hoc est vita, narratur, et haec
sordidissima sui parte, ut plurimarum rerum aut rusti-
¹⁵cis vocabulis aut externis, immo barbaris, etiam cum ho-
noris praefatione ponendis. Praeterea iter est non trita¹⁴
auctoribus via nec qua peregrinari animus expetat. Nemo
apud nos qui idem temptaverit, nemo apud Graecos qui
unus omnia ea tractaverit. Magna pars studiorum amoe-
²⁰nitates quaerimus, quae vero tractata ab aliis dicuntur
immensae subtilitatis obscuris rerum in tenebris premun-
tur. Iam omnia adtingenda quae Graeci τῆς ἐγκυκλοπαιδείας
vocant, et tamen ignota aut incerta ingeniis facta, alia vero
ita multis prodita ut in fastidium sint adducta. Res¹⁵
²⁵ardua vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obso-
letis nitorem, obscuris lucem, fastiditis gratiam, dubiis
fidem, omnibus vero naturam et naturae suae omnia.
Nobis utique etiam non adsecutis voluisse abunde pul-
chrum atque magnificum est. Equidem ita sentio, pe-¹⁶
³⁰culiarem in studiis causam eorum esse qui difficultatibus
victis utilitatem iuvandi praetulerunt gratiae placendi,
idque iam et in aliis operibus ipse feci, et profiteor mirari
T. Livium, auctorem celeberrimum, in historiarum sua-
rum quas repetit ab origine urbis quodam volumine sic

orsum : satis iam sibi gloriae quaesitum, et potuisse se desiderare, ni animus in quiete pasceretur opere. Profecto enim populi gentium victoris et Romani nominis gloriae, non suae, composuisse illa decuit. Maius meritum esset operis amore, non animi causa, perseverasse, et hoc populo 5
17 Romano praestitisse, non sibi. xx rerum dignarum cura (quoniam, ut ait Domitius Piso, thesauros oportet esse, non libros) lectione voluminum circiter II quorum pauca admodum studiosi adtingunt propter secretum materiae, ex exquisitis auctoribus centum inclusimus xxxvi volu- 10
18 minibus, adiectis rebus plurimis quas aut ignoraverant priores aut postea invenerat vita. Nec dubitamus multa esse quae et nos praeterierint. Homines enim sumus et occupati officiis, subsicivisque temporibus ista curamus, id est nocturnis, ne quis vestrum putet his cessatum 15
horis. Dies vobis impendimus, cum somno valetudinem computamus, vel hoc solo praemio contenti quod, dum ista, ut ait M. Varro, musinamur, pluribus horis vivimus.
19 Profecto enim vita vigilia est. Quibus de causis atque difficultatibus nihil auso promittere hoc ipsum tu praestas 20
quod ad te scribimus. Haec fiducia operis, haec est indicatura. Multa valde pretiosa ideo videntur quia sunt
20 templis dicata. Vos quidem omnis, patrem te fratremque, diximus opere iusto, temporum nostrorum historiam orsi a fine Aufidii Bassi. Vbi sit ea quaeres? Iam pridem 25
per acta sancitum et alioqui statutum erat heredi mandare, ne quid ambitioni dedisse vita iudicaretur. Proinde occupantibus locum faveo, ego vero et posteris quos scio nobiscum decertaturos sicut ipsi fecimus cum prioribus.
21 Argumentum huius stomachi mei habebis quod in his vo- 30
luminibus auctorum nomina praetexui. Est enim benignum (ut arbitror) et plenum ingenui pudoris fateri per quos profeceris, non ut plerique ex his quos adtigi fece-
22 runt. Scito enim conferentem auctores me deprehendisse

a iuratissimis et proximis veteres transcriptos ad verbum neque nominatos, non illa Vergiliana virtute, ut certarent, non Tulliana simplicitate qui de re publica Platonis se comitem profiteretur, in consolatione filiae ‘Crantorem,’ inquit, ‘sequor’; item Panaetium de officiis quae volumina ediscenda, non modo in manibus cotidie habenda nosti. Obnoxii profecto animi et infelicis ingenii est deprehendi in furto malle quam mutuum reddere, cum praesertim sors fiat ex usura. Inscriptionis apud Graecos mira felicitas, κηρίον inscribere, quod volebant intellegi favum, alii κέρας Ἀμαλθείας, quod copiae cornu, ut vel lactis gallinacei sperare possis in volumine haustum, ἰωνιά, Μοῦσαι, πανδέκται, ἐγχειρίδια, λειμών, πίναξ, σχεδίων, inscriptionis propter quas vadimonium deseriri possit. At cum intraveris, di deaque, quam nihil in medio invenies! Nostri grossiores Antiquitatum Exemplorum Artiumque, facetissimi Lucubrationum, puto quia Bibaculus erat et vocabatur. Paulo minus adserit Varro in satiris suis Sesculix et Flextabula. Apud Graecos desiit nugari Diodorus, et βιβλιοθήκης historiam suam inscripsit. Apion quidem grammaticus (hic quem Tiberius Caesar cymbalum mundi vocabat, cum propriae famae tympanum potius videri posset) immortalitate donari a se scripsit ad quos aliqua componebat. Me non paenitet nullum festivorem exco- gitasse titulum. Et ne in totum videar Graecos insectari, ex illis mox velim intellegi pingendi fingendique conditoribus quos in libellis his invenies absoluta opera et illa quoque quae mirando non satiamur pendenti titulo inscripsisse, ut Apelles faciebat aut Polyclitus, tamquam incohata semper arte et imperfecta, ut contra iudiciorum varietates superesset artificii regressus ad veniam velut emendaturo quidquid desideraretur, si non esset interceptus. Quare plenum verecundiae illud est, quod omnia opera tamquam novissima inscribere et tamquam singu-

lis fato adempti. Tria non amplius, ut opinor, absolute traduntur inscripta; ille fecit quae suis locis reddam. Quo adparuit summam artis securitatem auctori placuisse, 28 et ob id magna invidia fuere omnia ea. Ego plane meis adici posse multa confiteor, nec his solis, sed et omnibus 5 quos edidi, ut obiter caveam istos Homeromastigas (ita enim verius dixerim), quoniam audio et Stoicos et dialecticos, Epicureos quoque (nam de grammaticis semper expectavi) parturire adversus libellos quos de grammatica edidi, et subinde abortus facere iam decem annis, cum 10 29 celerius etiam elephantari pariant. Ceu vero nesciam adversus Theophrastum, hominem in eloquentia tantum ut nomen divinum inde invenerit, scripsisse etiam feminam, et proverbium inde natum suspendio arborem eligendi. 30 Non queo mihi temperare, quo minus ad hoc pertinentia 15 ipsa censorii Catonis verba ponam, ut adpareat etiam Catoni de militari disciplina commentanti qui sub Africano, immo vero et sub Hannibale didicisset militare et ne Africanum quidem ferre potuisset qui imperator triumphum reportasset, paratos fuisse istos qui obtrectatione alienae 20 scientiae famam sibi aucupantur. ‘Quid enim?’ ait in eo volumine, ‘scio ego quae scripta sunt si palam proferantur, multos fore qui vitilitigent, sed ii potissimum qui verae laudis expertes sunt. Eorum ego orationes sivi praeter- 31 fluere.’ Nec Plancus inlepide, cum diceretur Asinius Pol- 25 lio orationes in eum parare quae ab ipso aut liberis post mortem Planci ederentur, ne respondere posset: cum mortuis non nisi larvas luctari. Quo dicto sic repercussit illas, ut apud eruditos nihil impudentius iudicetur. Ergo securi etiam contra vitilitigatores quos Cato eleganter ex 30 vitiis et litigatoribus composuit (quid enim illi aliud quam litigant aut litem quaerunt?) exequemur reliqua propositi. Quia occupationibus tuis publico bono parcendum erat, quid singulis contineretur libris huic epistulae sub-

iunxi, summaque cura ne legendos eos haberes operam dedi. Tu per hoc et aliis praestabis ne perlegant, sed ut quisque desiderabit aliquid id tantum quaerat, et sciat quo loco inveniatur. Hoc ante me fecit in litteris nostris
 5 Valerius Soranus in libris quos ἐποπιδων inscripsit.

Book II.: Pliny's Theological Views.

1. (1.) Mundum et hoc quodcumque nomine alio cae-
 lum adpellare libuit cuius circumflexu degunt cuncta,
 numen esse credi par est, aeternum, immensum, neque
 10 genitum neque interiturum umquam. Huius extera in-
 dagare nec interest hominum, nec capit humanae con-
 iectura mentis. Sacer est, aeternus, immensus, totus in 2
 toto, immo vero ipse totum, infinitus ac finito similis,
 omnium rerum certus et similis incerto, extra intra cuncta
 15 complexus in se, idemque rerum naturae opus et rerum
 ipsa natura. Furor est mensuram eius animo quosdam 3
 agitasse atque prodere ausos, alios rursus occasione hinc
 sumpta aut his data innumerabiles tradidisse mundos, ut
 totidem rerum naturas credi oporteret, aut, si una omnes
 20 incubarent, totidem tamen solis totidemque lunas et ce-
 tera etiam in uno et immensa et innumerabilia sidera,
 quasi non eadem quaestione semper in termino cogitatio-
 nis occurrentia desiderio finis alicuius aut, si haec infinitas
 naturae omnium artifici possit adsignari, non idem illud
 25 in uno facilius sit intellegi, tanto praesertim opere. Furor 4
 est, profecto furor, egredi ex eo et, tamquam interna eius
 cuncta plane iam nota sint, ita scrutari extera, quasi vero
 mensuram ullius rei possit agere qui sui nesciat, haud
 minor, homines videre quae mundus ipse non capiat.

30 2. (2.) Formam eius in speciem orbis absoluti globatam 5
 esse nomen in primis et consensus in eo mortalium orbem

adpellantium, sed et argumenta rerum docent, non solum quia talis figura omnibus sui partibus vergit in sese ac sibi ipsa toleranda est seque includit et continet, nullarum egens campagium nec finem aut initium ullis sui partibus sentiens, nec quia ad motum, quo sublime verti mox adparebit, talis aptissima est, sed oculorum quoque probatione, quod convexus mediusque quacumque cernatur, cum id accidere in alia non possit figura.

6 3. (3.) Hanc ergo formam eius aeterno et inrequieto ambitu, inenarrabili celeritate, viginti quattuor horarum 10 spatio circumagi solis exortus et occasus haud dubium reliquere. An sit immensus et ideo sensum aurium excedens tantae molis rotatae vertigine adsidua sonitus non equidem facile dixerim, non hercule magis quam circumactorum simul tinnitus siderum suosque volventium 15 orbis an dulcis quidam et incredibili suavitate concentus. Nobis qui intus agimus iuxta diebus noctibusque tacitus 7 labitur mundus. Esse innumeras ei effigies animalium rerumque cunctarum impressas nec, ut in volucrum notamus ovis, levitate continua lubricum corpus, quod clarissimi auctores dixere, rerum argumentis indicatur, quoniam inde deciduis rerum omnium seminibus innumerae, in mari praecipue, ac plerumque confusis monstrificae gignantur effigies, praeterea visus probatione, alibi ursi, tauri alibi, alibi literae figura, candidiore medio per verticem 25 circulo. 4. Equidem et consensu gentium moveor. Nam quem *κόσμον* Graeci nomine ornamentum adpellavere, eum et nos a perfecta absolutaque elegantia mundum. Caelum quidem haud dubie caelati argumento diximus, ut 9 interpretatur M. Varro. Adiuvat rerum ordo descripto 30 circulo qui signifer vocatur in duodecim animalium effigies et per illas solis cursus congruens tot saeculis ratio.

10 5. (4.) Nec de elementis video dubitari quattuor esse ea, ignium summum, inde tot stellarum illos conlucentium

oculos, proximum spirituum, quem Graeci nostrique eodem vocabulo aera appellant, vitalem hunc et per cuncta rerum meabilem totoque consortum, huius vi suspensam cum quarto aquarum elemento librari medio spatii tellurem.

5 Ita mutuo complexu diversitatis effici nexum et levia ponderibus inhiberi quo minus evolent, contraque gravia ne ruant suspendi levibus in sublime tendentibus. Sic pari in diversa nisu in suo quaeque consistere inrequieto mundi ipsius constricta circuitu, quo semper in se corrente imam

10 atque mediam in toto esse terram, eandemque universo cardinem stare pendentem, librantem per quae pendeat, ita solam immobilem, circa eam volubili universitate, eandemque ex omnibus necti eidemque omnia inniti. 6. Inter

15 spatii septem sidera quae ab incessu vocamus errantia, cum errent nulla minus illis. Eorum medius sol fertur amplissima magnitudine ac potestate, nec temporum modo terrarumque sed siderum etiam ipsorum caelique rector. Hunc esse mundi totius animum ac planius mentem, hunc

20 principale naturae regimen ac numen credere decet opera eius aestimantes. Hic lucem rebus ministrat aufertque

13 tenebras, hic reliqua sidera occultat inlustrat, hic vices temporum annumque semper renascentem ex usu naturae temperat, hic caeli tristitiam discutit atque etiam humani

25 nubila animi serenat, hic suum lumen ceteris quoque sideribus fenerat, praeclarus, eximius, omnia intuens, omnia etiam exaudiens, ut principi literarum Homero placuisse in uno eo video.

7. (5.) Quapropter effigiem dei formamque quaerere in-

14 becillitatis humanae reor. Quisquis est deus, si modo est

30 alius, et quacumque in parte, totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animae, totus animi, totus sui. Innumeros quidem credere atque etiam ex vitiiis hominum, ut Pudicitiam, Concordiam, Mentem, Spem, Honorem,

Clementiam, Fidem, aut (ut Democrito placuit) duos omnino, Poenam et Beneficium, maiorem ad socordiam
 15 accedit. Fragilis et laboriosa mortalitas in partis ista digessit infirmitatis suae memor, ut portionibus coleret quisque quo maxime indigeret. Itaque nomina alia aliis 5 gentibus et numina in iisdem innumerabilia invenimus, inferis quoque in genera discriptis, morbisque et multis etiam pestibus, dum esse placatas trepido metu cupimus.

16 Ideoque etiam publice Febris fanum in Palatio dicatum est, Orbonae ad aedem Larum et ara Malae Fortunae Esquiliis. 10 Quamobrem maior caelitem populus etiam quam hominum intellegi potest, cum singuli quoque ex semetipsis totidem deos faciant Iunones Geniosque adoptando sibi, gentes vero quaedam animalia et aliqua etiam obscena pro dis habeant ac multa dictu magis pudenda, per fetidas cepas, 15

17 alia et similia iurantes. Matrimonia quidem inter deos credi tantoque aevo ex his neminem nasci et alios esse grandaevos semper canosque, alios iuvenes atque pueros, atri coloris, aligeros, claudos, ovo editos et alternis diebus 20 viventes morientesque, puerilium prope deliramentorum est, sed super omnem impudentiam adulteria inter ipsos fingi, mox iurgia et odia atque etiam furtorum esse et

18 scelerum numina. Deus est mortali iuvare mortalem et haec ad aeternam gloriam via. Hac proceres iere Romani, hac nunc caelesti passu cum liberis suis vadit maximus 25 omnis aevi rector Vespasianus Augustus fessis rebus sub-

19 veniens. Hic est vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tates numinibus adscribant. Quippe et omnium aliorum nomina deorum et quae supra rettuli siderum ex hominum nata sunt meritis. Iovem quidem 30 aut Mercurium aliterve alios inter se vocari et esse caelestem nomenclaturam? quis non interpretatione naturae fateatur inridendum? Agere curam rerum humanarum illud quidquid est summum? anne tam tristi atque multi-

plici ministerio non pollui credamus? dubitemusne? Vix profecto est iudicare, utrum magis conducat generi humano, quando aliis nullus est deorum respectus, aliis pudendus. Externis famulantur sacris, ac digitis deos 21
5 gestant, monstra quoque colunt, damnant et excogitant cibos, imperia dira in ipsos ne somno quidem quieto inrogant. Non matrimonia, non liberos, non denique quid- 22
quam aliud nisi iuvantibus sacris deligunt. Alii in Capitolio fallunt ac fulminantem periurant Iovem et hos
10 iuvant scelera, illos sacra sua poenis agunt. Invenit tamen inter has utrasque sententias medium sibi ipsa mortalitas numen, quo minus etiam plana de deo coniectatio esset. Toto quippe mundo et omnibus locis omnibusque
15 tur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur, sola laudatur, sola arguitur. Et cum conviciis colitur, volubilis, a plerisque vero et caeca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque faulrix. Huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta, et in tota ratione
20 mortalium sola utramque paginam facit, adeoque obnoxiae sumus sortis, ut sors ipsa pro deo sit, qua deus probatur incertus. Pars alia et hanc pellit astroque suo eventus 23
adsignat nascendi legibus, semelque in omnis futuros unquam deo decretum, in reliquum vero otium datur. Se-
25 dere coepit sententia haec, pariterque et eruditum vulgus et rude in eam cursu vadit. Ecce fulgurum monituus, 24
oraculorum praescita, haruspicum praedicta atque etiam parva dictu in auguriis sternumenta et offensiones pedum. Divos Augustus prodidit laevum sibi calceum praepostere
30 inductum, quo die seditione militari prope adflictus est. Quae singula improvidam mortalitatem involvont, solum 25
ut inter ista vel certum sit nihil esse certi nec quidquam miserius homine aut superbis. Ceteris quippe animantium sola victus cura est, in quo sponte naturae benignitas

sufficit, uno quidem vel praeferendo cunctis bonis, quod de gloria, de pecunia, ambitione, superque de morte non cogitant. Verum in his deos agere curam rerum humanarum credi ex usu vitae est, poenasque maleficiis aliquando seras, occupato deo in tanta mole, numquam autem inritas esse, nec ideo proximum illi genitum hominem ut vilitate iuxta beluas esset. Imperfectae vero in homine naturae praecipua solatia, ne deum quidem posse omnia—namque nec sibi potest mortem consciscere, si velit, quod homini dedit optimum in tantis vitae poenis, nec mortalis aeternitate donare aut revocare defunctos, nec facere ut qui vixit non vixerit, qui honores gessit non gesserit—nullumque habere in praeterita ius praeterquam oblivionis atque (ut facietis quoque argumentis societas haec cum deo copuletur) ut bis dena viginti non sint aut multa similiter efficere non posse, per quae declaratur haud dubie naturae potentia, idque esse quod deum vocemus. In haec divertisse non fuerit alienum, vulgata iam propter adsiduam quaestionem de deo.

Book VII.: On Memory.

20

88 24. (24.) Memoria necessarium maxime vitae bonum cui praecipua fuerit haud facile dictu est tam multis eius gloriam adeptis. Cyrus rex omnibus in exercitu suo militibus nomina reddidit, L. Scipio populo Romano, Cineas Pyrrhi regis legatus senatui et equestri ordini Romae postero die quam advenerat. Mithridates duarum et viginti gentium rex totidem linguis iura dixit, pro contione 89 singulas sine interprete adfatus. Charmadas quidam in Graecia quae quis exegerit volumina in bibliothecis legentis modo repraesentavit. Ars postremo eius rei facta et inventa est a Simonide melico, consummata a Metrodoro Scepsio, ut nihil non iisdem verbis redderetur audi-

tum. Nec aliud est aequè fragile in homine morborum 90
 et casus iniuria atque etiam metus sentit, alias particu-
 latim, alias universa. Ictus lapide oblitus est litteras tan-
 tum. Ex praealto tecto lapsus matris et adfinium pro-
 5 pinquorumque cepit oblivionem, alius aegrotus servorum
 etiam, sui vero nominis Messala Corvinus orator. Itaque
 saepe deficere temptat ac meditatur vel quieto corpore et
 valido. Somno quoque serpente amputatur, ut inanis
 mens quaerat ubi sit loci.

10 25. (25.) Animi vigore praestantissimum arbitror geni- 91
 tum Caesarem dictatorem. Nec virtutem constantiam-
 que nunc commemoro, nec sublimitatem omnium capacem
 quae caelo continentur, sed proprium vigorem celerita-
 temque quodam igne volucrem. Scribere aut legere,
 15 simul dictare et audire solitum accepimus, epistulas vero
 tantarum rerum quaternas pariter dictare librariis aut, si
 nihil aliud ageret, septenas. Idem signis conlatis quin- 92
 quagiens dimicavit, solus M. Marcellum transgressus qui
 undequadragiens dimicavit. Nam praeter civilis victorias
 20 undeciens centum et nonaginta duo milia hominum occisa
 proeliis ab eo non equidem in gloria posuerim, tantam
 etiamsi coactam humani generis iniuriam, quod ita esse
 confessus est ipse bellorum civilium stragem non prodendo.

(26.) Iustius Pompeio Magno tribuatur DCCCXLVI 93
 25 navis piratis ademisse, Caesari proprium et peculiare sit
 praeter supra dicta clementiae insigne qua usque ad pae-
 nitentiam omnis superavit. Idem magnanimitatis perhi-
 buit exemplum cui comparari non possit aliud. Specta- 94
 cula enim edita effusasque opes aut operum magnificentiam
 30 in hac parte enumerare luxuriae faventis est. Illa fuit
 vera et incomparabilis invicti animi sublimitas, captis
 apud Pharsaliam Pompei Magni scriniis epistularum ite-
 rumque apud Thapsum Scipionis concremasse ea optima
 fide atque non legisse.

Illustrious Men.

- 100 27. (28.) Ceteris virtutum generibus varie et multi
 fuere praestantes. Cato primus Porciae gentis tris sum-
 mas in homine res praestitisse existimatur, ut esset opti-
 mus orator, optimus imperator, optimus senator, quae mihi 5
 omnia, etiamsi non prius, attamen clarius fulsisse in Sci-
 pione Aemiliano videntur, dempto praeterea plurimorum
 odio quo Cato laboravit. Itaque sit proprium Catonis
 quater et quadragiens causam dixisse, nec quemquam sae-
 pius postulatum et semper absolutum. 10
- 101 28. (29.) Fortitudo in quo maxime extiterit inmensae
 quaestionis est, utique si poetica recipiatur fabulositas.
 Q. Ennius T. Caecilium Teucrum fratremque eius prae-
 cipue miratus propter eos sextum decimum adiecit anna-
 lem. L. Siccus Dentatus qui tribunus plebei fuit Sp. 15
 Tarpeio A. Aternio cos. Haud multo post exactos reges,
 vel numerosissima suffragia habet centiens viciens proelia-
 tus, octiens ex provocatione victor, quadraginta quinque
 102 cicatricibus adverso corpore insignis, nulla in tergo. Idem
 spolia cepit XXXIII, donatus hastis puris XVIII, phaleris 20
 XXV, torquibus LXXXIII, armillis CLX, coronis XXVI,
 in is civicis XIII, aureis VIII, muralibus III, obsidio-
 nali una, fisco aeris, X captivis et XX simul bubus,
 imperatores novem ipsius maxime opera triumphantes
 secutus, praeterea (quod optimum in operibus eius 25
 103 reor) uno ex ducibus T. Romilio ex consulatu ad popu-
 lum convicto male imperatae rei militaris. Haud mi-
 nora forent Capitolini decora, ni perdidisset illa exitu
 vitae. Ante decem et septem annos bina ceperat spo-
 lia. Primus omnium eques muralem acceperat coronam, 30
 sex civicas, XXXVII dona, XXIII cicatrices adverso cor-
 pore exceperat, P. Servilium magistrum equitum serva-

verat, ipse vulneratus umerum, femur. Super omnia 104
 Capitolium summamque rem in eo solus a Gallis serva-
 verat, si non regno suo servasset. Verum in his sunt
 quidem virtutis opera magna, sed maiora fortunae. M.
 5 Sergio, ut equidem arbitror, nemo quemquam hominum
 iure praetulerit, licet pronepos Catilina gratiam nomini
 deroget. Secundo stipendio dextram manum perdidit,
 stipendiis duobus ter et vicies vulneratus est, ob id
 neutra manu, neutro pede satis utilis, animo tantum
 10 salvo, plurimis postea stipendiis debilis miles. Bis ab
 Hannibale captus—neque enim cum quolibet hoste res
 fuit—bis vinculorum eius profugus, in viginti mensibus
 nullo non die in catenis aut compedibus custoditus. Sini- 105
 stra manu sola quater pugnavit, duobus equis insidente
 15 eo suffossis. Dextram sibi ferream fecit, eaque religata
 proeliatus Cremonam obsidione exemit, Placentiam tutatus
 est, duodena castra hostium in Gallia cepit quae omnia
 ex oratione eius adparent habita cum in praetura sacris
 arceretur a collegis ut debilis, quos hic coronarum acervos
 20 constructurus hoste mutato! Etenim plurimum refert, in 106
 quae cuiusque virtus tempora inciderit. Quas Trebia
 Ticinusve aut Trasimenus civicas dedere? quae Cannis
 corona merita, unde fugisse virtutis summum opus fuit?
 ceteri profecto victores hominum fuere, Sergius vicit
 25 etiam fortunam.

29. (30.) Ingeniorum gloriae quis possit agere delectum 107
 per tot disciplinarum genera et tantam rerum operumque
 varietatem, nisi forte Homero vate Graeco nullum felicius
 extitisse convenit, sive operis fortuna sive materie aesti-
 30 metur? Itaque Alexander Magnus—etenim insignibus 108
 iudiciis optime citraque invidiam tam superba censure
 peragetur—inter spolia Darii Persarum regis unguentorum
 scrinio capto quod erat de auro margaritis gemmisque pre-
 tiosum, varios eius usus amicis demonstrantibus, quand-

taedebat unguenti bellatorem et militia sordidum, 'immo Hercule,' inquit, 'librorum Homeri custodiae detur,' ut pretiosissimum humani animi opus quam maxime diviti 109 opere servaretur. Idem Pindari vatis familiae penatibusque iussit parci, cum Thebas raperet, Aristotelis philosophi 5 patriam condidit, tantaeque rerum claritati tam benignum testimonium miscuit. Archilochi poetae interfectores Apollo arguit Delphis. Sophoclem tragici cothurni principem defunctum sepelire Liber pater iussit, obsidentibus moenia Lacedaemoniis, Lysandro eorum rege in quiete 10 saepius admonito ut pateretur humari delicias suas. Requisivit rex, quis supremum diem Athenis obisset, nec difficulter ex his quem deus significasset intellexit, pacemque funeri dedit.

110 30. (31.) Platoni sapientiae antistiti Dionysius tyrannus 15 alias saevitiae superbiaeque natus vittatam navem misit obviam, ipse quadrigis albis egredientem in litore excepit. Viginti talentis unam orationem Isocrates vendidit. Aeschines Atheniensis summus orator, cum accusationem qua fuerat usus Rhodis legisset, legit et defensionem De- 20 mosthenis qua in illud depulsus fuerat exilium, mirantibusque tum magis fuisse miraturos dixit, si ipsum orantem 111 audivissent, calamitate testis ingens factus inimici. Thucydiden imperatorem Athenienses in exilium egere, rerum conditorem revocavere, eloquentiam mirati cuius virtutem 25 damnaverant. Magnum et Menandro in comico socco testimonium regum Aegypti et Macedoniae contigit classe et per legatos petito, maius ex ipso regiae fortunae prae- 112 lata litterarum conscientia. Perhibuere et Romani proceres etiam exteris testimonia. Cn. Pompeius confecto 30 Mithridatico bello intraturus Posidonii sapientiae professione clari domum forem percuti de more a lictore vetuit, et fascis litterarum ianuae submitit is cui se oriens occidensque submiserat. Cato censorius in illa nobili trium

sapientiae procerum ab Athenis legatione audito Carneade quam primum legatos eos censuit dimittendos, quoniam illo viro argumentante quid veri esset haud facile discerni posset. Quanta morum commutatio ! ille semper alioquin 113
5 universos ex Italia pellendos censuit Graecos, at pronepos eius Vticensis Cato unum ex tribunatu militum philosophum, alterum ex Cypria legatione deportavit, eandemque linguam ex duobus Catonibus in illo abegisse, in hoc importasse memorabile est. Sed et nostrorum gloriam 114
10 percenseamus. Prior Africanus Q. Ennii statuam sepulchro suo imponi iussit, clarumque illud nomen, immo vero spoliū ex tertia orbis parte raptum, in cinere supremo cum poetae titulo legi. Divus Augustus carmina Vergilii cremari contra testamenti eius verecundiam vetuit, ma-
15 iusque ita vati testimonium contigit quam si ipse sua probavisset. M. Varronis in bibliotheca quae prima in orbe 115 ab Asinio Pollione ex manubiis publicata Romae est, unius viventis posita imago est, haud minore, ut equidem reor, gloria, principe oratore et cive ex illa ingeniorum quae
20 tunc fuit multitudine uni hanc coronam dante quam cum eidem Magnus Pompeius piratico ex bello navalem dedit. Innumerabilia deinde sunt exempla Romana, si persequi 116 libeat, cum plaris una gens in quocumque genere eximios tulerit quam ceterae terrae. Sed quo te, M. Tulli, piaculo
25 taceam, quove maxime excellentem insigni praedicem ? quo potius quam universi populi illius sciscentis amplissimo testimonio, e tota vita tua consulatus tantum operibus electis ? te dicente legem agrariam, hoc est alimenta sua, 117 abdicarunt tribuus, te suadente Roscio theatralis auctori
30 legis ignoverunt notatasque se discrimine sedis aequo animo tulerunt, te orante proscriptorum liberos honores petere puduit, tuum Catilina fugit ingenium, tu M. Antonium proscripsisti. Salve primus omnium parens patriae adpellate, primus in toga triumphum linguaeque

lauream merite, et facundiae Latiarumque litterarum parens atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, omnium triumphorum laurea maior, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse quam imperii.

5

Book XXXIII.: Metals.

- 1 (1.) Metalla nunc ipsaeque opes et rerum pretia dicentur, tellurem intus exquirente cura multiplici modo, quippe alibi divitiis foditur quaerente vita aurum, argentum, electrum, aes, alibi deliciis gemmas et parietum signorum- 10 que pigmenta, alibi temeritati ferrum, auro etiam gratius inter bella caedesque. Persequimur omnis eius fibras vivimusque super excavatam, mirantes dehiscere aliquando aut intremescere illam, ceu vero non hoc et indignatione 2 sacrae parentis exprimi possit. Imus in viscera et in sede 15 manium opes quaerimus, tamquam parum benigna fertilique qua calcatur. Et inter haec minimum remediorum gratia scrutamur, quoto enim cuique fodiendi causa medicina est? quamquam et hoc summa sui parte tribuit ut fruges, larga facilisque in omnibus quaecumque prosunt. 20 3 Illa nos peremunt, illa nos ad inferos agunt quae occultavit atque demersit, illa quae non nascuntur repente, ut mens ad inane evolans reputet quae deinde futura sit finis omnibus saeculis exhauriendi eam quo usque penetratura avaritia. Quam innocens quam beata, immo vero etiam 25 delicata esset vita, si nihil aliunde quam supra terras concupisceret, breviterque, nisi quod secum est!
- 4 (2.) Eruitur aurum et chrysocolla iuxta, ut pretiosior videatur, nomen ex auro custodiens. Parum enim erat unam vitae invenisse pestem, nisi in pretio esset auri etiam 30 sanies. Quaerebat argentum avaritia; boni consuluit interim invenisse minium rubentisque terrae excogitavit

usum. Heu prodiga ingenia, quot modis auximus pretia rerum! Accessit ars picturae et aurum argentumque caelando carius fecimus. Didicit homo naturam provocare. Auxere et artem vitiorum irritamenta; in poculis libidines
 5 caelare iuvat ac per obscenitates bibere. Abiecta deinde sunt haec ac sordere coepere, ut auri argentineque nimium fuit. Murrina ex eadem tellure et crystallina effodimus quibus pretium faceret ipsa fragilitas. Hoc argumentum opum, haec vera luxuriae gloria existimata est, habere
 10 quod posset statim perire totum. Nec hoc fuit satis. Turba gemmarum potamus et zmaragdis teximus calices, ac temulentiae causa tenere Indiam iuvat et aurum iam accessio est.

1. (3.) Vtinamque posset e vita in totum abdicari
 15 sacrum fame, ut celeberrimi auctores dixere, proscissum conviciis ab optimis quibusque et ad perniciem vitae repertum, quanto feliciore aevo, cum res ipsae permutabantur inter sese, sicut et Troianis temporibus factitatum Homero credi convenit! ita enim, ut opinor, commercia
 20 victus gratia inventa. Alios coriis boum, alios ferro captivisque res emptitasse tradit. Quare, quamquam et ipse iam mirator auri, pecore aestimationes rerum ita fecit, ut C boum arma aurea permutasse Glaucum diceret cum Diomedis armis VIII boum. Ex qua consuetudine multa
 25 legum antiquarum pecore constat etiam Romae.

(4.) Pessimum vitae scelus fecit qui id primus induit digitis, nec hoc quis fecerit traditur. Nam de Prometheo omnia fabulosa arbitror, quamquam illi quoque ferreum anulum dedit antiquitas vinculumque id, non gestamen,
 30 intellegi voluit. Midae quidem anulum quo circumactio habentem nemo cerneret, quis non etiam fabulosiorem fateatur? Manus et prorsus sinistrae maximam auctoritatem conciliavere auro, non quidem Romanae quarum in more ferrei erant ut virtutis bellicae insigne. De regibus

Romanis non facile dixerim. Nullum habet Romuli in Capitolio statua nec praeter Numae Serviique Tullii alia ac ne Luci quidem Bruti. Hoc in Tarquiniis maxime miror, quorum e Graecia fuit origo, unde hic anulorum usus venit, quamquam etiam nunc Lacedaemone ferreo 5
10 utuntur. Sed a Prisco Tarquinio omnium primo filium, cum in praetextae annis occidisset hostem, bulla aurea donatum constat, unde mos bullae duravit, ut eorum qui equo meruissent filii insigne id haberent, ceteri lorum. Et ideo miror Tarquinii eius statuam sine anulo esse. 10
Quamquam et de nomine ipso ambigi video. Graeci a digitis adpellavere, apud nos prisci unguum vocabant, 11
postea et Graeci et nostri symbolum. Longo certe tempore ne senatum quidem Romanum habuisse aureos manifestum est, siquidem iis tantum qui legati ad exteris 15
tis ituri essent anuli publice dabantur, credo, quoniam ita exterorum honoratissimi intellegebantur. Neque aliis uti mos fuit quam qui ex ea causa publice accepissent, vulgoque sic triumphabant et, cum corona ex auro Etrusca sustineretur a tergo, anulus tamen in digito ferreus erat 20
aeque triumphantis et servi fortassis coronam sustinentis. 12
Sic triumphavit de Iugurtha C. Marius aureumque non ante tertium consulatum sumpsisse traditur. Ii quoque qui ob legationem acceperant aureos in publico tantum utebantur iis, intra domos vero ferreis, quo argumento 25
etiam nunc sponsae muneris vice ferreus anulus mittitur, isque sine gemma. Equidem nec Iliacis temporibus ullos fuisse anulos video, nusquam certe Homerus dicit, cum et codicillos missitatos epistularum gratia indicet et conditas arcis vestis ac vasa aurea argenteaque, et eas conli- 30
gatas nodi, non anuli, nota. Sortiri quoque contra provocationes duces non anulis tradit, fabricae etiam deum fibulas et alia muliebris cultus sicut inauris in primordio 13
factitasse, sine mentione anulorum. Et quisquis primus

instituit, cunctanter id fecit : laevis manibus latentibus-
 que induit, cum, si honos securus fuisset, dextra fuerit
 ostentandus. Quodsi impedimentum potuit in eo aliquid
 intellegi, etiam serioris usus argumentum esset; maius
 5 in laeva fuisset qua scutum capitur. Est quidem apud
 eundem Homerum virorum crinibus aurum implexum,
 ideo nescio an prior usus a feminis coeperit.

Book XXXV.: History of Painting.

(1.) Metallorum quibus opes constant adgnascentium-1
 10 que iis natura indicata propemodum est, ita conexis rebus
 ut immensa medicinae silva officinarumque tenebrae et
 morosa caelandi fingendique ac tinguendi subtilitas simul
 dicerentur. Restant terrae ipsius genera lapidumque vel
 numerosiore serie, plurimis singula a Graecis praecipue
 15 voluminibus tractata. Nos in iis brevitatem sequemur
 utilem instituto, modo nihil necessarium aut naturale
 omittentes. 1. Primumque dicemus quae restant de pic-2
 tura, arte quondam nobili—tunc cum expeteretur regibus
 populisque—et alios nobilitante quos esset dignata poste-
 20 ris tradere, nunc vero in totum marmoribus pulsa, iam
 quidem et auro, nec tantum ut parietes toti operiantur,
 verum et interraso marmore vermiculatisque ad effigies
 rerum et animalium crustis. Non placent iam abaci nec 3
 spatia montes in cubiculo dilatantia. Coepimus et lapide
 25 pingere. Hoc Claudii principatu inventum, Neronis vero
 maculas, quae non essent in crustis, inserendo unitatem
 variare, ut ovatus esset Numidicus, ut purpura distingue-
 retur Synnadicus, qualiter illos nasci optassent deliciae.
 Montium haec subsidia deficientium, nec cessat luxuria
 30 id agere ut quam plurimum incendiis perdat.

2. (2.) Imaginum quidem pictura qua maxime similes 4

in aevum propagabantur figurae in totum exolevit. Aerei ponuntur clipei argentea facie, surdo figurarum discrimine; statuarum capita permutantur, vulgatis iam pridem salibus etiam carminum. Adeo materiam conspici malunt omnes quam se nosci. Et inter haec pinacothecas veteribus tabulis consuunt alienasque effigies colunt, ipsi honorem non nisi in pretio ducentes, ut frangat heres furisque 5 detrahat laqueo. Itaque nullius effigie vivente imagines pecuniae, non suas relinunt. Idem palaestras athletarum imaginibus et ceromata sua exornant, Epicuri vultus 10 per cubicula gestant ac circumferunt secum. Natali eius sacrificant, feriasque omni mense vicesima luna custodiunt quas icadas vocant, ii maxime qui se ne viventes quidem nosci volunt. Ita est profecto: artis desidia perdidit et quoniam animorum imagines non sunt, negleguntur etiam 15 corporum. Aliter apud maiores in atriis haec erant quae spectarentur; non signa externorum artificum nec aera aut marmora: expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines quae comitarentur gentilicia funera, semperque defuncto aliquo totus aderat familiae 20 eius qui umquam fuerat populus. Stemmata vero lineis discurrebant ad imagines pictas. Tabulina codicibus implebantur et monumentis rerum in magistratu gestarum. Aliae foris et circa limina animorum ingentium imagines erant adfixis hostium spoliis quae nec emptori refigere 25 liceret, triumphabantque etiam dominis mutatis aeternae domus. Erat haec stimulatio ingens exprobrantibus tectis cotidie inbellem dominum intrare in alienum triumphum.

8 Exstat Messalae oratoris indignatio quae prohibuit inseri genti suae Laevinorum alienam imaginem. Similis causa 30 Messalae seni expressit volumina illa quae de familis condidit, cum Scipionis Pomponiani transisset atrium vidissetque adoptione testamentaria Salvittones—hoc enim fuerat cognomen—Africanorum dedecori inrepentes Sci-

pionum nomini. Sed, pace Messalarum dixisse liceat, etiam mentiri clarorum imagines erat aliquis virtutum amor, multoque honestius quam mereri, ne quis suas expeteret. Non est praetereundum et novicium inventum, 9
 5 siquidem non ex auro argentove, at certe ex aere in bibliothecis dicañtur illis quorum inmortales animae in locis isdem locuntur, quin immo etiam quae non sunt finguntur, pariuntque desideria non traditos vultus, sicut in Homero evenit. Quo maius, ut equidem arbitror, nullum est feli- 10
 10 citatis specimen quam semper omnes scire cupere, qualis fuerit aliquis. Asini Pollionis hoc Romae inventum qui primus bibliothecam dicando ingenia hominum rem publicam fecit. An priores coeperint Alexandriae et Pergami reges qui bibliothecas magno certamine instituere, non fa- 15
 15 cile dixerim. Imaginum amorem flagrasse quondam testes 11 sunt Atticus ille Ciceronis edito de iis volumine, M. Varro benignissimo invento insertis voluminum suorum fecunditati, etiam septingentorum inlustrum aliquo modo imaginibus, non passus intereidere figuras aut vetustatem aevi 20
 20 contra homines valere, inventor muneris etiam dis invidiosi, quando immortalitatem non solum dedit, verum etiam in omnis terras misit, ut praesentes esse ubique ceu di possent. [. . .]

(5.) De picturae initiis incerta nec instituti operis quae- 15
 25 stio est. Aegyptii sex milibus annorum apud ipsos inventam, priusquam in Graeciam transiret adfirmant vana praedicatione, ut palam est, Graeci autem alii Sicyone, alii apud Corinthios repertam, omnes umbra hominis lineis circumducta, itaque primam talem, secundam singulis co- 30
 30 loribus et monochromaton dictam, postquam operosior inventa erat, duratque talis etiam nunc. Inventam linia- 16
 rem a Philocle Aegyptio vel Cleanthe Corinthio primi exercuere Aridices Corinthius et Telephanes Sicyonius, sine ullo etiamnum hi colore, iam tamen spargentes linias

intus. Ideo et quos pinxerunt adscribere institutum. Primus invenit eas colore testae, ut ferunt, tritae, Eephantus Corinthius. Hunc eodem nomine alium fuisse quam tradit Cornelius Nepos secutum in Italiam Damaratum, Tarquinii Prisci regis Romani patrem, fugientem a Co-⁵rintho tyranni iniurias Cypseli mox docebimus.

17 (6.) Iam enim absoluta erat pictura etiam in Italia. Extant certe hodieque antiquiores urbe picturae Ardeae in aedibus sacris quibus equidem nullas aequae miror, tam longo aevo durantis in orbitate tecti veluti recentis. Si-¹⁰militer Lanivi, ubi Atalante et Helena cominus pictae sunt nudae ab eodem artifice, utraque excellentissima forma, sed altera ut virgo, ne ruinis quidem templi con-¹⁸cussae. Gaius princeps tollere eas conatus est libidine accensus, si tectorii natura permisisset. Durant et Caere¹⁵ antiquiores et ipsae. Fatebiturque quisquis eas diligenter aestimaverit nullam artium celerius consummatam, cum Iliacis temporibus non fuisse eam adpareat.

19 4. (7). Apud Romanos quoque honos mature huic arti contigit, siquidem cognomina ex ea Pictorum traxerunt²⁰ Fabii clarissimae gentis, princepsque eius cognominis ipse aedem Salutis pinxit anno urbis conditae CCCCL, quae pictura duravit ad nostram memoriam aede ea Claudi principatu exusta. Proxime celebrata est in foro boario aede Herculis Pacuvi poetae pictura. Enni sorore geni-²⁵tus hic fuit, clarioremque artem eam Romae fecit gloria scaenae. Postea non est spectata honestis manibus, nisi forte quis Turpilius equitem Romanum e Venetia nostrae aetatis velit referre, pulchris eius operibus hodieque Veronae extantibus. Laeva is manu pinxit, quod de nullo³⁰ ante memoratur. Parvis gloriabatur tabellis extinctus nuper in longa senecta Titedius Labeo praetorius, etiam proconsulatu provinciae Narbonensis functus, sed ea re²¹ inrisa etiam contumeliae erat. Fuit et principum viro-

rum non omittendum de pictura celebre consilium. Cum Q. Pedius, nepos Q. Pedii consularis triumphalisque et a Caesare dictatore coheredis Augusto dati, natura mutus esset. In eo Messala orator, ex cuius familia pueri avia 5 fuerat, picturam docendum censuit, idque etiam divus Augustus comprobavit, puer magni profectus in ea arte obiit. Dignatio autem praecipua Romae increvit, ut existimo, a 22 M. Valerio Maximo Messala qui princeps tabulam pictam proelii quo Carthaginensis et Hieronem in Sicilia 10 vicerat, proposuit in latere curiae Hostiliae anno ab urbe condita CCCCLXXX. Fecit hoc idem et L. Scipio, tabulamque victoriae suae Asiaticae in Capitolio posuit, idque aegre tulisse fratrem Africanum tradunt haud inmerito, quando filius eius illo proelio captus fuerat. Non dissi- 23 15 milem offensionem et Aemiliani subiit L. Hostilius Mancinus qui primus Carthaginem intruperat, situm eius oppugnationesque depictas proponendo in foro et ipse adsistens populo spectanti singula enarrando qua comitate proximis comitiis consulatum adeptus est. Habuit et scaena ludis 20 Claudii Pulchri magnam admirationem picturae, cum ad tegularum similitudinem corvi decepti imaginem advo- larent.

(8.) Tabulis autem externis auctoritatem Romae publice 24 fecit primus omnium L. Mummius, cui cognomen Achaici 25 victoria dedit. Namque cum in praeda vendenda rex Attalus X [VI] emisset tabulam Aristidis, Liberum patrem, pretium miratus suspicatusque aliquid in ea virtutis, quod ipse nesciret, revocavit tabulam, Attalo multum querente, et in Cereris delubro posuit. Quam primam arbitror pic- 30 turam externam Romae publicatam, deinde video et in 25 foro positas vulgo. Hinc enim ille Crassi oratoris lepos agentis sub Veteribus, cum testis compellatus instaret: 'dic ergo, Crasse, qualem me noris?' 'Talem,' inquit, ostendens in tabula pictum inficetissime Gallum exerentem

linguam. In foro fuit et illa pastoris senis cum baculo, de qua Teutonorum legatus respondit interrogatus, quantine eum aestimaret, donari sibi nolle talem vivum verumque.

26 (9.) Sed praecipuam auctoritatem publice tabulis fecit
 Caesar dictator Aiace et Media ante Veneris Genetricis
 aedem dicatis, post eum M. Agrippa, vir rusticitati propior
 quam deliciis. Extat certe eius oratio magna et maxi-
 mo civium digna de tabulis omnibus signisque publicandis,
 quod fieri satius fuisset quam in villarum exilia pelli. 10
 Verum eadem illa torvitas tabulas duas Aiace et Veneris
 mercata est a Cyzicenis HS. [XII]. In thermarum quoque
 calidissima parte marmoribus incluserat parvas tabellas,
 paulo ante, cum reficerentur, sublatas.

27 (10.) Super omnis divus Augustus in foro suo celeberrima
 in parte posuit tabulas duas quae Belli faciem pictam
 habent et Triumphum, item Castores ac Victoriam. Posuit
 et quas dicemus sub artificum mentione in templo Caesaris
 patris. Idem in curia quoque, quam in comitio consecra-
 bat, duas tabulas impressit parieti. Nemean sedentem 20
 supra leonem, palmigeram ipsam, adstante cum baculo
 sene cuius supra caput tabella bigae dependet, Nicias
 28 scripsit se inussisse, tali enim usus est verbo. Alterius
 tabulae admiratio est puberem filium seni patri similem
 esse aetatis salva differentia, supervolante aquila draconem 25
 complexa. Philochares hoc suum opus esse testatus est.
 Immensam, vel unam si tantum hanc tabulam aliquis
 aestimet, potentia artis, cum propter Philocharen igno-
 bilissimos alioqui Glaucionem filiumque eius Aristippum
 senatus populi Romani tot saeculis spectet! Posuit et 30
 Tiberius Caesar, minime comis imperator, in templo ipsius
 Augusti quas mox indicabimus. Haecenus dictum sit de
 dignitate artis morientis. [. . .]

51 (33.) Et nostrae aetatis insaniam in pictura non omit-

tam. Nero princeps iusserat colosseum se pingi cxx pedum linteo, incognitum ad hoc tempus. Ea pictura, cum peracta esset in Maianis hortis, accensa fulmine cum optima hortorum parte conflagravit. Libertus eius, cum daret 52
 5 Anti munus gladiatorum, publicas porticus occupavit pictura, ut constat, gladiatorum ministrorumque omnium veris imaginibus redditis. Hic multis iam saeculis summus animus in pictura, pingi autem gladiatoria munera atque in publico exponi coepta a C. Terentio Lucano. Is
 10 avo suo, a quo adoptatus fuerat, triginta paria in foro per triduum dedit tabulamque pictam in nemore Dianae posuit.

8. (34.) Nunc celebres in ea arte quam maxima brevitate 53
 percurram, neque enim instituti operis est talis executio,
 15 itaque quosdam vel in transcurso et in aliorum mentione obiter nominasse satis erit, exceptis operum claritatibus quae et ipsa conveniet adtingi, sive extant sive intercidere. Non constat sibi in hac parte Graecorum diligentia 54
 multas post olympiadas celebrando pictores quam statuarios ac toreutas, primumque olympiade LXXX, cum et
 20 *Phidian* ipsum initio pictorem fuisse tradatur clipeumque Athenis ab eo pictum, praeterea in confesso sit LXXX tertia fuisse fratrem eius Panaenum, qui clipeum intus pinxit Elide Minervae, quam fecerat Colotes, discipulus Phidiae
 25 et ei in faciendo Iove Olympio adiutor. Quid? quod in 55
 confesso perinde est Bularchi pictoris tabulam, in qua erat Magnetum proelium, a Candaule, rege Lydiae Heraclidarum novissimo, qui et Myrsilus vocitatus est, repensam auro? tanta iam dignatio picturae erat. Circa Romuli id
 30 aetatem acciderit necesse est, etenim duodevicensima olympiade interiiit Candaules aut, ut quidam tradunt, eodem anno quo Romulus, nisi fallor, manifesta iam tunc claritate artis, adeo absolute. Quod si recipi necesse est, 56
 simul adparet multo vetustiora principia eosque qui mono-

chromatis pinxerint, quorum aetas non traditur, aliquanto ante fuisse, Hygiaenontem, Dinian, Charmadan et, qui primus in pictura marem a femina discreverit, Eumarum Atheniensem figuras omnis imitari ausum, quique inventa eius excoluerit, Cimonem Cleonaeum. Hic catagrapha⁵ invenit, hoc est obliquas imagines, et varie formare vultus, respicientes suspicientesve vel despicientes; articulis membra distinxit, venas protulit, praeterque in vestibus
57 rugas et sinus invenit. Panaenus quidem frater Phidiae etiam proelium Atheniensium adversus Persas apud Mara-¹⁰thona factum pinxit. Adeo iam colorum usus increbruerat, adeoque ars perfecta erat, ut in eo proelio iconicos duces pinxisse tradatur, Atheniensium Miltiaden, Callimachum, Cynaegirum, barbarorum Datim, Artaphernen.

58 9. (35.) Quin immo certamen etiam picturae florente¹⁵ eo institutum est Corinthi ac Delphis, primusque omnium certavit cum Timagora Chalcidense, superatus ab eo Pythiis, quod et ipsius Timagorae carmine vetusto adparet chronicorum errore non dubio. Alii quoque post hos clari fuere ante LXXX olympiadem, sicut *Polygnotus* Thasius,²⁰ qui primus mulieres tralucida veste pinxit, capita earum mitris versicoloribus operuit plurimumque picturae primus contulit, siquidem instituit os adaperire, dentis ostendere,
59 vultum ab antiquo rigore variare. Huius est tabula in porticu Pompei, quae ante curiam eius fuerat, in qua du-²⁵bitatur an ascendentem cum cluqueo pinxerit an descendentem. Hic Delphis aedem pinxit, hic et Athenis porticum quae Poecile vocatur gratuito, cum partem eius Micon mercede pingeret. Vel maior huic auctoritas, siquidem Amphictyones, quod est publicum Graeciae concilium,³⁰ hospitia ei gratuita decrevere. Fuit et alius Micon qui minoris cognomine distinguitur, cuius filia Timarete et ipsa pinxit.

60 (36.) LXXX autem olympiade fuere Aglaophon, Ce-

phisodorus, Erillus, Euenor pater Parrhasi et praeceptor
 maximi pictoris, de quo suis annis dicemus, omnes iam
 inlustres, non tamen in quibus haerere exposito debeat
 festinans ad lumina artis in quibus primus refulsit *Apollodorus*
 5 *Atheniensis* LXXXIII olympiade. Hic primus species
 exprimere instituit primusque gloriam penicillo iure
 contulit. Eius est sacerdos adorans et Ajax fulmine in-
 census, quae Pergami spectatur hodie. Neque ante eum
 tabula ullius ostenditur quae teneat oculos. Ab hoc 61
 10 artis fores apertas *Zeuxis* Heracleotes intravit olympiadis
 LXXXV anno quarto, audentemque iam aliquid penicil-
 lum—de hoc enim adhuc loquamur—ad magnam gloriam
 perduxit, a quibusdam falso in LXXXVIII olympiade posi-
 tus. Confuisse necesse est Demophilum Himeraeum et
 15 Nesea Thasium, quoniam utrius eorum discipulus fuerit
 ambigitur. In eum Apollodorus supra scriptus versum 62
 fecit, artem ipsis ablatam Zeuxim ferre secum. Opes
 quoque tantas adquisiuit ut in ostentatione earum Olym-
 piae aureis litteris in palliorum tesseris intextum nomen
 20 suum ostentaret. Postea donare opera sua instituit, quod
 nullo pretio satis digno permutari posse diceret, sicuti
 Alcmenam Agragantinis, Pana Archelao. Fecit et Pe- 63
 nelopen, in qua pinxisse mores videtur, et athletam adeo-
 que in illo sibi placuit, ut versum subscriberet celebrem
 25 ex eo, invisurum aliquem facilius quam imitaturum. Mag-
 nificus est et Iuppiter eius in throno adstantibus diis et
 Hercules infans dracones strangulans Alcmena matre cor-
 ram pavente et Amphitryone. Reprehenditur tamen ceu 64
 grandior in capitibus articulisque, alioqui tantus diligen-
 tia, ut Agragantinis facturum tabulam, quam in templo
 30 Iunonis Lacinae publice dicarent, inspexerit virgines
 eorum nudas et quinque elegerit, ut quod in quaque lau-
 datissimum esset pictura redderet. Pinxit et monochroma-
 mata ex albo. Aequales eius et aemuli fuere Timanthes,

65 Androcydes, Eupompus, Parrhasius. 10. Descendisse hic in certamen cum Zeuxide traditur et, cum ille detulisset uvas pietas tanto successu, ut in scaenam aves advolarent, ipse detulisse linteum pictum ita veritate repraesentata, ut Zeuxis alitum iudicio tumens flagitaret tandem re-
 66 moto linteo ostendi picturam atque intellecto errore concederet palmam ingenuo pudore, quoniam ipse volucres fefellisset, Parrhasius autem se artificem. Fertur et postea Zeuxis pinxisse puerum uvas ferentem, ad quas cum advolassent aves, eadem ingenuitate processit iratus operi et dixit: ‘uvas melius pinxi quam puerum, nam si et hoc consummassem, aves timere debuerant.’ Fecit et figlina opera, quae sola in Ambracia relicta sunt, cum inde Musas Fulvius Nobilior Romam transferret. Zeuxidis manu Romae Helena est in Philippi porticibus,
 67 et in Concordiae delubro Marsyas religatus. *Parrhasius* Ephesi natus et ipse multa contulit. Primus symmetrian picturae dedit, primus argutias vultus, elegantiam capilli, venustatem oris, confessione artificum in liniis extremis palmam adeptus. Haec est picturae summa supti-
 68 litas. Corpora enim pingere et media rerum est quidem magni operis, sed in quo multi gloriam tulerint; extrema corporum facere et desinentis picturae modum includere rarum in successu artis invenitur. - Ambire enim se ipsa debet extremitas et sic desinere, ut promittat alias post se
 ostendatque etiam quae occultat. Hanc ei gloriam concessere Antigonus et Xenocrates qui de pictura scripsere, praedicantes quoque, non solum confitentes. Et alias multa graphidis vestigia extant in tabulis ac membranis eius ex quibus proficere dicuntur artifices. Minor tamen
 69 Pinxit demon Atheniensium argumento quoque ingenioso. Ostendebat namque varium, iracundum, iniustum, inconstantem, eundem exorabilem elementem misericordem,

gloriosum, excelsum humilem, ferocem fugacemque et omnia pariter. Idem pinxit et Thesea, quae Romae in Capitolio fuit, et navarchum thoracatum et in una tabula, quae est Rhodi, Meleagrum, Herculem, Persea; haec ibi ter fulmine ambusta neque oblitterata hoc ipso miraculum auget. Pinxit et archigallum, quam picturam amavit Tiberius princeps atque, ut auctor est Deculo, HS. LX aestimatam cubiculo suo inclusit. Pinxit et Thressam nutricem infantemque in manibus eius et Philiscum et Liberum patrem adstante Virtute, et pueros duos in quibus spectatur securitas et aetatis simplicitas, item sacerdotem adstante puero cum acerra et corona. Sunt et duae picturae eius nobilissimae, hoplites in certamine ita decurrens, ut sudare videatur, alter arma deponens ut anhelare sentiat. Laudantur et Aeneas Castorque ac Pollux in eadem tabula, item Telephus, Achilles, Agamemnon, Vlixes. Fecundus artifex, sed quo nemo insolentius usus sit gloria artis, namque et cognomina usurpavit habrodiaetum se adpellando aliisque versibus principem artis et eam ab se consummatam, super omnia Apollinis se radice ortum et Herculem, qui est Lindi, talem a se pictum qualem saepe in quiete vidisset et, cum magnis suffragiis superatus a *Timanthe* esset Sami in Aiace armorumque iudicio, herois nomine se moleste ferre dicebat, quod iterum ab indigno victus esset. Nam Timanthi vel plurimum adfuit ingenii. Eius enim est Iphigenia oratorum laudibus celebrata, qua stante ad aras peritura cum maestos pinxisset omnis praecipueque patrum et tristitiae omnem imaginem consumpsisset, patris ipsius vultum velavit, quem digne non poterat ostendere. Sunt et alia ingenii eius exempli, veluti Cyclops dormiens in parvula tabella, cuius et sic magnitudinem exprimere cupiens pinxit iuxta Satyros thyrso pollicem eius metientes. Atque in unius huius operibus intellegitur plus semper quam pingitur

et, cum sit ars summa, ingenium tamen ultra artem est. Pinxit et heroa absolutissimi operis artem ipsam complexus viros pingendi, quod opus nunc Romae in templo
79 Pacis est. [. . .] Verum omnis prius genitos futurosque postea superavit *Apelles* Cous olympiade centesima duodecima. Picturae plura solus prope quam ceteri omnes contulit, voluminibus etiam editis quae doctrinam eam continent. Praecipua eius in arte venustas fuit, cum eadem aetate maximi pictores essent. Quorum opera cum admiraretur omnibus conlaudatis, deesse 10 illam suam Venerem dicebat, quam Graeci *χάρις* vocant; cetera omnia contigisse, sed hac sola sibi neminem parem.

80 Et aliam gloriam usurpavit, cum Protogenis opus inmensi laboris ac curae supra modum anxiae miraretur; dixit enim omnia sibi cum illo paria esse aut illi meliora, sed uno se 15 praestare, quod manum de tabula sciret tollere, memorabili praecepto nocere saepe nimiam diligentiam. Fuit autem non minoris simplicitatis quam artis. Melanthio dispositione cedebat, Asclepiodoro mensuris, hoc est,
81 quanto quid a quoque distare deberet. Scitum est inter Protogenen et eum quod accidit. Ille Rhodi vivebat, quo cum Apelles adnavigasset avidus cognoscendi opera eius fama tantum sibi cogniti, continuo officinam petiit. Aberat ipse, sed tabulam amplae magnitudinis in machina aptatam una custodiebat anus. Haec foris esse 20 Protogenen respondit interrogavitque a quo quaesitum diceret. Ab hoc, inquit Apelles, adreptoque penicillo
82 liniam ex colore duxit summae tenuitatis per tabulam et reverso Protogeni quae gesta erant anus indicavit. Ferunt artificem protinus contemplatum subtilitatem dixisse Apellen venisse, non cadere in alium tam absolutum opus; ipsumque alio colore tenuiorem liniam in ipsa illa duxisse abeuntemque praecepisse, si redisset ille, ostenderet adiceretque hunc esse quem quaereret atque ita evenit.

Revertit enim Apelles et vinci erubescens tertio colore
 lineas secuit nullum relinquens amplius subtilitati locum.
 At Protogenes victum se confessus in portum devolavit 83
 hospitem quaerens, placuitque sic eam tabulam posteris
 5 tradi omnium quidem, sed artificum praecipuo miraculo.
 Consumptam eam priore incendio Caesaris domus in Pala-
 tio audio, spectatam Rhodi ante, spatiose nihil aliud con-
 tinentem quam lineas visum effugientes inter egregia mul-
 torum opera inani similem et eo ipso adlicentem omni-
 10 que opere nobiliorem. Apelli fuit alioqui perpetua con- 84
 suetudo numquam tam occupatum diem agendi ut non
 lineam ducendo exercebat artem, quod ab eo in proverbium
 venit. Idem perfecta opera proponebat in pergula tran-
 seuntibus atque ipse post tabulam latens vitia quae nota-
 15 rentur auscultabat, vulgum diligentiore iudicem quam se
 praeferens; feruntque reprehensum a sutore, quod in 85
 crepidis una pauciores intus fecisset ansas, eodem postero
 die superbo emendatione pristinae admonitionis cavillante
 circa crus, indignatum prospexisse denuntiantem, ne supra
 20 crepidam sutor iudicaret, quod et ipsum in proverbium
 abiit. Fuit enim et comitas illi, propter quam gratior
 Alexandro Magno frequenter in officinam ventitanti—nam,
 ut diximus, ab alio se pingi vetuerat edicto—sed in officina
 imperite multa disserenti silentium comiter suadebat, ri-
 25 deri eum dicens a pueris qui colores tererent. Tantum 86
 erat auctoritati iuris in regem alioqui iracundum. Quam-
 quam Alexander honorem ei clarissimo perhibuit exemplo,
 namque cum dilectam sibi e pallacis suis praecipue, no-
 mine Pancaspen, nudam pingi ob admirationem formae ab
 30 Apelle iussisset eumque, dum paret, captum amore sen-
 sisset, dono dedit ei, magnus animo, maior imperio sui
 nec minor hoc facto quam victoria alia, quia ipse se vicit 87
 nec torum tantum suum sed etiam adfectum donavit arti-
 fici, ne dilectae quidem respectu motus, cum modo regis

ea fuisset, modo pictoris esset. Sunt qui Venerem anadyomenen ab illo pictam exemplari putent. Apelles et in aemulis benignus Protogeni dignationem primus
 88 Rhodi constituit. Sordebat suis ut plerumque domestica, percontantique quanti liceret opera effecta parvum nescio 5 quid dixerat, at ille quinquagenis talentis poposcit famamque dispersit se emere, ut pro suis venderet. Ea res concitavit Rhodios ad intellegendum artificem nec nisi argentibus pretium cessit. Imagines adeo similitudinis indiscretae pinxit ut—incredibile dictu—Apio gram- 10 maticus scriptum reliquerit quemdam ex facie hominum divinantem, quos metoposcopos vocant, ex iis dixisse aut
 89 futurae mortis annos aut praeteritae vitae. Non fuerat ei gratia in comitatu Alexandri cum Ptolemaeo, quo regnante Alexandriam vi tempestatis expulsus subornato fraude 15 aemulorum plano regio invitatus ad cenam venit, indignantique Ptolemaeo et vocatores suos ostendenti, ut diceret a quo eorum invitatus esset, adrepto carbone extincto e foculo imaginem in pariete deliniavit, adgnoscente vultum
 90 plani rege incohatum protinus. Pinxit et Antigoni regis 20 imaginem altero lumine orbati primus excogitata ratione vitia condendi; obliquam namque fecit, ut quod deerat corpori, picturae deesse potius videretur, tantumque eam partem e facie ostendit quam totam poterat ostendere. Sunt inter opera eius et exspirantium imagines. Quae 25
 91 autem nobilissima sint, non est facile dictu. Venerem exeuntem e mari divus Augustus dicavit in delubro patris Caesaris, quae anadyomene vocatur, versibus Graecis tantopere dum laudatur, aevis victa sed inlustrata. Cuius inferiorem partem conruptam qui reficeret non potuit re- 30 periri, verum ipsa iniuria cessit in gloriam artificis. Consenuit haec tabula carie, aliamque pro ea substituit Nero
 92 in principatu suo Dorothei manu. Apelles incohaverat et aliam Venerem Coi superaturus etiam illam suam prio-

rem. Invidit mors peracta parte nec qui succederet operi ad praescripta liniamenta inventus est. Pinxit et Alexandrum Magnum fulmen tenentem in templo Ephesiae Dianae viginti talentis auri. Digi-
 5 fulmen extra tabulam esse—legentes meminerint omnia ea quattuor coloribus facta—manipretium eius tabulae in nummo aureo mensura accepit, non numero. Pinxit et
 10 megabyzi sacerdotis Dianae Ephesiae pompam, Clitum cum equo ad bellum festinantem, galeam poscenti armigerum porrigentem. Alexandrum et Philippum quotiens pinxerit, enumerare supervacuum est. Mirantur eius Habronem Sami, Menandrum regem Cariae, Rhodi, item Antaeum, Alexandreae Gorgosthenen tragoedum, Romae Castorem et Pollucem cum Victoria et Alexandro Magno,
 15 item Belli imaginem restrictis ad terga manibus, Alexandro in curru triumphante, quas utrasque tabulas divus
 20 Augustus in fori sui celeberrimis partibus dicaverat simplicitate moderata; divus Claudius pluris existimavit utrique excisa Alexandri facie divi Augusti imagines addere. Eiusdem arbitrantur manu esse et in Dianae templo Herculem aversum, ut, quod est difficillimum, faciem eius ostendat verius pictura quam promittat. Pinxit et heroa nudum, eaque pictura naturam ipsam provocavit. Est et equus eius sive fuit pictus in certamine, quo
 25 iudicium ad mutas quadripedes provocavit ab hominibus. Namque ambitu praevalere aemulos sentiens singulorum picturas inductis equis ostendit, Apellis tantum equo adhinnivere, idque et postea semper evenit, ut experimentum artis illud ostentaretur. Fecit et Neoptoleum ex equo ad-
 30 versus Persas, Archelaum cum uxore et filia, Antigonum thoracatum cum equo incedentem. Peritiores artis praeferunt omnibus eius operibus eundem regem sedentem in equo et Dianam sacrificantium virginum choro mixtam, quibus vicisse Homeri versus videtur id ipsum describentis.

Pinxit et quae pingi non possunt, tonitrua, fulgetra, fulguraque; Bronten, Astrapen, Ceraunobolian adpellant.

97 Inventa eius et ceteris profuere in arte, unum imitari nemo potuit, quod absoluta opera atramento inlinebat ita tenui, ut id ipsum cum repercussu claritatis colorem album 5 excitaret custodiretque a pulvere et sordibus, ad manum intuenti demum adpareret, sed etiam ratione magna, ne claritas colorum aciem offenderet veluti per lapidem specularem intuentibus et e longinquo eadem res nimis flori-

01 dis coloribus austeritatem occulte daret. [. . .] Simul, ut 10 dictum est, et *Protogenes* floruit. Patria ei Caunus, gentis Rhodiis subiectae. Summa paupertas initio artisque summa intentio et ideo minor fertilitas. Quis eum docuerit non putant constare. Quidam et navis pinxisse usque ad quinquagensimum annum; argumentum esse, 15 quod cum Athenis celeberrimo loco Minervae delubri propylon pingeret, ubi fecit nobilem Paralum et Hammonida, quam quidam Nausicaan vocant, adiecerit parvulas navis longas in iis quae pictores parergia adpellant, ut adpareret a quibus initiis ad arcem ostentationis opera 20

102 sua pervenissent. Palmam habet tabularum eius Ialysus, qui est Romae dicatus in templo Pacis. Cum pingeret eum, traditur madidis lupinis vixisse, quoniam sic simul et famem sustineret et sitim nec sensus nimia dulcedine obstrueret. Huic picturae quater colorem induxit ceu tria 25 subsidia iniuriae et vetustatis, ut decedente superiore inferior succederet. Est in ea canis mire factus ut quem pariter et casus pinxerit. Non iudicabat se in eo exprimere spumam anhelantis, cum in reliqua parte omni, quod

103 difficillimum erat, sibi ipse satisfacisset. Displicebat au- 30 tem ars ipsa nec minui poterat et videbatur nimia ac longius a veritate discedere, spumae pingi, non ex ore nasci; anxio animi cruciatu, cum in pictura verum esse, non verisimile vellet, absterserat saepius mutaveratque

penicillum, nullo modo sibi adprobans. Postremo iratus
arti, quod intellegeretur, spongeam impegit invisio loco
tabulae, et illa reposuit ablatos colores qualiter cura
optaverat, fecitque in pictura fortuna naturam. Hoc 104
5 exemplo eius similis et Nealcen successus spumae equi
similiter spongea impacta secutus dicitur, cum pingeret
poppyzonta retinentem eum. Ita Protogenes monstravit
et fortunam. Propter hunc Ialysum, ne cremaret tabu-
lam, Demetrius rex, cum ab ea parte sola posset Rhodum
10 capere, non incendit, parcentemque picturae fugit occasio
victoriae. Erat tunc Protogenes in suburbano suo hortulo,
hoc est Demetrii castris, neque interpellatus proeliis in-
cohata opera intermisit omnino nisi accitus a rege, inter-
rogatusque qua fiducia extra muros ageret, respondit scire
15 se cum Rhodiis illi bellum esse, non cum artibus.

QVINTILIAN

M. FABIVS QVINTILIANVS was born about 35 A.D., in Calagurris, Spain. He was educated in Rome, partly by his father, himself a rhetorician of repute, by Domitius Afer, the orator, and by Remmius Palaemon, a famous grammarian. Having returned to his native town, he was subsequently taken back to Rome by Galba, in 68 A.D., where he remained till his death, about 96. After an extraordinarily successful career as a teacher of rhetoric, he retired in 88 A.D., and devoted his well-earned leisure to the composition of the *Institutio Oratoria*, in twelve books. This immortal masterpiece, admirable alike in style and substance, gives a complete system of pedagogy with reference to an oratorical career. The tenth book, owing to a critical survey of the 'best authors' in Greek and Latin literature, has acquired a special popularity.

For a full account of Quintilian and his work, see the introduction to Peterson's edition of Book X., Oxford, 1892.

QVINTILIAN

Book I. : Prooemium.

Post impetratam studiis meis quietem quae per viginti 1
annos erudiendis iuvenibus impenderam, cum a me quidam
familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi com-
ponerem : diu sum equidem reluctatus, quod auctores
5 utriusque linguae clarissimos non ignorabam multa quae
ad hoc opus pertinerent diligentissime scripta posteris re-
liquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam 2
meae deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi
magis, quod inter diversas opiniones priorum et quasdam
10 etiam inter se contrarias difficilis esset electio ; ut mihi si
non inveniendi nova, at certe iudicandi de veteribus iniun-
gere laborem non iniuste viderentur. Quamvis autem non 3
tam me vinceret praestandi, quod exigebatur, fiducia quam
negandi verecundia, latius se tamen aperiante materia
15 plus quam imponebatur oneris sponte suscepi ; simul ut
pleniore obsequio demererer amantissimos mei, simul ne
vulgarem viam ingressus alienis demum vestigiis insi-
sterem. Nam ceteri fere qui artem orandi litteris tradi- 4
derunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere
20 doctrinae summam eloquentiae manum imponerent ; sive
contemnentes tanquam parva quae prius discimus, studia,
sive non ad suum pertinere officium opinati, quando divi-
sae professionum vices essent : seu, quod proximum vero,

nullam ingenii sperantes gratiam circa res etiamsi neces-
 sarias procul tamen ab ostentatione positas; ut operum
 5 fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego, cum existi-
 mem nihil arti oratoriae alienum, sine quo fieri non posse
 oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam nisi 5
 praecedentibus initiis perveniri, ad minora illa, sed quae
 si negligas, non sit maioribus locus, demittere me non
 recusabo, nec aliter quam si mihi tradatur educandus
 6 orator, studia eius formare ab infantia incipiam. Quod
 opus, Marcelle Vitori, tibi dicamus quem, cum amicis-
 10 simum nobis tum eximio litterarum amore flagrantem,
 non propter haec modo (quamquam sunt magna) dignis-
 simum hoc mutuae inter nos caritatis pignore iudicaba-
 mus; sed quod erudiendo Getae tuo, cuius prima aetas
 manifestum iam ingenii lumen ostendit, non inutiles fore 15
 libri videbantur quos ab ipsis discendi velut incunabulis,
 per omnis, quae modo aliquid oratori futuro conferant
 artis ad summam eius operis perducere destinabamus;
 7 atque eo magis, quod duo iam sub nomine meo libri fere-
 bantur artis rhetoricae neque editi a me neque in hoc 20
 comparati. Namque alterum, sermone per biduum habi-
 to, pueri quibus id praestabatur exceperant; alterum
 pluribus sane diebus, quantum notando consequi potue-
 rant, interceptum, boni iuvenes sed nimium amantes mei,
 8 temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his 25
 quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima
 adiecta, omnia vero compositiora et quam nos poterimus,
 elaborata.

9 Oratorem autem instituimus illum perfectum qui esse
 nisi vir bonus non potest, ideoque non dicendi modo exi-
 miam in eo facultatem sed omnis animi virtutes exigimus.
 10 Neque enim hoc concesserim, rationem rectae honestaeque
 vitae (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam,
 cum vir ille vere civilis et publicarum privatarumque re-

rum administrationi accommodatus qui regere consiliis
urbis, fundare legibus, emendare iudiciis possit, non alius
sit profecto quam orator. Quare, tametsi me fateor usurum 11
quibusdam quae philosophorum libris continentur, tamen
5 ea iure vereque contenderim esse operis nostri proprieque
ad artem oratoriam pertinere. An, si frequentissime de 12
iustitia, fortitudine, temperantia ceterisque similibus dis-
serendum est, adeo ut vix ulla possit causa reperiri, in
quam non aliqua ex his incidat quaestio, eaque omnia in-
10 ventione atque elocutione sunt explicanda, dubitabitur,
ubicunque vis ingenii et copia dicendi postulatur, ibi partis
oratoris esse praecipuas? Fueruntque haec, ut Cicero 13
apertissime conligit, quemadmodum iuncta natura, sic of-
ficio quoque copulata, ut eidem sapientes atque eloquentes
15 haberentur. Scidit deinde se studium atque inertia fac-
tum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut primum
lingua esse coepit in quaestu institutumque eloquentiae
bonis male uti, curam morum qui disertis habebantur re-
liquerunt. Ea vero destituta infirmioribus ingeniiis velut 14
20 praedae fuit. Inde quidam, contempto bene dicendi la-
bore, ad formandos animos statuendasque vitae leges re-
gressi partem quidem potiore, si dividi posset, retinue-
runt; nomen tamen sibi insolentissimum adrogaverunt, ut
soli sapientiae studiosi vocarentur, quod neque summi im-
25 peratores neque in consiliis rerum maximarum ac totius
administratione rei publicae clarissime versati sibi umquam
vindicare sunt ausi. Facere enim optima quam promittere
maluerunt. Ac veterum quidem sapientiae professorum 15
multos et honesta praecepisse et, ut praeceperint, etiam
30 vixisse, facile concesserim; nostris vero temporibus sub
hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. Non
enim virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, labora-
bant, sed vultum et tristitiam et dissentientem a ceteris
habitum pessimis moribus praetendebant. Haec autem 16

quae velut propria philosophiae adseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim non de iusto, aequo ac bono, modo non et vir pessimus, loquitur? quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quaerit? nam verborum proprietates ac differentia omnibus qui sermonem curae⁵ habent, debet esse communis. Sed ea et sciet optime et eloquetur orator; qui si fuisset aliquando perfectus, non a philosophorum scholis virtutis praecepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere qui desertam, ut dixi, partem oratoriae artis, meliorem prae-¹⁰sertim, occupaverunt, et velut nostrum reposcere; non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse¹⁸ doceamus. Sit igitur orator vir talis, qualis vere sapiens adpellari possit, nec moribus modo perfectus (nam id mea quidem opinione, quamquam sunt qui dissentiant, satis non¹⁵ est) sed etiam scientia et omni facultate dicendi, qualis fortasse nemo adhuc fuerit, sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est; quod fecerunt plerique veterum qui, etsi nondum quemquam sapientem repertum putabant,²⁰ praecepta tamen sapientiae tradiderunt. Nam est²⁰ certe aliquid consummata eloquentia neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet. Quod si non contingat, altius tamen ibunt qui ad summa nitentur quam qui, praesumpta desperatione quo velint evadendi, protinus circa ima substiterint. 25

²¹ Quo magis impetranda erit venia, si ne minora quidem illa, verum operi quod instituimus necessaria praeteribo. Nam liber primus ea quae sunt ante officium rhetoris continebit. Secundo prima apud rhetorem elementa et quae de ipsa rhetorices substantia quaeruntur tractabimus.³⁰
²² Quinque deinceps inventioni, nam huic et dispositio subiungitur, quattuor elocutioni, in cuius partem memoria ac pronuntiatio veniunt, dabuntur. Vnus accedet in quo nobis orator ipse informandus est, et qui mores eius, quae in

suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod elo-
 quentia genus, quis agendi debeat esse finis, quae post
 finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, disse-
 ramus. His omnibus admiscebitur, ut quisque locus po- 23
 5 stulabit, docendi ratio quae non eorum modo scientia,
 quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat
 et (ut sic dixerim) ius ipsum rhetorices interpretetur,
 sed alere facundiam, viris augere eloquentiae possit. Nam 24
 plerumque nuda illae artes nimia subtilitatis adfectione
 10 frangunt atque concidunt quidquid est in oratione gene-
 rosius et omnem sucum ingenii bibunt et ossa detegunt,
 quae ut esse et adstringi nervis suis debent, sic corpore
 operienda sunt. Ideoque nos non particulam illam, sicut 25
 plerique, sed quidquid utile ad instituendum oratorem
 15 putabamus, in hos duodecim libros contulimus breviter
 omnia demonstraturi. Nam si quantum de quaque re
 dici potest persequamur, finis operis non reperietur. Illud 26
 tamen in primis testandum est, nihil praecepta atque artis
 valere nisi adiuvante natura. Quapropter ei cui deerit
 20 ingenium, non magis haec scripta sint quam de agrorum
 cultu sterilibus terris. Sunt et alia ingentia quaedam 27
 adiumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia,
 decor; quae si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari,
 sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii
 25 studiique corrumpant; sicut et haec ipsa sine doctore
 perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multa
 et continua exercitatione per se nihil prosunt.

Book I., 1: Quemadmodum Prima Elementa Tradenda Sint.

Igitur nato filio pater spem de illo primum quam 1
 30 optimam capiat; ita diligentior a principiis fiet. Falsa
 enim est querella, paucissimis hominibus vim percipiendi

quae tradantur esse concessam, plerosque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contra plaris reperias et facilis in excogitando et ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale: ac sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad saevitiam ferae gignuntur, 5 ita nobis propria est mentis agitatio atque sollertia, unde origo animi caelestis creditur. Hebetes vero et indociles non magis secundum naturam homines eduntur quam prodigiosa corpora et monstris insignia, sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes 10 plurimorum quae cum emoritur aetate, manifestum est non naturam defecisse sed curam. Praestat tamen ingenio alius alium. Concedo; sed plus efficiet aut minus; nemo reperitur qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus acrem quam maxime 15 curam spei futuri oratoris impendat.

4 Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit, certe quantum res pateretur optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est, recte tamen etiam loquantur. 20 5 Has primum audiet puer harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorum quae rudibus annis percepimus; ut sapor quo nova imbuas durat, nec lanarum colores quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et haec ipsa magis pertinaciter haerent 25 quo deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in peius; num quando in bonum verteris vitia? Non adsuescat ergo, nedum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit.

6 In parentibus vero quam plurimum esse eruditionis optaverim. Nec de patribus tantum loquor. Nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus; et Laelia C. filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur; et Hortensiae Q.

filiae oratio apud Triumviros habita legitur non tantum in sexus honorem. Nec tamen ei quibus discere ipsis 7 non contigit, minorem curam docendi liberos habeant, sed sint propter hoc ipsum ad cetera magis diligentes.

5 De pueris inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum sit.

De paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, 8 quam primam esse curam velim aut se non esse eruditos sciant. Nihil est peius iis qui paulum aliquid ultra primas 10 litteras progressi falsam sibi scientiae persuasionem induerunt. Nam et cedere praecipendi partibus indignantur et velut iure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim saevientes stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet 9 15 moribus; siquidem Leonides, Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuat quae robustum quoque et iam maximum regem ab illa institutione puerili sunt persecuta.

Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, 10 20 rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit; praeterea plura ac difficiliora superesse. Nam et studio perpetuo et praestantissimis praeceptoribus et plurimis disciplinis opus est. Quapropter praecipienda sunt opti- 11 ma; quae si quis gravabitur, non rationi defuerit, sed 25 homini.

Si tamen non continget, quales maxime velim nutrices, pueros, paedagogos habere: at unus certe sit adsiduus loquendi non imperitus qui, si qua erunt ab his praesente alumno dicta vitiose, conrigat protinus nec insidere illi 30 sinat; dum tamen intellegatur, id quod prius dixi, bonum esse hoc remedium.

A sermone Gracco puerum incipere malo, quia Latinum 12 qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet, simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est,

13 unde et nostrae fluxerunt. Non tamen hoc adeo supersti-
tiose fieri velim, ut diu tantum Graece loquatur aut discat,
sicut plerisque moris est. Hinc enim accidunt et oris
plurima vitia in peregrinum sonum corrupti et sermonis,
cui cum Graecae figurae adsidua consuetudine haeserunt, 5
in diversa quoque loquendi ratione pertinacissime durant.

14 Non longe itaque Latina subsequi debent et cito pariter
ire. Ita fiet ut, cum aequali cura linguam utramque tueri
coeperimus, neutra alteri officiat.

15 Quidam litteris instituendos qui minores septem annis 10
essent non putaverunt, quod illa primum aetas et intellec-
tum disciplinarum capere et laborem pati posset. In qua
sententia Hesiodum esse plurimi tradunt qui ante gram-
maticum Aristophanen fuerunt; nam is primus ὑποθήκας,
in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse huius 15
16 poëtae. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes,
idem praeceperunt. Melius autem qui nullum tempus
vacare cura volunt, ut Chrysippus. Nam is, quamvis nu-
tricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque iam for-
mandam quam optimis institutis mentem infantium iudi- 20
17 cat. Cur autem non pertineat ad litteras aetas quae ad
mores iam pertinet? neque ignoro toto illo de quo lo-
quor tempore vix tantum effici, quantum conferre unus
postea possit annus, sed tamen mihi qui dissenserunt
videntur non tam discantibus in hac parte quam docenti- 25
18 bus pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui
poterunt? faciant enim aliquid necesse est. Aut cur
hoc, quantulumcunque est, usque ad septem annos lucrum
fastidiamus? nam certe quamlibet parvum sit quod con-
tulerit aetas prior, maiora tamen aliqua discet puer ipso 30
19 illo anno quo minora didicisset. Hoc per singulos annos
prorogatum in summam proficit, et quantum in infantia
praesumptum est temporis, adolescentiae acquiritur. Idem
etiam de sequentibus annis praeceptum sit, ne quod cui-

que discendum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus atque eo minus, quod initia litterarum sola memoria constant quae non modo iam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeo 20
5 aetatum imprudens, ut instandum protinus teneris acerbepudem exigendamque plane operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne studia qui amare nondum potest oderit et amaritudine semel percepta etiam ultra rudis annos reformidet. Lusus hic sit: et rogetur et laudetur et nunquam non fecisse se gaudeat, aliquando ipso nolente doceatur alius cui invideat; contendat interim et saepius vincere se putet et praemiis etiam quae capit illa aetas evocetur.

Parva docemus oratorem instituendum professi, sed est 21
15 sua etiam studiis infantia; et ut corporum mox fortissimorum educatio a lacte cunisque initium ducit, ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum et loqui primum incerta voce temptavit et haesit circa formas litterarum. Nec si quid discere satis non est, ideo nec necesse 22
20 est. Quodsi nemo reprehendit patrem qui haec non neglegenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea quae domi suae recte faceret in publicum promit? atque eo magis quod minora etiam facilius minores percipiunt; et ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera non possunt, sic animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alex- 23
andro filio suo prima litterarum elementa tradi ab Aristotele, summo eius aetatis philosopho, voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia et a perfectissimo quoque optime tractari et pertinere ad summam credidisset? fingamus igitur Alexandrum dari nobis 24
30 impositum gremio, dignum tanta cura infantem (quamquam suus cuique dignus est), pudeatne me in ipsis statim elementis etiam breviter docendi monstrare compendia?

Neque enim mihi illud saltem placet quod fieri in plurimis video, ut litterarum nomina et contextum prius quam
 25 formas parvuli discant. Obstat hoc agnitioni earum non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam secuntur. Quae causa est praeci-
 5 pientibus, ut etiam, cum satis adfixisse eas pueris recto illo quo primum scribi solent contextu videntur, retro-
 agant rursus et varia permutatione turbent, donec litteras qui instituuntur facie norint, non ordine. Quapropter
 optime sicut hominum pariter et habitus et nomina edoce-
 10 buntur. Sed quod in litteris obest, in syllabis non nocet. Non excludo autem, id quod est notum, inritandae ad
 discendum infantiae gratia eburneas etiam litterarum formas in lusum offerre; vel si quid aliud quo magis illa aetas
 gaudeat, inveniri potest quod tractare, intueri, nominare
 15 iucundum sit.

27 Cum vero iam ductus sequi coeperit, non inutile erit eas tabellae quam optime insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stilus. Nam neque errabit, quemadmodum in ceris, (continebitur enim utrimque marginibus neque ex-
 20 tra praescriptum egredi poterit) et celerius ac saepius sequendo certa vestigia firmabit articulos neque egebit adiutorio manum suam manu superimposita regentis.

28 Non est aliena res quae fere ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam cum sit in studiis
 25 praecipuum, quoque solo verus ille profectus et altis radicibus nixus paretur, scribere; ipsam tardior stilus cogitationem moratur, rudis et confusus intellectu caret: unde sequitur alter dictandi quae transferenda sunt labor.

29 Quare cum semper et ubique tum praecipue in epistulis
 30 secretis et familiaribus delectabit ne hoc quidem neglectum reliquisse.

30 Syllabis nullum compendium est; perdiscendae omnes nec, ut fit plerumque, difficillima quaeque earum differen-

da, ut in nominibus scribendis deprehendantur. Quin 31
 immo ne primae quidem memoriae temere credendum ;
 repetere et diu inculcare fuerit utilius, et in lectione
 quoque non properare ad continuandam eam vel accele-
 5 randa, nisi cum inoffensa atque indubitata litterarum
 inter se coniunctio subpeditare sine ulla cogitandi saltem
 mora poterit. Tunc ipsis syllabis verba complecti et his
 sermonem connectere incipiat. Incredibile est, quantum 32
 morae lectioni festinatione adiciatur. Hinc enim accidit
 10 dubitatio, intermissio, repetitio plus quam possunt auden-
 tibus, deinde, cum errarunt, etiam eis quae iam sciunt
 diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde con- 33
 iuncta et diu lentior, donec exercitatione contingat emen-
 data velocitas. Nam prospicere in dextrum (quod omnes 34
 15 praecipiant) et providere, non rationis modo sed usus
 quoque est, quoniam sequentia intuenti priora dicenda
 sunt, et, quod difficillimum est, dividenda intentio animi,
 ut aliud voce, aliud oculis agatur. Illud non paenitebit
 curasse, cum scribere nomina puer (quemadmodum moris
 20 est) coeperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus et
 forte occurrentibus perdat. Protinus enim potest inter- 35
 pretationem linguae secretioris quas Graeci γλώσσας vo-
 cant, dum aliud agitur, ediscere et inter prima elementa
 consequi rem postea proprium tempus desideraturam. Et
 25 quoniam circa res adhuc tenuis moramur, ei quoque ver-
 sus qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas
 velim sententias habeant sed honestum aliquid monentes.
 Prosequitur haec memoria in senectutem et impressa ani- 36
 mo rudi usque ad mortem in mores proficiet. Etiam dicta
 30 clarorum virorum et electos ex poetis maxime (namque
 eorum cognitio parvis gratior est) locos ediscere inter
 lusum licet. Nam et maxime necessaria est oratori (sicut
 suo loco dicam) memoria et ea praecipue firmatur atque
 aliter exercitatione et in eis de quibus nunc loquimur,

aetatibus quae nihil dum ipsae generare ex se queunt, 37 prope sola est quae iuvari cura docentium possit. Non alienum fuerit exigere ab his aetatibus quo sit absolutius os et expressior sermo, ut nomina quaedam versusque adfectatae difficultatis ex pluribus et asperrime coëuntibus 5 inter se syllabis catenatos et velut confragosos quam citatissime volvant; χαλινοί Graece vocantur. Res modica dictu qua tamen omissa multa linguae vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

Book I., 2: Utilius Domi an in Scholis Erudiantur? 10

1 Sed nobis iam paulatim accrescere puer et exire de gremio et discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quaestio est, utilius ne sit domi atque intra 5 privatos parietes studentem continere an frequentiae scholarum et velut publicis praeceptoribus tradere. Quod 15 quidem, cum iis a quibus clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse. Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos qui ab hoc prope publico more privata quadam persuasione dissentiant. Hi duas praecipue rationes sequi videntur: 20 unam, quod moribus magis consulant fugiendo turbam hominum eius aetatis quae sit ad vitia maxime prona, unde causas turpium factorum saepe extitisse utinam falso iactaretur; alteram, quod, quisquis futurus est ille praeceptor, liberalius tempora sua impensurus uni videtur 25 3 quam si eadem in pluris partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honeste quam vel optime dicendi videretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse 30 oratorem nisi bonum virum iudico et fieri etiamsi possit nolo. De hac re igitur prius.

Conrumpi mores in scholis putant; nam et conrum-4
 puntur interim, sed domi quoque, et sunt multa eius rei
 exempla tam hercule laesae quam conservatae sanctissime
 utrobique opinionis. Natura cuiusque totum curaque
 5 distat. Da mentem ad peiora facilem, da negligentiam
 formandi custodiendique in aetate prima pudoris, non
 minorem flagitiis occasionem secreta praebuerint. Nam
 et potest turpis esse domesticus ille praeceptor nec tutior
 inter servos malos quam ingenuos parum modestos con-
 10 versatio est. At si bona ipsius indoles, si non caeca ac 5
 sopita parentum socordia est, et praeceptorem eligere
 sanctissimum quemque (cuius rei praecipua prudentibus
 cura est) et disciplinam quae maxime severa fuerit, licet,
 et nihilominus amicum gravem virum aut fidelem libertum
 15 lateri filii sui adiungere, cuius adsiduus comitatus etiam
 illos meliores faciat qui timebuntur.

Facile erat huius metus remedium. Vtinam liberorum 6
 nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim
 deliciis solvimus. Mollis illa educatio quam indulgentiam
 20 vocamus, nervos omnis mentis et corporis frangit. Quid
 non adultus concupiscet qui in purpuris repit? nondum
 prima verba exprimit, iam coecum intellegit, iam conchy-
 lium poscit. Ante palatum eorum quam os instituimus.
 In lecticis crescunt; si terram adtigerunt, e manibus 7
 25 utrimque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid li-
 centius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permit-
 tenda deliciis risu et osculo excipimus. Nec mirum; nos
 docuimus, ex nobis audiunt, nostras amicas, nostros 8
 concubinos vident, omne convivium obscenis canticis stre-
 30 pit, pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo,
 deinde natura. Discunt haec miseri, antequam sciant
 vitia esse; inde soluti ac fluentes non accipiunt ex scholis
 mala ista, sed in scholas adferunt.

‘Verum in studiis magis vacabit unus uni.’ Ante omnia 9

nihil prohibet esse illum nescio quem unum etiam cum eo qui in scholis eruditur. Sed etiamsi iungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi tenebris ac solitudini praetulissem. Nam optimus quisque praeceptor frequentia gaudet ac maiore se theatro dignum 5 putat. At fere minores ex conscientia suae infirmitatis haerere singulis et officio fungi quodam modo paedagogorum non indignantur. Sed praestet alicui vel gratia vel pecunia vel amicitia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno 10 diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio quae non ut visus oculorum obtutu continuo fatigetur, cum praesertim multo plus secreti temporis studia desiderent? neque enim scribenti, ediscenti, cogitanti praeceptor adsistit, quorum aliquid agentibus 15 cuiuscumque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis nec semper praeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Modicum ergo tempus est quo in totum diem velut opus 13 ordinetur. Ideoque per pluris ire possunt etiam quae 20 singulis tradenda sunt. Pleraque vero hanc condicionem habent, ut eadem voce ad omnis simul perferantur. Taceo de partitionibus et declamationibus rhetorum, quibus certe quantuscunque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa praeceptoris ut cena 25 minus pluribus sufficit, sed ut sol universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque si de loquendi ratione disserat, si quaestiones explicet, historias exponat, 15 poëmata enarret, tot illa discent quot audient. ‘At enim emendationi praelectionique numerus obstat.’ Sit incommodum (nam quid fere undique placet?), mox illud comparabimus conmodis. Nec ego tamen eo mitti puerum volo, ubi neglegatur. Sed neque praeceptor bonus maiore se turba quam ut sustinere eam possit, oneraverit, et in

primis ea habenda cura est, ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus nec officium in docendo spectet sed adfectum. Ita numquam erimus in turba. Nec sane quisquam litteris saltem leviter imbutus eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendae sint magnae scholae (cui ne ipsi quidem rei adsentior, si ad aliquem merito concurritur), non tamen hoc eo valet, ut fugiendae sint omnino scholae. Aliud est enim vitare eas, aliud eligere.

Et si refutavimus quae contra dicuntur, iam explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia futurus orator, cui in maxima celebritate et in mediâ rei publicae luce vivendum est, adsuescat iam a tenero non reformidare homines neque illa solitaria et velut umbratica vita pallescere. Excitanda mens et adtollenda semper est, quae in eiusmodi secretis aut languescit et quendam velut in opaco situm ducit aut contra tumescit inani persuasione; necesse est enim nimium tribuat sibi qui se nemini comparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole et omnia nova offendit, ut qui solus didicerit quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias quae ad senectutem usque firmissime durant religiosa quadam necessitudine imbutae. Neque enim est sanctius sacris iisdem quam studiis initiari. Sensum ipsam qui communis dicitur, ubi discet, cum se a congressu qui non hominibus solum sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? adde quod domi ea sola discere potest quae ipsi praecipiantur, in schola etiam quae aliis. Audiet multa cotidie probari, multa conrigi; proderit alicuius obiurgata desidia, proderit laudata industria; excitabitur laude aemulatio, turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse maiores. Accendunt omnia haec animos et, licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Non invidiam scio servatum esse a praeceptoribus meis morem qui, cum pueros in classis distribuerent, ordinem dicendi

secundum viris ingenii dabant, et ita superiore loco
 24 quisque declamabat, ut praecedere profectu videbatur.
 Huius rei iudicia praebebantur, ea nobis ingens palma,
 ducere vero classem multo pulcherrimum. Nec de hoc
 semel decretum erat, tricesimus dies reddebat victo cer- 5
 taminis potestatem. Ita nec superior successu curam
 remittebat et dolor victum ad depellendam ignominiam
 25 concitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces
 subdidisse quam exhortationem docentium, paedagogorum
 custodiam, vota parentum, quantum animi mei 10
 26 coniectura conligere possum, contenderim. Sed sicut
 firmiores in litteris profectus alit aemulatio, ita incipientibus
 atque adhuc teneris condiscipulorum quam praeceptoris
 iucundior hoc ipso, quod facilius imitatio est.
 Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendae, 15
 quam summam putant, eloquentiae audebunt; proxima
 amplectentur magis, ut vites arboribus adplicitae inferiores
 27 prius adprehendendo ramos in cacumina evadunt. Quod
 adeo verum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis
 utilia praeferet, hoc opus sit, cum adhuc rudia 20
 tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discen-
 tium sed temperare viris suas et ad intellectum audientis
 28 descendere. Nam ut vascula oris angusti superfusam
 humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus vel
 etiam instillatis complentur, sic animi puerorum quantum 25
 excipere possint videndum est. Nam maiora intellectu
 velut parum apertos ad percipiendum animos non sub-
 29 ibunt. Vtile igitur habere quos imitari primum, mox
 vincere velit. Ita paulatim et superiorum spes erit. His
 adicio, praeceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in 30
 dicendo posse concipere singulis tantum praesentibus quod
 30 illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars
 eloquentiae constat animo. Hunc adfici, hunc concipere
 imagines rerum et transformari quodam modo ad naturam

eorum de quibus loquimur necesse est. Is porro, quo generosior celsiorque est, hoc maioribus velut organis commovetur, ideoque et laude crescit et impetu augetur et aliquid magnum agere gaudet. Est quaedam tacita 31
 5 dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus ad unum auditorem demittere; pudet supra modum sermonis adtolli. Et sane concepiat quis mente vel declamantis habitum vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi et corporis motum, sudorem, ut alia
 10 praeteream, et fatigationem, audiente uno, nonne quiddam pati furori simile videatur? non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

Book I., 3: Qua Ratione in Parvis Ingenia Dignoscantur et Qua Tractanda Sint.

15 Tradito sibi puero docendi peritus ingenium eius in primis naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis praecipuum memoria est. Eius duplex virtus, facile percipere et fideliter continere. Proximum imitatio; nam id quoque est docilis naturae, sic tamen, ut ea quae discit
 20 effingat, non habitum forte et ingressum et si quid in peius notabile est. Non dabit mihi spem bonae indolis 3 qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille vere ingeniosus; alioqui non peius duxerim tardi esse ingenii quam mali. Probus
 25 autem ab illo segni et iacente plurimum aberit. Hic 3 meus quae tradentur non difficulter accipiet, quaedam etiam interrogabit, sequetur tamen magis quam praecurret. Illud ingeniorum velut praecox genus non temere umquam pervenit ad frugem. Hi sunt qui parva facile 4
 30 faciunt et audacia proVecti, quidquid illud possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in proximo

est; verba continuant, haec vultu interrito, nulla tardati verecundia proferunt. Non multum praestant, sed cito.

5 Non subest vera vis nec penitus inmissis radicibus nititur, ut quae summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt et imitatae spicas herbulae inanibus aristis ante messem flavescent. Placent haec annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit.

6 Haec cum animadverterit, perspiciat deinceps, quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi, quidam imperia indignantur, quosdam 10 continet metus, quosdam debilitat, alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui victus flectat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in hoc desidiam numquam verebor. 15

8 Danda est tamen omnibus aliqua remissio, non solum quia nulla res est quae perferre possit continuum laborem atque ea quoque quae sensu et anima carent, ut servare vim suam possint, velut quiete alterna retenduntur, sed quod studium discendi voluntate quae cogi non potest 20 9 constat. Itaque et virium plus adferunt ad discendum renovati ac recentes et acriorem animum qui fere necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris; (est et hoc signum alacritatis) neque illum tristem semperque demissum sperare possim erectae circa studia mentis fore, cum in hoc quoque maxime naturali aetatibus 25 11 illis impetu iaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatae aut otii consuetudinem nimiae. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positos invicem cuiuscunque 30 generis quaestiunculis aemulantur. Mores quoque se inter 12 ludendum simplicius detegunt, modo nulla videatur aetas tam infirma quae non protinus quid rectum pravumque sit discat. Tum vel maxime mens est formanda, cum

simulandi nescia est et praecipientibus facillime cedit. Frangas enim citius quam conrigas quae in pravum induerunt. Protinus ergo, ne quid cupide, ne quid improbe, 13 ne quid impotenter faciat, monendus est puer, habendumque in animo semper illud Vergilianum : *Adeo in teneris consuescere multum est.*

Caedi vero discentes, quamlibet et receptum sit et Chrysippus non improbet, minime velim. Primum, quia deforme atque servile est et certe, quod convenit, si aeta- 14
10 tem mutes, iniuria ; deinde, quod, si cui tam est mens inliberalis, ut obiurgatione non conrigatur, is etiam ad plagas ut pessima quaeque mancipia durabitur ; postremo, quod ne opus erit quidem hac castigatione, si adsiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc fere negligentia paeda- 15
15 gogorum sic emendari videtur, ut pueri non facere quae recta sunt cogantur sed, cum non fecerint, puniantur. Denique cum parvulum verberibus coegeris, quid iuveni facias cui nec adhiberi potest hic metus et maiora discenda sunt ? adde quod multa vapulantibus dictu de- 16
20 formia et mox verecundiae futura saepe dolore vel metu acciderunt qui pudor frangit animum et abicit atque ipsius lucis fugam et taedium dictat. Iam si minor in 17 eligendis custodum vel praeceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quae probra nefandi homines isto caedendi
25 iure abutantur, quam det aliis quoque nonnumquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac ; nimium est quod intellegitur. Quare hoc dixisse satis est : in aetatem infirmam et iniuriae obnoxiam nemini debet nimium licere.

*Book I., 12: An Plura Eodem Tempore Doceri Prima
Aetas Possit.*

- 1 Quaeri solet, an, etiamsi discenda sint haec, eodem tempore tamen tradi omnia et percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens nec corpus nec dies ipse sufficiat et, si maxime patiatur hoc aetas robustior, puerilis annos onerari non oporteat.
- 2 Sed non satis perspiciunt, quantum natura humani ingenii valeat, quae ita est agilis ac velox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum, in plura vero non eodem die modo, sed eodem temporis momento vim suam intendat.
- 3 An vero citharoedi non simul et memoriae et sono vocis et plurimis flexibus serviunt, cum interim alios nervos dextra percurrunt, alios laeva trahunt, continent, praebent, ne pes quidem otiosus certam legem temporis servat et haec pariter omnia? quid? nos agendi subita necessitate deprehensi nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio verborum, compositio, gestus, pronuntiatio, vultus, motusque desiderentur? quae si velut sub uno conatu tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum praesertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare. Ideo et stilus lectione requiescit et ipsius lectionis taedium vicibus levatur.
- 5 Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi potest, si per totum diem cuiuscumque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur, sicut in cibus, quorum diversitate reficitur stomachus et pluribus minore fastidio alitur.
- 6 Aut dicant isti mihi quae sit alia ratio discendi. Gram-

matico soli deserviamus, deinde geometrae tantum, omit-
 tamus interim quod didicimus? mox transeamus ad musi-
 cum, excidant priora? et cum Latinis studebimus litteris,
 non respiciamus ad Graecas et, ut semel finiam, nihil
 5 faciamus nisi novissimum? cur non idem suademus 7
 agricolis, ne arva simul et vineta et oleas et arbustum
 colant? ne pratis et pecoribus et hortis et alvearibus avi-
 busque accommodent curam? cur ipsi aliquid forensibus
 negotiis, aliquid desideriiis amicorum, aliquid rationibus
 10 domesticis, aliquid curae corporis, nonnihil voluptatibus
 cotidie damus? quarum nos una res quaelibet nihil inter-
 mittentis fatigaret. Adeo facilius est multa facere quam
 unum diu.

Illud quidem minime verendum est, ne laborem stu- 8
 15 diorum pueri difficiliter tolerant, neque enim ulla aetas
 minus fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentis
 prehendas. Nam et dociliora sunt ingenia, priusquam 9
 obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod intra
 biennium quam verba recte formare potuerunt, quamvis
 20 nullo instante, omnia fere locuntur; at noviciis nostris
 per quot annos sermo Latinus repugnat! Magis scias, si
 quem iam robustum instituere litteris coeperis, non sine
 causa dici παιδομαθεῖς eos qui in sua quidque arte optime
 faciant. Et patientior est laboris natura pueris quam 10
 25 iuvenibus. Videlicet ut corpora infantium nec casus quo
 in terram totiens deferuntur, tam graviter adfligit nec
 illa per manus et genua reptatio nec post breve tempus
 continui lus et totius diei discursus, quia pondus illis
 abest nec sese ipsi gravant; sic animi quoque, credo, quia
 30 minore conatu moventur nec suo nisu studiis insistunt, sed
 formandos se tantummodo praestant, non similiter fatigan-
 tur. Praeterea secundum aliam aetatis illius facilitatem 11
 velut simplicius docentes secuntur nec quae iam egerint
 metiuntur. Abest illis adhuc etiam laboris iudicium.

Porro, ut frequenter experti sumus, minus adfcit sensus fatigatio quam cogitatio.

- 12 Sed ne temporis quidem umquam plus erit, quia his aetatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stilum secedet, cum generabit ipse aliquid atque componet, tum 5 incohare haec studia vel non vacabit vel non libebit.
- 13 Ergo cum grammaticus totum occupare diem non possit nec debeat, ne discentis animum taedio avertat, quibus potius studiis haec temporum velut subsiciva donabi-
- 14 mus? nam nec ego consumi studentem in his artibus volo, 10 nec moduletur aut musicis notis cantica excipiat nec utique ad minutissima usque geometriae opera descendat; non comoedum in pronuntiando nec saltatorem in gestu facio; quae si omnia exigerem, subpeditabat tamen tem-
- pus. Longa est enim quae discit aetas, et ego non de 15 tardis ingeniis loquor. Denique cur in his omnibus quae discenda oratori futuro puto eminuit Plato, qui non contentus disciplinis quas praestare poterant Athenae, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Aegypti quoque sacerdotes adiit atque eorum arcana perdidicit? 20
- 16 Difficultatis patrocina praeteximus segnitiae. Neque enim nobis operis amor est, nec, quia sit honesta ac rerum pulcherrima eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum 17 et sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi et adquirant, dum sit locupletior aliquis sordidae 25 mercis negotiator et plus voci suae debeat praeco. Nec velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant
- 18 computaturum. Qui vero imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente conceperit, quique illam, ut ait non ignobilis tragicus, *reginam rerum orationem* ponet ante 30 oculos, fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo et contemplatione ac scientia petet perpetuum illum nec fortunae subiectum, facile persuadebit sibi, ut tempora quae spectaculis, campo, tesseris, otiosis denique

sermonibus, ne dicam somno et convivorum mora, con-
teruntur, geometrae potius ac musico impendat, quanto
plus delectationis habiturus quam ex illis ineruditis vo-
luptatibus. Dedit enim hoc providentia hominibus munus, 19
5 ut honesta magis iuvarent. Sed nos haec ipsa dulcedo
longius duxit.

Book II., 2: De Moribus et Officiis Praeceptoris.

Ergo cum ad eas in studiis viris pervenerit puer, ut 1
quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente con-
10 sequi possit, tradendus eius artis magistris erit, quorum
in primis inspicere mores oportebit. Quod ego non idcirco 2
potissimum in hac parte tractare sum adgressus, quia non
in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam
diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore, sed
15 quod magis necessariam eius rei mentionem facit aetas
ipsa discentium. Nam et adulti fere pueri ad hos prae- 3
ceptores transferuntur et apud eos iuvenes etiam facti per-
severant, ideoque, maior adhibenda tum cura est, ut et
teneriores annos ab iniuria sanctitas docentis custodiat et
20 ferociores a licentia gravitas deterreat. Neque vero sat 4
est summam praestare abtinentiam, nisi disciplinae seve-
ritate convenientium quoque ad se mores adstrinxerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos
animum ac succedere se in eorum locum a quibus sibi
25 liberi tradantur existimet. Ipse nec habeat vitia nec 5
ferat. Non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comi-
tas, ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus
ei de honesto ac bono sermo sit; nam quo saepius monue-
rit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus nec tamen
30 eorum quae emendanda erunt dissimulator, simplex in
docendo, patiens laboris, adsiduus potius quam inmodi-

- 6 cus. Interrogantibus libenter respondeat, non interro-
 gantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dic-
 tionibus nec malignus nec effusus, quia res altera taedium
 7 laboris, altera securitatem parit. In emendando quae con-
 rigenda erunt non acerbus minimeque contumeliosus; 5
 nam id quidem multos a proposito studendi fugat, quod
 8 quidam sic obiurgant quasi oderint. Ipse aliquid, immo
 multa cotidie dicat quae secum auditores referant. Licet
 enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione subpe-
 ditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox alit plenius prae- 10
 pueque eius praeceptoris quem discipuli, si modo recte
 sunt instituti, et amant et verentur. Vix autem dici pot-
 est, quanto libentius imitemur eos quibus favemus.
- 9 Minime vero permittenda pueris, ut fit apud plerosque,
 adsurgendi exultandique in laudando licentia; quin etiam 15
 iuvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet.
 Ita fiet, ut ex iudicio praeceptoris discipulus pendeat
 atque id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat.
- 10 Illa vero vitiosissima quae iam humanitas vocatur, invicem
 qualiacunque laudandi, cum est indecora et theatralis et 20
 severe institutis scholis aliena, tum studiorum pernicio-
 sissima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor,
 11 parata, quidquid effuderint, laude. Vultum igitur prae-
 ceptoris intueri tam qui audiunt debent quam ipse qui
 dicit: ita enim probanda atque improbanda discernent, 25
 12 sic stilo facultas continget, auditione iudicium. At nunc
 proni atque succincti ad omnem clausulam non exsurgunt
 modo, verum etiam excurrunt et cum indecora exulta-
 tione conclamant. Id mutuuum est et ibi declamationis
 fortuna. Hinc tumor et vana de se persuasio usque adeo, 30
 ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum a prae-
 13 ceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se
 quoque praeceptores intente ac modeste audiri velint;
 non enim iudicio discipulorum dicere debet magister sed

discipulus magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quae quisque et quomodo laudet et placere quae bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur qui recte iudicabunt.

5 Pueros adolescentibus permixtos sedere non placet 14 mihi. Nam etiamsi vir talis qualem esse oportet studiis moribusque praepositum, modestam habere potest etiam iuventutem: tamen vel infirmitas a robustioribus separanda est et carendum non solum crimine turpitudinis, 10 verum etiam suspicione. Haec notanda breviter existi- 15 mavi. Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse praeceptor ac schola, ne praeciendum quidem credo. Ac si quis est qui flagitia manifesta in eligendo filii praeceptore non vitet, iam hinc sciat cetera quoque quae ad utilitatem iu- 15 ventutis componere conamur, esse sibi hac parte omissa supervacua.

Book II., 3: An Protinus Praeceptore Optimo Sit Utendum.

Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda est 1 qui, etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non 20 tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquamdiu detinent, tamquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas praeceptoris cum ad intellectum atque ad imitationem faciliior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Qua in re 2 mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam, quanto 25 sit melius optimis imbui, quanta in eluendis, quae semel insederint, vitiis difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat et quidem dedocendi gravius ac prius quam docendi. Propter quod Timotheum, clarum 3 in arte tiliarum, ferunt duplices ab eis quos alius insti- 30 tuisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderen-

tur. Error tamen est in re duplex : unus, quod interim
 sufficere illos minores existimant et bono sane stomacho
 4 contenti sunt ; quae quamquam est ipsa reprehensione
 digna securitas, tamen esset utcumque tolerabilis, si eius
 modi praeceptores minus docerent, non peius ; alter ille 5
 etiam frequentior, quod eos qui ampliorem dicendi faculta-
 tem sint consecuti, non putant ad minora descendere,
 idque interim fieri, quia fastidiant praestare hanc inferio-
 5 ribus curam, interim quia omnino non possint. Ego por-
 ro eum, qui nolit, in numero praecipientium non habeo, 10
 posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo ;
 primum, quod eum qui eloquentia ceteris praestet, illa
 quoque per quae ad eloquentiam pervenitur, diligentis-
 6 sime percepisse credibile est. deinde, quia plurimum in
 praecipiendo valet ratio quae doctissimo cuique plenissi- 15
 ma est, postremo, quia nemo sic in maioribus eminet, ut
 eum minora deficiant. Nisi forte Iovem quidem Phidias
 optime fecit, illa autem quae in ornamentum operis eius
 accedunt, alius melius elaborasset ; aut orator loqui ne-
 sciet ; aut leviores morbos curare non poterit praestan- 20
 tissimus medicus.

7 Quid ergo ? non est quaedam eloquentia maior quam ut
 eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit ? Ego
 vero confiteor, sed hunc disertum praeceptorem prudentem
 quoque et non ignarum docendi esse oportebit, submitten- 25
 tem se ad mensuram discentis, ut velocissimus quisque, si
 forte iter cum parvulo faciat, det manum et gradum suum
 8 minuatur nec procedat ultra quam comes possit. Quid ? si
 plerumque accidit, ut faciliora sint ad intellegendum et
 lucidiora multo quae a doctissimo quoque dicuntur ? nam 30
 et prima est eloquentiae virtus perspicuitas et, quo quis
 ingenio minus valet, hoc se magis adtollere et dilatare
 conatur, ut statura brevis in digitos eriguntur et plura
 9 infirmi minantur. Nam tumidos et corruptos et tinnulos

et quocunque alio cacozeliae genere peccantes, certum habeo non virium sed infirmitatis vitio laborare, ut corpora non robore sed valetudine inflantur et recto itinere lassi plerumque devertunt. Erit ergo etiam obscurior,
5 quo quisque deterior.

Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum 10
potiorem in scholis eruditionem esse quam domi dicerem, libentius se prima studia tenerosque profectus ad imitationem condiscipulorum quae faciliior esset, erigere; quod
10 a quibusdam sic accipi potest, tamquam haec quam nunc tueor, sententia priori diversa sit. Id a me procul aberit; 11
namque ea causa vel maxima est, cur optimo cuique praeceptoris sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque melius instituti aut dicent, quod inutile non sit
15 imitari aut, si quid erraverint, statim conrigentur, at indoctus ille etiam probabit fortasse vitiosa et placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia quam moribus praestantissimus qui ad Phoenicis Homericis exemplum dicere ac facere doceat.

20

Book VI. : Prooemium.

Haec, Marcelle Vitori, ex tua voluntate maxime in-1
gressus, tum si qua ex nobis ad iuvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime paene etiam necessitate quadam officii delegati mihi sedulo laborabam; respiciens tamen
25 illam curam meae voluptatis, quod filio, cuius eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hereditatis videbar, ut, si me, quod aequum et optabile fuit, fata intercepissent, praeceptore tamen patre uteretur. At me fortuna 2
30 id agentem diebus ac noctibus festinantemque metu meae mortalitatis ita subito prostravit, ut laboris mei fructus ad

neminem minus quam ad me pertineret. Illum enim de quo summa conceperam et in quo spem unicam senectutis
3 reponebam, repetito vulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei, deis repugnantibus, credam? nam ita forte accidit, ut eum quoque librum⁵ quem de causis corruptae eloquentiae emisi, iam scribere adgressus ictu simili ferirer. Non igitur optimum fuit, infaustum opus, et quidquid hoc est in me infeliciū litterarum, super in maturum funus consumpturis viscera mea flammis inicere neque hanc impiam vivacitatem novis¹⁰
4 insuper curis fatigare? quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum, ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me alius usus vocis quam ut incusem deos superstes omnium meorum? nullam in terras despiciere providentiam tester; si non meo casu, cui¹⁵ tamen nihil obici, quam quod vivam, potest, at illorum certe quos utique inmeritos mors acerba damnavit, erepta prius mihi matre eorundem quae nondum expleto aetatis undevicesimo anno duos enixa filios, quamvis acerbissimis
5 rapta fatis, non infelix decessit? Ego vel hoc uno malo sic²⁰ eram adflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cum omni virtute quae in feminas cadit functa insanabilem adtulit marito dolorem, tum aetate tam puellari, praesertim meae comparata, potest et ipsa nu-
6 merari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstiti-²⁵ bus et, quod nefas erat, sed optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus praecipiti via effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum prior alterum ex duobus eruit
7 lumen. Non sum ambitiosus in malis nec augere lacrimarum causas volo, utinamque esset ratio minuendi.³⁰ Sed dissimulare qui possum, quid ille gratiae in vultu, quid incunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam substantiam placidae et, quod scio vix posse credi, iam tum altae mentis ostenderit; qualis amorem

quicumque alienus infans mereretur. Illud vero insidi-8
 antis, quo me validius cruciaret, fortunae fuit, ut ille mihi
 blandissimus me suis nutricibus, me aviae educanti, me
 omnibus qui sollicitare illas aetates solent, anteferet.
 5 Quapropter illi dolori quem ex matre optima atque om-
 nem laudem supergressa paucos ante mensis ceperam,
 gratulor. Minus enim est, quod flendum meo nomine
 quam quod illius gaudendum est. Vna post haec Quin-9
 tiliani mei spe ac voluptate nitebar et poterat sufficere
 10 solacio. Non enim flosculos, sicut prior, sed iam decimum
 aetatis ingressus annum, certos ac deformatos fructus osten-
 derat. Iuro per mala mea, per infelicem conscientiam, 10
 per illos manis, numina mei doloris, has me in illo vidisse
 virtutes ingenii, non modo ad percipiendas disciplinas,
 15 quo nihil praestantius cognovi plurima expertus, studiique
 iam tum non coacti (sciunt praeceptores) sed probitatis,
 pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus posset hinc
 esse tanti fulminis metus, quod observatum fere est cele-
 rius occidere festinatam maturitatem et esse nescio quam,
 20 quae spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra
 quam homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa 11
 fortuita aderant omnia, vocis iucunditas claritasque, oris
 suavitas et in utracunque lingua, tamquam ad eam demum
 natus esset, expressa proprietates omnium litterarum. Sed
 25 haec spes adhuc; illa maiora, constantia, gravitas, contra
 dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo qua
 medicorum admiratione mensium octo valetudinem tulit?
 ut me in supremis consolatus est? quam etiam deficiens
 iamque non noster ipsum illum alienatae mentis errorem
 30 circa scholas ac litteras habuit? Tuosne ego, o meae 12
 spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum
 vidi? tuum corpus frigidum, exsanguis complexus animam
 recipere auramque communem haurire amplius potui?
 dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationi-

13 bus. Tene consulari nuper adoptione ad omnium spes
honorum patris admotum, te avunculo praetori generum
destinatum, te, avitae eloquentiae candidatum superstes
parens tantum ad poenas amisi? Et si non cupido lucis,
certe patientia vindicet te reliqua mea aetate. Nam frustra 5
mala omnia ad crimen fortunae relegamus. Nemo nisi
14 sua culpa diu dolet. Sed vivimus et aliqua vivendi ratio
quaerenda est, credendumque doctissimis hominibus qui
unicum adversorum solacium litteras putaverunt. Si quan-
do tamen ita resederit praesens impetus, ut aliqua tot 10
luctibus alia cogitatio inseri possit, non iniuste petierim
morae veniam. Quis enim dilata studia miretur quae
potius non abrupta esse mirandum est? tum, si qua
fuerint minus effecta eis quae levius adhuc afflicti coe-
peramus, imperitanti fortunae remittantur quae, si quid 15
mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit, ut non
extinxerit, debilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos
contumacius erigamus, quod illam ut preferre nobis diffi-
cile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversus
me reliquit, et infelicem quidem sed certissimam tamen 20
adtulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem con-
sulere nostrum laborem vel propter hoc aequum est, quod
in nullum iam proprium usum perseveramus, sed omnis
haec cura alienas utilitates, si modo quid utile scribimus,
spectat. Nos miseri sicut facultates patrimonii nostri ita 25
hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus.

Book X., 1: De Copia Verborum.

1 Sed haec eloquendi praecepta, sicut cognitioni sunt
necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis
firma quaedam facilitas quae apud Graecos $\xi\xi\epsilon$ nominatur, 30
accesserit; ad quam scribendo plus an legendo an dicendo

conferatur, solere quaeri scio. Quod esset diligentius nobis
 examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse
 contenti. Verum ita sunt inter se conexas et indiscretas
 omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in ceteris
 5 laboratum. Nam neque solida atque robusta fuerit un-
 quam eloquentia, nisi multo stilo viris acceperit, et citra
 lectionis exemplum labor ille carens rectore fluitabit; et
 qui sciet quo quaeque sint modo dicenda, nisi tamen in
 procinctu paratamque ad omnis casus habuerit eloquen-
 10 tiam, velut clausis thesauris incubabit. Non autem ut
 quidque praecipue necessarium est, sic ad efficiendum
 oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certe cum
 sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante
 omnia est atque hinc initium eius artis fuisse mani-
 15 festum est; proximum deinde imitatio, novissimum scri-
 bendi quoque diligentia. Sed ut perveniri ad summa
 nisi ex principiis non potest, ita procedente iam opere
 etiam minima incipiunt esse quae prima sunt. Verum
 nos non, quomodo instituendus orator, hoc loco dicimus
 20 (nam id quidem aut satis aut certe uti potuimus dictum
 est), sed athleta qui omnis iam perdidicerit a praeceptore
 numeros, quo genere exercitationis ad certamina praepa-
 randus sit. Igitur eum qui res invenire et disponere sciet,
 verba quoque et eligendi et conlocandi rationem percepe-
 25 rit, instruamus qua ratione quod didicerit facere quam
 optime, quam facillime possit.

Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quaedam
 5 parandae quibus uti, ubicunque desideratum erit, possit?
 Eae constant copia rerum ac verborum. Sed res propriae
 6 sunt cuiusque causae aut paucis communes, verba in uni-
 versas paranda; quae si rebus singulis essent singula,
 minorem curam postularent, nam cuncta sese cum ipsis
 protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut
 30 magis propria aut magis ornata aut plus efficientia aut

melius sonantia, debent esse non solum nota omnia sed in promptu atque, ut ita dicam, in conspectu, ut, cum se iudicio dicentis ostenderit, facilis ex his optimorum sit
7 electio. Et quae idem significarent solitos scio ediscere quo facilius et occurreret unum ex pluribus et, cum
5 essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repetitionis gratia sumerent aliud quod idem intellegi posset. Quod cum est puerile et cuiusdam infelicis operae tum etiam utile parum; turbam tantum modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum
10 quodque.

8 Nobis autem copia cum iudicio paranda est vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed quod
15 quoque loco sit aptissimum. Omnibus enim fere verbis praeter pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem iamborum veterisque comoediae etiam in illis saepe laudantur, sed nobis nostrum opus intueri sat est. Omnia verba, exceptis de qui-
20 bus dixi, sunt alicubi optima; nam et humilibus interim et vulgaribus est opus et quae nitidiore in parte videntur
10 sordida, ubi res poscit, proprie dicuntur. Haec ut sciamus atque eorum non significationem modo sed formas etiam mensurasque norimus, ut, ubicunque erunt posita,
25 convenient, nisi multa lectione atque auditione adsequi nullo modo possumus, cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quaedam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate
30 caruerunt. Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut 'ensis' et 'gladius'; alia vero etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς

quasi tamen ad eundem intellectum feruntur, ut ‘ferrum’ et ‘mucro.’ Nam per abusionem sicarios etiam omnis vo- 12
 camus qui caedem telo quocumque commiserunt. Alia cir-
 cuitu verborum plurimum ostendimus, quale est: *Et pressi*
 5 *copia lactis.* Plurima vero mutatione figuramus: ‘Scio,’
 ‘Non ignoro’ et ‘Non me fugit’ et ‘Non me praeterit’ et
 ‘Quis nescit?’ et ‘Nemini dubium est.’ Sed etiam ex prox- 13
 imo mutuari licet. Nam et ‘intellego’ et ‘sentio’ et ‘video’
 saepe idem valent quod ‘scio.’ Quorum nobis ubertatem
 10 ac divitias dabit lectio, ut non solum quomodo occurrent
 sed etiam quomodo oportet utamur. Non semper enim 14
 haec inter se idem faciunt; nec sicut de intellectu animi
 recte dixerim ‘video,’ ita de visu oculorum ‘intellego,’ nec
 ut ‘mucro’ gladium sic mucronem ‘gladius’ ostendit. Sed 15
 15 ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum
 gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium, quae-
 cunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis
 quae traduntur artibus, cum eo qui discit perductus est,
 ut intellegere ea sine demonstrante et sequi iam suis viri-
 20 bus possit, quia quae doctor praecepit, orator ostendit.

Alia vero audientes, alia legentes magis adiuvant. Ex- 16
 citat qui dicit spiritu ipso, nec imagine et ambitu rerum
 sed rebus incendit. Vivunt omnia enim et moventur,
 excipimusque nova illa velut nascentia cum favore ac
 25 sollicitudine. Nec fortuna modo iudicii sed etiam ipso-
 rum qui orant periculo adficimur. Praeter haec vox, 17
 actio decora, accommodata, ut quisque locus postulabit,
 pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio et, ut semel
 dicam, pariter omnia docent. In lectione certius iudi-
 30 cium quod audienti frequenter aut suus cuique favor aut
 ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, 18
 et velut tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis
 credere, cum interim et vitiosa pluribus placent, et a
 conrogatis laudantur etiam quae non placent. Sed e con- 19

trario quoque accidit, ut optime dictis gratiam prava iudicia non referant. Lectio libera est nec actionis impetu transeurrit, sed repetere saepius licet, sive dubites sive memoriae adfigere velis. Repetamus autem et tractemus, et ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus quo facilius digerantur, ita lectio non cruda sed multa iteratione mollita et velut confecta memoriae imitationique tradatur.

20 Ac diu non nisi optimus quisque et qui credentem sibi minime fallat legendus est, sed diligenter ac paene ad scribendi sollicitudinem, nec per partis modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, praecipue oratio cuius virtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Saepe enim praeparat, dissimulat, insidiatur orator, eaque in prima parte actionis dicit quae sunt in summa profutura. Itaque suo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus; ideoque erunt 22 cognitio omnibus repetenda. Illud vero utilissimum, nosse eas causas quarum orationes in manus sumpserimus et, quotiens continget, utrinque habitas legere actiones: ut Demosthenis atque Aeschinis inter se contrarias, et Servii Sulpicii atque Messalae quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter, et Pollionis et Cassii reo Asprenate aliasque plurimas. Quin etiam si minus pares videbuntur aliquae tamen ad cognoscendam litium quaestionem recte 25 requirentur, ut contra Ciceronis orationes Tuberonis in Ligarium et Hortensii pro Verre. Quin etiam, easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam de domo Ciceronis dixit Calidius et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius 30 Celsus falso existimat, et Pollio et Messala defenderunt eosdem, et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Laelii orationes ferebantur. Neque id statim legenti persuasum sit, omnia

quae optimi auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam
 et labuntur aliquando et oneri cedunt et indulgent ingeni-
 orum suorum voluptati, nec semper intendunt animum,
 nonnumquam fatigantur, cum Ciceroni dormire interim
 5 Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse videatur.
 Summi enim sunt, homines tamen, acciditque his qui, 25
 quidquid apud illos reppererunt, dicendi legem putant, ut
 deteriora imitentur, (id enim est facilius) ac se abunde
 similis putent, si vitia magnorum consequantur. Modesto 26
 10 tamen et circumspecto iudicio de tantis viris pronuntian-
 dum est, ne, quod plerisque accidit, damnent quae non
 intellegunt. Ac si necesse est in alteram errare partem,
 omnia eorum legentibus placere quam multa displicere
 maluerim.

15 Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem 27
 poetarum, multique eius iudicium secuntur, neque in-
 merito. Namque ab his in rebus spiritus et in verbis sub-
 limitas et in adfectibus motus omnis et in personis decor
 petitur, praecipueque velut adtrita cotidiano actu forensi
 20 ingenia optime rerum talium blanditia reparantur. Ideo-
 que in hac lectione Cicero requiescendum putat. Memi- 28
 nerimus tamen, non per omnia poetas esse oratori sequen-
 dos nec, libertate verborum nec licentia figurarum; poet-
 icam ostentationi comparatam et praeter id quod solam
 25 petit voluptatem eamque etiam fingendo non falsa modo
 sed etiam quaedam incredibilia sectatur, patrocínio quoque
 aliquo iuvari: quod adligata ad certam pedum necessita- 29
 tem non semper uti propriis possit, sed depulsa recta via
 necessario ad eloquendi quaedam deventicula confugiat,
 30 nec mutare quaedam modo verba sed extendere, conri-
 pere, convertere, dividere cogatur; nos vero armatos stare
 in acie et summis de rebus decernere et ad victoriam niti.
 Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim, sed ful- 30
 gorem in us esse qui terreat, qualis est ferri, quo mens

simul visusque praestringitur, non qualis auri argentique, imbellis et potius habenti periculosus.

- 31 Historia quoque alere oratorem quodam uberi iucundoque suco potest, verum et ipsa sic est legenda, ut sciamus, plerasque eius virtutes oratori esse vitandas. Est enim 5 proxima poetis et quodam modo carmen solutum et scribitur ad narrandum, non ad probandum; totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur; ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium 10
- 32 evitat. Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitatis quae nihil apud auris vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus iudicem et saepius ineruditum captanda nobis est, neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum qui non speciem exposi- 15
- 33 tionis sed fidem quaerit. Adde quod M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utilis oratori putat, quamquam illum *bellicum canere*, huius ore *Musas esse locutas* existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnumquam nitore, dum in his de quibus erit 20 quaestio meminerimus, non athletarum toris sed militum lacertis opus esse, nec versicolore illam qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forenses pulve-
- 34 rem facere. Est et alius ex historiis usus et is quidem maximus, sed non ad praesentem pertinens locus, ex cog- 25 nitione rerum exemplorumque quibus in primis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expectet a litigatore, sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora quod ea sola criminibus odii et gratiae vacant. 30
- 35 A philosophorum vero lectione ut essent multa nobis petenda, vitio factum est oratorum qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam et de iustis, honestis, utilibus, iisque quae sint istis contraria, et de rebus divinis

maxime dicunt et argumentantur acriter Stoici, et altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optime Socratici praeparant. Sed his quoque adhibendum est 36 simile iudicium, ut etiam cum in rebus versemur isdem, 5 non tamen eandem esse condicionem sciamus litium ac disputationum, fori et auditorii, praeceptorum et periculorum.

Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis 37 in legendo iudicemus, ut id quoque adiungamus operi qui 10 sint legendi, quae in auctore quoque praecipua virtus. Sed persequi singulos infiniti fuerit operis. Quippe cum in 38 Bruto M. Tullius tot milibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur et tamen de omnibus aetatis suae, exceptis Caesare atque Marcello, silentium egerit: quis 15 erit modus, si et illos et qui postea fuerunt et Graecos omnis persequamur? Fuit igitur brevitatis illa tutissima 39 quae est apud Livium in epistola ad filium scripta, *Legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus*. Non est tamen 40 20 dissimulanda nostri quoque iudicii summa. Paucos enim vel potius vix ullum ex his qui vetustatem pertulerunt existimo posse reperiri, quin iudicium adhibentibus adlaturus sit utilitatis aliquid, cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem sed arte carentibus, plurimum fateatur adiutum. Nec multo aliud de 25 novis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens 41 potest qui ne minima quidem alicuius certe fiducia partis memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur et citius nos dimittet, 30 quam ut eius nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non quidquid ad aliquam partem scientiae pertinet, protinus ad faciendam etiam phrasin de qua loquimur accommodatum.

Verum antequam de singulis loquar, pauca in universum

43 de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos
 veteres legendos putant neque in ullis aliis esse naturalem
 eloquentiam et robur viris dignum arbitrantur; alios recens
 haec lascivia deliciaeque et omnia ad voluptatem multi-
 44 tudinis imperitae composita delectant. Ipsorum etiam qui
 rectum dicendi genus sequi volunt alii pressa demum et
 tenuia et quae minimum ab usu cotidiano recedant, sana
 et vere Attica putant, quosdam elatior ingenii vis et magis
 concitata et plena spiritus capit; sunt etiam lenis et nitidi
 et compositi generis non pauci amatores. De qua diffe- 10
 rentia disseram diligentius, cum de genere dicendi quae-
 rendum erit. Interim summatim, quid et a qua lectione
 petere possint qui confirmare facultatem dicendi volent,
 45 adtingam. Paucos (sunt enim eminentissimi) excerpere in
 animo est. Facile est autem studiosis qui sint his simil- 15
 limi iudicare; ne quisquam queratur, omissos forte quos
 ipse valde probet. Fateor enim pluris legendos esse quam
 qui a me nominabuntur. [. . .]

Scriptores Romani.

85 Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus 20
 est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos *Vergilius*
 auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis
 poetarum Graecorum nostrorumque haud dubie proximus.
 86 Vtor enim verbis eisdem quae ex Afro Domitio iuvenis ex-
 cepi qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime 25
 accedere, ‘Secundus,’ inquit, ‘est Vergilius, propior ta-
 men primo quam tertio.’ Et hercule ut illi naturae cae-
 lesti atque immortalis cesserimus, ita curae et diligentiae
 vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, et
 quantum eminentibus vincimur, fortasse aequalitate pen- 30
 87 samus. Ceteri omnes longe sequentur. Nam *Macer* et

Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiae faciant, elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. *Atacinus Varro* in eis per quae nomen est adsecutus, interpret operis alieni, non
 5 spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. *Ennium* sicut sacros vetustate lucos ad- 88 remus in quibus grandia et antiqua robora iam non tantam habent speciem quantam religionem. Propiores alii atque ad hoc de quo loquimur magis utiles. Lascivus quidem
 10 in herois quoque *Ovidius* et nimium amator ingenii sui, laudandus tamen in partibus. *Cornelius* autem *Severus*, 89 etiamsi sit versificator quam poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscrip-
 15 sisset, vindicaret sibi iure secundum locum. *Serranum* consummari mors inmatura non passa est, puerilia tamen eius opera et maximam indolem ostendunt et admirabilem praecipue in aetate illa recti generis voluntatem. Multum 90
 in *Valerio Flacco* nuper amisimus. Vehemens et poeticum ingenium *Saleii Bassi* fuit, nec ipsum senectute maturuit.
 20 *Rabirius* ac *Pedo* non indigni cognitione, si vacet. *Luca- nus* ardens et concitatus et sententiis clarissimus et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitan-
 25 dus. Hos nominavimus, quia *Germanicum Augustum* ab 91 institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque dis-
 visum est esse eum maximum poetarum. Quid tamen his ipsis eius operibus, in quae donato imperio iuvenis seces-
 serat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris prae-
 stantius? quis enim caneret bella melius quam qui sic gerit? quem praesidentes studiis deae propius audirent?
 30 cui magis suas artis aperiret familiare numen *Minerva*? dicent haec plenius futura saecula, nunc enim ceterarum 92
 fulgore virtutum laus ista praestringitur. Nos tamen sacra litterarum colentes feras, Caesar, si non tacitum hoc prae-
 terimus et Vergiliano certe versu testamur :

Inter victrices hederam tibi serpere laurus.

93 Elegia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor *Tibullus*. Sunt qui *Propertium* malint. *Ovidius* utroquo lascivior, sicut durior *Gallus*. Satira quidem tota nostra est, in qua primus in-
5 signem laudem adeptus *Lucilius* quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis
94 auctoribus sed omnibus poetis praeferre non dubitent. Ego quantum ab illis tantum ab *Horatio* dissentio qui, *Lucilium* ‘fluere lutulentum et esse aliquid quod tollere possis,’
10 putat. Nam eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abunde salis. Multum eo est tersior ac purus magis *Horatius* et, nisi labor eius amore, praecipuus. Multum et verae gloriae quamvis uno libro *Persius* meruit.
95 Sunt clari hodieque et qui olim nominabuntur. Alterum 15 illud etiam prius satirae genus sed non sola carminum varietate mixtum condidit *Terentius Varro*, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae
20 96 conlaturus quam eloquentiae. Iambus non sane a Romanis celebratus est ut proprium opus, sed aliis quibusdam interpositus: cuius acerbitas in *Catullo*, *Bibaculo*, *Horatio*, quamquam illi epodos intervenit, reperietur. At lyricorum idem *Horatius* fere solus legi dignus. Nam et
25 insurgit aliquando et plenus est iucunditatis et gratiae et variis figuris et verbis felicissime audax. Si quem adicere velis, is erit *Caesius Bassus* quem nuper vidimus, sed eum
97 longe praecedunt ingenia viventium. Tragoediae scriptores veterum *Accius* atque *Pacuvius* clarissimi gravitate
30 sententiarum, verborum pondere, auctoritate personarum. Ceterum nitor et summa in excolendis operibus manus magis videri potest temporibus quam ipsis defuisse. Virium tamen *Accio* plus tribuitur; *Pacuvium* videri doctio-

rem qui esse docti adfectant volunt. Iam *Varii* Thyestes 98
 cuilibet Graecarum comparari potest. *Ovidii* Medea videretur mihi ostendere, quantum ille vir praestare potuerit, si ingenio suo imperare quam indulgere maluisset. Eorum
 5 quos viderim longe princeps *Pomponius Secundus* quem senes quidem parum tragicum putabant, eruditione ac nitore praestare confitebantur. In comoedia maxime 99
 claudicamus, licet Varro ‘Musas,’ Aelii Stilonis sententia, ‘Plautino’ dicat ‘sermone locuturas fuisse, si Latine loqui
 10 vellent,’ licet *Caecilium* veteres laudibus ferant, licet *Terentii* scripta ad Scipionem Africanum referantur, quae tamen sunt in hoc genere elegantissima et plus adhuc habitura gratiae, si intra versus trimetros stetissent. Vix levem conse- 100
 quimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, cum
 15 eam ne Graeci quidem in alio genere linguae suae obtinuerint. Togatis excellit *Afranius*; utinam non inquinasset argumenta puerorum foedis amoribus mores suos fassus.

At non historia cesserit Graecis, nec opponere Thucydi- 101
 20 di *Sallustium* verear. Neque indignetur sibi Herodotus aequari *T. Livium*, cum in narrando mirae iucunditatis clarissimique candoris, tum in contionibus supra quam enarrari potest eloquentem; ita quae dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata sunt; adfectus quidem,
 25 praecipueque eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque inmortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur *Servilius Nonianus*, ‘pares eos magis quam similes,’ qui et ipse a nobis
 30 auditus est, clarus vi ingenii et sententiis creber sed minus pressus quam historiae auctoritas postulat. Quam 103
 paulum aetate praecedens eum *Bassus Aufidius* egregie, utique in libris belli Germanici, praestitit genere ipso, probabilis in omnibus, in quibusdam suis ipse viribus mi-

- 104 nor. Superest adhuc et exornat aetatis nostrae gloriam vir saeculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intellegitur. Habet amatores nec inmerito *Cremati* libertas, quamquam circumcisis quae dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum et audaces sententias depre- 5 hendas etiam in his quae manent. Sunt et alii scriptores boni, sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.
- 105 Oratores vero vel praecipue Latinam eloquentiam parem facere Graecae possint. Nam *Ciceronem* cuicumque 10 eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro, quantam mihi concitem pugnam, cum praesertim non sit id propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore; neque enim adtinet, cum Demosthenem in primis legendum vel edi-
- 106 scendum potius putem. Quorum ego virtutes plerasque 15 arbitror similis, consilium, ordinem, dividendi, praeparandi, probandi rationem, denique quae sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille hic copiosior; ille concludit astrictius, hic latius; pugnat ille acumine semper, hic frequenter et pondere; illi nihil de- 20 trahi potest, huic nihil adici; curae plus in illo, in hoc
- 107 naturae. Salibus certe et commiseratione qui duo plurimum in adfectibus valent, vincimus. Et fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit; sed et nobis illa quae Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minus permiserit. 25 In epistulis quidem, quamquam sunt utriusque, dialogisve,
- 108 quibus nihil ille, nulla contentio est. Cedendum vero in hoc, quod et prior fuit et ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse 30 vim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis.
- 109 Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius omnis ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate.

Non enim ‘pluvias,’ ut ait Pindarus, ‘aquas conligit, sed vivo gurgite exundat,’ dono quodam providentiae genitus in quo totas viris suas eloquentia experiretur. Nam 110 quis docere diligentius, movere vehementius potest? cui tanta umquam iucunditas adfuit? ut ipsa illa quae extorquet, impetrare eum credas, et cum transversum vi sua iudicem ferat: tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Iam in omnibus quae dicit, tanta auctoritas inest, ut dis- 111 sentire pudeat, nec advocati studium sed testis aut iudicis adferat fidem; cum interim haec omnia quae vix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt inlaborata et illa qua nihil pulchrius auditum est oratio prae se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non in- 112 merito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus est, apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum, ille se profecisse sciat cui Cicero valde placebit. Multa in *Asi-* 113 *nio Pollione* inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam etiam nimia videatur, et consilii et animi satis; a nitore et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit saeculo prior. At *Messala* nitidus et candidus et quodam modo praeferens in dicendo nobilitatem suam, viribus minor. *C.* vero *Caesar* si foro tantum vacasset, 114 non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse quo bellavit adpareat; exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenii in *Caelio* et praecipue in accu- 115 sando multa urbanitas, dignusque vir cui et mens melior et vita longior contigisset. Inveni qui *Calvum* praeferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse, sed est et sancta et gravis oratio et custodita et frequenter vehe-

mens quoque. Imitator autem est Atticorum, fecitque
 illi properata mors iniuriam, si quid adiecturus sibi, non
 116 si quid detractus fuit. Et *Servius Sulpicius* insignem
 non inmerito famam tribus orationibus meruit. Multa,
 si cum iudicio legatur, dabit imitatione digna *Cassius* 5
Severus, qui si ceteris virtutibus colorem et gravitatem
 orationis adiecisset, ponendus inter praecipuos foret.
 117 Nam et ingenii plurimum est in eo et acerbitas mira, et
 urbanitas et vis summa, sed plus stomacho quam consilio
 dedit. Praeterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo 10
 118 ipsa ridicula est. Sunt alii multi disertis quos persequi
 longum est. Eorum quos viderim *Domitius Afer* et *Iulius*
Africanus longe praestantissimi. Arte ille et toto genere
 dicendi praefendus et quem in numero veterum habere
 non timeas; hic concitator sed in cura verborum nimius 15
 et compositione nonnumquam longior et translationibus
 119 parum modicus. Erant clara et nuper ingenia. Nam et
Trachalus plerumque sublimis et satis apertus fuit et quem
 velle optima crederes, auditus tamen maior; nam et vocis,
 quantam in nullo cognovi, felicitas et pronuntiatio vel 20
 scenis suffectura et decor, omnia denique ei quae sunt
 extra superfuerunt: et *Vibius Crispus* compositus et iu-
 cundus et delectationi natus, privatis tamen causis quam
 120 publicis melior. *Iulio Secundo*, si longior contigisset
 aetas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros 25
 foret. Adiecisset enim atque adiciebat ceteris virtutibus
 suis quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo
 magis pugnax et saepius ad curam rerum ab elocutione
 121 respiceret. Ceterum interceptus quoque magnum sibi
 vindicat locum: ea est facundia, tanta in explicando quod 30
 velit gratia, tam candidum et lenae et speciosum dicendi
 genus, tanta verborum etiam quae adsumpta sunt proprie-
 tas, tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.
 122 Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam

eos qui nunc vigent materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus inlustratur forum, ingenia. Namque et consummati iam patroni veteribus aemulantur et eos iuvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur
5 industria.

Supersunt qui de philosophia scripserunt, quo in genere 123 paucissimos adhuc eloquentis litterae Romanae tulerunt. Idem igitur *M. Tullius* qui ubique, etiam in hoc opere Platonis aemulus extitit. Egregius vero multoque quam
10 in orationibus praestantior *Brutus* suffecit ponderi rerum; scias eum sentire quae dicit. Scripsit non parum multa 124 *Cornelius Celsus*, Sextios secutus, non sine cultu ac nitore. *Plautus* in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis levis quidem, sed non iniucundus tamen auctor est *Catius*.
15 Ex industria *Senecam* in omni genere eloquentiae distuli 125 propter vulgatam falso de me opinionem qua damnare eum et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendo.
20 Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. 126 Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus praeferrere non sinebam quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis placere se in dicendo posse eis quibus illi placent diffideret. Amabant autem
25 eum magis quam imitabantur tantumque ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optan- 127 dum, parvis ac saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia et ad ea se quisque dirigebat effingenda quae poterat; deinde cum se iactaret eodem modo
30 dicere, *Senecam* infamabat. Cuius et multae alioqui et 128 magnae virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum

129 materiam. Nam et orationes eius et poemata et epistulae
et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egre-
gus tamen vitiorum insectator fuit. Multae in eo clarae-
que sententiae, multa etiam morum gratia legenda, sed
in eloquendo corrupta pleraque atque eo perniciosissima 5
quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio
130 dixisse, alieno iudicio. Nam si obliqua contempsisset, si
prava non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum
pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu
potius eruditorum quam puerorum amore comprobaretur. 10
131 Verum sic quoque iam robustis et severiore genere satis
firmatis legendus vel ideo, quod exercere potest utrimque
iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa
etiam admiranda sunt, eligere modo curae sit, quod
utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura quae 15
meliora vellet: quod voluit, effecit.

TACITVS

P. CORNELIUS TACITVS was born about 55 A.D., probably in northern Italy. He seems to have received his education in Rome, where he came under the influence of Quintilian, then in the zenith of his fame, and of the illustrious orators M. Aper and I. Secundus, whom he immortalized in the *Dialogus de Oratoribus*, his earliest work, published in the reign of Titus (79–81). In 78 he married the daughter of Agricola, whose biography he wrote twenty years later. Tacitus began his long official career under Vespasian, was consul in 97 and proconsul of Asia Minor about 112, in the reign of Trajan. The year of his death is unknown, but it was probably not later than 120 A.D.

As we learn from the letters of the younger Pliny, his intimate friend, he had a great reputation as an orator at an early age, but none of his speeches, though doubtless published, have been preserved.

After the death of Domitian (96) he seems to have devoted all his leisure to historical composition.

The *Agricola* and *Germania* appeared in 98, the *Historiae* between 105 and 109, and the *Annales* about 115.

Of the *Histories*, which dealt with the reigns of Galba, Otho, Vitellius, Vespasian, Titus, and Domitian, only the first four books, and a part of the fifth, comprising the narrative of the year 69–70, have come down to us.

The *Annals* began with the death of Augustus and ended with the assassination of Nero. Only Books I.–IV., parts of V. and VI. and XI.–XVI., are preserved; the story of the reign of Caligula, the beginning of that of Claudius, and the close of Nero's being lost.

Tacitus is unquestionably the greatest of Roman historians. As an analytic observer of human character and motives he is only equalled by Thucydides, and as a stylistic artist he has perhaps no superior in any literature. The pictures which he has drawn have impressed themselves indelibly upon the imagination of the world,

a result due in no small part to the consummate dramatic skill with which his characters are made to unfold themselves. The trustworthiness of Tacitus has in modern times been frequently impugned, and it must be admitted that his austere temperament and an intense indignation, caused by the contemplation of past servitude, cruelty, and degeneration, prevented him from impartially distributing light and shade. But sombre as is the background of his historical canvas, crushing as is his unmatched power of innuendo, he nevertheless spared no effort to get access to all the sources of information which lay in profusion around him, and, as a result, his narrative, though one-sided, is essentially true, honest, and reliable.

Of exhaustive commentaries to his works may be mentioned: *Dialogus*, by Gudeman, Boston, 1894, pp. 584; *Germania* (1894), *Agricola* (1898), *Annals*, Vol. I.² (1896), II. (1891), by Furneaux, Oxford; *Histories*, by Spooner, London, 1891.

TACITVS

Dialogus de Oratoribus: Aper's Defence of Oratory.

‘Securus sit,’ inquit Aper, ‘et Saleius Bassus et quis-5
quis alius studium poeticae et carminum gloriam fovet,
cum causas agere non possit. Ego enim, quatenus ar-
bitrum litis huius inveni, non patiar Maternum socie-
5 tate plurium defendi, sed ipsum solum apud nos arguam,
quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam qua pa-
rere simul et tueri amicitias, adsciscere necessitudines,
complecti provincias possit, omittit studium, quo non aliud
in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius vel ad vo-
10 luptatem dulcius vel ad dignitatem amplius vel ad urbis
famam pulchrius vel ad totius imperii atque omnium gen-
tium notitiam inlustrius excogitari potest. Nam si ad
utilitatem vitae omnia consilia factaque nostra dirigenda
sunt, quid est tutius quam eam exercere artem qua semper
15 armatus praesidium amicis, opem alienis, salutem pericli-
tantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro
feras, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac
potestate munitus? cuius vis et utilitas rebus prospere
fluentibus aliorum perfugio et tutela intellegitur: sin pro-
20 prium periculum increpuit, non hercule lorica et gladius
in acie firmiter munimentum quam reo et periclitanti elo-
quentia, praesidium simul ac telum quo propugnare pariter
et incessere sive in iudicio vel in senatu sive apud princi-

pem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus et minax disertam quidem, sed inexercitatum et eius modi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contra dicturum Maternum meum arbitror.

- 6 'Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo cuius iucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus ac prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniae, non orbitati, non officii alicuius administrationi, sed sibi ipsi dari? ipsos quin immo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. Vllane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas quam spectare homines veteres et senes et totius urbis gratia subnixos in summa rerum omnium abundantia confitentes, id quod optimum sit se non habere? iam vero qui togatorum comitatus et egressus! quae in publico species! quae in iudiciis veneratio! quod gaudium consurgendi adsistendique inter tacentes et in unum conversos! coire populum et circumfundi coronam et accipere adfectum, quemcumque orator induerit! vulgari dicentium gaudia et imperitorum quoque oculis exposita percenseo: illa secretiora et tantum ipsis orantibus nota maiora sunt. Sive accuratam meditatamque profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi adtulerit, ipsa sollicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucunditas est; nam in ingenio quoque, sicut

in agro, quamquam quae seruntur atque elaborantur grata, gratiora tamen quae sua sponte nascuntur.

‘Equidem, ut de me ipse fatear, non eum diem laetior rem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo
5 novus et in civitate minime favorabili natus quaesturam aut tribunatum aut praeturam accepi quam eos quibus mihi pro mediocritate huius quantulaecumque in dicendo facultatis aut apud patres reum prospere defendere aut apud
10 centumviros causam aliquam feliciter orare aut apud principem ipsum illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascendere videor, tum habere quod, si non in animo oritur, nec codicillis datur nec cum gratia venit. Quid? fama et laus cuius artis cum oratorum
15 gloria comparanda est? quid? non inlustres sunt in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes vacuos et adulescentis quibus modo recta est indoles et bona spes sui? quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos saepius vulgus quoque
20 imperitum et tunicatus hic populus transeuntis nomine vocat et digito demonstrat? advenae quoque et peregrini iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem adtigerunt, requirunt ac velut adgnosceri concupiscunt.

25 ‘Ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus quam remotis et oblitteratis exemplis utor) non minores esse in extremis partibus terrarum quam Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. Nec hoc illis
30 alterius bis, alterius ter milies sestertium praestat, quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse, sed ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint, sed

haec, ut supra dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus. Nam quo sordidius et abiectius nati sunt quoque notabilior paupertas et angustiae rerum nascentis eos circumsteterunt, eo clariora et ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem 5 inlustriora exempla sunt, quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia agunt feruntque 10 cuncta atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intellegit ceteros quidem amicos suos iis niti quae ab ipso acceperint quaeque et ipsis accumulare et in alios congerere promptum sit, Marcellum autem et 15 Crispum adtulisse ad amicitiam suam quod non a principe acceperint nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum optinent imagines ac tituli et statuae quae neque ipsa tamen negleguntur, tam hercule quam divitiae et opes, quas facilius invenies qui vituperet quam qui fastidiat. 20 His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus qui se ab ineunte aetate causis forensibus et oratorio studio dederunt.

- 9 ‘Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt; voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consecuntur. Licet haec ipsa et quae deinceps dicturus sum auris tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Iason diserte loquitur? 30 quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? quis Saleium nostrum, egregium poetam vel, si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem, deducit aut salutatur aut prosequitur? nempe si amicus eius, si propinquus, si

denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret aut ad te, Materne, non quia poeta es, neque ut pro eo versus facias, hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi, quorum tamen hic
 5 exitus est, ut cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur audire, et ne id quidem gratis; nam et domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit.
 10 Et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecerta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem, nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed
 15 clamorem vagum et voces inanis et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se
 20 ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem! adice quod poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est in solitudinem secedendum est.
 25

‘Ne opinio quidem et fama cui soli serviunt et quod
 10 unum esse pretium omnis laboris sui fatentur, aequae poetas quam oratores sequitur, quoniam mediocris poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim vel rarissimarum
 30 recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est, ut

si picturam aliquam vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere possunt famae. Ego vero omnem eloquentiam omnisque eius partis sacras et venerabilis puto, nec solum cothurnum vestrum aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcumque aliam speciem eloquentia¹⁰ habet, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo. Sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiae te ferat, errare mavis et summa adepturus in levioribus subsistis. Vt si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artis exercere honestum est,¹⁵ ac tibi Nicostrati robur ac viris di dedissent, non paterer inmanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vanescere, sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et vera proelia voco, cum praesertim ne ad illud quidem confugere possis, quod plerisque patro-²⁰ cinatur, tamquam minus obnoxium sit offensae poetarum quam oratorum studium. Effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae, nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis. Nec excusatur offensa necessitudine officii aut fide advocationis aut fortuitae et²⁵ subitae dictionis impetu: meditatus videris elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. Sentio quid responderi possit: hinc ingentis adsensus, haec in ipsis auditoriis praecipue laudari et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem,³⁰ cum tibi sumas adversarium superiorem. Nobis satis sit privatas et nostri saeculi controversias tueri in quibus si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum auris offendere, et probata sit fides et libertas excusata.'

Maternus's Defense of Poetry.

Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento 11
 ore, remissus et subridens Maternus 'parantem me,' inquit,
 'non minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat
 5 (fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus
 detrectaret poetas atque carminum studium prosterneret)
 arte quadam mitigavit, concedendo iis qui causas agere
 non possent, ut versus facerent. Ego autem, sicut in
 causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita
 10 recitatione tragoediarum et ingredi famam auspicatus
 sum, cum quidem in Neronem improbam et studiorum
 quoque sacra profanantem Vatini potentiam fregi et
 hodie, si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis
 arbitror carminum quam orationum gloria partum. Ac
 15 iam me deiungere a forensi labore constitui, nec comitatus
 istos et egressus aut frequentiam salutantium concupisco,
 non magis quam aera et imagines quae etiam me nolente
 in domum meam inruperunt. Nam statum cuiusque ac
 securitatem melius innocentia tuetur quam eloquentia,
 20 nec vereor ne mihi umquam verba in senatu nisi pro
 alterius discrimine facienda sint.

Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper 12
 increpabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter
 praecipuos carminum fructus numerem, quod non in stre-
 25 pitu nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes
 ac lacrimas reorum componuntur, sed secedit animus in
 loca pura atqua innocentia fruiturque sedibus sacris.
 Haec eloquentiae primordia, haec penetralia; hoc primum
 habitu cultuque commendata mortalibus in illa casta et
 30 nullis contacta vitiis pectora influxit: sic oracula loque-
 bantur. Nam lucrosae huius et sanguinantis eloquentiae
 usus recens et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas,

Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum saeculum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus abundabat qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria maior erat aut augustior honor, primum 5 apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causicum, sed Orpheam et Linum ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus. Vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud 10 certe mihi concedes, Aper, non minorem honorem Homero quam Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi. Pluris hodie reperies qui Ciceronis gloriam quam qui Vergilii detrectent: nec ullus Asinii aut 15 Messalae liber tam inlustris est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes.

13 Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. Licet illos certamina et pericula sua vel ad 20 consulatus evexerint, malo securum et quietum Vergilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistulae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Vergilii versibus surrexit universus et forte 25 praesentem spectantemque Vergilium veneratus est sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel perpetuitate famae cesserit. Nam Crispus iste et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua for- 30 tuna concupiscendum? quod timent, an quod timentur? quod cum cotidie aliquid rogentur, ii quibus non praestant indignantur? quod adligati omni adulatione nec imperantibus unquam satis servi videntur nec nobis satis li-

beri? quae haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me vero, ‘dulces,’ ut Vergilius ait, ‘Musae,’ remotum a sollicitudinibus et curis et necessitate cotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontis ferant; nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar. Non me fremitus salutantium nec anhelans libertus excitet, nec incertus futuri testamentum pro pignore scribam, nec plus habeam quam quod possim cui velim relinquere, quandoque fatalis et
 10 meus dies veniet, statuar tumulo non maestus et atrox, sed hilaris et coronatus, et pro memoria mei nec consulat quisquam nec roget.

Speech of Messala on the Causes of the Decline of Oratory.

‘Parce,’ inquit Maternus, ‘et potius exsolve promissum. Neque enim hoc conligi desideramus, disertiores
 15 esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus quas te solitum tractare dixisti, paulo ante plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum minus iratus, antequam te Aper offenderet maiores tuos
 20 lacessendo.’

‘Non sum,’ inquit, ‘offensus Apri mei disputatione, nec vos offendi decebit, si quid forte auris vestras perstringat, cum sciatis hanc esse eius modi sermonum legem, iudicium animi citra damnum adfectus proferre.’

‘Perge,’ inquit Maternus, ‘et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia.’

Cui Messala, ‘non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro
 30 ignotas, etiamsi mihi partis adsignatis proferendi in medium quae omnes sentimus. Quis enim ignorat et elo-

quentiam et ceteras artis descivisse ab illa vetere gloria non inopia hominum, sed desidia iuventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant. Quamquam vestra vobis notiora sunt: ego de urbe et huius propriis ac vernaculis vitiis loquar quae natos statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur, si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero. Nam pridem suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cellula emptae nutricis, sed in gremio ac sinu matris educabatur, cuius praecipua laus erat tueri domum et inservire liberis. Aut eligebatur maior aliqua natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur; coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti praefuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus. Quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius cuiusque natura toto statim pectore adriperet artis honestas et sive ad militarem rem sive ad iuris scientiam sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

29 'At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus virides statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat. Quin etiam ipsi parentes non probitati neque modestiae

parvulos adsuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati, per quae paulatim impudentia inrepat. Iam vero propria et peculiaris huius urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et obsessus animus quantum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque invenies qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? ne praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent; conligunt enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii experimento, sed ambitione salutationum et inlecebris adulationis.

‘Transeo prima discentium elementa in quibus et ipsis 30 parum laboratur: nec in auctoribus cognoscendis nec in 15 evolvenda antiquitate nec in notitia vel rerum vel hominum vel temporum satis operae insumitur. Sed expetuntur quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit . . . statim referam 20 necesse est animum ad eam disciplinam qua usos esse eos oratores accepimus quorum infinitus labor et cotidiana meditatio et in omni genere studiorum adsiduae exercitationes ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber qui Brutus inscribitur, in cuius 25 extrema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium ius civile didicisse, apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnis philosophiae partis penitus 30 hausisse; neque iis doctoribus contentum quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercle in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae, non grammaticae, non de-

nique ullius ingenuae artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. Ita est enim, optimi viri, ita est: ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque orationis vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed is est orator qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.' 10

aspicio - spero - view - be available
offens. passiv in *adhuc still*
genus eris rank

entibus 2 titulus. consider
hodie unus - a - um. Today - present
Consensus us. m. agreement. combination
universus a - um. together / ignavus a um coward
subsidiū i. n. - a place of refuge
penetrabilis e. penetrable / situs us. no position
contactus us m. infection / invidatus - unhurt
sinus us - protection / recessus us - retreat
patio ei - lie open. / effugio fugi o. escape
obsequium i. - compliance / scrutare explore
satis are. satisfy
affectedus us m. desire

Agricola: Speech of Calgacus.

Iamque super triginta milia armatorum adspicieban- 29
tur et adhuc adfluebat omnis-iuventus et quibus cruda ac
viridis senectus, clari bello, et sua quisque decora gestantes,
5 cum inter pluris duces virtute et genere praestans nomine
Calgacus apud contractam multitudinem proelium poscentem
in hunc modum locutus fertur :

‘Quotiens causas belli et necessitatem nostram in- 30
tueor, magnus mihi animus est hodiernum diem consen-
10 sumque vestrum initium libertatis toti Britanniae fore ;
nam et universi servitutis expertes, et nullae ultra terrae
ac ne mare quidem securum inminente nobis classe Ro-
mana. Ita proelium atque arma quae fortibus honesta,
eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae
15 quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est,
spem ac subsidium in nostris manibus habebant, quia no-
bilissimi totius Britanniae eoque in ipsis penetralibus siti
nec servientium litora adspicientes, oculos quoque a con-
tactu dominationis inviolatos habebamus. Nos terrarum
20 ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famae in hunc
diem defendit ; atque omne ignotum pro magifico est. *is though*
Sed nunc terminus Britanniae patet, nulla iam ultra gens,
nihil nisi fluctus et saxa et infestiores Romani, quorum
superbiam frustra per obsequium ac modestiam effuge-
25 ris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere
terrae, iam et mare scrutantur : si locuples hostis est,
avarus ; si pauper, ambitiosi ; quos non Oriens, non Occidens
satiaverit. Soli omnium, opes atque inopiam pari adfectu

concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium atque, ubi solitudinem faciunt, pacem adpellant.

31 'Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit, hi per dilectus alibi servituri auferuntur; coniuges sororesque etiam si hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitem polluantur. Bona fortunaeque in tributum, ager atque annus in frumentum, corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis inter verbera ac contumelias conteruntur. Nata servituti mancipia semel veneunt atque ultro a dominis aluntur; Britannia servitutum suam cotidie emit, cotidie pascit. Ac sicut in familia recentissimus quisque servorum etiam conservis ludibrio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos et viles in excidium petimur; neque enim arva nobis aut metalla aut portus sunt quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus; et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita sublata spe veniae, tandem sumite animum, tam quibus salus quam quibus gloria carissima est. Brigantes femina duce exurere coloniam, expugnare castra, ac nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere iugum potuere: nos integri et indomiti et in libertatem, non in paenitentiam arma laturo, primo statim congressu ostendamus quos sibi Caledonia viros seposuerit.

32 'An eandem Romanis in bello virtutem quam in pace lasciviam adesse creditis? nostris illi dissensionibus ac discordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt; quem contractum ex diversissimis gentibus ut secundae res tenent, ita adversae dissolvent, nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostis quam servos, fide et adfectu teneri putatis. Metus ac terror sunt infirma vincla caritatis, quae ubi removeris

qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt: nullae Romanos coniuges accendunt, nulli parentes fugam exprobraturi sunt, aut nulla plerisque patria aut alia est. Paucos numero, trepidos ignorantia, caelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circum spectantes, clausos quodam modo ac vinctos di nobis tradiderunt. Ne terreat vanus adspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit neque vulnerat. In ipsa hostium acie inueniemus nostras manus. Adgnoscent Britanni suam causam, recordabuntur Galli priorem libertatem, deserent illos ceteri Germani, tam quam nuper Vsipi reliquerunt. Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniae, inter male parentis et iniuste imperantis aegra municipia et discordantia. Hic dux, hic exercitus, ibi tributa et metalla et ceterae seruentium poenae quas in aeternum perferre aut statim ulcisci in hoc campo est. Proinde ituri in aciem et maiores vestros et posteros cogitate.'

Speech of Agricola.

Excepere orationem alacres et, ut barbaris moris, cantu fremituque et clamoribus-dissonis. Iamque agmina et armorum fulgores audentissimi cuiusque procurso: simul instruebatur acies, cum Agricola quamquam laetum et vix munimentis coërcitum militem, accendendum adhuc ratus, ita disseruit: 'septimus annus est, commilitones, ex quo virtute vestra, auspiciis imperii Romani, fide atque opera nostra Britanniam vicistis. Tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitudine adversus hostis seu patientia ac labore paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque vos ducis paenituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non fama nec rumore, sed castris et

armis tenemus: inventa Britannia et subacta. Equidem ^{truly} saepe in agmine, cum vos paludes montesque et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque voces audiebam: "quando dabitur hostis, quando cominus veniet?" veniunt, e lateribus suis extrusi et vota virtusque in aperto, omniaque ^{sure} prona victoribus atque eadem victis adversa. Nam ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus periculosissima quae hodie prosperrima sunt; neque enim nobis, aut locorum eadem notitia, aut conmeatum eadem ¹⁰ abundantia, sed manus et arma et in his omnia. Quod ad me adtinet, iam pridem mihi decretum est neque exercitus neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior, et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt; nec inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae fine ¹⁵ cecidisse. ^{fall}

34 'Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Hi sunt quos proximo anno unam legionem furto noctis adgressos cla- ²⁰ more debellastis; hi ceterorum Britannorum fugacissimi ideoque tam diu superstites. Quo modo silvas saltusque penetrantibus, fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pellebantur, sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt, reliquus est nu- ²⁵ merus ignavorum et metuentium. Quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt; novissimae ^{occidit} res et extremus metus corpora defixere in his vestigiis in ^{plac} quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. ^{achin} Transigite cum expeditionibus, imponite quinquaginta annis ³⁰ magnum diem, adprobate rei publicae numquam exercitui imputari potuisse aut moras belli aut causas rebellandi.'

Agricola's Return and Life in Rome.

Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam ⁴⁰
 quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate et fre-
 quentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum
⁵ officio noctu in urbem, noctu in Palatium, ita ut prae-
 ceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo, et nullo
uials sermone, turbae seruientium inmixtus est. Ceterum uti
 militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus tempe-
 raret, tranquillitatem atque otium penitus hausit, cultu
¹⁰ modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comi-
 tatus, adeo uti plerique quibus magnos viros per am-
 bitionem aestimare mos est, viso adspectoque Agricola
 quaerere famam, pauci interpretarentur.

Crebro per eos dies apud Domitianum absens accu- ⁴¹
¹⁵ satus, absens absolutus est. Causa periculi non crimen
 ullum aut querella laesi cuiusquam, sed ~~in~~ *in* ~~bonis~~ *in* ~~virtutibus~~
 princeps et gloria viri ac pessimum inimicorum genus,
 laudantes. Et ea insecuta sunt rei publicae tempora quae
 sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia
²⁰ Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per
 ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohorti-
 bus expugnati et capti; nec iam de limite imperii et
 ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum.
 Ita cum damna damnis continuarentur atque omnis annus
²⁵ funeribus et cladibus insigniretur, posebatur ore vulgi
 dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem et constan-
 tiam et expertum bellis animum cum inertia et formidine
 ceterorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani
 quoque auri verberatas, dum optimus quisque libertorum
³⁰ amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum de-
 terioribus principem, exstimulabant. Sic Agricola simul
 suis virtutibus, simul vitiis aliorum in ipsam gloriam
 praeceps agebatur. *frederic*

42 Aderat iam annus quo proconsulatum Africae et Asiae sortiretur, et occiso Civica nuper nec Agricolaie consilium deerat nec Domitiano exemplum. Accessere quidam cogitationum principis periti qui, iturusne esset in provinciam, ultro Agricolam interrogarent. Ac primo oculius quietem et otium laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre, postremo non iam obscuri, suadentes simul terrentesque pertraxere ad Domitianum. Qui paratus simulatione, in adrogantiam compositus, et audiit preces excusantis et, cum adnuisset, agi sibi gratias 10 passus est, nec erubuit beneficii invidia. Salarium tamen proconsulare solitum offerri et quibusdam a se ipso concessum Agricolaie non dedit, sive offensus non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat videretur emisse. Proprium humani ingenii est odisse quem laeseris: Domi- 15 tiani vero natura praeceps in iram et, quo obscurior, eo inrevocabilius, moderatione tamen prudentiaque Agricolaie leniebatur, quia non contumacia neque inani iactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant quibus moris est illicita mirari, posse etiam sub malis principibus 20 magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis escendere quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

become memorable

pergit

His Death.

25

43 Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus quoque et hic aliud agens populus, et ventitavere ad domum et per fora et circulos locuti sunt; nec quisquam audita morte Agricolaie aut laetatus est aut statim oblitus. Au- 30 gebat miserationem constans rumor veneno interceptum: nobis nihil comperti, quod firmare ausim. Ceterum per

interested in other affairs

scitis ire - draw lots.

accedo accessi - approach

Cogitatio omis - plan

approbo - au - render

offero - bring forward

perlicho traxi conduct

paratus - a - um armed

simulatio omis - conceit

composuisti a um - obtained - fugued

unus . vi - assent by nod - nod

erubescere erubui - blush

concedo - bestowed

veto vi - forbid / gactatio omis display

inanis e - ideal - empty.

fatum i tuum / illicitus a um forbidden

uscendo ee certam sabruplum sleep asent

lucrosus - a um - sorrowful

ventito are - come often

augeo auxi auctum - increase

comperis a um - certainly ascertained

validitas unis f - unius

constitit - it is established

Cursor oris - course

dispartitio ad^{um} - properly arranged

depono feci - depart

accelero - carry quickly

coheres edis - joint heir

adulescentia quis servilitas

adsidues - a um - ~~increasent~~

entlego ra - spoils

perago egi actum - complete - pass

eripis mi eptum - snatch away

quintum ad - so far as concerns

contingo tigi - tactum - obtain - fall to lot

speciosus - a um - ~~modest~~

praeditus a. um - endowed - provided with

adscribo stuxi - supply

superstites stites surviving

flores vi - be in good repute

salvus - a - um - safe - unharmed

effugio fugi - escape

incoluntis a - unimpared - uninjured

dignitas tatis rank

ominor ari predict

evado vasi vucum - escape -

spicamentum i delay - breathing space

exhaus hauri - drain

omnem valetudinem eius crebrius quam ex more principatus, per nuntios visentis, et libertorum intimi et medicorum primi venire, sive cura illud sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta ipsa deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari quae tristis audiret. Speciem tamen doloris animi vultu prae se tulit, securus iam odii et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. Satis constabat lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum velut honore iudicioque. Tam caeca et conrupta mens adsiduis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi heredem nisi malum principem.

Natus erat Agricola Gaio Caesare iterum consule Idibus Iuniis: excessit quinto et quinquagesimo anno, decimo Kalendas Septembris Conlega Priscoque consulibus. Quod si habitum quoque eius posteri noscere velint, decentior quam sublimior fuit; nihil metus in vultu, gratia oris supererat. Bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit. Opibus nimis non gaudebat, speciosae non contigerant. Quippe et vera bona quae in virtutibus sita sunt, impleverat, et consulari ac triumphalibus ornamentis praedito quid aliud adstruere fortuna poterat, filia atque uxore superstitibus? Potest videri etiam beatus incolumi dignitate, florente fama, salvis adfinitatibus et amicitiiis, futura effugisse. Nam sicut ei non licuit durare in hanc beatissimi saeculi lucem ac principem Traianum videre, quod augurio votisque apud nostras auras ominabatur, ita festinatae mortis grande solacium tulit evasisse postremum illud tempus quo Domitianus non iam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu rem publicam exhaustit.

45 Non vidit Agricola, obsessam curiam, et clausum armis senatum, et eadem strage, tot consularium caedis, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. Vna adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Baebius nondum reus erat: mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus; nos Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos suos, iussitque scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et adspici, cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret, saevus ille vultus et rubor quo se contra pudorem muniebat.

Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis. Vt perhibent qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione, innocentiam principi donares. Sed mihi filiaeque eius, praeter acerbitem parentis erepti, auget maestitiam, quod adsidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu complexuque non contigit. Excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus, nobis tam longae absentiae condicione, ante quadriennium amissus est. Omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima uxore superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis comploratus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

46 Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet, non cum corpore extinguuntur magnae animae, placide quiescas, nosque domum tuam ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces quas neque lugeri neque plangi fas est. Admiratione potius et immortalibus laudibus et, si natura sudpeditet, similitudine, te colamus: is verus honos, ea

coniunctissimi cuiusque pietas. Id filiae quoque uxoriq[ue] praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, formamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur, non quia intercedendum putem imaginibus quae marmore aut aere finguntur, sed, ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, in fama rerum; nam multos veterum velut inglorios et ignobilis oblivio obruit: Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit. *strepo strepui - resound*

*obsides sedi seruum - occupy / censeo - distinguish, estimate
 strages to f. - massacre / reus i - accused - defendant
 Carcer eib - prison / serundo fudi - besprinkle.
 subtraho trahi tractum abert - turn away
 suspirium ii v. groan / suscribo - register
 sufficio feci factum - be able to withstand
 denoto are - mark / pallor oris - terror-ghastliness
 perhibeo ui - assert / pertisum - be present
 scipio cepi - sustain - befall / falum i fali
 libens entis cheerful / praecae bepidos / accubitas - sorrow
 eripio - steal - lose / assido 3 - sit by
 favi favi falum fali Keep up / depicio feci - depart
 satiari - wearied / figo fivi foelium - fasten
 penulus - deeply, far within / conditio oris - nature
 superum / desidero are - miss*

*pius a - um - devout / placet ^{dat} it is the opinion of
 desidiuim ii grief / luego luyi luelum - mouen
 plango plangit - lament aloud.
 suppedito fail not. / colo - honour
 praecipio cepi - warn - advise / suspicito are talis
 simulacrum i lique / imbecillus - transitory
 mos moris m. felings / exprimo - express*

Historiae, Book I., 1-3: Introduction.

1 Initium mihi operis Servius Galba, iterum Titus Vinius consules erunt. Nam post conditam urbem octingentos et viginti prioris aevi annos multi auctores retulerunt, dum res populi Romani memorabantur pari eloquentia ac libertate: postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere; simul veritas pluribus modis infracta, primum inscitia rei publicae ut alienae, mox libidine adsentandi aut rursus odio adversus dominantis: ita 10 neutris cura posteritatis inter infensos vel obnoxios. Sed ambitionem scriptoris facile averseris, obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur; quippe adulationi foedum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. Mihi Galba Otho Vitellius nec beneficio nec iniuria cogniti. 15 Dignitatem nostram a Vespasiano incohatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim, sed inconruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. Quod si vita subpeditet, principatum divi Nervae et imperium Traiani, uberiores securioresque 20 materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.

2 Opus adgredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum. Quattuor principes ferro interempti; trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta; prosperae in Oriente, adversae in Occidente res; turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim missa; coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus

mutuis Dacus, mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. Iam vero Italia novis cladibus vel post longam saeculorum seriem repetitis adflcta. Haustae aut obrutae urbes, fecundissima Campaniae ora, et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. Pollutae caerimoniae, magna adulteria; plenum exiliis mare, infecti caedibus scopuli. Atrocius in urbe saevitum; nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine et ob virtutes certissimum exitium.

10 Nec minus praemia delatorum invisae quam scelera, cum alii sacerdotia et consulatus ut spolia adepti, procurationes alii et interiorum potentiam, agerent verterent cuncta odio et terrore. Conrupti in dominos servi, in patronos liberti; et quibus deerat inimicus, per amicos oppressi.

15 Non tamen adeo virtutum sterile saeculum, ut non 3 et bona exempla prodiderit. Comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exilia coniuges; propinqui audentes, constantes generi, contumax etiam adversus tormenta servorum fides; supremae clarorum virorum

20 necessitates, ipsa necis fortiter tolerata et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Praeter multiplices rerum humanarum casus caelo terraque prodigia et fulminum monitus et futurorum praesagia, laeta tristia, ambigua manifesta; nec enim umquam atrocioribus populi Romani

25 cladibus magisve iustis indiciis adprobatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

Book I., 49: Character of Galba.

Hunc exitum habuit Servius Galba, tribus et septuaginta annis quinque principes prospera fortuna emensus

30 et alieno imperio felicior quam suo. Vetus in familia nobilitas, magnae opes: ipsi medium ingenium, magis

extra vitia quam cum virtutibus. Famae nec incuriosus nec venditator; pecuniae alienae non adpetens, suae parcus, publicae avarus; amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens, si mali forent, usque ad culpam ignarus. Sed claritas natalium⁵ et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur. Dum vigeat aetas, militari laude apud Germanias floruit. Pro consule Africam moderate, iam senior citeriorem Hispaniam pari iustitia continuit, maior privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu¹⁰ capax imperii, nisi imperasset.

Book II., 46-49: The Death of Otho.

46 Opperiebatur Otho nuntium pugnae nequaquam trepidus et consilii certus. Maesta primum fama, dein profugi e proelio perditas res patefaciunt. Non expectavit¹⁵ militum ardor vocem imperatoris; bonum haberet animum iuebant: superesse adhuc novas viris, et ipsos extrema passuros ausurosque. Neque erat adulatio: ire in aciem, excitare partium fortunam furore quodam et instinctu flagrabant. Qui procul adstiterant tendere manus, et²⁰ proximi prensare genua, promptissimo Plotio Firmo. Is praetorii praefectus identidem orabat, ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret; maiore animo tolerari adversa quam relinqui, fortis et strenuos etiam contra fortunam insistere spei, timidos et ignavos ad de-²⁵sperationem formidine properare. Quas inter voces ut flexerat vultum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. Nec praetoriani tantum, proprius Othonis miles, sed praemissi e Moesia eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas nuntiabant, ut nemo³⁰ dubitet potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus.

Ipse aversus a consiliis belli ‘hunc,’ inquit, ‘animum, 47
 hanc virtutem vestram ultra periculis obicere nimis grande
 vitia meae pretium puto. Quanto plus spei ostenditis, si
 vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. Experti in
 5 vicem sumus ego ac fortuna. Nec tempus computaveritis ;
 difficilius est temperare felicitati qua te non putes diu
 usurum. Civile bellum a Vitellio coepit et, ut de princi-
 patu certaremus armis, initium illic fuit ; ne plus quam
 semel certemus, penes me exemplum erit, hinc Othonem
 10 posteritas aestimet. Fruetur Vitellius fratre, coniuge,
 liberis, mihi non ultione neque solaciis opus est. Alii
 diutius imperium tenuerint, nemo tam fortiter reliquerit.
 An ego tantum Romanae pubis, tot egregios exercitus
 sterni rursus et rei publicae eripi patiar ? Eat hic mecum
 15 animus, tamquam perituri pro me fueritis, sed este super-
 stites. Nec diu moremur, ego incolumitatem vestram,
 vos constantiam meam. Plura de extremis loqui pars ign-
 naviae est. Praecipuum destinationis meae documentum
 habete, quod de nemine queror ; nam incusare deos vel
 20 homines eius est qui vivere velit.’

Talia locutus, ut cuique aetas aut dignitas, comiter ad- 48
 pellatos, irent propere neu remanendo iram victoris aspe-
 rarent, iuvenes auctoritate, senes precibus movebat, placi-
 dus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrimas
 25 coërcens. Dari navis ac vehicula abeuntibus iubet ; libel-
 los epistulasque studio erga se aut in Vitellium contume-
 liis insignis abolet ; pecunias distribuit parce nec ut peri-
 turus. Mox Salvium Cocceianum, fratris filium prima
 iuventa, trepidum et maerentem ultro solatus est lau-
 30 dando pietatem eius, castigando formidinem : an Vitellium
 tam inimitis animi fore, ut pro incolumi tota domo ne
 hanc quidem sibi gratiam redderet ? mereri se festinato
 exitu clementiam victoris ; non enim ultima desperatione,
 sed poscente proelium exercitu remisisse rei publicae

novissimum casum. Satis sibi nominis, satis posteris suis nobilitatis quaesitum. Post Iulios Claudios Servios se primum in familiam novam imperium intulisse. Proinde erecto animo capesseret vitam, neu patrum sibi Othonem fuisse aut oblivisceretur umquam aut nimium 5 meminisset.

49 Post quae dimotis omnibus paulum requievit. Atque illum supremas iam curas animo volutantem repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum; namque abeuntibus exitium minitabantur, atrocissima in Verginium vi quem clausa domo obsidebant. Increpitis seditionis auctoribus regressus vacavit abeuntium adloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. Vesperascente die sitim haustu gelidae aquae sedavit. Tum adlatis pugionibus duobus, cum utrumque pertemptasset, 15 alterum capiti subdidit. Et explorato iam profectos amicos, noctem quietam, utque adfirmatur, non insomnem egit: luce prima in ferrum pectore incubuit.

Book II., 74-77: Vespasian and Mucianus.

74 In tanta mole belli plerumque cunctatio; et Vespasianus 20 modo in spem erectus, aliquando adversa reputabat: quis ille dies foret quo sexaginta aetatis annos et duos filios iuvenes bello permetteret? esse privatis cogitationibus progressum, et prout velint, plus minusve sumi ex fortuna; imperium cupientibus nihil medium inter summa aut 25 praecipitia.

75 Versabatur ante oculos Germanici exercitus robur, notum viro militari, suas legiones civili bello inexpertas, Vitellii victrices, et apud victos plus querimoniarum quam virium. Fluxam per discordias militum fidem et periculum 30 ex singulis; quid enim profuturas cohortes alasque, si unus

alterque praesenti facinore paratum ex diverso praemium petat? sic Scribonianum sub Claudio interfectum, sic percussorem eius Volaginium e gregario ad summa militiae provectum: facilius universos impelli quam singulos vitari.

5 His pavoribus nutantem et alii legati amicique firma- 76
bant et Mucianus post multos secretosque sermones iam et coram ita locutus: 'omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt aestimare debent, an quod incohatur rei publicae utile, ipsis gloriosum, an promptum effectu aut certe
10 non arduum sit; simul ipse qui suadet considerandus est, adiciatne consilio periculum suum et, si fortuna coeptis adfuerit, cui summum decus adquiratur. Ego te, Vespasiane, ad imperium voco, quam salutare rei publicae, quam tibi magnificum, iuxta deos in tua manu positum est. Nec
15 speciem adulantis expaveris: a contumelia quam a laude propius fuerit post Vitellium eligi. Non adversus divi Augusti acerrimam mentem nec adversus cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Gai quidem aut Claudii vel Neronis fundatam longo imperio domum exurgimus; ces-
20 sisti etiam Galbae imaginibus; torpere ultra et polluendam perdendamque rem publicam relinquere sopor et ignavia videretur, etiam si tibi quam inhonesta, tam tuta servitus esset. Abiit iam et transvectum est tempus quo posses videri concupisse, confugiendum est ad imperium. An
25 excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine quam nos sumus, fateor, sed et Nero nobilitate natalium Vitellium anteibat. Satis clarus est apud timentem quisquis timetur. Et posse ab exercitu principem fieri sibi ipse Vitellius documento, nullis stipendiis, nulla militari fama, Galbae odio
30 provectus. Ne Othonem quidem ducis arte aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit, cum interim spargit legiones, exarmat cohortes, nova cotidie bello semina ministrat. Si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et

comissionibus et principis imitatione deteritur; tibi e Iudaea et Suria et Aegypto novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia corruptae, sed firmatus usu miles et belli domitor externi; classium alarum cohortium roborata et fidissimi reges et tua ante omnis experientia. 5

77 Nobis nihil ultra adrogabo quam ne post Valentem et Caecinam numeremur. Ne tamen Mucianum socium spreveris, quia aemulum non experiris. Me Vitellio antepono, te mihi. Tuae domui triumphale nomen, duo iuvenes, capax iam imperii alter et primis militiae annis 10 apud Germanicos quoque exercitus clarus. Absurdum fuerit non cedere imperio ei cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. Ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit; nam si vincimus, honorem quem dederis habebō, discrimen ac pericula ex aequo patiemur. Immo, ut melius est, tu tuos exercitus rege, mihi bellum et proeliorum incerta trade. Acriore hodie disciplina victi quam victores agunt. Hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit; illi per fastidium et contumacia hebescent. Aperiet et re- 20 cludet contacta et tumescencia victricium partium vulnera bellum ipsum; nec mihi maior in tua vigilantia parsimonia sapientia fiducia est quam in Vitellii torpore inscitia saevitia. Sed meliorem in bello causam quam in pace habemus; nam qui deliberant, desciverunt. 25

Book IV., 5-8: Helvidius Priscus and Marcellus.

5 Helvidius Priscus e Caracinae municipio Cluviis, patre, qui ordinem primi pili duxisset, ingenium inlustre altioribus studiis iuvenis admodum dedit, non, ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita rem publicam capesseret. Doctores sapientiae

secutus est qui sola bona quae honesta, mala tantum quae turpia putant, potentiam nobilitatem ceteraque extra animum neque bonis neque malis adnumerant. Quaestorius adhuc a Paeto Thrasea gener delectus e moribus soceri
5 nihil aeque ac libertatem hausit, civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitae officiis aequabilis, opum contemptor, recti pervicax, constans adversus metus.

Erant quibus adpetentior fama videretur, quando
6 etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur. Ruina soceri in exilium pulsus, ut Galbae principatu rediit, Marcellum Eprium, delatorem Thraseae, accusare adgreditur. Ea ultio, incertum maior an iustior, senatum in studia diduxerat; nam si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. Primo minax certamen et egregiis utriusque
15 orationibus testatum; mox dubia voluntate Galbae, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus, variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium aut constantiam requirentium.

Ceterum eo senatus die quo de imperio Vespasiani cen-
20 sebant, placuerat mitti ad principem legatos. Hinc inter Helvidium et Eprium acre iurgium. Priscus eligi nominatim a magistratibus iuratis, Marcellus urnam postulabat quae consulis designati sententia fuerat.

Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne
25 aliis electis posthabitus crederetur. Paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes proveci sunt, quaerente Helvidio, quid ita Marcellus iudicium magistratum pavesceret: esse illi pecuniam et eloquentiam quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum argueretur.
30 Sorte et urna mores non discerni, suffragia et existimationem senatus reperta, ut in cuiusque vitam famamque penetrarent. Pertinere ad utilitatem rei publicae, pertinere ad Vespasiani honorem occurrere illi quos innocentissimos senatus habeat, qui honestis sermonibus

auris imperatoris imbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio, quorum accusatores etiam si puniri non oporteat, ostentari non debere. Hoc senatus iudicio velut admoneri principem, quos probet, quos reformidet. Nullum maius boni imperii instrumentum 5 quam bonos amicos esse. Satis Marcello, quod Neronem in exitium tot innocentium impulerit; frueretur praemiis et impunitate, Vespasianum melioribus relinqueret.

8 Marcellus non suam sententiam impugnari, sed consulem designatum censuisse dicebat, secundum vetera exempla quae sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. Nihil evenisse, cur antiquitus instituta exolescerent aut principis honor in cuiusquam contumeliam verteretur; sufficere omnis obsequio. Id magis vitandum, ne pervicacia quorundam inritaretur animus 15 novo principatu suspensus et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse temporum quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint; ulteriora mirari, praesentia sequi; bonos imperatores voto expetere, qualiscumque tolerare. Non magis 20 sua oratione Thraseam quam iudicio senatus afflictum; saevitiam Neronis per eius modi imagines inlusisse, nec minus sibi anxiam talem amicitiam quam aliis exilium. Denique constantia fortitudine Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu qui simul 25 servierit. Suadere etiam Prisco, ne supra principem scanderet, ne Vespasianum senem triumphalem, iuvenum liberorum patrem, praeceptis coerceret. Quo modo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere. Haec magnis utrim- 30 que contentionibus iactata diversis studiis accipiebantur. Vicit pars quae sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum adnitentibus retinere morem; et splendidissimus quisque eodem inclinabat metu invidiae, si ipsi eligerentur.

Annales, Book IV., 32 f.: Tacitus on his Work.

Pleraque eorum quae rettuli quaeque referam, parva 32
forsitan et levia memoratu videri non nescius sum : sed
nemo annalis nostros cum scriptura eorum contenderit qui
5 veteres populi Romani res composuere. Ingentia illa bella,
expugnationes urbium, fusos captosque reges, aut si quando
ad interna praeverterent, discordias consulum adversum
tribunos, agrarias frumentariasque leges, plebis et optima-
tium certamina libero egressu memorabant : nobis in arto
10 et inglorius labor ; inmota quippe aut modice lacescita
pax, maestae urbis res et princeps proferendi imperii in-
curiosus erat. Non tamen sine usu fuerit introspicere illa
primo adspectu levia ex quis magnarum saepe rerum mo-
tus oriuntur.

15 Nam cunctas nationes et urbis populus aut primo- 33
res aut singuli regunt ; delecta ex iis et consociata rei pu-
blicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit,
haud diuturna esse potest. Igitur ut olim plebe valida,
vel cum patres pollerent, noscenda vulgi natura et quibus
20 modis temperanter haberetur, senatusque et optimatum
ingenia qui maxime perdidicerant, callidi temporum et
sapientes credebantur, sic converso statu neque alia re
Romana, quam si unus imperitet, haec conquiri tradique
in rem fuerit, quia pauci prudentia honesta ab deterioribus,
25 utilia ab noxiis discernunt, plures aliorum eventis docentur.
Ceterum ut profutura, ita minimum oblectationis adferunt.
Nam situs gentium, varietates proeliorum, clari ducum

exitus retinent ac redintegrant legentium animum; nos saeva iussa, continuas accusationes, fallacis amicitias, perniciem innocentium et easdem exitu causas coniungimus, obvia rerum similitudine et satietate. Tum quod antiquis scriptoribus rarus obtrectator, neque refert cuiusquam Punicas Romanasve acies laetius extuleris; at multorum qui Tiberio regente poenam vel infamias subiere, posteri manent. Utque familiae ipsae iam extinctae sint, reperies qui ob similitudinem morum aliena malefacta sibi obiectari putent. Etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens. Sed ad inceptum redeo.

Book IV., 34 f.: On Freedom of Speech.

34 Cornelio Cosso Asinio Agrippa consulibus Cremutius Cordus postulatur, novo ac tunc primum audito crimine quod editis annalibus laudatoque M. Bruto C. Cassium Romanorum ultimum dixisset. Accusabant Satrius Secundus et Pinarius Natta, Seiani clientes. Id perniciosum reo et Caesar truci vultu defensionem accipiens quam Cremutius, relinquendae vitae certus, in hunc modum exorsus est: 'verba mea, patres conscripti, arguuntur, adeo factorum innocens sum. Sed neque haec in principem aut principis parentem quos lex maiestatis amplectitur. Brutum et Cassium laudavisse dicor, quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus adpellaret; neque id amicitiae eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones et parricidas, quae nunc vocabula imponuntur, saepe ut insignis viros nominat. Asinii Polionis scripta egregiam eorundem memoriam tradunt; Mes-

salla Corvinus imperatorem suum Cassium praedicabat, et uterque opibus atque honoribus perviguere. Marci Ciceronis libro quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione, velut apud iudices, respondit? Antonii epistulae, Bruti contiones falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent; carmina Bibaculi et Catulli referta contumeliis Caesarum leguntur, sed ipse divus Iulius, ipse divus Augustus et tulere ista et reliquere, haud facile dixerim, moderatione magis an sapientia. Namque spreta exoleseunt; si irascere, adgnita videntur.

‘Non adtingo Graecos quorum non modo libertas, etiam libido impunita; aut si quis advertit, dictis dicta ultus est. Sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit prodere de iis quos mors odio aut gratiae exemisset. Num enim armatis Cassio et Bruto ac Philippenses campos optinentibus belli civilis causa populum per contiones incendio? an illi quidem septuagensimum ante annum perempti, quo modo imaginibus suis noscuntur quas ne victor quidem abolevit, sic partem memoriae apud scriptores retinent? suum cuique decus posteritas rependit; nec deerunt, si damnatio ingruit qui non modo Cassii et Bruti, sed etiam mei meminerint.’ Egressus dein senatu vitam abstinentia finivit. Libros per aedilis cremandos censuere patres, sed manserunt, occultati et editi. Quo magis socordiam eorum inridere libet qui praesenti potentia credunt extingui posse etiam sequentis aevi memoriam. Nam contra punitis ingeniis gliscit auctoritas, neque aliud externi reges aut qui eadem saevitia usi sunt, nisi dedecus sibi atque illis gloriam peperere.

Book VI., 22 (28): Reflections on Fate.

22 (28.) Sed mihi haec ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate inmutabili an forte volvantur. Quippe sapientissimos veterum quique sectas eorum aemulantur diversos reperies, ac multis insitam⁵ opinionem non initia nostri, non finem, non denique homines dis curae; ideo creberrime tristia in bonos, laeta apud deteriores esse. Contra alii fatum quidem ingruere rebus putant, sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium causarum; ac tamen electionem vitae¹⁰ nobis relinquunt quam ubi elegeris, certum imminentium ordinem. Neque mala vel bona quae vulgus putet: multos qui conflictari adversis videantur, beatos, at plerosque quamquam magnas per opes miserrimos, si illi gravem fortunam constanter tolerant, hi prospera inconsulte utan-¹⁵ tur. Ceterum plurimis mortalium non eximitur, quin primo cuiusque ortu ventura destinentur, sed quaedam secus quam dicta sint cadere, fallaciis ignara dicentium: ita conrumpi fidem artis, cuius clara documenta et antiqua aetas et nostra tulerit.

20

Book I., 1-4: Introduction.

1 Urbem Romam a principio reges habuere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. Dictaturae ad tempus sumebantur; neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. Non²⁵ Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. Sed veteris populi

Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrentur. Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis
5 ob metum falsae, postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt. Inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.

Postquam Bruto et Cassio caesis nulla iam publica
10 arma, Pompeius apud Siciliam oppressus exutoque Lepido, interfecto Antonio ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus, posito triumviri nomine consulem se ferens et ad tuendam plebem tribunicio iure contentum, ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii
15 pellexit, insurgere paulatim, munia senatus magistratuum legum in se trahere, nullo adversante, cum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur ac novis ex rebus aucti tuta et praesentia quam vetera et
20 periculosa mallent. Neque provinciae illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio, quae vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur.

Ceterum Augustus subsidia dominationi Claudium Mar-
25 cellum, sororis filium, admodum adulescentem pontificatu et curuli aedilitate, M. Agrippam, ignobilem loco, bonum militia et victoriae socium, geminatis consulatibus extulit, mox defuncto Marcello generum sumpsit; Tiberium Neronem et Claudium Drusum privignos imperato-
30 riis nominibus auxit, integra etiam tum domo sua. Nam genitos Agrippa Gaium ac Lucium in familiam Caesarum induxerat, necdum posita puerili praetexta principes iuventutis adpellari, destinari consules specie recusantis flagrantissime cupiverat. Vt Agrippa vita concessit, Lu-

cium Caesarem euntem ad Hispaniensis exercitus, Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors fato pro-
 pera vel novercae Liviae dolus abstulit, Drusoque pridem
 extincto Nero solus e privignis erat, illuc cuncta vergere :
 filius, conlega imperii, consors tribuniciae potestatis ad-⁵
 sumitur omnisque per exercitus ostentatur, non obscuris,
 ut antea, matris artibus, sed palam hortatu. Nam senem
 Augustum devinxerat adeo, uti nepotem unicum, Agrippam
 Postumum, in insulam Planasiam proiecerit, rudem
 sane bonarum artium et robore corporis stolide ferocem,¹⁰
 nullius tamen flagitii compertum. At hercule Germanicum
 Druso ortum octo apud Rhenum legionibus imposuit
 adscirique per adoptionem a Tiberio iussit, quamquam
 esset in domo Tiberii filius iuvenis, sed quo pluribus munimentis insisteret.

15

Bellum ea tempestate nullum nisi adversus Germanos
 supererat, abolendae magis infamiae ob amissum cum
 Quintilio Varo exercitum quam cupidine proferendi imperii
 aut dignum ob praemium. Domi res tranquillae, eadem magistratum
 vocabula; iuniores post Actiacam²⁰
 victoriam, etiam senes plerique inter bella civium nati :
 quotus quisque reliquus qui rem publicam vidisset ?

4 Igitur verso civitatis statu nihil usquam prisci et
 integri moris : omnes exuta aequalitate iussa principis
 aspectare, nulla in praesens formidine, dum Augustus²⁵
 aetate validus seque et domum et pacem sustentavit.
 Postquam provecta iam senectus aegro et corpore fatigabatur
 aderatque finis et spes novae, pauci bona libertatis
 in cassum disserere, plures bellum pavescere, alii cupere.
 Pars multo maxima imminentis dominos variis rumoribus³⁰
 differebant : trucem Agrippam et ignominia accensum non
 aetate neque rerum experientia tantae moli parem, Tiberium
 Neronem maturum annis, spectatum bello, sed vetere
 atque insita Claudiae familiae superbia, multaque indicia

saevitiae, quamquam premantur, erumpere. Hunc et prima ab infantia eductum in domo regnatrice ; congestos iuveni consulatus, triumphos ; ne iis quidem annis quibus Rhodi specie secessus exul egerit, aliud quam iram et simulationem et secretas lubricitates meditatum. Accedere matrem muliebri impotentia ; serviendum feminae duobusque insuper adolescentibus qui rem publicam interim prēmant, quandoque distrahant.

Book I., 5-15 : Death of Augustus and Succession of Tiberius.

10

Haec atque talia agitantibus gravescere valetudo Augusti, et quidam scelus uxoris suspectabant. Quippe rumor incesserat, paucos ante mensis Augustum, electis consciis et comite uno Fabio Maximo, Planasiam vectum ad visendum Agrippam, multas illic utrimque lacrimas et signa caritatis spemque ex eo fore ut iuvenis penetibus avi redderetur : quod Maximum uxori Marciae aperuisse, illam Liviae. Gnarum id Caesari ; neque multo post extincto Maximo, dubium an quaesita morte, auditos in funere eius Marciae gemitus semet incusantis, quod causa exitii marito fuisset. Vtcumque se ea res habuit, vixdum ingressus Illyricum Tiberius properis matris litteris accitur, neque satis compertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam an exanimem reppererit. Acribus namque custodiis domum et vias saepserat Livia, laetique interdum nuntii vulgabantur, donec provisus quae tempus monebat simul excessisse Augustum et rerum potiri Neronem fama eadem tulit.

Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes, quem ignarum inermumque quamvis firmatus animo centurio aegre confecit. Nihil de ea re Tiberius apud senatum disseruit ; patris iussa simulabat quibus

30

6

praescripsisset tribuno custodiae adposito, ne cunctaretur Agrippam morte adficere, quandoque ipse supremum diem explevisset. Multa sine dubio saevaque Augustus de moribus adulescentis questus, ut exilium eius senatus consulto sanciretur, perfecerat; ceterum in nullius umquam suorum necem duravit neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam credibile erat. Propius vero Tiberium ac Liviam, illum metu, hanc novercalibus odiis, suspecti et invisi iuvenis caedem festinavisse. Nuntianti centurioni, ut mos militiae, factum esse quod imperasset, 10 neque imperasse sese et rationem facti reddendam apud senatum respondit. Quod postquam Sallustius Crispus, particeps secretorum (is ad tribunum miserat codicillos) comperit, metuens ne reus subderetur, iuxta periculoso ficta seu vera promeret, monuit Liviam, ne arcana domus, 15 ne consilia amicorum, ministeria militum vulgarentur, neve Tiberius vim principatus resolveret cuncta ad senatum vocando: eam condicionem esse imperandi, ut non aliter ratio constet quam si uni reddatur.

7 At Romae ruere in servitium consules, patres, eques. 20 Quanto quis inlustrior, tanto magis falsi ac festinantes, vultuque composito, ne laeti excessu principis neu tristiores primordio, lacrimas gaudium, questus adulationem miscebant. Sex. Pompeius et Sex. Appuleius consules primi in verba Tiberii Caesaris iuravere, apudque eos 25 Seius Strabo et C. Turranius, ille praetoriarum cohortium praefectus, hic annonae; mox senatus milesque et populus. Nam Tiberius cuncta per consules incipiebat, tamquam vetere re publica et ambiguus imperandi; ne edictum quidem quo patres in curiam vocabat, nisi tribuniciae potestatis praescriptione posuit sub Augusto acceptae. Verba edicti fuere pauca et sensu permodesto: de honoribus parentis consulturum neque abscedere a corpore idque unum ex publicis muneribus usurpare. Sed

defuncto Augusto signum praetoriis cohortibus ut imperator dederat; excubiae, arma, cetera aulae; miles in forum, miles in curiam comitabatur. Litteras ad exercitus tamquam adepto principatu misit, nusquam cuncta-
5 bundus, nisi cum in senatu loqueretur. Causa praecipua ex formidine, ne Germanicus, in cuius manu tot legiones, immensa sociorum auxilia, mirus apud populum favor, habere imperium quam expectare mallet. Dabat et
10 tur quam per uxorium ambitum et senili adoptione inrepsisse. Postea cognitum est ad introspectiendas etiam procerum voluntates inductam dubitationem, nam verba vultus in crimen detorquens recondebat.

Nihil primo senatus die agi passus est nisi de supre-
15 mis Augusti, cuius testamentum inlatum per virgines Vestae Tiberium et Liviam heredes habuit. Livia in familiam Iuliam nomenque Augustum adsumebatur; in spem secundam nepotes pronepotesque, tertio gradu primores civitatis scripserat, plerosque invisos sibi, sed iactantia gloriaque
20 ad posterum. Legata non ultra civilem modum, nisi quod populo et plebi quadringentiens triciens quinquiens, praetoriarum cohortium militibus singula nummum milia, urbanis quingenos, legionariis aut cohortibus civium Romanorum trecenos nummos viritim dedit. Tum consultatum de
25 honoribus; ex quis, ut maxime insignes visi, ut porta triumphali duceretur funus, Gallus Asinius, ut legum latarum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferentur, L. Aruntius censuere. Addebat Messala Valerius renovandum per annos sacramentum in nomen Tiberii; interrogatusque
30 a Tiberio, num se mandante eam sententiam prompsisset, sponte dixisse respondit, neque in iis quae ad rem publicam pertinerent consilio nisi suo usurum, vel cum periculo offensionis. Ea sola species adulandi supererat. Conclamant patres corpus ad rogam umeris senatorum ferendum. Re-

misit Caesar adroganti moderatione, populumque edicto monuit ne, ut quondam nimis studiis funus divi Iulii turbassent, ita Augustum in foro potius quam in campo Martis, sede destinata, cremari vellent. Die funeris milites velut praesidio stetero, multum inridentibus qui ipsi viderant quique a parentibus acceperant diem illum crudi adhuc servitii et libertatis inprospere repetitae, cum occisus dictator Caesar aliis pessimum, aliis pulcherrimum facinus videretur: nunc senem principem, longa potentia, provisus etiam heredum in rem publicam opibus, auxilio scilicet militari tuendum, ut sepultura eius quieta foret.

9 Multus hinc ipso de Augusto sermo, plerisque vana mirantibus, quod idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus, quod Nolae in domo et cubiculo in quo pater eius Octavius vitam finivisset. Numerus etiam consulatum celebrabatur quo Valerium Corvum et C. Marium simul aequaverat, continuata per septem et triginta annos tribunicia potestas, nomen imperatoris semel atque viciens partum aliaque honorum multiplicata aut nova. At apud prudentes vita eius varie extollebatur arguebaturve. Hi pietate erga parentem et necessitudine rei publicae in qua nullus tunc legibus locus, ad arma civilia actum quae neque parari possent neque haberi per bonas artis. Multa Antonio, dum interfectores patris ulcisceretur, multa Lepido concessisse. Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit, non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam ut ab uno regeretur. Non regno tamen neque dictatura, sed principis nomine constitutam rem publicam; mari Oceano aut omnibus longinquis saeptum imperium; legiones, provincias, classis, cuncta inter se conexas; ius apud civis, modestiam apud socios; urbem ipsam magnifico ornatu; pauca admodum vi tractata quo ceteris quies esset.

10 Dicebatur contra: pietatem erga parentem et tem-

pora rei publicae obtentui sumpta; ceterum cupidine dominandi concitos per largitionem veteranos, paratum ab adulescente privato exercitum, corruptas consulis legiones, simulatam Pompeianarum gratiam partium; mox ubi decreto patrum fascis et ius praetoris invaserit, caesis Hirtio et Pansa, sive hostis illos, seu Pansam venenum vulneri adfusum, sui milites Hirtium et machinator doli Caesar abstulerat, utriusque copias occupavisse; extortum invito senatu consulatum, armaque quae in Antonium acceperit contra rem publicam versa; proscriptionem civium, divisiones agrorum ne ipsis quidem qui fecere laudatas. Sane Cassii et Brutorum exitus paternis inimicitiis datos, quamquam fas sit privata odia publicis utilitatibus remittere, sed Pompeium imagine pacis, sed Lepidum specie amicitiae deceptos; post Antonium, Tarentino Brundisinoque foedere et nuptiis sororis inlectum, subdolae adfinitatis poenas morte exsolvisse. Pacem sine dubio post haec, verum cruentam: Lollianas Varianasque cladis, interfectos Romae Varrones, Egnatios, Iulos. Nec domesticis abstinetur: abducta Neroni uxor et consulti per ludibrium pontifices, an concepto necdum edito partu rite nuberet; Q. † Tedii et Vedii Pollionis luxus; postremo Livia gravis in rem publicam mater, gravis domui Caesarum noverca. Nihil deorum honoribus relictum, cum se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli vellet. Ne Tiberium quidem caritate aut rei publicae cura successorem adscitum, sed quoniam adrogantiam saevitiamque eius introspexerit, comparatione deterrima sibi gloriam quaesivisse. Etenim Augustus paucis ante annis, cum Tiberio tribuniciam potestatem a patribus rursus postularet, quamquam honora oratione, quaedam de habitu cultuque et institutis eius iecerat quae velut excusando exprobraret. Ceterum sepultura more perfecta templum et caelestes religiones decernuntur.

11 Versae inde ad Tiberium preces. Et ille varie dis-
serebat de magnitudine imperii, sua modestia. Solam divi
Augusti mentem tantae molis capacem; se in partem cu-
rarum ab illo vocatum experiendo didicisse quam arduum,
quam subiectum fortunae regendi cuncta onus. Proinde 5
in civitate tot illustribus viris subnixi non ad unum
omnia deferrent, pluris facilius munia rei publicae soci-
atis laboribus executuros. Plus in oratione tali digni-
tatis quam fidei erat; Tiberioque etiam in rebus quas non
occuleret, seu natura sive adsuetudine, suspensa semper 10
et obscura verba: tunc vero nitenti, ut sensus suos penitus
abderet, in incertum et ambiguum magis implicabantur.
At patres quibus unus metus, si intellegere viderentur,
in questus lacrimas vota effundi; ad deos, ad effigiem
Augusti, ad genua ipsius manus tendere, cum proferri 15
libellum recitarique iussit. Opes publicae continebantur,
quantum civium sociorumque in armis, quot classes, regna,
provinciae, tributa aut vectigalia, et necessitates ac largi-
tiones. Quae cuncta sua manu perscripserat Augustus
addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, 20
incertum metu an per invidiam.

12 Inter quae senatu ad infimas obtestationes procum-
bente, dixit forte Tiberius se ut non toti rei publicae
parem, ita quaecumque pars sibi mandaretur, eius tutelam
suscepturum. Tum Asinius Gallus ‘interrogo,’ inquit, 25
‘Caesar, quam partem rei publicae mandari tibi velis.’
Percussus improvisa interrogatione paulum reticuit, dein
conlecto animo respondit nequaquam decorum pudori suo
legere aliquid aut evitare ex eo cui in universum excusari
mallet. Rursum Gallus (etenim vultu offensionem con- 30
iectaverat) non idcirco interrogatum ait, ut divideret
quae separari nequirent, sed ut sua confessione argueretur,
unum esse rei publicae corpus atque unius animo regen-
dum. Addidit laudem de Augusto Tiberiumque ipsum

victoriarum suarum quaeque in toga per tot annos egregie fecisset admonuit. Nec ideo iram eius leniuit, pridem inuisus, tamquam ducta in matrimonium Vipsania, M. Agrippae filia, quae quondam Tiberii uxor fuerat, plus
5 quam civilia agigaret Pollionisque Asinii patris ferociam retineret.

Post quae L. Arruntius haud multum discrepans a 13 Galli oratione perinde offendit, quamquam Tiberio nulla vetus in Arruntium ira, sed divitem, promptum, artibus
10 egregiis et pari fama publice, suspectabat. Quippe Augustus supremis sermonibus cum tractaret, quinam adipisci principem locum suffecturi abnuerent aut imparis vellent vel idem possent cuperentque, M. Lepidum dixerat capacem sed adspernantem, Gallum Asinium avidum
15 et minorem, L. Arruntium non indignum et, si casus daretur, ausurum. De prioribus consentitur, pro Arruntio quidam Cn. Pisonem tradidere; omnesque praeter Lepidum variis mox criminibus struente Tiberio circumventi sunt. Etiam Q. Haterius et Mamercus Scaurus su-
20 spicacem animum perstrinxere, Haterius cum dixisset 'quousque patieris, Caesar, non adesse caput rei publicae?' Scaurus quia dixerat, spem esse ex eo non inritas fore senatus preces, quod relationi consulum iure tribuniciae potestatis non intercessisset. In Haterium statim
25 invectus est; Scaurum, cui implacabilius irasebatur, silentio tramisit. Fessusque clamore omnium, expostulatione singulorum flexit paulatim, non ut fateretur suscipi a se imperium, sed ut negare et rogari desineret. Constat Haterium, cum deprecandi causa Palatium introisset ambulantisque Tiberii genua advolveretur, prope a militibus
30 interfectum, quia Tiberius casu an manibus eius impeditus prociderat. Neque tamen periculo talis viri mitigatus est, donec Haterius Augustam oraret eiusque curatissimis precibus protegeretur.

- 14 Multa patrum et in Augustam adulatio. Alii parentem, alii matrem patriae adpellandam, plerique ut nomini Caesaris adscriberetur 'Iuliae filius' censebant. Ille moderandos feminarum honores dictitans eademque se temperantia usurum in iis quae sibi tribuerentur, ceterum anxius invidia et muliebri fastigium in deminutionem sui accipiens ne lictorem quidem ei decerni passus est aramque adoptionis et alia huiusce modi prohibuit. At Germanico Caesari proconsulare imperium petivit, missique legati qui deferrent, simul maestitiam eius ob excessum Augusti solarentur. Quo minus idem pro Druso postularetur, ea causa quod designatus consul Drusus praesensque erat. Candidatos praeturae duodecim nominavit, numerum ab Augusto traditum; et hortante senatu ut augetet, iure iurando obstrinxit se non excessurum. 15
- 15 Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt, nam ad eam diem, etsi potissima arbitrio principis, quaedam tamen studiis tribuum fiebant. Neque populus ademptum ius questus est nisi inani rumore, et senatus largitionibus ac precibus sordidis exsolutus libens tenuit, moderante Tiberio, ne pluris quam quattuor candidatos commendaret, sine repulsa et ambitu designandos. Inter quae tribuni plebei petivere, ut proprio sumptu ederent ludos qui de nomine Augusti fastis additi Augustales vocarentur. Sed decreta pecunia ex aerario, utque per circum triumphali vesti uterentur, curru vehi haud permissum. Mox celebratio ad praetorem translata cui inter civis et peregrinos iurisdictio evenisset. 20

Book I., 16-30: Revolt of the Pannonian Legions.

- 16 Hic rerum urbanarum status erat, cum Pannonicas 30 legiones seditio incessit, nullis novis causis, nisi quod mu-

tatus princeps licentiam turbarum et ex civili bello spem
 praemiorum ostendebat. Castris aestivis tres simul le-
 giones habebantur, praesidente Iunio Blaeso qui fine
 Augusti et initiis Tiberii auditis ob iustitium aut gau-
 5 dium intermiserat solita munia. Eo principio lascivire
 miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praebere
 auris, denique luxum et otium cupere, disciplinam et
 laborem aspernari. Erat in castris Percennius quidam,
 dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles,
 10 procax lingua et miscere coetus histrionali studio doctus.
 Is imperitos animos et quanam post Augustum militiae
 condicio ambigentis impellere paulatim nocturnis conlo-
 quiis aut flexo in vesperam die et dilapsis melioribus de-
 terrimum quemque congregare.

15 Postremo promptis iam et aliis seditionis ministris
 velut contionabundus interrogabat, cur paucis centurioni-
 bus, paucioribus tribunis in modum servorum oboedirent.
 Quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutan-
 tem adhuc principem precibus vel armis adirent? satis
 20 per tot annos ignavia peccatum quod tricena aut quadra-
 gena stipendia senes et plerique truncato ex vulneribus
 corpore tolerant. Ne dimissis quidem finem esse militiae,
 sed apud vexillum tendentis alio vocabulo eisdem labores
 perferre. Ac si quis tot casus vita superaverit, trahi
 25 adhuc diversas in terras, ubi per nomen agrorum uligines
 paludum vel inculta montium accipiant. Enimvero mili-
 tiam ipsam gravem, infructuosam; denis in diem assibus
 animam et corpus aestimari; hinc vestem arma tentoria,
 hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redi-
 30 mi. At hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exer-
 citas aestates, bellum atrox aut sterilem pacem sempiterna.
 Nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia
 iniretur, ut singulos denarios mererent, sextus decumus
 stipendii annus finem adferret, ne ultra sub vexillis tene-

rentur, sed isdem in castris praemium pecunia solveretur. An praetorias cohortis quae binos denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis reddantur, plus periculorum suscipere? non obtrectari a se urbanas excubias, sibi tamen apud horridas gentis e contuberniis hostem adspici.

18 Adstrepebat vulgus, diversis incitamentis, hi verberum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes. Postremo eo furoris venere, ut tris legiones miscere in unam agitaverint. Depulsi aemulatione, quia suae quisque legioni eum honorem quaerebant, alio vertunt atque una tris aquilas et signa cohortium locant; simul congerunt caespites, extruunt tribunal quo magis conspicua sedes foret. Properantibus Blaesus advenit, increpabatque ac retinebat singulos, clamitans ‘ mea potius caede imbuite manus, levioere flagitio legatum interficietis quam ab imperatore desciscitis. Aut incolumis fidem legionum retinebo, aut iugulatus paenitentiam adcelerabo.’

19 Aggerabatur nihilo minus caespes iamque pectori usque adcreverat, cum tandem pervicacia victi inceptum omisere. Blaesus multa dicendi arte non per seditionem et turbas desideria militum ad Caesarem ferenda ait, neque veteres ab imperatoribus priscis neque ipsos a divo Augusto tam nova petivisse; et parum in tempore incipientis principis curas onerari. Si tamen tenderent in pace temptare quae ne civilium quidem bellorum victores expostulaverint, cur contra morem obsequii, contra fas disciplinae vim meditentur? decernerent legatos seque coram mandata darent. Adclamavere ut filius Blaesii tribunus legatione ea fungeretur peteretque militibus missionem ab sedecim annis, cetera mandatuos, ubi prima provenissent. Profecto iuvene modicum otium, sed superbire miles, quod filius legati orator publicae causae satis osten-

deret necessitate expressa quae per modestiam non obtinissent.

Interea manipuli ante coeptam seditionem Nauportum 20
missi ob itinera et pontis et alios usus, postquam turba-
tum in castris accepere, vexilla convellunt direptisque
5 proximis vicis ipsoque Nauporto, quod municipii instar
erat, retinentis centuriones inrisu et contumeliis, postremo
verberibus insectantur, praecipua in Aufdienum Rufum
praefectum castrorum ira, quem dereptum vehiculo sarcini-
10 nis gravant aguntque primo in agmine, per ludibrium ro-
gitantes an tam immensa onera, tam longa itinera libenter
ferret. Quippe Rufus diu manipularis, dein centurio,
mox castris praefectus, antiquam duramque militiam re-
vocabat, vetus operis ac laboris et eo inmitior, quia tole-
15 raverat.

Horum adventu redintegratur seditio et vagi circum- 21
iecta populabantur. Blaesus paucos, maxime praeda
onustos, ad terrorem ceterorum adfici verberibus, claudi
carcere iubet, nam etiam tum legato a centurionibus et
20 optimo quoque manipularium parebatur. Illi obniti tra-
hentibus, prensare circumstantium genua, ciere modo no-
mina singulorum, modo centuriam quisque cuius manipu-
laris erat, cohortem, legionem, eadem omnibus inminere
clamitantes. Simul probra in legatum cumulant, caelum
25 ac deos obtestantur, nihil reliqui faciunt quo minus invi-
diam misericordiam metum et iras permoverent. Adcur-
ritur ab universis, et carcere effracto solvunt vincula
desertoresque ac rerum capitalium damnatos sibi iam
miscent.

30 Flagrantior inde vis, plures seditioni duces. Et Vib- 22
lenus quidam gregarius miles, ante tribunal Blaesi adle-
vatus circumstantium umeris, apud turbatos et quid pa-
raret intentos ‘vos quidem,’ inquit, ‘his innocentibus et
miserrimis lucem et spiritum reddidistis : sed quis fratri

meo vitam, quis fratrem mihi reddit? quem missum ad vos a Germanico exercitu de communibus commodis nocte proxima iugulavit per gladiatores suos, quos in exitium militum habet atque armat. Responde, Blaese, ubi cada-
ver abieceris, ne hostes quidem sepultura invident. Cum
osculis, cum lacrimis dolorem meum implevero, me quo-
que trucidari iube, dum interfectos nullam ob scelus, sed
quia utilitati legionum consulebamus, hi sepeliant.’

23 Incendebat haec fletu et pectus atque os manibus verberans. Mox disiectis quorum per umeros sustinebatur, 10
praeceps et singulorum pedibus advolutus tantum consternationis invidiaeque concivit, ut pars militum gladiatores qui e servitio Blaesi erant, pars ceteram eiusdem familiam vincirent, alii ad quaerendum corpus effunderentur. Ac
ni propere neque corpus ullum reperiri et servos adhibitis 15
cruciatibus abnuere caedem, neque illi fuisse umquam fratrem pernotuisset, haud multum ab exitio legati aberant. Tribunos tamen ac praefectum castrorum extru-
sere, sarcinae fugientium direptae, et centurio Lucilius interficitur, cui militaribus facetiis vocabulum ‘cedo alte- 20
ram’ indiderant, quia fracta vite in tergo militis alteram clara voce ac rursus aliam poscebat. Ceteros latebrae texere, uno retento Clemente Iulio, qui perferendis militum mandatis habebatur idoneus ob promptum ingenium. Quin ipsae inter se legiones octava et quinta decuma fer- 25
rum parabant, dum centurionem cognomento Sirpicum illa morti deposcit, quintadecumani tuentur, ni miles nonanus preces et adversum aspernantis minas interiecisset.

24 Haec audita quamquam abstrusum et tristissima quaeque maxime occultantem Tiberium perpulere, ut Dru- 30
sum filium cum primoribus civitatis duabusque praetoriis cohortibus mitteret, nullis satis certis mandatis, ex re consulturum. Et cohortes delecto milite supra solitum firmatae. Additur magna pars praetoriani equitis et ro-

bora Germanorum, qui tum custodes imperatori aderant ; simul praetorii praefectus Aelius Seianus, conlega Straboni patri suo datus, magna apud Tiberium auctoritate, recitor inveni et ceteris periculorum praemiorumque ostentator. Druso propinqui quasi per officium obviae fuere legiones, non laetae, ut adsolet, neque insignibus fulgentes, sed inluvie deformi et vultu, quamquam maestitiam imitarentur, contumaciae propiores.

Postquam vallum introiit, portas stationibus firmant, 25 globos armatorum certis castrorum locis opperiri iubent : ceteri tribunal ingenti agmine circumveniunt. Stabat Drusus silentium manu poscens. Illi quotiens oculos ad multitudinem rettulerant, vocibus truculentis strepere, rursus viso Caesare trepidare ; murmur incertum, atrox 15 clamor et repente quies ; diversis animorum motibus pavebant terrebantque. Tandem interrupto tumultu litteras patris recitat in quis perscriptum erat, praecipuam ipsi fortissimarum legionum curam, quibuscum plurima bella toleravisset ; ubi primum a luctu requiesset animus, acturum apud patres de postulatis eorum ; misisse interim 20 filium, ut sine cunctatione concederet quae statim tribui possent ; cetera senatui servanda quem neque gratiae neque severitatis expertem haberi par esset.

Responsum est a contione, mandata Clementi centu- 26 rioni quae perferret. Is orditur de missione a sedecim annis, de praemiis finitae militiae, ut denarius diurnum stipendium foret, ne veterani sub vexillo haberentur. Ad ea Drusus cum arbitrium senatus et patris obtenderet, clamore turbatur. Cur venisset, neque augendis militum 30 stipendiis neque adlevandis laboribus, denique nulla bene faciendi licentia ? at hercule verbera et necem cunctis permitti. Tiberium olim nomine Augusti desideria legionum frustrari solitum, easdem artis Drusum rettulisse. Numquamne ad se nisi filios familiarum venturos ? novum

id plane quod imperator sola militis conmoda ad senatum reiciat. Eundem ergo senatum consulendum, quotiens supplicia aut proelia indicantur; an praemia sub dominis, poenas sine arbitro esse?

27 Postremo deserunt tribunal, ut quis praetorianorum 5 militum amicorumve Caesaris occurreret, manus intentantes, causam discordiae et initium armorum, maxime infensi Cn. Lentulo, quod is ante alios aetate et gloria belli firmare Drusum credebatur et illa militiae flagitia primus aspernari. Nec multo post digredientem cum Caesare ac 10 provisu periculi hiberna castra repetentem circumsistunt, rogitanes quo pergeret, ad imperatorem an ad patres, ut illic quoque conmodis legionum adversaretur; simul ingruunt, saxa iaciunt. Iamque lapidis ictu cruentus et exitii certus adcurso multitudinis quae cum Druso adve- 15 nerat protectus est.

28 Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit, nam luna claro repente caelo visa languescere. Id miles rationis ignarus omen praesentium accepit, suis laboribus defectionem sideris adsimulans, prospereque cessura qua 20 pergerent, si fulgor et claritudo deae redderetur. Igitur aeris sono, tubarum cornuumque concentu strepere; prout splendidior obscuriorve, laetari aut maerere; et postquam ortae nubes offecere visui creditumque conditam tenebris, ut sunt mobiles ad superstitionem percussae semel mentes, 25 sibi aeternum laborem portendi, sua facinora aversari deos lamentantur. Utendum inclinatione ea Caesar et quae casus obtulerat in sapientiam vertenda ratus circumiri tentoria iubet; accitur centurio Clemens et si alii bonis artibus grati in vulgus. Hi vigiliis, stationibus, custodiis 30 portarum se inserunt, spem offerunt, metum intendunt. 'Quousque filium imperatoris obsidebimus? quis certaminum finis? Percennione et Vibuleno sacramentum dicturi sumus? Percennius et Vibulenus stipendia militibus,

agros emeritis largientur? denique pro Neronibus et Drusis imperium populi Romani capessent? quin potius, ut novissimi in culpam, ita primi ad paenitentiam sumus? tarda sunt quae in commune expostulantur; privatam gratiam statim mereare, statim recipias.' Conmotis per haec mentibus et inter se suspectis, tironem a veterano, legionem a legione dissociant. Tum redire paulatim amor obsequii: omittunt portas, signa unum in locum principio seditionis congregata suas in sedes referunt.

10 Drusus orto die et vocata contione, quamquam rudis 29
dicendi, nobilitate ingenita incusat priora, probat praesentia; negat se terrore et minis vinci, flexos ad modestiam si videat, si supplices audiat, scripturum patri ut placatus legionum preces exciperet. Orantibus rursum
15 idem Blaesus et L. Apronius, eques Romanus e cohorte
Drusi, Iustusque Catonius, primi ordinis centurio, ad Tiberium mittuntur. Certatum inde sententiis, cum alii opperandos legatos atque interim comitate permulcendum militem censerent, alii fortioribus remediis agendum. Nihil
20 in vulgo modicum; terrere, ni paveant, ubi pertimuerint, impune contemni, dum superstitio urgeat, adiciendos ex duce metus sublatis seditionis auctoribus. Promptum ad asperiora ingenium Druso erat, vocatos Vibulenum et Percennium interfici iubet. Tradunt plerique intra tabernaculum ducis obrutos, alii corpora extra vallum abiecta ostentui.

Tum ut quisque praecipuus turbator conquisiti et pars, 30
extra castra palantes, a centurionibus aut praetoriarum cohortium militibus caesi; quosdam ipsi manipuli documentum fidei tradidere. Auxerat militum curas praematura hiems imbribus continuis adeoque saevis, ut non egredi tentoria, congregari inter se, vix tutari signa possent quae turbine atque unda raptabantur. Durabat et formido caelestis irae, nec frustra adversus impios hebe-

scere sidera, ruere tempestates : non aliud malorum levamentum quam si linq̄uerent castra infausta temerataque et soluti piaculo suis quisque hibernis redderentur. Primum octava, dein quinta decuma legio rediere ; nonanus opperiendas Tiberii epistulas clamitaverat, mox desolatus aliorum discessione imminentem necessitatem sponte praevenit. Et Drusus non expectato legatorum regressu, quia praesentia satis consederant, in urbem rediit.

Book II., 69–73, 75 : Death of Germanicus.

69 Germanicus Aegypto remeans cuncta quae apud legiones aut urbes iusserat, abolita vel in contrarium versa cognoscit. Hinc graves in Pisonem contumeliae, nec minus acerba quae ab illo in Caesarem intentabantur. Dein Piso abire Suria statuit. Mox adversa Germanici valetudine detentus, ubi recreatum accepit votaue pro incolumitate solvebantur, admotas hostias, sacrificalem adparatum, festam Antiochensium plebem per lictores proturbat. Tum Seleuciam degreditur, opperiens aegritudinem quae rursus Germanico acciderat. Saevam vim morbi augebat persuasio veneni a Pisone accepti ; et reperiebantur solo ac parietibus erutae humanorum corporum reliquiae, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semusti cineres ac tabo obliti aliaque malefica, quis creditur animas numinibus infernis sacrari. Simul missi a Pisone incusabantur, ut valetudinis adversa rima-
25
mantes.

70 Ea Germanico haud minus ira quam per metum accepta. Si limen obsideretur, si effundendus spiritus sub oculis inimicorum foret, quid deinde miserrimae coniugi, quid infantibus liberis eventurum ? lenta videri veneficia, festinare et urgere, ut provinciam, ut legiones solus ha-
30

beat. Sed non usque eo defectum Germanicum neque
praemia caedis apud interfectorem mansura. Componit
epistulas quis amicitiam ei renuntiabat, addunt plerique
iussu provincia decedere. Nec Piso moratus ultra navis
5 solvit, moderabaturque cursui, quo propius regrederetur,
si mors Germanici Suriam aperuisset.

Caesar paulisper ad spem erectus, dein fesso corpore, 71
ubi finis aderat, adsistentes amicos in hunc modum ad-
loquitur: 'si fato concederem, iustus mihi dolor etiam
10 adversus deos esset, quod me parentibus liberis patriae
intra iuventam praemature exitu raperent, nunc scelere
Pisonis et Plancinae interceptus ultimas preces pectoribus
vestris relinquo; referatis patri ac fratri, quibus acerbi-
tibus dilaceratus, quibus insidiis circumventus miserrimi-
15 mam vitam pessima morte finierim. Si quos spes meae,
si quos propinquus sanguis, etiam quos invidia erga viven-
tem movebat, inlacrimabunt quondam florentem et tot bel-
lorum superstitem muliebri fraude cecidisse. Erit vobis
locus querendi apud senatum, invocandi leges. Non hoc
20 praecipuum amicorum munus est, prosequi defunctum
ignavo questu, sed quae voluerit meminisse, quae manda-
verit exsequi. Flebunt Germanicum etiam ignoti; vindi-
cabitis vos, si me potius quam fortunam meam fovebatis.
Ostendite populo Romano divi Augusti neptem eandemque
25 coniugem meam, numerate sex liberos. Misericordia cum
accusantibus erit, fingentibusque scelestam mandata aut non
credent homines aut non ignoscent.' Iuravere amici, dex-
tram morientis contingentes, spiritum ante quam ultionem
amissuros.

30 Tum ad uxorem versus per memoriam sui, per com- 72
munis liberos oravit, exueret ferociam, saevienti fortunae
submitteret animum, neu regressa in urbem aemulatione
potentiae validiores inritaret. Haec palam et alia secreto
per quae ostendere credebatur metum ex Tiberio. Neque

multo post extinguitur, ingenti luctu provinciae et circumiacentium populorum. Indolere exterae nationes regesque : tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostis ; visuque et auditu iuxta venerabilis, cum magnitudinem et gravitatem summae fortunae retineret, invidiam⁵ et adrogantiam effugerat.

73 Funus sine imaginibus et pompa per laudes ac memoriam virtutum eius celebre fuit. Et erant qui formam, aetatem, genus mortis ob propinquitatem etiam locorum in quibus interiit, Magni Alexandri fatis adaequarent.¹⁰ Nam utrumque corpore decoro, haud multum triginta annos egressum, suorum insidiis externas inter gentis occidisse ; sed hunc mitem erga amicos, modicum voluptatum, uno matrimonio, certis liberis egisse, neque minus proeliatorem, etiam si temeritas afuerit prae-¹⁵ peditusque sit percussas tot victoriis Germanias servitio premere. Quod si solus arbiter rerum, si iure et nomine regio fuisset, tanto promptius adsecuturum gloriam militiae, quantum clementia, temperantia, ceteris bonis artibus praestitisset. Corpus antequam cremaretur nuda-²⁰ tum in foro Antiochensium, qui locus sepulturae destinabatur, praetuleritne veneficii signa, parum constitit ; nam ut quis misericordia in Germanicum et praesumpta suspicione aut favore in Pisonem pronior, diversi interpretabantur. [. . .]

25

75 Agrippina, quamquam defessa luctu et corpore aegro, omnium tamen quae ultionem morarentur intolerans, ascendit classem cum cineribus Germanici et liberis, miserantibus cunctis, quod femina nobilitate princeps, pulcherrimo modo matrimonio inter venerantis gratan-³⁰ tisque adspici solita, tunc feralis reliquias sinu ferret, incerta ultionis, anxia sui et infelici fecunditate fortunae totiens obnoxia. Pisonem interim apud Comum insulam nuntius adsequitur excessisse Germanicum. Quo intem-

peranter accepto caedit victimas, adit templa, neque ipse gaudium moderans et magis insolescente Plancina, quae luctum amissae sororis tum primum laeto cultu mutavit.

Book III., 1-6: Funeral of Germanicus.

5 Nihil intermissa navigatione hiberni maris Agrippina 1
 Corcyram insulam advehitur, litora Calabriae contra sitam.
 Illic paucos dies componendo animo insumit, violenta luctu
 et nescia tolerandi. Interim adventu eius audito intimus
 quisque amicorum et plerique militares, ut quique sub
 10 Germanico stipendia fecerant, multique etiam ignoti vicini
 e municipiis, pars officium in principem rati, plures
 illos secuti, ruere ad oppidum Brundisium, quod naviganti
 celerrimum fidissimumque adpulsu erat. Atque ubi pri-
 mum ex alto visa classis, complentur non modo portus et
 15 proxima maris, sed moenia ac tecta, quaque longissime
 prospectari poterat, maerentium turba et rogitantium in-
 ter se, silentione an voce aliqua egredientem exciperent.
 Neque satis constabat quid pro tempore foret, cum classis
 paulatim successit, non alacri, ut adsolet, remigio, sed
 20 cunctis ad tristitiam compositis. Postquam duobus cum
 liberis, feralem urnam tenens, egressa navi defixit oculos,
 idem omnium gemitus; neque discerneres proximos alie-
 nos, virorum feminarumve planctus, nisi quod comitatum
 Agrippinae longo maerore fessum obvii et recentes in do-
 25 lore anteibant.

Miserat duas praetorias cohortis Caesar, addito ut magi- 2
 stratus Calabriae Apulique et Campani suprema erga me-
 moriam filii sui munia fungerentur. Igitur tribunorum
 centurionumque umeris cineres portabantur; praecede-
 30 bant incompta signa, versi fascēs; atque ubi colonias trans-
 grederentur, atrata plebes, trabeati equites pro opibus

loci vestem odores aliaque funerum sollemnia cremabant. Etiam quorum diversa oppida, tamen obvii et victimas atque aras dis Manibus statuantes lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur. Drusus Tarracinam progressus est cum Claudio fratre liberisque Germanici qui in urbe fuerant. Consules M. Valerius et M. Aurelius (iam enim magistratum occeperant) et senatus ac magna pars populi viam complevere, disiecti et ut cuique libitum flentes; aberat quippé adulatio, gnaris omnibus laetam Tiberio Germanici mortem male dissimulari. 10

3 Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati, si palam lamentarentur, an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus falsi intellegerentur. Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scriptura reperio ullo insigni officio functam, cum super Agrippinam et Drusum et Claudium ceteri quoque consanguinei nominatim perscripti sint, seu valetudine praepediebatur, seu victus luctu animus magnitudinem mali perferre visu non toleravit. Facilius crediderim Tiberio et Augusta, qui domo non excedebant, cohibitam, ut 20 par maeror et matris exemplo avia quoque et patruus adtineri viderentur.

4 Dies quo reliquiae tumulo Augusti inferebantur, modo per silentium vastus, modo ploratibus inquires; plena urbis itinera, conlucentes per campum Martis faces. Illic miles cum armis, sine insignibus magistratus, populus per tribus concidisse rem publicam, nihil spei reliquum clamitabant, promptius apertiusque quam ut meminisse imperitantium crederes. Nihil tamen Tiberium magis penetravit quam studia hominum accensa in Agrippinam, 30 cum decus patriae, solum Augusti sanguinem, unicum antiquitatis specimen adpellarent versique ad caelum ac deos integram illi subolem ac superstitem iniquorum precarentur.

Fuere qui publici funeris pompam requirerent compa- 5
rarentque quae in Drusum patrem Germanici honora et
magnifica Augustus fecisset. Ipsum quippe asperrimo
hiemis Ticinum usque progressum neque abscedentem a
5 corpore simul urbem intravisse, circumfusas lecto Clau-
diorum Iuliorumque imagines, defletum in foro, lauda-
tum pro rostris, cuncta a maioribus reperta aut quae po-
steri invenerint cumulata, at Germanico ne solitos quidem
et cuicumque nobili debitos honores contigisse. Sane
10 corpus ob longinquitatem itinerum externis terris quoquo
modo crematum, sed tanto plura decora mox tribui par-
fuisse, quanto prima fors negavisset. Non fratrem, nisi
unius diei via, non patrum saltem porta tenus obvium.
Vbi illa veterum instituta, propositam toro effigiem, medi-
15 tata ad memoriam virtutis carmina et laudationes, et lacri-
mas vel doloris imitamenta ?

Gnarum id Tiberio fuit; utque premeret vulgi sermo- 6
nes, monuit edicto multos inlustrium Romanorum ob rem
publicam obisse, neminem tam flagranti desiderio cele-
20 bratum. Idque et sibi et cunctis egregium, si modus
adiceretur. Non enim eadem decora principibus viris et
imperatori populo quae modicis domibus aut civitatibus.
Convenisse recenti dolori luctum et ex maerore solacia;
sed referendum iam animum ad firmitudinem, ut quondam
25 divus Iulius amissa unica filia, ut divus Augustus ereptis
nepotibus abstruserint tristitiam. Nil opus vetustioribus
exemplis, quotiens populus Romanus cladis exercituum,
interitum ducum, funditus amissas nobilis familias con-
stanter tulerit. Principes mortalis, rem publicam aeter-
30 nam esse. Proin repeterent sollemnia et, quia ludorum
Megalesium spectaculum suberat, etiam voluptates resu-
merent.

Book XIII., 1-5: The Beginning of Nero's Reign.

1 Prima novo principatu mors Iunii Silani proconsulis Asiae ignaro Nerone per dolum Agrippinae paratur, non quia ingenii violentia exitium inritaverat, segnis et dominationibus aliis fastiditus, adeo ut Gaius Caesar pecu- 5 dem auream eum adpellare solitus sit; verum Agrippina fratri eius L. Silano necem molita ultorem metuebat, crebra vulgi fama anteponendum esse vixdum pueritiam egresso Neroni et imperium per scelus adepto virum aetate composita, insontem, nobilem et, quod tunc spectaretur, 10 e Caesarum posteris: quippe et Silanus divi Augusti abnepos erat. Haec causa necis. Ministri fuere P. Celer eques Romanus et Helius libertus, rei familiari principis in Asia impositi. Ab his proconsuli venenum inter epulas datum est apertius, quam ut fallerent. Nec minus pro- 15 perato Narcissus, Claudii libertus, de cuius iurgiis adversus Agrippinam rettuli, aspera custodia et necessitate extrema ad mortem agitur, invito principe, cuius abditis adhuc vitiis per avaritiam ac prodigentiam mire congruebat. 20

2 Ibaturque in caedis, nisi Afranius Burrus et Annaeus Seneca obviam issent. Hi rectores imperatoriae iuventae et, rarum in societate potentiae, concordēs, diversa arte ex aequo pollebant, Burrus militaribus curis et severitate morum, Seneca praeceptis eloquentiae et comitate honesta, 25 iuvantes in vicem, quo facilius lubricam principis aetatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent. Certamen utrique unum erat contra ferociam Agrippinae, quae cunctis malae dominationis cupidinibus flagrans habebat in partibus Pallantem, quo auctore Claudius nup- 30 tiis incestis et adoptione exitiosa semet perverterat. Sed neque Neroni infra servos ingenium, et Pallas tristi adro-

gantia modum liberti egressus taedium sui moverat. Propalam tamen omnes in eam honores cumulabantur, signumque more militiae petenti tribuno dedit optimae matris. Decreti et a senatu duo lictores, flamonium
5 Claudiale, simul Claudio censorium funus et mox consecratio.

Die funeris laudationem eius princeps exorsus est, dum³ antiquitatem generis, consulatus ac triumphos maiorum enumerabat, intentus ipse et ceteri; liberalium quoque
10 artium commemoratio et nihil regente eo triste rei publicae ab externis accidisse pronis animis audita, postquam ad providentiam sapientiamque flexit, nemo risui temperare, quamquam oratio a Seneca composita multum cultus praeferret, ut fuit illi viro ingenium amoenum et temporis
15 eius auribus accommodatum. Adnotabant seniores quibus otiosum est vetera et praesentia contendere, primum ex iis qui rerum potiti essent, Neronem alienae facundiae eguisse. Nam dictator Caesar summis oratoribus aemulus et Augusto prompta ac profluens quaeque deceret principem eloquentia fuit. Tiberius artem quoque callebat qua
20 verba expenderet, tum validus sensibus aut consulto ambiguus. Etiam Gai Caesaris turbata mens vim dicendi non corrupit. Nec in Claudio, quotiens meditata dissere- ret, elegantiam requireres. Nero puerilibus statim annis
25 vividum animum in alia detorsit: caelare, pingere, cantus aut regimen equorum exercere et aliquando carminibus pangendis inesse sibi elementa doctrinae ostendebat.

Ceterum peractis tristitiae imitamentis curiam ingressus⁴ et de auctoritate patrum et consensu militum praefatus, 4
30 consilia sibi et exempla capessendi egregie imperii memoravit, neque iuventam armis civilibus aut domesticis discordiis imbutam; nulla odia, nullas iniurias nec cupidinem ultionis adferre. Tum formam futuri principatus praescripsit, ea maxime declinans quorum recens flagrabat in-

vidia. Non enim se negotiorum omnium iudicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis paucorum potentia grassaretur; nihil in penetibus suis venale aut ambitioni pervium; discretam domum et rem publicam. Teneret antiqua munia senatus, consulum tribunalibus 5 Italia et publicae provinciae adsisterent: illi patrum adiutum praeberent, se mandatis exercitibus consulturum.

5 Nec defuit fides, multaque arbitrio senatus constituta sunt: ne quis ad causam orandam mercede aut donis emeretur, ne designatis quaestoribus edendi gladiatores 10 necessitas esset. Quod quidem adversante Agrippina, tamquam acta Claudii subverterentur, obtinere patres qui in Palatium ob id vocabantur, ut adstaret additis a tergo foribus velo discreta, quod visum arceret, auditus non adimeret. Quin et legatis Armeniorum causam gentis 15 apud Neronem orantibus escendere suggestum imperatoris et praesidere simul parabat, nisi ceteris pavore defixis Seneca admonuisset, venienti matri occurreret. Ita specie pietatis obviam itum dedecori.

Book XIV., 3-11: Nero the Matricide.

20

3 Nero vitare secretos eius congressus, abscedentem in hortos aut Tusculanum vel Antiatem in agrum laudare, quod otium capesseret. Postremo, ubicumque haberetur, praegravem ratus interficere constituit, hactenus consultans, veneno an ferro vel qua alia vi. Placuitque 25 primo venenum. Sed inter epulas principis si daretur, referri ad casum non poterat tali iam Britannici exitio; et ministros temptare arduum videbatur mulieris usu scelearum adversus insidias intentae, atque ipsa praesumendo remedia munierat corpus. Ferrum et caedes quonam 30 modo occultaretur, nemo reperiebat; et ne quis illi tanto

facinori delectus iussa sperneret metuebant. Obtulit ingenium Anicetus libertus, classi apud Misenum praefectus et pueritiae Neronis educator ac mutuis odiis Agrippinae inuisus. Ergo navem posse componi docet cuius pars ipso
 5 in mari per artem soluta effunderet ignaram; nihil tam capax fortuitorum quam mare et, si naufragio intercepta sit, quem adeo iniquum, ut sceleri adsignet quod venti et fluctus deliquerint? additurum principem defunctae templum et aras et cetera ostentandae pietati.

10 Placuit sollertia, tempore etiam iuta, quando Quinqua-4
 truum festos dies apud Baias frequentabat. Illuc matrem elicit, ferendas parentium iracundias et placandum animum dictitans, quo rumorem reconciliationis efficeret acciperet-
 que Agrippina, facili feminarum credulitate ad gaudia.
 15 Venientem dehinc obuius in litora (nam Antio adventabat) excepit manu et complexu ducitque Baulos. Id villae nomen est quae promunturium Misenum inter et Baianum lacum flexo mari adluitur. Stabat inter alias navis ornatio-
 20 rior, tamquam id quoque honori matris daretur; quippe suserat triremi et classiariorum remigio vehi. Ac tum
 * invitata ad epulas erat, ut occultando facinori nox adhiberetur. Satis constitit extitisse proditorem et Agrippinam auditis insidiis, an crederet ambiguam, gestamine sellae Baias pervectam. Ibi blandimentum sublevavit metum,
 25 comiter excepta superque ipsum conlocata. Iam pluribus sermonibus, modo familiaritate iuveni Nero et rursus adductus, quasi seria consociaret, tracto in longum convictu, prosequitur abeuntem, artius oculis et pectori haerens, sive explenda simulatione, seu periturae matris supremus
 30 adspectus quamvis ferum animum retinebat.

Noctem sideribus inlustrem et placido mari quietam 5
 quasi convincendum ad scelus dii praebuere. Nec multum erat progressa navis, duobus e numero familiarium Agrippinam comitantibus ex quis Crepereius Gallus haud procul

gubernaculis adstabat, Acerronia super pedes cubitantis reclinis paenitentiam filii et reciperatam matris gratiam per gaudium memorabat, cum dato signo ruere tectum loci multo plumbo grave, pressusque Crepereius et statim exanimatus est. Agrippina et Acerronia eminentibus lecti 5 parietibus ac forte validioribus quam ut oneri cederent, protectae sunt. Nec dissolutio navigii sequebatur, turbatis omnibus et quod plerique ignari etiam conscios impediebant. Visum dehinc remigibus unum in latus inclinare atque ita navem submergere, sed neque ipsis 10 promptus in rem subitam consensus et alii contra nitentes dedere facultatem lenioris in mare iactus. Verum Acerronia, imprudentia dum se Agrippinam esse utque subveniretur matri principis clamat, contis et remis et quae fors obtulerat navalibus telis conficitur: Agrippina silens 15 eoque minus adgnita (unum tamen vulnus umero exceptit) nando, deinde occursu lenunciorum Lucrinum in lacum vecta villae suae infertur.

- 6 Illic reputans ideo se fallacibus litteris accitam et honore praecipuo habitam, quodque litus iuxta, non ven- 20 tis acta, non saxis impulsa navis summa sui parte veluti terrestris machinamentum concidisset, observans etiam Acerroniae necem, simul suum vulnus adspiciens, solum insidiarum remedium esse, si non intellegerentur; misitque libertum Agerinum, qui nuntiaret filio benignitate 25 deum et fortuna eius evasisse gravem casum; orare ut quamvis periculo matris exterritus visendi curam differret; sibi ad praesens quiete opus. Atque interim securitate simulata medicamina vulneri et fomenta corpori adhibet, testamentum Acerroniae requiri bonaque obsignari iubet, 30 id tantum non per simulationem.
- 7 At Neroni nuntios patrati facinoris opperienti adfertur evasisse ictu levi sauciam et hactenus adito discrimine, ne auctor dubitaretur. Tum pavore exanimis et iam iamque

adfore obtestans vindictae properam, sive servitia armaret vel militem accenderet, sive ad senatum et populum pervaderet, naufragium et vulnus et interfectos amicos obiciendo. Quod contra subsidium sibi? nisi quid Burrus et
 5 Seneca, quos statim acciverat, incertum, an aperiens et ante ignaros. Igitur longum utriusque silentium, ne inriti dissuaderent, an eo descensum credebant, ut, nisi praeveniretur Agrippina, pereundum Neroni esset. Post Seneca hactenus promptius, ut respiceret Burrum ac sciscitaretur,
 10 an militi imperanda caedes esset. Ille praetorianos toti Caesarum domui obstrictos memoresque Germanici nihil adversus progeniem eius atrox ausuros respondit, perpetraret Anicetus promissa. Qui nihil cunctatus poscit summam sceleris. Ad eam vocem Nero illo sibi die dari
 15 imperium auctoremque tanti muneris libertum profitetur, iret prope duceretque promptissimos ad iussa. Ipse audito venisse missu Agrippinae nuntium Agerinum, scaenam ultro criminis parat, gladiumque, dum mandata perfert, abicit inter pedes eius, tum quasi deprehenso vincla
 20 inici iubet, ut exitium principis molitam matrem et pudore deprehensi sceleris sponte mortem sumpsisse confingeret.

Interim vulgato Agrippinae periculo, quasi casu evenisset, ut quisque acceperat, decurrere ad litus. Hi molium
 25 obiectus, hi proximas scaphas scandere; alii, quantum corpus sinebat, vadere in mare; quidam manus protendere; questibus, votis, clamore diversa rogitantium aut incerta respondentium omnis ora compleri; adfluere ingens multitudo cum luminibus, atque ubi incolumem esse pernotuit,
 30 ut ad gratandum sese expedire, donec adspectu armati et minitantis agminis disiecti sunt. Anicetus villam statione circumdat refractaque ianua obvios servorum abripit, donec ad foris cubiculi veniret, cui pauci adstabant, ceteris terrore inrumpentium exterritis. Cubiculo modicum lu-

men inerat et ancillarum una, magis ac magis anxia Agrippina, quod nemo a filio ac ne Agerinus quidem; aliam fore laetae rei faciem, nunc solitudinem ac repentinos strepitus et extremi mali indicia. Abeunte dehinc ancilla 'tu quoque me deseris' prolocuta respicit Anicetum, trierarcho Herculeio et Obarito centurione classiario comitatum ac, si ad visendum venisset, refotam nuntiaret, sin facinus patraturus, nihil se de filio credere; non imperatum parricidium. Circumsistunt lectum percussores et prior trierarchus fusti caput eius adflixit. Iam in mortem centurioni ferrum destringenti protendens uterum 'ventrem feri' exclamavit multisque vulneribus confecta est.

9 Haec consensu produntur. Adspexeritne matrem exanimem Nero et formam corporis eius laudaverit, sunt qui tradiderint, sunt qui abnuant. Cremata est nocte eadem convivali lecto et exsequiis vilibus neque, dum Nero rerum potiebatur, congesta aut clausa humus. Mox domesticorum cura levem tumulum accepit, viam Miseni propter et villam Caesaris dictatoris quae subiectos sinus editissima prospectat. Accenso rogo libertus eius cognomento Mnester se ipse ferro transegit, incertum caritate in patronam an metu exitii. Hunc sui finem multos ante annos crediderat Agrippina contempseratque. Nam consulenti super Nerone responderunt Chaldaei fore ut imperaret matremque occideret atque illa 'occidat,' inquit, 'dum imperet.'

10 Sed a Caesare perfecto demum scelere magnitudo eius intellecta est. Reliquo noctis modo per silentium defixus, saepius pavore exurgens et mentis inops lucem opperiebatur tanquam exitium adlaturam. Atque eum auctore Burro prima centurionum tribunorumque adulatio ad spem firmavit prensantium manum gratantiumque, quod discrimen improvisum et matris facinus evasisset. Amici dehinc adhire templa et coepto exemplo proxima Campaniae

municipia victimis et legationibus laetitiam testari : ipse diversa simulatione maestus et quasi incolumitati suae infensus ac morti parentis inlacrimans. Quia tamen non, ut hominum vultus, ita locorum facies mutantur, obversabaturque maris illius et litorum gravis adspectus (et erant qui crederent sonitum tubae collibus circum editis planctusque tumulo matris audiri), Neapolim concessit litterasque ad senatum misit quarum summa erat repertum cum ferro percussorem Agerinum, ex intimis Agrippinae libertis, et
 10 luisse eam poenam conscientia, quasi scelus paravisset.

Adiciebat crimina longius repetita, quod consortium imperii iuraturasque in feminae verba praetorias cohortis idemque dedecus senatus et populi speravisset ac postquam frustra habita sit, infensa militi patribusque et plebi
 15 dissuasisset donativum et congiarium periculaque viris illustribus struxisset. Quanto suo labore perpetratum, ne inrumperet curiam, ne gentibus externis responsa daret. Temporum quoque Claudianorum obliqua insectatione cuncta eius dominationis flagitia in matrem transtulit,
 20 publica fortuna extinctam referens. Namque et naufragium narrabat, quod fortuitum fuisse, quis adeo hebes inveniretur, ut crederet? aut a muliere naufraga missum cum telo unum qui cohortis et classis imperatoris perfringeret? ergo non iam Nero cuius inmanitas omnium
 25 questus anteibat, sed Seneca adverso rumore erat quod oratione tali confessionem scripsisset.

Book XV., 38-44: The Burning of Rome.

Sequitur clades, forte an dolo principis incertum (nam 38 utrumque auctores prodidere), sed omnibus quae huic
 30 urbi per violentiam ignium acciderunt, gravior atque atrocior. Initium in ea parte circi ortum quae Palatino Caelioque montibus contigua est, ubi per tabernas quibus id

mercimonium inerat, quo flamma alitur, simul coeptus ignis et statim validus ac vento citus longitudinem circi conripuit. Neque enim domus munimentis saeptae vel templa muris cincta aut quid aliud morae interiacebat. Impetu pervagatum incendium plana primum, deinde in ⁵ edita adsurgens et rursus inferiora populando, anteiit remedia velocitate mali et obnoxia urbe artis itineribus hucque et illuc flexis atque enormibus vicis, qualis vetus Roma fuit. Ad hoc lamenta paventium feminarum, fessa aetate aut rudis pueritiae quique sibi, quique aliis consulebant, ¹⁰ dum trahunt invalidos aut opperiuntur, pars mora, pars festinans, cuncta impediabant. Et saepe, dum in tergum respectant, lateribus aut fronte circumveniebantur vel, si in proxima evaserant, illis quoque igni conreptis, etiam quae longinqua crediderant in eodem casu reperiabant. ¹⁵ Postremo, quid vitarent, quid peterent ambigui, complere vias, sterni per agros; quidam amissis omnibus fortunis, diurni quoque victus alii caritate suorum quos eripere nequiverant, quamvis patente effugio interiere. Nec quisquam defendere audebat, crebris multorum minis ²⁰ restringere prohibentium et quia alii palam facis iaciebant atque esse sibi auctorem vociferabantur, sive ut raptus licentius exercerent seu iussu.

³⁹ Eo in tempore Nero Antii agens non ante in urbem regressus est, quam domui eius, qua Palatium et Maece- ²⁵ natis hortos continuaverat, ignis propinquaret. Neque tamen sisti potuit, quin et Palatium et domus et cuncta circum haurirentur. Sed solacium populo exturbato ac profugo campum Martis ac monumenta Agrippae, hortos quin etiam suos patefecit et subitaria aedificia exstruxit ³⁰ quae multitudinem inopem acciperent; subvectaque utensilia ab Ostia et propinquis municipiis, pretiumque frumenti minutum usque ad ternos nummos. Quae, quamquam popularia, in inritum cadebant, quia pervaserat

rumor ipso tempore flagrantis urbis inisse eum domesticam scaenam et cecinisse Troianum excidium, praesentia mala vetustis cladibus adsimulantem.

Sexto demum die apud imas Esquilias finis incendio 40
 5 factus, prorutis per inmensum aedificiis, ut continuae
 violentiae campus et velut vacuum caelum occurreret.
 Necdum positus metus aut redierat plebi spes, rursus
 grassatus ignis patulis magis urbis locis, eoque strages
 hominum minor: delubra deum et porticus amoenitati
 10 dicatae latius procidere. Plusque infamiae id incendium
 habuit, quia praediis Tigellini Aemilianis proruperat; vi-
 debaturque Nero condendae urbis novae et cognomento
 suo adpellandae gloriam quaerere. Quippe in regiones
 quattuordecim Roma dividitur quarum quattuor integrae
 15 manebant, tres solo tenus deiectae, septem reliquis pauca
 tectorum vestigia supererant, lacera et semusta.

Domuum et insularum et templorum quae amissa sunt, 41
 numerum inire haud promptum fuerit, sed vetustissima
 religione quod Servius Tullius Lunae et magna ara fa-
 20 numque quae praesenti Herculi Arcas Euander sacraverat,
 aedesque Statoris Iovis vota Romulo Numaeque regia et
 delubrum Vestae cum Penatibus populi Romani exusta;
 iam opes tot victoriis quaesitae et Graecarum artium de-
 cora, exim monumenta ingeniorum antiqua et incorrupta,
 25 ut quamvis in tanta resurgentis urbis pulchritudine multa
 seniores meminerint quae reparari nequibant. Fuere qui
 adnotarent XIII Kal. Sextilis principium incendii huius
 ortum, quo et Senones captam urbem inflammaverint.
 Alii eo usque cura progressi sunt, ut totidem annos men-
 30 sisque et dies inter utraque incendia numerent.

Ceterum Nero usus est patriae ruinis exstruxitque do- 42
 mum in qua haud proinde gemmae et aurum miraculo
 essent, solita pridem et luxu vulgata quam arva et stagna
 et in modum solitudinum hinc silvae, inde aperta spatia

et prospectus, magistris et machinatoribus Severo et Celere, quibus ingenium et audacia erat etiam quae natura denegavisset, per artem temptare et viribus principis includere. Namque ab lacu Averno navigabilem fossam usque ad ostia Tiberina depressuros promiserant, squalenti 5 litore aut per montis adversos. Neque enim aliud umidum gignendis aquis occurrit quam Pomptinae paludes, cetera abrupta aut arentia ac, si perrumpi possent, intolerandus labor nec satis causae. Nero tamen, ut erat incredibilium cupitor, effodere proxima Averno iuga conisus 10 est manentque vestigia inritae spei.

43 Ceterum urbis quae domus perierant non, ut post Gallica incendia, nulla distinctione nec passim erecta, sed dimensis vicorum ordinibus et latis viarum spatiis cohibitaque aedificiorum altitudine ac patefactis areis additisque portici- 15 bus quae frontem insularum protegerent. Eas porticus Nero sua pecunia exstructurum purgatasque areas dominis traditurum pollicitus est. Addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis, finivitque tempus, intra quod effectis domibus aut insulis apiscerentur. Ruderi 20 accipiendo Ostiensis paludes destinabat, utique naves quae frumentum Tiberi subvectassent, onustae rudere decurrerent, aedificiaque ipsa certa sui parte sine trabibus saxo Gabino Albanove solidarentur, quod is lapis ignibus impervius est nec comunione parietum, sed propriis 25 quaeque muris ambirentur; iam aqua privatorum licentia intercepta quo largior et pluribus locis in publicum flueret, custodes et subsidia reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet. Ea ex utilitate accepta decorem quoque novae urbi adtulere. Erant tamen qui crederent, veterem 30 illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustiae itinerum et altitudo tectorum non perinde solis vapore perrumperentur; at nunc patulam latitudinem et nulla umbra defensam graviore aestu ardescere.

Et haec quidem humanis consiliis providebantur. Mox ⁴⁴
petita dis piacula aditque Sibyllae libri ex quibus suppli-
catum Vulcano et Cereri Proserpinaeque ac propitiata
Inno per matronas, primum in Capitolio, deinde apud
⁵ proximum mare, unde hausta aqua templum et simula-
crum deae perspersum est; et sellisternia ac pervigilia cele-
bravere feminae quibus mariti erant. Sed non ope hu-
mana, non largitionibus principis aut deum placamentis
decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur.
¹⁰ Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissi-
mis poenis adfecit quos per flagitia invisos vulgus Chri-
stianos adpellabat. Auctor nominis eius Christus Tiberio
imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio
adfectus erat; repressaque in praesens exitiabilis super-
¹⁵ stitio rursus erumpebat, non modo per Iudaeam, originem
eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocia
aut pudenda confluunt celebranturque. Igitur primum
conrepti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo
ingens haud proinde in crimine incendii quam odio hu-
²⁰ mani generis convicti sunt. Et percuntibus addita ludi-
bria, ut ferarum tergis contacti laniatu canum interirent,
multi crucibus adfixi aut flamma usti, aliique, ubi defecis-
set dies, in usum nocturni luminis urerentur. Hortos
suos ei spectaculo Nero obtulerat et circense ludicrum
²⁵ edebat, habitu aurigae permixtus plebi vel curriculo in-
sistens. Vnde quamquam adversus sontis et novissima
exempla meritos miseratio oriebatur, tamquam non utili-
tate publica, sed in saevitiam unius absumerentur.

Book II., 88: Arminius.

88 Reperio apud scriptores senatoresque eorundem temporum Adgandestrii principis Chattorum lectas in senatu litteras quibus mortem Arminii promittebat, si patrandae neci venenum mitteretur; responsumque esse non fraude 5 neque occultis, sed palam et armatum populum Romanum hostis suos ulcisci. Qua gloria aequabat se Tiberius priscis imperatoribus qui venenum in Pyrrum regem : vetuerant prodiderantque. Ceterum Arminius abscedentibus Romanis et pulso Maroboduo regnum adfectans libertatem popularium adversam habuit, petitusque armis cum varia fortuna certaret, dolo propinquorum cecidit: liberator haud dubie Germaniae et qui non primordia populi Romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium lacessierit, proeliis ambiguus, bello non victus. 15 Septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit, caniturque adhuc barbaras apud gentis, Graecorum annalibus ignotus qui sua tantum mirantur, Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus, recentium incuriosi.

20

Book III., 55: Social Conditions in Rome.

55 Dites olim familiae nobilium aut claritudine insignes studio magnificentiae prolabeantur. Nam etiam tum plebem socios regna colere et coli licitum; ut quisque opibus domo paratu speciosus, per nomen et clientelas in- 25 lustrior habebatur. Postquam caedibus saevitum et magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere. Simul novi homines e municipiis et coloniis atque etiam

provinciis in senatum crebro adsumpti domesticam parsimoniam intulerunt et, quamquam fortuna vel industria plerique pecuniosam ad senectam pervenirent, mansit tamen prior animus. Sed praecipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victuque. Obsequium inde in principem et aemulandi amor validior quam poena ex legibus et metus. Nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quem ad modum temporum vices, ita morum vertantur; nec omnia apud priores meliora, sed nostra quoque aetas multa laudis et artium imitanda posteris tulit. Verum haec nobis in maiores certamina ex honesto maneant.

Book XVI., 16: On the Character of His Own Work.

Etiam si bella externa et obitas pro re publica mortis
 15 tanta casuum similitudine memorarem, meque ipsum satias cepisset aliorumque taedium expectarem, quamvis honestos civium exitus, tristis tamen et continuos aspernantium: at nunc patientia servilis tantumque sanguinis domi perditum fatigant animum et maestitia restringunt.
 20 Neque aliam defensionem ab iis quibus ista noscentur, exegerim quam ne oderim tam segniter pereuntis. Ira illa numinum in res Romanas fuit quam non, ut in cladibus exercituum aut captivitate urbium, semel edito transire licet. Detur hoc inlustrium virorum posteritati, ut
 25 quo modo exsequiis a promisca sepultura separantur, ita in traditione supremorum accipiant habeantque propriam memoriam.

PLINY THE YOUNGER

C. PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, nephew and adopted son of the author of the *Natural History*, was born at Comum in 62 A.D. His teachers were Quintilian and Nicetes Sacerdos. He occupied the various curule offices, reaching the consulship in 100. He was appointed imperial legate for the province of Bithynia about 112, and seems to have died shortly after.

Though a man of great wealth, he was an active advocate and accounted one of the leaders of the Roman bar.

His speeches were carefully elaborated for publication, and he also wrote poetry; but of his writings only the *Panegyricus*, a declamatory eulogy of the Emperor Trajan, and his *Correspondence*, have survived. It is upon the latter that his fame rests. The letters, furnishing an accurate reflex of the intellectual and social conditions of his time, were all written with a view to publication. They are full of autobiographical detail, and were evidently designed to set off the author in the best possible light. But Pliny's vanity and intense yearning for immortality are too ingenuous and naïve to be offensive, and the reader carries away the impression that the writer must have been a very lovable man, endowed with a fair amount of talent and imbued with high ideals of culture and virtue. The picture which he draws of contemporary society presents a welcome contrast to the fulminations of Juvenal and the pessimistic views of his intimate and admired friend, Tacitus. The letters to Trajan, together with the Emperor's answers, eighty in number, form an independent group, which were evidently not intended for publication. The letters concerning the Christians, with Trajan's reply, and the two addressed to Tacitus, containing the vivid description of an eye-witness of the eruption of Vesuvius, at which Pliny's uncle perished, have acquired a special celebrity.

PLINY THE YOUNGER

Book I., 6: To Tacitus.—Hunting and Literature.

Ridebis et licet rideas. Ego ille quem nosti apros tris 1
et quidem pulcherrimos cepi. ‘Ipse?’ inquis. Ipse; non
tamen ut omnino ab inertia mea et quiete discederem. Ad
retia sedebam: erat in proximo non venabulum aut lancea,
5 sed stilus et pugillares. Meditabar aliquid enotabamque,
ut, si manus vacuas, plenas tamen ceras reportarem. Non 2
est quod contemnas hoc studendi genus. Mirum est ut
animus agitatione motuque corporis excitetur. Iam undi-
que silvae et solitudo ipsumque illud silentium quod ve-
10 nationi datur magna cogitationis incitamenta sunt. Pro- 3
inde cum venabere, licebit auctore me ut panarium et
lagunculam sic etiam pugillaris feras. Experieris non
Dianam magis montibus quam Minervam inerrare. Vale.

Book IX., 10: To Tacitus.—The same.

15 Cupio praeceptis tuis parere, sed aprorum tanta penu- 1
ria est, ut Minervae et Dianae, quas ais pariter colendas,
convenire non possit. Itaque Minervae tantum servien- 2
dum est, delicate tamen, ut in secessu et aestate. In via
plane non nulla leviora statimque delenda ea garrulitate
20 qua sermones in vehiculo seruntur extendi. His quaedam

addidi in villa, cum aliud non liberet. Itaque poëmata quoque crescunt quae tu inter nemora et lucos conmodissime perfici putas. Oratiunculam unam alteramve retractavi; quamquam id genus operis inamabile, inamoenum magisque laboribus ruris quam voluptatibus simile. 5
Vale.

Book I., 9: To Fundanus.—City and Country Life.

1 Mirum est quam singulis diebus in urbe ratio aut constet aut constare videatur, pluribus iunctisque non constet.
2 Nam si quem interrogas ‘hodie quid egisti?’ respondeat 10
‘officio togae virilis interfui, sponsalia aut nuptias frequentavi, ille me ad signandum testamentum, ille in ad-
3 vocationem, ille in consilium rogavit.’ Haec quo die feceris necessaria, eadem, si cotidie fecisse te reputes, inania videntur, multo magis cum secesseris. Tunc enim subit 15
recordatio ‘quot dies quam frigidis rebus absumpsi!’
4 Quod evenit mihi, postquam in Laurentino meo aut lego aliquid aut scribo aut etiam corpori vaco, cuius fulturis
5 animus sustinetur. Nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse paeniteat: nemo apud me quemquam sini-
stris sermonibus carpit, neminem ipse reprehendo, nisi tamen me, cum parum comode scribo; nulla spe, nullo timore sollicitor, nullis rumoribus inquietor, mecum tan-
6 tum et cum libellis loquor. O rectam sinceramque vitam, o dulce otium honestumque ac paene omni negotio pul-
chrius! O mare, o litus, verum secretumque *μουσειον*,
7 quam multa invenitis, quam multa dictatis! Proinde tu quoque strepitum istum inanemque discursum et multum ineptos labores, ut primum fuerit occasio, relinque teque
8 studiis vel otio trade. Satius est enim, ut Atilius noster 20
eruditissime simul et facetissime dixit, otiosum esse quam nihil agere. Vale.

Book I., 10: To Attius Clemens.—Euphrates the Philosopher.

Si quando urbs nostra liberalibus studiis floruit, nunc 1
maxime floret. Multa claraque exempla sunt; sufficeret 2
5 unum, Euphrates philosophus. Hunc ego in Syria, cum
adulescentulus militarem, penitus et domi inspexi amari-
que ab eo laboravi, etsi non erat laborandum. Est enim
obvius et expositus plenusque humanitate quam praecipit.
Atque utinam sic ipse quam spem tunc ille de me concepit 3
10 impleverim, ut ille multum virtutibus suis addidit! aut
ego nunc illas magis miror, quia magis intellego. Quam-
quam ne nunc quidem satis intellego. Ut enim de pic-4
tore scaltore fictore nisi artifex iudicare, ita nisi sapiens
non potest perspicere sapientem. Quantum tamen mihi 5
15 cernere datur, multa in Euphrate sic eminent et elucent,
ut mediocriter quoque doctos advertant et adficient. Di-
sputat subtiliter graviter ornate, frequenter etiam Platoni-
cam illam sublimitatem et latitudinem effingit. Sermo
est copiosus et varius, dulcis in primis, et qui repugnantis
20 quoque ducat impellat. Ad hoc proceritas corporis, deco- 6
ra facies, demissus capillus, ingens et cana barba; quae
licet fortuita et inania putentur, illi tamen plurimum vene-
rationis adquirunt. Nullus horror in cultu, nulla tristitia, 7
multum severitatis; reverearis occursum, non reformides.
25 Vitae sanctitas summa, comitas par; insectatur vitia, non
homines, nec castigat errantes sed emendat. Sequaris
monentem adtentus et pendens et persuaderi tibi, etiam
cum persuaserit, cupias. Iam vero liberi tres, duo mares 8
quos diligentissime instituit. Socer Pompeius Iulianus,
30 cum cetera vita tum vel hoc uno magnus et clarus, quod
ipse provinciae princeps, inter altissimas condiciones, gene-
rum non honoribus principem sed sapientia elegit. Quam-9

quam quid ego plura de viro quo mihi frui non licet? an ut magis angar quod non licet? Nam dstringor officio ut maximo, sic molestissimo. Sedeo pro tribunali, subnoto libellos, conficio tabulas, scribo plurimas sed inlitteratissimas 10 litteras. Soleo non numquam (nam id ipsum quando contingit!) de his occupationibus apud Euphraten queri. Ille me consolatur, adfirmat etiam esse hanc philosophiae et quidem pulcherrimam partem, agere negotium publicum, cognoscere, iudicare, promere et exercere iustitiam, 11 quaeque ipsi doceant in usu habere. Mihi tamen hoc unum non persuadet, satius esse ista facere quam cum illo dies totos audiendo discendoque consumere. Quo magis te, cui vacat, hortor, cum in urbem proxime veneris (venias autem ob hoc maturius), illi te expoliendum limandumque 12 permittas. Neque enim ego, ut multi, invideo aliis bono quo ipse careo, sed contra sensum quendam voluptatemque percipio, si ea quae mihi denegantur amicis video superesse. Vale.

Book III., 5: To Baebius Macer.—The Writings of Pliny the Elder.

20

1 Pergratum est mihi quod tam diligenter libros avunculi mei lectitas, ut habere omnis velis quaerasque qui sint 2 omnes. Fungar indicis partibus atque etiam quo sint ordine scripti notum tibi faciam: est enim haec quoque 3 studiosis non iniucunda cognitio. ‘De iaculatione equestri unus,’ hunc, cum praefectus alae militaret, pari ingenio curaque composuit. ‘De vita Pomponi Secundi duo,’ a quo singulariter amatus hoc memoriae amici quasi de- 4 bitum munus exsolvit. ‘Bellorum Germaniae viginti,’ quibus omnia quae cum Germanis gessimus bella conlegit. 30 Incohavit, cum in Germania militaret, somnio monitus;

adstitit ei quiescenti Drusi Neronis effigies, qui Germaniae latissime victor ibi periit, commendabat memoriam suam orabatque ut se ab iniuria oblivionis adsereret. ‘*Studiosi tres,*’ in sex volumina propter amplitudinem divisi quibus oratorem ab incunabulis instituit et perfecit. ‘*Dubii sermonis octo,*’ scripsit sub Nerone novissimis annis, cum omne studiorum genus paulo liberius et erectius periculosum servitus fecisset. ‘*A fine Aufidi Bassi triginta unus.*’ ‘*Naturae historiarum triginta septem,*’ opus diffusum, quod tot volumina multaque in his tam scrupulosa homo occupatus absolverit. Magis miraberis, si scieris illum aliquamdiu causas actitasse, decessisse anno sexto et quinquagesimo, medium tempus distentum impeditumque qua officiis maximis, qua amicitia principum egisse. Sed erat acre ingenium, incredibile studium, summa vigilantia. Lucubrare Vulcanalibus incipiebat, non auspicandi causa sed studendi, statim a nocte multa, hieme vero ab hora septima, vel cum tardissime, octava, saepe sexta. Erat sane somni paratissimi, non numquam etiam inter ipsa studia instantis et deserentis. Ante lucem ibat ad Vespasianum imperatorem (nam ille quoque noctibus utebatur), inde ad delegatum sibi officium. Reversus domum, quod relicum temporis, studiis reddebat. Post cibum saepe quem interdum levem et facilem veterum more sumebat, aestate, si quid otii, iacebat in sole, liber legebatur, adnotabat excerpebatque. Nihil enim legit quod non excerperet; dicere etiam solebat nullum esse librum tam malum ut non aliqua parte prodesset. Post solem plerumque frigida lavabatur, deinde gustabat dormiebatque minimum, mox quasi alio die studebat in cenae tempus. Super hanc liber legebatur, adnotabatur et quidem cursim. Memini quemdam ex amicis, cum lector quaedam perperam pronuntiasset, revocasse et repeti coëgisse, huic

avunculum meum dixisse ‘intellexeras nempe?’ cum ille adnuisset, ‘cur ergo revocabas? decem amplius ver-
 13 sus hac tua interpellatione perdidimus.’ Tanta erat parsimonia temporis. Surgebat aestate a cena luce, hieme intra primam noctis et tamquam aliqua lege cogente. 5
 14 Haec inter medios labores urbisque fremitum. In secessu solum balinei tempus studiis eximebatur; cum dico balinei, de interioribus loquor, nam dum destringitur ter-
 15 gaturque, audiebat aliquid aut dictabat. In itinere quasi solutus ceteris curis huic uni vacabat, ad latus notarius 10
 cum libro et pugillaribus cuius manus hieme manicis muniebantur, ut ne caeli quidem asperitas ullum studiis tempus eriperet, qua ex causa Romae quoque sella vehe-
 16 batur. Repeto me conreptum ab eo cur ambularem: ‘poteras,’ inquit, ‘has horas non perdere,’ nam perire omne 15
 17 tempus arbitrabatur quod studiis non impenderetur. Hac intentione tot ista volumina peregit electorumque commentarios centum sexaginta mihi reliquit, opisthographos quidem et minutissime scriptos, qua ratione multiplicatur hic numerus. Referebat ipse potuisse se, cum procuraret 20
 in Hispania, vendere hos commentarios Largio Licino, quadringentis milibus nummum et tunc aliquanto pauciores erant. Nonne videtur tibi recordanti quantum
 18 legerit, quantum scripserit, nec in officiis ullis nec in amicitia principis fuisse, rursus, cum audis quid studiis 25
 laboris impenderit, nec scripsisse satis nec legisse? quid est enim quod non aut illae occupationes impedire aut
 19 haec instantia non possit efficere? itaque soleo ridere, cum me quidam studiosum vocant, qui, si comparer illi, sum desidiosissimus. Ego autem tantum quem partim 30
 publica, partim amicorum officia distringunt? quis ex istis qui tota vita litteris adsident conlatus illi non quasi
 20 somno et inertiae deditus erubescat? extendi epistolam, cum hoc solum quod requirebas scribere destinassem quos

libros reliquisset; confido tamen haec quoque tibi non minus grata quam ipsos libros futura quae te non tantum ad legendos eos, verum etiam ad simile aliquid elaborandum possunt aemulationis stimulis excitare. Vale.

5 *Book III., 7: To Caninius Rufus.—Death of Silius Italicus, the Poet (about 101 A.D.).*

Modo nuntiatus est Silius Italicus in Neapolitano suo inedia finisse vitam. Causa mortis valetudo. Erat illi natus insanabilis clavus cuius taedio ad mortem inrevocabili constantia decucurrit, usque ad supremum diem beatus et felix, nisi quod minorem ex liberis duobus amisit, sed maiorem melioremque florentem atque etiam consularem reliquit. Laeserat famam suam sub Nerone, credebatur sponte accusasse, sed in Vitelli amicitia sapienter se et comiter gesserat, ex proconsulatu Asiae gloriam reportaverat, maculam veteris industriae laudabili otio abluerat. Fuit inter principes civitatis sine potentia, sine invidia; salutabatur, colebatur, multumque in lectulo iacens cubiculo semper non ex fortuna frequenti doctissimis sermonibus dies transigebat, cum a scribendo vacaret. Scribebat carmina maiore cura quam ingenio, non numquam iudicia hominum recitationibus experiebatur. Novissime ita suadentibus annis ab urbe secessit, seque in Campania tenuit ac ne adventu quidem novi principis inde conmotus est. Magna Caesaris laus sub quo hoc liberum fuit, magna illius qui hac libertate ausus est uti. Erat φιλόκαλος usque ad emacitatis reprehensionem. Pluris isdem in locis villas possidebat adamatisque novis priores neglegebat. Multum ubique librorum, multum statuarum, multum imaginum quas non habebat, modo verum etiam venerabatur, Vergilii ante omnis cuius natalem re-

ligiosius quam suum celebrabat, Neapoli maxime, ubi monumentum eius adire ut templum solebat. In hac tranquillitate annum quintum et septuagensimum excessit, delicato magis corpore quam infirmo; utque novissimus a Nerone factus est consul, ita postremus ex omnibus quos 5
 10 Nero consules fecerat decessit. Illud etiam notabile, ultimus ex Neronianis consularibus obiit quo consule Nero periit. Quod me recordantem fragilitatis humanae miseratio subit. Quid enim tam circumcisum, tam breve quam hominis vita longissima? an non videtur tibi Nero modo 10
 modo fuisse? cum interim ex iis qui sub illo gesserant consulatum nemo iam superest. Quamquam quid hoc miror? nuper L. Piso, pater Pisonis illius qui a Valerio Festo per summum facinus in Africa occisus est, dicere solebat neminem se videre in senatu quem consul ipse sententiam 15
 13 rogavisset. Tam angustis terminis tantae multitudinis vivacitas ipsa concluditur, ut mihi non venia solum dignae, verum etiam laude videantur illae regiae lacrimae. Nam ferunt Xerxen, cum immensum exercitum oculis obisset, inlacrimasse, quod tot milibus tam brevis inmineret oc- 20
 14 casus. Sed tanto magis hoc, quidquid est temporis futile et caduci, si non datur factis (nam horum materia in aliena manu), certe studiis proferamus et, quatenus nobis denegatur diu vivere, relinquamus aliquid quo nos vixisse testemur. Scio te stimulis non egere, me tamen tui caritas 25
 evocat ut currentem quoque instigem, sicut tu soles me. Ἀγαθὴ δ' ἔρις, cum invicem se mutuis exhortationibus amici ad amorem immortalitatis exacuunt. Vale.

Book III., 16: To Metilius Nepos.--Arria's Heroism.

1 Adnotasse videor facta dictaque virorum feminarumque 30
 2 alia clariora esse, alia maiora. Confirmata est opinio mea

hesterno Fanniae sermone. Neptis haec Arriae illius quae marito et solacium mortis et exemplum fuit. Multa referebat aviae suae non minora hoc sed obscuriora, quae tibi existimo tam mirabilia legenti fore quam mihi audienti fuerunt. Aegrotabat Caecina Paetus, maritus eius, aegrotabat et filius, uterque mortifere, ut videbatur; filius decessit eximia pulchritudine, pari verecundia et parentibus non minus ob alia carus quam quod filius erat. Huic illa ita funus paravit, ita duxit exequias ut ignoraret maritus. Quin immo, quotiens cubiculum eius intraret, vivere filium atque etiam commodiorem esse simulabat ac persaepe interroganti quid ageret puer respondebat 'bene quievit, libenter cibum sumpsit.' Deinde, cum diu cohibitae laecrimae vincerent prorumperentque, egrediebatur. Tunc se dolori dabat. Satiata siccis oculis composito vultu redibat, tamquam orbitatem foris reliquisset. Praeclarum quidem illud eiusdem, ferrum stringere, perfodere pectus, extrahere pugionem, porrigere marito, addere vocem immortalis ac paene divinae 'Paete, non dolet.' Sed tamen ista facienti, ista dicenti gloria et aeternitas ante oculos erant, quo maius est sine praemio aeternitatis, sine praemio gloriae abdere lacrimas, operire luctum, amissoque filio matrem adhuc agere. Scribonianus arma in Illyrico contra Claudium moverat; fuerat Paetus in partibus et occiso Scriboniano Romam trahebatur. Erat ascensurus navem, Arria milites orabat ut simul imponeretur. 'Nempe enim,' inquit, 'daturi estis consulari viro servulos aliquos quorum e manu cibum capiat, a quibus vestiatur, a quibus calcietur; omnia sola praestabo.' Non impetravit. Conduxit piscatoriam nauculam ingensque navigium minimo secuta est. Eadem apud Claudium uxori Scriboniani, cum illa profiteretur indicium, 'ego,' inquit, 'te audiam, cuius in gremio Scribonianus occisus est, et vivis?' ex quo manifestum est ei consilium pulcherrimae

10 mortis non subitum fuisse. Quin etiam, cum Thrasea, gener eius, deprecaretur ne mori pergeret interque alia dixisset, ‘vis ergo filiam tuam, si mihi pereundum fuerit, mori mecum?’ respondit, ‘si tam diu tantaque concordia vixerit
11 tecum quam ego cum Paeto, volo.’ Auxerat hoc responso curam suorum, adtentius custodiebatur; sensit et ‘nihil agitis,’ inquit, ‘potestis enim efficere ut male moriar, ut
12 non moriar non potestis.’ Dum haec dicit, exiit cathedra adversoque parieti caput ingenti impetu impexit et conruit. Focilata ‘dixeram,’ inquit, ‘vobis inventuram me
13 quamlibet duram ad mortem viam, si vos facilem negassetis.’ Videntur haec tibi maiora illo, ‘Paete, non dolet,’ ad quod per haec perventum est? cum interim illud quidem ingens fama, haec nulla circumfert. Vnde conligitur quod initio dixi, alia esse clariora, alia maiora. 15
Vale.

Book III., 21: To Cornelius Priscus.—Death of the Poet Martial (about 102 A.D.).

1 Audio Valerium Martialem decessisse et moleste fero. Erat homo ingeniosus acutus acer et qui plurimum in
2 scribendo et salis haberet et fellis nec candoris minus. Prosecutus eram viatico secedentem; dederam hoc amicitiae, dederam etiam versiculis quos de me composuit.
3 Fuit moris antiqui eos qui vel singulorum laudes vel urbium scripserant aut honoribus aut pecunia ornare; 25
4 nostris vero temporibus ut alia speciosa et egregia, ita hoc in primis exolevit. Nam postquam desiimus facere laudanda, laudari quoque ineptum putamus. Quaeris qui sint versiculi quibus gratiam rettuli? remitterem te ad ipsum volumen, nisi quosdam tenerem: tu, si placuerint
5 hi, ceteros in libro requires. Adloquitur Musam, mandat ut domum meam Esquilis quaerat, adeat reverenter:

Sed ne tempore non tuo disertam
 Pulses ebria ianuam videto:
 Totos dat tetricae dies Minervae,
 Dum centum studet auribus virorum
 5 Hoc quod saecula posterique possint
 Arpinis quoque comparare chartis.
 Seras tutior ibis ad lucernas:
 Haec hora est tua, cum furit Lyaeus,
 Cum regnat rosa, cum madent capilli:
 10 Tunc me vel rigidi legant Catones.

Meritone eum qui haec de me scripsit et tunc dimisi ami- 6
 cissime et nunc ut amicissimum defunctum esse doleo?
 dedit enim mihi quantum maximum potuit, daturus ampli-
 15 quam gloria et laus et aeternitas? 'at non erunt aeterna
 quae scripsit.' Non erunt fortasse, ille tamen scripsit tam-
 quam essent futura. Vale.

Book V., 10 (11): To Suetonius Tranquillus.

Libera tandem hendecasyllaborum meorum fidem qui 1
 20 scripta tua communibus amicis sponponderunt. Adpel-
 lantur cotidie et flagitantur ac iam periculum est, ne
 cogantur ad exhibendum formulam accipere. Sum et 2
 ipse in edendo haesitator, tu tamen meam quoque cuncta-
 tionem tarditatemque vicisti. Proinde aut rumpe iam
 25 moras aut cave ne eosdem istos libellos quos tibi hendeca-
 syllabi nostri blanditiis elicere non possunt, convicio sca-
 zontes extorqueant. Perfectum opus absolutumque est 3
 nec iam splendescit lima sed adteritur. Patere me videre
 30 Tranquilli mei. Aequum est nos in amore tam mutuo
 eandem percipere ex te voluptatem, qua tu perfrueris ex
 nobis. Vale.

Book VI., 15: To Romanus.—An Anecdote.

1 Mirificae rei non interfuisti; ne ego quidem, sed me re-
 cens fabula exceptit. Passennus Paullus, splendidus eques
 Romanus et in primis eruditus, scribit elegos. Gentili-
 cium hoc illi, est enim municeps Properti atque etiam 5
 2 inter maiores suos Propertium numerat. Is cum recitaret,
 ita coepit dicere ‘Prisce, iubes.’ Ad hoc Iavolenus Pri-
 scus (aderat enim, ut Paulo amicissimus), ‘ego vero non
 3 inbeo.’ Cogita qui risus hominum, qui ioci. Est omnino
 Priscus dubiae sanitatis, interest tamen officiis, adhibetur 10
 consiliis atque etiam ius civile publice respondet, quo
 magis quod tunc fecit et ridiculum et notabile fuit. In-
 terim Paulo aliena deliratio aliquantum frigoris adtulit.
 Tam sollicite recitaturis providendum est non solum ut
 sint ipsi sani, verum etiam ut sanos adhibeant. Vale. 15

Book VI., 16: To Tacitus.—Death of Pliny the Elder at the Eruption of Vesuvius (79 A.D.).

1 Petis ut tibi avunculi mei exitum scribam, quo verius
 tradere posteris possis. Gratias ago, nam video morti
 eius, si celebretur a te, inmortalem gloriam esse proposi- 20
 2 tam. Quamvis enim pulcherrimarum clade terrarum, ut
 populi, ut urbes, memorabili casu quasi semper victurus
 occiderit, quamvis ipse plurima opera et mansura condi-
 derit; multum tamen perpetuitati eius scriptorum tuorum
 3 aeternitas addet. Equidem beatos puto quibus deorum 25
 munere datum est aut facere scribenda aut scribere le-
 genda, beatissimos vero quibus utrumque. Horum in
 numero avunculus meus et suis libris et tuis erit. Quo
 4 libentius suscipio, deosco etiam quod iniungis. Erat

propensio pensio positum offer

vivo - victurus

Quasi - justas, as if were

casu - by reason

mano are - propagate

Condo didi - diluim - write

perpetuitas tatis / equidem truly - for my part

suscipio cepi - ceptum - undertake

deposco deposcisci - demand

injungo - unxi - enjcin - impose upon

Aug 28

appareo parvi paritum - be seen
 inusitatus - a - um - uncommon
 intueri - look at / procul at a distance
 ex primo pressi pressum - describe
 similitudo - inis look - appearance
 evecto vesti veclum - launch upward
 spiritus us - m - breathing - explosion
 vanesco 3. fade away
 latitudo inis - space. interdum sometimes
 candidus a - um - clear - glewing
 maculosus - spotted - mottled
 sordidus a - um - dirty prout according as
 sustello tuli - lift up
 apto are - fit - launch
 egredior egressus - leave
 subijicio jeci - lay below - expose
 eripio mi - take away
 obeo - go to meet
 frequens entis - thronged
 prospero are - hasten
 gubernacula - ae - helm
 enoto are - note down
 deprendo i - perceive
 solutus a - um - free - unbiased
 malus i - calamitij evil
 motus - phase
 calidus hot
 amburo usci ustum - burn
 subitum - unsuspected
 obsto are - standing in way
 cunctatus pa - adj - cunctans - delaying
 flecto flexi flexum tum
 derimo deremi derumtum separati
 oca ae / shore
 recla ae steady

Miseni classemque imperio praesens regebat. Nonum
 Kal. Septembris, hora fere septima, mater mea indicat ei
 adparere nubem inusitata et magnitudine et specie. Vsus 5
 ille sole, mox frigida, gustaverat iacens studebatque; po-
 5 scit soleas, ascendit locum ex quo maxime miraculum illud
 conspici poterat. Nubes, incertum procul intuentibus ex
 quo monte (Vesuvium fuisse postea cognitum est), orie-
 10 batur, cuius similitudinem et formam non alia magis arbor
 quam pinus expresserit. Nam longissimo velut trunco 6
 elata in altum quibusdam ramis diffundebatur, credo, quia
 recenti spiritu evecta, dein senescente, eo destituta aut
 etiam pondere suo victa, in latitudinem vanescebat; candida
 interdum, interdum sordida et maculosa, prout terram
 cineremve sustulerat. Magnum propiusque noscendum, 7
 15 ut eruditissimo viro, visum. Iubet Liburnicam aptari;
 mihi, si venire una vellem, facit copiam. Respondi studere
 me malle et forte ipse quod scriberem dederat. Egredie- 8
 30 batur domo, accipit codicillos Rectinae Tasci imminenti
 periculo exterritae (nam villa eius subiacebat, nec ulla
 nisi navibus fuga); ut se tanto discrimini eriperet orabat.
 Vertit ille consilium, et quod studioso animo incolaverat 9
 obit maximo. Deducit quadriremes, ascendit ipse, non
 Rectinae modo sed multis (erat enim frequens amoenitas
 25 orae) laturus auxilium. Properat illuc unde alii fugiunt, 10
 rectumque cursum, recta gubernacula in periculum tenet,
 adeo solutus metu ut omnis illius mali motus, omnis figu-
 ras, ut deprenderat oculis, dictaret enotaretque. Iam 11
 40 navibus cinis incidebat, quo propius accederent, calidior
 et densior, iam pumices etiam nigrique et ambusti et fracti
 30 igne lapides, iam vadum subitum ruinaque montis litora
 obstantia. Cunctatus paulum an retro flecteret, mox gu-
 bernatori ut ita faceret monenti 'fortes,' inquit, 'fortuna
 iuvat: Pomponianum pete.' Stabiis erat, diremptus sinu 12
 medio, nam sensim circumactis curvatisque litoribus mare

*lect to
face*

infunditur. Ibi, quamquam nondum periculo adpropin-
 quante, conspicuo tamen, et cum cresceret, proximo, sar-
 cinas contulerat in navis, certus fugae, si contrarius ventus
 resedisset, quo tunc avunculus meus secundissimo in-
 vectus, complectitur trepidantem, consolatur, hortatur, ⁵
 utque timorem eius sua securitate leniret, deferri in bali-
 neum iubet. Lotus accubat, cenat aut hilaris aut, quod est
 13 aequae magnum, similis hilari. Interim e Vesuvio monte
 pluribus in locis latissimae flammae altaque incendia re-
 lucebant quorum fulgor et claritas tenebris noctis excita-
 batur. Ille, agrestium trepidatione ignis relictos desertas-
 que villas per solitudinem ardere, in remedium formidinis,
 dictitabat. Tum se quieti dedit et quievit verissimo qui-
 dem somno. Nam meatus animae qui illi propter ampli-
 tudinem corporis gravior et sonantior erat, ab iis qui limini 15
 14 obversabantur audiebatur. Sed area ex qua diaeta adibatur
 ita iam cinere mixtisque pumicibus oppleta surrexerat ut, ^{res}
 si longior in cubiculo mora, exitus negaretur. Excitatus
 procedit, seque Pomponiano ceterisque qui pervigilaverant,
 15 reddit. In commune consultant, intra tecta subsistant 20
 an in aperto vagentur. Nam crebris vastisque tremoribus
 tecta nutabant et quasi emota sedibus suis nunc huc, nunc
 16 illuc abire aut referri videbantur. Sub dio rursus quam-
 quam levium exesorumque pumicum casus metuebatur,
 quod tamen periculorum conlatio elegit. Et apud illum 25
 quidem ratio rationem, apud alios timorem timor vicit.
 Cervicalia capitibus imposita linteis constringunt, id mu-
 17 nimentum adversus incidentia fuit. Iam dies alibi, illic
 nox omnibus noctibus nigrior densiorque, quam tamen
 faces multae variaque lumina solabantur. Placuit egredi 30
 in litus et ex proximo adspicere eequid iam mare admitte-
 18 ret, quod adhuc vastum et adversum permanebat. Ibi
 super abiectum linteum recubans, semel adque iterum frigi-
 dam aquam poposcit hausitque. Deinde flammae flam-

sarcina ae. f. baggage
 resido sedi settle secundus a un^(of winds) favourable
 unio univi alluviali mollify
 deferro - carry / balneum - bath.
 lauo laui lauin - bathe
 accubo cubui Cubitum - lie down
 hilaris e. lively - gay.
 incendium i. fire. / relucet luci - Shine all
 excito are. enhanced.
 agrestis e. rustic
 quies etis } - rest - sleep. / reatusus m. motion
 breathing.
 dicula ae. f. house
 adeo - approach
 oppleo evi elum fill
 cubiculum i. bedroom. / pervigils are watch
 all night
 subsisto are remain / vagor aci - wander about
 creber bra brum numerous
 emoveo movi drive out.
 luvum i. n. open air
 evasorum - hollow. / collatio onis } collecting
 cervical alis m. pillow / unluvi i. n. (string) kin
 constringo stringi strictum bound
 munimentum i. protection
 alibi - elsewhere / soler ari mitigate
 placio ai - resolve / egredior essus - move down
 equis equid anything / admitto afford

praenunciis a. um foreboding. - indication
excito are. aicuse.

inniter nisus. lean on Crassus a. um dense.

colligo legi lectum. gather

caligo inus f. mist

stomachus in. throat aestus are. inflame

intactus a. um. untouched

indico dui dulum. put on

adduco. influence / erigo egi. demand.

ingressus usm beginning

Casus. suffering

absumpto. broken off abruptly

perfero. endure.

exigentis having asked

impend i devoti / precedo cessi cessum precede

invalesco valui. become strong

surgeo. get up / invicem mutually

resido sedi. sit down

marumque praenuntius, odor sulphuris alios in fugam ver-
 tunt, excitant illum. Innitens servulis duobus adsurrexit 19 *rose*
 et statim concidit, ut ego conligo, crassiore caligine spiritu
 obstructo, clausoque stomacho qui illi natura invalidus et
 5 angustus et frequenter aestuans erat. Vbi dies redditus 20
post (is ab eo quem novissime viderat tertius), corpus inventum
 integrum, inlaesum opertumque ut fuerat indutus; habitus
 corporis quiescenti quam defuncto similior. Interim Mi- 21
 seni ego et mater. Sed nihil ad historiam nec tu aliud
 10 quam de exitu eius scire voluisti. Finem ergo faciam. 22
 Vnum adiciam omnia, me quibus interfueram quaeque
 statim, cum maxime vera memorantur, audieram perse-
 cutum. Tu potissima excerptes. Aliud est enim epistu-
 lam, aliud historiam, aliud amico, aliud omnibus scribere.
 15 Vale.

Book VI., 20: To Tacitus.—Description of the Eruption.

Ais te adductum litteris quas exigenti tibi de morte 1 *infla*
 avunculi mei scripsi cupere cognoscere quos ego Miseni
 relictus (id enim ingressus abruperam) non solum metus,
 20 verum etiam casus pertulerim. Quamquam animus me-
 minisse horret, incipiam. Profecto avunculo ipse reli- 2
 cum tempus studiis (ideo enim remanseram) impendi,
 mox balineum, cena, somnus inquietus et brevis. Prae- 3
 cesserat per multos dies tremor terrae minus formidolosus,
 25 quia Campaniae solitus. Illa vero nocte ita invaluit, ut
 non moveri omnia, sed verti crederentur. Inrumpit cu- 4
 biculum meum mater; surgebam, invicem, si quiesceret,
 excitaturus. Residimus in area domus quae mare a tectis
 modico spatio dividebat. Dubito constantiam vocare an 5
 30 imprudentiam debeam; agebam enim duodevicensimum / 8
 annum: posco librum Titi Livi et quasi per otium lego

atque etiam, ut coeperam, excerpo. Ecce, amicus avunculi, qui nuper ad eum ex Hispania venerat, ut me et matrem sedentis, me vero etiam legentem videt, illius patientiam, securitatem meam conripit; nihilo segnius ego
 6 intentus in librum. Iam hora diei prima et adhuc dubius 5
 et quasi languidus dies. Iam quassatis circumiacentibus tectis, quamquam in aperto loco, angusto tamen, magnus
 7 et certus ruinae metus. Tum demum excedere oppido visum; sequitur vulgus adtonitum, quodque in pavore simile prudentiae, alienum consilium suo praefert, ingen- 10
 tique agmine abeuntis premit et impellit. Egressi tecta
 8 consistimus. Multa ibi miranda, multas formidines patimur. Nam vehicula quae produci iusseramus, quamquam in planissimo campo, in contrarias partis agebantur ac ne lapidibus quidem fulta in eodem vestigio quiescebant. 15
 9 Praeterea mare in se resorberi et tremore terrae quasi repelli videbamus. Certe processerat litus multaque animalia maris siccis arenis detinebat. Ab altero latere
 10 fulguribus illae et similes et maiores erant. Tum vero idem ille ex Hispania amicus acrius et instantius ‘si frater,’ inquit, ‘tuus, tuus avunculus vivit, vult esse vos salvos; si periit, superstites voluit. Proinde quid cessatis evadere?’ Respondimus non commissuros nos ut de sa- 25
 11 lute illius incerti nostrae consuleremus. Non moratus ultra proripit se effusoque cursu periculo aufertur. Nec multo post illa nubes descendere in terras, operire maria: cinxerat Capreas et absconderat, Miseni quod procurrit
 12 abstulerat. Tum mater orare, hortari, iubere quoquo 30
 modo fugerem; posse enim iuvenem, se et annis et corpore gravem bene morituram, si mihi causa mortis non fuisset. Ego contra, salvum me nisi una non futurum, dein manum eius amplexus, addere gradum cogo. Paret

corris. is repuis septem - rebuke
nihilò segnius - no less tardily.
languidus dim, faltering
quasso are - shatter
attonitus a um stupified consistohalt
fulcis fulsi factum. prop.
proculo cersi cersum - advance
succus a - um. dry
discursus - withings
dehiscio hivi yawu.
evado ut escape. committo consider
proripio ripui hurry forth
effusus a - um - immoderate
opero ire - shut out
cingo cinsi cinctum - girdle
abscondo i conditum - hide
aufero abstuli take away
amplector amplectus alacae take

respicio - look back.

deflecto are turn aside / sterno stravi stratum / passio
ululo are - shriek.

eructio - shake off

gemellus - m. - moun

lenio are. weaken - diminish

deficio fieri - eclipse

occurro are. meet

lymphatis - a - um - distracted

ludifico are. make a mockery

aegre incusatque se quod me moretur. Iam cinis, adhuc 13
 tamen rarus: respicio; densa-caligo tergis imminebat
 quae nos torrentis modo infusa terrae sequebatur. ‘De-
 flectamus,’ inquam, ‘dum videmus ne in via strati comi-
 5 tantium turba in tenebris opteratur.’ Vix consideramus, 14
 et nox, non qualis inlunis aut nubila, sed qualis in locis
 clausis lumine extincto. Audires ululatus feminarum,
 infantum quiritatus, clamores virorum; alii parentes, alii
 liberos, alii coniuges vocibus requirebant, vocibus noscita-
 10 bant; hi suum casum, illi suorum miserabantur. Erant
 qui metu mortis mortem precarentur, multi ad deos 15
 manus tollere, plures nusquam iam deos ullos, aeter-
 namque illam et novissimam noctem mundo interpreta-
 bantur. Nec defuerunt qui fictis mentitisque terroribus
 15 vera pericula auferent. Aderant qui Miseni illud ruisse, *colla*
 illud ardere falso, sed credentibus nuntiabant. Paulum 16
 reluxit, quod non dies nobis sed adventantis ignis indi-
 cium videbatur. Et ignis quidem longius substitit, tene- *lall*
 brae rursus, cinis rursus multus et gravis. Hunc identi- *hinc etc*
 20 dem adsurgentes excutiebamur, operi alioqui atque etiam *voer*
 oblisi pondere essemus. Possem gloriari non gemitum 17
 mihi, non vocem parum fortem in tantis periculis exci-
 disse, nisi me cum omnibus, omnia mecum perire misero, *rie*
 magno tamen mortalitatis solacio credidissem. Tandem 18
 25 illa caligo tenuata quasi in fumum nebulamve discessit, *drupp*
 mox dies verus, sol etiam effulsit, luridus tamen, qualis
 esse, cum deficit, solet. Occursabant trepidantibus adhuc
 oculis, mutata omnia, altoque cinere, tamquam nive, ob-
 ducta. Regressi Misenum, curatis utcumque corporibus 19 *retu*
 30 suspensam dubiamque noctem spe ac metu exegimus. *spina*
 Metus praevalerat, nam et tremor terrae perseverabat et
 plerique lymphati terrificis vaticinationibus et sua et
 aliena mala ludificabantur. Nobis tamen ne tunc qui-20
 dem, quamquam et expertis periculum et expectantibus,

abeundi consilium, donec de avunculo nuntius. Haec nequaquam historia digna non scripturus leges et tibi, scilicet qui requisisti, imputabis, si digna ne epistula quidem videbuntur. Vale.

Book VII., 20: To Tacitus.—Their Intimacy.

5

1 Librum tuum legi et quam diligentissime potui adnotavi
 quae conmutanda, quae eximenda arbitrarer. Nam et ego
 verum dicere adsuevi et tu libenter audire. Neque enim
 ulli patientius reprehenduntur quam qui maxime laudari
 merentur. Nunc a te librum meum cum adnotationibus 10
 2 tuis expecto. O iucundas, o pulchras vices! Quam me
 delectat quod, si qua posteris cura nostri, usquequaque
 3 narrabitur qua concordia simplicitate fide vixerimus! Erit
 rarum et insigne duos homines aetate dignitate propemo-
 dum aequalis, non nullius in litteris nominis (cogor enim 15
 de te quoque parcius dicere, quia de me simul dico), al-
 4 terum alterius studia fovisse. Equidem adulescentulus,
 cum iam tu fama gloriaque floreres, te sequi, tibi longo sed
 proximus intervallo et esse et haberi concupiscebam. Et
 erant multa clarissima ingenia, sed tu mihi (ita similitudo 20
 naturae ferebat) maxime imitabilis, maxime imitandus
 5 videbaris. Quo magis gaudeo quod, si quis de studiis ser-
 mo, una nominamur, quod de te loquentibus statim occur-
 6 ro. Nec desunt qui utrique nostrum praeferantur. Sed
 nos, nihil interest mea quo loco, iungimur, nam mi-
 primus qui a te proximus. Quin etiam in testamentis
 debes adnotasse, nisi quis forte alterutri nostrum amicis-
 7 simus, eadem legata et quidem pariter accipimus. Quae
 omnia huc spectant ut invicem ardentius diligamus, cum
 tot vinculis nos studia, mores, fama, suprema denique 30
 hominum iudicia constringant. Vale.

Book VII., 33: To Tacitus.—A Notable Act of Pliny.

Auguror, nec me fallit augurium, historias tuas im-
mortales futuras, quo magis illis, ingenue fatebor, inseri
cupio. Nam si esse nobis curae solet ut facies nostra ab
5 optimo quoque artifice exprimatur, nonne debemus optare
ut operibus nostris similis tui scriptor praedicatorque con-
tingat? demonstro ergo, quamquam diligentiam tuam
3 fugere non possit, cum sit in publicis actis, demonstro
tamen, quo magis credas iucundum mihi futurum, si fac-
10 tum meum cuius gratia periculo crevit, tuo ingenio, tuo
testimonio ornaveris. Dederat me senatus cum Herennio
4 Senecione advocatum provinciae Beaticae contra Baebium
Massam, damnatoque Massa censuerat ut bona eius pu-
blice custodirentur. Senecio, cum explorasset consules
15 postulationibus vacaturos, convenit me et ‘qua concordia,’
inquit, ‘iniunctam nobis accusationem exsecuti sumus, hac
adeamus consules petamusque ne bona dissipare sinant
quorum esse in custodia debent.’ Respondi, ‘cum simus
20 advocati a senatu dati, dispice num peractas putes partis
nostras senatus cognitione finita.’ Et ille, ‘tu quem voles
tibi terminum statues, cui nulla cum provincia necessitudo
nisi ex beneficio tuo et hoc recenti; ipse et natus ibi et
quaestor in ea fui.’ Tum ego, ‘si fixum tibi istud ac de-
6 liberatum, sequar te, ut, si qua ex hoc invidia, non tantum
25 tua.’ Venimus ad consules, dicit Senecio quae res ferebat, 7
et alia subiungo. Vixdum conticueramus et Massa questus
Senecionem non advocati fidem, sed inimici amaritudinem
implet, impietatis reum postulat. Horror omnium: ego
8 autem, ‘vereor,’ inquam, ‘clarissimi consules, nemihī Mas-
30 sa silentio suo praevaricationem obiecerit, quod non et me
reum postulavit.’ Quae vox et statim excepta et postea
multo sermone celebrata est. Divus quidem Nerva (nam 9

privatus quoque adtendebat his quae recte in publico fierent) missis ad me gravissimis litteris non mihi solum verum etiam saeculo est gratulatus, cui exemplum (sic enim
 10 scripsit) simile antiquis contigisset. Haec, utcumque se habent, notiora clariora maiora tu facies, quamquam non
 5 exigo ut excedas actae rei modum. Nam nec historia debet egredi veritatem et honeste factis veritas sufficit. Vale.

Book VIII., 23: To Maximus.—Pliny's Fame.

1 Frequenter agenti mihi evenit ut centumviri, cum diu
 se intra iudicium auctoritatem gravitatemque tenuissent,
 omnes repente quasi victi coactique consurgerent lauda-
 2 rentque; frequenter e senatu famam, qualem maxime opta-
 veram, rettuli: numquam tamen maiorem cepi volupta-
 tem quam nuper ex sermone Corneli Taciti. Narrabat
 15 sedisse se cum quodam Circensibus proximis: hunc post
 varios eruditosque sermones requisisse, 'Italicus es an pro-
 vincialis?' se respondisse, 'nosti me et quidem ex studiis.'
 3 Ad hoc illum, 'Tacitus es an Plinius?' Expressere non
 possum quam sit iucundum mihi quod nomina nostra,
 20 quasi litterarum propria, non hominum, litteris redduntur,
 quod uterque nostrum his etiam ex studiis notus quibus
 4 aliter ignotus est. Accidit aliud ante pauculos dies simile.
 Recumbebat mecum vir egregius, Fadius Rufinus, super
 eum municeps ipsius, qui illo die primum venerat in ur-
 25 bem, cui Rufinus, demonstrans me, 'vides hunc?' Multa
 5 deinde de studiis nostris. Et ille, 'Plinius est,' inquit.
 Verum fatebor, capio magnum laboris mei fructum. An,
 si Demosthenes iure laetatus est quod illum anus Attica
 ita noscitavit, οὗτός ἐστι Δημοσθένης, ego celebritate nomi-
 30 nis mei gaudere non debeo? ego vero et gaudeo et gau-

lenis era enim. delicatē
prosum profit
careo 2 ui - be absent

threaten torture
tractatusus discussion - investigation

dere me dico. Neque enim vereor ne iactantior videar, cum de me aliorum iudicium, non meum profero, praesertim apud te qui nec ullius invides laudibus et faves nostris. Vale.

5 *XCVI.: To Trajan.—Concerning the Treatment of the Christians.*

Sollemne est mihi, domine, omnia de quibus dubito ad te referre. Quis enim potest melius vel cunctationem meam regere vel ignorantiam extruere? cognitionibus de Christianis interfui numquam, ideo nescio quid et quatenus aut puniri soleat aut quaeri. Nec mediocriter haesitavi sitne aliquod discrimen aetatum an quamlibet teneri nihil a robustioribus differant, detur paenitentiae venia an ei qui omnino Christianus fuit desisse non prosit, nomen ipsum, si flagitiis careat, an flagitia cohaerentia nomini puniantur. Interim in iis qui ad me tamquam Christiani deferebantur hunc sum secutus modum. Interrogavi ipsos an essent Christiani. Confitentes iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus; perseverantes duci iussi. Neque enim dubitabam, qualecumque esset quod faterentur, pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri. Fuerunt alii similis amentiae quos, quia cives Romani erant, adnotavi in urbem remittendos. Mox ipso tractatu, ut fieri solet, diffundente se crimine plures species incidere. Propositus est libellus sine auctore multorum nomina continens. Qui negabant esse se Christianos aut fuisse, cum praeunte me deos adpellarent et imagini tuae, quam propter hoc iusseram cum simulacris numinum adferri, ture ac vino supplicarent, praeterea male dicerent Christo, quorum nihil posse cogi dicuntur qui sunt re vera Christiani, dimittendos esse putavi. Alii ab

indice nominati, esse se Christianos dixerunt et mox negaverunt; fuisse quidem, sed desisse, quidam ante pluris annos, non nemo etiam ante viginti quoque. Omnes et imaginem tuam deorumque simulacra venerati sunt et
 7 Christo male dixerunt. Adfirmabant, autem hanc fuisse
 ✓ summam vel culpae suae vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem, seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum adpel-
 10 lati abnegarent. Quibus peractis morem sibi discedendi fuisse, rursusque ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium, quod ipsum facere desisse post edictum meum, quo secundum mandata tua hetaerias esse vetue-
 8 ram. Quo magis necessarium credidi ex duabus ancillis
 quae ministrae dicebantur, quid esset veri et per tormenta quaerere. Nihil aliud inveni quam superstitionem pravam inmodicam. Ideo dilata cognitione ad consulendum
 9 te decucurri. Visa est enim mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium numerum. Multi enim
 20 omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam, vocantur in periculum et vocabuntur. Neque civitates tantum sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio
 10 pervagata est, quae videtur sisti et corrigi posse. Certe satis constat prope iam desolata templa coepisse celebrari
 25 et sacra sollemnia diu intermissa repeti, pastumque venire victimarum, cuius adhuc rarissimus emptor inveniebatur.
 hence Ex quo facile est opinari, quae turba hominum emendari possit, si sit paenitentiae locus.

inmodicus a - inmensuralis

del ala - postpore

XCVII. : Trajan's Answer.

Actum quem debuisti, mi Secunde, in excutiendis cau-
 sis eorum qui Christiani ad te delati fuerant secutus es.
 Neque enim in universum aliquid quod quasi certam for-
 mam habeat constitui potest. Conquirendi non sunt; si
 deferantur et arguantur, puniendi sunt, ita tamen ut qui
 negaverit se Christianum esse idque re ipsa manifestum
 fecerit, id est supplicando deis nostris, quamvis suspectus
 in praeteritum, veniam ex paenitentia impetret. Sine
 auctore vero propositi libelli in nullo crimine locum ha-
 bere debent. Nam et pessimi exempli nec nostri saeculi
 est.

*re-
act.*

procur

- latrocinia - robbery
- furla - thefts
- deposuits - money left in charge of someone
- baetria - club
- periclitantis - those in danger.
- perwegs - travel over.
- contagio eius - infection
- sisti - stopped
- Corrigi - corrected
- Celebrari - to be thronged
- partum - flesh
- emptor - one purchaser
- emendari - be corrected

SVETONIUS

C. SVETONIUS TRANQUILLUS seems to have been born in the reign of Vespasian (69-79). The place of his birth, as well as the date of his death, is unknown. About the year 108, Pliny urges him to publish his writings; about 112, the same friend secured for him the *ius trium liberorum*. He was an imperial secretary under Hadrian, about 120, and after his dismissal appears to have devoted himself wholly to historical composition and literary research.

Suetonius was not only a very prolific author, but a very painstaking and trustworthy scholar, and his works served for ages as a welcome repository of varied information not elsewhere accessible in so convenient a form. He is a kind of Varro in miniature, and the compendious nature of his writings may to some extent have accelerated the loss of the encyclopedic works of his great predecessor.

Of his numerous writings only two call for mention here :

First, *De viris illustribus*—viz. (1) de poetis, (2) de oratoribus, (3) de historicis, (4) de philosophis, and (5) de grammaticis et rhetoribus. The lives of the poets Terence, Horace, Lucan, of the orator Passienus Crispus, of Pliny the Elder, and very extensive portions of (5) have been preserved. Much of the information imbedded in this work passed into the Chronicle of St. Jerome, and the extant lives of Vergil probably also contain considerable Suetonian material.

Secondly, the *Lives of the Caesars*, twelve in number, from Iulius Caesar down to Domitian. These biographies, written in a pure, unostentatious style, are of inestimable value, chiefly because of the historical material, culled from the best sources, therein accumulated. The schematic form in which the career of each emperor is narrated became the model for biographical composition for many centuries.

SVETONIUS

Life of Terence.

Publius Terentius Afer, Karthagine natus, serviit Romae Terentio Lucano senatori a quo ob ingenium et formam non institutus modo liberaliter sed et mature manumissus est. Quidam captum esse existimant, quod fieri nullo modo potuisse Fenestella docet, cum inter finem secundi Punici belli et initium tertii natus sit et mortuus; nec si a Numidis et Gaetulis captus sit, ad ducem Romanum pervenire potuisse, nullo commercio inter Italicos et Afros nisi post deletam Karthaginem coepto. Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maxime cum Scipione Africano et C. Laelio quibus etiam corporis gratia conciliatus existimatur. Quod et ipsum Fenestella arguit, contendens utroque maiorem natu fuisse, quamvis et Ne-
10 pos aequalis omnis fuisse tradat et Porcius suspicionem
15 de consuetudine per haec faciat :

Dum lasciviam nobilium et laudis fucosas petit,

Dum Africani vocem divinam inhiat avidis auribus,

⁴ *Dum ad Philum se cenitare et Laelium pulchrum putat,*

Dum in Albanum crebro rapitur ob florem aetatis suae.

²⁰ *Post sublatis rebus ad summam inopiam redactus est.*

Itaque e conspectu omnium abit Graeciam in terram ultimam,

Mortuust Stymphalo, Arcadiae in oppido. Nil Publico

*Scipio profuit, nil illi Laelius, nil Furius,
Tres per id tempus qui agitabant nobiles facillime.
Eorum ille opera ne domum quidem habuit conducticiam,
Saltem ut esset quo referret obitum domini servulus.*

Scripsit comoedias sex, ex quibus primam Andriam cum aedilibus daret, iussus ante Caecilio recitare, ad cenantem cum venisset, dicitur initium quidem fabulae, quod erat contemptiore vestitu, in subsellio iuxta lectulum residens legisse, post paucos vero versus invitatus ut accumberet cenasse una, dein cetera percucurrisse non sine magna Caecilii admiratione. Et hanc autem et quinque reliquas aequaliter populo probavit, quamvis Volcatius dinumeratione omnium ita scribat:

Simitur Hecyra sexta exclusast fabula.

Eunuchus quidem bis die acta est meruitque pretium quantum nulla antea cuiusquam comoedia, id est octo milia nummorum; propterea summa quoque titulo adscribitur. . . Nam Adelphorum principium Varro etiam praefert principio Menandri.

Non obscura fama est adiutum Terentium in scriptis Laelio et Scipione, eamque ipse auxit numquam nisi leviter refutare conatus, ut in prologo Adelphorum:

Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles

Hunc adiutare adsidueque una scribere,

Quod illi maledictum vehemens esse existumant: 25

Eam laudem hic ducit maxumam, cum illis placet

Qui vobis univorsis et populo placent,

Quorum opera in bello, in otio, in negotio

Suo quisque tempore usus est sine superbia.

Videtur autem levius se defendisse, quia sciebat et Laelio et Scipioni non ingrati esse hanc opinionem, quae tum magis et usque ad posteriora tempora valuit. C. Memmius in oratione pro se, 'P. Africanus,' inquit, 'a Terentio personam mutuatus, quae domui luserat ipse, nomine illius

in scaenam detulit.' Nepos auctore certo comperisse se ait, C. Laelium quondam in Puteolano Kal. Martiis admonitum ab uxore temperius ut discumberet, petisse ab ea ne interpellaret, seroque tandem ingressum triclinium dixisse, non saepe in scribendo magis sibi successisse; deinde rogatum ut scripta illa proferret pronuntiasse versus qui sunt in Heauton timorumenō :

Satis pol proterve me Syri promissa huc induxerunt.

Santra Terentiam existimat, si modo in scribendo adiutoribus indiguerit, non tam Scipione et Laelio uti potuisse qui tunc adolescentuli fuerunt, quam C. Sulpicio Gallo, homine docto et cuius consularibus ludis initium fabularum dandarum fecerit, vel Q. Fabio Labeone et M. Popillio, consulari utroque ac poeta; ideo ipsum non iuvenes designare qui se adiuvare dicantur, sed viros 'quorum operam et in bello et in otio et in negotio' populus sit expertus.

Post editas comoedias nondum quintum atque vicesimum ingressus annum, causa vitandae opinionis qua videbatur aliena pro suis edere seu percipiendi Graecorum instituta moresque quos non perinde exprimeret in scriptis, egressus est neque amplius rediit. De morte eius Volcatius sic tradit :

Sed ut Afer populo sex dedit comoedias,

Iter hinc in Asiam fecit et, navem ut semel

Conscendit, visus numquam est; sic vita vacat.

Quintus Cosconius redeuntem e Graecia perisse in mari dicit cum centum et octo fabulis conversis a Menandro, ceteri mortuum esse in Arcadia Stymphali sive Leucadiae tradunt, Cn. Cornelio Dolabella M. Fulvio Nobiliore consulibus, morbo implicitum ex dolore ac taedio amissarum sarcinarum quas in nave praemiserat, ac simul fabularum quas novas fecerat.

Fuisse dicitur mediocri statura, gracili corpore, colore fusco. Reliquit filiam quae post equiti Romano nupsit,

item hortulos xx. iugerum via Appia ad Martis. Quo magis miror Porcium scribere : *Nil Publio Scipio profuit, nil illi Laelius, nil Furius, Tres per id tempus qui agitabant nobiles facillime. Eorum ille opera ne domum quidem habuit conducticiam, 5 Saltem ut esset quo referret obitum domini servulus.*

Hunc Afranius quidem omnibus comicis praefert, scribens in Compitalibus :

Terentio non similem dicas quempiam.

Volcatius autem non solum Naevio et Plauto et Caecilio, 10 sed Licinio quoque et Atilio postponit. Cicero in Limone hactenus laudat :

*Tu quoque qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latina voce Menandrum
In medium nobis sedatis vocibus effers, 15
Quiddam come loquens atque omnia dulcia dicens.*

Item C. Caesar :

*Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis, 20
Comica ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis neve hac despectus parte iaceres!
Vnum hoc maceror ac doleo tibi deesse, Terenti.*

*Life of Caesar : Character and Accomplishments—His
Death.*

25

45 Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, validudine prospera ; nisi quod tempore extremo repente animo linqui atque etiam per somnum exterreri solebat. Comitiali quoque morbo bis inter res agendas conreptus 30 est. Circa corporis curam morosior, ut non solum ton-

deretur diligenter ac raderetur, sed velleretur etiam, ut quidam exprobraverunt; calvitii vero deformitatem iniquissime ferret, saepe obtrectorum iocis obnoxiam expertus. Ideoque et deficientem capillum revocare a vertice adsueverat et ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus non aliud aut recepit aut usurpavit libentius quam ius laureae coronae perpetuo gestandae.

Etiam cultu notabilem ferunt; usum enim lato clavo ad manus fimbriato, nec ut umquam aliter quam super eum cingeretur et quidem fluxiore cinctura; unde emanasse Sullae dictum optimates saepius admonentis, ut male praecinctum puerum caverent. Habitavit primo in Sura modicis aedibus, post autem pontificatum maximum in Sacra Via domo publica. Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt: villam in Nemorensi a fundamentis incohatam magnoque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse, quamquam tenuem adhuc et obaeratum; in expeditionibus tessellata et sectilia pavimenta circumtulisse; Britanniam petisse spe margaritarum quarum amplitudinem conferentem interdum sua manu exegisse pondus; gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui semper animosissime comparasse; servitia rectiora politioraque inmenso pretio et cuius ipsum etiam puderet, sic ut rationibus vetaret inferri; convivatum adsidue per provincias duobus tricliniis, uno quo sagati palliative, altero quo togati cum inlustrioribus provinciarum discumberent. Domesticam disciplinam in parvis ac maioribus rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem, alium quam sibi panem convivis subicientem, compedibus vinxerit [. . .]

Vini parcissimum ne inimici quidem negaverunt. Marci Catonis est, 'unum ex omnibus Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse.' Nam circa victum Gaius Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite

conditum oleum pro viridi adpositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius adpetisse scribat, ne hospitem aut
 54 negligentiae aut rusticitatis videretur arguere. Abstinentiam neque in imperiis neque in magistratibus praestitit. Vt enim quidam monumentis suis testati sunt, in Hispania proconsule et a sociis pecunias accepit emendicatas in auxilium aeris alieni et Lusitanorum quaedam oppida, quamquam nec imperata detrectarent et adveniēti portas patefacere, diripuit hostiliter. In Gallia fana templaque deum donis referta expilavit, urbis diruit saepius ob
 10 praedam quam ob delictum, unde factum, ut auro abundaret ternisque milibus nummum in libras promercale per Italiam provinciasque divenderet. In primo consulatu tria milia pondo auri furatus e Capitolio, tantundem inaurati aeris reposuit. Societates ac regna pretio dedit, ut
 15 qui uni Ptolemaeo prope sex milia talentorum suo Pompeique nomine abstulerit. Postea vero evidentissimis rapinis ac sacrilegis et onera bellorum civilium et triumphorum ac munerum sustinuit impendia.

55 Eloquentia militarique re aut aequavit praestantissimorum gloriam aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis adnumeratus est. Certe Cicero ad Brutum, oratores enumerans, negat se videre cui debeat Caesar cedere, aitque eum elegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generosam quodam
 25 modo rationem dicendi tenere, et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: 'Quid? oratorum quem huic antepones eorum qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior aut elegantior?' Genus eloquentiae dumtaxat adulescens adhuc
 30 Strabonis Caesaris secutus videtur cuius etiam ex oratione quae inscribitur pro Sardis, ad verbum non nulla transtulit in divinationem suam. Pronuntiasset autem dicitur voce acuta, ardenti motu gestuque, non sine ve-

nustate. Orationes aliquas reliquit inter quas temere quaedam feruntur. Pro Quinto Metello non inmerito Augustus existimat magis ab actuaris exceptam male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam ; nam in 5 quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Caesaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania idem Augustus vix ipsius putat, quae 10 tamen duplex fertur : una quasi priore habita proelio, altera posteriore quo Asinius Pollio ne tempus quidem contionandi habuisse eum dicit subita hostium incursione. Reliquit et rerum suarum *commentarios* Gallici civilisque 36 belli Pompeiani. Nam Alexandrini Africique et Hispaniensi incertus auctor est : alii Oppium putant, alii Hirtium qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. De commentariis Caesaris Cicero in eodem Bruto sic refert : ‘ Commentarios scripsit valde quidem probandos : nudi sunt, recti et venusti, omni ornatu 20 orationis tamquam veste detracta, sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit qui illa volent calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.’ De isdem commentariis Hirtius ita praedicat : 25 ‘ Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio ; ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus.’ Pollio Asinius parum 30 diligenter parumque integra veritate compositos putat, cum Caesar pleraque et quae per alios erant gesta temere crediderit et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit ; existimatque rescripturum et conrecturum fuisse. Reliquit et *de Analogia* duos li-

No 12
 bros et *Anticatones* totidem ac praeterea poema quod inscribitur *Iter*. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentis sub tempus Mundensis proelii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem 5 quarto et vicensimo die pervenit. Epistulae quoque eius ad senatum extant quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse, cum antea consules et duces nonnisi transversa charta scriptas mitterent. Extant et ad Ciceronem, item ad familiaris domesticis de 10 rebus in quibus, si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quae si quis investigare et persequi volet, quartam elementorum litteram, id est D pro A et perinde reliquas conmutet. Feruntur et a puero et 15 ab adolescentulo quaedam scripta, ut *Laudes Herculis*, tragoedia *Oedipus*, item *Dicta conlectanea*: quos omnis libellos vetuit Augustus publicari in epistula, quam brevem admodum ac simplicem ad Pompeium Macrum, cui ordinandas bibliothecas delegaverat, misit. 20

57 Armorum et equitandi peritissimus, laboris ultra fidem patiens erat. In agmine nonnumquam equo, saepius pedibus anteibat, capite detecto, seu sol seu imber esset; longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus, meritoria reda, centena passuum milia in singulos dies; si 25 flumina morarentur, nando traiciens vel innixus inflatis 58 utribus, ut persaepe nuntios de se praevenerit. In obeundis expeditionibus dubium cautior an audentior, exercitum neque per insidiosa itinera duxit umquam nisi perspeculatus locorum situs neque in Britanniam transvexit, nisi 30 ante per se portus et navigationem et accessum ad insulam explorasset. At idem, obsessione castrorum in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad suos. A Brundisio Dyrrachium inter oppositas classis

hieme transmisit cessantibusque copiis quas subsequi iusserat, cum ad accersendas frustra saepe misisset, novissime ipse clam noctu parvulum navigium solus obvoluto capite conscendit, neque aut quis esset ante detexit aut gubernatorem 5 cedere adversae tempestati passus est, quam paene obrutus fluctibus. Ne religione quidem ulla a quoquam 59 incepto absterritus umquam vel retardatus est. Cum inmolanti aufugisset hostia, profectionem adversus Scipionem et Iubam non distulit. Prolapsus etiam in egressu 10 navis, verso ad melius omine, 'Teneo te,' inquit, 'Africa.' Ad eludendas autem vaticinationes quibus felix et invictum in ea provincia fataliter Scipionum nomen ferebatur, despectissimum quendam ex Corneliorum genere, cui ad opprobrium vitae Salvitoni cognomen erat, in castris secum 15 habuit.

Proelia non tantum destinato, sed ex occasione sumebat 60 ac saepe ab itinere statim, interdum spurcissimis tempestatibus, cum minime quis moturum putaret; nec nisi tempore extremo ad dimicandum cunctatior factus est, quo 20 saepius vicisset, hoc minus experiendos casus opinans, nihilque se tantum adquisiturum victoria, quantum . . . hostem fudit, quin castris quoque exueret: ita nullum spatium perterritis dabat. Ancipiti proelio equos dimittebat et in primis suum, quo maior permanendi necessi- 25 tas imponeretur auxilio fugae erepto. Vtebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis et in modum digitorum unguis fissis quem natum apud se, cum haruspices imperium orbis terrae significare domino pronuntias- 30 sent, magna cura aluit nec patientem sessoris alterius primus ascendit, cuius etiam instar pro aede Veneris Genetricis postea dedicavit. Inclinatam aciem solus saepe restituit obsistens fugientibus retinensque singulos et contortis faucibus convertens in hostem et quidem adeo plerumque trepidos, ut aquilifer moranti se cuspide sit

conminatus, alius in manu detinentis reliquerit signum. Non minora illa constantiae eius, immo maiora etiam indicia fuerint. Post aciem Pharsalicam cum praemissis in Asiam copiis per angustias Hellesponti vectoria navicula traiceret, L. Cassium partis adversae cum decem rostratis 5 navibus obvium sibi neque refugit et conminus tendens, ultro ad deditionem hortatus, supplicem ad se recepit.

64 Alexandriae circa oppugnationem pontis eruptione hostium subita compulsus in scapham, pluribus eodem praecipitantibus, cum desilisset in mare, nando per ducentos 10 passus evasit ad proximam navem, elata laeva, ne libelli quos tenebat madererent, paludamentum mordicus trahens, ne spolio poteretur hostis.

65 Militem neque a moribus neque a forma probabat, sed tantum a viribus, tractabatque pari severitate atque indulgentia. Non enim ubique ac semper, sed cum hostis in proximo esset, coercebat: tum maxime exactor gravissimus disciplinae, ut neque itineris neque proelii tempus denuntiaret, sed paratum et intentum momentis omnibus quo vellet subito educeret. Quod etiam sine causa ple- 20 rumque faciebat, praecipue pluviis et festis diebus. Ac subinde, observandum se admonens, repente interdium vel nocte se subtrahebat augebatque iter, ut serius subsequenti defetigaret. Fama vero hostilium copiarum per- 25 territos non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque cum expectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad contionem militibus, 'Scitote,' inquit, 'paucissimis his diebus regem adfuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum milibus, elephantis trecentis. Proinde 30 desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihi que, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi.'

Delicta neque observabat omnia neque pro modo exse- 67
quebatur, sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et
punitor acerrimus, conivebat in ceteris. Ac nonnumquam
post magnam pugnam atque victoriam, remisso officiorum
5 munere, licentiam omnem passim lasciviendi permittebat,
iactare solitus, milites suos etiam unguentatos bene pu-
gnare posse. Nec milites eos pro contione, sed blandiore
nomine commilitones adpellabat, habebatque tam cultos
ut argento et auro politis armis ornaret, simul et ad spe-
10 ciam et quo tenaciores eorum in proelio essent metu
damni. Diligebat quoque usque adeo, ut audita clade
Tituriana barbam capillumque submiserit nec ante demp-
serit quam vindicasset. Quibus rebus et devotissimos sibi 68
et fortissimos reddidit. Ingresso civile bellum centuriones
15 cuiusque legionis singulos equites e viatico suo optulerunt,
universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque
operam; cum tenuiorum tutelam locupletiores in se con-
tulissent. Neque in tam diuturno spatio quisquam omni-
no descivit, plerique capti concessam sibi sub conditione
20 vitam, si militare adversus eum vellent, recusarunt; fa-
mem et ceteras necessitates, non cum obsiderentur modo
sed et, si ipsi alios obsiderent, tantopere tolerabant, ut
Dyrrachina munitione Pompeius viso genere panis ex her-
ba quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, amo-
25 verique ocius nec cuiquam ostendi iusserit, ne patientia et
pertinacia hostis animi suorum frangerentur.

Quanta fortitudine dimicarint, testimonio est quod ad-
verso semel apud Dyrrhachium proelio poenam in se ultro
deposcerunt, ut consolandos eos magis imperator quam
30 puniendos habuerit. Ceteris proeliis innumeras adversa-
riorum copias, multis partibus ipsi pauciores, facile supe-
rarunt. Denique una sextae legionis cohors praeposita ca-
stello quattuor Pompei legiones per aliquo horas sustinuit,
paene omnis confixa multitudine hostilium sagittarum

quarum centum ac triginta milia intra vallum reperta sunt. Nec mirum, si quis singulorum facta respiciat, vel Cassi Scaevae centurionis vel Gai Acili militis, ne de pluribus referam. Scaeva, excusso oculo, transfixus femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato, 5 custodiam portae commissi castelli retinuit. Acilius navali ad Massiliam proelio, iniecta in puppem hostium dextera et abscisa, memorabile illud apud Graecos Cynaegiri exemplum imitatus, transiluit in navem, umbone obvios agens.

10

69 Seditionem per decem annos Gallicis bellis nullam omnino moverunt, civilibus aliquas, sed ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia ducis quam auctoritate. Non enim cessit umquam tumultuantibus atque etiam obviam semper iit; et nonam quidem legionem 15 apud Placentiam, quamquam in armis adhuc Pompeius esset, totam cum ignominia missam fecit aegreque post multas et supplicis preces, nec nisi exacta de sontibus 70 poena, restituit; decimanos autem Romae cum ingentibus minis summoque etiam urbis periculo missionem et praemia flagitantes, ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus est, quamquam deterrentibus amicis, neque dimittere; sed una voce, qua Quiritis eos pro militibus adpellarat, tam facile circumegit et flexit, ut ei milites esse confestim responderint et quamvis recusantem ultro 25 in Africam sint secuti; ac sic quoque seditiosissimum quemque et praedae et agri destinati tertia parte multavit.

71 Studium et fides erga clientis ne iuveni quidem defuerunt. Masintham nobilem iuvenem, cum adversus Hiemp- 30 salem regem tam enixe defendisset ut Iubae regis filio in altercatione barbam invaserit, stipendiarium quoque pronuntiatum, et abstrahentibus statim eripuit occultavitque apud se diu et mox, ex praetura proficiscens in Hispaniam,

inter officia prosequentium fascisque lictorum lectica sua
avexit.

Amicos tanta semper facilitate indulgentiaque tractavit, 72
ut Gaio Oppio comitanti se per silvestre iter conreptoque
5 subita validudine deversoriolo eo, quod unum erat, cesse-
rit et ipse humi ac sub divo cubuerit. Iam autem rerum
potens quosdam etiam infimi generis ad amplissimos hon-
ores provexit, cum ob id culparetur, professus palam, si
grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate
10 usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.

Simultates contra nullas tam gravis excepit umquam, 73
ut non occasione oblata libens deponeret. Gai Memmi,
cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate re-
scripserat, etiam suffragator mox in petitione consula-
15 tus fuit. Gaio Calvo post famosa epigrammata de re-
conciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit.
Valerium Catullum, a quo sibi versiculis de Mamurra per-
petua stigmata imposita non dissimulaverat, satis facien-
tem eadem die adhibuit cenae hospitioque patris eius,
20 sicut consuerat, uti perseveravit. Sed et in ulciscendo 74
natura lenissimus, piratas a quibus captus est, cum in
dicionem redegisset, quoniam suffixurum se cruci ante
iuraverat, iugulari prius iussit, deinde suffigi; Cornelio
Phagitae, cuius quondam nocturnas insidias aeger ac latens,
25 ne perduceretur ad Sullam, vix praemio dato evaserat,
numquam nocere sustinuit; Philemonem a manu ser-
vum, qui necem suam per venenum inimicis promiserat,
non gravius quam simplici morte puniit; in Publium Clo-
dium, Pompeiae uxoris suae adulterum atque eadem de
30 causa pollutarum caerimoniarum reum, testis citatus, ne-
gavit se quidquam comperisse, quamvis et mater Aurelia
et soror Iulia apud eosdem iudices omnia ex fide rettulis-
sent; interrogatusque, cur igitur repudiasset uxorem, 'Quo-
niam,' inquit, 'meos tam suspicione quam crimine iudico

75 carere oportere.' Moderationem vero clementiamque cum in administratione tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Denuntiante Pompeio, pro hostibus se habiturum qui rei publicae defuissent, ipse medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros pronuntiavit. 5 Quibus autem ex commendatione Pompei ordines dederat, potestatem transeundi ad eum omnibus fecit. Motis apud Ilerdam deditionis conditionibus, cum, adsiduo inter utraque partis usu atque commercio, Afranius et Petreius deprehensos intra castra Iulianos subita paenitentia interfe- 10 cissent, admissam in se perfidiam non sustinuit imitari. Acie Pharsalica proclamavit ut civibus parceretur, deincepsque nemini non suorum quem vellet unum partis adversae servare concessit. Nec ulli perisse nisi in proelio reperientur, exceptis dumtaxat Afranio et Fausto et 15 Lucio Caesare iuvene; ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putant quorum tamen et priores post impetratam veniam rebellaverant et Caesar, libertis servisque eius ferro et igni crudelem in modum enectis, bestias quoque ad munus populi comparatas contrucidaverat. De- 20 nique tempore extremo etiam quibus nondum ignoverat cunctis in Italiam redire permisit magistratusque et imperia capere; sed et statuas Luci Sullae atque Pompei a plebe disiectas reposuit; ac si qua posthac aut cogitarentur gravius adversus se aut dicerentur, inhibere maluit 25 quam vindicare. Itaque et detectas coniurationes conventusque nocturnos non ultra arguit, quam ut edicto ostenderet esse sibi notas et acerbe loquentibus satis habuit pro contione denuntiare ne perseverarent, Aulique Caecinae criminosisimo libro et Pitholai carminibus male- 30 dicentissimis laceratam existimationem suam civili animo tulit.

76 Praegravant tamen cetera facta dictaque eius, ut et abusus dominatione et iure caesus existimetur. Non enim

honores modo nimios recepit: continuum consulatum, perpetuam dictaturam, praefecturamque morum, insuper praenomen Imperatoris, cognomen Patris Patriae, statuam inter reges, suggestum in orchestra; sed et ampliora etiam
5 humano fastigio decerni sibi passus est; sedem auream in curia et pro tribunali, tensam et ferculum circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, pulvinar, flaminem, lupercos, adpellationem mensis e suo nomine ac nullos non honores ad libidinem cepit et dedit. Tertium
10 et quartum consulatum titulo tenuis gessit, contentus dictaturae potestate decretae cum consulatibus simul atque utroque anno binos consules substituit sibi in ternos novissimos mensis, ita ut medio tempore comitia nulla haberit praeter tribunorum et aedilium plebis, praefectos
15 que pro praetoribus constituerit qui absente se res urbanas administrarent. Pridie autem Kalendas Ianuarias repentina consulis morte cessantem honorem in paucas horas petenti dedit. Eadem licentia spreto patrio more, magistratus in pluris annos ordinavit, decem praetoris viris consularia ornamenta tribuit, civitate donatos et quosdam e semibarbaris Gallorum recepit in curiam. Praeterea monetae publicisque vectigalibus peculiaris servos praeposuit. Trium legionum quas Alexandreae relinquebat curam et imperium Rufini liberti sui filio, exsoleto suo,
25 demandavit. Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut Titus Ampius scribit, Nihil esse rem publicam, adpellationem modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum ac pro legibus habere quae
30 dicat. Eoque adrogantiae progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta quondam nuntiante, futura diceret lactiora, cum vellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.

Verum praecipuam et exitiabilem sibi invidiam hinc 78

maxime movit. Adeuntis se cum plurimis honorificentissimisque decretis universos patres conscriptos sedens pro aede Veneris Genetricis excepit. Quidam putant retentum a Cornelio Balbo, cum conaretur adsurgere: alii, ne conatum quidem omnino, sed etiam admonentem Gaium 5 Trebatium ut adsurgeret minus familiari vultu respexisse. Idque factum eius tanto intolerabilius est visum, quod ipse triumphanti et subsellia tribunicia praetervehenti sibi unum e conlegio Pontium Aquilam non adsurrexisse adeo indignatus sit, ut proclamaverit: ‘Repete ergo a me 10 Aquila rem publicam tribunus!’ et nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam nisi sub exceptione polliceri, si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Adiecit ad 79 tam insignem despecti senatus contumeliam multo adrogantius factum. Nam cum in sacrificio Latinarum revertente eo inter inmodicas ac novas populi acclamationes quidam e turba statuæ eius coronam lauream candida fascia praeligata imposuisset et tribuni plebis Epidius Marullus Caesetiusque Flavus coronæ fasciam detrahi hominemque duci in vincula iussissent; dolens seu parum 20 prospere motam regni mentionem, sive ut ferebat, ereptam sibi gloriam recusandi, tribunos graviter increpitos potestate privavit. Neque ex eo infamiam adfectati etiam regii nominis discutere valuit, quamquam et plebei regem se salutanti, Caesarem se, non regem esse responderit et 25 Lupercalibus pro rostris a consule Antonio admotum saepius capiti suo diadema reppulerit atque in Capitolium Iovi Optimo Maximo miserit. Quin etiam varia fama percrebruit, migraturum Alexandream vel Ilium, translatis simul opibus imperii exhaustaque Italia dilectibus et 30 procuratione urbis amicis permissa, proximo autem senatu Lucium Cottam quindecimvirum sententiam dicturam, ut, quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege 80 non posse vinci, Caesar rex adpellaretur. Quæ causa con-

inuratis maturandi fuit destinata negotia, ne adsentiri necesse esset.

Consilia igitur, dispersim antea habita et quae saepe bini ternive ceperant, in unum omnes contulerunt, ne 5 populo quidem iam praesenti statu laeto, sed clam palamque detrectante dominationem atque adsertores flagitante. Peregrinis in senatum adlectis, libellus propositus est: ‘ Bonum factum ; ne quis senatori novo curiam monstrare velit !’ et illa vulgo canebantur :

10 *Gállos Caesar in triumphum dúcit, idem in cúriam.*

Gállici bracas déposuerunt, látum clavum sumpserunt.

Quinto Maximo suffecto trimenstrique consule theatrum introeunte, cum lictor animadverti ex more iussisset, ab 15 universis conclamatum est, non esse eum consulem. Post remotos Caesetium et Marullum tribunos reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium. Subscripsere quidam Luci Bruti statuæ: Vtinam viveres ! item ipsius Caesaris :

Brátus, quia regés eiecit, cónsul primus fáctus est :

20 *Híc, quia consulés eiecit, réx postremo fáctus est.*

Conspiratum est in eum a sexaginta amplius, Gaio Cassio Marcoque et Decimo Bruto principibus conspiracyonis. Qui primum cunctati, utrumne in Campo per comitia tribus ad suffragia vocantem partibus divisus e ponte deice- 25 rent atque exceptum trucidarent, an in Sacra Via vel in aditu theatri adorirentur : postquam senatus Idibus Martiis in Pompei curiam edictus est, facile tempus et locum praetulerunt.

Sed Caesari futura caedes evidentibus prodigiis denun- 81
30 tiata est. Paucos ante mensis, cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruendas villas vetustissima sepulchra dissicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant, tabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys

conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta litteris verbisque Graecis hac sententia: Quandoque ossa Capiis detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur. Cuius rei, ne quis fabulosam aut conmenticiam 5 putet, auctor est Cornelius Balbus, familiarissimus Caesaris. Proximis diebus equorum greges, quos in traiciendo Rubicone flumine consecrarat ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere ubertimque flere. Et inmolantem haruspex Spurinna monuit, 10 caveret periculum, quod non ultra Martias Idus proferretur. Pridie autem easdem Idus avem regaliolum, cum laureo ramulo Pompeianae curiae se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persecutae ibidem discerpserunt. Ea vero nocte, cui inluxit dies caedis, et ipse 15 sibi visus est per quietem interdum supra nubis volitare, alias cum Iove dextram iungere; et Calpurnia uxor imaginata est, conlabi fastigium domus maritumque in gremio suo confodi; ac subito cubiculi fores sponte patuerunt.

Ob haec simul et ob infirmam validudinem diu cuncta- 20 tus, an se contineret et quae apud senatum proposuerat agere differret, tandem Decimo Bruto adhortante, ne frequentis ac iam dudum opperientis destitueret, quinta fere hora progressus est libellumque insidiarum indicem, ab obvio quodam porrectum, libellus ceteris, quos sinistra 25 manu tenebat quasi mox lecturus, commiscuit. Dein pluribus hostiis caesis cum litare non posset, introiit curiam sprete religione Spurinnamque inridens et ut falsum arguens, quod sine ulla sua noxa Idus Martiae adessent: quamquam is venisse quidem eas diceret, sed non prae- 30 terisse. Adsidentem conspirati specie officii circumsteterunt; ilicoque Cimber Tillius qui primis partis susceperat, quasi aliquid rogaturus propius accessit renuentique et gestu in aliud tempus differenti ab utroque umero togam

adprehendit, deinde clamantem: 'Ista quidem vis est,' alter e Cascais aversum vulnerat, paulum infra iugulum. Caesar Cascae brachium adreptum graphio traiecit, conatusque prosilire alio vulnere tardatus est; utque animadvertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvitur, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet etiam inferiore corporis parte velata. Atque ita tribus et viginti plagis confossus est, uno modo ad primum ictum gemitu sine voce edito; etsi tradiderunt quidam Marco Bruto inruenti dixisse: *Καὶ σὺ τέκνον*; Exanimis, diffugientibus cunctis, aliquamdiu iacuit, donec lecticae impositum, dependente brachio, tres servoli domum rettulerunt. Nec in tot vulneribus, ut Antistius medicus existimabat, letale ullum repertum est, nisi quod secundo loco in pectore acceperat.

Fuerat animus coniuratis corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta rescindere, sed metu Marci Antoni consulis et magistri equitum Lepidi destiterunt. Postulante ergo Lucio Pisone socero testamentum eius aperitur recitaturque in Antoni domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lavicano suo fecerat demandaveratque virgini Vestali maximae. Quintus Tubero tradit, heredem ab eo scribi solitum ex consulatu ipsius primo usque ad initium civilis belli Cn. Pompeium, idque militibus pro contione recitatum. Sed novissimo testamento tris instituit heredes sororum nepotes, Gaium Octavium ex dodrante, et Lucium Pinarium et Quintum Pedium ex quadrante reliquo; in ima cera Gaium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit; plerosque percussorum in tutoribus fili, si qui sibi nasceretur, nominavit, Decimum Brutum etiam in secundis heredibus. Populo hortos circa Tiberim publice, et viritim trecenos sestertios legavit.

Funere indieto rogos exstructus est in Martio campo iuxta Iuliae tumulum et pro rostris aurata aedes ad

simulacrum templi Veneris Genetricis conlocata; intraque lectus eburneus auro ac purpura stratus et ad caput tropaeum cum veste in qua fuerat occisus. Praeferentibus munera, quia suffecturus dies non videbatur, praeceptum, ut omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, 5 portaret in Campum. Inter ludos cantata sunt quaedam ad miserationem et invidiam caedis eius accommodata ex Pacuvi Armorum iudicio:

. . . *mén servasse, ut éssent qui me pérderent!*

et ex Electra Atili ad similem sententiam. Laudationis 10 loco consul Antonius per praeconem pronuntiavit senatus consultum, quo omnia simul ei divina atque humana decreverat, item ius iurandum, quo se cuncti pro salute unius adstrinxerant; quibus perpauca a se verba addidit. Lectum pro rostris in forum magistratus et honoribus 15 functi detulerunt. Quem cum pars in Capitolini Iovis cella cremare, pars in curia Pompei destinaret, repente duo quidam, gladiis succincti ac bina iacula gestantes, ardentibus cereis succenderunt, confestimque circumstantium turba virgulta arida et cum subselliis tribunalia, quidquid 20 praeterea idoneum aderat, congressit. Deinde tibicines et scenici artifices vestem quam ex triumphorum instrumento ad praesentem usum induerant, detractam sibi atque discissam iniecere flammae, et veteranorum militum legionarii arma sua quibus exculti funus celebrabant; 25 matronae etiam pleraeque ornamenta sua quae gerebant et liberorum bullas atque praetextas.

In summo publico luctu exterarum gentium multitudo circulatim suo quaeque more lamentata est, praecipueque Iudaei qui etiam noctibus continuis bustum frequentarunt. 30
85 Plebs statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus tetendit atque aegre repulsa, obvium sibi Helvium Cinnam per errorem nominis, quasi Cornelius is esset, quem graviter pridie contionatum de Caesare requirebat,

occidit caputque eius praefixum hastae circumtulit ; postea solidam columnam prope viginti pedum lapidis Numidici in foro statuit scripsitque : Parenti Patriae. Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam
5 interposito per Caesarem iure iurando distrahere perseveravit.

Suspicionem Caesar quibusdam suorum reliquit, neque 86
voluisse se diutius vivere, neque curasse quod validitudine minus prospera uteretur, ideoque et quae religiones mo-
10 nerent et quae renuntiarent amici neglexisse. Sunt qui putent, confisum eum novissimo illo senatus consulto ac iure iurando etiam custodias Hispanorum cum gladiis ad-
inspectantium se removisse. Alii e diverso opinantur, insidias undique imminentis subire semel quam cavere . . .
15 solitum ferunt : Non tam sua quam rei publicae interesse, uti salvus esset : se iam pridem potentiae gloriaeque abunde adeptum ; rem publicam, si quid sibi eveniret, neque quietam fore et aliquanto deteriore conditione civilia bella subituram. Illud plane inter omnis fere constitit, talem ei 87
20 mortem paene ex sententia obtigisse. Nam et quondam, cum apud Xenophontem legisset Cyrum ultima validitudine mandasse quaedam de funere suo, aspernatus tam lentum mortis genus subitam sibi celeremque optaverat ; et pridie quam occideretur, in sermone nato super cenam apud
25 Marcum Lepidum, quisnam esset finis vitae commodissimus, repentinum inopinatumque praetulerat.

Periit sexto et quinquagesimo aetatis anno atque in 88
deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium sed et persuasione vulgi. Siquidem ludis, quos primos
30 consecrato ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem continuos dies fulsit, exoriens circa undecimam horam, creditumque est animam esse Caesaris in caelum recepti ; et hac de causa simulaero eius in vertice additur stella.

Curiam, in qua occisus est, obstrui placuit Idusque Martias parricidium nominari, ac ne umquam eo die senatus ageretur. Percussorum autem fere neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua morte defunctus est. Damnati omnes alius alio casu periit, pars naufragio, 5 pars proelio; non nulli semet eodem illo pugione quo Caesarem violaverant interemerunt.

Life of Nero.

20 Inter ceteras disciplinas pueritiae tempore imbutus et musica, statim ut imperium adeptus est, Terpnum citha- 10 roedum, vigentem tunc praeter alios, arcessiit diebusque continuis post cenam canenti in multam noctem adsidens, paulatim et ipse meditari exerceri- que coepit, neque eorum quidquam omittere quae generis eius artifices vel con- 15 servandae vocis causa vel augendae factitarent; sed et 15 plumbeam chartam supinus pectore sustinere et clystere vomituque purgari et abstinere pomis cibisque officienti- bus; donec blandiente profectu (quamquam exiguae vocis et fuscae) prodire in scenam concupiit, subinde inter fa- 20 miliaris Graecum proverbium iactans, occultae musicae 20 nullum esse respectum. Et prodit Neapoli primum ac ne concusso quidem repente motu terrae theatro ante cantare destitit quam incohatum absolveret nomen. Ibidem sae- 25 pius et per compluris cantavit dies; sumpto etiam ad re- ficiendam vocem brevi tempore, impatiens secreti a balineis 25 in theatrum transiit, mediaque in orchestra frequente po- pulo epulatus, si paulum subbibisset, aliquid se sufferti tinniturum Graeco sermone promisit. Captus autem mod- 30 ulatis Alexandrinorum laudationibus qui de novo con- meatu Neapolim confluerant, pluris Alexandria evocavit. 30 Neque eo segnius adolescentulos equestris ordinis et quin-

que amplius milia e plebe robustissimae iuventutis undique elegit qui divisi in factiones, plausuum genera condiscerent (bombos et imbrices et testas vocabant) operamque navarent cantanti sibi, insignes pinguissima coma et excellentissimo cultu † pueris ac sine anulo laeviis quorum duces quadringena milia sestertia merebant.

Cum magni aestimaret cantare etiam Romae, Neroneum 21
 agona ante praestitutam diem revocavit, flagitantibusque
 cunctis caelestem vocem respondit quidem in hortis se
 10 copiam volentibus facturum, sed adiuvante vulgi preces
 etiam statione militum, quae tunc excubabat, repraesentaturum se pollicitus est libens; ac sine mora nomen suum in albo profitentium citharoedorum iussit adscribi, sorticulaque in urnam cum ceteris demissa, intravit ordine suo,
 15 simul praefecti praetorii citharam sustinentes, post tribuni militum, iuxtaque amicorum intimi. Vtque constitit, peracto principio, Niobam se cantaturum per Cluvium Rufum consularem pronuntiavit et in horam fere decimam perseveravit, coronamque eam et reliquam certaminis
 20 partem in annum sequentem distulit, ut saepius canendi occasio esset. Quod cum tardum videretur, non cessavit identidem se publicare. Dubitavit etiam an privatis spectaculis operam inter scaenicos daret, quodam praetorum sestertium decies offerente. Tragoedias quoque cantavit
 25 personatus, heroum deorumque item heroidum ac dearum personis effectis ad similitudinem oris sui et feminae, prout quamque diligeret. Inter cetera cantavit Canacem parturientem, Oresten matricidam, Oedipodem excaecatam, Herculem insanum. In qua fabula fama est, tirunculum
 30 militem positum ad custodiam aditus, cum eum ornari ac vinciri catenis, sicut argumentum postulabat, videret, accurrisse ferendae opis gratia.

Equorum studio vel praecipue ab ineunte aetate flagrat, plurimusque illi sermo, quamquam vetaretur, de

circensibus erat ; et quondam tractum prasinum agitator-
 rem inter condiscipulos querens, obiurgante paedagogo, de
 Hectore se loqui ementitus est. Sed cum inter initia
 imperii eburneis quadrigis cotidie in abaco luderet, ad
 omnis etiam minimos circensis e secessu conmeabat, pri- 5
 mo clam, deinde propalam, ut nemini dubium esset, eo
 die utique adfuturum. Neque dissimulabat velle se pal-
 marum numerum ampliare ; quare spectaculum multipli-
 catis missibus in serum protrahebatur, ne dominis quidem
 iam factionum dignantibus nisi ad totius diei cursum 10
 greges ducere. Mox et ipse aurigare atque etiam spectari
 saepius voluit, positoque in hortis inter servitia et sordi-
 dam plebem rudimento, universorum se oculis in circo
 maximo praebuit, aliquo liberto mittente mappam unde
 magistratus solent. Nec contentus harum artium experi- 15
 menta Romae dedisse, Achaiam, ut diximus, petit, hinc
 maxime motus : instituerant civitates apud quas musici
 agones edi solent, omnis citharoedorum coronas ad ipsum
 mittere. Eas adeo grate recipiebat, ut legatos qui pertu-
 lissent non modo primos admitteret, sed etiam familiari- 20
 bus epulis interponeret. A quibusdam ex his rogatus ut
 cantaret super cenam, exceptusque effusius, ‘ solos scire
 audire Graecos, solosque se et studiis suis dignos ’ ait. Nec
 profectioe dilata, ut primum Cassiopen traiecit, statim
 ad aram Iovis Casii cantare auspiciatus, certamina dein- 25
 23 ceptis obiit omnia. Nam et quae diversissimorum temporum
 sunt, cogi in unum annum, quibusdam etiam iteratis,
 iussit et Olympiae quoque praeter consuetudinem musi-
 cum agona commisit. Ac ne quid circa haec occupatum
 avocaret detineretve, cum praesentia eius urbicas res 30
 egere a liberto Helio admoneretur, rescripsit his verbis :
 ‘ Quamvis nunc tuum consilium sit et votum celeriter
 reverti me, tamen suadere et optare potius debes, ut Ne-
 rone dignus revertar. ’

Cantante eo, ne necessaria quidem causa excedere theatro licitum est. Itaque et enixae quaedam in spectaculis dicuntur et multi taedio audiendi laudandique, clausis oppidorum portis, aut furtim desiluisse de muro aut morte simulata funere elati. Quam autem trepide anxieque certaverit, quanta adversariorum aemulatione, quo metu iudicum, vix credi potest. Adversarios, quasi plane conditionis eiusdem, observare, captare, infamare secreto, non numquam ex occurso maledictis incessere ac, si qui arte praecellerent, conrumpere etiam solebat. Iudices autem prius quam inciperet reverentissime adloquebatur, 'omnia se facienda fecisse, sed eventum in manu esse Fortunae; illos ut sapientis et doctos viros fortuita debere excludere'; atque, ut auderet hortantibus, aequiore animo recedebat, ac ne sic quidem sine sollicitudine, taciturnitatem pudoremque quorundam pro tristitia et malignitate arguens suspectosque sibi dicens. In certando vero ita legi oboediebat, ut numquam excreare ausus, sudorem quoque frontis brachio detergeret; atque etiam in tragico quodam actu, cum elapsum baculum cito resumpsisset, pavidus et metuens ne ob delictum certamine submoveretur, non aliter confirmatus est quam adiurante hypocrita, non animadversum id inter exultationes succlamationesque populi. Victorem autem se ipse pronuntiabat, qua de causa et praeconio ubique contendit. Ac ne cuius alterius hieronicarum memoria aut vestigium extaret usquam, subverti et unco trahi abicique in latrinas omnium statuas et imagines imperavit. Aurigavit quoque plurifariam, Olympiis vero etiam decemiugem, quamvis id ipsum in rege Mithradate carmine quodam suo reprehendisset; sed excussus curru ac rursus repositus, cum perdurare non posset, destitit ante decursum; neque eo secius coronatus est. Decedens deinde provinciam universam libertate donavit, simulque iudices civitate Romana et pecunia grandi. Quae

beneficia e medio stadio Isthmiorum die sua ipse voce pronuntiavit.

25 Reversus e Graecia Neapolim, quod in ea primum artem protulerat, albis equis introit, disiecta parte muri, ut mos hieronicarum est; simili modo Antium, inde Albanum, 5 inde Romam. Sed et Romam eo curru quo Augustus olim triumphaverat et in veste purpurea distinctaque stellis aureis clamide, coronamque capite gerens Olympiacam, dextra manu Pythiam, praeunte pompa ceterarum cum titulis, ubi et quos quo cantionum quove fabularum 10 argumento vicisset; sequentibus currum ovantium ritu plausoribus, Augustianos militesque se triumphus eius clamitantibus. Dehinc, diruto circi maximi arcu, per Velabrum forumque Palatium et Apollinem petit. Incedenti passim victimae caesae sparso per vias identidem croco, 15 ingestaeque aves ac lemnisci et bellaria. Sacras coronas in cubiculis circum lectos posuit, item statuas suas citharoedico habitu, qua nota etiam nummum percussit. Ac post haec tantum afuit a remittendo laxandoque studio, ut conservandae vocis gratia neque milites umquam, nisi 20 absens aut alio verba pronuntiante, adpellaret neque quidquam serio iocove egerit, nisi adstante phonasco qui moneret, 'parceret arteriis ac sudarium ad os adplicaret'; multisque vel amicitiam suam optulerit vel simultatem indixerit, prout quisque se magis parcusve laudasset. 25

26 Petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, crudelitatem sensim quidem primo et occulte et velut iuvenili errore exercuit, sed ut tunc quoque dubium nemini foret, naturae illa vitia, non aetatis esse. [. . .]

32 Ante omnia instituit, ut e libertorum defunctorum bonis 30 pro semisse dextans ei cogeretur qui sine probabili causa eo nomine essent, quo fuissent ullae familiae quas ipse contingeret; deinde, ut ingratorum in principem testamenta ad fiscum pertinerent, ac ne impune esset studiosis

iuris qui scripsissent vel dictassent ea ; tunc ut lege ma-
 iestatis facta dictaque omnia quibus modo delator non
 deesset, tenerentur. Revocavit et praemia coronarum quae
 unquam sibi civitates in certaminibus detulissent. Et
 5 cum interdixisset usum amethystini ac Tyrii coloris, sub-
 misissetque qui nundinarum die pauculas uncias venderet,
 praeclusit cunctos negotiatores. Quin etiam inter canen-
 dum animadversam matronam in spectaculis vetita pur-
 pura cultam demonstrasse procuratoribus suis dicitur, de-
 10 tractamque ilico non veste modo sed et bonis exuit. Nulli
 delegavit officium ut non adiceret : ‘ Seis quid mihi opus
 sit ! ’ et ‘ Hoc agamus, ne quis quidquam habeat ! ’ Ultimo
 templis compluribus dona detraxit simulacraque ex auro
 vel argento fabricata conflavit in iis Penatium deorum
 15 quae mox Galba restituit.

Parricidia et caedes a Claudio exorsus est cuius necis 33
 etsi non auctor, at conscius fuit, neque dissimulanter, ut
 qui boletos in quo cibi genere venenum is acceperat, quasi
 deorum cibum posthac proverbio Graeco conlaudare sit
 20 solitus. Certe omnibus rerum verborumque contumeliis
 mortuum insectatus est, modo stultitiae modo saevitiae
 arguens ; nam et morari eum desisse inter homines pro-
 ducta prima syllaba iocabatur, multaue decreta et con-
 stituta, ut insipientis atque deliri, pro inritis habuit ; de-
 25 nique bustum eius consepiri, nisi humili levique maceria,
 neglexit.

Britannicum non minus aemulatione vocis quae illi
 iucundior subpetebat quam metu ne quandoque apud ho-
 minum gratiam paterna memoria praevaleret, veneno ad-
 30 gressus est. Quod acceptum a quadam Lucusta, venena-
 riorum indice, cum opinione tardius cederet, ventre modo
 Britannici moto, accersitam mulierem sua manu verbera-
 vit arguens, pro veneno remedium dedisse ; excusantique,
 minus datum ad occultandam facinoris invidiam, ‘ Sane, ’

inquit, 'legem Iuliam timeo!' coegitque se coram in cubiculo quam posset velocissimum ac praesentaneum coquere, deinde in aedo expertus, postquam is quinque horas protraxit, iterum ac saepius recoctum porcello obiecit, quo statim exanimato, inferri in triclinium darique cenanti secum Britannico imperavit. Et cum ille ad primum gustum concidisset, comitali morbo ex consuetudine conceptum apud convivas ementitus, postero die raptim inter maximos imbris tralaticio extulit funere. Lucustae pro navata opera impunitatem praediaque ampla, sed et discipulos dedit.

- 34 Matrem, facta dictaque sua exquirentem acerbius et conrigentem, hactenus primo gravabatur ut invidia identidem oneraret, quasi cessurus imperio Rhodumque abiturus, mox et honore omni et potestate privavit, abductaque militum et Germanorum statione, contubernio quoque ac Palatio expulit; neque in divexanda quidquam pensi habuit, submissis qui et Romae morantem litibus et in secessu quiescentem per convicia et iocos terra marique praetervehentes inquietarent. Verum minis eius ac violentia territus perdere statuit; et cum ter veneno temptasset sentiretque antidotis praemunitam, lacunaria, quae noctu super dormientem laxata machina deciderent, paravit. Hoc consilio per conscios parum celato, solutilem navem cuius vel naufragio vel camarae ruina periret, contentus est atque ita reconciliatione simulata, iucundissimis litteris Baias evocavit ad sollemnia Quinquatruum simul celebranda; datoque negotio trierarchis qui liburnicam qua advecta erat velut fortuito concursu confringerent, protraxit convivium, repetentique Baulos in locum corrupti navigii machinosum illud optulit, hilare prosecutus atque in digressu papillas quoque exosculatus. Relicum temporis cum magna trepidatione vigilavit, operiens coeptorum exitum. Sed ut diversa omnia nando-

que evasisse eam comperit, impos consilii L. Agerinum libertum eius, salvam et incolumem cum gaudio nuntiantem, abiecto clam iuxta pugione ut percussorem sibi subornatum adripi constringique iussit, matrem occidi, 5 quasi deprehensum crimen voluntaria morte vitasset. Adduntur his atrociora, nec incertis auctoribus: ad visendum interfectae cadaver accurrisse, contrectasse membra, alia vituperasse, alia laudasse, sitique interim oborta bibisse. Neque tamen conscientiam sceleris, quamquam 10 et militum et senatus populique gratulationibus confirmaretur, aut statim aut unquam postea ferre potuit, saepe confessus exagitari se materna specie verberibusque Furiarum ab taedis ardentibus. Quin et facto per Magos sacro evocare Manis et exorare temptavit. Peregrinatione 15 quidem Graeciae et Eleusinis sacris quorum initiatione impii et scelerati voce praeconis submoventur, interesse non ausus est. [. . .]

Nec minore saevitia foris et in externos grassatus est. 36 Stella crinita, quae summis potestatibus exitium portendere vulgo putatur, per continuas noctis oriri coeperat. Anxius ea re, ut ex Balbillo astrologo didicit, solere reges talia ostenta caede aliqua inlustri expiare atque a semet in capita procerum depellere, nobilissimo cuique exitium destinavit; enimvero multo magis et quasi per iustam causam duabus 25 coniurationibus provulgatis quarum prior maiorque Pisoniana Romae, posterior Vinicianae Beneventi conflata atque detecta est. Coniurati e vinculis triplicium catenarum dixere causam, cum quidam ultro crimen faterentur, non nulli etiam imputarent, tamquam aliter illi non possent 30 nisi morte succurrere dedecorato flagitiis omnibus. Damnatorum liberi urbe pulsii enectique veneno aut fame; constat, quosdam cum paedagogis et capsaris uno prandio pariter necatos, alios diurnum victum prohibitos quaerere.

Nullus posthac adhibitus dilectus aut modus interi- 37

mendi quoscumque libuisset quacumque de causa. Sed ne de pluribus referam, Salvidieno Orfito obiectum est, quod tabernas tris de domo sua circa forum civitatibus ad stationem locasset, Cassio Longino iuris consulto ac luminibus orbatō, quod in vetere gentili stemmate C. Cassi percussoris Caesaris imagines retinuisset, Paeto Thraseae tristior et paedagogi vultus. Mori iussis non amplius quam duarum horarum spatium dabat; ac ne quid morae interveniret, medicos admovebat qui cunctantis continuo curarent, ita enim vocabatur venas mortis gratia incidere. 10 Creditur etiam polyphago cuidam Aegypti generis, crudam carnem et quidquid daretur mandere adsueto, concupisse vivos homines laniandos absumendosque obicere. Elatus inflatusque tantis velut successibus, negavit quemquam principum scisse quid sibi liceret, multasque nec dubias 15 significationes saepe iecit, ne reliquis quidem se parsurum senatoribus, eumque ordinem sublaturum quandoque e re publica ac provincias et exercitus equiti Romano ac libertis permissurum. Certe neque adveniēns neque proficiscens quemquam osculo impertiit, ac ne resalutatione quidem; 20 et in auspiciando opere Isthmi magna frequentia clare ut sibi ac populo Romano bene res verteret optavit, dissimulata senatus mentione.

38 Sed nec populo aut moenibus patriae pepercit. Dicente quodam in sermone communi :

Ἐμοῦ θανάτου γαῖα μυχθῆτω πυρί!

‘Immo,’ inquit, ‘ἔμοῦ ζῶντος!’ planeque ita fecit. Nam quasi offensus deformitate veterum aedificiorum et angustiis flexurisque vicorum, incendit urbem tam palam, ut plerique consulares cubicularios eius, cum stuppa tae- 30 daque in praediis suis deprehensos, non adtigerint; et quaedam horrea circa domum Auream quorum spatium maxime desiderabat, ut bellicis machinis labefacta atque inflammata sint, quod saxeo muro constructa erant. Per

sex dies septemque noctis ea clade saevitum est, ad monumentorum bustorumque diversoria plebe compulsa. Tunc praeter inensum numerum insularum domus priscorum ducum arserunt hostilibus adhuc spoliis adornatae, deo-
 5 rumque aedes ab regibus ac deinde Punicis et Gallicis bellis votae dedicataeque et quidquid visendum atque memorabile ex antiquitate duraverat. Hoc incendium e turre Maecenatiana prospectans laetusque ‘flammae,’ ut aiebat, ‘pulchritudine’ Halosin Ilii in illo suo scaenico
 10 habitu decantavit. Ac ne non hinc quoque quantum posset praedae et manubiarum invaderet, pollicitus cadaverum et rudrum gratuitam egestionem, nemini ad reliquias rerum suarum adire permisit; conlationibusque non receptis modo verum et efflagitatis provincias privatorumque
 15 census prope exhaustit. Accesserunt tantis ex principe malis probrisque quaedam et fortuita: pestilentia unius autumnus quo triginta funerum milia in rationem Libitinae venerunt; clades Britannica qua duo praecipua oppida magna civium sociorumque caede direpta sunt; ignominia
 20 ad Orientem, legionibus in Armenia sub iugum missis aegreque Syria retenta. Mirum et vel praecipue notabile inter haec fuerit, nihil eum patientius quam maledicta et convitia hominum tulisse, neque in ullos leniorem quam qui se dictis aut carminibus lacesissent extitisse. Multa
 25 Graece Latineque proscripta aut vulgata sunt, sicut illa:

Νέρων Ὀρέστης Ἀλκμέων μητροκτόνοι.

Νεόνυμφον Νέρων ἰδίαν μητέρα ἀπέκτεινε.

*Quis negat Aeneae magnae de stirpe Neronem?
 Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.*

30 *Dum tendit citharam noster, dum cornua Parthus,
 Noster erit Paeon, ille Hecatebeletes.*

*Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites,
Si non et Veios occupat ista domus.*

Sed neque auctores requisit et quosdam per indicem delatos ad senatum adfici graviore poena prohibuit. Transeuntem eum Isidorus Cynicus in publico clara voce conripuerat, ‘quod Naupli mala bene cantitaret, sua bona male disponderet’; et Datus Atellanarum histrio in cantico quodam *Ἵγίαυε πάτερ, ὕγίαυε μήτερ!* ita demonstraverat, ut bibentem natantemque faceret, exitum scilicet Claudii Agrippinaeque significans et in novissima clausula ‘Orcus vobis ducit pedes’ senatum gestu notarat. Histrionem et philosophum Nero nihil amplius quam urbe Italiaque submovit, vel contemptu omnis infamiae vel ne fatendo dolorem inritaret ingenia.

40 Talem principem paulo minus quattuordecim annos peripessus terrarum orbis tandem destituit, initium facientibus Gallis duce Iulio Vindice qui tum eam provinciam pro praetore optinebat.

Praedictum a mathematicis Neroni olim erat, fore, ut quandoque destitueretur; unde illa vox eius celeberrima: 20 *Τὸ τέχνηον ἡμᾶς διαθρέψει*, quo maiore scilicet venia meditarietur citharoedicam artem, principi sibi gratam, privato necessariam. Sponponderant tamen quidam destituto Orientis dominationem, nonnulli nominatim regnum Hierosolymorum, plures omnis pristinae fortunae restitutionem. 25 Cui spei pronior, Britannia Armeniaque amissa ac rursus utraque recepta, defunctum se fatalibus malis existimabat. Vt vero, consulto Delphis Apolline, septuagensimum ac tertium annum cavendum sibi audivit, quasi eo demum obiturus, ac nihil coniectans de aetate Galbae, tanta fiducia non 30 modo senectam sed etiam perpetuam singularemque concepit felicitatem, ut amissis naufragio pretiosissimis rebus non dubitaverit inter suos dicere, ‘piscis eas sibi relatu-’

Neapoli de motu Galliarum cognovit die ipso quo matrem occiderat, adeoque lente ac secure tulit ut gaudentis etiam suspicionem praeberet, tamquam occasione nata spoliandarum iure belli opulentissimarum provinciarum ;
5 statimque in gymnasium progressus, certantis athletas effusissimo studio spectavit. Cenae quoque tempore interpellatus tumultuosioribus litteris, hactenus excanduit, ut malum iis qui descissent minaretur. Denique per octo
10 continuos dies non rescribere cuiquam, non mandare quid aut praecipere conatus, rem silentio oblitteravit. Edictis 41 tandem Vindicis contumeliosis et frequentibus permotus, senatum epistula in ultionem sui rei que publicae adhortatus est, excusato languore faucium, propter quem non adesset. Nihil autem aequè doluit, quam ut malum se
15 citharoedum increpitem ac pro Nerone Aenobarbum appellatum. Et nomen quidem gentile, quod sibi per contumeliam exprobraretur, resumpturum se professus est, deposito adoptivo, cetera convicia, ut falsa, non alio argumento refellebat quam quod etiam inscitia sibi tanto opere
20 elaboratae perfectaeque a se artis obiceretur, singulos subinde rogitans, nossentne quemquam praestantiorem. Sed urgentibus aliis super alios nuntiis, Romam praetrepidus rediit ; leviterque modo in itinere frivolo auspicio mente recreata, cum adnotasset insculptum monumento
25 militem Gallum ab equite Romano obpressum trahi crinibus, ad eam speciem exiit gaudio caelumque adoravit. Ac ne tunc quidem aut senatu aut populo coram adpellato, quosdam e primoribus viris domum evocavit, transactaque raptim consultatione, reliquam diei partem per organa
30 hydraulica novi et ignoti generis circumduxit, ostendensque singula, de ratione ac difficultate cuiusque disserens, iam se etiam prolaturum omnia in theatrum adfirmavit, si per Vindicem liceat.

Postquam deinde etiam Galbam et Hispanias descivisse 42

cognovit, conlapsus animoque male fracto diu sine voce et prope intermortuus iacuit, utque resipit, veste discissa, capite converberato, actum de se pronuntiavit, consolantique nutriculae et aliis quoque iam principibus similia accidisse memoranti, se vero praeter ceteros inaudita et incognita pati respondit qui summum imperium vivus amitteret. Nec eo secius quidquam et consuetudine luxus atque desidiae omisit vel inminuit; quin immo, cum prosperi quiddam ex provinciis nuntiatum esset, super abundantissimam cenam iocularia in defectionis duces carmina lasciveque modulata quae vulgo notuerunt, etiam gesticulatus est; ac spectaculis theatri clam inlatus, cuidam scaenico placenti nuntium misit, abuti eum occupationibus suis.

43 Initio statim tumultus, multa et inmania, verum non abhorrentia a natura sua creditur destinasse: successores percussoresque submittere exercitus et provincias regentibus, quasi conspiratis idemque et unum sentientibus; quidquid ubique exulum, quidquid in urbe hominum Gallicanorum esset contrucidare, illos ne desciscentibus adgregarentur, hos ut conscios popularium suorum atque fautores; Gallias exercitibus diripiendas permittere; senatum universum veneno per convivia necare; urbem incendere, feris in populum inmissis, quo difficilius defenderentur. Sed absterritus non tam paenitentia quam perficiendi desperatione, credensque expeditionem necessariam, consules ante tempus privavit honore atque in utriusque locum solus iniiit consulatum, quasi fatale esset, non posse Gallias debellari nisi a se consule. Ac susceptis fascibus, cum post epulas triclinio digrederetur, innixus umeris familiarium, adfirmavit, simul ac primum provinciam adtigisset, inermem se in conspectum exercituum proditurum nec quidquam aliud quam fleturum, revocatisque ad paenitentiam defectoribus insequenti die laetum

inter laetos cantaturum epinicia quae iam nunc sibi com-
poni oporteret. [. . .]

Nuntiata interim etiam ceterorum exercituum defec-47
tione, litteras prandenti sibi redditas concerpsit, mensam
5 subvertit, duos scyphos gratissimi usus, quos Homer-
ios a caelatura carminum Homeri vocabat, solo inlisit ac
sumpto a Lucusta veneno et in auream pyxidem condito,
transiit in hortos Servilianos, ubi, praemissis libertorum
fidissimis Ostiam ad classem praeparandam, tribunos cen-
10 turionesque praetorii de fugae societate temptavit. Sed
partim tergiversantibus, partim aperte detrectantibus,
uno vero etiam proclamante: ‘usque adeone mori miserum
est?’ varie agitavit, Parthosne an Galbam supplex pete-
ret, an atratus prodiret in publicum proque rostris quanta
15 maxima posset miseratione veniam praeteritorum precare-
tur ac, ni flexisset animos, vel Aegypti praefecturam con-
cedi sibi oraret. Inventus est postea in scrinio eius hac
de re sermo formatus; sed deterritum putant, ne prius
quam in forum perveniret discerperetur.

20 Sic cogitatione in posterum diem dilata, ad mediam fere
noctem excitatus, ut comperit stationem militum reces-
sisse, prosiluit e lecto misitque circum amicos, et quia nihil
a quoquam renuntiabatur, ipse cum paucis hospitia singu-
lorum adiit. Verum clausis omnium foribus, respondente
25 nullo, in cubiculum rediit, unde iam et custodes diffuge-
rant, direptis etiam stragulis, amota et pyxide veneni; ac
statim Spiculum myrmillonem vel quemlibet alium per-
cussorem, cuius manu periret, requisit, et nemine reperto,
‘Ergo ego,’ inquit, ‘nec amicum habeo nec inimicum?’ pro-
30 curritque, quasi praecipitaturus se in Tiberim. Sed revo- 48
cato rursus impetu, aliquid secretioris latebrae ad conli-
gendum animum desideravit, et offerente Phaonte liberto
suburbanum suum inter Salariam et Nomentanam viam
circa quartum miliarium, ut erat nudo pede atque tunica-

tus, paenulam obsoleti coloris superinduit, adopertoque capite et ante faciem optento sudario equum inscendit, quattuor solis comitantibus inter quos et Sporus erat. Statimque tremore terrae et fulgure adverso pavefactus, audiit e proximis castris clamorem militum et sibi adversa 5 et Galbae prospera ominantium, etiam ex obviis viatoribus quendam dicentem : ‘Hi Neronem persecuntur,’ alium sciscitantem : ‘Ecquid in urbe novi de Nerone?’ Equo autem ex odore abiecti in via cadaveris consternato, detecta facie agnitus est a quodam missicio praetoriano et salutatus. Vt ad deverticulum ventum est, dimissis equis, inter fruticeta ac vepris per arundineti semitam aegre nec nisi strata sub pedibus veste ad aversum villae parietem evasit. Ibi hortante eodem Phaonte, ut interim in specum egestae arenae concederet, negavit se vivum sub 15 terram iturum, ac parumper conmoratus, dum clandestinus ad villam introitus pararetur, aquam ex subiecta lacuna poturus manu hausit et ‘Haec est,’ inquit, ‘Neronis decocta!’ dein, divolsa sentibus paenula, traiectos surculos rasit. Atque ita quadripes per angustias effossae cavernae 20 receptus in proximam cellam, decubuit super lectum modica culcita, vetere pallio strato, instructum; fameque et iterum siti interpellante, panem quidem sordidum oblatum aspernatus est, aquae autem tepidae aliquantum bibit.

49 Tunc uno quoque hinc inde instante ut quam primum se 25 impendentibus contumeliis eriperet, scrobem coram fieri imperavit, dimensus ad corporis sui modulum, componique simul, si qua invenirentur, frusta marmoris et aquam simul ac ligna conferri curando mox cadaveri, flens ad singula atque identidem dictitans : ‘qualis artifex pereor!’ 30

Inter moras perlatos a cursore Phaonti codicillos prae-ripuit legitque, se hostem a senatu iudicatum et quaeri, ut puniatur more maiorum, interrogavitque quale id genus esset poenae; et cum comperisset, nudi hominis cervicem

inseri furcae, corpus virgis ad necem caedi, conterritus duos pugiones quos secum extulerat, adripuit, temptataque utriusque acie rursus condidit, causatus nondum adesse fatalem horam; ac modo Sporum hortabatur ut
 5 lamentari ac plangere inciperet, modo orabat ut se aliquis ad mortem capessendam exemplo iuaret; interdum segnitiam suam his verbis increpabat: ‘Vivo deformiter, turpiter pereō—ὄν πρέπει Νέρωνι, ὄν πρέπει—νήφειν δεῖ ἐν τοῖς τοιούτοις—ἄγε ἔγειρε σεαυτόν!’ Iamque equites adpropinquabant
 10 quibus praeceptum erat ut vivum eum adtraherent. Quod ut sensit, trepidanter effatus:

“Ἰππων μὲ ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οὐατα βάλλει—

ferrum iugulo adegit, iuvante Epaphrodito a libellis. Semianimisque adhuc inrumpenti centurioni et paenula
 15 ad vulnus adposita in auxilium se venisse simulanti non aliud respondit quam ‘Sero!’ et ‘Haec est fides!’ Atque in ea voce defecit, extantibus rigentibusque oculis usque ad horrorem formidinemque visentium. Nihil prius aut magis a comitibus exegerat quam ne potestas cuiquam
 20 capitis sui fieret, sed ut quoquo modo totus cremaretur. Permisit hoc Icelus, Galbae libertus, non multo ante vinculis exolutus in quae primo tumultu coniectus fuerat.

Funeratus est impensa ducentorum milium, stragulis
 50 albis auro intextis quibus usus Kal. Ian. fuerat. Reliquias Ecloge et Alexandria nutrices cum Acte concubina gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur e campo Martio impositum colli Hortulorum. In eo monumento solium porphyretici marmoris, superstante Lunensi ara, circumseptum est lapide Thasio.

30 Statura fuit prope iusta, corpore maculoso et faetido, 51 subflavo capillo, vultu pulchro magis quam venusto, oculis caesis et hebetioribus, cervice obesa, ventre proiecto, gracillimis cruribus, valitudine prospera, nam qui luxuriae inmoderatissimae esset, ter omnino per quattuordecim

annos languit atque ita ut neque vino neque consuetudine reliqua abstineret; circa cultum habitumque adeo pudendus, ut comam semper in gradus formatam peregrinatione Achaica etiam pone verticem submiserit ac plerumque synthesinam indutus ligato circum collum sudario prodierit in publicum sine cinctu et discalciatus.

52 Liberalis disciplinas omnis fere puer adtigit. Sed a philosophia eum mater avertit, monens imperaturo contrariam esse; a cognitione veterum oratorum Seneca praeceptor, quo diutius in admiratione sui detineret. Itaque 10 ad poeticam pronus, carmina libenter ac sine labore composuit nec, ut quidam putant, aliena pro suis edidit. Venere in manus meas pugillares libellique cum quibusdam notissimis versibus, ipsius chirographo scriptis, ut facile adpareret non tralatos aut dictante aliquo exceptos, sed 15 plane quasi a cogitante atque generante exaratos; ita 53 multa et deleta et inducta et superscripta inerant. Habuit et pingendi fingendique non mediocre studium.

Maxime autem popularitate efferebatur, omnium aemulus qui quoquo modo animum vulgi moverent. Exiit 20 opinio, post scaenicas coronas proximo lustro descensurum eum ad Olympia inter athletas; nam et luctabatur adsidue, nec aliter certamina gymnica tota Graecia spectaverat quam brabeutarum more in stadio humi adsidens ac, si qua paria longius recessissent, in medium manibus suis 25 protrahens. Destinaverat etiam, quia Apollinem cantu, Solem aurigando aequiperare existimaretur, imitari et Herculis facta; praeparatumque leonem aiunt, quem vel clava vel brachiorum nexibus in amphitheatri arena spectante populo nudus elideret. Sub exitu quidem vitae 30 palam voverat, si sibi incolumis status permansisset, proditurum se partae victoriae ludis etiam hydraulam et choraulam et utricularium, ac novissimo die histrionem saltaturumque Vergilii Turnum. Et sunt qui tradant,

Paridem histrionem occisum ab eo quasi gravem adversarium. Erat illi aeternitatis perpetuaeque famae cupido, sed inconsulta. Ideoque multis rebus ac locis, vetere adpellatione detracta, novam indixit ex suo nomine, 5 mensem quoque Aprilem Neroneum adpellavit; destina-verat et Romam Neropolim nuncupare. [. . .]

Religionum usque quaque contemptor, praeter unius 56 Deae Syriae. Hanc mox ita sprexit ut [. . .] contaminaret, alia superstitione captus in qua sola pertinacissime haesit. 10 Siquidem icunculam puellarem, cum quasi remedium insidiarum a plebeio quodam et ignoto muneri accepisset, detecta confestim coniuratione, pro summo numine trinisque in die sacrificiis colere perseveravit, volebatque credi monitione eius futura praenosceret. Ante paucos 15 quam periret mensis adtendit et extispicio nec umquam litavit.

Obiit tricensimo et secundo aetatis anno, die quo quon- 57 dam Octavianam interemerat, tantumque gaudium publice praebuit, ut plebs pilleata tota urbe discurreret. Et tamen 20 non defuerunt qui per longum tempus vernis aestivisque floribus tumulum eius ornarent, ac modo imagines praetextatas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologaesus Parthorum rex, missis ad senatum legatis de 25 instauranda societate, hoc etiam magno opere oravit ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adulescente me, extitisset conditionis incertae qui se Neronem esse iactaret, tam favorabile nomen eius apud Parthos fuit, ut vehementer adiutus et vix redditus sit.

IVSTINVS

IN the year 9 A.D. one *Pompeius Trogus* finished his *Historiae Philippicae*, in forty-four books, the first universal history in Roman literature. Its title, though doubtless suggested by that of Theopompus's famous work, is in a large measure justified by the paramount attention given to Macedonian affairs. The work opened with the history of Assyria and Persia; with Book VII. began the story of Macedon, which takes up the greater part of the narrative down to Book XL.; Books XLI. and XLII. deal with the Parthians; Books XLIII. and XLIV. treat briefly of early Rome, down to Tarquinius Priscus, closing with an account of Carthaginian and Spanish affairs.

This bulky work has not come down to us, but we possess a Table of Contents to all the books, the so-called Prologi; and about the end of the second century one M. Iunianus *Iustinus* made an epitome of Trogus, according to principles outlined in the Preface.

An eccentric feature of the original work, and without precedent in classical historiography, was the protest of the author against the practice of inserting speeches in direct discourse, on the ground, to use his own words, 'quod modum historiae excesserint.' Trogus does not, however, as we should expect, discard fictitious speeches altogether, but gives them invariably in *oratio obliqua*.

The original abounded in geographical and ethnological episodes; but of independent research there is no trace, the great bulk of his material being apparently taken from the *Περὶ βασιλευν*, a celebrated work by Timagenes, a Greek historian of the time of Augustus.

The style of Trogus, for the epitome seems to have preserved his diction as far as possible, is of classic purity, often eloquent and characterized by satirical side-glances and ethical reflections.

IVSTINVS

Preface.

Cum multi ex Romanis, etiam consularis dignitatis viri, 1
res Romanas Graeco peregrinoque sermone in historiam
contulissent, seu aemulatione gloriae sive varietate et no-
vitate operis delectatus vir priscae eloquentiae, Trogus
5 Pompeius, Graecas et totius orbis historias Latino ser-
mone composuit, ut, cum nostra Graece, Graeca quoque
nostra lingua legi possent, prorsus rem magni et animi et
corporis adgressus. Nam cum plerisque auctoribus singu- 2
lorum regum vel populorum res gestas scribentibus opus
10 suum ardui laboris videatur, nonne nobis Pompeius Her-
culea audacia orbem terrarum adgressus videri debet,
cuius libris omnium saeculorum, regum, nationum po-
pulorumque res gestae continentur? et quae historici 3
Graecorum prout commodum cuique fuit inter se segregati
15 occupaverunt, omissis quae sine fructu erant, ea omnia
Pompeius divisa temporibus et serie rerum digesta compo-
suit. Horum igitur quattuor et quadraginta voluminum 4
(nam tot idem edidit) per otium, quo in urbe versabamur,
cognitione quaeque dignissima excerpsi et omissis his, .,
20 quae nec cognoscendi voluptate iucunda nec exemplo
erant necessaria, breve veluti florum corpusculum feci, ut
haberent et qui Graece didicissent, quo admonerentur et
qui non didicissent, quo iustrerentur. Quod ad te non 5

tam cognoscendi quam magis emendandi causa transmisi, simul ut otii mei, cuius et Cato reddendam rationem putat, apud te ratio constaret. Sufficit enim mihi in tempore iudicium tuum, apud posteros, cum obtrectationis invidia decesserit, industriae testimonium habituro. 5

Book XXIV., 6: The Gauls under Brennus at Delphi.

1 6. Interea Brennus, quo duce portio Gallorum in Graeciam se effuderat, audita victoria suorum qui Belgio duce Macedonas vicerant, indignatus parta victoria opimam praedam et Orientis spoliis onustam tam facile relictam 10 esse, ipse adunatis centum et quinquaginta milibus peditum et quindecim milibus equitum in Macedoniam inrum-
2 pit. Cum agros villasque popularetur, occurrit ei cum instructo exercitu Macedonum Sosthenes; sed pauci a
3 pluribus, trepidi a valentibus facile vincuntur. Itaque 15 cum victi se Macedones intra muros urbium condidissent, victor Brennus nemine prohibente totius Macedoniae agros
4 depraedatur. Inde quasi terrena iam spolia sorderent, animum ad deorum immortalium templa convertit, scurriliter iocatus locupletes deos largiri hominibus oportere. 20
5 Statim igitur Delphos iter vertit, praedam religioni, aurum offensae deorum immortalium praeferens quos nullis opibus egere, ut qui eas largiri hominibus soleant, adfirma-
6 bat. Templum autem Apollinis Delphici positum est in monte Parnaso, rupe undique inpendente; ibi civitatem 25 frequentia hominum fecit qui admiratione maiestatis undique concurrentes in eo saxo consedere. Atque ita templum et civitatem non muri, sed praecipitia, nec manufacta, sed naturalia praesidia defendunt, prorsus ut incertum sit, utrum munimentum loci an maiestas dei plus hic
7
8 admirationis habeat. Media saxi rupes in formam thea-

tri recessit. Quamobrem et hominum clamor et si quando accidit tubarum sonus, personantibus et respondentibus inter se rupibus multiplex audiri ampliorque quam editur resonare solet. Quae res maiorem maiestatis terrorem ignaris rei et admiratione stupentibus plerumque adfert. In hoc rupis amfractu media ferme montis altitudine planities exigua est atque in ea profundum terrae foramen, quod in oracula patet ex quo frigidus spiritus vi quadam velut amento in sublime expulsus mentis vatum in vecordiam vertit impletasque deo responsa consulentibus dare cogit. Multa igitur ibi et opulenta regum populorumque visuntur munera quae magnificentia sui reddentium vota gratam voluntatem ob deorum responsa manifestant.

7. Igitur Brennus cum in conspectu haberet templum, diu deliberavit, an confestim rem adgrederetur an vero fessis via militibus noctis spatium ad resumendas viris daret. Aenianum et Thessalorum duces qui se ad praedae societatem iunxerant amputari moras iubebant, dum imparati hostes et recens adventus sui terror esset; interiecta nocte et animos hostibus, forsitan et auxilia accessura, et vias quae tunc pateant obstructum iri. Sed Gallorum vulgus ex longa inopia, ubi primum vino ceterisque comenatibus referta rura invenit, non minus abundantia quam victoria laetum per agros se sparserat, desertisque signis ad occupanda omnia pro victoribus vagabantur. Quae res dilationem Delphis dedit. Prima namque opinione adventus Gallorum prohibiti agrestis oraculis fuerant messis vinaque villis efferre. Cuius rei salutare praeceptum non prius intellectum est quam vini ceterarumque copiarum abundantia velut mora Gallis obiecta auxilia finitimorum convenirent. Prius itaque urbem suam Delphi aucti viribus sociorum permunivere quam Galli vino velut praedae incubantes ad signa revocarentur. Habebat Brennus lecta

ex omni exercitu peditum sexaginta quinque milia ; Delphorum sociorumque non nisi quattuor milia erant, quorum contemptu Brennus ad acuendos suorum animos praedae ubertatem omnibus ostendebat statuasque cum quadrigis, quarum ingens copia procul visebatur, solido auro fusas esse plusque in pondere quam in specie habere praedae adfirmabat.

1 8. Hac adseveratione incitati Galli, simul et hesternomero saucii, sine respectu periculorum in bellum ruebant.
 2 Contra Delphi plus in deo quam in viribus reponentes cum contemptu hostium resistebant scandentisque Gallos e summo montis vertice partim saxis, partim armis obruebant. In hoc partium certamine repente universorum templorum antistites, simul et ipsae vates sparsis crinibus cum insignibus atque infulis pavidis vecordesque in primam
 3 pugnantium aciem procurunt. Advenisse deum clamant, eumque se vidisse desilientem in templum per culminis
 4 aperta fastigia, dum omnes opem dei suppliciter implorant, iuvenem supra humanum modum insignis pulchritudinis ; comitesque ei duas armatas virgines ex propinquis duabus
 5 Dianae Minervaeque aedibus occurrisse ; nec oculis tantum haec se perspexisse, audisse etiam stridorem arcus ac
 6 strepitum armorum. Proinde ne cunctarentur diis antesignanis hostem caedere et victoriae deorum socios se ad
 7 iungere summis obsecrationibus monebant. Quibus vocibus
 8 incensi omnes certatim in proelium prosiliunt. Praesentiam dei et ipsi statim sensere, nam et terrae motu portio montis abrupta Gallorum stravit exercitum et confertissimi cunei non sine vulneribus hostium dissipati ruebant.
 9 Insecuta deinde tempestas est quae grandine et frigore
 10 saucios ex vulneribus absumpsit. Dux ipse Brennus cum dolorem vulnerum ferre non posset, pugione se finivit.
 11 Alter ex ducibus punitis belli auctoribus cum decem milibus sauciorum citato agmine Graecia excedit. Sed nec

fugientibus fortuna conmodior fuit, siquidem pavidis nulla sub tectis acta nox, nullus sine labore et periculo dies ; ad- 14
 sidui imbres et gelu nix concreta et fames et lassitudo et
 super haec maximum pervigiliae malum miseris infelicis
 5 belli reliquias obterebant. Gentes quoque nationesque, 15
 per quas iter habebant, palantes velut praedam sectaban-
 tur. Quo pacto evenit, ut nemo ex tanto exercitu qui 16
 paulo ante fiducia virium etiam adversus deos contendebat,
 velut ad memoriam tantae cladis superesset.

10 *Book XXXI., 1-8: Antiochus and Hannibal.*

1. Mortuo Ptolomeo Philopatore, rege Aegypti, contemp- 1
 taque parvuli filii eius aetate qui in spem regni relictus
 praedae etiam domesticis erat, Antiochus, rex Syriae, oc-
 cupare Aegyptum statuit. Itaque Phoenicen ceterasque 2
 15 Syriae quidem, sed iuris Aegypti civitates cum invasisset,
 legatos ad eum senatus mittit, qui denuntiarent ei, absti-
 neret regno pupilli postremis patris precibus fidei suae
 traditi. Quibus spretis interiecto tempore alia legatio 3
 supervenit quae omissa pupilli persona civitates iure belli
 20 factas populi Romani in integrum restitui iubebat. Ab-4
 nuenti bellum denuntiatum, quod ille facile susceptum
 infeliciter gessit.

Eodem tempore et Nabis tyrannus multas Graeciae civi- 5
 tates occupaverat. Igitur senatus, ne uno tempore du- 6
 25plici bello Romanae vires detinerentur, scripsit Flaminino,
 si ei videatur, sicuti a Philippo Graeciam, ita et a Nabide
 liberet. Ob quam causam imperium ei prorogatum. 7
 Terribile quippe Antiochi bellum Hannibalis nomen
 faciebat, quem aemuli eius occultis mandatis cum Anti-
 30ocho inisse societatem apud Romanos criminabantur, ne-
 gentes eum aequo animo sub legibus vivere adsuetum 8

imperio et inmoderata licentia militari ; semperque taedio
 9 quietis urbanae novas belli causas circumspicere. Quae
 etsi falsa nuntiata fuissent, apud timentis tamen pro veris
 habebantur.

1 2. Denique senatus metu percussus ad speculandos actus 5
 Hannibalis legatum in Africam Cn. Servilium mittit eique
 tacitis mandatis praecipit, ut, si posset, eum per aemulos
 eius interficeret metuque invisi nominis tandem populum
 2 Romanum liberaret. Sed res Hannibalem non diu latuit,
 virum ad prospicienda cavendaque pericula paratum nec 10
 minus in secundis adversa quam in adversis secunda cogi-
 3 tantem. Igitur cum tota die in oculis principum lega-
 tique Romani in foro Karthaginiensium observatus in
 supremum fuisset, adpropinquante vespere equum con-
 scendit et rus suburbanum quod propter litus maris habe- 15
 bat, ignaris servis iussisque ad portam revertentem oppe-
 4 riri, contendit. Habebat ibi navem cum remigibus occulto
 sinu litoris absconditam ; erat et grandis in eo agro pecu-
 nia praeparata, ut, cum res exegisset, nec facultas fugam
 5 nec inopia moraretur. Lecta igitur servorum iuventute, 20
 quorum copiam Italicorum captivorum numerus augebat,
 6 navem conscendit cursumque ad Antiochum dirigit. Po-
 stera die civitas principem suum ac tum temporis consulem
 7 in foro expectabat. Quem ut profectum nuntiatum est,
 non aliter quam si urbs capta esset, omnes trepidavere 25
 8 exitiosamque sibi fugam eius ominati sunt. Legatus vero
 Romanus, quasi iam bellum inlatum Italiae ab Hannibale
 esset, tacitus Romam regreditur trepidumque nuntium
 refert.

1 3. Interim in Graecia Flaminius iuncta cum quibusdam 30
 civitatibus societate Nabidem tyrannum duobus continuis
 bellis subigit gravibusque pacis legibus fractum velut ex-
 2 sanguinem in regno relinquit. Sed libertate Graeciae resti-
 tuta deductisque ab urbibus praesidiis, cum Romanus

exercitus in Italiam reportatus esset, velut vacua rursus possessione sollicitatus multas civitates repentino bello oppressit. Quibus rebus exterriti Achaei, ne vicinale malum etiam ad se serperet, bellum adversus Nabidem decernunt ducemque praetorem suum Philopoemenem, insignis industriae virum, constituunt cuius in eo bello tanta virtus enituit, ut opinione omnium Flaminino, Romano imperatori, compararetur.

Eodem tempore Hannibal, cum ad Antiochum pervenisset, velut deorum munus excipitur, tantusque eius adventu ardor animis regis accessit, ut non tam de bello quam de praemiis victoriae cogitaret. Sed Hannibal, cui nota Romana virtus erat, negabat opprimi Romanos nisi in Italia posse. Ad hoc sibi centum navis et decem milia peditum et mille equitum poscebat, promittens hac manu non minus bellum quam gesserit Italiae restauraturum et in Asia regi sedenti aut victoriam de Romanis aut aequas pacis condiciones relaturum; quippe et Hispaniis bello flagrantibus ducem tantum deesse et Italiam notiores sibi nunc quam pridem fuisse; sed nec Karthaginem quieturam sociamque se ei sine mora praebituram.

4. Cum regi consilia placuissent, mittitur Karthaginem unus ex comitibus Hannibalis, qui belli cupidos hortetur Hannibalemque cum copiis adfuturum nuntiet; nihil dicat partibus nisi animos Karthaginiensium deesse: Asiam et viris belli et sumptum praebituram. Haec cum perlata Karthaginem essent, nuntius ipse ab inimicis Hannibalis comprehenditur perductusque in senatum cum interrogatur ad quem missus esset, Punico ingenio respondit se ad universum senatum missum; nec enim hoc opus singulorum, sed universorum esse. Dum multis diebus deliberant, an eum Romam ad purgandam publicam conscientiam mittant, tacitus conscensa nave ad Hannibalem

revertitur. Quo cognito Karthaginienses ultro rem Romanam per legatum deferunt. Romani quoque legatos ad Antiochum misere, qui sub specie legationis et regis adparatum specularentur et Hannibalem aut Romanis mitigarent aut adsiduo conloquio suspectum invisumque regi redderent. Itaque legati cum Ephesi convenissent Antiochum, mandata ei senatus tradunt. Dum responsum expectant, omnibus diebus adsidui circa Hannibalem fuere, dicentes timide eum a patria recessisse, cum pacem Romani non tam cum re publica eius quam cum eo factam summa fide custodiant; nec bella eum Romanorum magis odio quam patriae amore gessisse, cui ab optimo quoque etiam spiritus ipse debeatur. Has enim publicas inter populos, non privatas inter duces bellandi causas esse. Inde res gestas eius laudare. Quorum sermone laetus saepius cupidiusque cum legatis conloquebatur, ignarus quod familiaritate Romana odium sibi apud regem crearet. Quippe Antiochus tam adsiduo conloquio reconciliatam eius cum Romanis gratiam existimans nihil ad eum, sicut solebat, referre, expertemque totius consilii et veluti hostem proditoremque suum odisse coepit. Quae res tantum adparatum belli cessante imperatoria arte conrupit. Senatus mandata fuerant, contentus terminis Asiae esset, ne ipsis Asiam ingrediendi necessitatem imponeret. Quibus spretis non accipiendum bellum statuit, sed inferendum.

5. Dicitur, cum frequenter de bello consilium remoto Hannibale habuisset, tandem eum vocari iussisse, non ut ex sententia eius aliquid ageret, sed ne per omnia sprevisse videretur, omnibusque praerogatis postremum interrogasse. Quo ille animadverso intellegere se professus est, non quia egeat consilio, sed ad supplendum numerum sententiarum se vocatum; tamen et odio Romanorum et amore regis, apud quem solum tutum exilium sibi relictum sit, se

viam gerendi belli edissertaturum. Veniam deinde liber-3
tati praefatus nihil se aut consiliorum aut coeptorum praesentium probare ait, neque sedem belli Graeciam sibi placere, cum Italia uberior materia sit; quippe Romanos vinci 4
5 non nisi armis suis posse nec Italiam aliter quam Italicis viribus subigi; siquidem diversum ceteris mortalibus esse illud et hominum et belli genus. Aliis bellis plurimum 5
momenti habere priorem aliquam cepisse occasionem loci temporisque, agros rapuisse, urbis aliquas expugnasse; cum Romano, seu occupaveris prior aliqua seu viceris, 10
tamen etiam cum victo et iacente luctandum esse. Quam 6
ob rem siquis eos in Italia lacessat, suis eos opibus, suis viribus, suis armis posse vincere, sicut ipse fecerit. Sin 7
vero quis illis Italia velut fonte virium cesserit, proinde 15
falli ac si quis amnis non ab ipsis fontium primordiis derivare, sed concretis iam aquarum molibus avertere vel exsiccare velit. Haec et secreto se censuisse ultroque ministerium consilii sui obtulisse et nunc praesentibus amicis 8
ideo repetisse, ut scirent omnes rationem gerendi cum 20
Romanis belli, eosque foris invictos, domi fragilis esse. Nam prius illos urbe quam imperio, prius Italia quam 9
provinciis exui posse; quippe et a Gallis captos et a se prope deletos esse; neque unquam se victum prius quam terris eorum cesserit; reverso Karthaginem statim cum 25
loco fortunam belli mutatam.

6. Huic sententiae obtrectatores amici regis erant, non 1
utilitatem rei cogitantes, sed verentes, ne probato consilio eius primum apud regem locum gratiae occuparet. Et 2
Antiocho non tantum consilium quam auctor displicebat, 30
ne gloria victoriae Hannibalis, non sua esset. Omnia igitur variis adsentationum adulationibus conrumpebantur, nihil consilio vel ratione agebatur. Rex ipse per hiemem in luxuriam lapsus novis cotidie nuptiis deditus erat. Contra Acilius, Romanus consul qui ad hoc bellum mis- 4

sus erat, copias, arma ceteraque bello necessaria summa industria parabat, civitates socias confirmabat, dubias inliciebat; nec alius exitus belli quam adparatus utriusque 5 partis fuit. Itaque prima belli congressione cum cedentis suos rex cerneret, non laborantibus auxilium tulit, sed fugientibus se ducem praebuit castraque ditia victoribus reliquit. Deinde cum in Asiam praeda Romanis occupatis fugiendo pervenisset, paenitere neglecti consilii coepit revocatoque in amicitiam Hannibale omnia ex sententia eius 7 agere. Interim nuntiatur C. Livium, Romanum ducem, 10 cum octoginta rostratis navibus ad bellum navale a senatu missum adventare quae res spem illi restituendae fortunae dedit. Itaque priusquam sociae civitates ad hostis deficerent, decernere navali proelio statuit, sperans cladem in Graecia acceptam nova posse victoriae gloria aboleri. 15 Tradita igitur Hannibali classe proelium committitur. Sed neque Asiani milites Romanis neque naves eorum pares rostratis navibus fuere; minor tamen clades ducis sollertia fuit.

1 7. Romam nondum opinio victoriae venerat et idcirco in 20 consulibus creandis suspensa civitas erat. Sed adversus Hannibalem ducem quis melius quam Africani frater crearetur, cum vincere Poenos opus Scipionum esset? creatur igitur consul Lucius Scipio, eique datur legatus frater Africanus, ut intellexeret Antiochus non maiorem fiduciam 25 se in Hannibale victo quam Romanos in victore Scipione 3 habere. Traicientibus in Asiam Scipionibus exercitum iam utrubique profligatum bellum nuntiatum est, victumque Antiochum terrestri, Hannibalem navali bello 4 venerunt. Primo igitur adventu eorum legatos pacem 30 petentis Antiochus ad eos mittit peculiare donum Africano ferentis filium ipsius quem rex parvo navigio traicientem ceperat. Sed Africanus privata beneficia a rebus publicis secreta esse dixit, aliaque esse patris officia, alia

patriae iura quae non liberis tantum, verum etiam vitae ipsi praeponantur. Proinde gratum se munus accipere privatoque impendio munificentiae regis responsurum. Quod ad bellum pacemque pertineat, nihil neque gratiae dari neque de iure patriae decedi posse respondit. Nam de redimendo filio numquam tractavit nec senatum de eo agere permisit, sed, ut dignum maiestate eius erat, armis se recepturum filium dixerat. Post haec leges pacis dicuntur: ut Asia Romanis cederet, contentus Syriae regno esset, navis universas, captivos et transfugas traderet sump- tumque omnem belli Romanis restitueret. Quae cum nuntiata Antiocho essent, nondum ita victum se esse respondit, ut spoliari se regno pateretur, bellique ea inritamenta, non pacis blandimenta esse.

8. Igitur cum ab utrisque bellum pararetur ingressique 1
Asiam Romani Ilium venissent, mutua gratulatio Iliensium ac Romanorum fuit, Iliensibus Aenean ceterosque cum eo duces a se profectos, Romanis se ab his procreatos referentibus; tantaque laetitia omnium fuit, quanta esse 2
post longum tempus inter parentes et liberos solebat. Iuvabat Iliensis nepotes suos Occidente et Africa domita 3
Asiam ut avitum regnum vindicare, optabilem Troiae ruinam fuisse dicentes, ut tam feliciter renasceret. Contra Romanos avitos laribus et incunabula maiorum tem- 4
plaque ac deorum simulacra inexplebile desiderium visendi tenebat. Profectis ab Ilio Romanis Eumenes rex 5
cum auxiliis occurrit. Nec multo post proelio cum Antiocho commisso, cum inclusa dexteriore cornu legio Romana maiore dedecore quam periculo ad castra fugeret, 6
M. Aemilius, tribunus militum, ad tutelam castrorum relictus armare se milites suos et extra vallum progredi iubet strictisque gladiis fugientibus minari, morituros dicens, ni in proelium revertantur, infestioraque sua quam hostium castra inventuros. Adtonita tam ambiguo peri- 7

culo legio comitantibus conmilitonibus qui fugere eos prohibuerant, in proelium revertitur, magnaue caede edita initium victoriae fuit. Caesa hostium quinquaginta 5 milia, capta undecim. Antiocho pacem petenti nihil ad superiores condiciones additum, Africano praedicante, 5 Romanos neque, si vincantur, animos minuere neque, si 9 vincant, secundis rebus inolescere. Captas civitates inter socios divisere, muneris Romani aptiorem Asiam quam possessiones voluptarias iudicantes; quippe victoriae gloriam Romano nomini vindicandam, opum luxuriam sociis 10 relinquendam.

Book XXXII., 4: Death of Hannibal, Scipio, and Philopoemen, in 183 B.C.

2 4. Inter Prusiam regem, ad quem Hannibal post pacem Antiocho a Romanis datam profugerat, et Eumenen 15 bellum ortum est, quod Prusias Hannibalis fiducia rupto 3 foedere prior intulit. Namque Hannibal, cum ab Antiocho Romani inter ceteras condiciones pacis deditionem eius deposcerent, admonitus a rege in fugam versus Cre- 4 tam defertur. Ibi cum diu quietam vitam egisset invidio- 20 sumque se propter nimias opes videret, amphoras plumbo repletas in templo Dianae, quasi fortunae suae praesidia, 5 deponit atque ideo nihil de illo sollicita civitate, quoniam velut pignus opes eius tenebat, ad Prusiam contendit, auro suo in statuis quas secum portabat infuso, ne con- 25 spectae opes vitae nocerent. Dein, cum Prusias terrestri bello ab Eumene victus esset proeliumque in mare transtulisset, Hannibal novo commento auctor victoriae fuit; quippe omne serpentium genus in fictilis lagoenas coici 7 iussit medioque proelio in navis hostium mittit. Id primum Ponticis ridiculum visum, fictilibus dimicare qui ferro nequeant. Sed ubi serpentibus coepere navis re-

pleri, ancipiti periculo circumventi hosti victoriam concesserunt. Quae ubi Romam nuntiata sunt, missi a senatu 8 legati sunt, qui utrumque regem in pacem cogèrent Hannibalemque deposcerent. Sed Hannibal re cognita sumpto
5 veneno legationem morte praevenit.

Insignis hic annus trium toto orbe maximorum impera- 9 torum mortibus fuit, Hannibalis et Philopoemenis et Scipionis Africani. Ex quibus constat Hannibalem nec tum, 10 cum Romano tonante bello Italia contremuit, nec cum 10 reversus Karthaginem summum imperium tenuit, aut cubantem cenasse aut plus quam sextario vini indulsisse 11 pudicitiamque eum tantam inter tot captivas habuisse, ut in Africa natum quivis negaret. Moderationis certe eius 12 fuit, ut, cum diversarum gentium exercitus rexerit, neque 12 insidiis suorum militum sit petitus umquam neque fraude 13 proditus, cum utrumque hostes saepe temptassent.

Book XXXVII., 1-4: Mithridates.

1. Capto Aristonico Massilienses pro Phocaeensibus, con- 1 ditoribus suis quorum urbem senatus et omne nomen, quod 20 et tunc et antea Antiochi bello infesta contra populum Romanum arma tulerant, deleri iusserat, legatos Romam de precatum misere veniamque his a senatu obtinere. Post 2 haec regibus qui adversus Aristonicum auxilia tulerant, praemia persoluta: Mithridati Pontico Phrygia maior, 25 filiis Ariarathis, regis Cappadociae qui eodem bello ceciderat, Lycaonia et Cilicia datae. Fidorque populus Romanus in socii filios quam mater in liberos fuit; quippe hinc parvulis auctum regnum, inde vita adempta. Nam- 4 que Laodice ex numero sex filiorum quos virilis sexus ex 30 Ariarathe rege susceperat, timens, ne non diutina administratione regni adultis quibusdam potiretur, quinque parricidali veneno necavit; unum parvulum sceleri matris 5

cognatorum custodia eripuit qui post necem Laodices (nam eam propter crudelitatem populus extinxerat) solus regno potitus est. Mithridates quoque repentina morte interceptus filium, qui et ipse Mithridates dictus est, reliquit; cuius postea ea magnitudo fuit, ut non sui tantum temporis, verum etiam superioris aetatis omnes reges maiestate superaverit bellaque cum Romanis per sex et viginti annos varia victoria gesserit, cum eum summi imperatores, Sulla, Lucullus ceterique, in summa Cn. Pompeius ita vicerint, ut maior clariorque in restaurando bello resurgeret 10 9 damnisque suis terribilior redderetur. Denique ad postremum non vi hostili victus, sed voluntaria morte in avito regno senex herede filio decessit.

1 2. Huius futuram magnitudinem etiam caelestia ostenta 2 praedixerant. Nam et eo quo genitus est anno et eo quo 15 regnare primum coepit stella cometes per utrumque tempus septuagenis diebus ita luxit, ut caelum omne conflagrare videretur. Nam et magnitudine sui quartam partem caeli occupaverat et fulgore sui solis nitorem vicerat; et cum oreretur occideretque, quattuor horarum spatium 20 4 consumebat. Puer tutorum insidias passus est qui eum 5 fero equo impositum equitare iacularique cogeabant; qui conatus cum eos fefellissent supra aetatem regente equum 6 Mithridate, veneno eum adpetivere. Quod metuens antidota saepius bibit et ita se adversus insidias exquisitioribus 25 remediis stagnavit, ut ne volens quidem senex veneno 7 mori potuerit. Timens deinde, ne inimici, quod veneno non potuerant, ferro peragerent, venandi studium finxit, quo per septem annos neque urbis neque ruris tecto usus 8 est, sed per silvas vagatus diversis montium regionibus 30 pernoctabat ignaris omnibus quibus esset locis adsuetus feras cursu aut fugare aut persequi, cum quibusdam etiam 9 viribus congregari. Quibus rebus et insidias vitavit et corpus ad omnem virtutis patientiam duravit.

3. Ad regni deinde administrationem cum accessisset, 1
statim non de regendo, sed de augendo regno cogitavit.
Itaque Scythas invictos antea, qui Zopyriona, Alexandri 2
Magni ducem, cum triginta milibus armatorum deleverant,
5 qui Cyrum, Persarum regem, cum ducentis milibus truci-
daverant, qui Philippum, Macedonum regem, fugacem fece-
rant, ingenti felicitate perdomuit. Auctus igitur viribus 3
Pontum quoque ac deinceps Colchida occupavit. Cum de 4
Asia tractaret, tacitus cum quibusdam amicis a regno pro-
10 fectus universam nemine sentiente pervagatus est omni-
umque urbium situm ac regiones cognovit. Inde in Bi- 5
thyniam transcendit et quasi dominus Asiae opportuna
quaeque victoriae suae metatus est. Post haec in regnum, 6
cum iam perisse crederetur, reversus est invento parvulo
15 filiô quem per absentiam eius soror uxorque Laodice
enixa fuerat. Sed inter gratulationes post longam pere- 7
grinationem adventus sui et filii geniti veneno periclitatus
est, siquidem Laodice cum perisse eum crederet, in con-
cubitus amicorum mariti proiecta, quasi admissum facinus
20 maiori scelere deleri posset, venenum adveniienti paravit.
Quod cum ex ancillis Mithridates cognovisset, facinus in 8
auctores vindicavit.

4. Hieme deinde adpetente non in convivio sed in cam- 1
po, nec in avocationibus sed in exercitationibus, nec inter
25 sodales sed inter coaequales aut equo aut cursu aut viri-
bus contendebat. Exercitum quoque suum ad parem la- 2
boris patientiam cotidiana exercitatio indurabat atque
ita invictus ipse inexpugnabilem exercitum fecerat. Inita 3
deinde cum Nicomede societate Paphlagoniam invadit
30 victamque cum socio dividit. Quam cum teneri a regibus 4
senatui nuntiatum esset, legatos ad utrumque misit, qui
gentem restitui in pristinum statum iuberent. Mithridates, 5
cum se iam parem magnitudini Romanorum crederet, su-
perbo responso hereditarium patri suo regnum obvenisse

respondit, mirarique se, quod cum ei relata controversia
 6 non fuerit, sibi referatur. Nec territus minis Galatiam
 7 quoque occupat. Nicomedes, quoniam se tueri iure non
 8 poterat, iusto regi redditurum respondit. Atque ita fili-
 um suum mutato nomine Pylaemenen, Paphlagonum re-
 gum nomine, adpellat et quasi stirpi regiae reddidisset
 9 regnum, falso nomine tenet. Sic ludibrio habiti legati
 Romam revertuntur.

*Book XXXVIII., 3-7: The Speech of Mithridates against
 the Romans.*

10

1 3. Erat eo tempore Tigranes, rex Armeniae, obses Parthis
 ante multum temporis datus, nec olim ab eisdem in reg-
 num paternum remissus. Hunc Mithridates mire ad socie-
 tatem Romani belli, quod olim meditabatur, perlicere cu-
 2 piebat. Nihil igitur de offensa Romanorum sentientem 15
 per Gordium impellit, ut Ariobarzani, segni admodum,
 bellum inferat et, ne quis dolus subesse videatur, filiam
 3 suam ei Cleopatram in matrimonium tradit. Primo igitur
 adventu Tigranis Ariobarzanes sublatis rebus suis Romam
 contendit atque ita per Tigranen rursus Cappadocia iuris 20
 4 esse Mithridatis coepit. Eodem tempore mortuo Nico-
 mede etiam filius eius et ipse Nicomedes, regno a Mithri-
 date pellitur qui, cum supplex Romam venisset, decernitur
 in senatu, ut uterque in regnum restituantur, in quam
 5 rem missi M. Aquilius et Manlius Malthinus legati. His 25
 cognitis Mithridates societatem cum Tigrane bellum ad-
 versus Romanos gesturus iungit, pactique inter se sunt, ut
 urbes agrique Mithridati, homines vero et quaecumque
 6 auferri possent, Tigrani cederent. Post haec Mithridates
 intellecto quantum bellum suscitaret, legatos ad Cimbros, 30
 alios ad Gallograecos et Sarmatas Bastarnasque auxilia
 7 petitem mittit. Nam omnis has gentes Romanum medi-

tabundus bellum variis beneficiorum muneribus iam ante inlexerat. A Scythia quoque exercitum venire iubet omnemque Orientem adversus Romanos armat. Non magno igitur labore Aquilium et Malthinum Asiano exercitu instructos vincit, quibus simul cum Nicomede pulsis ingenti favore civitatum excipitur. Multum ibi auri argenti-
 5 que studio veterum regum cumulatam magnumque belli adparatum invenit, quibus instructus debita civitatibus publica privataque remittit et vacationem quinquennii
 10 concedit. Tunc ad contionem milites vocat eosque variis 10 exhortationibus ad Romana bella incitat. Quam oratio-
 11 nem dignam duxi cuius exemplum brevitati huius operis insererem, quam obliquam Pompeius Trogus exposuit, quoniam in Livio et in Sallustio reprehendit, quod con-
 15 tiones directas pro sua ratione operi suo inserendo historiae modum excesserint.

4. Optandum sibi fuisse ait, ut de eo liceret consulere, 1 bellumne sit cum Romanis an pax habenda ; quin vero sit 2 resistendum impugnantibus, ne eos quidem dubitare qui
 20 spe victoriae careant ; quippe adversus latronem, si nequeant pro salute, pro ultione tamen sua omnis ferrum stringere. Ceterum quia non id agatur, an liceat quie-
 3 scere non tantum animo hostiliter, sed etiam proelio congressis, consulendum, qua ratione ac spe coepta bella su-
 25 stineant. Esse autem sibi victoriae fiduciam, si sit illis 4 animus ; Romanosque vinci posse cognitum non sibi magis quam ipsis militibus qui et in Bithynia Aquilium et Malthinum in Cappadocia fuderint. Ac si quem aliena magis 5 exempla quam sua experimenta moveant, audire se a Pyr-
 30 ro, rege Epiri, non amplius quinque milibus Macedonum instructo fusos tribus proeliis Romanos. Audire Hanni- 6 balem sedecim annis Italiae victorem inmoratum, et quin ipsam caperet urbem, non Romanorum illi viris obstitisse, sed domesticae aemulationis atque invidiae studium. Au- 7

dire populos Transalpinae Galliae Italiam ingressos maxi-
 miseam plurimisque urbibus . . . et possidere latius aliquan-
 to solum finium, quam in Asia, quae dicatur imbellis, idem
 8 Galli occupavissent. Nec victam solum dici sibi Romam
 a Gallis, sed etiam captam, ita ut unius illis montis tantum 5
 cacumen relinqueretur; nec bello hostem, sed pretio re-
 9 motum. Gallorum autem nomen, quod semper Romanos
 terruerit, in parte virium suarum ipsi numerent. Nam
 10 hos qui Asiam incolant Gallos ab illis qui Italiam occu-
 paverint, sedibus tantum distare, originem quidem ac vir- 10
 tutem genusque pugnae idem habere; tantoque his acriora
 esse quam illis ingenia, quo longiore ac difficiliore spatio per
 Illyricum Thraciamque prodierint, paene operosius tran-
 11 sitis illorum finibus quam ubi consedere possessis. Iam
 ipsam Italiam audire se numquam, ut Roma condita sit, 15
 satis illis pacatam, sed adsidue per omnis annos pro liber-
 tate alios, quosdam etiam pro vice imperii bellis continuis
 12 perseverasse; et a multis civitatibus Italiae deletos Ro-
 manorum exercitus ferri, a quibusdam novo contumeliae
 13 more sub iugum missos. Ac ne veteribus inmoretur ex- 20
 emplis, hoc ipso tempore universam Italiam bello Marsico
 consurrexisse, non iam libertatem, sed consortium imperii
 14 civitatisque poscentem; nec gravius vicino Italiae bello
 quam domesticis principum factionibus urbem premi, mul-
 15 toque periculosius accessisse Italico civile bellum. Simul 25
 et a Germania Cimbros, inmensam militiam ferorum atque
 innitium populorum, more procellae inundasse Italiam
 16 quorum etiamsi singula bella sustinere Romani possint,
 universis tamen obruantur, ut ne vacaturos quidem bello
 suo putet.

30

1 5. Vtendum igitur occasione et rapienda incrementa
 virium, ne, si illis occupatis quieverint, mox adversus
 2 vacuos et quietos maius negotium habeant. Non enim
 quaeri, an capienda sint arma, sed utrum sua potius occa-

sione an illorum. Nam bellum quidem iam tunc secum 3
 ab illis geri coeptum, cum sibi pupillo maiorem Phrygiam
 ademerint, quam patri suo praemium lati adversus Aristo-
 nicum auxilii concesserant, gentem quam et proavo suo
 5 Mithridati Seleucus Callinicus in dotem dedisset. Quid, 4
 cum Paphlagonia se cedere iusserint, non alterum illud
 genus belli fuisse? quae non vi, non armis, sed adoptione
 testamenti et regum domesticorum interitu hereditaria
 patri suo obvenisset. Cum inter hanc decretorum amari- 5
 10 tudinem parendo non tamen eos mitigarit, quin acerbius
 se in dies gerant, non obtinuisse. Quod enim a se non 6
 praebitum illis obsequium? non Phrygiam Paphlagoniam-
 que dimissas? non Cappadocia filium eductum, quam iure
 gentium victor occupaverat? ruptum tamen in se victo- 7
 15 riae ius ab illis quorum nihil est nisi bello quaesitum.
 Non regem Bithyniae Chreston, in quem senatus arma 8
 decreverat, a se in gratiam illorum occisum? tamen nihilo
 minus imputari sibi quae Gordius aut Tigranes faciat.
 Libertatem etiam in contumeliam sui a senatu ultro de- 9
 20 latam Cappadociae quam reliquis gentibus abstulerunt;
 dein populo Cappadocum pro libertate oblata Gordium
 regem orante ideo tantum, quoniam amicus suus esset,
 non obtinuisse. Nicomeden praecepto illorum bellum sibi 10
 25 et nunc eam secum bellandi illis causam fore, quod non
 impune se Nicomedi lacerandum, saltatricis filio, prae-
 buerit.

6. Quippe non delicta regum illos, sed viris ac maiestatem 1
 insequi neque in uno se, sed in aliis quoque omnibus hac
 30 semper arte grassatos. Sic et avum suum Pharnacen per 2
 cognitionum arbitria succidaneum regi Pergameno Eu-
 meni datum; sic rursus Eumenen, cuius classibus primum 3
 in Asiam fuere transiecti, cuius exercitu magis quam suo
 et magnum Antiochum et Gallos in Asia et mox in Mace-

4 donia regem Persen domuerant, et ipsum pro hoste habi-
 tum eique interdictum Italia, et quod cum ipso deforme
 sibi putaverant, cum filio eius Aristonico bellum gessisse.
 Nullius apud eos maiora quam Masinissae, regis Numida-
 5 rum, haberi merita; huic imputari victum Hannibalem, huic
 captum Syphacem, huic Karthaginem deletam, hunc
 inter duos illos Africanos tertium servatorem urbis referri:
 6 tamen cum huius nepote bellum modo in Africa gestum
 adeo inexpiabile, ut ne victum quidem patris memoriae
 donarent, quin carcerem ac triumphi spectaculum experi- 10
 7 retur. Hanc illos omnibus regibus legem odiorum dixisse,
 scilicet quia ipsi talis reges habuerint quorum etiam no-
 minibus erubescant, aut pastores Aboriginum aut aruspice-
 ces Sabinorum aut exules Corinthiorum aut servos ver-
 nasque Tuscorum aut, quod honoratissimum nomen fuit 15
 inter haec, Superbos; atque ut ipsi ferant conditores suos
 8 lupae uberibus alitos, sic omnem illum populum luporum
 animos inexplebiles, sanguinis atque imperii divitiarumque
 avidos ac ieiunos habere.

1 7. Se autem, seu nobilitate illis comparetur, clariorem 20
 illa conluvie convenarum esse qui paternos maiores suos
 a Cyro Dareoque, conditoribus Persici regni, maternos a
 Magno Alexandro ac Nicatore Seleuco, conditoribus im-
 perii Macedonici, referat, seu populis illorum conferat
 suos, earum se regem gentium esse quae non modo Ro- 25
 mano imperio sint pares, sed Macedonico quoque obstite-
 2 rint. Nullam subiectarum sibi gentium expertam pere-
 grina imperia, nullis umquam nisi domesticis regibus
 paruisse, Cappadociam velint an Paphlagoniam recensere,
 rursus Pontum an Bithyniam, itemque Armeniam maiorem 30
 minoremque, quarum gentium nullam neque Alexander
 ille, qui totam pacavit Asiam, nec quisquam successo-
 3 rum eius aut posterorum adtigisset. Scythiam duos um-
 quam ante se reges non pacare, sed tantum intrare ausos,

Dareum et Philippum, aegre inde fugam sibi expedisse, unde ipse magnam adversus Romanos partem virium haberet. Multoque se timidius ac diffidentius bella Pontica 4 ingressum, cum ipse rudis ac tiro esset, Scythae praeter
5 arma virtutemque animi locorum quoque vel solitudinibus vel frigoribus instructi per quae denuntiaretur ingens militiae periculum ac labor. Inter quas difficultates ne 5 praemii quidem spes foret ex hoste vago nec tantum pecuniae, sed etiam sedis inope. Nunc se diversam belli 6
10 condicionem ingredi. Nam neque caelo Asiae esse temperatius aliud, nec solo fertilius nec urbium multitudine amoenius; magnamque temporis partem non ut militiam, sed ut festum diem acturos bello dubium facili magis an uberi, si modo aut proximas regni Attalici opes aut vete- 7
15 res Lydiae Ioniaeque audierint quas non expugnatum eant, sed possessum; tantumque se avida expectet Asia, ut etiam 8 vocibus vocet: adeo illis odium Romanorum incussit rapacitas proconsulum, sectio publicanorum, calumniae litium. Sequantur se modo fortiter et conligant, quid se 9
20 duce possit efficere tantus exercitus quem sine cuiusquam militum auxilio suamet unius opera viderint Cappadociam caeso rege cepisse, qui solus mortalium Pontum omnem Scythiamque pacaverit quam nemo ante transire tuto atque adire potuit. Nam iustitiae atque liberalitatis suae 10
25 nec ipsos milites qui experiantur testes refugere et illa iudicia habere, quod solus regum omnium non paterna solum, verum etiam externa regna hereditatibus propter munificentiam adquisita possideat, Colchos, Paphlagoniam, Bosphorum.

30 8. Sic excitatis militibus post annos tris et viginti 1 sumpti regni in Romana bella descendit.

Book XLI., 1-6: The Parthians.

1 1. Parthi, penes quos velut divisione orbis cum Romanis
 facta nunc Orientis imperium est, Scytharum exules fuere.
 2 Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur, nam Scythico
 3 sermone exules 'parthi' dicuntur. Hi et Assyriorum et 5
 Medorum temporibus inter Orientis populos obscurissimi
 4 fuere. Postea quoque, cum imperium Orientis a Medis
 ad Persas translatum est, veluti vulgus sine nomine prae-
 5 da victorum fuere. Postremo Macedonibus triumphato
 6 Oriente servierunt, ut cuius mirum videatur ad tantam 10
 eos felicitatem per virtutem provectos, ut imperent gen-
 tibus sub quarum imperio veluti servile vulgus fuere.
 7 A Romanis quoque trinis bellis per maximos duces florent-
 tissimis temporibus laccessiti soli ex omnibus gentibus non
 8 pares solum, verum etiam victores fuere; quamquam plus 15
 gloriae sit inter Assyria et Medica Persicaque memorata
 olim regna et opulentissimum illud mille urbium Bactria-
 narum imperium emergere potuisse quam longinqua bella
 9 vicisse, cum praeterea gravibus Scythicis et vicinalibus
 bellis adsidue vexati variis periculorum casibus urgerentur. 20
 10 Hi domesticis seditionibus Scythia pulsati solitudines inter
 Hyrcaniam et Dahas et Apartanos et Margianos furtim
 11 occupavere. Fines deinde non intercedentibus primo
 finitimis, postea etiam prohibentibus in tantum protulere,
 ut non inmensa tantum ac profunda camporum, verum 25
 etiam praerupta collium montiumque ardua occupaverint.
 12 Ex quo fit, ut Parthiae pleraque finium aut aestus aut
 frigoris magnitudo possideat, quippe cum montis nix,
 campos aestus infestet.

1 2. Administratio gentis post defectionem Macedonici im- 30
 2 perii semper sub regibus fuit. Proximus maiestati regum
 ipsorum probulorum ordo est; ex hoc duces in bello, ex

hoc in pace rectores habent. Sermo his inter Scythicum 3
 Medicumque medius et utrimque mixtus. Vestis olim 4
 sui moris; posteaquam accessere opes, ut Medis perlucida
 ac fluida. Armorum patrius ac Scythicus mos. Exerci- 5
 5 tum non, ut aliae gentes, liberorum, sed maiorem partem
 servitiorum habent quorum vulgus nulli manumittendi
 potestate permissa ac per hoc omnibus servis nascentibus
 in dies crescit. Hos pari ac liberos suos cura et equitare
 et sagittare magna industria docent. Locupletissimus ut 6
 10 quisque est, ita pluri in bella equites regi suo praebet.
 Denique Antonio bellum Parthis inferenti cum quinquaginta
 milia equitum occurrissent, soli quadringenti liberi
 fuere. Cominus in acie proeliari aut obsessas expugnare 7
 urbis nesciunt. Pugnant aut procurrentibus equis aut ter-
 15 ga dantibus; saepe etiam fugam simulant, ut incautiores
 adversus vulnera insequentis habeant. Signum his in 8
 proelio non tuba, sed tympano datur. Nec pugnare diu
 possunt; ceterum intolerandi forent, si, quantus eis est
 impetus et vis, tanta et perseverantia esset. Plerumque 9
 20 in ipso ardore certaminis proelia deserunt ac paulo post
 pugnam ex fuga repetunt, ut, cum maxime vicisse te putes,
 tunc tibi discrimen subeundum sit. Munimentum ipsis 10
 equisque loricae plumatae sunt quae utrumque toto corpore
 tegunt. Auri argentique nullus nisi in armis usus.

25 3. Vxores dulcedine variae libidinis singuli pluri ha- 1
 bent, nec ulla delicta adulteriis gravius vindicant. Quamo- 2
 brem feminis non convivia tantum virorum, verum etiam
 conspectum interdiciunt. Carne non nisi venatibus quae- 3
 sita vescuntur. Equis omni tempore vectantur; illis 4
 30 bella, illis convivia, illis publica ac privata officia obeunt;
 super illos ire, consistere, mercari, conloqui. Hoc denique
 discrimen inter servos liberosque est, quod servi pedibus,
 liberi non nisi equis incedunt. Sepultura vulgo aut avium 5
 aut canum laniatus est; nuda demum ossa terra obruunt.

6 In superstitionibus ac cura deorum praecipua omnibus
 7 veneratio est. Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudu-
 lenta, procacia; quippe violentiam viris, mansuetudinem
 8 mulieribus adsignant. Semper aut in externos aut in do-
 mesticos motus inquieti, natura taciti, ad faciendum quam 5
 ad dicendum promptiores; proinde secunda adversaque
 9 silentio tegunt. Principibus metu, non pudore parent.
 10 In libidinem proiecti, in cibum parci. Fides dicti pro-
 missique nulla, nisi quatenus expedit.

1 4. Post mortem Alexandri Magni cum inter successores 10
 eius Orientis regna dividerentur, nullo Macedonum dig-
 nante Parthorum imperium, Staganori, externo socio, tra-
 2 duntur. Postea diductis Macedonibus in bellum civile
 cum ceteris superioris Asiae populis Eumenen secuti sunt,
 3 quo victo ad Antigonom transiere. Post hunc a Nicatore 15
 Seleuco ac mox ab Antiocho et successoribus eius possessi,
 a cuius pronepote Seleuco primum defecere primo Punico
 bello, L. Manlio Vulstone, M. Atilio Regulo consulibus.
 4 Huius defectionis impunitatem illis duorum fratrum reg-
 gum, Seleuci et Antiochi, discordia dedit qui dum in- 20
 vicem eripere sibi regnum volunt, persequi defectores
 5 omiserunt. Eodem tempore etiam Diodotus, mille ur-
 bium Bactrianarum praefectus, defecit regemque se ad-
 pellari iussit, quod exemplum secuti totius Orientis po-
 6 puli a Macedonibus defecere. Erat eo tempore Arsaces, 25
 7 vir, sicut incertae originis, ita virtutis expertae. Hic soli-
 tus latrociniis et rapto vivere accepta opinione Seleucum
 a Gallis in Asia victum, solutus regis metu, cum praedo-
 num manu Parthos ingressus praefectum eorum Andra-
 goran oppressit sublatoque eo imperium gentis invasit. 30
 8 Non magno deinde post tempore Hyrcanorum quoque
 regnum occupavit atque ita duarum civitatum imperio
 praeditus grandem exercitum parat, metu cum Seleuci
 9 tum et Diodoti, Bactrianorum regis. Sed cito morte

Diodoti metu liberatus cum filio eius et ipso Diodoto, foedus ac pacem fecit, nec multo post cum Seleuco rege ad defectores persequendos veniente congressus victor fuit, quem diem Parthi exinde sollemnem velut initium liberta-
 5 tis observant.

5. Revocato deinde Seleuco novis motibus in Asiam dato 1 laxamento regnum Parthicum format, militem legit, castella munit, civitates firmat; urbem quoque nomine Da-
 2 ram in monte Apaortenon condit cuius loci ea condicio
 10 est, ut neque munitius quidquam esse neque amoenius possit. Ita enim et praeruptis rupibus undique cingitur, 3 ut tutela loci nullis defensoribus egeat et soli circumiacentis tanta ubertas, ut propriis opibus expleatur et fon-
 4 tium silvarumque ea copia est, ut et aquarum abundantia
 15 inrigetur et venationum voluptatibus exornetur. Sic 5 Arsaces quaesito simul constitutoque regno non minus memorabilis Parthis quam Persis Cyrus, Macedonibus Alexander, Romanis Romulus matura senectute decedit, cuius memoriae hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes 6
 20 exinde reges suos Arsacis nomine nuncupent. Huius 7 filius et successor regni, Arsaces et ipse nomine, adversus Antiochum, Seleuci filium, centum milibus peditum et viginti milibus equitum instructum mira virtute pugnavit, ad postremum in societatem eius adsumptus est. Tertius 8
 25 Parthis rex Priapatius fuit, sed et ipse Arsaces dictus. Hic actis in regno quindecim annis decessit relictis duo-
 9 bus filiis, Mithridate et Phrahate. Quorum maior Phrahates, more gentis heres regni, Mardos, validam gentem, bello domuit nec multo post decessit pluribus filiis relic-
 30 tis, quibus praeteritis fratri potissimum Mithridati, insignis virtutis viro, reliquit imperium, plus regio quam patrio deberi nomini ratus potiusque patriae quam liberis consu-
 lendum.

6. Eodem ferme tempore, sicut in Parthis Mithridates, 1

ita in Bactris Eucratides, magni uterque viri, regna ineunt.
 2 Sed Parthorum fortuna felicior ad summum hoc duce
 3 imperii fastigium eos perduxit. Bactriani autem per va-
 4 ria bella iactati non regnum tantum, verum etiam liberta-
 5 tem amiserunt, siquidem Sogdianorum et Arachotorum et
 6 Drangarum et Areorum Indorumque bellis fatigati ad po-
 7 stremum ab invalidioribus Parthis velut exsanges op-
 8 pressi sunt. Multa tamen Eucratides bella magna virtute
 9 gessit quibus adtritum cum obsidionem Demetrii, regis
 10 Indorum, pateretur, cum trecentis militibus sexaginta
 11 milia hostium adsiduis eruptionibus vicit. Quinto itaque
 12 mense liberatus Indiam in potestatem redegit. Vnde cum
 13 se reciperet, a filio, quem socium regni fecerat, in itinere
 14 interficitur qui non dissimulato parricidio, velut hostem,
 15 non patrem interfecisset et per sanguinem eius currum
 16 egit et corpus abici insepultum iussit.

17 Dum haec apud Bactros geruntur, interim inter Parthos
 18 et Medos bellum oritur. Cum varius utriusque populi
 19 casus fuisset, ad postremum victoria penes Parthos fuit.
 20 His viribus auctus Mithridates Mediae Vagasin praeponit,
 21 ipse in Hyrcaniam proficiscitur. Vnde reversus bellum
 22 cum Elymaeorum rege gessit, quo victo hanc quoque gen-
 23 tem regno adiecit imperiumque Parthorum a monte Cau-
 24 caso multis populis in dicionem redactis usque flumen
 25 Euphraten protulit. Atque ita adversa valetudine adrep-
 26 tus, non minor Arsace proavo, gloriosa senectute decedit.

APVLEIVS

APULEIUS (the praenomen is uncertain) was born of wealthy parents, in Madaura, Africa, about 124 A.D. Having received the best education which his time afforded, chiefly at Athens and Carthage, he travelled extensively, and then lived for many years in Rome as an advocate. Subsequently he became an itinerant lecturer on philosophy, and seems finally to have settled in Carthage, where he occupied the high position of *sacerdos provinciae*. The year of his death is unknown.

Apuleius was one of the most learned and variously accomplished men of his age, a most prolific author in Greek and Latin, and in both prose and verse.

His style, with its obtrusive striving for rhetorical effect, his fondness for archaisms, and lack of restraint generally, accurately reflects the restless spirit of the times. In mere richness of vocabulary he has few equals, and he is often genuinely eloquent, brilliant, and invariably interesting. No other Latin writer, moreover, save Ovid, possessed the rare gift of narrative in so consummate a degree.

Deeply versed in mystic lore, he has a touch of the *charlanterie* of Empedocles, but without his originality as a philosophic thinker. Like Vergil, he was in the Middle Ages regarded as a magician; his works were always eagerly read, and exerted a powerful influence upon later writers, many apocryphal treatises passing under his name.

Of his numerous publications, the most noteworthy are the *Apologia*, a successful defence against the charge of magic practices; the *Florida*, an anthology of his speeches; treatises on *Plato* and on the daemonium of Socrates (*De genio Socratis*). But the work upon which the fame of Apuleius chiefly rests is the *Metamorphoses*, in eleven books. It takes its name from the circumstance that one Lucius of Corinth, magically transformed into an ass by an error, relates his marvellous adventures. The original seems to have been

a Greek work, entitled *Lucius; or, The Ass*, which has come down to us among the writings of Lucian.

The gem of the entire narrative—though a mere episode in it—is the famous story of Cupid and Psyche, related by an old woman to console an imprisoned maiden, and as told by Apuleius it is unquestionably one of the most precious productions of ancient literature. Its nucleus is an Indo-European folk-tale, subsequently transformed and elaborated, probably under Hellenic influence, into a philosophical allegory of the soul passing through various processes of purification.

APVLEIVS

Book IV., 28 ff.: Amor et Psyche.

Erant in quadam civitate rex et regina. Hi tris numero filias forma conspicuas habuere, sed maiores quidem natu quamvis gratissima specie, idonee tamen celebrari posse laudibus humanis credebantur, ut vero puellae iunioris tam praecipua, tam praeclara pulchritudo nec exprimi ac ne sufficienter quidem laudari sermonis humani penuria poterat. Multi denique civium et advenae copiosi quos eximii spectaculi rumor studiosa celebritate congregabat, inaccessae formositatis admiratione stupidi et admoventes oribus suis dexteram primore digito in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus deam Venerem venerabantur religiosi adorationibus. Iamque proximas civitates et adiguas regiones fama pervaserat deam quam caerulum profundum pelagi peperit et ros spumantium fluctuum educavit, iam numinis sui passim tributa venia in mediis conversari populi coetibus, vel certe rursum novo caelestium stillarum germine non maria sed terras Venerem aliam virginali flore praeditam pullulasse. Sic immensum procedit in dies opinio, sic insulas iam proximas et terrae plusculum provinciasque plurimas fama porrecta pervagatur. Iam multi mortalium longis itineribus atque altissimis maris meatibus ad saeculi specimen gloriosum confluebant. Paphon nemo, Cnidon nemo ac

ne ipsa quidem Cythera ad conspectum deae Veneris navigabant. Sacra diae praetereuntur, templa deformantur, pulvinaria deseruntur, caerimoniae negleguntur, incoronata simulacra et arae viduae frigido cinere foedatae. Puellae supplicatur et in humanis vultibus deae tantae⁵ numina placantur et in matutino progressu virginis victimis et epulis Veneris absentis numen propitiatur, iamque per plateas conmeantem populi frequenter floribus sertis et solutis adprecantur.

Haec honorum caelestium ad puellae mortalis cultum¹⁰ inmodica translatio verae Veneris vehementer incendit animos et impatiens indignationis capite quassanti fremens altius sic secum disserit: ‘en rerum naturae prisca pa-
30 rens, en elementorum origo initialis, en orbis totius alma Venus quae cum mortali puella partiario maiestatis ho-¹⁵ nore tractor et nomen meum caelo conditum terrenis sordibus profanatur! nimirum communi numinis piamento vicariae venerationis incertum sustinebo et imaginem meam circumferet puella moritura. Frustra me pastor ille, cuius iustitiam fidemque magnus comprobavit Iup-²⁰ piter, ob eximiam speciem tantis praetulit deabus. Sed non adeo gaudens ista, quaecumque est, meos honores, usurpaverit: iam faxo huius eam ipsius inlicitae formositatis paeniteat.’

Et vocat confestim puerum suum pinnatum illum et²⁵ satis temerarium qui malis suis moribus contempta disciplina publica, flammis et sagittis armatus per alienas domos nocte discurrens et omnium matrimonia conrumpens impune committit tanta flagitia et nihil prorsus boni facit. Hunc quamquam genuina licentia procacem verbis quo-³⁰ que insuper stimulat et perducit ad illam civitatem et
31 Psychen—hoc enim nomine puella nuncupabatur—coram ostendit et, tota illa perlata de formositatis aemulatione fabula, gemens ac fremens indignatione ‘per ego te,’ in-

quit, 'maternae caritatis foedera deprecor, per tuae sagittae dulcia vulnera, per flammae istius mellitas uredines, vindictam tuae parenti sed plenam tribue et in pulchritudinem contumacem severiter vindica idque unum et
 5 pro omnibus unicum volens effici: virgo ista amore flagrantissimo teneatur hominis extremi quem et dignitatis et patrimonii simul et incolumitatis ipsius Fortuna damnavit, tamque infirmi ut per totum orbem non inveniatur miseriae suae comparem.'

10 Sic effata et osculis hiantibus filium diu ac pressule sa-
 viata proximas oras reflui liquoris petit, plantisque roseis vibrantium fluctuum summo rore calcato, ecce iam profundum maris sudo resedit vertice et ipsum quod incipit velle, ei statim, quasi pridem praeceperit, non moratur
 15 marinum obsequium. Adsunt Nerei filiae chorum canentes et Portunus caeruleis barbibus hispidus et gravis piscoso sinu Salacia et auriga parvulus delphini Palaemon. Iam passim maria persultantes Tritonum catervae hic concha sonaci leniter bucinat, ille serico tegmine fla-
 20 grantiae solis obsistit inimici, alius sub oculis dominae speculum progerit, currus biuges alii subnatant. Talis ad Oceanum pergentem Venerem comitatur exercitus.

Interea Psyche cum sua sibi perspicua pulchritudine
 32 nullum decoris sui fructum percipit. Spectatur ab omnibus, laudatur ab omnibus, nec quisquam, non rex, non regius, nec de plebe saltem cupiens eius nuptiarum petitor accedit. Mirantur quidem divinam speciem sed ut simulacrum fabre politum mirantur omnes. Olim duae maiores sorores, quarum temperatam formositatem nulli
 30 diffamarant populi, procis regibus desponsae iam beatas nuptias adeptae sunt, sed Psyche virgo vidua domi residens deflet desertam suam solitudinem aegra corporis, animi saucia et quamvis gentibus totis complacitam odit in se suam formositatem. Sic infortunatissimae filiae

miserrimus pater suspectatis caelestibus odiis et irae superiorum metuens dei Milesii vetustissimum percontatur oraculum et ex tanto numine precibus et victimis ingratae virgini petit nuptias et maritum. Sed Apollo quamquam Graecus et Ionicus propter Milesiae conditorem sic Latina sorte respondit:

- 33 *Montis in excelsi scopulo, rex, siste puellam
Ornatam mundo funerei thalami.
Nec speres generum mortali stirpe creatum
Sed saevum atque ferum vipereumque malum, 10
Qui pinnis volitans super aethera cuncta fatigat
Flammaque et ferro singula debilitat:
Quo tremit ipse Iovis, quo numina terrificantur,
Flumina quem horrescunt et Stygiae tenebrae.*

Rex olim beatus adfatu sanctae vaticinationis accepto pigens tristisque retro domum pergat suaeque coniugi praecepta sortis enodat infaustae. Maeretur, fletur, lamentatur diebus plusculis. Sed dirae sortis iam urguet taeter effectus. Iam feralium nuptiarum miserrimae virgini choragium struitur, iam taedae lumen atrae fuliginis cinere marcescit et sonus tibiae zygiae mutatur in querulum Lydium modum cantusque laetus hymenaei lugubri finitur ululatu et puella nuptura deterget lacrimas ipso suo flammeo. Sic adfectae domus triste fatum cuncta etiam civitas congemebat luctuque publico confestim congruens edicitur iustitium. 25

- 34 Sed monitis caelestibus parendi necessitas misellam Psychen ad destinatam poenam efflagitabat. Perfectis igitur feralis thalami cum summo maerore sollempnibus toto prosequente populo vinum producitur, funus et lacrimosa Psyche comitatur non nuptias sed exequias suas. Ac dum maesti parentes et tanto malo perciti nefarium facinus perficere cunctantur, ipsa illa filia talibus eos adhortatur vocibus:

‘Quid infelicem senectam fletu diutino cruciatis? quid spiritum vestrum, qui magis meus est, crebris eiulatibus fatigatis? quid lacrimis inefficacibus ora mihi veneranda foedatis? quid laceratis in vestris oculis mea lumina? 5 quid canitiem scinditis? quid pectora, quid ubera sancta tunditis? Haece sunt vobis egregiae formositatis meae praeclara praemia. Invidiae nefariae letali plaga percussi sero sentitis. Cum gentes et populi celebrarent nos divinis honoribus, cum novam me Venere more consono 10 nuncuparent, tunc dolere, tunc flere, tunc me iam quasi peremptam lugere debuistis. Iam sentio, iam video solo me nomine Veneris perisse. Ducite me et cui sors addixit scopulo sistite. Festino felicis istas nuptias obire, festino generosum illum maritum meum videre. Quid 15 differo? quid detrecto venientem qui totius orbis exitio natus est?’

Sic profata virgo conticuit ingressuque iam valido Pompeae populi prosequenti sese miscuit. Itur ad constitutum scopulum montis ardui, cuius in summo cacumine 20 statutam puellam cuncti deserunt, taedasque nuptialis quibus praeluxerant ibidem lacrimis suis extinctas relinquentes deiectis capitibus domuitionem parant. Et miseri quidem parentes eius tanta clade defessi clausae domus abstrusi tenebris perpetuae nocti sese dedidere. Psychen 25 autem paventem ac trepidam et in ipso scopuli vertice deflentem mitis aura molliter spirantis Zephyri, vibratis hinc inde laciniis et reflato sinu, sensim levatam suo tranquillo spiritu vehens paulatim per devexa rupis excelsae, vallis subditae florentis cespitis gremio leniter delapsam 30 reclinat.

Book V., 1-31.

1 Psyche teneris et herbosis locis in ipso toro roscidi
graminis suave recubans tanta mentis perturbatione sedata
dulce conquievit. Iamque sufficienti recreata somno pla-
cido resurgit animo. Videt lucum proceris et vastis arbo- 5
ribus consitum, videt fontem vitreo latice perlucidum
medio luci meditullio. Prope fontis adlappsum domus re-
gia est, aedificata non humanis manibus sed divinis arti-
bus. Iam scires ab introitu primo dei cuiuspianm lucu-
lentum et amoenum videre te diversoria. Nam summa 10
laquearia citro et ebore curiose cavata subeunt aureae co-
lumnae, parietes omnes argenteo caelamine conteguntur,
bestiis et indigenis pecudibus occurrentibus ob os intro-
euntium. Mirus prorsum homo, immo semideus vel certe
deus qui magnae artis suptilitate tantum efferavit argen- 15
tum. Enim vero pavimenta ipsa lapide pretioso caesim
deminuto in varia picturae genera discriminantur. Vehe-
menter iterum ac saepius beatos illos qui super gemmas et
monilia calcant! iam ceterae partes longe lateque disposi-
tae domus sine pretio pretiosae totique parietes solidati 20
massis aureis splendore proprio coruscant, ut diem suum
sibi domus faciat licet sole nolente: sic cubicula, sic por-
ticus, sic ipsae valvae fulgurant. Nec secius opes ceterae
maiestati domus respondent, ut equidem illud recte videatur
ad conversationem humanam magno Iovi fabricatum 25
caeleste palatium.

2 Invitata Psyche talium locorum oblectatione propius
accessit et paulo fidentior intra limen sese facit, mox pro-
lectante studio pulcherrimae visionis rimatur singula et
altrinsecus aedium horrea sublimi fabrica perfecta mag- 30
nisque congesta gazis conspicit. Nec est quidquam quod
ibi non erat. Sed praeter ceteram tantarum divitiarum

admirationem hoc erat praecipue mirificum, quod nullo vinculo, nullo claustro, nullo custode totius orbis thesaurus ille muniebatur. Haec ei summa cum voluptate visenti offert sese vox quaedam corporis sui nuda et ‘quid,’
 5 inquit, ‘domina, tantis obstupescis opibus? tua sunt haec omnia. Prohinc cubiculo te refer et lectulo lassitudinem refove et ex arbitrio lavaerum pete: Nos quarum voces accipis, tuae famulae sedulo tibi praeministrabimus nec corporis curatae tibi regales epulae morabuntur.’

10 Sensit Psyche divinae providentiae beatitudinem mo-
 nitusque, voces informis audiens et prius somno et mox lavacro fatigationem sui diluit, visoque statim proximo semirotondo suggestu, propter instrumentum cenatorium rata reffectui suo commodum, libens accumbit. Et ilico
 15 vini nectarei eduliumque variorum fercula copiosa, nullo serviente sed tantum spiritu quodam impulsa, subministrantur. Nec quemquam tamen illa videre poterat, sed verba tantum audiebat excidentia et solas voces famulas habebat. Post opimas dapes quidam introcessit et canta-
 20 vit invisus et alius citharam pulsavit quae videbatur nec ipsa. Tunc modulatae multitudinis conferta vox aures eius adfertur ut, quamvis hominum nemo pareret, chorus tamen esse pateret. [. . .] Haec diutino tempore sic age-
 25 siduam consuetudinem delectationem ei commendarat et sonus vocis incertae solitudinis erat solacium.

Interea parentes eius indefesso luctu atque maerore con-
 senescebant, latiusque porrecta fama sorores illae maiores cuncta cognorant propereque maestae atque lugubres de-
 30 serto lare certatim ad parentum suorum conspectum ad-
 fatumque perrexerant. Ea nocte ad suam Psychen sic 5
 infit maritus—namque praeter oculos et manibus et auri-
 bus is nihilo secius sentiebatur :

‘Psyche dulcissima et cara uxor, exitiabile tibi pericu-

lum minatur fortuna saevior, quod observandum pressiore cautela censeo. Sorores iam tuae mortis opinione turbatae tuumque vestigium requirentes scopulum istum protinus aderunt, quarum siquas forte lamentationes acceperis, neque respondeas, immo nec prospicias omnino; 5 ceterum mihi quidem gravissimum dolorem, tibi vero summum creabis exitium.'

Adnuit et ex arbitrio mariti se facturam sponndit. Sed eo simul cum nocte dilapso diem totum lacrimis ac plangoribus misella consumit, se nunc maxime prorsus 10 perisse iterans quae beati carceris custodia saepta et humanae conversationis conloquio viduata nec sororibus suis de se maerentibus opem salutarem ferre ac ne videre eas quidem omnino posset. Nec lavacro nec cibo nec ulla denique refectione recreata flens ubertim decessit ad som- 15 num. Nec mora cum paulo maturius lectum maritum accubans eamque etiam nunc lacrimantem complexus sic expostulat:

'Haecine mihi pollicebare, Psyche mea? quid iam de te tuus maritus expecto, quid spero? et perdia et pernox 20 nec inter amplexus coniugalis desinis cruciatum. Age iam nunc ut voles et animo tuo damnosa poscenti pareto! Tantum memineris meae seriae monitionis cum coeperis sero paenitere.'

Tunc illa precibus et dum se morituram conminatur 25 extorquet a marito cupitis adnuat, ut sorores videat, luctus mulceat, ora conferat. Sic ille novae nuptae precibus veniam tribuit et insuper quibuscumque vellet eas auri vel monilium donare concessit, sed identidem monuit ac saepe terruit, ne quando sororum pernicioso consilio suasa 30 de forma mariti quaerat neve se sacrilega curiositate de tanto fortunarum suggestu pessum deiciat nec suum postea contingat amplexum. Gratias egit marito iamque laetior animo, 'sed prius,' inquit, 'centies moriar quam

tuo isto duleissimo conubio caream. Amo enim te et efflictim te, quicumque es, diligo aequè ut meum spiritum, nec ipsi Cupidini comparo. Sed istud etiam meis precibus, oro, largire et illi tuo famulo Zephyro praecipe, simili
 5 vectura sorores hic mihi sistat,' et imprimens oscula suasoria et ingerens verba mulcentia et inserens membra cohibentia haec etiam blanditiis adstruit, 'mi mellite, mi marite, tuae Psychae dulcis anima.' Vi ac potestate veneris susurrus
 10 invitus succubuit maritus et cuncta se facturum spondit atque iam luce proximante de manibus uxoris evanuit.

At illae sorores percontatae scopulum locumque illum, 7 quo fuerat Psyche deserta, festinanter adveniunt ibique difflebant oculos et plangebant ubera, quoad crebris earum eiulatibus saxa cautesque parilem sonum resultarent.
 15 Iamque nomine proprio sororem miseram ciebant, quoad sono penetrabili vocis ululabilis per prona delapso amens et trepida Psyche procurrit e domo et 'quid,' inquit, 'vos miseris lamentationibus nequiquam adfligitis? quam lugetis, adsum. Lugubris voces desinite et diutinis iacrimis
 20 madentis genas siccate tandem, quippe cum iam possitis quam plangebatis amplecti.'

Tunc vocatum Zephyrum praecepti maritalis admonet. Nec mora. cum ille parens imperio statim clementissimis flatibus innoxia vectura deportat illas. Iam mutuis am-
 25 plexibus et festinantibus saviis sese perfruuntur et illae sedatae lacrimae postliminio redeunt prolectante gaudio 'Sed et tectum,' inquit, 'et larem nostrum laetae succedite et adflictas animas cum Psyche vestra recreate.' Sic 8 adlocuta summas opes domus aureae vocumque servi-
 30 entium populosam familiam demonstrat auribus earum lavacroque pulcherrimo et inhumanae mensae lautitiis eas opipare reficit, ut illarum prorsus caelestium divitiarum copiis affluentibus satiatae iam praecordiis penitus nutrirent invidiam. Denique altera earum satis scrupulose

curioseque percontari non desinit, quis illarum caelestium rerum dominus, quisve vel qualis ipsius sit maritus. Nec tamen Psyche coniugale illud praeceptum ullo pacto temerat vel pectoris arcanis exigit, sed e re nata confingit esse iuvenem quendam et speciosum, commodum lanoso⁵ barbitio genas inumbrantem, plerumque rurestribus ac montanis venatibus occupatum, et nequa sermonis procedentis labe consilium tacitum proderetur, auro facto gemmosisque monilibus onustas eas statim vocata Zephyro tradit reportandas. 10

9 Quo protenus perpetrato sorores egregiae domum redeuntes iamque gliscentis invidiae felle flagrantes multa secum sermonibus mutuis perstrepebant. Sic denique inquit altera :

‘En orba et saeva et iniqua Fortuna ! hocine tibi com-¹⁵ placuit, ut utroque pari parente prognatae diversam sortem sustineremus et nos quidem, quae natu maiores sumus, maritis advenis ancillae deditae, extorres et lare et ipsa patria degamus longe parentum velut exulantes, haec autem novissima, quam fetu satiante postremus par-²⁰ tus effudit, tantis opibus et deo marito potita sit quae nec uti recte tanta bonorum copia novit ? vidisti, soror, quanta in domo iacent et qualia monilia quae praenitent vestes, quae splendent gemmae, quantum praeterea passim calcatur aurum. Quod si maritum etiam tam formo-²⁵ sum tenet ut adfirmat, nulla nunc in orbe toto felicior vivit. Fortassis tamen procedente consuetudine et affectione roborata deam quoque illam deus maritus efficiet. Sic est hercules, sic se gerebat ferebatque. Iam iam sursum respicit et deam spirat mulier quae voces ancillas³⁰ habet et ventis ipsis imperitat. At ego misera primum patre meo seniore[m] maritum sortita sum, dein cucurbita calviorem et quovis puero pusillio[re]m, cunctam domum seris et catenis obditam custodientem.’

Suscipit altera 'ego vero maritum articulari etiam 10
morbo complicatum curvatumque ac per hoc rarissimo
venerem meam recolentem sustineo, plerumque detortos
et duratos in lapidem digitos eius perficans, fomentis
5 olidis et pannis paedidis et faetidibus cataplasmatibus manus
tam delicatas istas adurens, nec uxoris officiosam faciem
sed medicae laboriosam personam sustinens. Et tu qui-
dem, soror, videris quam patienti vel potius servili—dicam
enim libere quod sentio—haec perferas animo. Enim
10 vero ego nequeo sustinere ulterius tam beatam fortunam
conlapsam indignae. Recordare enim quam superbe,
quam adroganter nobiscum egerit et ipsa iactatione in-
modicae ostentationis tumentem suum prodiderit animum
deque tantis divitiis exigua nobis invita proiecerit con-
15 festimque praesentia nostra gravata propelli et efflari exsi-
bilarique nos iusserit. Nec sum mulier nec omnino spiro,
nisi eam pessum de tantis opibus deiecero. Ac si tibi
etiam, ut par est, inacuit nostra contumelia, consilium
validum requiramus ambae. Iamque ista quae ferimus,
20 non parentibus nostris ac nec ulli monstremus alii, immo
nec omnino quidquam de eius salute norimus. Sat est
quod ipsae vidimus quae vidisse paeniteat, nedum ut geni-
toribus et omnibus populis tam beatum eius differamus
praeconium. Nec sunt enim beati quorum divitias nemo
25 novit. Sciet se non ancillas sed sorores habere maiores.
Et nunc quidem concedamus ad maritos et laribus pauperes
nostros sed plane sobrios revisamus doneque cogitationi-
bus pressioribus instructae ad superbiam puniendam fir-
miores redeamus.'

30 Placet pro bono duabus malis malum consilium totisque 11
illis tam pretiosis muneribus absconditis comam trahentes
et proinde ut maererent ora lacerantes simulatos redinte-
grant fletus. Ac sic parentes quoque redulcerato rursus
dolore, raptim deterrentes vesania turgidae domus suas

contendunt, dolum scelestum, immo vero parricidium struentes contra sororem insontem.

Interea Psychen maritus ille quem nescit rursus suis illis nocturnis sermonibus sic conmonet: ‘videsne, quantum tibi periculum velitatur Fortuna eminus? ac, nisi longe firmiter praecaves, mox cominus congregietur. Perfidiae lupulae magnis conatibus nefarias insidias tibi comparant quarum summa est, ut te suadeant meos explorare vultus quos, ut tibi saepe praedixi, non videbis, si videaris. Ergo igitur si posthac pessimae illae lamiae noxiis animis armatae venerint—venient autem, scio—neque omnino sermonem conferas et, si id tolerare pro genuina simplicitate proque animi tui terneritudine non potueris, certe de marito nil quidquam vel audias vel respondeas. [. . .]

12 Sed iam pestes illae taeterrimaeque furiae anhelantes 15
vipereum virus et festinantes impia celeritate navigabant. Tunc sic iterum momentarius maritus suam Psychen admonet: ‘est dies ultima et casus extremus. Et sexus infestus et sanguis inimicus iam sumpsit arma et castra conmovit et aciem direxit et classicum personavit. Iam 20
mucrone dstricto iugulum tuum nefariae tuae sorores petunt. Heu quantis urguemur cladibus, Psyche dulcissima! Tui nostrique miserere religiosaque continentia domum, maritum teque et istum parvulum nostrum imminentis ruinae infortunio libera. Nec illas scelestas 25
feminas quas tibi post internecivum odium et calcata sanguinis foedera sorores adpellare non licet, vel videas vel audias, cum in morem Sirenum scopulo prominentes funestis vocibus saxa personabunt.’

13 Suscipit Psyche singulta lacrimoso sermonem incertans 30
‘iam dudum, quod sciam, fidei atque parciloquio meo perpendisti documenta, nec eo secius adprobabitur tibi nunc etiam firmitas animi mei. Tu modo Zephyro nostro rursus praeci-pe, fungatur obsequio et in vicem denegatae

sacrosanctae imaginis tuae redde saltem conspectum sororum. Per istos cinnameos et undique pendulos crinis tuos, per teneras et teretis et mei similes genas [. . .] supplicis anxiae piis precibus erogatus germani complexus
 5 indulge fructum et tibi devotae devinctaeque Psychae animam gaudio recrea. Nec quidquam amplius in tuo vultu requiro, iam nil officiant mihi vel ipsae nocturnae tenebrae : teneo te, meum lumen.'

His verbis et amplexibus mollibus decantatus maritus
 10 lacrimasque eius suis crinibus detergens se facturum spondit et praevertit statim lumen nascentis diei.

Iugum sororium consponsae factionis, ne parentibus
 14 quidem visis, recta de navibus scopulum petunt illum praecipiti cum velocitate, nec venti ferentis oppertae praesentiam
 15 licentiosa cum temeritate prosiliunt in altum. Nec inmemor Zephyrus regalis edicti, quamvis invitus, susceptas eas gremio spirantis aerae solo reddidit. At illae incunctatae statim conferto vestigio domum penetrant complexaeque praedam suam, sorores nomine mentientes
 20 thesaurumque penitus abditae fraudis vultu laeto tegentes sic adulant :

'Psyche non ita pridem parvula et ipsa iam mater eris [. . .] quantis gaudiis totam domum nostram hilarabis ! o nos beatas quas infantis aurei nutrimenta lactabunt !
 25 qui si parentum, ut oportet, pulchritudini responderit, prorsus Cupido nascetur.'

Sic adfectione simulata paulatim sororis invadunt ani-
 15 mum. Statimque eas lassitudine viae sedilibus refotas et balnearum vaporosis fontibus curatas pulcherrime triclinio
 30 mirisque illis et beatis edulibus atque tucetis oblectat. Iubet citharam loqui, psallitur ; tibias agere, sonatur ; choros canere, cantatur. Quae cuncta nullo praesente dulcissimis modulis animos audientium remulcebant. Nec tamen scelestarum feminarum nequitia vel ipsa mellita

cantus dulcedine mollita conquievit sed ad destinatam fraudium pedicam sermonem conferentes dissimulanter occipiunt sciscitari, qualis ei maritus et unde natalium, secta cuia proveniret. Tunc illa simplicitate nimia pristini sermonis oblita novum commentum instruit atque maritum suum de provincia proxima magnis pecuniis negotiantem iam medium cursum aetatis agere, interspersum rara canitie. Nec in sermone isto tantillum morata rursum opiparis muneribus eas onustas ventoso vehiculo reddidit.

10

16 Sed dum Zephyri tranquillo spiritu sublimatae domum redeunt, sic secum altercantes: 'quid, soror, dicimus de tam monstruoso fatuae illius mendacio? tunc adulescens modo florenti lanugine barbam instruens, nunc aetate media candenti canitie lucidus. Quis ille quem temporis modici spatium repentina senecta reformavit? nil aliud reperies, mi soror, quam vel mendacio istam pessimam feminam confingere vel formam mariti sui nescire. Quorum utrum verum est, opibus istis quam primum exterminanda est. Quod si viri sui faciem ignorat, deo profecto denupsit [. . .] ergo interim ad parentes nostros redeamus et exordio sermonis huius quam concoloris fallacias adtexamus.'

17 Sic inflammatae parentibus fastidienter adpellatis et nocte turbatis vigiliis, perditae matutino scopulum pervolant et inde solito venti praesidio clementer devolant lacrimisque pressura palpebrarum coactis hoc astu puellam adpellant: 'tu quidem felix et ipsa tanti mali ignorantia beata sedes incuriosa periculi tui, nos autem quae pervigili cura rebus tuis excubamus, cladibus tuis misere cruciamur. Pro vero namque comperimus nec te, sociae scilicet doloris casusque tui, celare possumus inmanem colubrum multinodis voluminibus serpentem, veneno noxio colla sanguinantem hiantemque ingluvie profunda

30

tecum noctibus latenter adquiescere. Nunc recordare sortis Pythicae quae te trucis bestiae nuptiis destinata esse clamavit. Et multi coloni quique circumsecus venantur et accolae plurimi viderunt eum vespera red-
 5 untem e pastu proximique fluminis vadis innatantem. [. . .] Ad haec iam tua est existimatio, utrum sororibus 18 pro tua cara salute sollicitis adsentiri velis et declinata morte nobiscum securo periculi vivere an saevissimae bestiae sepeliri visceribus. [. . .]

10 Tunc Psyche misella, utpote simplex et animi tenella, rapitur verborum tam tristium formidine: extra terminum mentis suae posita prorsus omnium mariti monitionum suarumque promissionum memoriam effudit et in profundum calamitatis sese praecipitavit tremensque et
 15 exsanguis colore lurida, tertiata verba semihianti voce substrepens sic ad illas ait :

‘ Vos quidem, carissimae sorores, ut par erat, in officio 19 vestrae pietatis permanetis, verum et illi qui talia vobis adfirmant non videntur mihi mendacium fingere. Nec
 20 enim umquam viri mei vidi faciem vel omnino cuiatis sit novi, sed tantum nocturnis subaudiens vocibus maritum incerti status et prorsus lucifugam tolero bestiamque aliquam recte dicentibus vobis merito consentio. Me quippe magnopere semper a suis terret adspectibus malumque
 25 grande de vultus curiositate praeminatur. Nunc siquam salutarem opem periclitanti sorori vestrae potestis adferre, iam nunc subsistite; ceterum incuria sequens prioris providentiae beneficia conrumpit.’

Tunc nactae iam portis patentibus nudatum sororis
 30 animum facinerosae mulieres, omissis tectae machinae latibulis, dstrictis gladiis fraudium simplicis puellae paventis cogitationes invadunt. Sic denique altera ‘ quo- 20 niam nos originis nexus pro tua incolumitate periculum quidem nullum ante oculos habere compellit, viam qua

sola deducit iter ad salutem diu diuque cogitatam monstrabimus tibi. Novaculam praeacutam adpulsu etiam palmulae lenientis exasperatam tori qua parte cubare consuesti latenter absconde lucernamque concinnem completam oleo, claro lumine praemicantem subde aliquo claudentis aululae tegmine omnique isto adparatu tenacissime dissimulato, postquam sulcatos intrahens gressus cubile solitum conscenderit iamque porrectus et exordio somni prementis implicitus altum soporem flare coeperit, toro delapsa nudoque vestigio pensilem gradum paululatim minuens, caecae tenebrae custodia liberata lucerna, praecleari tui facinoris opportunitatem de luminis consilio mutare et ancipiti telo illo audaciter, prius dextera sursum elata, nisu quam valido noxii serpentis nodum cervicis et capitis abscede. Nec nostrum tibi deerit subsidium sed, cum primum illius morte salutem tibi feceris, anxiae praestolabimur cunctisque istis ocuis tecum relatis votivis nuptiis hominem te iungemus homini.'

21 Tali verborum incendio flammata viscera sororis iam prorsus ardent; istae deserentes ipsam protinus, tanti mali confinium sibi etiam eximie metuentes, flatus alitis impulsu solito provectae super scopulum, ilico pernici se fuga proripiunt statimque conscensis navibus abeunt.

At Psyche relicta sola, nisi quod infestis furiis agitata sola non est, aestu pelagi simile maerendo fluctuat et, quamvis statuto consilio et obstinato animo, iam tamen facinori manus admovens adhuc incerta consilii titubat multisque calamitatis suae distrahitur adfectibus. Festinat, differt; audet, trepidat; diffidit, irascitur et, quod est ultimum, in eodem corpore odit bestiam, diligit maritum. Vespera tamen iam noctem trahente praecipiti festinatione nefarii sceleris instruit adparatum. Nox erat et maritus aderat protinusque [. . .] in altum soporem 22 descenderat. Tunc Psyche et corporis et animi alioquin

infirmam, fati tamen saevitia subministrante viribus roboratur et prolata lucerna et adrepta novacula sexum audacia mutatur. Sed cum primum luminis oblatione tori secreta claruerunt, videt omnium ferarum mitissimam dulceissimamque bestiam, ipsum illum Cupidinem formosum deum formose cubantem, cuius adpectu lucernae quoque lumen hilaratum increbruit et acuminis sacrilegi novacula praenitebat. At vero Psyche tanto adpectu deterrita et impos animi, marcido pallore defecta tremensque desedit in imos poplites et ferrum quaerit abscondere sed in suo pectore. Quod profecto fecisset, nisi ferrum timore tanti flagitii manibus temerariis delapsum evolasset. Iamque lassa, salute defecta, dum saepius divini vultus intuetur pulchritudinem, recreatur animi.

15 Videt capitis aurei genialem caesariem ambrosia temulentam, cervices lacteas genasque purpureas pererrantis crinium globos decoriter impeditos, alios antependulos, alios retropendulos quorum splendore nimio fulgurante iam et ipsum lumen lucernae vaccillabat. Per umeros 20 volatilis dei pinnae roscidae micanti flore candicant et quamvis alis quiescentibus extimae plumulae tenellae ac delicatae tremule resultantes inquieta lasciviunt. Ceterum corpus glabellum atque luculentum et quale peperisse Venerem non paeniteret. Ante lectuli pedes iacebat arcus 25 et pharetra et sagittae, magni dei propitia tela. Quae dum insatiabili animo Psyche satis curiosa rimatur atque pertrectat et mariti sui miratur arma, depromit unam de pharetra sagittam et puncto pollicis extremam aciem periclitabunda trementis etiam nunc articuli nisu fortiore 30 pupugit altius, ut per summam cutem roraverint parvulae sanguinis rosei guttae. Sic ignara Psyche sponte in Amoris incidit amorem. Tunc magis magisque cupidine flagrans Cupidinis, prona in eum efflictim inhians, patulis ac petulantibus saviis festinanter ingestis, de somni mensura

metuebat. Sed dum bono tanto percita saucia mente fluctuat, lucerna illa, sive perfidia pessima sive invidia noxia sive quod tale corpus contingere et quasi basiare et ipsa gestiebat, evomuit de summa luminis sui stillam ferventis olei super umerum dei dexterum. Hem, audax et 5 temeraria lucerna et amoris vile ministerium, ipsum ignis totius deum aduris? cum te scilicet amator aliquis, ut diutius cupitis etiam nocte potiretur, primus invenerit. Sic inustus exiluit deus visaque defectae fidei conluvie protinus ex osculis et manibus infelicissimae coniugis taci- 10
24 tus avolavit. At Psyche statim resurgentis eius crure dextero manibus ambabus adrepto sublimis evectionis adpendix miseranda et per nubilas plagas penduli comitatus extrema consequia tandem fessa delabitur solo.

Nec deus amator humi iacentem deserens involavit pro- 15
ximam cupressum deque eius alto cacumine sic eam gravi-
ter conmotus adfatur :

‘Ego quidem, simplicissima Psyche, parentis meae Veneris praeceptorum inmemor quae te miseri extremique hominis devinctam cupidine infimo matrimonio addici 20
iusserat, ipse potius amator advolavi tibi. Sed hoc feci leviter, scio, et praeclarus ille sagittarius ipse me telo meo percussi teque coniugem meam feci, ut bestia scilicet tibi viderer et ferro caput excideres meum, quod istos amatores tuos oculos gerit! Haec tibi identidem semper 25
cavenda censebam, haec benevole remonebam. Sed illae quidem consiliatrices egregiae tuae tam perniciosi magisterii dabunt actutum mihi poenas, te vero tantum fuga mea punivero’ et cum termino sermonis pinnis in altum se proripuit. 30

25 Psyche vero humi prostrata et quantum visi poterat volatus mariti prosequens extremis adfligebat lamentationibus animum. Sed ubi remigio plumae raptum maritum proceritas spatii fecerat alienum, per proximi fluminis

marginem praecipitem sese dedit. Sed mitis fluvius in honorem dei scilicet qui et ipsas aquas urere consuevit, metuens sibi confestim eam innoxio volumine super ripam florentem herbis exposuit. Tunc forte Pan deus rusticus
5 iuxta supercilium amnis sedebat, complexus Echo montanam deam eamque vuculas omnimodas edocens reccinere; proxime ripam vago pastu lasciviunt comam fluvii tondentes capellae. Hircuosus deus sauciam Psychen atque defectam, utcumque casus eius non inscius, clementer ad
10 se vocatam sic permulcet verbis lenientibus :

‘Puella scitula, sum quidem rusticanus et upilio, sed senectutis prolixae beneficio multis experimentis instructus. Verum si recte coniecto, quod profecto prudentes viri divinationem autumant, ab isto titubante et saepius
15 vacillante vestigio deque nimio pallore corporis et adsiduo suspiritu, immo et ipsis maerentibus oculis tuis, amore nimio laboras. Ergo mihi ausculta nec te rursus praecipitio vel ullo mortis accersitae genere perimas. Luctum desine et pone maerorem precibusque potius Cupidinem
20 deorum maximum percole et utpote adulescentem delicatum luxuriosumque blandis obsequiis promerere.’

Sic locuto deo pastore nulloque sermone reddito sed
26 adorato tantum numine salutari Psyche pergit ire. Sed cum aliquam multum viae laboranti vestigio pererrasset
25 inscio quodam tramite, iam die labente accedit quandam civitatem in qua regnum maritus unius sororis eius optinebat. Qua re cognita Psyche nuntiari praesentiam suam sorori desiderat; mox inducta, mutuis amplexibus alternae salutationis expletis, percontanti causas adventus sui sic
30 incipit .

‘Meministi consilium vestrum, scilicet quo mihi suastis ut bestiam quae mariti mentito nomine mecum quiescebat, priusquam ingluvie voraci me misellam hauriret, ancipiti novacula peremerem. Sed cum primum, ut aequae

placuerat, conscio lumine vultus eius adspexi, video mirum divinumque prorsus spectaculum : ipsum illum deae Veneris filium, ipsum, inquam, Cupidinem leni quiete sopitum. Ac dum tanti boni spectaculo percita et nimia voluptatis copia turbata fruendi laborarem inopia, casu scilicet pessumo lucerna fervens oleum rebullivit in eius umerum. Quo dolore statim somno recussus, ubi me ferro et igni conspexit armatam, ‘tu quidem,’ inquit, ‘ob istud tam dirum facinus confestim toro meo divorte tibi-que res tuas habeto, ego vero sororem tuam’—et nomen quo tu censeris aiebat—‘iam mihi confestim confarreatis nuptiis coniugabo,’ et statim Zephyro praecipit ultra terminos me domus eius efflaret.’

27 Necdum sermonem Psyche finierat, illa vesanae libidinis et invidiae noxiae stimulis agitata vafre concinnato mendacio fallens maritum, quasi de morte parentum aliquid comperisset, statim navem ascendit et ad illum scopulum protinus pergit et quamvis alio flante vento, caeca spe tamen inhians, ‘accipe me,’ dicens, ‘Cupido, dignam te coniugem et tu, Zephyre, suscipe dominam!’ saltu se maximo praecipitem dedit. Nec tamen ad illum locum vel saltem mortua pervenire potuit. Nam per saxa cautium membris iactatis atque dissipatis et proinde ut merebatur laceratis, visceribus suis alitibus bestiisque obvium ferens pabulum interiit.

Nec vindictae sequentis poena tardavit. Nam Psyche rursus errabundo gradu pervenit ad civitatem aliam in qua pari modo soror morabatur altera nec secius et ipsa fallacie germanitatis inducta et in sororis sceleratas nuptias aemula festinavit ad scopulum inque simile mortis exitium cecidit.

28 Interim dum Psyche quaestioni Cupidinis intenta populos circumibat, ille vulnere lucernae dolens in ipso thalamo matris iacens ingemebat. Tunc avis peralba illa

gavia quae super fluctus marinos pinnis natat, demergit sese propere ad Oceani profundum gremium. Ibi commodum Venerem lavantem natantemque propter adsistens indicat adustum filium eius, gravi vulneris dolore maerentem, dubium salutis iacere, iamque per cunctorum ora populorum rumoribus conviciisque variis omnem Veneris familiam male audire. Quod ille quidem montano scortatu, tu vero marino natatu secesseritis ac per hoc non voluptas ulla, non gratia, non lepos, sed incompta et agrestia et horrida cuncta sint, non nuptiae coniugales, non amicitiae sociales, non liberum caritates, sed enormis conluviae et squalentium foederum insuave fastidium. Haec illa verbosa et satis curiosa avis in auribus Veneris filii lace-
rans existimationem ganniebat. At Venus irata solidum
15 exclamat repente, 'ergo iam ille bonus filius meus habet amicam aliquam! prome agetum quae sola mihi servis amanter, nomen eius quae puerum ingenuum et investem sollicitavit, sive illa de Nympharum populo seu de Horarum numero seu de Musarum choro vel de mearum Gratiarum ministerio.'

Nec loquax illa conticuit avis, sed 'nescio,' inquit, 'domina: puto puellam illum—si probe memini, Psyche nomine dicitur—efflicte cupere.'

Tunc indignata Venus exclamavit vel maxime, 'Psychem illam meae formae succubam, mei nominis aemulam si vere diligit, nimirum illud incrementum lenam me putavit cuius monstratu puellam illam cognosceret.'

Haec quiritans properiter emergit e mari suumque pro-
tinus aureum thalamum petit et reperto, sicut audierat,
30 aegroto puero iam inde a foribus quam maxime boans, 'honestam,' inquit, 'haec et natalibus nostris bonaeque tuae frugi congruentia? ut primum quidem tuae parentis, immo dominae praecepta calcareas, nec sordidis amoribus inimicam meam cruciaries, verum etiam hoc aetatis puer

tuis licentiosis et inmaturis iungeres amplexibus, ut ego
 nurum scilicet tolerarem inimicam! sed utique praesumis,
 nugo et conruptor et inamabilis, te solum generosum, nec
 me iam per aetatem posse concipere. Velim ergo scias
 multo te meliorem filium alium genituram, immo, ut con-⁵
 tumeliam magis sentias, aliquem de meis adoptaturam
 vernulis eique donaturam istas pinnas et flammam et arcum
 et ipsas sagittas et omnem meam supellectilem quam tibi
 non ad hos usus dederam. Nec enim de patris tui bonis
 30 ad instructionem istam quidquam concessum est. Sed 10
 male prima a pueritia inductus es et acutas manus habes
 et maiores tuos inreverenter pulsasti totiens et ipsam ma-
 trem tuam, me, inquam, ipsam parricida denudas cotidie
 et percussisti saepius et quasi viduam utique contemnis nec
 vitricum tuum, fortissimum illum maximumque bella-¹⁵
 torem, metuis. [. . .] Sed iam faxo te lusus huius pae-
 niteat et sentias acidas et amaras istas nuptias. Sed nunc
 inrisui habita quid agam? quo me conferam? quibus
 modis stelionem istum cohibeam? petamne auxilium ab
 inimica mea Sobrietate, quam propter huius ipsius luxu-²⁰
 riam offendi saepius? at rusticae squalentisque feminae
 conloquium horresco. Nec tamen vindictae solacium
 undeunde spernendum est. Illa mihi prorsus adhibenda
 est, nec ulla alia quae castiget asperrime nugonem istum,
 pharetram explicet, sagittas dearmet, arcum enodet, tae-²⁵
 dam deflammet, immo et ipsum corpus eius acrioribus
 remediis coerceat. Tunc iniuriae meae litatum credide-
 rim, cum eius comas quas istis manibus meis subinde
 aureo nitore perstrinxi, deraserit, pinnas quas meo gremio
 nectarei fontis infeci, praetotonderit.’ 30

31 Sic effata foras sese proripit infesta et stomachata bilis
 Venerias. Sed eam protinus Ceres et Iuno continuatur
 visamque vultu tumido quaesiere, cur truci supercilio
 tantam venustatem micantium oculorum coerceret. At

illa, 'opportune,' inquit, 'ardenti prorsus isto meo pectori violentiam scilicet perpetraturae venitis. Sed totis, oro, vestris viribus Psychen, illam fugitivam volaticam, mihi requirite. Nec enim vos utique domus meae famosa fabula
5 et non dicendi filii mei facta latuerunt.'

Tunc illae ignarae quae gesta sunt, palpare Veneris iram saevientem sic adortae: 'quid tale, domina, deliquit tuus filius ut animo pervicaci voluptates illius impugnes et quam ille diligit tu quoque perdere gestias? quod
10 autem, oramus, isti crimen si puellae lepidae libenter adrisit? an ignoras eum masculum et iuvenem esse vel certe iam quot sit annorum oblita es? an quod aetatem portat bellule, puer tibi semper videtur? mater autem tu et praeterea cordata mulier filii tui lusus semper explorabis cu-
15 riose et in eo luxuriam culpabis et amores revinces et tuas artis tuasque delicias in formoso filio reprehendes? quis autem te deum, quis hominum patietur passim cupidines populis disseminantem, cum tuae domus amores amare coerceas et vitiorum muliebrium publicam praecludas offi-
20 cinam?'

Sic illae metu sagittarum patrocinio gratioso Cupidini quamvis absenti blandiebantur. Sed Venus indignata ridicule tractari suas iniurias praeversis illis alte altro-
vorsus concito gradu pelago viam capessit.

25

Book VI., 1-23.

Interea Psyche variis iactabatur discoursibus, dies noctisque mariti vestigationibus inquieta animo, tanto cupidior iratum licet si non uxoris blanditiis lenire, certe servilibus precibus propitiare. Et prospecto templo quodam in
30 ardui montis vertice 'unde autem,' inquit, 'scio, an istic meus degat dominus?' et ilico dirigit citatum gradum

quem defectum prorsus adsiduis laboribus spes incitabat et votum. Iamque naviter emensis celsioribus iugis pulvinaribus sese proximans intulit. Videt spicas frumentarias in acervo et alias flexilis in corona et spicas hordei videt. Erant et falces et operae messoriae mundus omnis, sed cuncta passim iacentia et incuria confusa et, ut solet aestu, laborantium manibus proiecta. Haec singula Psyche curiose dividit et discretim semota rite componit, rata scilicet nullius dei fana ac caerimonias negligere se debere sed omnium benevolam misericordiam conrogare. 10

2 Haec eam sollicite seduloque curantem Ceres alma deprehendit et longum exclamat protinus, 'ain, Psyche miseranda, totum per orbem Venus anxia disquisitione tuum vestigium furens animi requirit teque ad extremum supplicium expetit et totis numinis sui viribus ultionem 15 flagitat. Tu vero rerum mearum tutelam nunc geris et aliud quidquam cogitas nisi de tua salute?'

Tunc Psyche pedes eius advoluta et uberi fletu rigans deae vestigia humumque verrens crinibus suis, multiugis precibus editis, veniam postulabat 'per ego te frugiferam 20 tuam dexteram istam deprecor, per laetificas messium caerimonias, per tacita secreta cistarum et per famulorum tuorum draconum pinnata curricula et glebae Siculae sulcamina et currum rapacem et terram tenacem et inluminarum Proserpinae nuptiarum demeacula et luminosarum 25 filiae inventionum remeacula et cetera quae silentio tegit Eleusinis Atticae sacrarium, miserandae Psyches animae, supplicis tuae, subsiste. Inter istam spicarum congeriem patere vel pauculos dies delitescam, quoad deae tantae saeviens ira spatio temporis mitigetur vel certe meae vires 30 diutino labore fessae quietis intervallo leventur.'

3 Suscipit Ceres, 'tuis quidem lacrimosis precibus et commoveor et opitulari cupio sed cognatae meae, cum qua etiam foedus antiquum amicitiae colo, bonae praete-

rea feminae malam gratiam subire nequeo. Decede itaque de istis aedibus protinus et quod a me retenta custoditaque non fueris optimi consule.'

Contra spem suam repulsa Psyche et adflicta duplici
 5 maestitia iter retrorsum porrigens inter subsitae convallis
 sublucidum lucum prospicit fanum sollerti fabrica struc-
 tum nec ullam vel dubiam spei melioris viam volens omit-
 tere sed adire cuiuscumque dei veniam, sacratis foribus
 proximat. Videt dona pretiosa et lacinias auro litteratas
 10 ramis arborum postibusque suffixas, quae cum gratia facti
 nomen deae cui fuerant dicata testabantur. Tunc genu
 nixa et manibus aram tepentem amplexa deterisis ante
 lacrimis sic adprecatur :

'Magni Iovis germana et coniuga, sive tu Sami, quae 4
 15 sola partu vagituque et alimonia tua gloriatur, tenes vetu-
 sta delubra ; sive celsae Carthaginis, quae te virginem
 vectura leonis caelo conmeantem percolit, beatas sedes
 frequentas ; sive prope ripas Inachi, qui te iam nuptam
 Tonantis et reginam deorum memorat, inclitis Argivorum
 20 praesides moenibus, quam cunctus oriens Zygiam vene-
 ratur et omnis occidens Lucinam adpellat : sis meis ex-
 tremis casibus Iuno Sospita meque in tantis exanclatis
 laboribus defessam imminentis periculi metu libera. Quod
 sciam soles praegnatis periclitantibus ultro subvenire.'

Ad istum modum supplicanti statim sese Iuno cum to-
 25 tius sui numinis augusta dignitate praesentat et protinus,
 'quam vellem,' inquit, 'per fidem, nutum meum precibus
 tuis accommodare ! sed contra voluntatem Veneris, nurus
 meae, quam filiae semper dilexi loco, praestare me pudor
 30 non sinit. Tunc etiam legibus, quae servos alienos perfu-
 gas invitis dominis vetant suscipi, prohibeor.'

Isto quoque fortunae naufragio Psyche perterrita nec 5
 indipisci iam maritum volatilem quiens, tota spe salutis
 deposita, sic ipsa suas cogitationes consuluit : 'iam quae

possunt alia meis aerumnis temptari vel adhiberi subsidia cui nec dearum quidem quamquam volentium potuerunt prodesse suffragia? quorsum itaque tantis laqueis inclusa vestigium porrigam? quibusque tectis vel etiam tenebris abscondita magnae Veneris inevitabilis oculos effugiam? 5 quin igitur masculum tandem sumis animum et cassae speculae renuntias fortiter et ultroneam te dominae tuae reddis et vel sera modestia saevientis impetus eius mitigas? qui scias an etiam quem diu quaeritas illic in domo matris reperies? Sic ad indubium obsequium, immo ad 10 certum exitium praeparata principium futurae secum meditabatur obsecrationis.

6 At Venus terrenis remediis inquisitionis abnuens caelum petit. Iubet construi currum quem ei Vulcanus aurifex subtili fabrica studiose poliverat et ante thalami 15 rudimentum nuptiale munus obtulerat, limae tenuantis detrimento conspicuum et ipsius auri damno pretiosum. De multis quae circa cubiculum dominae stabulant, procedunt quattuor candidae columbae et hilaris incessibus picta colla torquentes iugum gemmeum subeunt suscep- 20 taque domina laetae subvolant. Currum deae prosequentes gannitu constrepenti lasciviunt passeris et ceterae quae dulce cantitant aves melleis modulis suave resonantes adventum deae praenuntiant. Cedunt nubes et caelum filiae panditur et summus aether cum gaudio 25 suscipit deam. Nec obvias aquilas vel accipitres rapacis pertimescit magnae Veneris canora familia.

7 Tunc se protinus ad Iovis regias arces dirigit et petitu superbo Mercurii, dei vocalis, operae necessariam usuram postulat. Nec renuit Iovis caerulum supercilium. Tunc 30 ovans ilico comitante etiam Mercurio Venus caelo demeat eique sollicite serit verba, 'frater Arcadi, scis nempe sororem tuam Venerem sine Mercuri praesentia nil umquam fecisse, nec te praeterit utique quanto iam tempore deli-

tescentem ancillam nequiverim reperire. Nil ergo superest quam tuo praeconio praemium investigationis publicitus edicere. Fac ergo mandatum matures meum et indicia qui possit agnosci, manifeste designes, ne si quis occultationis illicitae crimen subierit, ignorantiae se possit excusatione defendere.’ Haec simul dicens libellum ei porrigit, ubi Psyches nomen continebatur et cetera. Quo facto protinus domum secessit.

Nec Mercurius omisit obsequium. Nam per omnium 8
10 ora populorum passim discurrens sic mandatae praedicationis munus exequabatur: ‘siquis a fuga retrahere vel occultam demonstrare poterit fugitivam regis filiam, Veneris ancillam, nomine Psychen, conveniat retro metas Murtias Mercurium praedicatorem, accepturus indicivae
15 nomine ab ipsa Venere septem savia suavia et unum blandientis adpulsu linguae longe mellitum.’

Ad hunc modum pronuntiante Mercurio tanti praemii cupido certatim omnium mortalium studium adreberat. Quae res nunc vel maxime sustulit Psyches omnem cunctationem. Iamque fores ei dominae proximanti occurrit
20 una de famulitione Veneris nomine Consuetudo statimque quantum maxime potuit exclamat, ‘tandem, ancilla nequissima, dominam habere te scire coepisti? an pro cetera morum tuorum temeritate istud quoque nescire te fingis,
25 quantos labores circa tuas inquisitiones sustinuerimus? sed bene quod meas potissimum manus incidisti et inter Orci caneros iam ipsos obhaesisti, datura scilicet actutum tantae contumaciae poenas.’ Et audaciter in capillos eius 9
inmissa manu trahebat eam nequaquam renitentem.
30 Quam ubi primum inductam oblatamque sibi conspexit Venus, saevissimum cachinnum extollit et qualem frequentant irati, caputque quatiens et ascalpens aurem dexteram. ‘Tandem,’ inquit, ‘dignata es socrum tuam salutare? an potius maritum qui tuo vulnere periclitatur,

intervisere venisti? sed esto segura, iam enim excipiam te ut bonam nurum condecet.' Et 'ubi sunt,' inquit, 'Sollicitudo atque Tristities, ancillae meae?' quibus intro vocatis torquendam tradidit eam. At illae sequentes erile praeceptum Psychen misellam flagellis adflectam et ceteris 5 tormentis excruciatam iterum dominae conspectui reddunt. [. . .]

- 10 Involat eam vestemque plurifariam diloricat capilloque discisso et capite conquassato graviter adfligit et accepto frumento et hordeo et milio et papavere et cicere et lente 10 et faba conmixtisque acervatim confusis in unum grumulum sic ad illam: 'videris enim mihi tam deformis ancilla nullo alio sed tantum sedulo ministerio amatores tuos promereri. Iam ergo et ipsa frugem tuam periclitabor. Discerne seminum istorum passivam congeriem singulisque 15 granis rite dispositis atque seiugatis ante istam vesperam opus expeditum adprobato mihi.'

Sic adsignato tantorum seminum cumulo ipsa cenae nuptiali concessit. Nec Psyche manus admolitur inconditae illi et inextricabili moli sed inmanitate praecepti con- 20 sternata silens obstupescit. Tunc formicula illa parvula atque ruricula, certa tamen difficultatis tantae laborisque, miserta contubernalis magni dei socrusque saevitiam execrata discurrens naviter convocat conrogatque cunctam formicarum accolarum classem, 'miseremini terrae omni- 25 parentis agiles alumnae, miseremini et Amoris uxori, puellae lepidae, periclitanti prompta velocitate succurrite.' Ruunt aliae superque aliae sepedum populorum undae summoque studio singulae granatim totum digerunt acervum separatimque distributis dissitisque generibus e 30 conspectu perneciter abeunt.

- 11 Sed initio noctis e convivio nuptiali vino madens et flagrans balsama Venus remeat totumque revincta corpus rosis micantibus visaque diligentia miri laboris. 'Non

tuum,' inquit, 'nequissima, nec tuarum manuum istud opus sed illius cui tuo, immo et ipsius malo placuisti' et frusto cibarii panis ei proiecto cubitum facessit. Interim Cupido solus interioris domus unici cubiculi custodia
 5 clausus coercebatur acriter, partim ne petulanti luxurie vulnus gravaret, partim ne cum sua cupita conveniret. Sic ergo distentis et sub uno tecto separatis amatoribus tetra nox exanclata.

Sed Aurora commodum caelum inequitante vocatae
 10 Psychae Venus infit talia; 'videsne illud nemus quod, fluvio praeterluenti ripisque longis adtenditur? cuius imi gurgites ubi vicinum fontem despiciunt, oves ibi nitentes auriq̄ colore florentes incustodito pastu vagantur. Inde de coma pretiosi velleris floccum mihi confestim quoquo
 15 modo quaesitum adferas censeo.'

Perrexit Psyche volenter, non obsequium quidem illa 12
 functura, sed requiem malorum praecipitio fluvialis rupis habitura. Sed inde de fluvio musicae suavis nutricula leni crepitu dulcis aurae divinitus inspirata sic vaticinatur
 20 arundo viridis: 'Psyche, tantis aerumnis exercita, neque tua miserrima morte meas sanctas aquas polluas nec vero istud horae contra formidabilis ovis feras aditum, quoad de solis flagrantia mutuatae calorem truci rabie solent
 efferri cornuque acuto et fronte saxea et non numquam
 25 venenatis morsibus in exitium saevire mortalium. Sed dum meridies solis sedaverit vaporem et pecuda spiritus fluvialis serenitate conquieverint, poteris sub illa procerissima platano quae mecum simul unum fluentum bibit latenter abscondere. Et cum primum mitigata furia laxa-
 30 verint oves animum, percussis frondibus adtigni nemoris lanosum aurum reperies quod passim stirpibus conexis obhaerescit.'

Sic arundo simplex et humana Psychen aegerrimam sa- 13
 lutem suam docebat. Nec auscultatu impaenitendo dili-

genter instructa illa cessavit sed observatis omnibus furatrina facili flaventis auri mollitie congestum gremium Veneri reportat. Nec tamen apud dominam saltem secundi laboris periculum secundum testimonium meruit sed contortis superciliis subridens amarum sic inquit: 5
 ‘nec me praeterit huius quoque facti auctor adulterinus. Sed iam nunc ego sedulo periclitabor, an oppido forti animo singularique prudentia sis praedita. Videsne insistentem celsissimae illi rupi montis ardui verticem de quo fontis atri fuscae defluunt undae proximaeque concepta- 10
 culo vallis inclusae Stygias inrigant paludes et rauca Coccyti fluenta nutriunt? Indidem mihi de summi fontis penita scaturrigine rorem rigentem hauritum ista confestim defers urnula.’

Sic aiens crustallo dedolatum vasculum in superei gra- 15
 viora conminata tradidit.

14 At illa studiose gradum celerans montis extremum petit cumulum certe vel illic inventura vitae pessimae finem. Sed cum primum praedicti iugi conterminos locos adpulit, videt rei vastae letalem difficultatem. Namque saxum in- 20
 mani magnitudine procerum et inaccessa salebritate lubricum mediis e faucibus lapidis fontis horridos evomebat, qui statim proni foraminis lacunis editi perque proclive delapsi et angusti canalibus exarto contacti tramite proximam convallem latenter incidebant. Dextra laevaue cautibus 25
 cavatis proserpunt longa colla porrecti saevi dracones inconivae vigiliae luminibus addictis et in perpetuam lucem pupulis excubantibus. Iamque et ipsae semet muniebant vocales aquae. Nam et ‘discede’ et ‘quid facis? vide’ et ‘quid agis? cave’ et ‘fuge’ et ‘peribis’ subinde cla- 30
 mant. Sic impossibilitate ipsa mutata in lapidem Psyche quamvis praesenti corpore sensibus tamen aberat et inextricabilis periculi mole prorsus obruta lacrimarum etiam
 15 extremo solacio carebat. Nec Providentiae bonae gravis

oculos innocentis animae latuit aerumna. Nam supremi Iovis regalis ales illa repente propansis utrimque pinnis adfuit rapax aquila, memorque veteris obsequii, quo ductu Cupidinis Iovi pocillatorem Phrygium sustulerat, opportu-
 5 nam ferens opem dei que numen in uxoris laboribus percolens, alti culminis dialis vias deserit et ob os puellae praevolans incipit: ‘at tu simplex alioquin et expers rerum talium, speras quippe te sanctissimi nec minus truculenti fontis vel unam stillam posse furari vel omnino con-
 10 tingere! Diis etiam ipsique Iovi formidabilis aquas istas Stygias vel fando comperisti? quodque vos deieratis per numina deorum, deos per Stygis maiestatem solere? sed cedo istam urnulam’ et protinus adreptam completumque festinat, libratisque pinnarum nutantium molibus inter
 15 genas saevientium dentium et trisulca vibramina draconum remigium dextra laeva que porrigens nolentes aquas et ut abiret innoxius praeminantis excipit, commentus ob iussum Veneris petere eique se praeministrare, qua re paulo facilior adeundi fuit copia. Sic acceptam cum gaudio plenam ur-
 20 nulam Psyche Veneri citata rettulit.

Nec tamen nutum deae saevientis vel tunc expiare po- 16
 tuit. Nam sic eam maiora atque peiora flagitia conminans adpellat renidens exitiabile: ‘iam tu quidem maga videris quaedam mihi et alta prorsus malefica quae talibus prae-
 25 ceptis meis obtemperasti naviter. Sed adhuc istud, mea pupula, ministrare debebis. Sume istam pyxidem, protinusque ad inferos et ipsius Orci feralis penates te derige. Tunc conferens pyxidem Proserpinae “petit de te Venus” dicito, “modicum de tua mittas ei for-
 30 mositate vel ad unam saltem dieculam sufficiens. Nam quod habuit, dum filium curat aegrotum, consumpsit atque contrivit omne.” Sed haud in maturius redito, quia me necesse est indidem delitam theatrum deorum frequen-
 tare.’

- 17 Tunc Psyche vel maxime sensit ultimas fortunas suas et velamento reiecto ad promptum exitium sese compelli manifeste comperit. Quidni? quae suis pedibus ultro ad Tartarum Manisque conmeare cogeretur. Nec cunctata diutius pergit ad quampiam turrin praeealtam indidem sese ⁵ datura praecipitem; sic enim rebatur ad inferos recta atque pulcherrime se posse descendere. Sed turris prorumpit in vocem subitam et 'quid te,' inquit, 'praecipitem, o misella, quaeris extinguere? quidque iam novissimo periculo laborique isto temere succumbis? nam si spiritus ¹⁰ corpore tuo semel fuerit seiugatus, ibis quidem profecto ad imum Tartarum, sed inde nullo pacto redire poteris.
- 18 Mihi ausculta. Lacedaemo Achaiae nobilis civitas non longe sita est: huius conterminam, deviis abditam locis, quaere Taenarum. Inibi spiraculum Ditis et per portas ¹⁵ hiantis monstratur iter invium cui te limite transmeato simul commiseris, iam canale directo perges ad ipsam Orci regiam. Sed non hactenus vacua debebis per illas tenebras incedere, sed offas polentae mulso concretas ambabus gestare manibus, at in ipso ore duas ferre stipis. Iamque ²⁰ confecta bona parte mortiferae viae continaberis claudum asinum lignorum gerulum cum agasone simili qui te rogabit decidentis sarcinae fusticulos aliquos porrigas ei; sed tu nulla voce deprompta tacita praeterito. Nec mora cum ad flumen mortuum venies cui praefectus Charon prote- ²⁵ nus expetens portorium, sic ad ripam ulteriorem sutili cumba deducit conmeantis. Ergo et inter mortuos avaritia vivit nec Charon ille, Ditis portitor, tantus deus, quidquam gratuito facit sed moriens pauper viaticum debet quaerere et aes si forte prae manu non fuerit, nemo ³⁰ eum expirare patietur. Huic squalido seni dabis nauli nomine de stipibus quas feres alteram, sic tamen ut ipse sua manu de tuo sumat ore. Nec secius tibi pigrum fluentum transmeanti quidam supernatans senex mortuus

putris adtollens manus orabit, ut eum intra navigium tra-
 has, nec tu tamen illicita adflectare pietate. Transito 19
 fluvio modicum te progressam textrices orabunt anus telam
 struentes, manus paulisper accommodes, nec id tamen
 5 tibi contingere fas est. Nam haec omnia tibi et multa
 alia de Veneris insidiis orientur, ut vel unam de manibus
 omittas offulam. Nec putes futile istud polentacium
 damnum leve. Altera enim perdita, lux haec tibi prorsus
 denegabitur. Canis namque praegrandis, teringo et satis
 10 amplo capite praeditus, inmanis et formidabilis, tonanti-
 bus oblatrans faucibus, mortuos quibus iam nil mali potest
 facere, frustra territando ante ipsum limen et atra atria
 Proserpinae semper excubans servat vacuum Ditis domum.
 Hunc offrenatum unius offulae praeda facile praeteribis,
 15 ad ipsamque protinus Proserpinam introibis quae te co-
 miter excipiet ac benigne, ut et molliter adsidere et pran-
 dium opipare suadeat sumere. Sed tu et humi reside et
 panem sordidum petatum esto, deinde nuntiatio quid ad-
 veneris susceptoque quod offeretur rursus remeans canis
 20 saevitiam offula reliqua redime ac deinde avaro navitae
 data quam reservaveras stipe transitoque eius fluvio, recal-
 cans priora vestigia ad istum caelestium siderum redies
 chorum. Sed inter omnia hoc observandum praecipue
 tibi censeo, ne velis aperire vel inspicere illam quam feres
 25 pyxidem vel omnino divinae formositatis abditum curio-
 sius thesaurum.'

Sic turris illa prospicua vaticinationis munus explicuit. 20
 Nec morata Psyche pergit Taenarum sumptisque rite sti-
 pibus illis et offulis infernum decurrit meatum transitoque
 30 per silentium asinario debili et amnica stipe vectori data,
 neglecto supernatantis mortui desiderio et spretis textri-
 cum subdolis precibus et offulae cibo sopita canis horrenda
 rabie domum Proserpinae penetrat. Nec offerentis hospiti-
 tae sedile delicatum vel cibum beatum amplexa sed ante

pedes eius residens humilis, cibario pane contenta, Veneriam pertulit legationem. Statimque secreto repletam conclusamque pyxidem suscipit et offulae sequentis fraude caninis latratibus obseratis residuaque navitae reddita stipe longe vegetior ab inferis recurrit. Et repetita atque 5 adorata candida ista luce, quamquam festinans obsequium terminare, mentem capitur temeraria curiositate et ‘ecce,’ inquit, ‘inepta ego divinae formositatis gerula quae ne tantillum quidem indidem mihi delibo, vel sic illi amatori meo formoso placitura’ et cum dicto reserat pyxidem. 10

21 Nec quidquam ibi rerum nec formositas ulla sed infernus somnus ac vere Stygius qui statim coperculo revelatus invadit eam crassaque soporis nebula cunctis eius membris perfunditur et in ipso vestigio ipsaque semita conlapsam possidet. Et iacebat immobilis et nihil aliud quam dor- 15 miens cadaver. Sed Cupido iam cicatrice solidata revalescens nec diutinam suae Psyches absentiam tolerans per altissimam cubiculi quo cohibebatur elapsus fenestram reflectisque pinnis aliquanta quiete longe velocius provolans Psychen adcurrit suam detersoque somno curiose et rur- 20 sum in pristinam pyxididis sedem recondito Psychen innoxio punctulo sagittae suae suscitatur et ‘ecce,’ inquit, ‘rursum perieras, misella, simili curiositate. Sed interim quidem tu provinciam quae tibi matris meae praecepto mandata est, exsequere naviter, cetera egomet videro.’ His dictis 25 amator levis in pinnas se dedit, Psyche vero confestim Veneri munus reportat Proserpinae.

22 Interea Cupido amore nimio peresus et aegra facie, matris suae repentinam sobrietatem pertimescens ad armillum redit alisque pernibus caeli penetrato vertice 30 magno Iovi supplicat suamque causam probat. Tunc Iuppiter prehensa Cupidinis buccula manuque ad os suum relata consaviat atque sic ad illum, ‘licet tu,’ inquit, ‘domine fili, numquam mihi concessu deum decretum serva-

ris honorem, sed istud pectus meum quo leges elementorum et vices siderum disponuntur convulneraris adsiduis ictibus crebrisque terrenae libidinis foedaveris, casibus contraque leges et ipsam Iuliam disciplinamque publicam
 5 turpibus adulteriis existimationem famamque meam laeseris, in serpentis, in ignis, in feras, in avis et gregalia pecua serenos vultus meos sordide reformando, at tamen modestiae meae memor quodque inter istas meas manus creveris, cuncta perficiam, dum tamen scias aemulos tuos
 10 cavere ac, siqua nunc in terris puella praepollet pulchritudine, praesentis beneficii vicem per eam mihi repensare te debere.'

Sic fatus iubet Mercurium deos omnis ad contionem 23 protinus convocare ac siqui coetu caelestium defuisset, in
 15 poenam decem milium nummum conventum iri pronuntiare. Quo metu statim completo caelesti theatro pro sede sublimi sedens procerus Iuppiter sic enuntiat :

'Dei conscripti Musarum albo, adulescentem istum quod manibus meis alumnatu sim, profecto scitis omnes, cuius
 20 primae iuventutis caloratos impetus freno quodam coerendos existimavi. Sat est cotidianis eum fabulis ob adulteria cunctasque corruptelas infamatum. [. . .] Puellam elegit [. . .] teneat, possideat, amplexus Psychen semper suis amoribus perfruatur.' Et ad Venerem conlata facie,
 25 'nec tu,' inquit, 'filia, quidquam contristere nec prosapiae tantae tuae statuque de matrimonio mortali metuas. Iam faxo nuptias non imparis sed legitimas et iure civili congruas.' Et ilico per Mercurium adripi Psychen et in caelum perducere iubet. Porrecto ambrosiae poculo 'sume,'
 30 inquit, 'Psyche et immortalis esto nec umquam digredietur a tuo nexu Cupido, sed istae vobis erunt perpetuae nuptiae.'

Nec mora cum cena nuptialis adfluens exhibetur. Ac-24 cumbebat summum torum maritus, Psychen gremio suo

complexus. Sic et cum sua Iunone Iuppiter ac deinde per ordinem toti dei. Tunc, poculum nectaris Iovi quidem suus pocillator, ille rusticus puer, ceteris vero Liber ministrabat. Vulcanus cenam coquebat, Horae rosis et ceteris floribus purpurabant omnia, Gratiae spargebant balsama, ⁵ Musae voce canora personabant, Apollo cantabat ad citharam, Venus suavi musicae superingressa formosa saltabat, scaena sibi sic concinnata, ut Musae quidem chorum canerent, tibias inflaret Satyrus et Paniscus ad fistulam diceret. Sic rite Psyche convenit in manum Cu-¹⁰pidinis et nascitur illis maturo partu filia quam Voluptatem nominamus.

MINUCIUS FELIX

M. MINUCIUS FELIX was a lawyer, who, with his intimate friend, Octavius Januaris, became converted to Christianity. The date of the writing of the dialogue is still a subject of bitter controversy, the question whether Tertullian, in his *Apologeticus*, is indebted to Minucius, or the reverse, being intimately connected with it. Very recently, however, it has been convincingly shown (by Schanz) that the defence of paganism and the attack upon Christianity put into the mouth of Caecilius Natalis are in all probability based upon a similar work by Fronto, the teacher of Marcus Aurelius (161–180), and that the defence of Christianity, assigned to Octavius, is simply an answer to it, and, at the same time, a protest against the archaizing style of that strangely influential rhetorician. This hypothesis alone plausibly accounts for the otherwise inexplicable circumstance that the *Octavius*, so unlike the propagandist writings of Tertullian and his followers, contains no quotations from the Scriptures, no mention of Christ by name, no allusion to the Trinity, the Revelation, or other fundamental tenets of Christianity. In striking contrast with the fanatical Tertullian and others, the author is mild and conciliatory in tone, and writes in a style which, in spite of certain rhetorical mannerisms, is singularly charming, pure, and eloquent.

Minucius has drunk deeply of classic lore; he is well acquainted with the poets, *e.g.*, Lucretius, Vergil, and Horace, but is indebted chiefly to Cicero's *De natura deorum*, and to Seneca, for much of his material.

As a defence of the new religion, the *Octavius* has the distinction of being the earliest extant work in Latin Christian literature, and as a piece of literary art—the dramatic structure exhibits many points of resemblance to the *Dialogus* of Tacitus—it is justly entitled to the term *aureus libellus*, so often bestowed upon it.

The work has, by a curious error, been handed down as the *liber octavus* of Arnobius's *Adversus gentes*, and although both Lactan-

tius and St. Jerome repeatedly cited the *Octavius* of Minucius Felix, it was not published under his name till 1560. There is a fairly good commentary (in English) by Holden (1853), but an exhaustive critical and exegetical edition, by E. Norden, is in course of publication.

MINVCIUS FELIX

Octavius.—Introduction.

1. Cogitanti mihi et cum animo meo Octavi boni et 1
fidelissimi contubernalis memoriam recensenti tanta dul-
cedo et adfectio hominis inhaesit, ut ipse quodam modo
mihi viderer in praeterita redire, non ea quae iam transacta
5 et decursa sunt, recordatione revocare: ita eius contem- 2
platio quantum subtracta est oculis, tantum pectori meo
ae paene intimis sensibus implicata est. Nec inmerito 3
decedens vir eximius et sanctus inmensum sui desiderium
nobis reliquit, utpote cum et ipse tanto nostri semper
10 amore flagraverit, ut et in ludicris et seriis pari mecum
voluntate concineret eadem velle vel nolle: crederes unam
mentem in duobus fuisse divisam. Sic solus in amoribus 4
consciis, ipse socius in erroribus et, cum discussa caligine
de tenebrarum profundo in lucem sapientiae et veritatis
15 emergerem, non respuit comitem, sed quod est gloriosius,
praecucurrit. Itaque cum per universam convictus nostri 5
et familiaritatis aetatem mea cogitatio volveretur, in illo
praecipue sermone eius mentis meae resedit intentio, quo
Caecilium superstitiosis vanitatibus etiamnunc inhaeren-
20 tem disputatione gravissima ad veram religionem re-
formavit.

2. Nam negotii et visendi mei gratia Romam contende- 1
rat, relicta domo, coniuge, liberis, et quod est in liberis ama-

bilis, adhuc animis innocentibus et adhuc dimidiata verba
 temptantibus, loquellam ipso offensantis linguae fragmine
 2 dulciorem. Quo in adventu eius non possum exprimere
 sermonibus, quanto quamque impatienti gaudio exultave-
 rim, cum augetet maxime laetitiam meam amicissimi homi- 5
 3 nis inopinata praesentia. Igitur post unum et alterum
 diem, cum iam et aviditatem desiderii frequens adsiduita-
 tis usus implesset et quae per absentiam mutuam de nobis
 nesciebamus, relatione alterna comperissemus, placuit
 Ostiam petere, amoenissimam civitatem, quod esset cor- 10
 pori meo siccandis umoribus de marinis lavacris blanda et
 adposita curatio: sane et ad vindemiam feriae iudiciariam
 curam relaxaverant. Nam id temporis post aestivam diem
 4 in temperiem semet autumnitas dirigebat. Itaque cum
 diluculo ad mare inambulando litore pergeremus, ut et 15
 aura adspirans leniter membra vegetaret et cum eximia
 voluptate molli vestigio cedens arena subsideret, Caecilius
 simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosum
 solet, manum ori admovens labiis osculum impressit.

1 3. Tunc Octavius ait: ‘non boni viri est, Marce frater, 20
 hominem domi forisque lateri tuo inhaerentem sic in hac
 imperitiae vulgaris caecitate deserere, ut tam luculento die
 in lapides eum patiaris impingere, effigiatos sane et unctos
 et coronatos, cum scias huius erroris non minorem ad te
 2 quam ad ipsum infamiam redundare.’ Cum hoc sermone 25
 eius medium spatium civitatis emensi iam liberum litus
 3 tenebamus. Ibi arenas extimas, velut sterneret ambula-
 cro, perfundens lenis unda tendebat et, ut semper mare
 etiam positis flatibus inquietum est, etsi non canis spu-
 mosisque fluctibus exhibat ad terram, tamen crispis tortuo- 30
 sisque identidem erroribus delectati perquam sumus, cum
 in ipso aequoris limine plantas tingeremus, quod vicissim
 nunc adpulsum nostris pedibus adluderet fluctus, nunc
 4 relabens ac vestigia retrahens in sese resorberet. Sensim

itaque tranquilleque progressi oram curvi molliter litoris
 iter fabulis fallentibus legebamus. Hae fabulae erant
 Octavi disserentis de navigatione narratio. Sed ubi eundi
 spatium satis iustum cum sermone consumpsimus, eandem
 5 emensi viam rursus versis vestigiis terebamus et, cum ad
 id loci ventum est, ubi subductae naviculae substratis ro-
 boribus a terrena labe suspensae quiescebant, pueros vidi-
 mus certatim gestientis testarum in mare iaculationibus
 ludere. Is lusus est testam teretem iactatione fluctuum 6
 10 levigatam legere de litore, eam testam plano situ digitis
 comprehensam inclinem ipsum atque humilem quantum
 potest super undas inrotare, ut illud iaculum vel dorsum
 maris raderat enataret, dum leui impetu labitur, vel sum-
 mis fluctibus tonsis emicaret, emergeret, dum adsiduo
 15 saltu sublevatur. Is se in pueris victorem ferebat cuius
 testa et procurreret longius et frequentius exsiliret.

4. Igitur cum omnes hac spectacula voluptate capere-
 mur, Caecilius nihil intendere neque de contentione ridere,
 sed tacens, anxius, segregatus dolere nescio quid vultu
 20 fatebatur. Cui ego : 'quid hoc est rei ? cur non agnosco, 2
 Caecili, alacritatem tuam illam et illam oculorum etiam
 in seriis hilaritatem requiro.' Tum ille : 'iam dudum me 3
 Octavi nostri acriter angit et remordet oratio qua in te
 invectus obiurgavit negligentiae, ut me dissimulanter
 25 gravius argueret inscientiae. Itaque progrediar ulterius ; 4
 de toto, de integro mihi cum Octavio res est. Si placet,
 ut est istius sectae homo cum eo disputem, iam profecto
 intellet facilius esse in contubernalibus disputare quam
 conserere sapientiam ; modo in istis ad tutelam balnearum 5
 30 iactis et in altum procurrentibus petrarum obicibus resi-
 damus, ut et requiescere de itinere possimus et intentius
 disputare.' Et cum dicto eius adsedimus, ita ut me ex 6
 tribus medium lateris ambitione protegerent, nec hoc
 obsequi fuit aut ordinis aut honoris, quippe cum amicitia

paris semper aut accipiat aut faciat, sed ut arbiter et utrisque proximus auris darem et disceptantis duos medius segregarem.

Speech of Caecilius.—(a) Defence of Paganism.

1 5. Tum sic Caecilius exorsus est: Quamquam tibi, 5
 Marce frater, de quo cum maxime quaerimus non sit ambiguum, utpote cum diligenter in utroque vivendi genere versatus repudiaris alterum, alterum comprobaris, in praesentiarum tamen ita tibi informandus est animus, ut libram teneas aequissimi iudicis nec in alteram partem propensus 10
 incumbas, ne non tam ex nostris disputationibus nata sententia quam ex tuis sensibus prolata videatur. Proinde si mihi quasi novus aliqui et quasi ignarus partis utriusque considas, nullum negotium est patefacere, omnia in rebus humanis dubia, incerta, suspensa magisque omnia verisimilia quam vera. Quo minus mirum est nonnullos taedio 15
 investigandae penitus veritatis cuilibet opinioni temere succumbere quam in explorando pertinaci diligentia perseverare. Itaque indignandum omnibus, omnibus indolendum est audere quosdam, et hoc studiorum rudes, 20
 litterarum profanos, expertes artium etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate dei decernere de qua tot omnibus saeculis sectarum plurimarum usque adhuc ipsa philosophia deliberat. Nec inmerito, cum tantum absit ab exploratione divina humana mediocritas, 25
 ut neque quae supra nos caelo suspensa sublata sunt neque quae infra terram profunda demersa sunt, aut scire sit datum aut scrutari permissum aut suspicari religiosum et beati satis satisque prudentes iure videamur, si secundum illud vetus sapientis oraculum nosmet ipsos familiarius noverimus. Sed quatenus indulgentes insano atque 30

inepto labori ultra humilitatis nostrae terminos evagamur et in terram proiecti caelum ipsum et ipsa sidera audaci cupiditate transcendimus, vel hunc errorem saltem non vanis et formidulosis opinionibus implicemus. Sint prin- 7
cipio omnium semina natura in se coeunte densata, quis hic auctor deus? sint fortuitis concursuionibus totius mundi membra coalita, digesta, formata, quis deus machinator? sidera licet ignis accenderit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram sua fundaverit pondere et mare 10 licet confluxerit e liquore, unde haec religio, unde dei formido? quae superstitio est? homo et animal omne quod 8 nascitur, inspiratur, adtollitur, elementorum ut voluntaria concretio est in quae rursus homo et animal omne dividitur, solvitur, dissipatur: ita in fontem refluent et 15 in semet omnia revolvuntur, nullo artifice nec iudice nec auctore. Sic congregatis ignium seminibus soles 9 alios atque alios semper splendere, sic exalatis terrae vaporibus nebulas semper adolescere quibus densatis coactisque nubis altius surgere, isdem labentibus pluvias fluere, 20 flare ventos, grandines increpare, vel nimbis conlidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgora, fulmina praemicare: adeo passim cadunt, montes inruunt, arboribus incurrunt, sine dilectu tangunt loca sacra et profana, homines noxios feriunt et saepe religiosos. Quid tempestates loquar varias 10
25 et incertas quibus nullo ordine vel examine rerum omnium impetus volutatur? in naufragiis bonorum malorumque fata mixta, merita confusa? in incendiis interitum convenire insontium nocentiumque? et cum tabe pestifera caeli tractus inficitur, sine discrimine omnis deperire? et cum 30 belli ardore saevitur, meliores potius occumbere? in pace 11 etiam non tantum aequatur nequitia melioribus, sed et colitur, ut in pluribus nescias, utrum sit eorum detestanda pravitas an optanda felicitas. Quod si mundus divina 12 providentia et alicuius numinis auctoritate regeretur, num-

quam mereretur Phalaris et Dionysius regnum, numquam Rutilius et Camillus exilium, numquam Socrates venenum.

13 Ecce arbusta frugifera, ecce iam seges cana, iam temulenta vindemia imbri conrumpitur, grandine caeditur. Adeo aut incerta nobis veritas occultatur et premitur aut, quod magis credendum est, variis et lubricis casibus soluta legibus fortuna caeca dominatur.

1 6. Cum igitur aut fortuna caeca aut incerta natura sit, quanto venerabilius ac melius antistitem veritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditis colere, deos quos 10 a parentibus ante imbutus es timere quam nosse familiaris, adorare, nec de numinibus ferre sententiam, sed prioribus credere qui adhuc rudi saeculo in ipsis mundi natalibus meruerunt deos vel famulos habere vel reges? inde adeo per universa imperia, provincias, oppida vide- 15 mus singulos sacrorum ritus gentilis habere et deos colere municipes, ut Eleusinos Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Taurios, Gallos Mercurium, numina universa Ro- 20 manos. Sic eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitum occupavit, sic imperium suum ultra solis vias et ipsius Oceani limites propagavit, dum exercent in armis virtutem religiosam, dum urbem muniunt sacrorum religionibus, castis virginibus, multis honoribus ac nominibus sacerdotum, dum obsessi et citra solum Capitolium capti 25 colunt deos quos alius iam sprevisset iratus et per Gallorum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis inermes, sed cultu religionis armati, dum captis hostilibus moenibus adhuc ferociente victoria numina victa venerantur, dum undique hospites deos quaerunt et suos faciunt, 30 dum aras extruunt, interdum etiam ignotis numinibus et 3 manibus. Sic dum universarum gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt. Hinc perpetuus venerationis tenor manavit quae longa aetate non infringitur, sed augetur:

quippe antiquitas caerimoniis atque fanis tantum sanctitatis tribuere consuevit quantum adstruxerit vetustatis.

7. Nec tamen temere (ausim enim interim et ipse concedere et sic melius errare) maiores nostri aut observandis
5 auguriis aut extis consulendis aut instituendis sacris aut delubris dedicandis operam navaverunt. Specta de libris 2
memoriam: iam eos deprehendes initiasse ritus omnium religionum, vel ut remuneraretur divina indulgentia, vel
ut averteretur inminens ira aut iam tumens et saeviens
10 placaretur. Testis mater Idaea quae adventu suo et probavit matronae castitatem et urbem metu hostili liberavit; testes equestrium fratrum in lacu, sicut se ostenderant, statuae consecratae, qui anheli spumantibus equis atque
fumantibus de Perse victoriam eadem die qua fecerant
15 nuntiaverunt; testis ludorum offensi Iovis de somnio plebei hominis iteratio; testes et Deciorum devotio rata; et Curtius qui equi et sui vel mole vel honore hiatum profundae voraginis coaequavit. Frequentius etiam 4
quam volebamus deorum praesentiam contempta auspicia
20 contestata sunt. Sic Allia nomen infaustum, sic Claudii et Iunii non proelium in Poenos, sed ferale naufragium est, et ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et decolor, sprevit auguria Flaminius, et ut Parthos signa repeteremus, dirarum imprecationes Crassus et meruit et
25 inrisit. Omitto cetera quae multa sunt et de deorum natalibus, donis, muneribus neglego carmina poetarum, praedicta etiam de oraculis fata transilio, ne vobis antiquitas nimium fabulosa videatur. Intende templis ac delubris
deorum quibus Romana civitas et protegitur et ornatur:
30 magis sunt augusta numinibus incolis praesentibus, inquilinis quam cultu, insignibus et muneribus opulenta. Inde adeo pleni et mixti deo vates futura praecerpunt, 6
dant cautelam periculis, morbis medellam, spem afflictis, opem miseris, solacium calamitatibus, laboribus levamen-

tum. Etiam per quietem deos videmus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus, nolumus, peieramus.

- 1 8. Itaque cum omnium gentium de dis immortalibus, quamvis incerta sit vel ratio vel origo, maneat tamen firma 5 consensio, neminem fero tanta audacia tamque inreligiosa nescio qua prudentia tumescentem qui hanc religionem tam vetustam, tam utilem, tam salubrem dissolvere aut in- 2 firmare nitatur. Sit licet ille Theodorus Cyrenaeus, vel qui prior Diagoras Melius cui atheon cognomen adposuit 10 antiquitas, qui uterque nullos deos adseverando timorem omnem quo humanitas regitur, venerationemque penitus sustulerunt: numquam tamen in hac impietatis disciplina simulatae philosophiae nomine atque auctoritate pollebunt.
- 3 Cum Ábderiten Protagoram Athenienses viri inconsulte 15 potius quam profane de divinitate disputantem et expulerint suis finibus et in contione eius scripta deusserint, quid homines (sustinebitis enim me impetum susceptae actionis liberius exerentem) homines, inquam, deploratae, illicitae ac desperatae factionis grassari in deos non ingemescen- 20 dum est?

(b) *Attack upon Christianity.*

- 4 Qui de ultima faece conlectis imperitioribus et mulieribus credulis sexus sui facilitate labentibus plebem profanae coniurationis instituunt, quae nocturnis congrega- 25 tionibus et ieiuniis sollemnibus et inhumanis cibis non sacro quodam, sed piaculo foederatur, latebrosa et lucifugatio, in publicum muta, in angulis garrula: templa ut vetusta despiciunt, deos despuunt, rident sacra, miserentur 5 miseri ipsi, si fas est, sacerdotum, honores et purpuras 30 despiciunt, ipsi seminudi, pro mira stultitia et incredibili

audacia ! spernunt tormenta praesentia, dum incerta metuunt et futura, et dum mori post mortem timent, interim mori non timent : ita illis pavorem fallax spes solacio redivivo blanditur.

5 9. Ac iam, ut fecundius nequiora proveniunt, serpenti-
 bus in dies perditis moribus per universum orbem sacraria
 ista taeterrima impiae coitionis adolescent. Eruenda
 prorsus haec et execranda consensio. Occultis se notis
 et insignibus noscunt et amant mutuo paene antequam
 10 noverint. Passim etiam inter eos velut quaedam libidi-
 num religio miscetur, ac se promisece adpellant fratres et
 sorores. [. . .] Nec de ipsis, nisi subsisteret veritas, ma-
 xime nefaria et honore praefanda sagax fama loqueretur.
 Audio eos turpissimae pecudis caput asini consecratum
 15 inepta nescio qua persuasione venerari : digna et nata re-
 ligio talibus moribus ! [. . .] et qui hominem summo
 supplicio pro facinore punitum et crucis ligna feralia
 eorum caerimonias fabulatur, congruentia perditis scele-
 ratisque tribuit altaria, ut id colant quod merentur. Iam
 20 de initiandis tirunculis fabula tam detestanda quam nota
 est. Infans farre contectus, ut decipiat incautos, adpõni-
 tur ei qui sacris imbuatur. Is infans a tirunculo farris
 superficie quasi ad innoxios ictus provocato caecis oc-
 cultisque vulneribus occiditur. Huius, pro nefas ! sitien-
 25 ter sanguinem lambunt, huius certatim membra disperti-
 unt, hac foederantur hostia, hac conscientia sceleris ad
 silentium mutuum pigerantur. Haec sacra sacrilegiis
 omnibus taetriora. Et de convivio notum est : passim
 omnes locuntur, id etiam Cirtensis nostri testatur ora-
 30 tio. [. . .]

10. Multa praeterea consulto omitto nam et haec nimis
 multa sunt quae aut omnia aut pleraque vera declarat
 ipsius pravae religionis obscuritas. Cur etenim occultare
 et abscondere quidquid illud colunt magnopere nituntur,

cum honesta semper publico gaudeant, scelera secreta sint? cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra, numquam palam loqui, numquam libere congregari, nisi illud, quod colunt et interprimunt, aut puniendum est aut pudendum? unde autem vel quis ille aut ubi deus unicus, solitarius, destitutus quem non gens libera, non regna, non saltem Romana superstitio noverrunt? Iudaeorum sola et misera gentilitas unum et ipsi deum, sed palam, sed templis, aris, victimis caerimoniisque coluerunt cuius adeo nulla vis nec potestas est, ut sit Romanis numinibus cum sua sibi natione captivus. At iam Christiani quanta monstra, quae portenta confingunt! Deum illum suum quem nec ostendere possunt nec videre, in omnium mores, actus omnium, verba denique et occultas cogitationes diligenter inquirere, discurrentem scilicet atque ubique praesentem. Molestum illum volunt, inquietum, impudenter etiam curiosum, siquidem adstat factis omnibus, locis omnibus intererrat, cum nec singulis inservire possit per universa districtus nec universis sufficere in singulis occupatus.

11. Quid? quod toto orbi et ipsi mundo cum sideribus suis minantur incendium, ruinam moliuntur, quasi aut naturae divinis legibus constitutus aeternus ordo turbetur aut rupto elementorum omnium foedere et caelesti compage divisa moles ista qua continetur et cingitur, subruatur. Nec hac furiosa opinione contenti anilis fabulas adstruunt et adnectunt: renasci se ferunt post mortem et cineres et favillas et nescio qua fiducia mendaciis suis invicem credunt: putes eos iam revixisse. Anceps malum et gemina dementia, caelo et astris quae si relinquimus, ut invenimus, interitum denuntiare, sibi mortuis extinctis qui sicut nascimur et interimus, aeternitatem repromittere! Inde videlicet et execrantur rogos et damnant ignium sepulturas, quasi non omne corpus, etsi flammis

subtrahatur, annis tamen et aetatibus in terram resolvatur, nec intersit, utrum ferae diripiant an maria consumant an humus contegat an flamma subducat, cum cadaveribus omnis sepultura, si sentiunt, poena sit; si non sentiunt, ipsa conficiendi celeritate medicina. Hoc errore 5
decepti beatam sibi ut bonis et perpetem vitam mortuis pollicentur, ceteris ut iniustis poenam sempiternam. Multa ad haec subpetunt, ni festinet oratio. Iniustos ipsos magis nec laboro, iam docui: quamquam, etsi iustos 10
darem, culpam tamen vel innocentiam fato tribui sententia est plurimorum et haec vestra consensus est. Nam 6
quidquid agimus, ut alii fato, ita vos deo addicitis: sic sectae vestrae non spontaneos cupere, sed electos. Igi- 7
tur iniquum iudicem fingitis qui sortem in hominibus 15
puniat, non voluntatem. Vellem tamen sciscitari, utrumne cum corporibus an sine corporibus, et corporibus quibus, ipsisne an innovatis resurgatur? sine corpore? hoc, quod sciam, neque mens neque anima nec vita est. Ipso corpore? sed iam ante dilapsus est. Alio corpore? ergo homo novus nascitur, non prior ille reparatur. 20
Et tamen tanta aetas abiit, saecula innumera fluxerunt: 8
quis unus ullus ab inferis vel Protesilai sorte remeavit, horarum saltem permissio conmeatu, vel ut exemplo crederemus? omnia ista figmenta male sanae opinionis et inepta 25
solacia a poetis fallacibus in dulcedinem carminis lusa a vobis nimium credulis in deum vestrum turpiter reformata sunt.

12. Nec saltem de praesentibus capitis experimentum, 1
quam vos inritae pollicitationis cassa vota decipiant: quid 30
post mortem impendat, miseri, dum adhuc vivitis, aestimate. Ecce pars vestrum maior et melior, ut dicitis, 2
egetis algetis, opere fame laboratis, et Deus patitur dissimulat, non vult aut non potest opitulari suis: ita aut invalidus aut iniquus est. Tu, qui immortalitatem post amam 3

somnias, cum periculo quateris, cum febribus ureris, cum dolore laceraris, nondum condicionem tuam sentis? nondum adgnosceis fragilitatem? invitus miser infirmitatis
 4 argueris nec fateris. Sed omitto communia. Ecce vobis
 minae, supplicia, tormenta, et iam non adorandae sed sub-
 5 eundae cruces, ignes etiam quos et praedicitis et timetis:
 ubi deus ille qui subvenire revivescentibus potest, viventi-
 5 bus non potest? nonne Romani sine vestro deo imperant
 regnant, fruuntur orbe toto vestrique dominantur? vos
 vero suspensi interim atque solliciti honestis voluptatibus
 10 abstinete, non spectacula visitis, non pompis interestis,
 convivia publica absque vobis, sacra certamina, praecertos
 cibos et delibatos altaribus potus abhorretis. Sic reformi-
 6 datis deos quos negatis. Non floribus caput nectitis, non
 corpus odoribus honestatis: reservatis unguenta funeri-
 15 bus, coronas etiam sepulcris denegatis, pallidi trepidi,
 misericordia digni sunt, et nostrorum deorum. Ita nec re-
 7 surgitis miseri nec interim vivitis. Proinde si quid sapi-
 entiae vobis aut verecundiae est, desinite caeli plagas et
 mundi fata et terrae secreta rimari: satis est pro pedibus
 20 adspicere maxime indoctis impolitibus, rudibus agrestibus
 quibus non est datum intellegere civilia, multo magis
 denegatum est disserere divina.

1 13. Quamquam si philosophandi libido est, Socraten,
 sapientiae principem, quisque vestrum tantus est, si po-
 25 tuerit, imitetur. Eius viri, quotiens de caelestibus roga-
 batur, nota responsio est: quod supra nos, nihil ad
 2 nos. Merito ergo de oraculo testimonium meruit pru-
 dentiae singularis. Quod oraculum, idem ipse persen-
 sit, idcirco universis se esse praepositum, non quod om-
 30 nia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset: ita
 3 confessae imperitiae summa prudentia est. Hoc fonte de-
 fluxit Arcesilae nec multo post Carneadis et Pyrronis et
 Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta

dubitatio, quo genere philosophari et caute indocti possunt et docti gloriose. Quid, Simonidis melici nonne admiranda omnibus et sectanda cunctatio? qui Simonides, cum de eo, quid et quales arbitraretur deos, ab Hierone tyranno quaereretur, primo deliberationi diem petiit, postridie biduum prorogavit, mox alterum tantum admonitus adiunxit. Postremo cum causas tantae morae tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi quanto inquisitio tardior pergeret, tanto veritas fieret obscurior. Mea quoque opinione quae sunt dubia, ut sunt, relinquenda sunt, nec tot ac tantis viris deliberantibus temere et audaciter in alteram partem ferenda sententia est, ne aut anilis inducatur superstitio aut omnis religio destruat.

Speech of Octavius.—(a) Attack upon Paganism.

14. Sic Caecilius et renidens (nam indignationis eius tumorem effusae orationis impetus relaxaverat): ‘Ecquid ad haec,’ ait, ‘audet homo Plautinae prosapiae, ut pistorum praecipuus, ita postremus philosophorum?’ ‘Parce,’ inquam, ‘in eum plaudere: neque enim prius exultare te dignum est concinnitate sermonis quam utrimque plenus fuerit peroratum, maxime cum non laude, sed veritate disceptatio vestra nitatur. Et quamquam magnum in modum me subtili varietate tua delectarit oratio, tamen altius moveor, non de praesenti actione, sed de toto genere disputandi, quod plerumque pro disserentium viribus et eloquentiae potestate etiam perspicuae veritatis condicio mutetur. Id accidere pernotum est auditorum facilitate qui dum verborum lenocinio a rerum intentionibus avocantur, sine dilectu adsentiuntur dictis omnibus nec a rectis falsa secernunt, nescientes inesse et in incredibilem verum et in verisimili mendacium. Itaque quo saepius

adseverantioribus credunt, eo frequentius a peritioribus arguuntur: sic adsidue temeritate decepti culpam iudicis transferunt ad incerti querellam, ut damnatis opinionibus omnibus malint universa suspendere quam de fallacibus
 6 iudicare. Igitur nobis providendum est, ne odio indidem
 sermonum omnium laboremus ita, ut in execrationem et odium hominum plerique simpliciores efferantur. Nam incaute creduli circumveniuntur ab iis quos bonos putaverunt: mox errore consimili iam suspectis omnibus ut improbos metuunt etiam quos optimos sentire potuerunt.
 10
 7 Nos proinde solliciti, quod utrimque omni in negotio deseratur et ex altera parte plerumque obscura sit veritas, ex altero latere mira subtilitas quae nonnumquam ubertate dicendi fidem confessae probationis imitetur, diligenter quantum potest singula ponderemus, ut argutias
 15 quidem laudare, ea vero quae recta sunt, eligere, probare, suscipere possimus.'

1 15. 'Decedis,' inquit Caecilius, 'officio iudicis religiosi: nam periniurium est viris te actionis meae intergressu gravissimae disputationis infringere, cum Octavius integra
 20 et inlibata habeat singula, si potest, refutare.' 'Id quod criminaris,' inquam, 'in commune, nisi fallor, compendium protuli, ut examine scrupuloso nostram sententiam non eloquentiae timore, sed rerum ipsarum soliditate libremus. Nec avocanda, quod quereris, diutius intentio, cum
 25 toto silentio liceat responsionem Ianuari nostri iam gestientis audire.'

1 16. Et Octavius: 'Dicam equidem pro viribus et adnitendum tibi mecum est, ut conviciorum amarissimam labem verborum veracium flumine diluamus. Nec
 30 dissimulabo principio ita Natalis mei errantem, vagam, lubricam nutasse sententiam, ut sit nobis ambigendum, utrum versutia turbata sit, an vacillaverit per errorem.
 2 Nam interim deos credere, interim se deliberare variavit,

ut propositionis incerto incertior responsionis nostrae intentio fundaretur. Sed in Natali meo versutiam nolo, non credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas. Quid igitur? ut qui rectam viam nescit, ubi, ut 3
5 fit, in pluris una diffinditur, haeret anxius nec singulas audet eligere nec universas probare: sic cui non est veri stabile iudicium, prout infida suspicio spargitur, ita eius dubia opinio dissipatur. Nullum itaque miracu- 4
lum est, si Caecilius identidem in contrariis ac repug-
nantibus iactetur, aestuet, fluctuetur. Quod ne fiat
ulterius, convincam et redarguam. Quamvis sint diversa
quae dicta sunt, una veritate confirmata probataque nec
dubitandum ei de cetero est nec vagandum. Et quoniam 5
meus frater erupit, aegre se ferre, stomachari, indignari,
15 dolere, inlitteratos, pauperes, imperitos de rebus caelestibus disputare, sciat omnis homines sine dilectu aetatis, sexus, dignitatis rationis et sensus capaces et habilis procreatos nec fortuna nantos, sed natura insitos esse sapientiam: quin ipsos etiam philosophos, vel si qui alii artium reper-
20 tores in memorias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos: adeo divites facultatibus suis inligatos magis aurum suspicere consuesse quam caelum, nostrates pauperes et conmentos esse prudentiam et tra-
25 didisse ceteris disciplinam. Vnde apparet ingenium non dari facultatibus nec studio parari, sed cum ipsa mentis formatione generari. Nihil itaque indignandum vel do-
lendum, si quicumque de divinis quaerat, sententiam proferat, cum non disputantis auctoritas, sed disputa-
30 tionis ipsius veritas requiratur. Atque etiam, quo imperitior sermo, hoc inlustrior ratio est, quoniam non fucatur pompa facundiae et gratiae, sed, ut est, recti regula sustinetur.

17. Nec recuso, quod Caecilius adserere inter praecipua 1

conisus est, hominem nosse se et circumspicere debere,
 quid sit, unde sit, quare sit : utrum elementis concretus
 an concinnatus atomis, an potius a Deo factus, formatus,
 2 animatus. Quod ipsum explorare et eruere sine universi-
 tatis inquisitione non possumus, cum ita cohaerentia, 5
 conexas, concatenatas sint, ut nisi divinitatis rationem dili-
 genter excusseris, nescias humanitatis, nec possis pulchre
 gerere rem civilem, nisi cognoveris hanc communem om-
 nium mundi civitatem, praecipue cum a feris beluis hoc
 differamus, quod illa prona in terramque vergentia nihil 10
 nata sunt prospicere nisi pabulum. Nos, quibus vultus
 erectus, quibus suspectus in caelum datus est, sermo et
 ratio per quae Deum adgnosimus, sentimus, imitamur,
 ignorare nec fas nec licet ingerentem sese oculis et sensi-
 3 bus nostris caelestem claritatem : sacrilegii enim vel maxi- 15
 mi instar est, humi quaerere quod in sublimi debeas inve-
 nire. Quo magis mihi videntur qui hunc mundi totius
 ornatum non divina ratione perfectum volunt, sed frustis
 quibusdam temere cohaerentibus conglobatum, mentem,
 4 sensum, oculos denique ipsos non habere. Quid enim 20
 potest esse tam apertum, tam confessum tamque perspi-
 cuum, cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt infra
 circaque lustraveris, quam esse aliquod numen praestan-
 tissimae mentis, quo omnis natura inspiretur, moveatur,
 5 alatur, gubernetur ? Caelum ipsum vide, quam late tendi- 25
 tur, quam rapide volvitur, vel quod in noctem astris di-
 stinguitur, vel quod in diem sole lustratur : iam scies,
 quam sit in eo summi moderatoris mira et divina libratio.
 Vide et annum, ut solis ambitus faciat, et mensem vide,
 6 ut luna auctu, senio, labore circumagat. Quid tenebra- 30
 rum et luminis dicam recursantis vicis, ut sit nobis operis
 et quietis alterna reparatio ? relinquenda vero astrologis
 prolixior de sideribus oratio, vel quod regant cursum na-
 vigandi, vel quod arandi metendique tempus indicant.

Quae singula non modo ut crearentur, fierent, disponerentur, summi opificis et perfectae rationis eguerunt, verum etiam sentiri, perspicui, intellegi sine summa sollertia et ratione non possunt. Quid, cum ordo temporum ac frugum stabili varietate distinguitur, nonne auctorem suum parentemque testatur veraeque cum suis floribus et aestas cum suis messibus et autumnus maturitas grata et hiberna olivitas necessaria? qui ordo facile turbaretur, nisi maxima ratione consisteret. Iam providentiae quantae, ne hiems sola glacie urgeret aut sola aestas ardore torreret, autumnus et veris inserere medium temperamentum, ut per vestigia sua anni revertentis occulti et innoxii transitus laberentur. Mari intende, lege litoris stringitur; quicquid arborum est vide, quam e terrae visceribus animatur; adspice oceanum, refluit reciprocis aestibus; vide fontis, manant venis perennibus; fluvios intueri, eunt semper exercitis lapsibus. Quid loquar apte disposita montium, collium flexa, porrecta camporum? quidve animalium loquar adversus sese tutelam multiformem? alias armatas cornibus, alias dentibus saeptas et fundatas ungulis et spicatas aculeis aut pedum celeritate liberas aut elatione pinnarum? ipsa praecipue formae nostrae pulchritudo Deum fatetur artificem: status rigidus, vultus erectus, oculi in summo velut in specula constituti et omnes ceteri sensus velut in arce compositi.

18. Longum est ire per singula. Nihil in homine membrorum est, quod non et necessitatis causa sit et decoris, et quod magis mirum est, eadem figura omnibus, sed quaedam unicuique liniamenta deflexa: sic et similes universi videmur et inter se singuli dissimiles invenimur. Quid nascendi ratio? cupido generandi nonne a Deo data est, et ut ubera partu maturescente lactescant et ut tener fetus ubertate lactei roris adolescat? Nec universitati solummodo Deus, sed et partibus consulit. Britannia

sole deficitur, sed circumfluentis maris tepore recreatur :
 Aegypti siccitatem temperat Nilus amnis, Euphrates Meso-
 potamiam pro imbribus pensat, Indus flumen et serere Ori-
 4 entem dicitur et rigare. Quod si ingressus aliquam domum
 omnia exulta, disposita, ornata vidisses, utique praeesse ei
 crederes dominum et illis bonis rebus multo esse meliorem.
 Ita in hac mundi domo cum caelum terramque perlustrans
 perspicias providentiam, ordinem, legem, crede esse uni-
 versitatis dominum parentemque ipsis sideribus et totius
 5 mundi partibus pulchriorem. Ni forte, quoniam de provi- 10
 dentia nulla dubitatio est, inquirendum putas, utrum unius
 imperio an arbitrio plurium caeleste regnum gubernetur ;
 quod ipsum non est multi laboris aperire cogitanti
 6 imperia terrena a quibus exempla utique de caelo. Quando
 umquam regni societas aut cum fide coepit aut sine cruore 15
 desiit ? omitto Persas de equorum hinnitu augurantis
 principatum et Thebanorum par, mortuam fabulam, tran-
 seo. Ob pastorum et casae regnum de geminis memoria
 notissima est. Generi et soceri bella toto orbe diffusa
 7 sunt et tam magni imperii duos fortuna non cepit. Vide 20
 cetera : rex unus apibus, dux unus in gregibus, in armentis
 rector unus. Tu in caelo summam maiestatem dividi cre-
 das et scindi veri illius ac divini imperii totam potestatem,
 cum palam sit parentem omnium Deum nec principium
 habere nec terminum qui nativitatem omnibus praestet, 25
 sibi perpetuitatem qui ante mundum fuerit sibi ipse pro
 mundo : qui universa, quaecumque sunt, verbo iubet,
 8 ratione dispensat, virtute consummat. Hic non videri
 potest, visu clarior est, nec comprehendi, tactu purior est,
 nec aestimari, sensibus maior est, infinitus, inmensus et 30
 soli sibi tantus, quantus est, notus : nobis vero ad intel-
 lectum pectus angustum est, et ideo sic eum digne aesti-
 9 mamus, dum inaestimabilem dicimus. Eloquar quaemad-
 modum sentio : magnitudinem Dei qui se putat nosse,

minuit: qui non vult minuere, non novit. Nec nomen Deo quaeras, Deus nomen est. Illic vocabulis opus est, 10 cum per singulos propriis adpellationum insignibus multitudo dirimenda est: Deo, qui solus est, Dei vocabulum 5 totum est. Quem si patrem dixerò, carnalem opineris; si regem, terrenum suspiceris; si dominum, intellegis utique mortalem. Aufer additamenta nominum et perspicies eius claritatem. Quid quod omnium de isto habeo con- 11 sensum? audio vulgus: cum ad caelum manus tendunt, nihil aliud quam 'Deum,' dicunt, et 'Deus magnus est' et 'Deus verus est' et 'si Deus dederit.' Vulgi iste naturalis sermo est an Christiani confitentis oratio? et qui Iovem principem volunt, falluntur in nomine, sed de una potestate consentiunt.

15 19. Audio poetas quoque unum patrem divum atque 1 hominum praedicantis et talem esse mortalium mentem qualem parens omnium diem induxerit. Quid Mantuanus 2 Maro? nonne apertius, proximius, verius principio ait caelum ac terras et cetera mundi membra spiritus intus 20 alit et infusa mens agitat, inde hominum pecudumque genus et quidquid aliud animalium? idem alio loco mentem istam et spiritum deum nominat. Haec enim verba sunt:

Deum namque ire per omnis

25 *Terrasque tractusque maris caelumque profundum,
Vnde hominum genus pecudes, unde imber et ignes.*

Quid aliud et a nobis Deus quam mens et ratio et spiritus 3 praedicatur? recenseamus, si placet, disciplinam philosophorum: deprehendes eos, etsi sermonibus varios, ipsis tamen rebus in hanc unam coire et conspirare sententiam. 30 Omitto illos rudis et veteres qui de suis dictis sapientis 4 esse meruerunt. Sit Thales Milesius omnium primus qui de caelestibus disputavit. Is autem Milesius Thales rerum initium aquam dixit, deum autem eam mentem quae

ex aqua cuncta formaverit. Esto altior et sublimior aquae
 et spiritus ratio, quam ut ab homine potuerit inveniri, a
 deo traditum : vides philosophi principalis nobiscum peni-
 5 tus opinionem consonare. Anaximenes deinceps et post
 Apolloniatas Diogenes aëra deum statuunt infinitum et 5
 immensum : horum quoque similis de divinitate consensio
 6 est. Anaxagorae vero descriptio et motus infinitae mentis
 deus dicitur et Pythagorae deus est animus per universam
 rerum naturam conmeans et intentus ex quo etiam ani-
 7 malium omnium vita carpatur. Xenophanen notum est 10
 omne infinitum cum mente deum tradere et Antisthenen
 popularis deos multos, sed naturalem unum praecipuum,
 Speusippum vim naturamve animalem qua omnia re-
 8 gantur, Deum nosse. Quid ? Democritus, quamvis ato-
 morum primus inventor, nonne plerumque naturam quae 15
 imagines fundat et intellegentiam deum loquitur ? Straton
 quoque et ipse naturam ? etiam Epicurus ille qui deos aut
 9 otiosos fingit aut nullos, naturam tamen superponit. Ari-
 stoteles variat et designat tamen unam potestatem : nam
 interim mentem, mundum interim deum dicit, interim 20
 mundo deum praeficit. Heraclides Ponticus quoque deo
 10 divinam mentem quamvis varie adscribit. Theophrastus
 etiam variat, alias mundo, alias menti divinae tribuens prin-
 cipatum. Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi
 multiformes, sed ad unitatem providentiae omnes revolvun- 25
 tur. Cleanthes enim modo mentem, modo animum, modo
 aethera, plerumque rationem deum disseruit. Zenon, eius-
 dem magister, naturalem legem atque divinam et aethera
 interim interdumque rationem vult omnium esse principi-
 um ; idem interpretando Iunonem aëra, Iovem caelum, 30
 Neptunum mare, ignem esse Vulcanum et ceteros simili-
 ter vulgi deos elementa esse monstrando publicum arguit
 11 graviter et revincit errorem. Eadem fere Chrysippus :
 vim divinam, rationalem naturam et mundum interim et

fatalem necessitatem deum credit Zenonemque interpretatione physiologica in Hesiodi, Homeri Orpheique carminibus imitatur. Babylonio etiam Diogeni disciplina est¹² exponendi et disserendi, Iovis partum et ortum Minervae⁵ et hoc genus cetera rerum vocabula esse, non deorum. Nam Socraticus Xenophon formam dei veri negat videri¹³ posse et ideo quaeri non oportere, Ariston Stoicus comprehendendi omnino non posse : uterque maiestatem Dei intellegendi desperatione senserunt. Platoni apertior de¹⁰ deo et rebus ipsis et nominibus oratio est et quae tota esset caelestis, nisi persuasionis civilis non numquam admixtione sordesceret. Platoni itaque in Timaeo deus est ipso suo¹⁴ nomine mundi parens, artifex animae, caelestium terrenorumque fabricator quem et invenire difficile prae nimia¹⁵ et incredibili potestate et, cum inveneris, in publicum dicere impossibile praefatur. Eadem fere et ista quae no-¹⁵stra sunt : nam et Deum novimus et parentem omnium dicimus et numquam publice nisi interrogati praedicamus.

20. Exposui opiniones omnium ferme philosophorum¹ quibus inlustrior gloria est ;prehendimus eos Deum²⁰ unum multis licet designasse nominibus, ut quivis arbitretur, aut nunc Christianos philosophos esse aut philosophos fuisse iam tunc Christianos. Quod si providentia² mundus regitur et unius Dei nutu gubernatur, non nos²⁵ debet antiquitas imperitorum more fabellis suis delectata vel capta ad errorem mutui rapere consensus, cum philosophorum suorum sententiis refellatur quibus et rationis et vetustatis adsistit auctoritas. Maioribus enim nostris³ tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere crediderint³⁰ etiam alia monstruosa mera miracula : Scyllam multiplicem, Chimaeram multiformem et Hydram felicibus vulneribus renascentem et Centauros equos suis hominibus implexos, et quidquid famae licet fingere, illis erat libenter audire. Quid illas anilis fabulas, de hominibus avis et⁴

feras, et de hominibus arbores atque flores? quae si essent facta, fierent; quia fieri non possunt, ideo nec fient
 5 nec facta sunt. Similiter erraverunt erga deos quoque maiores nostri: improvidi, creduli rudi simplicitate crediderunt: dum reges suos colunt religiose, dum defunctos
 5 eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statu is detinere, sacra facta sunt quae
 6 fuerant adsumpta solacia. Denique et antequam commercii orbis pateret et antequam gentes ritus suos moresque miscerent, unaquaeque natio conditorem suum aut
 10 ducem inclytum aut reginam pudicam sexu suo fortio rem aut alicuius muneris vel artis repertorem venerabatur ut civem bonae memoriae: sic et defunctis praemium et futuris dabatur exemplum.

1 21. Lege historicorum scripta vel scripta sapientium: 15 eadem mecum recognosces. Ob merita virtutis aut muneris deos habitos Euhemerus exsequitur et eorum natalis, patrias, sepulcra dinumerat et per provincias monstrat, Dictaei Iovis et Apollinis Delphici et Phariae Isidis
 2 et Cereris Eleusinae. Prodicus adsumptos in deos loqui- 20 tur qui arando inventis novis utilitati hominum profuerunt. In eandem sententiam et Persaeus philosophatur et adnectit inventas fruges et frugum ipsarum repertores isdem dicit nominibus, ut comicus sermo est, Venerem
 3 sine Libero et Cerere frigere. Alexander, ille magnus 25 Macedo, insigni volumine ad matrem suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium principem,
 4 et postea Iovis gentem. Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores vetustatis Graeci 30 Romanique hominem prodiderunt. Scit hoc Nepos et Cassius in historia, et Thallus ac Diodorus hoc locuntur.
 5 Is itaque Saturnus Creta profugus Italiam metu filii saevientis accesserat, ei Iani susceptus hospitio rudis illos

homines et agrestis multa docuit ut Graeculus et politus, litteras imprimere, nummos signare, instrumenta conficere. Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit 6 Latium et urbem Saturniam condidit de suo nomine et
5 Ianiculum Ianus ad memoriamque uterque posteritatis reliquerunt. Homo igitur utique qui fugit, homo utique 7 qui latuit, et pater hominis et natus ex homine: Terrae enim et Caeli filius, quod apud Italos esset ignotis parentibus proditus, ut in hodiernum inopinato visos caelo mis-
10 sos, ignobilis et ignotos terrae filios nominamus. Eius 8 filius Iuppiter Cretae excluso parente regnavit, illic obiit, illic filios habuit: adhuc antrum Iovis visitur et sepulcrum eius ostenditur et ipsis sacris suis humanitatis arguitur.

15 Otiosum est ire per singulos et totam seriem generis 9 istius explicare, cum in primis parentibus probata mortalitas in ceteros ipso ordine successionis influxerit. Nisi forte post mortem deos fingitis et perierante Proculo deus Romulus et Iuba Mauris volentibus deus est et divi ce-
20 teri reges, qui consecrantur non ad fidem numinis, sed ad honorem emeritae potestatis. Invitis his denique hoc 10 nomen adscribitur: optant in homine perseverare, fieri se deos metuunt, etsi iam senes nolunt. Ergo nec de mortuis dii, quoniam Deus mori non potest, nec de natis,
25 quoniam moritur omne quod nascitur: divinum autem id est, quod nec ortum habet nec occasum. Cur enim, si 11 nati sunt, non hodieque nascuntur? nisi forte iam Iuppiter senuit et partus in Iunone defecit et Minerva canuit antequam peperit an ideo cessavit ista generatio, quoniam
30 nulla huiusmodi fabulis praebetur adsensio? ceterum si 12 dii creare possent, interire non possent, pluris totis hominibus deos haberemus, ut iam eos nec caelum contineret nec aër caperet nec terra gestaret. Vnde manifestum est homines illos fuisse quos et natos legimus et mortuos

scimus. † Et despicias Isidis ad hirundinem, sistrum et ad sparsis membris inanem tui Serapidis sive Osiris tumulum.

1 22. Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria: invenies exitus tristis, fata et funera et luctus atque planctus 5 miserorum deorum. Isis perditum filium cum Cynocephalo suo et calvis sacerdotibus luget, plangit, inquit et Isiaci miseri caedunt pectora et dolorem infelicissimae matris imitantur: mox invento parvulo gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inventor gloriatur, nec 10 desinunt annis omnibus vel perdere quod inveniunt vel 2 invenire quod perdunt. Nonne ridiculum est vel lugere quod colas vel colere quod lugeas? haec tamen Aegyptia quondam nunc et sacra Romana sunt. Ceres facibus accensis et serpente circumdata errore subreptam et con- 15 ruptam Liberam anxia et sollicita vestigat: haec sunt 3 Eleusinia. Et quae Iovis sacra sunt? nutrix capella est et avido patri subtrahitur infans, ne voretur, et Corybantum cymbalis, ne pater audiat vagitus, tinnitus eliditur. 5 [. . .] Quid? formae ipsae et habitus nonne arguunt 20 ludibria et dedecora deorum vestrorum? Vulcanus claudus deus et debilis, Apollo tot aetatibus levis, Aesculapius bene barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius, Neptunus glaucis oculis, Minerva caesiis, bubulis Iuno, pedibus Mercurius alatis, Pan unguatis, Saturnus compe- 25 ditis. Ianus vero frontis duas gestat, quasi et aversus incedat: Diana interim est alte succincta venatrix et Ephesia mammis multis et uberibus extracta et Trivia 6 trinis capitibus et multis manibus horrida. Quid ipse Iuppiter vester? modo imberbis statuitur, modo barbatus 30 locatur; et cum Hammon dicitur, habet cornua et cum Capitolinus, tunc gerit fulmina et cum Latiaris, cruore perfunditur et cum Feretrius manu iacitur, non auditur. Et ne longius multos Iovis obeam, tot sunt Iovis monstra

quot nomina. Erigone suspensa de laqueo est, ut virgo 7
inter astra ignita sit, Castores alternis moriuntur ut
vivant, Aesculapius ut in deum surgat fulminatur, Her-
cules ut hominem exuat, Oetaeis ignibus concrematur.

5 23. Has fabulas et errores et ab imperitis parentibus 1
discimus et, quod est gravius, ipsi studiis et disciplinis
elaboramus, carminibus praecipue poetarum qui plurimum
quantum veritati ipsi sua auctoritate nocuerunt. Et Plato 2
ideo praeclare Homerum illum inelytum laudatum et coro-
10 natum de civitate quam in sermone instituebat, eiecit.

Hic enim praecipuus bello Troico deos vestros, etsi ludos 3
facit, tamen in hominum rebus et actibus miscuit, hic
eorum paria composuit, sauciavit Venerem, Martem vinxit,
vulneravit, fugavit. Iovem narrat Briareo liberatum, ne 4
15 a diis ceteris ligaretur et Sarpedonem filium, quoniam
morti non poterat eripere, cruentis imbribus flevisse . . .

Alibi Hercules stercora egerit et Apollo Admeto pecus 5
pascit. Laomedonti vero muros Neptunus instituit, nec
mercedem operis infelix structor accipit. Illic Iovis 6
20 fulmen cum Aeneae armis in incude fabricatur, cum
caelum et fulmina et fulgura longe ante fuerint quam
Iuppiter in Creta nasceretur et flammam veri fulminis nec
Cyclops potuerit imitari nec ipse Iuppiter non vereri.

[. . .] Quae omnia in hoc prodita, ut vitiis hominum 7
25 quaedam auctoritas pararetur. His atque huiusmodi 8
figmentis et mendaciis dulcioribus conrumpuntur ingenia
puerorum et isdem fabulis inhaerentibus adusque summae
aetatis robur adolescentum et in isdem opinionibus miseri
consenescent, cum sit veritas obvia, sed requirentibus.

30 Quis ergo dubitat hominum imagines consecratas vulgus 9
orare et publice colere, dum opinio et mens imperitorum
artis concinnitate decipitur, auri fulgore praestringitur,
argenti nitore et candore eboris hebetatur? quodsi in ani- 10
mum quis inducat, tormentis quibus et quibus machinis

simulacrum omne formetur, erubescet timere se materiem
 11 ab artifice, ut deum faceret, inlusam. Deus enim ligneus,
 rogi fortasse vel infelicis stipitis portio, suspenditur, cae-
 12 ditur, dolatur, runcinatur. Et deus aereus vel argenteus
 de inmundo vasculo, ut accepimus factum Aegyptio regi, 5
 conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur: et
 lapideus deus caeditur, scalpitur et ab impurato homine
 levigatur, nec sentit suae nativitatis iniuriam, ita ut nec
 postea de vestra veneratione culturam. Nisi forte nondum
 13 deus saxum est vel lignum vel argentum. Quando igitur 10
 hic nascitur? ecce funditur, fabricatur, sculpitur: non-
 dum deus est: ecce plumbatur, construitur, erigitur: nec
 adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, oratur: tunc
 postremo deus est, cum homo illum voluit et dedicavit.

1 24. Quanto verius de diis vestris animalia muta natu- 15
 raliter iudicant! mures, hirundines, milvi non sentire eos
 sciunt: rodunt, inculcant, insident, ac nisi abigatis, in
 ipso dei vestri ore nidificant: araneae vero faciem eius
 2 intexunt et de ipso capite sua fila suspendunt. Vos ter-
 getis, mundatis, eraditis et illos quos facitis protegitis, 20
 et timetis, dum unusquisque vestrum non cogitat prius
 se debere deum nosse quam colere, dum inconsulte gesti-
 unt parentibus oboedire, dum fieri malunt alieni erroris
 accessio quam sibi credere, dum nihil ex his quae timent
 norunt. Sic in auro et argento avaritia consecrata est, 25
 sic statuarum inanium consignata forma, sic nata Romana
 superstitio. Quorum ritus si percenseas, ridenda quam
 3 multa, quam multa etiam miseranda sunt! Nudi cruda
 hieme discurrunt, alii incedunt pilleati, scuta vetera cir-
 cumferunt, pellis caedunt, mendicantis vicatim deos 30
 ducunt: quaedam fana semel anno adire permittunt,
 quaedam in totum nefas visere: est quo viro non licet,
 nonnulla absque feminis sacra sunt, etiam servo quibusdam
 caerimoniis interesse piaculare flagitium est [. . .]

25. At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit, 1
fundavit imperium, cum non tam virtute quam religione
et pietate pollerent. Nimirum insignis et nobilis iustitia
Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata
5 est. Nonne in ortu suo et scelere conlecti et muniti 2
immanitatis suae terrore creverunt? nam asylo prima
plebs congregata est: confluxerant perdit, facinerosi,
incesti, sicarii, proditores, et ut ipse Romulus imperator
et rector populum suum facinore praecelleret, parricidium
10 fecit. Haec prima sunt auspicia religiosae civitatis. Mox 3
alienas virgines iam desponsatas, iam destinatas et non-
nullas de matrimonio mulierculas sine more rapuit, viola-
vit, inlusit et, cum earum parentibus, id est cum soceris
suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. Quid
15 inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia
turpius? iam finitimos agro pellere, civitates proximas 4
evertere cum templis et altaribus, captos cogere, damnis
alienis et suis sceleribus adolescere cum Romulo regibus
ceteris et posteris ducibus disciplina communis est. Ita 5
20 quidquid Romani tenent, colunt, possident, audaciae
praeda est: templa omnia de manubiis, id est de ruinis
urbium, de spoliis deorum, de caedibus sacerdotum. Hoc
insultare et inludere est, victis religionibus servire, cap-
tivas eas post victorias adorare. Nam adorare quae manu
25 ceperis, sacrilegium est consecrare, non numina. Totiens 6
ergo Romanis impiatum est quotiens triumphatum, tot de
diis spolia quot de gentibus et tropaea. Igitur Romani
non ideo tanti, quod religiosi, sed quod impune sacrilegi.
Neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adiutores ha- 7
30 bere, adversus quos arma rapuerunt et quos detriumphat-
os colere coeperunt. Quid autem isti dii pro Romanis
possunt qui nihil pro suis adversus eorum arma value-
runt? Romanorum enim vernaculos deos novimus: Romu-
lus, Picus, Tiberinus et Consus et Pilumnus ac Volumnus

- 8 dii. Cloacinam Tatius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem, mox a nescio quo Febris dedicata: haec alumna urbis istius superstitio, morbi et malae valetudines. Sane et Acca Larentia et Flora, meretrices propudiosae, inter morbos Romanorum et deos computandae. 5
- 9 Isti scilicet adversus ceteros qui in gentibus colebantur, Romanorum imperium protulerunt: neque enim eos adversum suos homines vel Mars Thracius vel Iuppiter Creticus vel Iuno nunc Argiva, nunc Samia, nunc Poena, vel Diana Taurica vel Mater Idaea vel Aegyptia illa non numina, sed portenta uerunt. [. . .]
- 1 26. Iam enim venio ad illa auspicia et auguria Romana quae summo labore conlecta testatus es et paenitenter 2 omissa et observata feliciter. Clodius scilicet et Flaminius et Iunius ideo exercitus perdiderunt, quod pullo- 15 rum solistimum tripudium exspectandum non putaverunt.
- 3 Quid Regulus? nonne auguria servavit et captus est? Mancinus religionem tenuit et sub iugum missus est et deditus. Pullos edacis habuit et Paulus, apud Cannas tamen cum maiore populi Romani parte prostratus est. 20
- 4 Gaius Caesar, ne ante brumam in Africam navigia transmitteret, auguriis et auspiciis retinentibus, sprexit: eo 5 facilius et navigavit et vicit. Quae vero et quanta de oraculis prosequar? post mortem Amphiarus ventura respondit qui proditum iri se ob monile ab uxore nescivit. 25
- 6 Tiresias caecus futura videbat qui praesentia non videbat. De Pyrro Ennius Apollinis Pythi responsa confinxit, cum iam Apollo versus facere desisset: cuius tunc cautum illud et ambiguum defecit oraculum, cum et politiores homines et minus creduli esse coeperunt. Et Demosthenes, quod 30 sciret responsa simulata, *φιλιππίζειν* Pythiam querebatur.
- 7 At non numquam tamen veritatem vel auspicia vel oracula tetigerunt. Quamquam inter multa mendacia videri possit industriam casus imitatus, adgrediar tamen fontem

ipsum erroris et pravitatis, unde omnis caligo ista manavit,
 et altius eruere et aperire manifestius. Spiritus sunt in-
 sinceri, vagi, a caelesti vigore terrenis labibus et cupidita-
 tibus degravati. Isti igitur spiritus, posteaquam simplici-
 5 tatem substantiae suae onusti et inmersi vitiis perdidierunt,
 ad solacium calamitatis suae non desinunt perditam iam per-
 dere et depravati errorem pravitatis infundere et alienati
 a Deo inductis pravis religionibus a Deo segregare. Eos 9
 spiritus daemones esse poetae sciunt, philosophi disserunt,
 10 Socrates novit qui ad nutum et arbitrium adsidentis sibi
 daemone vel declinabat negotia vel petebat. Magi quoque 10
 non tantum sciunt daemones, sed etiam quidquid miraculi
 ludunt, per daemones faciunt: illis adspirantibus et in-
 fundentibus praestigias edunt, vel quae non sunt videri,
 15 vel quae sunt non videri. Eorum magorum et eloquio et 11
 negotio primus Hostanes et verum Deum merita maiestate
 prosequitur et angelos, id est ministros et nuntios, Dei
 sedem tueri veri, eiusque venerationi novit assistere, ut et
 nutu ipso et vultu domini territi contremescant. Idem
 20 etiam daemones prodidit terrenos, vagos, humanitatis ini-
 micos. Quid Plato qui invenire Deum negotium credidit, 12
 nonne et angelos sine negotio narrat et daemones? et in
 Symposio etiam suo naturam daemonum exprimere coniti-
 tur? vult enim esse substantiam inter mortalem immorta-
 25 lemque, id est inter corpus et spiritum medianam, terreni
 ponderis et caelestis levitatis admixtione concretam, ex
 qua monet etiam † nos procupidinem amoris et dicit in-
 formari et inlabi pectoribus humanis et sensum movere et
 adfectus fingere et ardorem cupiditatis infundere.

30 27. Isti igitur impuri spiritus, daemones, ut ostensum 1
 a magis, a philosophis sub statutis et imaginibus con-
 secratis delitescunt et adflatu suo auctoritatem quasi
 praesentis numinis consecuntur, dum inspirant inte-
 rim vates, cum fanis immorantur, dum non numquam

extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortis
 2 regunt, oracula efficiunt, falsis pluribus involuta. Nam
 et falluntur et fallunt, ut et nescientes sinceram veritatem
 et quam sciunt, in perditionem sui non confitentes. Sic a
 caelo deorsum gravant et a Deo vero ad materias avocant, 5
 vitam turbant, somnos inquietant, inrepentis etiam cor-
 poribus occulte ut spiritus tenuis morbos fingunt, terrent
 mentis, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant, ut
 nidore altarium vel hostiis pecudum saginati, remissis quae
 3 constrinxerant, curasse videantur. Hinc sunt et furentes-10
 quos in publicum videtis excurrere, vates et ipsi absque
 templo, sic insaniunt, sic bacchantur, sic rotantur : par et
 in illis instigatio daemonis sed argumentum dispar furoris.
 4 De ipsis etiam illa quae paulo ante tibi dicta sunt, ut Iup-
 piter ludos repeteret ex somnio, ut cum equis Castores 15
 viderentur, ut cingulum matronae navicula sequeretur.
 5 Haec omnia sciunt pleraque pars vestrum ipsos daemonas
 de semetipsis confiteri, quotiens a nobis tormentis verbo-
 6 rum et orationis incendiis de corporibus exiguntur. Ipse
 Saturnus et Serapis et Iuppiter et quidquid daemonum co- 20
 litis, victi dolore quod sunt elocuntur, nec utique in tur-
 pitudinem sui, non nullis praesertim vestrum adsistentibus,
 7 mentiuntur. Ipsis testibus, esse eos daemonas, credite
 fassis : adiurati enim per Deum verum et solum inviti
 miseri corporibus inhorrescunt et vel exiliunt statim vel 25
 evanescent gradatim, prout fides patientis adiuvat aut
 gratia curantis adspirat. Sic Christianos de proximo fugi-
 8 tant quos longe a coetibus per vos lacessant. Ideo inserti
 mentibus imperitorum odium nostri serunt occulte per
 timorem : naturale est enim et odisse quem timeas, et 30
 quem metueris infestare, si possis. Sic occupant animos
 et obstruunt pectora, ut ante nos incipiant homines odisse
 quam nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare
 non possint.

(b) Defence of Christianity.

28. Quam autem inicum sit, de incognitis et inexplora-1
tis iudicare, quod facitis, nobis ipsis paenitentibus credite.
Et nos enim idem fecimus et eadem vobiscum quondam 2
5 adhuc caeci et hebetes sentiebamus, quasi Christiani mon-
stra colerent, infantes vorarent, convivia incesta miscerent,
nec intellegebamus ab his fabulas istas semper ventilari
et numquam vel investigari vel probari, nec tanto tempore
aliquem existere qui proderet, non tantum facti veniam,
10 verum etiam indicii gratiam consecuturum : malum autem
adeo non esse, ut Christianus reus nec erubesceret nec
timeret et unum solummodo, quod non ante fuerit, paeni-
teret. Nos tamen cum sacrilegos aliquos et incestos, par- 3
ricidas etiam defendendos et tuendos suscipiebamus, hos
15 nec audiendos in totum putabamus, non numquam etiam
miserantis eorum crudelius saeviebamus, ut torqueremus
confitentis ad negandum, videlicet ne perirent, exercentis
in his perversam quaestionem, non quae verum erueret,
sed quae mendacium cogeret. Et si qui infirmior malo 4
20 pressus et victus Christianum se negasset, favebamus ei,
quasi eierato nomine iam omnia facta sua illa negatione
purgaret. Adgnoscutisne eadem nos sensisse et egisse 5
quae sentitis et geritis ? cum si ratio, non instigatio dae-
monis iudicaret, arguendi magis, non ut diffiterentur se
25 Christianos, sed ut de incestis stupris, de impiatis sacris,
de infantibus inmolatis faterentur. His enim et huius- 6
modi fabulis idem daemones ad execrationis horrorem im-
peritorum auris adversus nos referserant. Nec tamen
mirum, quoniam fama, quae semper insparsis mendaciis
30 alitur, ostensa veritate consumitur, sic est negotium daemo- 7
num ; ab ipsis enim rumor falsus et seritur et fovetur.

Inde est quod audire te dicis, caput asini rem nobis esse
 divinam. Quis tam stultus, ut hoc colat? quis stultior,
 ut hoc coli credat? nisi quod vos et totos asinos in stabu-
 lis cum vestra vel sua Epona consecratis et eosdem asinos
 cum Iside religiose decoratis, item boum capita et capita 5
 vervecum et inmolatis et colitis, de capro etiam et homine
 mixtos deos et leonum et canum vultibus deos dedicatis.

8 Nonne et Apim bovem cum Aegyptiis adoratis et pascitis?
 nec eorum sacra damnatis instituta serpentibus, crocodillis,
 beluis ceteris et avibus et piscibus, quorum aliquem deum 10
 si quis occiderit, etiam capite punitur. [. . .]

2 29. Quod religioni nostrae hominem noxium et crucem
 eius adscribitis, longe de vicinia veritatis erratis qui pu-
 tatis Deum credi aut meruisse noxium aut potuisse terre-
 3 num. Ne ille miserabilis cuius in homine mortali spes 15
 omnis innititur; totum enim eius auxilium cum extincto
 4 homine finitur. Aegyptii sane hominem sibi quem colant
 eligunt: illum unum propitiant, illum de omnibus consu-
 lunt, illi victimas caedunt. At ille qui ceteris deus, sibi
 certe homo est, velit nolit: nec enim conscientiam suam 20
 5 decipit, si fallit alienam. Etiam principibus et regibus,
 non ut magnis et electis viris, sicut fas est, sed ut deis
 turpiter adulatio falsa blanditur, cum et praeclaro viro
 honor verius et optimo amor dulcius praebeatur. Sic
 eorum numen vocant, ad imagines supplicant, genium, id 25
 est daemonem eorum implorant, et est eis tutius per Iovis
 genium peierare quam regis. Cruces etiam nec colimus
 6 nec optamus. Vos plane qui ligneos deos consecratis,
 cruces ligneas ut deorum vestrorum partis forsitan adora-
 7 tis. Nam et signa ipsa et cantabra et vexilla castrorum 30
 quid aliud quam inauratae cruces sunt et ornatae? tro-
 paea vestra victricia non tantum simplicis crucis faciem,
 8 verum et adfixi hominis imitantur. Signum sane crucis
 naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vehitur,

cum expansis palmulis labitur, et cum erigitur iugum, crucis signum est et cum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur. Ita signo crucis aut ratio naturalis innititur aut vestra religio formatur.

5 30. Illum iam velim convenire qui initiari nos dicit aut 1
 credit de caede infantis et sanguine. Putas posse fieri,
 ut tam molle, tam parvulum corpus fata vulnerum capiat?
 ut quisquam illum rudem sanguinem novelli et vixdum
 hominis caedat, fundat, exhauriat? nemo hoc potest cre-
 10 dere nisi qui possit audere. Vos enim video procreatos 2
 filios nunc feris et avibus exponere, nunc adstrangulatos
 misero mortis genere elidere [. . .] Et haec utique de 3
 deorum vestrorum disciplina descendunt: nam Satur-
 nus filios suos non exposuit, sed voravit. Merito ei in
 15 non nullis Africae partibus a parentibus infantes immo-
 labantur, blanditiis et osculo comprimente vagitum, ne
 flebilis hostia immolaretur. Tauris etiam Ponticis et 4
 Aegypto Busiridi ritus fuit hospites immolare, et Mercurio
 Gallis humanas vel inhumanas victimas caedere, Ro-
 20 mani Graecum et Graecam, Gallum et Gallam sacrificii
 viventis obruere, hodieque ab ipsis Latiaris Iuppiter ho-
 micidio colitur et, quod Saturni filio dignum est, mali et
 noxii hominis sanguine saginatur. Ipsum credo docuisse 5
 sanguinis foedere coniurare Catilinam et Bellonam sacrum
 25 suum haustu humani cruoris imbuere et comitiale mor-
 bum hominis sanguine, id est morbo graviore sanare.
 Non dissimiles qui de arena feras devorant inlitas et in- 6
 fectas cruore vel membris hominis et viscere saginatas.
 Nobis homicidium nec videre fas nec audire, tantumque
 30 ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum in
 cibus sanguinem noverimus. [. . .]

Nec de ultima statim plebe consistimus, si honores 6
 vestros et purpuras recusamus nec factiosi sumus, si
 omnes unum bonum sapimus eadem congregati quiete qua

singuli nec in angulis garruli, si audire nos publice aut
 7 erubescitis aut timetis. Et quod in dies noster numerus
 augetur, non est crimen erroris, sed testimonium laudis ;
 nam in pulcro genere vivendi et perstat et perseverat suus
 8 et aderescit alienus. Sic nos denique non notaculo corpo- 5
 ris, ut putatis, sed innocentiae ac modestiae signo facile
 dinoscimus ; sic nos mutuo, quod doletis, amore diligimus,
 quoniam odisse non novimus ; sic nos, quod invidetis,
 fratres vocamus, ut unius parentis omnes, ut consortes
 fidei, ut spei coheredes. Vos enim nec invicem adgnos- 10
 citis et in mutua odia saevitis, nec fratres vos nisi sane
 ad parricidium recognoscitis.

1 32. Putatis autem nos occultare quod colimus, si delu-
 bra et aras non habemus ? quod enim simulacrum Deo
 fingam, cum, si recte existimes, sit Dei homo ipse simula- 15
 crum ? templum quod ei extruam, cum totus hic mundus
 eius opere fabricatus eum capere non possit ? et cum homo
 latius maneam, intra unam aediculam vim tantae maie-
 2 statis includam ? nonne melius in nostra dedicandus est
 mente ? in nostro immo consecrandus est pectore ? hostias 20
 et victimas Deo offeram quas in usum mei protulit, ut
 reiciam ei suum munus ? ingratum est, cum sit litabilis
 hostia bonus animus et pura mens et sincera conscientia.
 3 Igitur qui innocentiam colit, Deo supplicat, qui iustitiam,
 Deo libat, qui fraudibus abstinet, propitiat Deum, qui ho- 25
 minem periculo subripit, opimam victimam caedit. Haec
 nostra sacrificia, haec Dei sacra sunt : sic apud nos re-
 4 ligiosior est ille qui iustior. At enim quem colimus Deum,
 nec ostendimus nec videmus. Immo ex hoc Deum credi-
 mus, quod eum sentire possumus, videre non possumus. 30
 In operibus enim eius et in mundi omnibus motibus
 virtutem eius semper praesentem adspicimus, cum tonat,
 5 fulgurat, fulminat, cum serenat. Nec mireris, si Deum
 non vides : vento et flatibus omnia impelluntur, vibrantur,

agitantur et sub oculis tamen non venit ventus et flatus. In solem adeo qui videndi omnibus causa est, videre non possumus, radiis acies submovetur, obtutus intuentis hebetatur et, si diutius inspicias, omnis visus extinguitur.

5 Quid ? ipsum solis artificem, illum luminis fontem, possis 6 sustinere, cum te ab eius fulgoribus avertas, a fulminibus abscondas ? Deum oculis carnalibus vis videre, cum ipsam animam tuam qua vivificaris et loqueris nec aspicere possis nec tenere ? sed enim Deus actum hominis ignorat et in 7

10 caelo constitutus non potest aut omnis obire aut singulos nosse. Erras, o homo, et falleris : unde enim Deus longe est, cum omnia caelestia terrenaque et quae extra istam orbis provinciam sunt Deo cognita plena sint ? ubique non tantum nobis proximus, sed infusus est. In solem 8

15 adeo rursus intende : caelo adfixus, sed terris omnibus sparsus est, pariter praesens ubique interest et miscetur omnibus, nusquam eius claritudo violatur. Quanto magis 9 Deus auctor omnium ac speculator omnium, a quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris ! non tantum sub 20 illo agimus, sed et cum illo, ut prope dixerim, vivimus.

33. Nec nobis de nostra frequentia blandiamur : multi 1 nobis videmur, sed Deo admodum pauci sumus. Nos gentis nationesque distinguimus, Deo una domus est 25 mundus hic totus. Reges tamen regni sui per officia ministrorum universam noverunt, Deo iudicii opus non est ; non enim solum in oculis eius, sed in sinu vivimus. Sed Iudaeis nihil profuit, quod unum et ipsi Deum aris 2 atque templis maxima superstitione coluerunt. Ignorantia 30 laboris, si priorum aut oblitus aut inscius posteriorum recordaris. Nam et ipsi Deum nostrum, idem enim omnium Deus est, experti sunt. Quamdiu enim eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu praeceptis salubribus obtemperaverunt, de paucis innumeri facti, de

egentibus divites, de servientibus reges; modici multos, inermi armatos, dum fugiunt insequentes, Dei iussu et
 4 elementis adnitentibus obruerunt. Scripta eorum relege
 vel, si Romanis magis gaudes, ut transeamus veteres,
 Antonii Iuliani de Iudaeis require: iam scies, nequitia sua
 5 hanc eos meruisse fortunam, nec quidquam accidisse quod
 non sit iis, si in contumacia perseverarent, ante praedictum.
 5 Ita prius eos deseruisse comprehendes quam esse desertos
 nec, ut impie loqueris, cum Deo suo captos, sed a Deo ut
 disciplinae transfugas deditos. 10

1 34. Ceterum de incendio mundi, improvisum ignem ca-
 2 dere aut difficile aut non credere vulgaris erroris est. Quis
 enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt
 occidere, quae facta sunt, interire? caelum quoque cum
 omnibus quae caelo continentur, ita ut coepisse desinere 15
 . . . fontium dulcis aqua maria nutrire, in vim ignis abi-
 turum, Stoicis constans opinio est, quod consumpto umore
 3 mundus hic omnis ignescat. Et Epicureis de elementorum
 conflagratione et mundi ruina eadem ista sententia
 4 est. Similiter loquitur Plato: partis orbis nunc inundare 20
 dicit, nunc alternis vicibus ardescere, et cum ipsum mun-
 dum perpetuum et insolubilem diceret esse fabricatum,
 addidit tamen, ipsi artificii Deo soli et solubilem et esse
 5 mortalem. Ita nihil mirum est, si ista moles ab eo quo
 exstructa est, destruat. Animadvertis philosophos eadem 25
 disputare quae dicimus, non quod nos simus eorum vesti-
 gia subsecuti, sed quod illi de divinis praedictionibus pro-
 6 fetarum umbram interpolatae veritatis imitati sint. Sic
 etiam condicionem renascendi sapientium clariores, Pytha-
 goras primus et praecipuus Plato, corrupta et dimidiata 30
 fide tradiderunt: nam corporibus dissolutis solas animas
 volunt et perpetuo manere et in alia nova corpora saepius
 7 conmeare. Addunt istis et illa ad retorquendam verita-
 tem, in pecudes, avis, beluas hominum animas redire.

Non philosophi sane studio, sed mimi convicio digna ista sententia est; sed ad propositum satis est, etiam in hoc 9 sapientis vestros in aliquem modum nobiscum consonare. Ceterum quis tam stultus aut brutus est, ut audeat re-10

5 pugnare, hominem a Deo, ut primum potuisse fingi, ita posse denuo reformari? nihil esse post obitum et ante ortum nihil fuisse? sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere reparari? Porro difficilius esse, id quod non sit incipere, quam id quod fuerit iterare. Tu perire et

10 Deo credis, si quid oculis nostris hebetibus subtrahitur? corpus omne sive arescit in pulverem sive in umorem solvitur vel in cinerem comprimitur vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodi reservatur. Nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae time-

15 mus, sed veterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. Vide adeo quam in solacium nostri resur-11 rectionem futuram omnis natura meditetur. Sol demergit et renascitur, astra labuntur et redeunt, flores occidunt et revivescunt, post senium arbusta frondescunt,

20 semina nonnisi conrupta revirescunt: ita corpus in sepulcro, ut arbores in hiberno, occultant virorem ariditate 12 mentita. Quid festinas, ut cruda adhuc hieme revivescat et redeat? expectandum nobis etiam corporis ver est. Nec ignoro plerosque conscientia meritorum nihil se esse

25 post mortem magis optare quam credere, malunt enim extingui penitus quam ad supplicia reparari. Quorum error augetur et in saeculo libertate remissa et Dei patientia maxima, cuius quanto iudicium tardum, tanto magis iustum est.

30 35. Et tamen admonentur homines doctissimorum libris 1 et carminibus poetarum illius ignei fluminis et de Stygia palude saepius ambientis ardoris quae cruciatibus aeternis praeparata et daemonum indiciis et de oraculis profetarum cognita tradiderunt. Et ideo apud eos etiam ipse rex 2

Iuppiter per torrentis ripas et atram voraginem iurat religiose ; destinatam enim sibi cum suis cultoribus poenam
 3 praescius perhorrescit. Nec tormentis aut modus ullus
 aut terminus. Illic sapiens ignis membra urit et reficit,
 carpit et nutrit. Sicut ignes fulminum corpora tangunt
 5 nec absumunt, sicut ignes Aetnaei montis et Vesuvi
 montis et ardentium ubique terrarum flagrant nec erogantur : ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur.
 4 Eos autem merito torqueri qui Deum nesciunt, ut impios, 10
 ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum parentem
 omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit ignorare quam laedere. Et quamquam imperitia Dei sufficiat ad poenam, ita ut notitia prosit ad veniam, tamen si
 5 vobiscum Christiani comparemur, quamvis in non nullis 15
 disciplina nostra minor est, multo tamen vobis meliores
 6 deprehendemur. Vos enim adulteria prohibetis et facitis,
 nos uxoribus nostris solummodo viri nascimur ; vos scelera
 admissa punitis, apud nos et cogitare peccare est ; vos
 conscios timetis, nos etiam conscientiam solam, sine qua 20
 esse non possumus ; denique de vestro numero carcer aestuat,
 Christianus ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut profugus.

1 36, Nec de fato quisquam aut solacium captet aut excuset eventum : sit sors fortunae, mens tamen libera est 25
 2 et ideo actus hominis, non dignitas iudicatur. Quid enim aliud est fatum quam quod de unoquoque nostrum Deus fatus est ? qui cum possit praescire materiam, pro meritis et qualitatibus singulorum etiam fata determinat. Ita in nobis non genitura plectitur, sed ingenii natura punitur. 30
 Ac de fato satis, vel si pauca pro tempore, disputaturi
 3 alias et uberius et plenius. Ceterum quod plerique pauperes dicimur, non est infamia nostra, sed gloria ; animus
 4 enim ut luxu solvitur, ita frugalitate firmatur. Et tamen

qui potest pauper esse qui non eget, qui non inhiat alieno, qui Deo dives est? magis pauper ille est qui cum multa habeat, plura desiderat. Dicam tamen quemadmodum 5 sentio: nemo tam pauper potest esse quam natus est. 5 Aves sine patrimonio vivunt et in diem pascuntur et haec nobis tamen nata sunt quae omnia, si non concupiscimus, possidemus. Igitur ut qui viam terit, eo felicior quo levior 6 incedit, ita beatior in hoc itinere vivendi qui paupertate se sublevat, non sub divitiarum onere suspirat. Et tamen 7 facultates, si utilis putaremus, a Deo posceremus, utique indulgere posset aliquantum cuius est totum. Sed nos contemnere malumus opes quam contingere, innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus, malumus nos bonos esse quam prodigos. Et quod corporis humana vitia 15 sentimus et patimur, non est poena, militia est. Fortitudo 8 enim in infirmitatibus roboratur et calamitas saepius disciplina virtutis est; vires denique et mentis et corporis sine laboris exercitatione torpescunt. Omnes adeo vestri viri fortes quos in exemplum praedicatis, aerumnis suis in- 20 clyti floruerunt. Itaque et nobis Deus nec non potest sub- venire nec despicit, cum sit et omnium rector et amator suorum, sed in adversis unumquemque explorat et examinat, ingenium singulorum periculis pensitat, usque ad extremam mortem voluntatem hominis sciscitatur, nihil sibi 25 posse perire securus. Itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur.

37. Quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus 1 cum dolore congreditur, cum adversum minas et supplicia et tormenta componitur, cum strepitum mortis et horrorem 2 carnificis inridens inculeat, cum libertatem suam adversus reges et principes erigit et soli Deo, cuius est, cedit, cum triumphator et victor ipsi qui adversum se sententiam dixit insultat! Vicit enim qui quod contendit obtinuit. Quis non miles sub oculis imperatoris audacius periculum 2

provocet? nemo enim praemium percipit ante experi-
 mentum. Et imperator tamen quod non habet, non dat;
 non potest propagare vitam, potest honestare militiam.
 3 At enim Dei miles nec in dolore deseritur nec morte fini-
 tur. Sic Christianus miser videri potest, non potest in-
 5 veniri. Vos ipsi calamitosos viros fertis ad caelum, ut
 Mucium Scaevolam qui, cum errasset in regem, perisset in
 4 hostibus, nisi dexteram perdidisset. Et quot ex nostris,
 non dextram solum, sed totum corpus uri, cremari sine
 10 ullis eiulatibus pertulerunt, cum dimitti praesertim habe-
 5 rent in sua potestate! viros cum Mucio vel cum Aquilio
 aut Regulo comparo? pueri et mulierculae nostrae cruces
 et tormenta, feras et omnis suppliciorum terriculas inspi-
 6 rata patientia doloris inludunt. Nec intellegitis, o miseri,
 neminem esse qui aut sine ratione velit poenam subire aut 15
 7 tormenta sine Deo possit sustinere. Nisi forte vos decipit,
 quod Deum nescientes divitiis affluant, honoribus floeant,
 polleant potestatibus. Miseri in hoc altius tolluntur, ut
 decidant altius. Hi enim ut victimae ad supplicium sagi-
 nantur, ut hostiae ad poenam coronantur: in hoc adeo 20
 quidam imperiis ac dominationibus eriguntur, ut ingenium
 eorum perditae mentes licentia potestatis libere nundinen-
 8 tur. Absque enim notitia Dei quae potest esse solida felici-
 citas, cum mors sit? somnio similis antequam tenetur,
 9 elabatur. Rex es? sed tam times quam timeris et, quam- 25
 libet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen solus
 es. Dives es? sed fortunae male creditur et magno via-
 10 tico breve vitae iter non instruitur, sed oneratur. Fasci-
 bus et purpuris gloriaris? vanus error hominis et inanis
 cultus dignitatis, fulgere purpura, mente sordescere. No-
 30 bilitate generosus es? parentis tuos laudas? omnes
 tamen pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur.
 11 Nos igitur, qui moribus et pudore censemur, merito malis
 voluptatibus et pompis vestris et spectaculis abstinemus,

quorum et de sacris originem novimus et noxia blandimenta damnamus. Nam in ludis currulibus quis non horreat populi in se rixantis insaniam? in gladiatoriiis homicidii disciplinam? in scenicis etiam non minor furor et
 5 turpitudine prolixior; nunc enim minus vel exponit adulteria vel monstrat, nunc enervis histrio amorem dum fingit, infligit: idem deos vestros induendo stupra, suspiria, odia dedecorat, idem simulatis doloribus lacrimas vestras vanis gestibus et nutibus provocat: sic homicidium in vero fla-
 10 gitatis, in mendacio fletis.

38. Quod vero sacrificiorum reliquias et pocula delibata 1 contemnimus, non confessio timoris est, sed verae libertatis adsertio. Nam etsi omne quod nascitur ut inviolabile Dei munus nullo opere corrumpitur, abstinemus tamen, ne
 15 quis nos existimet aut daemoneis, quibus libatum est, cedere aut nostrae religionis pudere. Quis autem ille qui 2 dubitat, vernis indulgere nos floribus, cum carpamus et rosam veris et lilium et quidquid aliud in floribus blandi coloris et odoris est? his enim et sparsis utimur mobilibus
 20 ac solutis et sertis colla complectimur. Sane quod caput non coronamus, ignoscite: auram bonam floris naribus ducere, non occipitio capillive solemus haurire. Nec 3 mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi aut sentienti facem aut non
 25 sentienti coronam, cum et beatus non egeat et miser non gaudeat floribus. At enim nos exsequias adornamus eadem 4 tranquillitate qua vivimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed a Deo aeternis floribus vividam sustinemus: quieti, modesti, Dei nostri liberalitate securi spem futurae
 30 felicitatis fide praesentis eius maiestatis animamus. Sic et beati resurgimus et futuri contemplatione iam vivimus. Proinde Socrates scurra Atticus viderit, nihil se scire con- 5 fessus, testimonio licet fallacissimi daemonis gloriosus, Arcesilas quoque et Carneades et Pyrrho et omnis Academico-

rum multitudo deliberet, Simonides etiam in perpetuum comperendinet: philosophorum supercilia contemnimus quos corruptores et adulteros novimus et tyrannos et semper adversus sua vitia facundos. Nos, qui non habitu sapientiam sed mente praeferimus, non eloquimur magna sed vivimus, gloriamur nos consecutos quod illi summa intentione quaesiverunt nec invenire potuerunt. Quid ingrati sumus, quid nobis invidemus, si veritas divinitatis nostri temporis aetate maturuit? fruamur bono nostro et recti sententiam temperemus: cohibeatur superstitio, impietas expietur, vera religio reservetur.'

Epilogue.

1 39. Cum Octavius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupefacti intentos vultus tenebamus et, quod ad me est, magnitudine admirationis evanui, quod ea quae facilius 15 est sentire quam dicere et, argumentis et exemplis et lectionum auctoritatibus adornasset et, quod malevolos isdem illis quibus armantur, philosophorum telis retudisset, ostendisset etiam veritatem non tantummodo facilem sed et favorabilem. 40. Dum istaec igitur apud me tacitus evolvo, 20 Caecilius erupit: 'Ego Octavio meo plurimum quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. Vicimus et ita, vel improbe usurpo victoriam. Nam ut ille mei victor est, ita ego triumphator erroris. Itaque, quod pertineat ad summam quaestionis et de providentia fateor et 25 de Deo cedo et de sectae iam nostrae sinceritate consentio. Etiam nunc tamen aliqua consubsidunt non obstrepentia veritati sed perfectae institutioni necessaria de quibus crastino, quod iam sol occasui declivis est, ut de toto congruentes promptius requiremus.' 'At ego,' inquam, 'prolixius omnium nostrum vice gaudeo, quod etiam mihi

Octavius vicerit, cum maxima iudicandi mihi invidia detracta sit. Nec tamen possum meritum eius verborum laudibus repensare, testimonium et hominis et unius infirmum est. Habet Dei munus eximium a quo et inspiratus oravit et obtinuit adiutus.⁵

Post hæc laeti hilaresque discessimus, Caecilius quod 4 crediderit, Octavius gaudere quod vicerit, ego et quod hic crediderit et hic vicerit.

AMMIANVS MARCELLINVS

THE last, and one of the greatest, of Roman historians was a Greek, born at Antiochia about 330 A.D. Like Velleins, he followed the career of a soldier, serving with distinction in the Orient under Ursicinus, whom he later accompanied to Italy and Gaul, and fighting under Julian against the Alemanni.

The remaining twenty years of his life—he died about 400—seem to have been devoted to his history, which began at the point where Tacitus left off and concluded with the death of Valens. Of this long period, from 96 to 378, only the narrative of his own time, from 353 down, comprising books XIV.—XXXI., has been preserved.

Ammianus bears many resemblances to Tacitus, whose work he continued, and who also served as his model. His is a strong and independent individuality, with decided likes and dislikes, but withal of an honest intent to give the truth as he saw it. He is a shrewd observer and a keen analyst of character. His education seems to have been largely autodidactic, and he is naïvely fond of displaying his by no means despicable erudition.

His diction has all the faults of the decline, in an accentuated degree. It is inartistic in spite of its rhetorical coloring, and often involved to the point of obscurity; but when it is remembered that Greek, not Latin, was his mother-tongue, we shall think less harshly of his stylistic shortcomings, and rather honor this sturdy old soldier who, in a period intellectually and morally so sadly out of joint as his could still rise superior to his corrupting environment and give to posterity so painstaking and impartial, so trustworthy and invaluable a history of the momentous struggles of his age.

AMMIANVS MARCELLINVS

Book XXXI., 16, 9: The Author on his Work.

Haec ut miles quondam et Graecus, a principatu Caesaris 9
Nervae exorsus ad usque Valentis interitum pro virium
explicavi mensura: opus veritatem professum numquam,
ut arbitror, sciens silentio ausus conrumpere vel menda-
5 cio. Scribant reliqua potiores, aetate doctrinisque flo-
rentes. Quos id, si libuerit, aggressuros, procudere linguas
ad maiores moneo stilos.

Book XIV., 6: The Degeneracy of Roman Society.

Et quoniam mirari posse quosdam peregrinos existimo 2
10 haec lecturos forsitan, si contigerit, quamobrem cum ora-
tio ad ea monstranda deflexerit quae Romae gererentur,
nihil praeter seditiones narratur et tabernas et vilitates
harum similis alias, summatim causas perstringam nus-
quam a veritate sponte propria digressurus.
15 Tempore quo primis auspiciis in mundanum fulgorem 3
surgeret victura dum erunt homines Roma, ut augetetur
sublimibus incrementis, foedere pacis aeternae Virtus con-
venit atque Fortuna plerumque dissidentes, quarum si
altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.
20 Eius populus ab incunabulis primis ad usque pueritiae 4
tempus extremum, quod annis circumcluditur fere tre-

centis, circummurana pertulit bella, deinde aetatem ingressus adultam post multiplices bellorum aerumnas Alps transcendit et fretum, in iuvenem erectus et virum ex omni plaga quam orbis ambit immensus, reportavit laureas et triumphos, iamque vergens in senium et nomine solo
 5 aliquotiens vincens ad tranquilliora vitae discessit. Ideo urbs venerabilis post superbas efferatarum gentium cervices oppressas latasque leges fundamenta libertatis et retinacula sempiterna velut frugi parens et prudens et dives Caesaribus tamquam liberis suis regenda patrimonii iura
 6 permisit. Et olim licet otiosae sint tribus pacataeque centuriae et nulla suffragiorum certamina sed Pompiliani redierit securitas temporis, per omnis tamen quotquot sunt partis terrarum, ut domina suscipitur et regina et ubique patrum reverenda cum auctoritate canities populi-
 15 que Romani nomen circumspectum et verecundum.

7 Sed laeditur hic coetuum magnificus splendor levitate paucorum incondita, ubi nati sunt non reputantium, sed tamquam indulta licentia vitiis ad errores lapsorum ac lasciviam. Vt enim Simonides lyricus docet, beate per-
 20 fecta ratione victuro ante alia patriam esse convenit gloriosam. Ex his quidam aeternitati se commendari posse per statuas aestimantes eas ardentem adfectant quasi plus praemii de figmentis aereis sensibus carentibus adepturi quam ex conscientia honeste recteque factorum, easque
 25 auro curant inbracteari, quod Acilio Glabrioni delatum est primo, cum consiliis armisque regem superasset Antiochum. Quam autem sit pulchrum exigua haec spernentem et minima ad adscensus verae gloriae tendere longos et arduos, ut memorat vates Ascræus, Censorius Cato mon-
 30 stravit. Qui interrogatus quam ob rem inter multos iam statuam non haberet 'malo,' inquit, 'ambigere bonos quam ob rem id non meruerim quam, quod est gravius, cur impetraverim mussitare.'

Alii summum decus in carruchis solito altioribus et 9
ambitioso vestium cultu ponentes sudant sub ponderibus
lacernarum, quas in collis insertas cingulis ipsis adnectunt
nimia subtegminum tenuitate perflabilis, expandentes eas
5 crebris agitationibus maximeque sinistra, ut longiores fim-
briae tunicaeque perspicue luceant varietate liciorum
effigiatae in species animalium multiformis. Alii nullo 10
quaerente vultus severitate adsimulata patrimonia sua in
inmensum extollunt, cultorum ut puta feracium multi-
10 plicantis annuos fructus quae a primo ad ultimum solem
se abunde iactitant possidere, ignorantes profecto maiores
suos, per quos ita magnitudo Romana porrigitur, non
divitiis eluxisse sed per bella saevissima, nec opibus nec
victu nec indumentorum vilitate gregariis militibus dis-
15 crepantis opposita cuncta superasse virtute. Hac ex causa 11
conlaticia stipe Valerius humatur ille Publicola et subsi-
diis amicorum mariti inops cum liberis uxor alitur Reguli
et dotatur ex aerario filia Scipionis, cum nobilitas florem
adultae virginis diuturnum absentia pauperis erubesceret
20 patris.

At nunc si ad aliquem bene nummatum tumentemque 12
ideo honestus advena salutatum introieris, primitus tam-
quam exoptatus suscipieris et interrogatus multa coactus-
que mentiri, miraberis numquam antea visus summam
25 virum tenuem te sic enixius observantem, ut paeniteat ob
haec bona tamquam praecipua non vidisse ante decennium
Romam. Hacque adfabilitate confisus cum eadem postri- 13
die feceris, ut incognitus haerebis et repentinus, hortatore
illo hesterno . . . ruminando, qui sis vel unde venias diu-
30 tius ambigente. Agnitus vero tandem et adscitus in
amicitiam si te salutandi adsiduitati dederis triennio in-
discretus et per tot dierum defueris tempus, reverteris ad
paria perferenda, nec ubi esses interrogatus et quo tandem
miser discesseris, aetatem omnem frustra in stipite con-

14 teres submittendo. Cum autem commodis intervallata temporibus convivium longa et noxia coeperint adparari vel distributio sollemnium sportularum, anxia deliberatione tractatur an exceptis his quibus vicissitudo debetur, peregrinum invitari conveniet et, si digesto plene consilio id 5 placuerit fieri, is adhibetur qui pro domibus excubat aurigarum aut artem tesserariam profitetur aut secretiora 15 quaedam se nosse confingit. Homines enim eruditos et sobrios ut infaustos et inutilis vitant, eo quoque accedente quod et nomenclatores adsueti haec et talia venditare, mercede accepta lucris quosdam et prandiis inserunt subditicios ignobilis et obscuros.

16 Mensarum enim voragines et varias voluptatum illecebras, ne longius progrediar, praetermitto illuc transiturus quod quidam per ampla spatia urbis subversasque silices 15 sine periculi metu properantes equos velut publicos signatis quod dicitur calceis agitant, familiarium agmina tamquam praedatorios globos post terga trahentes ne Sannione quidem, ut ait comicus, domi relicto. Quos imitatae matronae complures operitis capitibus et basternis per latera 20 17 civitatis cuncta discurrunt. Vtque proeliorum periti rectores primo catervas densas opponunt et fortis, deinde levis armaturas, post iaculatores ultimasque subsidialis acies, si fors adegerit, iuvaturas, ita praepositis urbanae familiae sua pensa digerentibus sollicite quos insignis 25 faciunt virgae dexteris aptatae velut tessera data castrensi iuxta vehiculi frontem omne textrinum incedit: huic atratum coquinae iungitur ministerium, dein totum promiscue servitium cum otiosis plebeiis de vicinitate coniunctis [. . .].

18 Quod cum ita sit, paucae domus studiorum seriis cultibus antea celebratae nunc ludibriis ignaviae torpentis exundant, vocali sonu, perflabili tinnitu fidium resultantes. Denique pro philosopho cantor et in locum oratoris doctor

artium ludicarum accitur et bibliothecis sepulcrorum ritu in perpetuum clausis organa fabricantur hydraulica et lyrae ad speciem carpentorum ingentes tibiaeque et histri-
onici gestus instrumenta non levia.

5 Postremo ad id indignitatis est ventum, ut cum pere- 19
grini ob formidatam haud ita dudum alimentorum inopiam
pellerentur ab urbe praecipites, sectatoribus disciplinarum
liberalium impendio paucis sine respiratione ulla extrusis,
tenerentur minimarum adseclae veri, quique id simularunt
10 ad tempus et tria milia saltatricum ne interpellata quidem
cum choris todidemque remanerent magistris. Et licet 20
quocumque oculos flexeris feminas adfatim multas spectare
cirratas, quibus, si nupsissent, per aetatem ter iam nixus
poterat subpetere liberorum, ad usque taedium pedibus
15 pavimenta tergentes iactari volucriter gyris, dum expri-
munt innumera simulacra quae finxere fabulae theatrales.

Illud autem non dubitatur quod cum esset aliquando 21
virtutum omnium domicilium Roma, ingenuos advenas
plerique nobilium, ut Homerici bacarum suavitate Lo-
20 tophagi, humanitatis multiformibus officiis retentabant.
Nunc vero inanes flatus quorundam vile esse quidquid ex- 22
tra urbis pomerium nascitur aestimant praeter orbos et
caelibes, nec credi potest qua obsequiorum diversitate co-
luntur homines sine liberis Romae. [. .]

25 Ex turba vero imae sortis et paupertinae in tabernis 25
aliqui pernoctant vinariis, non nulli velariis umbraculorum
theatralium latent quae Campanam imitatus lasciviam
Catulus in aedilitate sua suspendit omnium primus; aut
pugnaciter aleis certant turpi sono fragosis naribus intror-
30 sum reducto spiritu concrepantes; aut quod est studiorum
omnium maximum ab orto lucis ad vesperam sole faticunt
vel pluviis, per minutias aurigarum equorumque praecipua
vel delicta scrutantes. Et est admodum mirum videre 26
plebem innumeram mentibus ardore quodam infuso cum

dimicationum curulium eventu pendentem. Haec similiaque memorabile nihil vel serium agi Romae permittunt.

Book XVI., 10, 5: The Beauty of Rome.

5 Cumque urbi propinquaret, senatus officia reverendasque 5
 patriciae stirpis effigies ore sereno contemplans non ut
 Cineas ille Pyrri legatus in unum coactam multitudinem
 6 regum sed asylum mundi totius adesse existimabat. Vnde
 cum se vertisset ad plebem, stupebat, qua celeritate omne
 quod ubique est hominum genus confluxerit Romam. Et 10
 tamquam Euphratem armorum specie territurus aut Rhe-
 num altrinsecus praecuntibus signis insidebat aureo solus
 ipse carpento fulgenti claritudine lapidum variorum quo
 7 micante lux quaedam misceri videbatur alterna. Eumque
 post antegressos multiplicis alios purpureis subtegminibus 15
 texti circumdedere dracones hastarum aureis gemmatisque
 summitatibus inligati, hiatu vasto perflabiles et ideo velut
 ira perciti sibilantes caudarumque volumina relinquentes
 8 in ventum. Et incedebat hinc inde ordo geminus arma-
 torum clipeatus atque cristatus corusco lumine radians, 20
 nitidis loriceis indutus, sparsique cataphracti equites, quos
 clibanarios dictitant, personas thoracum muniti tegminibus
 et limbis ferreis cincti, ut Praxitelis manu polita crederes
 simulacra, non viros: quos lamminarum circuli tenues
 apti corporis flexibus ambiebant per omnia membra di- 25
 ducti ut, quocumque artus necessitas commovisset, vesti-
 9 tus congrueret iunctura cohaerenter aptata. Augustus
 itaque faustis vocibus adpellatus minime vocum lituo-
 rumque intonante fragore cohorrui, talem se tamque
 immobilem, qualis in provinciis suis visebatur, ostendens. 30
 10 Nam et corpus perhumile curvabat portas ingrediens cel-

sas et velut collo munito rectam aciem luminum tendens nec dextra vultum nec laeva flectebat tamquam figmentum hominis : non cum rota concuteret nutans, nec spuens aut os aut nasum tergens vel fricans, manumve agitans visus 5 est umquam. Quae licet adfectabat, erant tamen haec et 1 alia quaedam in citeriore vita patientiae non mediocris indicia, ut existimari dabatur, uni illi concessae. Quod 12 autem per omne tempus imperii nec in consessum vehiculi quemquam suscepit, nec in trabea socium privatum adsci- 10 vit, ut fecere principes consecrati et similia multa quae elatus in arduum supercilium tamquam leges aequissimas observavit, praetereo memor ea me rettulisse cum incidissent.

Proinde Romam ingressus imperii virtutumque omnium 13 15 larem, cum venisset ad rostra, perspectissimum priscoe potentiae forum, obstupuit perque omne latus quo se oculi contulissent miraculorum densitate praestriatus, adlocutus nobilitatem in curia populumque e tribunali, in palatium receptus favore multiplici, laetitia fruebatur optata, et 20 saepe, cum equestris ederet ludos, dicacitate plebis oblectabatur nec superbae nec a libertate coalita desciscentis, reverenter modum ipse quoque debitum servans. Non 14 enim, ut per civitates alias, ad arbitrium suum certamina finiri patiebatur, sed ut mos est variis casibus permittebat. 25 Deinde intra septem montium culmina per adclivitatis planitiemque posita urbis membra conlustrans et suburbana, quidquid viderat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat : Iovis Tarpei delubra, quantum terrenis divina praecellunt ; lavaera in modum provinciarum ex- 30 structa ; amphitheatri molem solidatam lapidis Tiburtini compage ad cuius summitatem aegre visio humana conscendit ; Pantheum velut regionem teretem speciosa celsitudine fornicatam ; elatosque vertices scansili suggestu consulum et priorum principum imitamenta portantes et

Vrbis templum forumque Pacis et Pompei theatrum et Odeum et Stadium aliaque inter haec decora urbis aeternae. Verum cum ad Traiani forum venisset, singularem sub omni caelo structuram, ut opinamur, etiam numinum adsensione mirabilem, haerebat adtonitus per gigantes contextus circumferens mentem nec relatu effabiles nec rursus mortalibus adpetendos. Omni itaque spe huius modi quidquam conandi depulsa Traiani equum solum locatum in atrii medio, qui ipsum principem vehit, imitari se velle dicebat et posse. Cui prope adstans regalis Ormizda, cuius e Perside discessum supra monstravimus, respondit astu gentili ‘ante,’ inquit, ‘imperator stabulum tale condi iubeto, si vales: equus quem fabricare disponis, ita late succedat, ut iste quem videmus.’ Is ipse interrogatus quid de Roma sentiret, id tantum sibi placuisse aiebat, quod didicisset ibi quoque homines mori. Multis igitur cum stupore visis horrendo imperator in fama que rebatur ut invalida vel maligna, quod augens omnia semper in maius erga haec explicanda quae Romae sunt obsolescit: deliberansque diu quid ageret, urbis addere statuit ornamentis, ut in maximo circo erigeret obeliscum cuius originem formamque loco competenti monstrabo.

Book XVI., 12, 1: Battle of Strasburg, 357 A.D.

1 12. Quo dispalato foedo terrore Alamanorum reges Chonodomarius et Vestralpus, Vrius quin etiam et Vrsicinus cum Serapione et Suomario et Hortario in unum robore virium suarum omni conlecto consedere prope urbem Argentoratum, extrema metuentem Caesarem arbitrati retrocessisse cum ille tum etiam perficiendi muniti 2 menti studio stringeretur. Erexit autem confidentiam 30 caput altius adtollentem Scutarius perfuga qui conmissi

criminis metuens poenam transgressus ad eos post ducis fugati discessum armatorum tredecim milia tantum remansisse cum Iuliano docebat—is enim numerus eum sequebatur—barbara feritate certaminum rabiem undique
5 concitante. Cuius adseveratione eadem subinde repli-3
cantis ad maiora stimulati fiducia missis legatis satis pro imperio Caesari mandaverunt ut terris abscederet virtute sibi quaesitis et ferro: qui ignarus pavendi nec ira nec dolore percussus sed fastus barbaricos ridens tentis legatis
10 ad usque perfectum opus castrorum in eodem gradu constantiae stetit immobilis.

Agitabat autem miscibatque omnia sine modo ubique 4
sese diffunditans et princeps audendi periculosa rex Chonodomarius ardua subrigens supercilia ut saepe secundis
15 rebus elatus. Nam et Decentium Caesarem superavit 5
aequo Marte congressus et civitates erutas multas vastavit et opulentas licentiusque diu nullo refragante Gallias persultavit. Ad cuius roborandam fiduciam recens quoque fuga ducis accessit numero praestantis et viribus. Ala- 6
20 mani enim scutorum insignia contuentes norant eos milites permisisse paucis suorum latronibus terram quorum metu aliquotiens, cum gradum conferrent, amissis pluribus abire dispersi. Quae anxie ferebat sollicitus Caesar quod trudente ipsa necessitate digresso periculis cum paucis
25 licet fortibus, populosis gentibus occurrere cogeatur.

Iamque solis radiis rutilantibus tubarumque concinente 7
clangore pedestres copiae lentis incessibus educuntur earumque lateri equestres coniunctae sunt turmae inter quas cataphractarii erant et sagittarii, formidabile genus
30 armorum. Et quoniam a loco, unde Romana promota 8
sunt signa, ad usque vallum barbaricum quarta leuga signabatur et decima, id est unum et viginti milia passuum, utilitati securitatisque recte consulens Caesar revocatis praecursoribus iam antegressis indictaque solitis vocibus

quiete cuneatim circumstantis adloquitur genuina placiditate sermonis :

- 9 'Urget ratio salutis tuendae communis, ut parcissime dicam, non iacentis animi Caesarem hortari vos et orare, conmilites mei, ut adulta robustaque virtute confisi
cautiorem viam potius eligamus ad toleranda vel ad depellenda quae sperantur, non praeproperam et ancipitem.
- 10 Ut enim in periculis iuventutem impigram esse convenit et audacem, ita cum res postulat, regibilem et consultam. Quid igitur censeo, si arbitrium adfuerit vestrum, iustaque
11 sustinet indignatio, paucis absolvam. Iam dies in meridiem vergit, lassitudine nos itineris fatigatos scrupulosi tramites excipient et obscuri, nox senescente luna nullis sideribus adiuvanda, terrae protinus aestu flagrantibus nullis aquarum subsidiis fultae : quae si dederit quisquam con-
12 mode posse transiri, ruentibus hostium examinibus post otium cibique refectionem et potus, quid nos agimus ? quo vigore inedia siti laboreque membris marcentibus
13 occurramus ? Ergo quoniam negotiis difficillimis saepe dispositio tempestitiva prospexit et statum nutantium re-
14 rum recto consilio in bonam partem accepto aliquotiens divina remedia repararunt, hic quaeso vallo fossaque circumdati divisis vigiliis quiescamus somnoque et victu congruis potiti pro tempore, pace dei sit dictum, triumphaturas aquilas et vexilla victricia primo lucis moveamus
15 exordio.'
- 16 Nec finiri perpessi quae dicebantur, stridore dentium infrendentes ardoremque pugnandi hastis inlidendo scuta monstrantes, in hostem se duci iam conspicuum exorabant, caelestis dei favore fiduciaque sui et fortunati rectoris ex-
17 pertis virtutibus freti atque, ut exitus docuit, salutaris
18 quidam genius praesens ad dimicandum eos, dum adesse
19 potuit, incitabat. Accessit huic alacritati plenus celsarum potestatum adsensus maximeque Florentii praefecti

praetorio, periculose quidem sed ratione secunda pugnan-
 dum esse censentis dum instarent barbari conglobati, qui
 si diffluxissent, motum militis in seditiones nativo calore
 propensioris ferri non posse aiebat, extortam sibi victo-
 5 riam, ut putavit, non sine ultimorum conatu graviter tole-
 raturi. Addiderat autem fiduciam nostris consideratio 15
 gemina recordantibus quod anno nuper emenso Romanis
 per transrhenana spatia fusius volitantibus nec visus est
 quisquam laris sui defensor nec obuius stetit sed concaede
 10 arborum densa undique semitis clausis sidere urente bru-
 mali aegre vixere barbari longius amendati, quodque im-
 peratore terras eorum ingresso nec resistere ausi nec ap-
 parere pacem impetraverunt suppliciter obsecrantes. Sed 16
 nullus mutatam rationem temporis advertebat quod tunc
 15 tripertito exitio premebantur imperatore urgente per Rae-
 tias, Caesare proximo nusquam elabi permittente, finitimis,
 quos hostis fecere discordiae, modo non occipitia concul-
 cantibus hinc indeque cinctorum. Postea vero pace data
 discesserat imperator et sedata iurgiorum materia vicinae
 20 gentes iam concordabant et turpissimus ducis Romani di-
 gressus ferociam natura conceptam auxit in maius. Alio 17
 itidem modo res est adgravata Romana ex negotio tali.
 Regii duo fratres vinculo pacis adstricti quam anno prae-
 terito impetraverant a Constantio, nec tumultuare nec
 25 commoveri sunt ausi. Sed paulo postea uno ex his Gun-
 domado, qui potior erat fideique firmioris, per insidias in-
 terempto omnis eius populus cum nostris hostibus con-
 spiravit et confestim Vadomarii plebs—ipse enim religione
 prohibebatur, ut adserebat—agminibus bella cientium bar-
 30 barorum sese coniunxit.

Cunctis igitur summis infimisque adprobantibus tunc 18
 opportune congregiendum nec de rigore animorum quid-
 quam remittentibus exclamavit subito signifer ‘perge, feli-
 cissime omnium Caesar, quo te fortuna prosperior ducit :

tandem per te virtutem et consilia militare sentimus. I
praeuius ut faustus antesignanus et fortis, experieris, quid
miles sub conspectu bellicosi ductoris testisque individui
gerendorum, modo adsit superum numen, viribus efficiet
19 excitatis.' His auditis cum nullae laxarentur indutiae, pro- 5
motus exercitus prope collem advenit molliter editum,
opertum segetibus iam maturis, a superciliis Rheni haud
longo intervallo distantem; e cuius summitate specula-
tores hostium tres equites exciti subito nuntiaturi Roma-
num exercitum adventare festinarunt ad suos, unus vero 10
pedes qui sequi non potuit, captus agilitate nostrorum in-
dicavit per triduum et trinoctium flumen transisse Germa-
20 nos. Quos cum iam prope densantes semet in cuneos
nostrorum conspexere ductores, steterunt vestigiis fixis,
antepilanis hastisque et ordinum primis velut insolubili 15
21 muro fundatis et pari cautela hostes stetero cuneati. Cum-
que ita, ut ante dictus, docuerat perfuga, equitatum omnem
a dextro latere sibi vidissent oppositum, quidquid apud eos
per equestris copias praepollebat, in laevo cornu locavere
confertum. Isdemque sparsim pedites miscuere discursa- 20
22 tores et leves profecto ratione tuta poscente. Norant enim
licet prudentem ex equo bellatorem cum clibanario nostro
congressum frena retinentem et scutum, hasta una manu
vibrata, tegminibus ferreis abscondito bellatori nocere non
posse, peditem vero inter ipsos discriminum vertices, cum 25
nihil caveri solet praeter id quod occurrit, humi occulte
reptantem latere forato iumentum incautum rectorem prae-
23 cipitem agere levi negotio trucidandum. Hoc itaque dis-
posito dextrum sui latus struxere clandestinis insidiis et
obscuris. Ductabant autem populos omnis pugnacis et 30
saevos Chonodomarius et Serapio potestate excelsiores ante
24 alios reges. Et Chonodomarius quidem, nefarius belli
totius incentor, cuius vertici flammeus torulus aptabatur,
anteibat cornu sinistrum audax et fidens ingenti robore

lacertorum, ubi ardor proelii sperabatur inmanis; equo spumante sublimior, erectus in iaculum formidandae vastitatis armorumque nitore conspicuus, antea strenuus et miles et utilis praeter ceteros ductor. Latus vero dextrum
 5 Serapio agebat, etiam tum adultae lanuginis iuvenis, efficacia praecurrens aetatem; Mederichi fratris. Chonodomarii filius, hominis quoad vixerat perfidissimi; ideo sic adpellatus, quod pater eius diu obsidatus pignore tentus in Galliis doctusque Graeca quaedam arcana hunc
 10 filium suum Agenarichum genitili vocabulo dictitatum ad Serapionis transtulit nomen. Hos sequebantur potestate
 15 proximi reges numero quinque regalesque decem et optimatum series magna armatorumque milia triginta et quinque, ex variis nationibus partim mercede, partim pacto vicissitudinis reddendae quaesita.

Iamque torvum concrepantibus tubis Severus dux Romanorum aciem dirigens laevam cum prope fossas armatorum refertas venisset, unde dispositum erat ut abditi repente exorti cuncta turbarent, stetit impavidus suspectiorque de obscuris nec referre gradum nec ulterius ire
 20 temptavit. Quo viso animosus contra labores maximos
 25 Caesar ducentis equitibus saeptus, ut ardor negotii flagitabat, agmina peditum impetu veloci discurrens verbis hortabatur. Et quoniam adloqui pariter omnis nec longitudo
 29 spatiorum extenta nec in unum coactae multitudinis permitteret crebritas—et alioqui vitabat gravioris invidiae pondus, ne videretur id adfectasse quod soli sibi deberi Augustus existimabat—cautior sui hostium tela praetervolans his et similibus notos pariter et ignotos ad facien-
 30 dum fortiter accendebat ‘advenit, o socii, iustum pugnandi
 31 iam tempus olim exoptatum mihi vobiscum, quod antehac arcessentes, arma inquietis motibus posebatis.’ Item cum
 inquit, ‘conmilitones, diu speratus praesto est dies com-

- pellens nos omnis elutis pristinis maculis Romanae maiestati reddere proprium decus. Hi sunt barbari quos rabies et inmodicus furor ad perniciem rerum suarum coegit
 32 occurrere nostris viribus opprimendos.' Alios itidem bellandi usu diutino callentes aptius ordinans his exhortationibus adiuvabat 'exurgamus viri fortes, propellamus fortitudine congrua inlisa nostris partibus probra, quae
 33 contemplans Caesaris nomen cunctando suscepi.' Quoscumque autem pugnae signum inconsulte poscentis rupturosque imperium inrequietis motibus praevideret 'quaeso,'¹⁰ inquit, 'ne hostis vertendos in fugam sequentis avidius futurae victoriae gloriam violetis, neu quis ante necessitatem ultimam cedat. Nam fugituros procul dubio deseram, hostium terga caesuris adero indiscretus, si hoc pensatione moderata fiat et cauta.'¹⁵
- 34 Haec aliaque in eundem modum saepius replicando maiorem exercitus partem primae barbarorum opposuit fronti et subito Alamanorum peditum fremitus indignationi mixtus auditus est unanimi conspiratione vociferantium relictis equis secum oportere versari regalis, ne, siquid²⁰ contigisset adversum, deserta miserabili plebe facilem discedendi copiam reperirent. Hocque comperto Chonodomarius iumento ipse statim desiluit et secuti eum residui idem facere nihil morati, nec enim eorum quisquam ambigebat partem suam fore victricem.²⁵
- 36 Dato igitur aenatorum accentu sollemniter signo ad pugnandum utrimque magnis concursum est viribus. Propilabantur missilia et properantes cito quam considerato cursu Germani telaque dextris explicantes involavere nostrorum equitum turmas frendentes inmania eorumque³⁰ ultra solitum saevientium comae fluentes horrebant et elucebat quidam ex oculis furor, quos contra pertinax miles scutorum obicibus vertices tegens eiectansque gladios vel tela concrispans mortem minitanti perterrebat.

Cumque in ipso proeliorum articulo eques se fortiter con- 37
turmaret et muniret latera sua firmiter pedes, frontem
artissimis conserens parmis, erigebantur crassi pulveris
nubes variique fuere discursus nunc resistentibus, nunc
5 cedentibus nostris et obnixi genibus quidam barbari peri-
tissimi bellatores hostem propellere laborabant, sed desti-
natione nimia dexteræ dexteris miscebantur et umbo
trudebat umbonem caelumque exultantium cadentiumque
resonabat a vocibus magnis et cum cornu sinistrum altius
10 gradiens urgentium tot agmina Germanorum vi nimia
pepulisset, iretque in barbaros fremens, equites nostri
cornu tenentes dextrum, præter spem incondite disces-
serunt, dumque primi fugientium postremos impediunt,
gremio legionum protecti fixerunt integrato proelio gra-
15 dum. Hoc autem exinde acciderat, quod, dum ordinum 38
restituitur series, cataphracti equites viso rectore suo levi-
ter vulnerato et consorte quodam per cervicem equi la-
bentis pondere armorum oppresso dilapsi qua quisque po-
terat peditesque calcando cuncta turbassent, ni conferti
20 illi sibi que vicissim innixi stetissent immobiles. Igitur
cum equites nihil præter fugæ circumspectantis præsidia
vidisset longius Caesar, concito equo eos velut repagulum
quoddam cohibuit. Quo agnito per purpureum signum 39
draconis, submitati hastæ longioris aptatum velut senec-
25 tutis pendentis exuvias, stetit unius turmae tribunus et pal-
lore timoreque percussus ad aciem integrandam recurrit.
Utque in rebus amat fieri dubiis, eosdem lenius increpans 40
Caesar ‘quo,’ inquit, ‘cedimus, viri fortissimi? An igno-
ratis fugam quæ salutem nunquam repperit, inriti cona-
30 tus stultitiam indicare? redeamus ad nostros, saltim glo-
riæ futuri participes, si eos pro re publica dimicantis non
relinquimus inconsulte.’ Haec reverenter dicendo reduxit 41
omnis ad munia subeunda bellandi imitatus salva differen-
tia veterem Syllam qui, cum contra Archelaum Mithridatis

ducem educta acie proelio fatigabatur ardenti, relictus a militibus cunctis cucurrit in ordinem primum raptoque et coniecto vexillo in partem hostilem 'ite,' dixerat, 'socii periculorum electi et scitantibus ubi relictus sim imperator, respondete nihil fallentes: solus in Boeotia pro omnibus nobis cum dispendio sanguinis sui decernens.'

42 Proinde Alamani pulsus disiectisque equitibus nostris primam aciem peditum incesserunt, eam abiecta resis-
43 tendi animositate pulsuri. Sed postquam cominus ventum est, pugnabatur paribus diu momentis. Cornuti 10 enim et Bracehiati usu proeliorum diuturno firmati eos iam gestu terrentis barritum ciere vel maximum, qui clamor ipso fervore certaminum a tenui susurro exoriens paulatimque adulescens ritu extollitur fluctuum cautibus inlisorum. Iaculorum deinde stridentium crebritate hinc 15 indeque convolante pulvis aequali motu adsurgens et prospectum eripiens arma armis corporaque corporibus
44 obtrudebat. Sed violentia iraque inconpositi barbari in modum exarsere flammarum nexamque scutorum compagem quae nostros in modum testudinis tuebatur, scinde-
45 bant ictibus gladiatorum adsiduis. Quo cognito opitulatum conturmalibus suis celeri cursu Batavi venere cum regibus—formidabilis manus, extremae necessitatis articulo circumventos, si iuvisset fors, ereptura—torvumque ca-
46 nentibus classicis adultis viribus certabatur. Verum Ala- 25 mani bella alacriter ineuntes altius anhelabant velut quodam furoris adfectu opposita omnia deleturi. Spicula tamen verrutaque missilia non cessabant ferrataeque arundines fundebantur, quamquam etiam conminus mucro feriebat contra mucronem et loricae gladiis findebantur et vulnerati nondum effuso cruore ad audendum exer-
47 tius consurgebant. Pares enim quodam modo coivere cum paribus, Alamani robusti et celsiores, milites usu nimio dociles: illi feri et turbidi, hi quieti et cauti; animis isti

fidentes, grandissimis illi corporibus freti. Resurgebat 48
tamen aliquotiens armorum pondere pulsus loco Romanus
lassatisque impressus genibus laevum reflectens poplitem
barbarus subsidebat hostem ultro lacesens, quod indicium
5 est obstinationis extremae. Exiit itaque subito ardens 49
optimatum globus, inter quos decernebant et reges, et
sequente vulgo ante alios agmina nostrorum inrupit et
iter sibi aperiendo ad usque Primanorum legionem perve-
nit locatam in medio—quae confirmatio castra praetoria
10 dictitatur—ubi densior et ordinibus frequens miles instar
turrium fixa firmitate consistens proelium maiore spiritu
repetivit et vulneribus declinandis intentus seque in mo-
dum mirmillonis operiens hostium latera quae nudabat ira
flagrantior, districtis gladiis perforabat. At illi prodigere 50
15 vitam pro victoria contententes temptabant agminis nostri
laxare compagem. Sed continuata serie peremptorum
quos Romanus iam fidentior stravit, succedebant barbari
superstitis interfectis auditoque occumbentium gemitu
crebro, pavore perfusi torpebant. Fessi denique tot aerum- 51
20 nis et ad solam deinceps strenui fugam per diversos tra-
mites tota celeritate egredi festinabant ut e mediis saevien-
tis pelagi fluctibus quocumque avexerit ventus eici nautici
properant et vectores, quod voti magis quam spei fuisse
fatebitur quilibet tunc praesens. Aderatque propitiati nu- 52
25 minis arbitrium clemens et secans terga cedentium miles
cum interdum flexis ensibus ferendi non subpeterent in-
strumenta, ipsis barbaris tela eorum vitalibus inmerge-
bat, nec quisquam vulnerantium sanguine iram explevit
nec satiavit caede multiplici dexteram vel miseratus sub-
30 plicantem abscessit. Iacebant itaque plurimi transfixi 53
letaliter remedia mortis compendio postulantes, alii semi-
neces labente iam spiritu lucis usuram oculis morientibus
inquirebant, quorundam capita discissa trabalibus telis
et pendentia iugulis cohaerebant, pars per lutosum et

lubricum solum in sauciorum cruore lapsi intactis ferro
 54 corporibus acervis superruentium obruti necabantur.
 Quae ubi satis evenere prosperrime, validius instante victore
 acumina densis ictibus hebescebant splendentesque
 galeae sub pedibusolvebantur et scuta, ultimo denique 5
 trudente discrimine barbari, cum elati cadaverum aggeres
 exitus impedirent, ad subsidia fluminis petivere quae sola
 55 restabant eorum terga iam perstringentis. Et quia cursu
 sub armis concito fugientis miles indefessus urgebat, quidam
 nandi peritia eximi se posse discriminibus arbitrati 10
 animas fluctibus commiserunt. Qua causa celeri corde
 futura praevidens Caesar cum tribunis et ducibus clamore
 obiurgatorio prohibebat, ne hostem avidius sequens nostro-
 56 rum quisquam se gurgitibus committeret verticosis. Vnde
 id observatum est ut marginibus insistentis confoderent 15
 telorum varietate Germanos, quorum siquem morti velocitas
 subtraxisset, iacti corporis pondere ad ima fluminis
 57 subsidebat. Et velut in quodam theatriali spectaculo
 aulaeis miranda monstrantibus multa licebat iam sine metu
 videre, nandi strenuis quosdam nescios adhaerentis, 20
 fluitantis alios cum expeditioribus linquerentur ut stipites
 et, velut luctante amnis violentia vorari quosdam fluctibus
 involutos, non nullos clipeis vectos praeruptas undarum
 occursantium moles obliquatis meatibus declinantes ad ripas
 ultteriores post multa discrimina pervenire. 25
 Spumans denique cruore barbarico decolor alveus insueta
 stupebat augmenta.

58 Dum haec aguntur, rex Chonodomarius reperta copia
 discedendi lapsus per funerum strues cum satellitibus paucis
 celeritate rapida properabat ad castra, quae prope 30
 Tribuncos et Concordiam munimenta Romana fixit intrepidus,
 ut escensis navigiis dudum paratis ad casus ancipites in
 59 secretis se secessibus amendaret. Et quia non nisi Rheno
 transito ad territoria sua poterat pervenire, vultum

ne agnosceretur operiens, sensim rettulit pedem. Cumque propinquaret iam ripis, lacunam palustribus aquis interfusam circumgrediens ut transiret, calcata mollitie glutinosa, equo est evolutus et confestim licet obeso corpore gravior ad subsidium vicini collis evasis, quem agnitum—nec enim potuit celare qui fuerit, fortunae prioris magnitudine proditus—statim anhelato cursu cohors cum tribuno secuta, armis circumdatum aggerem nemorosum cautius obsidebat, perrumpere verita, ne fraude latenti inter ramorum tenebras exciperetur occultas. Quibus visis compulsus ad ultimos metus ultro se dedit solus egressus comitesque eius ducenti numero et tres amici iunctissimi, flagitium arbitrati post regem vivere, vel pro rege non mori, si ita tulerit casus, tradidere se vincendos. Utque nato more sunt barbari humiles in adversis, disparesque in secundis, servus alienae voluntatis trahebatur pallore confusus claudente noxarum conscientia linguam, immensum quantum ab eo differens qui post feros lugubrisque terrores cineribus Galliarum insultans multa minabatur et saeva.

Quibus ita favore superni numinis terminatis post actum iam diem occidente liticine revocatus invitissimus miles prope supercilia Rheni tendebat scutorumque ordine multiplicato vallatus victu fruebatur et sommo. Ciderunt autem in hac pugna Romani quidem ducenti et quadraginta et tres rectores vero quattuor; Bainobaudes Cornutorum tribunus adaeque Laipso et Innocentius cataphractarios ducens et vacans quidam tribunus cuius non subpetit nomen: ex Alamanis vero sex milia corporum crata sunt in campo constrata et inaestimabiles mortuorum acervi per undas fluminis ferebantur. Tunc Iulianus, ut erat fortuna sui spectatior meritisque magis quam imperio potens, Augustus acclamatione concordi totius exercitus adpellatus ut agentis petulantius milites increpabat, id se

65 nec sperare nec adipisci velle iurando confirmans. Et ut
 augetur eventus secundi laetitiam, concilio convocato pro-
 positisque praemiis, propitio ore Chonodomarium sibi iussit
 offerri. Qui primo curvatus, deinde humi subpliciter fusus
 66 gentilique prece veniam poscens bono animo esse est iussus. 5
 Et diebus postea paucis ductus ad comitatum imperatoris
 missusque exinde Romam in castris peregrinis quae in
 monte sunt Caelio, morbo veteri consumptus est.

Book XXII., 15: The Nile.

3 Pauca itaque super Nilo, quem Aegyptum Homerus 10
 adpellat, praestringi conveniet, mox ostendendis aliis quae
 4 sunt in his regionibus admiranda. Origines fontium Nili,
 ut mihi quidem videri solet, sicut adhuc factum est, poste-
 rae quoque ignorabunt aetates. Verum quoniam fabu-
 lantes poetae variantesque geographi in diversa latentem 15
 notitiam scindunt, opiniones eorum veritati confinis, ut
 5 arbitror, expediam paucis. Adfirmant aliqui physicorum
 in subiectis septentrioni spatiis, cum hiemes frigidae
 cuncta constringunt, magnitudines nivium congelascere,
 easque postea vi flagrantis sideris resolutas, fluxis umori- 20
 bus nubis efficere gravidas quae in meridianam plagam
 etesiis flantibus pulsae, expressaeque tepore nimio incre-
 6 menta ubertim suggerere Nilo creduntur. Ex Aethiopicis
 imbribus qui abundantes in tractibus illis per aestus tor-
 ridos cadere memorantur, exundationes eius erigi anni 25
 temporibus adserunt alii praestititis, quod utrumque
 dissonare videtur a veritate. Imbres enim apud Aethio-
 pas aut numquam aut per intervalla temporum longa
 7 cadere memorantur. Opinio est celebrior alia, quod spi-
 rantibus prodromis, perque dies quadraginta et quinque 30
 etesiarum continuis flatibus repellentibus eius meatum,

velocitate cohibita, superfusis fluctibus intumescit. Et reluctantante spiritu controverso adulescens in maius, hinc vi reverberante ventorum, inde urgente cursu venarum perennium, progrediens in sublime tegit omnia et humo
5 subpressa per supina camporum speciem exhibet maris. Rex autem Iuba Punicorum confisus textu librorum a 8 monte quodam oriri eum exponit qui situs in Mauritania despectat oceanum, hisque indiciiis hoc proditum ait, quod pisces et herbae et beluae similes per eas paludes gignun-
10 tur. Aethiopiae autem partis praetermeans Nilus nomi- 9 num diversitate decursa quae ei orbem peragranti nationes indidere compluris, aestuans inundatione ditissima ad cataractas id est praeruptos scopulos venit, e quibus praecipitans ruit potius quam fluit : unde Atos olim accolas usu
15 aurium fragore adsiduo deminuto necessitas vertere solum ad quietiora coegit. Exinde lenius means per ostia septem 10 quorum singula perpetuorum amnium usum et faciem praebent, nullis per Aegyptum aquis externis adiutus eiectatur. Et praeter amnis plurimos ex alveo derivatos
20 auctore, cadentisque in subpares eius, septem navigabiles sunt et undosi quibus subiecta vocabula veteres indiderunt : Heracleoticus, Sebennyticus, Bolbiticus, Pathmiticus, Mendesius, Taniticus et Pelusiacus. Oriens autem 11 inde, ut dictum est, propellitur e paludibus ad usque
25 cataractas insulasque efficit pluris quarum aliquae ita porrectis aquis dicuntur extentae ut singulas aegre tertio die relinquat. Inter quas duae sunt clarae Meroe et Delta, 12 a triquetrae litterae forma hoc vocabulo signatius adpellata. Cum autem sol per Cancri sidus coeperit vehi, au-
30 gescens ad usque transitum eius in Libram, diebusque centum sublatus fluens minuitur postea et mitigatis ponderibus aquarum navibus antea pervios equitabiles campos ostendit. Abunde itaque luxurians ita est noxius, 13 ut infructuosus, si venerit parcior : gurgitum enim nimic-

tate umectans diutius terras culturas moratur agrorum, parvitate autem minatur sterilis segetes. Eumque nemo aliquando extolli cubitis altius sedecim possessor optavit. Et si inciderit moderatius, aliquotiens iactae sementes in liquore pinguis cespitis cum augmento fere septuagesimo renascuntur: solusque fluminum auras nullas inspirat.

Book XXII., 16, 7: Alexandria.

7 Alexandria enim vertex omnium est civitatum, quam multa nobilitant et magnifica conditoris altissimi et architecti sollertia Dinocratis qui, cum ampla moenia fundaret 10 et pulchra paenuria calcis ad momentum parum repertae omnis ambitus linealis farina respersit, quod civitatem post haec alimentorum uberi copia circumfluere fortuito 8 monstravit. Inibi aurae salubriter spirantes, aer tranquillus et clemens atque, ut periculum docuit per varias con- 15 lectum aetates, nullo paene die incolentes hanc civitatem 9 solem serenum non vident. Hoc litus cum fallacibus et insidiosis accessibus affligeret antehac navigantis discrimi- 20 nibus plurimis, excogitavit in portu Cleopatra turrim excelsam, quae Pharos a loco ipso cognominatur, praelu- 20 cendi navibus nocturna suggerens ministeria, cum quondam ex Parthenio pelago venientes vel Libyco, per pandas oras et patulas, montium nullas speculas vel collium signa cer- 25 nentes, arenarum inlisae glutinosae mollitiae frangeren- 10 tur. Haec eadem regina heptastadium, sicut vix credenda 25 celeritate, ita magnitudine mira construxit ob causam notam et necessariam. Insula Pharos, ubi Protea cum pho- 30 carum gregibus diversatum Homerus fabulatur inflatus, a civitatis litore mille passibus disparata Rhodiorum erat 11 obnoxia vectigali. Quod cum in die quodam nimium 30 quantum petituri venissent, femina callida semper in

fraudes, sollemnium specie feriarum isdem publicanis secum ad suburbana perductis, opus iusserat inrequietis laboribus consummari et septem diebus totidem stadia molibus iactis in mare, solo propinquanti terrae sunt vindicata. Quo cum vehiculo ingressa errare ait Rhodios insularum non continentis portorium flagitantis.

His accedunt altis sufflata fastigiis templa. Inter quae 12 eminent Serapeum, quod licet minuatur exilitate verborum, atriis tamen columnariis amplissimis et spirantibus signorum figmentis et reliqua operum multitudine ita est exornatum, ut post Capitolium, quo se venerabilis Roma in aeternum adtollit, nihil orbis terrarum ambitiosius cernat. In quo bibliothecae fuerunt inaeestimabiles: et loquitur 13 monumentorum veterum concinens fides septingenta voluminum milia, Ptolomaeis regibus vigiliis intentis composita bello Alexandrino, dum diripitur civitas sub dictatore Caesare, conflagrasset.

Canopus inde duodecimo disiungitur lapide quem, ut 14 priscae memoriae tradunt, Menelai gubernator sepultus ibi cognominavit. Hactenus impendio locus fanis et diversoriis laetis exstructus, auris et salutari temperamento perflabilis, ita ut extra mundum nostrum morari se quisquam arbitretur in illis tractibus agens, cum saepe aprico spiritu inurmurantis audierit mentos.

25 Sed Alexandria ipsa non sensim, ut aliae urbes, sed inter 15 initia prima aucta per spatiosos ambitus, internisque seditionibus diu aspere fatigata, ad ultimum multis post annis Aureliano imperium agente, civilibus iurgiis ad certamina interneciva prolapsis dirutisque moenibus amisit regionis 30 maximam partem quae Bruchion adpellabatur, diuturnum praestantium hominum domicilium. Vnde Aristarchus, 16 grammaticae rei doctrinis excellens et Herodianus artium minutissimus sciscitator et Saccas Ammonius, Plotini magister, alique plurimi scriptores multorum in litteris

nobilium studiorum inter quos Chalcenterus eminuit Didymus, multiplicis scientiae copia memorabilis, qui in illis sex libris, ubi non numquam imperfecte Tullium reprehendit sillographos imitatus scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur, ut inmania frementem 5 leonem putredulis vocibus canis. catulus longius circum-
17 latrans. Et quamquam veteres cum his quorum memini floruere complures, tamen ne nunc quidem in eadem urbe doctrinae variae silent; nam et disciplinarum magistri quodam modo spirant et nudatur ibi geometrico radio 10 quidquid reconditum latet, nondumque apud eos penitus exaruit musica, nec harmonica conticuit et recalet apud quosdam adhuc licet raros consideratio mundani motus et siderum, doctique sunt numeros haud pauci, super his
18 scientiam callent quae fatorum vias ostendit. Medicinae 15 autem, cuius in hac vita nostra nec parca nec sobria desiderantur adminicula crebra, ita studia augentur in dies ut, licet opus ipsum redoleat, pro omni tamen experimento sufficiat medico ad commendandam artis auctoritatem, si
19 Alexandriae se dixerit eruditum. Et haec quidem hactenus. Sed si intellegendi divini aditionem multiplicem et praesensionum originem mente vegeta quisquam voluerit replicare, per mundum omnem inveniet mathemata huius
20 modi ab Aegypto circumlata. Hic primum homines longe ante alios ad varia religionum incunabula, ut dicitur, per-
21 venerunt et initia prima sacrorum caute tuentur condita scriptis arcanis. Hac institutus prudentia Pythagoras colens secretius deos, quidquid dixit aut voluit auctoritatem esse instituit ratam et femur suum aureum apud Olympiam saepe monstrabat et cum aquila conloquens
22 subinde visebatur. Hinc Anaxagoras lapides e caelo lapsuros et putealem limum contrectans tremores futuros praedixerat terrae. Et Solon sententiis adiutus Aegypti sacerdotum, latis iusto moderamine legibus, Romano

quoque iuri maximum addidit firmamentum. Ex his fontibus per sublimia gradiens sermonum amplitudine Iovis aemulus Platon visa Aegypto militavit sapientia gloriosa.

5 Homines autem Aegyptii plerique subfusculi sunt et atrati magis quam maesti oris, gracilenti et aridi, ad singulos motus excandescentes, controversi et repositos acerri-
10 torum vis inveniri adhuc potuit quae obdurato illius tractus latroni invito elicere potuit, ut nomen proprium dicat.

Id autem notum est, ut annales veteres monstrant, 24 quod Aegyptus omnis sub amicis erat antea regibus, sed
15 superatis apud Actium bello navali Antonio et Cleopatra, provinciae nomen accepit ab Octaviano Augusto possessa. Aridiorem Libyam supremo Apionos regis consecuti sumus arbitrio, Cyrenas cum residuis civitatibus Libyae Pentapoleos Ptolomaei liberalitate suscepimus. Eiectus longius
20 ad ordinem remeabo coeptorum.

Book XXV., 3, 15-4, 1: Death of Julian, 363 A.D.

Quae dum ita aguntur, Iulianus in tabernaculo iacens 15 circumstantis adlocutus est demissos et tristis: 'advenit, o socii, nunc abeundi tempus e vita impendio tempestivum quam repositae naturae ut debitor bonae fidei
25 redditurus exulto, non ut quidam opinantur adflictus et maerens, philosophorum sententia generali perdoctus, quantum corpore sit beatior animus, et contemplans, quotiens condicio melior a deteriore secernitur, laetandum
30 esse potius quam dolendum. Illud quoque advertens quod etiam dii caelestes quibusdam piissimis mortem tam-

16 quam summum praemium persolverunt. Munus autem
id mihi delatum optime scio, ne difficultatibus succumbe-
rem arduis, neve me proiciam umquam aut prosternam,
expertus quod dolores omnes ut insultant ignavis, ita per-
17 sistentibus cedunt. Nec me gestorum paenitet aut gravis 5
flagitii recordatio stringit vel cum in umbra et angustiis
amendarer, vel post principatum susceptum: quem tam-
quam a cognatione caelitem defluentem immaculatum, ut
existimo, conservavi, et civilia moderatius regens et ex-
aminatis rationibus bella inferens et repellens, tametsi 10
prosperitas simul utilitasque consultorum non ubique con-
cordent, quoniam coeptorum eventus superae sibi vindi-
18 cant potestates. Reputans autem iusti esse finem imperii,
oboedientium commodum et salutem, ad tranquilliora
semper ut nostis propensior fui, licentiam omnem actibus 15
meis exterminans, rerum conruptricem et morum, gau-
densque ab eo gestiensque ubicumque me velut imperiosa
parens consideratis periculis obiecit res publica, steti
19 fundatus, turbines calcare fortuitorum adsuefactus. Nec
fateri pudebit, interiturum me ferro dudum didici fide 20
fatidica praecinente. Ideoque sempiternum veneror nu-
men, quod non clandestinis insidiis nec longa morborum
asperitate vel damnatorum fine decedo, sed in medio cursu
floquentium gloriarum hunc merui clarum e mundo digres-
sum. Aequo enim iudicio iuxta timidus est et ignavus 25
qui cum non oportet, mori desiderat, et qui refugiat, cum
20 sit opportunum. Hactenus loqui vigore virium labente
sufficiet. Super imperatore vero creando caute reticeo,
ne per imprudentiam dignum praeteream, aut nominatum
quem habilem reor, anteposito forsitan alio, in discrimen 30
ultimum trudam. Vt alumnus autem rei publicae frugi,
opto bonum post me reperiri rectorem.’
21 Post haec placide dicta familiaris opes iunctioribus velut
supremo distribuens stilo, Anatolium quaesivit officiorum

magistrum quem, cum beatum fuisse Sallustius respondisset praefectus, intellexit occisum acriterque amici casum ingemuit, qui elate ante contempserat suum. Et flentis 22 inter haec omnis qui aderant auctoritate integra etiam
5 tum increpabat, humile esse caelo sideribusque conciliatum lugeri principem dicens. Quibus ideo iam silentibus ipse 23 cum Maximo et Prisco philosophis super animorum sublimitate perplexius disputans, hiante latius suffossi lateris vulnere et spiritum timore cohibente venarum, epota gelida aqua quam petiit medio noctis horrore, vita facilius est
10 absolutus anno aetatis altero et tricensimo, natus apud Constantinopolim, a pueritia usque parentis obitu destitutus Constanti, quem post fratris Constantini excessum inter compluris alios turba consumpsit imperii successo-
15 rum, et Basilina matre, iam inde a maioribus nobili.

Book XXV., 4: Character of Julian.

Vir profecto heroicis connumerandus ingeniis, claritudine rerum et coalita maiestate conspicuus. Cum enim sint, ut sapientes definiunt, virtutes quattuor praecipuae,
20 temperantia prudentia iustitia fortitudo, eisque accedentes extrinsecus aliae scientia rei militaris, auctoritas felicitas atque liberalitas, intento studio coluit omnis ut singulas.

Et primum ita inviolata castitate enituit ut post amissam coniugem nihil umquam venereum agitare: illud ad-
25 vertens, quod apud Platonem legitur, Sophoclem tragoediarum scriptorem aetate grandaevum interrogatum equid adhuc feminis misceretur, negantem id adiecisse, quod gauderet harum rerum amorem ut rabiosum quendam effugisse dominum et crudelem. Item ut hoc propositum 3
30 validius confirmaret, recolebat saepe dictum lyrici Bacchylidis, quem legebat incunde id adserentem quod ut

egregius pictor vultum speciosum effingit, ita pudicitia celsius consurgentem vitam exornat. Quam labem in adulto robore iuventutis ita caute vitavit, ut ne suspicione quidem tenuis libidinis ullius vel citerioris vitae ministris incusaretur, ut saepe contingit. 5

4 Hoc autem temperantiae genus crescebat in maius iuvante parsimonia ciborum et somni quibus domi forisque tenacius utebatur. Namque in pace victus eius mensura atque tenuitas erat recte noscentibus admiranda, velut ad pallium mox reversuri, per varios autem procinctus stans 10 interdum more militiae cibum brevem vilemque sumere 5 visebatur. Vbi vero exigua dormiendi quiete recreasset corpus laboribus induratum, expergefactus explorabat per semet ipsum vigiliarum vicis et stationum, post haec seria 15 6 ad artis confugiens doctrinarum. Et si nocturna lumina, 15 inter quae lucubrabat, potuissent voces ullae testari, profecto ostenderant inter hunc et quosdam principes multum interesse quem norant voluptatibus ne ad necessitatem quidem indulsisse naturae.

7 Dein prudentiae eius indicia fuere vel plurima e quibus 20 explicari sufficet pauca. Armatae rei scientissimus et togatae, civilitati admodum studens, tantum sibi adrogans quantum a contemptu et insolentia distare existimabat; virtute senior quam aetate; studiosus cognitionum omnium et indeclinabilis aliquotiens iudex; censor moribus regen- 25 dis acerrimus, placidus, opum contemptor, mortalia cuncta despiciens, postremo id praedicabat, turpe esse sapienti, cum habeat animum, captare laudes ex corpore.

8 Quibus autem iustitiae inclarnit bonis, multa significant, primo quod erat pro rerum omnium distinctione sine cru- 30 delitate terribilis, deinde quod paucorum discrimine vitia cohibebat, tum autem quod minabatur ferro potius quam 30 9 utebatur. Postremo ut multa praeteream, constat eum in apertos aliquos inimicos insidiatores suos ita consurrexisse

mitissime, ut poenarum asperitatem genuina lenitudine castigaret.

Fortitudinem certaminum crebritas ususque bellorum 10 ostendit et patientia frigorum inmanium et feruoris. 5 Cumque corporis munus a milite, ab imperatore vero animi poscitur. Ipse trucem hostem ictu confecit audacter congressus ac nostros cedentis obiecto pectore suo aliquotiens cohibuit solus; regnaque furentium Germanorum excindens et in pulvere vaporato Persidis augebat 10 fiduciam militis dimicans inter primos. Castrensi- 11 negotiorum scientiam plura declarant et nota: civitatum oppugnationes et castellorum inter ipsos discriminum vertices, acies figura multiformi compositae, salubriter et caute castra metata, praetenturae stationesque agrariae 15 tutis rationibus ordinatae. Auctoritas adeo valuit, ut di- 12 lectus artissime, dum timetur, ac si periculorum socius et laborum et inter concertationes acerrimas animadverti iuberet in desides, et Caesar adhuc sine stipendio regeret militem feris oppositum gentibus, ut dudum est dictum; 20 adlocutusque tumentis armatos, discessurum ad vitam minaretur privatam, ni tumultuare desisterent. Denique 13 id pro multis nosse sufficiet: exhortatum eum simplici contione militem Gallicanum pruinis adsuetum et Rheno, peragratis spatiis regionum extentis per tepentem Assy- 25 riam ad usque confinia traxisse Medorum.

Felicitas ita eminuit ut ipsis quodam modo cervicibus 14 Fortunae aliquam diu bonae gubernatricis evectus victoriosis cursibus difficultates superaret immensas. Et postquam ex occidua plaga digressus est, et quoad fuit in 30 terris, quievere nationes omnes immobiles ac si quodam caduceo leniente mundano.

Liberalitatis eius testimonia plurima sunt et verissima, 15 inter quae indicta sunt tributorum admodum levia, coronarium indultum, remissa debita multa diuturnitate con-

gesta, aequata fisci iurgia cum privatis, vectigalia civitatibus restituta cum fundis absque his quos velut iure vendidere praeteritae potestates, quodque nunquam augendae pecuniae cupidus fuit quam cautius apud dominos servari existimabat, id aliquotiens praedicans Alexandrum ⁵ Magnum, ubi haberet thesauros interrogatum, ‘apud amicos’ benevole respondisse.

- 16 Digestis bonis quae scire potuimus, nunc ad explicanda eius vitia veniamus, licet dicta sint carptim. Levioris ingenii, verum hoc instituto rectissimo temperabat, emen- ¹⁰
 17 dari se cum deviaret a fruge bona permittens. Linguae fusioris et admodum raro silentis, praesagiorum sciscitationi nimiae deditus, ut aequiperare videretur in hac parte principem Hadrianum, superstitiosus magis quam sacrorum legitimus observator, innumeras sine parsimonia pe- ¹⁵
 cudes mactans, ut aestimaretur, si revertisset de Parthis, boves iam defuturos, Marci illius similis Caesaris, in quem id accipimus dictum :

οἱ βόες οἱ λευκοὶ Μάρκῳ τῷ Καίσαρι χαίρειν.

ἂν πάλι νικήσης, ἄμμες ἀπωλόμεθα.

20

- 18 Vulgi plausibus laetus, laudum etiam ex minimis rebus intemperans adpetitor, popularitatis cupiditate cum indignis loqui saepe adfectans.
- 19 Verum tamen cum haec essent, aestimari poterat, ut ipse aiebat, vetus illa Iustitia, quam offensam vitiis homi- ²⁵
 num Aratus extollit in caelum, eo imperante redisse rursus ad terras, ni quaedam ad arbitrium agens interdum ²⁰
 ostenderet se dissimilem sui. Namque et iura condidit non molesta, absolute quaedam iubentia fieri vel arcentia, praeter pauca. Inter quae erat illud inclemens quod ³⁰
 docere vetuit magistros rhetoricos et grammaticos Chris- ²¹
 tianos, ni transissent ad numinum cultum. Illud quoque itidem parum ferendum quod municipalium ordinum coetibus patiebatur iniuste quosdam adnecti vel peregri-

nos vel ab his consortiis privilegiis aut origine longe discretos.

Figura talis utique membrorum. Mediocris erat statu-
rae, capillis tamquam pexisset mollibus, hirsuta barba in
5 acutum desinente vestitus, venustate oculorum micantium
flagrans, qui mentis eius argutias indicabant, superciliis
decoris et naso rectissimo ore paulo maiore, labro inferiore
demisso, opima et incurva cervice, umeris vastis et latis,
ab ipso capite usque unguium summitates liniamentorum
10 recta compage, unde viribus valebat et cursu.

Book XXX., 4, 5-5, 1: Degenerate Rome.

Florebant elegantiae priscae patrociniis tribunalia, cum 5
oratores concitae facundiae, adtenti studiis doctrinarum,
ingenio fide copiis ornamentisque dicendi pluribus emine-
15 bant, ut Demosthenes, quo dicturo concursus audiendi
causa ex tota Graecia fieri solitos monumentis Atticis con-
tinetur, et Callistratus, quem nobilem illam super Oropo
causam perorantem idem Demosthenes Academia cum
Platone relicta sectatus est: ut Hyperides et Aeschines et
20 Andocides et Dinarchus et Antiphon ille Rhamnusius,
quem ob defensum negotium omnium primum antiquitas
prodidit accepisse mercedem. Nec minus apud Romanos 6
Rutilii et Galbae et Scauri vita moribus frugalitateque
spectati et postea per varias aevi sequentis aetates censorii
25 et consulares multi et triumphales, Crassi et Antonii et
cum Philippis Scaevola aliique numerosi post exercitus
prosperrime ductos, post victorias et tropaea civilibus
stipendiorum officiis floruerunt, laurasque fori speciosis
certaminibus occupantes summis gloriae honoribus fruc-
30 bantur. Post quos excellentissimus omnium Cicero, ora-
tionis imperiosae fluminibus saepe depressos aliquos iu-

diciorum eripiens flammis 'non defendi homines sine vituperatione fortasse posse, neglegenter defendi sine scelere non posse' firmabat.

- 8 At nunc videre est per eos omnis tractus violenta et rapacissima genera hominum per fora omnia volitantium⁵ et subsidentium divites domus, ut Spartanos canes aut Cretas, vestigia sagacius conligendo ad ipsa cubilia pervenire cansarum.
- 9 In his primus est coetus eorum qui seminando diversa iurgia per vadimonia mille iactantur, viduarum postis et¹⁰ orborum liminia deterentes et aut inter discordantis amicos aut propinquantis vel adfinis, si simultatum levia senserint receptacula, odia struentes infesta, in quibus actatis progressu non ut aliorum vitia intepescunt, sed magis magisque roborantur; inter rapinas insatiabilis¹⁵ inopes ad capiendam versutis orationibus iudicum fidem, quorum nomen ex iustitia natum est, sicam ingenii destringentes. Horum obstinatione libertatem temeritas,¹⁰ constantiam audacia praeceps, eloquentiam inanis quaedam imitatur fluentia loquendi, quarum artium scaevitate, ut Tullius adseverat, nefas est religionem decipi iudicantis. Ait enim: 'cumque nihil tam inconruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia, non intellego cur qui ea pecunia conruperit, poena dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc²⁵ plus mali facere videtur qui oratione quam qui pretio iudicem conrumpit, quod pecunia conrumpere pudentem nemo potest, dicendo potest.'
- 11 Secundum est genus eorum qui iuris professi scientiam, quam repugnantium sibi legum abolevere discidia, velut³⁰ vinculis ori impositis reticentes, iugi silentio umbrarum sunt similes propriarum. Hi velut fata natalicia prae-monstrantes aut Sibyllae oraculorum interpretes, vultus gravitate ad habitum composita tristiorem, ipsum quoque

venditant quod oscitantur. Hi ut altius videantur iura 12
callere, Trebatium locuntur et Cascellium et Alfenum et
Auruncorum Sicanorumque iam diu leges ignotas, cum
Euandri matre abhinc saeculis obrutas multis. Et si vo-
5 luntate matrem tuam finxeris occidisse, multas tibi suffra-
gari absolutionem lectiones reconditas pollicentur, si te
senserint esse nummatum.

Tertius eorum est ordo qui, ut in professione turbulenta 13
clarescant, ad expugnandam veritatem ora mercenaria
10 procudentes, per prostitutas frontis vilisque latratus, quo
velint, aditus sibi patefaciunt crebros, qui inter sollicitu-
dines iudicium per multa distentas inresolubili nexu vincien-
tes negotia, laborant, ut omnis quies litibus implicetur,
et nodosis quaestionibus de industria iudicia circumscri-
15 bunt, quae cum recte procedunt, delubra sunt aequitatis ;
cum depravantur, foveae fallaces et caecae, in quas si
captus ceciderit quisquam, non nisi per multa exiliet
lustra, ad usque ipsas medullas exsuctus.

Quartum atque postremum est genus impudens, pervi- 14
20 cax et indoctum eorum, qui cum immature a litterariis
eruperint ludis, per angulos civitatum discurrunt, mi-
niambos non causarum remediis congrua commentantes,
foris divitum deterendo, cenarum ciborumque aucupantes
delicias exquisitas. Qui cum semel umbraticis lucris et 15
25 inhiandae undique pecuniae sese dediderint, litigare fru-
stra quoslibet innocentis hortantur et ad defendendam
causam admissi, quod raro contingit, suscepti nomen et
vim negotii sub ore disceptatoris inter ipsos conflictuum
articulos instruuntur, circumlocutionibus indigestis ita
30 scatentes, ut conluvionis taeterrimae audire existimes ulu-
labili clamore Thersiten. Cum autem ad inopiam muni- 16
endarum venerint adlegationum, ad effrenatam deflectunt
conviciandi licentiam, quo nomine ob adsidua in personas
honorabilis probra diebus dictis aliquotiens sunt damnati,

e quibus ita sunt rudes non nulli ut numquam se codices habuisse meminerint. Et si in circulo doctorum auctoris veteris inciderit nomen, piscis aut edulii peregrinum esse
 17 vocabulum arbitrantur; si vero advena quisquam invisitatum sibi antea Marcianum verbo tenus quaesierit oratorum, omnes confestim Marcianos adpellari se fingunt.
 18 Nec iam fas ullum prae oculis habent, sed tamquam avaritiae venundati et usucapti, nihil praeter interminatam petendi licentiam norunt. Et siquem semel intra retia ceperint, cassibus mille impedicant, per morborum simulationem vicissim consulto cessantes; utque pervulgati iuris proferatur lectio vana, septem vendibilis introitus
 19 praeparant, dilationum examina longissima contextentes. Et cum nudatis litigatoribus dies cesserint et menses et anni, tandem obrita vetustate controversia intromissa, ipsa 15 capita splendoris ingressa alia secum advocatorum simulacra inducunt. Cumque intra cancellorum venerint saepta et agi coeperint alicuius fortunae vel salus, atque laborari debeat, ut ab insonte gladius vel calamitosa detrimenta pellantur, conrugatis hinc inde frontibus brachiisque histrionico gestu formatis, ut contionaria Gracchi fistula post occipitium desit, consistitur altrinsecus diu; tandemque ex praemeditato concludio per eum qui est in verba fidentior, suave quoddam principium dicendi exoritur, Cluentianae vel pro Ctesiphonte orationum aemula 25 ornamenta promittens et in eam conclusionem cunctis finem cupientibus desinit, ut nondum se patroni post speciem litis triennium editam causentur instructos, spatioque prorogati temporis impetrato, quasi cum Antaeo vetere conluctati, perseveranter flagitant pulveris periculi 30 mercedes.

20 Verum tamen haec cum ita sint, non desunt advocatis incommoda plurima, parum sustinenda recte victuro. Namque sellulariis quaestibus inescati, inter se hostiliter

dissent et erupta maledicendi ferocia, ut dictum est, multos offendunt, quam tunc effutiunt cum commissarum sibi causarum infirmitatem rationibus validis convallare non possunt. Et iudices patiuntur interdum doctos ex 21
 5 Philistionis aut Aesopi cavillationibus, quam ex Aristidis illius Iusti vel Catonis disciplina productos, qui aere gravi mercati publicas potestates, ut creditores molesti opes cuiusque modi fortunae rimantes, alienis gremiis excutiant praedas. Ad ultimum id habet causidicina cum 22
 10 ceteris metuendum et grave, quod hoc ingenitum est paene litigantibus cunctis, ut, cum iurgia mille casibus cadant, accidentia secus in potestate esse existiment patronorum, et omnem certaminum exitum isdem soleant adsignare et non vitiis rerum aut iniquitati aliquotiens disceptantium
 15 sed solis defensantibus irascantur. Verum unde huc declinavimus revertamur.

Book XXXI., 2, 1-12 : The Huns.

Totius autem sementem exitii et cladum originem di- 1
 versarum quas Martius furor incendio solito miscendo
 20 cuncta concivit, hanc comperimus causam. Hunorum gens monumentis veteribus leviter nota ultra paludes Maeoticas glaciale oceanum accolens, omnem modum feritatis excedit. Vbi quoniam ab ipsis nascendi primitiis infantum ferro sulcantur altius genae, ut pilorum vigor
 25 tempestivus emergens conrugatis cicatricibus hebetetur, senescunt imberbes absque ulla venustate, spadonibus similes, compactis omnes firmisque membris et opimis cervicibus, prodigosae formae sed pandi, ut bipedes existimes bestias vel qualis in conmarginandis pontibus effi-
 30 giati stipites dolantur incompte. In hominum autem 3
 figura licet insuavi ita visi sunt asperi, ut neque igni

neque saporatis indigeant cibis sed radicibus herbarum
agrestium et semicruda cuiusvis pecoris carne vescantur
quam inter femora sua equorumque terga subsertam fotu
4 calefaciunt brevi. Aedificiis nullis umquam tecti, sed
haec velut ab usu communi discreta sepulcra declinant. 5
Nec enim apud eos vel arundine fastigatum reperiri tu-
gurium potest. Sed vagi montis peragrantes et silvas,
pruinis famem sitimque perferre ab incunabulis adsue-
scunt. Peregre tecta nisi adigente maxima necessitate non
subeunt; nec enim apud eos securos existimant esse sub 10
5 tectis. [. . .] Indumentis operiuntur linteis vel expellibus
silvestrium murum consarcinatis, nec alia illis domestica
vestis est, alia forensis. Sed semel obsoleti coloris tunica
collo inserta non ante deponitur aut mutatur quam diu-
6 turna carie in pannulos defluerit defrustata. Galeris 15
incurvis capita tegunt, hirsuta crura coriis muniendis
haedinis, eorumque calcei formulis nullis aptati vetant in-
cedere gressibus liberis. Qua causa ad pedestris parum
adcommodati sunt pugnans, verum equis prope adfixi, duris
quidem sed deformibus, et muliebriter isdem non num- 20
quam insidentes funguntur muneribus consuetis. Ex ipsis
quivis in hac natione pernox et perdius emit et vendit,
cibumque sumit et potum, et inclinatus cervici angustae
iumenti in altum soporem ad usque varietatem effunditur
7 somniorum. Et deliberatione super rebus proposita seriis, 25
hoc habitu omnes in commune consultant. Aguntur autem
nulla severitate regali sed tumultuario primatum ductu
8 contenti perrumpunt quidquid inciderit. Et pugnant non
numquam laccessiti, sed ineuntes proelia cuneatim variis
vocibus sonantibus torvum. Vtque ad pernicitatem sunt 30
leves et repentini, ita subito de industria dispersi vige-
scunt et incomposita acie cum caede vasta discurrunt, nec
invadentes vallum nec castra inimica pilantes prae nimia
9 rapiditate cernuntur. Eoque omnium acerrimos facile

dixeris bellatores, quod procul missilibus telis, acutis os-
 sibus pro spiculorum acumine arte mira coagmentatis et
 distantia percursa cominus ferro sine sui respectu con-
 fligunt, hostisque, dum mucronum noxias observant, con-
 5 tortis laciniis inligant, ut laqueatis resistentium membris
 equitandi vel gradiendi adimant facultatem. Nemo apud 10
 eos arat nec stivam aliquando contingit. Omnes enim
 sine sedibus fixis, absque lare vel lege aut victu stabili
 dispalantur, semper fugientium similes, cum carpentis in
 10 quibus habitant. [. . .] Per indutias infidi inconstantes 11
 ad omnem auram incidentis spei novae perquam mobiles,
 totum furori incitatissimo tribuentes. Inconsultorum ani-
 malium ritu, quid honestum inhonestumve sit penitus ig-
 norantes, flexiloqui et obscuri, nullius religionis vel su-
 15 perstitutionis reverentia aliquando districti, auri cupidine
 immensa flagrantes, adeo permutabiles et irasci faciles ut
 eodem aliquotiens die a sociis nullo inritante saepe desciscant,
 itidemque propitientur nemine leniente.

Hoc expeditum indomitumque hominum genus externa 12
 20 praedandi aviditate flagrans inmani, per rapinas finiti-
 morum grassatum et caedes ad usque Halanos pervenit,
 veteres Massagetas, qui unde sint vel quas incolant terras—
 quoniam huc res prolapsa est—consentaneum est demon-
 strare [. . .]

25

Book XXXI., 2, 17-25: The Halani.

Abundans Hister advenarum magnitudine fluenti Sauro- 13
 matas praetermeat ad usque amnem Tanaim pertinentes,
 qui Asiam terminat ab Europa. Hoc transito in inmen-
 sum extentas Scythiae solitudines Halani inhabitant, ex
 30 montium adpellatione cognominati, paulatimque nationes
 conterminas crebritate victoriarum adtritas ad gentilitatem

14 sui vocabuli traxerunt, ut Persae. Inter hos Nervi medi-
 terranea incolunt loca, vicini verticibus celsis quos prae-
 ruptos geluque torpentis aquilones adstringunt. Post
 quos Vidini sunt et Geloni perquam feri qui detractis
 peremptorum hostium cutibus indumenta sibi, equisque
 tegmina conficiunt, bellatrix gens. Gelonis Agathyrsi
 conlimitant, interstincti colore caeruleo corpora simul et
 crines, et humiles quidem minutis atque raris, nobiles
 15 vero latis, fucatis et densioribus notis. Post hos Melan-
 chlaenas et Anthropophagos palari accepimus per diversa, 10
 humanis corporibus victitantes quibus ob haec alimenta
 nefanda desertis finitimi omnes longa petiere terrarum.
 Ideoque plaga omnis orienti aestivo obiecta usque dum
 16 venit ad Seras, inhabitabilis mansit. Parte alia prope
 Amazonum sedes Halani sunt orienti adclines, diffusi 15
 per populosas gentis et amplas, Asiaticos vergentes in
 tractus quas dilatari ad usque Gangen accepi fluvium
 intersecantem terras Indorum, mareque inundantem au-
 strale.

17 Bipertiti per utramque mundi plagam Halani—quorum 20
 gentis varias nunc recensere non refert—licet dirempti
 spatiis longis, per pagos ut Nomades vagantur inmensos,
 aevi tamen progressu ad unum concessere vocabulum et
 summatim omnes Halani cognominantur ob mores et mo-
 18 dum efferatum vivendi eandemque armaturam. Nec enim 25
 ulla sunt illisce tuguria aut versandi vomeris cura, sed
 carne et copia victitant lactis, plaustris supersidentes quae
 operimentis curvatis corticum per solitudines conferunt
 sine fine distentas. Cumque ad graminea venerint, in
 orbiculatam figuram locatis sarracis ferino ritu vescuntur, 30
 absumptisque pabulis, velut carpentis civitates impositas
 vehunt [. . .] et habitacula sunt haec illis perpetua et,
 19 quocumque ierint, illic genuinum existimant larem. Ar-
 menta prae se agentes cum gregibus pascunt, maximeque

equini pecoris est eis sollicitior cura. Ibi campi semper herbescent, intersitis pomiferis locis, atque ideo transeuntes quolibet, nec alimentis nec pabulis indigent, quod efficit umectum solum et crebri fluminum praetermeantium cursus. Omnis igitur aetas et sexus inbellis circa 20 vehicula ipsa versatur, muniisque dstringitur mollibus; iuventus vero equitandi usu a prima pueritia coalescens, incedere pedibus existimat vile et omnes multiplici disciplina prudentes sunt bellatores. Vnde etiam Per- 10 saë, qui sunt originitus Scythae, pugnandi sunt peritissimi.

Proceri autem Halani paene sunt omnes et pulchri, 21 crinibus mediocriter flavis, oculorum temperata torvitate terribiles et armorum levitate veloces, Hunisque per omnia subpares verum victu mitiores et cultu, latrocinando 15 et venando ad usque Maeotica stagna et Cimmericum Bosphorum, itidemque Armenios discurrentes et Mediam. Ut 22 que hominibus quietis et placidis otium est voluptabile, ita illos pericula iuvant et bella. Iudicatur ibi beatus qui in 20 proelio profuderit animam, senescentes enim et fortuitis mortibus mundo digressos ut degeneres et ignavos conviciis atrocibus insectantur, nec quidquam est quod elatius iactent quam homine quolibet occiso, proque exuviis gloriosis interfectorum avulsis capitibus detractas pellis pro 25 phaleris iumentis adcommodant bellatoriis. Nec templum 23 apud eos visitur aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem, regionum quas circumcircant, praesulem verecundius colunt. Futura 24 30 miro praesagiunt modo. Nam rectiores virgas vimineas conligentes, easque cum incantamentis quibusdam secretis praestituto tempore discernentes, aperte quid portendatur norunt. Servitus quid sit ignorant, omnes generoso semi- 25 ne procreati, iudicesque etiam nunc eligunt diuturno bel-

landi usu spectatos. Sed ad reliqua textus propositi revertamur.

Death of Valens, 378 A.D.

1 14. Perit autem hoc exitu Valens quinquagesimo anno
 contiguus, cum per annos quattuor imperasset et decem 5
 2 parvo minus. Cuius bona multis cognita dicemus et vitia.
 Amicus fidelis et firmus, ultor acer ambitionum, severus
 militaris et civilis disciplinae conrector, pervigil semper et
 anxius, ne propinquitatem quis praetendens altius semet
 ferret, erga deferendas potestates vel adimendas nimium 10
 tardus, provinciarum aequissimus tutor, quarum singulas
 ut domum propriam custodiebat indemnes, tributorum
 onera studio quodam molliens singulari, nulla vectigalium
 admittens augmenta, in adaerandis reliquorum debitis non
 molestus, furibus et in peculatu deprehensis iudicibus in- 15
 3 imicus asper et vehemens. Nec sub alio principe in huius
 modi negotiis melius secum actum esse meminit oriens.
 Super his omnibus liberalis erat cum moderatione, cuius
 rei licet abundant exempla, unum tamen sufficere poni. Ut
 sunt in palatiis non nulli alienarum rerum avidi, siqui 20
 caducum vel aliud petisset ex usu, cum magna iustorum
 iniustorumque distinctione contradictori copia servata,
 donabat ei qui petierat, tris vel quattuor alios absentis
 aliquotiens impetratorum participes iungens; ut castiga-
 tius agerent inquieti, lucra quibus inhiabant, hoc minui 25
 4 conmento cernentes. Super aedificiis autem quae per
 diversas urbis et oppida vel instauravit vel a primis in-
 struxit auspiciis—ne sim longior—taceo, rebus ipsis id
 apertius monstrare concedens. Haec bonis omnibus aemu-
 landa sunt, ut existimo; nunc eius vitia percurramus. 30
 5 Magnarum opum intemperans adpetitor, laborum impa-
 tiens, duritiamque magis adfectans inmanem in crude-

litatem proclivior, subagrestis ingenii, nec bellicis nec liberalibus studiis eruditus; alienis gemitibus libenter emolumenta fructusque conquirens, tuncque magis intolerabilis cum incidentia crimina ad contemptam vel laesam principis amplitudinem trahens in sanguinem saeviebat et 5 dispendia locupletum. Illud quoque ferri non poterat quod, cum legibus litis omnis quaestionesque committere videri se vellet, destinatisque velut lectis iudicibus negotia spectanda mandabat, nihil agi contra libidinem suam 10 patiebatur; iniuriosus alias et iracundus et criminantibus sine differentia veri vel falsi facillime patens quae vitiorum labes etiam in his privatis cotidianisque rationibus impendio est formidanda.

Cessator et piger: nigri coloris, pupula oculi unius ob- 7 structa, sed ita, ut non eminus adpareret, figura bene compacta membrorum, staturae nec procerae nec humilis, incurvis cruribus extanteque mediocriter ventre.

Haec super Valente dixisse sufficiet quae vera esse 8 aequalis nobis memoria plene testatur. Illud autem praeteriri non convenit, quod cum oraculo tripodis quem movisse Patricium docuimus et Hilarium, tris versus illos fatidicos comperisset, quorum ultimus est:

ἐν πεδίοισι Μίμαντος ἀγαιομένοιο Ἄρηος,

ut erat inconsummatus et rudis, inter initia contemnebat, 25 processu vero luctuum maximorum abiecte etiam timidus, eiusdem sortis recordatione Asiae nomen horrebat; ubi Erythraeo oppido superpositum montem Mimanta et Homerum scripsisse et Tullium doctis referentibus audiebat. Denique post interitum eius discessumque hostilem, prope 9 30 locum in quo cecidisse existimatus est, inventus dicitur saxeus monumenti suggestus cui lapis adfixus incisus literis Graecis, sepultum ibi nobilem quendam Mimanta veterem indicabat.

BOETHIUS

ANICIUS MANLIUS TORQUATUS SEVERINUS BOETHIUS is the last great name in Latin literature. He was born of a noble family, about 480, and was married to a daughter of Symmachus, who has earned the gratitude of posterity by his zeal in preserving many Latin classics from destruction. Boethius was on intimate terms with the Emperor Theoderic, and was consul in 510. Being unjustly accused of complicity in a plot to dethrone Theoderic, he was imprisoned and finally executed under torture in 524.

Among his many philosophical, theological, and mathematical treatises, there are extant, translations and commentaries to the logical works of Aristotle; the greater part of a commentary to Cicero's *Topica*; treatises *De institutione musica* and *De institutione arithmetica*; but his fame at the present day chiefly rests upon the *De consolatioe philosophiae*, written in prison. While bewailing his unhappy fate, philosophy appears to him and endeavors to allay his sorrow by a long series of arguments of a strongly Platonic and Stoical coloring, for although a Christian, the work breathes a pagan spirit throughout.

The form of the *Consolatio* is partly that of the Satira Menippea, partly that of dialogue. The metres of the poems, thirty-nine in all, are extremely varied, and in a number of instances not paralleled in our extant literature. Their phraseology is strongly influenced by Seneca's tragedies. The diction of Boethius, though naturally not untainted by the style of his age, is fluent, eloquent, and clear, and withal not unworthy of the close of the literature of pagan Rome. The *Consolatio* enjoyed an immense popularity (it was even translated into the Greek, by Maximus Planudes), and, although now somewhat neglected, still amply repays an attentive perusal.

BOETHIUS

Book I.: Philosophy appears to Boethius in prison.

Carmina qui quondam studio florente peregi, 1
Flebilis, heu, maestos cogor inire modos.

Ecce mihi lacerae dictant scribenda Camenae
Et veris elegi fletibus ora rigant.

5 Has saltem nullus potuit pervincere terror,
Ne nostrum comites prosequerentur iter.

Gloria felicitis olim viridisque iuventae
Solantur maesti nunc mea fata senis.

Venit enim properata malis inopina senectus
10 Et dolor aetatem iussit inesse suam.

Intempestivi funduntur vertice caui
Et tremit effeto corpore laxa cutis.

Mors hominum felix, quae se nec dulcibus annis
Inserit et maestis saepe vocata venit.

15 Eheu, quam surda miseros avertitur aure
Et flentis oculos claudere saeva negat.

Dum levibus male fida bonis fortuna faveret,
Paene caput tristis merserat hora meum,

Nunc quia fallacem mutavit nubila vultum,
20 Protrahit ingratas impia vita moras.

Quid me felicem totiens iactastis amici?
Qui cecidit, stabili non erat ille gradu.

Haec dum mecum tacitus ipse reputarem querimoniam-

que lacrimabilem stili officio signarem, adstitisse mihi supra verticem visa est mulier reverendi admodum vultus, oculis ardentibus, et ultra communem hominum valentiam perspicacibus, colore vivido atque inexhausti vigoris, quamvis ita aevi plena foret, ut nullo modo nostrae crederetur 5 aetatis, statura discretionis ambiguae. Nam nunc quidem ad communem sese hominum mensuram cohibebat, nunc vero pulsare caelum summi verticis cacumine videbatur, quae cum altius caput extulisset, ipsum etiam caelum penetrabat respicientiumque hominum frustrabatur intui- 10 tum. Vestes erant tenuissimis filis, subtili artificio, indissolubili materia perfectae quas, uti post eadem prodente cognovi, suis manibus ipsa texuerat. Quarum speciem, veluti fumosas imagines solet, caligo quaedam neglectae vetustatis obduxerat. Harum in extremo margine *II*, in 15 supremo vero Θ legebatur intextum. Atque inter utraque litteras in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore ad superius elementum esset adscensus. Eandem tamen vestem violentorum quorundam sciderant manus et particulas, quas quisque po- 20 tuit, abstulerant. Et dextra quidem eius libellos sceptrum vero sinistra gestabat. Quae ubi poeticas Musas vidit nostro adsistentis toro fletibusque meis verba dictantis, commota paullisper ac torvis inflammata luminibus, ‘quis,’ inquit, ‘has scenicas meretriculas ad hunc aegrum permisit 25 accedere quae dolores eius non modo nullis remediis foverent, verum dulcibus insuper alerent venenis? Hae sunt enim quae infructuosis adfectum spinis, uberem fructibus rationis segetem necant, hominumque mentis adsuefaciunt morbo, non liberant. At si quem profanum, uti vulgo 30 solitum vobis, blanditiae vestrae detraherent, minus moleste ferendum putarem; nihil quippe in eo nostrae operae laederentur. Hunc vero Eleaticis atque Academicis studiis innutritum? Sed abite potius Sirenes usque in exi-

tium dulces meisque eum Musis curandum sanandumque
 relinquite.' His ille chorus increpatus deiecit humi ma-
 stior vultum, confessusque rubore verecundiam limen
 tristis excessit. At ego, cuius acies lacrimis mersa cali-
 5 garet, nec dinoscere possem, quaenam haec esset mulier
 tam imperiosae auctoritatis, obstupui visuque in terram
 defixo, quidnam deinceps esset actura, expectare tacitus
 coepi. Tum illa propius accedens in extrema lectuli mei
 parte consedit, meumque intuens vultum luctu gravem
 10 atque in humum maerore deiectum his versibus de nostrae
 mentis perturbatione conquesta est.

Heu, quam praecipiti mersa profundo 2
 Mens hebet et propria luce relicta
 Tendit in externas ire tenebras,
 15 Terrenis quotiens flatibus aucta
 Crescit in inmensum noxia cura!
 Hic quondam caelo liber aperto
 Suetus in aetherios ire meatus
 Cernebat rosei lumina solis,
 20 Visebat gelidae sidera lunae,
 Et quaecunque vagos stella recursus
 Exercet varios flexa per orbis,
 Comprensam numeris victor habebat.
 Quin etiam causas, unde sonora
 25 Flamina sollicitent aequora ponti,
 Quis volvat stabilem spiritus orbem,
 Vel cur Hesperias sidus in undas
 Casurum rutilo surgat ab ortu,
 Quis veris placidas temperet horas,
 30 Vt terram roseis floribus ornet,
 Quis dedit ut pleno fertilis anno
 Autumnus gravidis influat uvis,
 Rimari solitus atque latentis
 Naturae varias reddere causas.

Nunc iacet effeto lumine mentis
 Et pressus gravibus colla catenis
 Declivemque gerens pondere vultum,
 Cogitur heu stolidam cernere terram.

‘Sed medicinae,’ inquit, ‘tempus est, non querellae.’⁵
 Tum vero totis in me intenta luminibus: ‘Tunc ille es,’
 ait, ‘qui nostro quondam lacte nutritus, nostris educatus
 alimentis, in virilis animi robur evaseras? atqui talia contu-
 leramus arma quae nisi prior abiecisses, invicta te firmitate
 tuerentur. Agnoscisne me? quid taces? pudore an stu-
 pore siluisti? malletm pudore, sed te, ut video, stupor op-
 pressit.’ Cumque me non modo tacitum, sed elinguem
 prorsus mutumque vidisset, admovit pectori meo leniter
 manum; et ‘nihil,’ inquit, ‘periculi est, lethargum patitur
 communem inlusarum mentium morbum. Sui paullisper¹⁵
 oblitus est; recordabitur facile, si quidem nos ante cogno-
 verit. Quod ut possit, paullisper lumina eius mortalium
 rerum nube caligantia tergamus.’ Haec dixit oculosque
 meos fletibus undantis contracta in rugam veste siccavit.

3 Tunc me discussa liquerunt nocte tenebrae 20
 Luminibusque prior rediit vigor,
 Vt cum praecipiti glomerantur nubila Coro
 Nimbosisque polus stetit imbribus,
 Sol latet ac nondum caelo venientibus astris,
 Desuper in terram nox funditur. 25
 Hanc si Threicio Boreas emissus ab antro
 Verberet et clausum reseret diem,
 Emicat et subito vibratus lumine Phoebus
 Mirantis oculos radiis ferit.

Boethius Recognizes Her.

30

Haud aliter tristitiae nebulis dissolutis hausi caelum
 et ad cognoscendam medicantis faciem mentem recepi.

Itaque ubi in eam deduxi oculos intuitumque defixi, respicio nutricem meam cuius ab adolescentia laribus obversatus fueram, Philosophiam. 'Et quid,' inquam, 'tu in has exilii nostri solitudines, o omnium magistra virtutum, 5 supero cardine delapsa venisti? an ut tu quoque mecum rea falsis criminationibus agiteris?' 'An,' inquit illa, 'te alumne desererem nec sarcinam quam mei nominis invidia sustulisti, communicato tecum labore partirer? atqui Philosophiae fas non erat incommittatum relinquere iter 10 innocentis, meam scilicet criminationem vererer et quasi novum aliquid acciderit, perhorrescerem? nunc enim primum censes apud improbos mores lacessitam periculis esse sapientiam? Nonne apud veteres quoque ante nostri Platonis aetatem magnum certamen saepe cum stultitiae 15 temeritate certavimus? eodemque superstite praeceptor eius Socrates iniustae victoriam mortis me adstante promeruit? Cuius hereditatem cum deinceps Epicureum vulgus ac Stoicum ceterique pro sua quisque parte raptum ire molirentur meque reclamantem renitentemque velut in 20 partem praedae detraherent, vestem quam meis texueram manibus, disciderunt, abreptisque ab ea panniculis totam me sibi cessisse credentes abiere. In quibus quoniam quaedam nostri habitus vestigia videbantur, meos esse familiaris imprudentia rata, non nullos eorum profanae 25 multitudinis errore pervertit. Quod si nec Anaxagorae fugam nec Socratis venenum nec Zenonis tormenta, quoniam sunt peregrina, novisti, at Canios, at Senecas, at Soranos quorum nec pervetusta nec incelebris memoria est, scire potuisti. Quos nihil aliud in cladem detraxit, 30 nisi quod nostris moribus instituti studiis improborum dissimillimi videbantur. Itaque nihil est quod admirere, si in hoc vitae salo circumflantibus agitemur procellis quibus hoc maxime propositum est, pessimis displicere. Quorum quidem tametsi numerosus est exercitus, sper-

nendus tamen est, quoniam nullo duce regitur, sed errore tantum temere ac passim limphante raptatur. Qui si quando contra nos aciem struens valentior incubuerit, nostra quidem dux copias suas in arcem contrahit, illi vero circa diripiendas inutilis sarcinulas occupantur. At nos desuper inridemus vilissima rerum quaeque rapientes securi totius furiosi tumultus eoque vallo muniti quo grassanti stultitiae adspirare fas non sit.'

4	Quisquis composito serenus aevo	
	Fatum sub pedibus dedit superbum	10
	Fortunamque tuens utramque rectus,	
	Invictum potuit tenere vultum ;	
	Non illum rabies minaeque ponti	
	Versum funditus excitantis aestum,	
	Nec ruptis quotiens vagus caminis	15
	Torquet fumificos Vesevus ignis,	
	Aut celsas soliti ferire turreis	
	Ardentis via fulminis movebit.	
	Quid tantum miseri feros tyrannos	
	Mirantur sine viribus furentes ?	20
	Nec speres aliquid nec extimescas,	
	Exarmaveris impotentis iram :	
	At quisquis trepidus pavet vel optat,	
	Quod non sit stabilis sui que iuris,	
	Abiecit clipeum locoque motus	25
	Nectit qua valeat trahi catenam.	

The Defence of Boethius.

'Sentisne,' inquit, 'haec atque animo inlabuntur tuo ? an ὄνος λύρας ? Quid fles, quid lacrimis manas ? ἐξάυδα, μή κεύθει νόω. Si operam medicantis expectas, oportet vulnus 30 detegas.' Tum ego conlecto in viris animo : 'Anne adhuc

eget admonitione, nec per se satis eminent fortunae in nos saevientis asperitas? nihilne te ipsa loci facies movet? haecine est bibliotheca quam certissimam tibi sedem nostris in laribus ipsa delegeras? in qua mecum saepe residens de humanarum divinarumque rerum scientia disserebas? Talis habitus talisque vultus erat cum tecum naturae secreta rimraret, cum mihi siderum vias radio describeres, cum mores nostros totiusque vitae rationem ad caelestis ordinis exemplar formares. Haecine praemia referimus tibi obsequentes? atqui tu hanc sententiam Platonis ore sanxisti: "Beatissimas fore respublicas, si eas vel studiosi sapientiae regerent, vel earum rectores studere sapientiae contigisset." Tu eiusdem viri ore hanc sapientibus capessendae reipublicae necessariam causam esse monuisti, ne improbis flagitiosisque civibus urbium relicta gubernacula, pestem bonis ac perniciem inferrent. Hanc igitur auctoritatem secutus, quod a te inter secreta otia didiceram, transferre in actum publicae administrationis optavi. Tu mihi et qui te sapientium mentibus inseruit deus conscii nullum me ad magistratum nisi commune bonorum omnium studium detulisse. Inde cum improbis graves inexorabilesque discordiae et, quod conscientiae libertas habet, pro tuendo iure sprete potentiorum semper offensio? quotiens ego Conigastum in imbecillis cuiusque fortunas impetum facientem obvius excepi, quotiens Triguillam regiae praepositum domus ab incepta perpetrata iam prorsus iniuria deieci, quotiens miseros quos infinitis calumniis impunita barbarorum semper avaritia vexabat, obiecta periculis auctoritate protexi! Numquam me ab iure ad iniuriam quisquam detraxit. Provincialium fortunas, tum privatis rapinis, tum publicis vectigalibus pessumdari non aliter quam qui patiebantur indolui. Cum acerbae famis tempore gravis atque inexplicabilis indicta coemptio profligatura inopia Campaniam provinciam videretur,

certamen adversum praefectum praetorii communis con-
 modi ratione suscepti, rege cognoscente contendit et, ne
 coemptio exigeretur, evici. Paulinum consularem virum,
 cuius opes palatinae canes iam spe atque ambitione devo-
 rasset, ab ipsis hiantium faucibus traxi. Ne Albinum 5
 consularem virum praeiudicatae accusationis poena con-
 riperet, odiis me Cypriani delatoris opposui. Satisne in
 me magnas videor exacervasse discordias? sed esse apud
 ceteros tutior debui qui mihi amore iustitiae nihil apud
 aulicos, quo magis essem tutior, reservavi. Quibus autem 10
 deferentibus perculsi sumus? quorum Basilius olim regio
 ministerio depulsus in delationem nostri nominis alieni
 aeris necessitate compulsus est. Opilionem vero atque
 Gaudentium, cum ob innumeras multiplicesque fraudes
 ire in exilium regia censura decrevisset, cumque illi parere 15
 nolentes sacrarum sese aedium defensione tuerentur com-
 pertumque id regi foret, edixit: uti ni intra praescriptum
 diem Ravenna urbe decederent, notas insigniti frontibus
 pellerentur. Quid huic severitati posse adstrui videtur?
 atqui in eodem die deferentibus eisdem nominis nostri 20
 delatio suscepta est. Quid igitur? nostraene artes ita
 meruerunt? an illos accusatores iustos fecit praemissa
 damnatio? itane nihil fortunam puduit, si minus accu-
 satae innocentiae, at accusantium vilitatis? at, cuius
 criminis arguimur, summam quaeris? senatum dicimur 25
 saluum esse voluisse. Modum desideras? delatorem, ne
 documenta deferret quibus senatum maiestatis reum face-
 ret, impedisse criminamur. Quid igitur o magistra censes?
 infitiabimur crimen, ne tibi pudori simus? at volui, nec
 unquam velle desistam. Fatebimur? sed impediendi de- 30
 latoris opera cessabit. An optasse illius ordinis salutem
 nefas vocabo? ille quidem suis de me decretis, uti hoc
 nefas esset, effecerat; sed sibi semper mentiens impruden-
 tia, rerum merita non potest inmutare, nec mihi Socratico

decreto fas esse arbitror vel oculuisse veritatem vel concessisse mendacium. Verum id quoquo modo sit, tuo sapientiumque iudicio aestimandum relinquo. Cuius rei seriem atque veritatem, ne latere posteros queat, stilo etiam
5 memoriaeque mandavi. Nam de compositis falso litteris quibus libertatem arguor sperasse Romanam, quid adtinet dicere? quarum fraus aperta patuisset, si nobis ipsorum confessione delatorum, quod in omnibus negotiis maximas viris habet, uti licuisset. Nam quae sperari reliqua liber-
10 tas potest? atque utinam posset ulla! respondi sem Canii verbo, qui cum a C. Caesare Germanici filio conscius contra se factae coniurationis fuisse diceretur: "si ego," inquit, "scissem, tu nescisses." Qua in re non ita sensus nostros maeror hebetavit, ut impios scelerata contra virtutem que-
15 rar molitos, sed quae speraverint effecisse vehementer admiror. Nam deteriora velle nostri fuerit fortasse defectus, posse contra innocentiam quae sceleratus quisque conceperit inspectante deo, monstri simile est. Vnde haud iniuria tuorum quidem familiarium quaesivit: "si quidem
20 deus," inquit, "est, unde mala? bona vero unde, si non est?" Sed fas fuerit nefarios homines qui bonorum omnium totiusque senatus sanguinem petunt, nos etiam, quos propugnare bonis senatuique viderant, perditum ire voluisse. Sed num idem de patribus quoque merebamus? Memi-
25 nisti, ut opinor, quoniam me dicturum quid facturumve praesens semper ipsa dirigebas. Meministi, inquam, Veronae cum rex avidus exitii communis, maiestatis crimen in Albinum delatae ad cunctum senatus ordinem transferre moliretur, universi innocentiam senatus quanta periculi
30 mei securitate defenderim. Scis me haec et vera proferre et in nulla unquam mei laude iactasse. Minuit enim quodam modo se probantis conscientiae secretum, quotiens ostentando quis factum recipit famae pretium. Sed innocentiam nostram quis exceperit eventus vides; pro verae

virtutis praemiis falsi sceleris poenas subimus et cuius unquam facinoris manifesta confessio ita iudices habuit in severitate concordēs, ut non aliquos vel ipse ingenii error humani vel fortunae condicio cunctis mortalibus incerta submitteret? Si inflammare sacras aedis voluisse, si sacerdotēs impio iugulare gladio, si bonis omnibus necem struxisse diceremur, praesentem tamen sententia confessum convictumve punisset. Nunc quingentis fere passuum milibus procul moti atque indefensi ob studium propensius in senatum morti proscriptionique damnamur: o meritos de simili crimine neminem posse convinci! cuius dignitatem reatus ipsi etiam qui detulere viderunt: quam uti alicuius sceleris admixtione fuscarent, ob ambitum dignitatis sacrilegio me conscientiam polluisse mentiti sunt. Atqui et tu insita nobis, omnem rerum mortalium cupidinem de nostri animi sede pellebas, et sub tuis oculis sacrilegio locum esse fas non erat. Instillabas enim auribus cogitationibusque meis cotidie Pythagoricum illud $\xi\pi\omicron\nu\ \theta\epsilon\omega\tilde{\nu}$. Nec conveniebat vilissimorum me spirituum praesidia captare quem tu in hanc excellentiam componebas, ut consimilem deo faceres. Praeterea penetral innocens domus, honestissimorum coetus amicorum, socer etiam sanctus et aequae actu ipso reverendus ab omni nos huius criminis suspicione defendunt. Sed o nefas! illi vero de te tanti criminis fidem capiunt atque hoc ipso videbimur adfinis fuisse maleficio, quod tuis imbuti disciplinis, tuis instituti moribus sumus. Ita non est satis nihil mihi tuam profuisse reverentiam, nisi ultro tu mea potius offensione lacereris. At vero hic etiam nostris malis cumulus accedit, quod existimatio plurimorum non rerum merita, sed fortunae spectat eventum, eaque tantum iudicat esse provisa quae felicitas commendaverit. Quo fit, ut existimatio bona prima omnium deserat infelices. Qui nunc populi rumores quam dis-

sonae multiplicesque sententiae, piget reminisci. Hoc tantum dixerim: ultimam esse adversae fortunae sarcinam, quod dum miseris aliquod crimen adfingitur quae perferunt, meruisse creduntur; et ego quidem bonis omnibus pulsus, dignitatibus exutus, existimatione foedatus, ob beneficium supplicium tuli. Videre autem videor nefarias sceleratorum officinas gaudio laetitiaque fluitantis, perditissimum quemque novis delationum fraudibus imminuentem, iacere bonos nostri discriminis terrore prostratos, flagitiosum quemque ad audendum quidem facinus impunitate, ad efficiendum vero praemiis incitari: insontes autem non modo securitate, verum ipsa etiam defensione privatos. Itaque libet exclamare :

15   O stelliferi conditor orbis, 5
 Qui perpetuo nixus solio
 Rapido caelum turbine versas
 Legemque pati sidera cogis,
 Vt nunc pleno lucida cornu
 Totis fratris obvia flammis
 20   Condat stellas luna minores,
 Nunc obscuro pallida cornu,
 Phoebo propior lumina perdat.
 Et qui primae tempore noctis
 Agit algentis Hesperus ortus,
 25   Solitas iterum mutet habenas
 Phoebi pallens Lucifer ortu.
 Tu frondifluae frigore brumae
 Stringis lucem breviora mora:
 Tu, cum fervida venerit aestas,
 30   Agilis noctis dividis horas.
 Tua vis varium temperat annum,
 Vt quas Boreae spiritus aufert,
 Revehat mitis Zephyrus frondis:
 Quaeque Arcturus semina vidit,

Sirius altas urat segetes.
 Nihil antiqua lege solutum
 Linqvit propriae stationis opus,
 Omnia certo fine gubernans
 Hominum solos respuis actus 5
 Merito rector cohibere modo.
 Nam cur tantas lubrica versat
 Fortuna vicis? premit insontis
 Dempta sceleri noxia poena,
 At perversi resident celso 10
 Mores solio sanctaque calcant
 Iniusta vice colla nocentes.
 Latet obscuris condita virtus
 Clara tenebris iustusque tulit
 Crimen iniqui. 15
 Nil periuria, nil nocet ipsis
 Fraus mendaci compta colore.
 Sed cum libuit viribus uti,
 Quos innumeri metuunt populi,
 Summos gaudent subdere reges. 20
 O iam miseras respice terras,
 Quisquis rerum foedera nectis.
 Operis tanti pars non vilis
 Homines quatimur fortunae sale.
 Rapidos rector comprime fluctus, 25
 Et quo caelum regis inmensum
 Firma stabiles foedere terras.'

Reply of Philosophy.

Haec ubi continuato dolore delatravi, illa vultu placido
 nihilque meis questibus mota: 'cum te,' inquit, 'maestum 30
 lacrimantemque vidissem, illico miserum exulemque cog-
 novi. Sed quam id longinquum esset exilium, nisi tua

prodidisset oratio, nesciebam. Sed tu quam procul a patria non quidem pulsus es, sed aberrasti ac, si te pulsum existimari mavis, te potius ipse pepulisti; nam id quidem de te numquam cuiquam fas fuisset. Si enim cuius oriundo sis patriae reminiscare, non, uti Atheniensium quondam, multitudinis imperio regitur, sed *εἰς κοίρανος ἐστίν, εἰς βασιλεύς* qui frequentia civium non depulsione laetatur, cuius agi frenis atque obtemperare iustitiae summa libertas est. An ignoras illam tuae civitatis antiquissimam legem, qua sancitum est, ei ius exulare non esse, quisquis in ea
 10 sedem fundare maluerit? nam qui vallo eius ac munimine continetur, nullus metus est, ne exul esse mereatur. At quisquis inhabitare eam velle desierit, pariter desinit etiam mereri. Itaque non tam me loci huius quam tua
 15 facies movet, nec bibliothecae potius comptos ebore ac vitro parietes quam tuae mentis sedem requiro, in qua non libros, sed id quod libris pretium facit, librorum quondam meorum sententias conlocavi. Et tu quidem de tuis in commune bonum meritis vera quidem, sed pro multitudine
 20 gestorum tibi pauca dixisti; de obiectorem tibi vel honestate vel falsitate cunctis nota memorasti; de sceleribus fraudibusque delatorum recte tu quidem strictim adtingendum putasti, quod ea melius uberiusque recognoscentis omnia vulgi ore celebrentur. Increpuisti etiam vehementer iniusti factum senatus: de nostra etiam criminatione
 25 doluisti, laesae quoque opinionis damna flevisi: postremus adversus fortunam dolor incanduit, conquestusque non aequa meritis praemia pensari. In extremo Musae saevientis, uti quae caelum, terras quoque pax regeret,
 30 vota posuisti. Sed quoniam plurimus tibi adfectuum tumultus incubuit, diversumque te dolor, ira, maeror distrahunt, uti nunc mentis es, nondum te validiora remedia contingunt. Itaque lenioribus paullisper utemur, ut quae in tumorem perturbationibus influentibus induruerunt, ad

acrioris vim medicaminis recipiendam tactu blandiore mollescant.

Book II. : Philosophy's Second Address.

1 Post haec paullisper obticuit atque ubi adtentionem
 meam modesta taciturnitate conlegit, sic exorsa est : Si 5
 penitus aegritudinis tuae causas habitumque cognovi,
 fortunae prioris adfectu desiderioque tabescis, ea tantum
 animi tui statum, sicuti tu tibi fingis, mutata pervertit.
 Intellego multiformes illius prodigii fucos, et eo usque
 cum his quos eludere nititur, blandissimam familiarita- 10
 tem, dum intolerabili dolore confundat quos insperata re-
 liquerit. Cuius si naturam, mores ac meritum reminiscare,
 nec habuisse te in ea pulchrum aliquid nec amisisse cogno-
 sces, sed, ut arbitror, haud multum tibi haec in memoriam
 revocare laboraverim. Solebas enim praesentem quoque 15
 blandientemque virilibus incessere verbis, eamque de no-
 stro adyto prolatis insectabare sententiis ; verum omnis
 subita mutatio rerum non sine quodam quasi fluctu con-
 tingit animorum. Sic factum est, ut tu quoque paullisper
 a tua tranquillitate discederes ; sed tempus est, haurire te 20
 aliquid ac degustare molle atque iucundum, quod ad in-
 teriora transmissum validioribus haustibus viam fecerit.
 Adsit igitur rhetoricae suadela dulcedinis quae tum tan-
 tum recto calle procedit, cum nostra instituta non deserit,
 cumque hac musica laris nostri vernula nunc leviores, nunc 25
 graviores modos succinat. Quid est igitur o homo, quod
 te in maestitiam luctumque deiecit ? novum credo aliquid
 inusitatumque vidisti. Tu fortunam putas erga te esse
 mutatam : erras. Hi semper eius mores sunt, ista natura.
 Servavit circa te propriam potius in ipsa sui mutabilitate 30
 constantiam. Talis erat, cum blandiebatur, cum tibi falsae
 inlecebris felicitatis adluderet. Deprehendisti caeci numi-

nis ambiguos vultus. Quae sese adhuc velat aliis, tota tibi prorsus innotuit. Si probas, utere moribus, ne queraris. Si perfidam perhorrescis, sperne atque abice perniciose ludentem: nam quae nunc tibi est tanti causa maeroris, 5 haec eadem tranquillitatis esse debuisset. Reliquit enim te quam non relicturam nemo umquam poterit esse securus. An vero tu pretiosam aestimas abituram felicitatem? et cara tibi est fortuna praesens, nec manendi fida et cum discesserit adlatura maerorem. Quod si nec ex arbitrio 10 retineri potest et calamitosos fugiens facit, quid est aliud fugax quam futurae quoddam calamitatis indicium? Neque enim quod ante oculos situm est, suffecerit intueri; rerum exitus prudentia metitur, eademque in alterutro mutabilitas nec formidandas fortunae minas nec 15 exoptandas facit esse blanditias. Postremo aequo animo tolere oportet, quidquid intra fortunae aream geritur, cum semel iugo eius colla submiseris. Quod si manendi abeundique scribere legem velis ei quam tu tibi dominam sponte elegisti, nonne iniurius fueris, et impatientia sortem 20 exacerbare quam permutare non possis? Si ventis vela committeres, non quo voluntas peteret, sed quo flatus impellerent, promoveres: si arvis semina crederes, feracis inter se annos sterilisque pensares. Fortunae te regendum dedisti, dominae moribus oportet obtemperes. Tu 25 vero volventis rotae impetum retinere conaris? at omnium mortalium stolidissime, si manere incipit, fors esse desistit.

Haec cum superba verterit vices dextra,
 Exaestuantis more fertur Euripi.
 30 Dudum tremendos saeva proterit reges,
 Humilemque victi sublevat fallax vultum:
 Non illa miseros audit aut curat fletus,
 Vltroque gemitus, dura quos fecit, ridet.
 Sic illa ludit, sic suas probat viris,

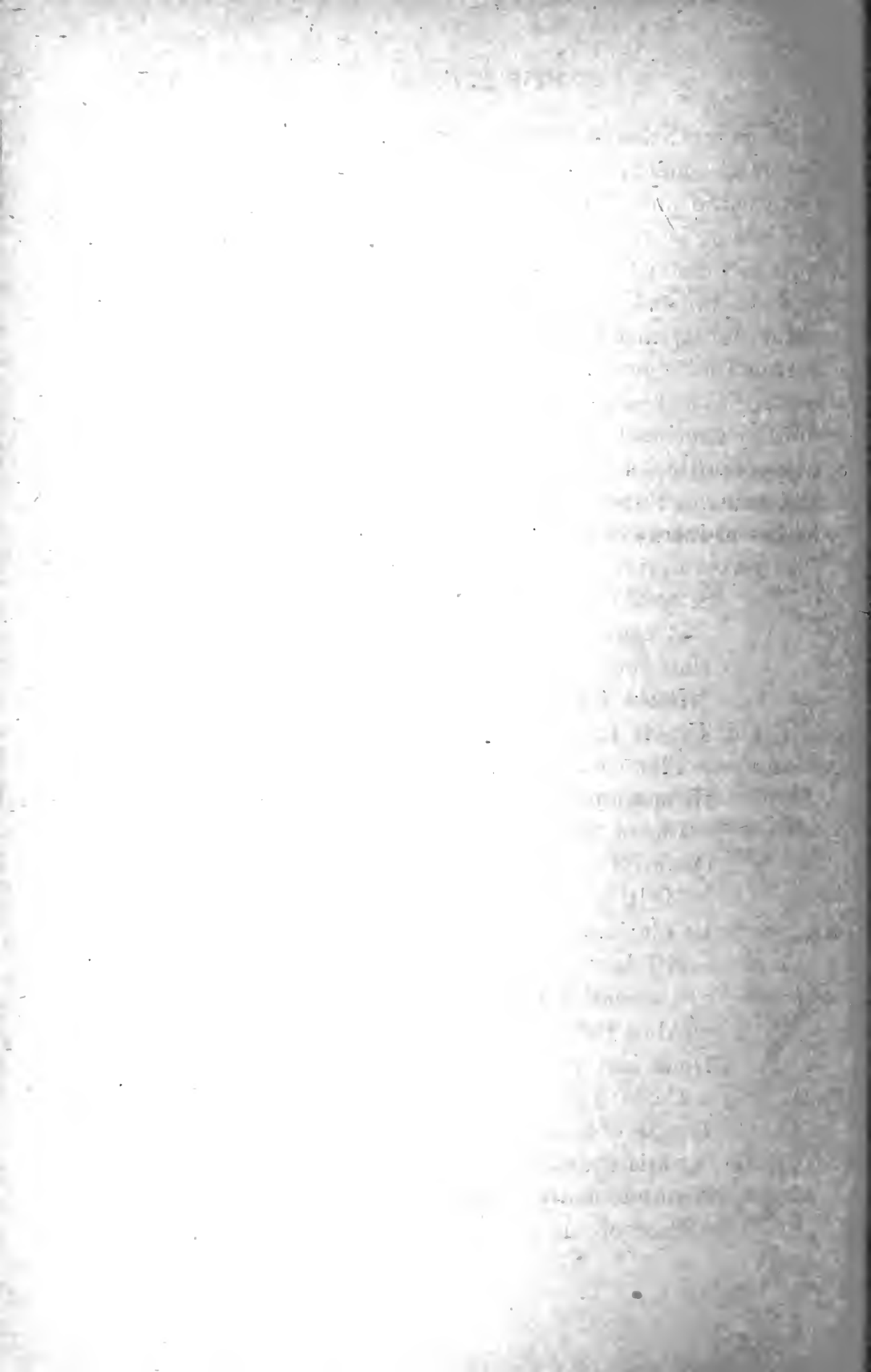
Suisque magnum monstrat ostentum, si quis
 Visatur una stratus ac felix hora.

The Address of Fortuna.

2 Vellem autem pauca tecum fortunae ipsius verbis agitare. Tu igitur an ius postulet, animadvertete. Quid tu 5 homo ream me cotidianis agis querellis, quam tibi fecimus iniuriam? quae tibi tua detraximus bona? quovis iudice de opum dignitatumque mecum possessione contende. Et si cuiusquam mortalium proprium quid horum esse monstraveris, ego iam tua fuisse quae repetis, sponte 10 concedam. Cum te matris utero natura produxit, nudum rebus omnibus inopemque suscepi, meis opibus fovi et, quod te nunc impatientem nostri facit, favore prona indulgentius educavi, et omnium quae mei sunt iuris, adfluentia et splendore circumdedi. Nunc mihi retrahere 15 manum libet; habes gratiam, velut usus alienis, non habes ius querellae, tamquam prorsus tua perdideris. Quid igitur ingemiscis? nulla tibi a nobis est adlata violentia. Opes, honores ceteraque talium mei sunt iuris. Dominam famulae cognoscunt, mecum veniunt, me abeunte 20 discedunt. Audacter adfirmarem, si tua forent quae amissa conquereris, nullo modo perdidisses. An ego sola meum ius exercere prohibebor? licet caelo proferre lucidos dies eosdemque tenebrosis noctibus condere, licet anno terrae vultum nunc floribus frugibusque redimire, nunc 25 nimbis frigoribusque confundere. Ius est mari, nunc strato aequore blandiri, nunc procellis ac fluctibus inhorrescere. Nos ad constantiam nostris moribus alienam inexplata hominum cupiditas adligabit? Haec nostra vis est, hunc continuum ludum ludimus: rotam volubili orbe 30 versamus, infima summis, summa infimis mutare gaudemus. Ascende si placet, sed ea lege, ne, cum ludicri mei

ratio poscet, descendere iniuriam putes. An tu mores ignorabas meos? nesciebas Croesum, regem Lydorum, Cyro paulo ante formidabilem, mox deinde miserandum rogi flammis traditum, misso caelitus imbre defensum? num te praeterit Paulum Persi regis a se capti calamitatibus pias impendisse lacrimas? quid tragoediarum clamor aliud deflet, nisi indiscreto ictu fortunam felicia regna vertentem? nonne adulescentulus *δοίους πίθους τὸν μὲν ἔνα κακῶν, τὸν δὲ ἕτερον ἑάων*, in Iovis limine iacere didicisti? quid si uberius de bonorum parte sumpsisti? quid si a te non tota discessi? quid si haec ipsa mei mutabilitas iusta tibi causa est sperandi meliora? tamen ne animo contabescas et intra commune omnibus regnum locatus proprio iure vivere desideres.

15 Si quantas rapidis flatibus incitus
 Pontus versat arenas,
 Aut quot stelliferis edita noctibus
 Caelo sidera fulgent,
 Tantas fundat opes, nec retrahat manum
 20 Pleno copia cornu,
 Humanum miseras haud ideo genus
 Cesset flere querellas.
 Quamvis vota libens excipiat deus
 Multi prodigus auri,
 25 Et claris avidos ornet honoribus,
 Nil iam parta videntur:
 Sed quaesita vorans saeva rapacitas
 Alios pandit hiatus.
 Quae iam praecipitem frena cupidinem
 30 Certo fine retentent,
 Largis cum potius muneribus fluens
 Satis ardescit habendi?
 Numquam dives agit qui trepidus gemens
 Sese credit egentem.

APPENDIX CRITICA

ω = scriptura tradita unius codicis vel plurimorum.

Reliqua sigla ex editionibus sumpta sunt.

Lectiones a recensionibus infra laudatis discrepantes uncos praecedunt.

[. . .] in ipso textu designat genuina verba ab editore varias ob causas omissa.

. . . = lacunae in libris.

SENECA RHETOR, ed. H. I. Müller, 1887.

CONTR. I, pr. 9, *ut nati*: Sander] quod nati. — *in vita*: Sander] in-viti. — 15, *dixerat*: ω] dicebat. — II, pr. 3, *hoc unum concupiscentem nihil concupiscere, nisi <ut>*: Gertz] <hoc . . . concupiscentem> n. . . ut. — *tandem*: Linde] tantum. — III, pr. 10, *aberant*: ω] aberrant. — *cognomini meo*: Kiessling] Nomio. — 14, *in loco*: Bursian] loco. — *audiri*: Kiessling] videri dicere. — X, pr. 4, *non apte quidem*: Linde] non quidem.

SUAS. VI, 16, *si iam*: Kiessling] propositum. — † *sumpti poculi*: ω] sumite pocula. — 17, <*T. Livi*>: inclusi] T. Livi n. — *hoc*: Gertz] id. — *trucidati*: Haase] truncata. — 19, *sed omnia*: W. Müller] omnia. — *saepissime*: C. Schenk] saepius. — *in quibus*: Schulting] quibus. — *artus singulos laceratus*: W. Müller] artus sublatus. — 22, *filiae exitu*: Madvig] filiae morte, . . . exitu. — <*erat*>: inclusi] erat, tulit. — 23, *nihil . . . paene*: ω] paene nihil . . . <paene> maxime. — *aut*: scripsi] ac. — 24, <*Asini Pollionis*>: inclusi] Asini Pollionis. — (*magna munera deum*): parenthesin notavi] magno, munere deum. — 26, *fecerat*: Kiessling] fecit in.

VELLEIVS PATERCVLVVS, ed. C. Halm, 1876.

- I, 16, 2, *alioque* : AP] aliove. — *similitudinem* : AP] similitudine. — 3, *Aristophane Eupolide* : scripsi] Aristophaneque et E. — *aetatis non* : Haase] non aetatis. — *imitanda* : AP] imitandam. — 4, *arta tum* : scripsi] artatum. — 5, *nequiverit* : scripsi] nequiverint. — 17, 2, *et historicos* : scripsi] historicos etiam. — 4, *sculptoribusque ut quisque* : R. Ellis] sculptoribus quisquis. — *eminentia — circumdata* : Ruhnken] eminentiam — circumdatam. — *recedentisque in* : E. Thomas] recedentis in quodque. — *semper* : AP] saepe. — 6, *matureque* : Acidalius] naturaque. — 18, 1, *omnis . . . operibus* : Froehlich] auctoribus — operibusque. — 3, *in alia* : scripsi] in alia talium.
- II, 34, 3, *qui* : AP] quique. — 4, *eruit* : Lipsius] aperuit. — 35, 1, *altissime inluminavit* : Rhenanus] in altissimo culmine locavit. — 36, 2, *suspecto operis sui carmine* : scripsi, ἄπ. εἶρ. statuens] suscepto carminis sui opere. — 3, *proxime* : Burman] maxime. — 41, 1, *quos . . . antiquissimos constat* : ego Ieepium secutus] quod . . . antiquitatis studiosos constabat. — 42, 3, *idem (vel is) enim cum Asiam tum eam* : scripsi] is enim cum Asia eam. — 70, 3, *occubuit* : A] incubuit. — 71, 3, *M. Varro* : scripsi] Varro. — 87, 3, *eius* : AP] ei. — 88, 2, *possessione* : E. Thomas] † pene. — *minus maiora* : A. Tittler] minora. — 89, 1, *occursu* : R. Ellis] quo occursu. — 6, *fatigant* : AP] fatigaret. — 106, 1, *Germania* : Herelius] G. est. — 3, *a plurimarum* : E. Thomas] plurimarum. — 107, 1, *conatum motumque* : Iacobs] motum conatumque. — 108, 2, *quīs praediximus* : MA] quos pr. — 131, 2, *omnium* : Laurentius] hominum.

Q. CVRTIVS RVFVS, ed. Th. Vogel, 1893.

- VI, 3, 5, *ipsarum* : ω] ipsa. — VII, 8, 11, *hominibus moribusque* : scripsi] moribus hominibusque. — 17, *bovum* : coni. Vogel] boum. — 25, *quae . . . habet* : ω] <quae . . . habet>. — X, 5, 8, *totam* : ω] tantam.

C. PETRONIVS ARBITER, ed. F. Buecheler, 1882.

- c. 2, *Sophocles et* : scripsi] S. aut. — 88, *Eudoxus quoque* : vetus emendator] E. <quidem>. — 118, *testis est et* : coni. Buecheler] testis et.

Cena Trimalchionis, c. 30 ff. — 30, *notabantur* . . . : Friedländer] notabantur. — 32, *minutissima* : L] munitissima. — 33, *voluptatem* : H] omnem v. — *audivi* : scripsi] ut audivi. — 34, *supellecticarius* : Dousa] lecticarius. — *tengomenas* : H] tengomenas. — *vinum vita est* : Goesius] vita vinum est. — *ut catenatio* : O. Iahn] et c. — 36, <*hoc est ius cenae*> : del. Reiske] h. e. i. c. — *ita* : H] itaque. — 38, *cedrae* : H] cedrae. — *culavit* : con. Buecheler] testiculavit. — *vernaculas quaesunt* : scripsi] vernaculae quae sunt. — *culcitra* : H] culcitas. — *piscatores* : Heinsius] pistores. — 39, *putastis* : con. Buecheler] putatis. — *iam mei* : idem] iam. — *supra* : H] super. — *male* : H] mali. — 40, *duravi* : H] decrevi. — 42, *balniscus* : Scheffer] baliscus. — 43, *oricularios* : Reinesius] auricularios. — 44, *simila si siligine inferior esset* : con. Buecheler] similia sicilia interiores et. — *directum* : Reiske] drectum. — *non trium* : con. Buecheler] trium. — *in patrimonio* : Thielmann] patrimonium. — 45, *saperent* : con. Buecheler] haberet. — *amphitheatrum* : idem] amphitheatrum. — 46, *loqui* : ω] <loqui>. — *pullavit* : con. Buecheler] pallavit. — 48, *ego autem* : H] ego enim. — *potentiae domini* : scripsi] potentiae. — <*Cumis*> : del. Studnitzka] Cumis. — 50, *reporrigere* : ω] se porrigere. — *Caesarem* : Scheffer] Caesari. — 51, *validius* : H] validius. — 52, *minus C . . . Mummius . . . ubi* : Friedländer] minus C quemadmodum—Mummius, ubi. — *indignantem verebatur* : con. Buecheler] verebatur. — 53, *Atellanam* : Scheffer] Atellaniam. — 55, *recordati quam* : con. Buecheler] quam. — *memorata est* . . . : lacunam statuit Buecheler] est, donec. — 56, *et est* : scripsi] et. — *xerophagi ex sapa dati* : Friedländer] accrophagie saele datae. — 57, *cluxissem* : Friedländer] duxissem. — *ovili* : Fleischmann ap. Friedl.] ervilia. — 58, *lerode* : Ludwig ap. Friedl.] demode. — *ut populus* : Iahn] aut. — *nos alia* : Friedländer] nos. — *suntne* : scripsi] sunt. — *mera mapalia* : Friedländer, lacunam statuens] numera m. — 59, *factio* . . . : lacunam statuit Friedländer] factio. — *ducenaria* : Burman] donaria. — 60, <*hic*> *refecit* : Friedländer] hic refecit. — post *praeterire* lacunam statuit Friedländer] praeterire. Postquam. — 61, *egi* : H] ego. — 62, *stellas* : H] stelas. — *in mea tota* : scripsi] in tota. — 63, <*ut*> *mihi* : del. Friedländer] ut mihi. — † *caccitus* : ego] caccitus. — 64, *tisicus* : H] phthisicus. — *quem (qu)* : H] quando. — *misceri et* : Antonius] misceri . . . — 68, *auctum* : Friedländer] adiectum. — 70, *et nobis* : con. Buecheler] etiam

nobis. — 71, *sequatur*: H] sequitur. — *faciantur*: Goesius] faciatur. — 72, *udique*: coni. Buecheler] utique. — 73, *ore conabantur*: Burman] conabantur. — *illi*: coni. Buecheler] alii. — *tangomenas*: H] tengomenas. — 76, *coemo, iumenta*: ego] coemo iumenta. — *per libertos*: Heinsius] libertos. — 77, *quid vobis*: coni. Buecheler] quod. — *etiam nunc*: Iahn] et nunc. — *cellationem*: H] cenationem.

SENECA, ed. Fr. Haase, 1852.

- DE VITA BEATA, 17, 3, *non ut*: ω] ut non. — 4, *etenim ego*: Gertz] ego enim. — 18, 2, *virtutem adorem*: ω] virtutem. — 20, 3, *quo comoediam*: scripsi] cum quo audiam. — 21, 1, *tam*: ω] tamen. — 3, *compararentur*: Wesenberg] comparentur. — 4, *possessiones*: Madvig] possessas. — 22, 3, *ex virtute*: Gertz] et ex virtute. — 5, *eundem habeant*: A] habeant eundem. — 5, *summum; ad postremum*: ω] summum ac postremum. — 23, 2, *o optime*: Lipsius] optime. — *cui manus*: scripsi] quo manus. — 4, *volet. Habebit*: Gertz] volet et habebit. — 5, *donabit—quid*: Gertz] quid? donabit [credo]. — *expanditis*: coni. Haase] expeditis. — *exceant, nihil*: Madvig] exceant et nihil. — 25, 1, *ergo sit*: Muretus] ergo est. — 2, *pone me in*: Muretus] pone in. — 4, *reges † penatium*: ω] reges penatium. — 6, *dubium est*: Wesenberg] dubium sit. — 7, *ergo est*: scripsi] ergo. — *acerrime. Ergo*: coni. Haase] acerrimas ergo.
- DE BENEF. bk. IV, 5, 3, *commerciis*: ω] in commercia. — 8, 1, *Liberum—est consultura*: ω] <Liberum—consultura>. — *quod per eum*: Lipsius] quod primum. — 30, 2, *magnitudo? tanta*: Fickert] magnitudo tanta. — 31, 2, *quid? ergo*: Fickert] quid ergo?
- DE TRANQ. ANIMI, 9, 5, *puerilium*: Madvig] servilium. — *satis est*: Gertz] satis sit. — 7, *erraretur*: Koch] oriretur. — 17, 4, *movebat*: ω] movit. — 5, *remissi*: ω] emissi — 7, *detinuit*: Gertz] retinuit. — 8, *vinum curas*: Gertz] curas.
- DE IRA, II, 21, 7, *restiterint*: ω] restiterunt.
- DE BREVITATE VITAE, 14, 4, *turba*: Gertz] urbe. — 5, *palam licet*: Gertz] <putamus> licet, — 15, 1, *conteret*: ω] conterit. — *contribuent*: ω] contribuit.
- EPISTULAE, 84, 9, *una*: scripsi] unus. — 88, 23, *artis liberalis*: scripsi] has liberales. — 88, 44, *unum esse*: Gertz] nisi universum. — 90, 2, *vero esset*: codex V (Muecke)] esset. — 90, 5, *tuto*: Buecheler]

tantum. — 90, 38, *se redegit. Avaritia paupertatem*: cod. V.] re-
 ducta paupertatem. — 114, 5 <*Maccenas de cultu suo*>: inclusi]
 M. d. c. s. — 114, 9, *solebant*: Hermes] solet.

APOCOLOCYNTOSIS, 1, *quaerito*: ω] quaerite. — <*quod viderit*> *verbis*:
 delevit Heumann] q. v. v. — *quae tum*: ω] quaecumque. — 2,
orbem: Fromond] ortuni. — *iussoque*: ω] visoque. — *inquis cum*
 — *etiam*: Schoppe] adquiescis nunc—ut etiam. — *fessas*: ω]
 fessus. — 3, *cesset*: Orelli] exiet. — *sexagesimus quartus*: ω]
 sexagesimus et quartus. — 4, *illa plena*: ω] illud plena. — 5,
impresserit: ω] impressit. — *qui etiam—timuerit*: ω] quem iam
 —timuerint. — *implicatam*: ω] implicitum. — 6, *Marci*: ω] Mu-
 natii. — <*Lugudunenses*>: inclusit Buecheler] Lugudunenses.
 — *debes*: ω] debes et. — *et ad hoc*: ω] ad hoc. — 7, *Tiburi*:
 Buecheler] tibi. — 8, *ἔχει*: ω] ἔχει τι. — *Saturnalicus princeps*:
 Iunius] princeps. — *Silanum*: ω] L. Silanum. — *propterea*:
 Buecheler] oro, propter quid. — *inquis*: ω] inquit. — *nescit*:
 Buecheler] nescio. — 9, *non licere sententiam dicere*: Buecheler]
 s. d. non licere. — *volo ut*: ω] volo. — *vivebat*: Buecheler] vivat.
 — *fumam—fecistis*: ω] Fama—fecisti. — *factus*: Iunius] dictus.
 — *uti divus*: Buecheler] ut divus. — *sane iam*: con. Buecheler]
 sententiam. — 10, *sententiae suae*: ω] sententiae causa. — *sed non*:
 ed. pr.] et non. — *adsidit*: ω] excidit. — *soror mea*: Buecheler]
 † formea. — *ἔγγιον γόνυ κνήμης*: Buecheler] † ENTYCON-
 GONNYKNNAIHΣ senescit. — *si aecus futurus es*: ω] sit aequus
 futurus et. — 11, *Gaius*: ω] Caius Caesar. — *Tristionias*: ω]
 Tristioniam. — *posset. Hunc*: ω] posset. Cogitate, P. C. quale
 portentum in numerum deorum se recipi cupiat. Hunc. — *Cras-
 sum Frugi, hominem tam*: ed. pr.] Crassum, frugi hominem, tam.
 — *trahit <ad inferos>*: del. Wehle] trahit ad inferos. — 12, *tum
 maxime*: ω] cum maxime. — *lugenti*: con. Buecheler] ingenti.
 — 13, *deorum*: Camden] deorum nuntius. — *celerius i*: scripsi]
 celerius. — *perturbatur—subalbam*: ω] subperturbatur—albam.
cum plausu: Buecheler] et cum plausu. — *Iunius*: Sonntag]
 Iunius. — *convolant. primi*: Buecheler] convolant primi. —
Pheronactus: Buecheler] Pheronactes. — *Rufius Pollio*: Bueche-
 ler] Rufus Pompei R. — *huc venistis*: con. Buecheler] vos huc
 venistis. — 14, *XXXV*: Buecheler] XXX. — CCXXI, ceteros:
 Buecheler] CC ceteros CCXXI. — *advocatum Claudius*: scripsi]
 Buechelerum secutus] advocatum. — *magis iniquum*: ω] ini-
 quum magis. — *Sisyphum satis diu laturam fecisse*: Buecheler]

si unius <diei> dilaturam fecissent. — *sine effectu*: Rhenanus] sine fine et effectu. — 15, *fusuro*: Buecheler] *lusuro*. — *qui viderant*: Buecheler] qui illum viderant.

PLINY THE ELDER, vol. I, ed. D. Detlefsen, 1866; vol. V, Iahn-Mayhoff,² 1897.

- Bk. XXXIII, 1, *signorumque*: coni. Mayhoff] *lignorum*. — 5, *et aurum*: ω] *aurum*. — 6, *sacrum—dixere*: ω] <*sacrum—dixere*>. — 11, *servi fortassis*: scripsi] *servi prae se*.
 Bk. XXXV, 16, *pinxerunt*: scripsi] *pinxere*. — *invenit*: ω] *inlevit*. — 22, *pictam*: ω] <*picturam*>. — 25, *tabula pictum*: ω] *tabula*. — 28, *immensam*: ω] *inmensa*. — 61, *confuisse*: Traube] *cum fuisse*. — 63, *dracones*: ω] *dracones II*. — 68, *alias post*: Traube] *alia et post*. — 69, *gloriosum*: ω] *gloriosum . . .* — 97, *Ceraunobolian*: ω] *et C*. — *colorem album*: Traube] *colorem omnium*. — *etiam ratione*: ω] *et luminum ratione*.

QVINTILIAN, ed. F. Meister, 1886.

- Bk. I, *Prooem.* 4, *eloquentiae*: Bonnell] *eloquentia*. — I, 1, 20, *amaritudine—percepta*: coni. Meister] *amaritudinem—perceptam*. — 28, *scribere, ipsam*: Bonnell] *scribere ipsum*. — 2, 3, *etiamsi possit*: scripsi] *etiamsi posset*. — 3, 16, *cum non*: ω] *cur (per errorem)*. — 12, 7, *unum diu*: Kiderlin] *diu*. — 12, 17, *nec*: ω] *ne*. — II, 2, 11, *discernent*: ω] *discernit*. — X, 1, 2, *tamen*: ω] *tamquam*. — 1, 3, *ante omnia est*: ω] *ante omnia necesse est*. — *imitatio*: Kiderlin] *imitatio est*. — 1, 7, *quod idem*: ω] *quo idem*. — 1, 16, *imagine et ambitu*: ω] <*imagine et*> *ambitu*. — 1, 17, *tractemus*: ω] *retractemus*. — 1, 18, *placent—laudantur*: ω] *placeant—laudentur*. — *actionis*: ω] *ut actionis*. — 1, 23, *quin etiam*: ω] *etiam*. — 37, *legendi*: ω] *legendi et*. — 1, 38, *suae <quibuscum vivebat>*: del. Krüger] *s. q. v.* — 1, 85, *proximus*: ω] *ei proximus*. — 1, 94, *nisi labor*: ω] *non labor*. — 1, 100, *linguae suae*: Köhler] *linguae*. — 1, 102, *clarus vi*: Kiderlin] *clari vir*. — 1, 103, *ipso, probabilis in omnibus, in quibusdam*: Kiderlin] *ipso probabilis in partibus quibusdam*. — 1, 104, *exornat*: ω] *ornat*. — 1, 106, *denique*: ω] *denique omnia*. — 1, 115, *adiecturus sibi, non si quid detracturus fuit*: ω] *a. <s. n. s. q. d.> fuit*. — 1, 117, *vis summa*: L. Valla] *sermo purus*. — 1, 130, *obliqua*: Woelfflin] *aliqua*. — 1, 130, *prava*: Sarpe] *parum sana*.

TACITVS, ed. C. Halm, 1883.

DIALOGUS, 6, *quod gaudium*: Putecolanus] quod illud gaudium. — *quae seruntur atque elaborantur grata, gratiora*: scripsi] alia serantur atque elaborantur—gratiora.—7, *ipsum illos*: L. Spengel] ipsos illos. — 7, *in animo*: Freinsheim] in aliquo. — *quid? non inlustres*: Roth] quinam inlustriores. — *iuvenes vacuos*: scripsi] iuvenes. — *recta est indoles*: scripsi] recta indoles est. — 8, *minores*: Haase] minus notos. — *et ipsis*: Putecolanus] ipsi. — *actate*: C. Heraeus] adolescentia. — 10, *te ferat*: Acidalius] te tua—ferat. — *<ad causas et ad> vera*: delevi] a. c. e. a. v. — *adsensus*: ω] existere adsensus. — 11, *in Neronem*: ω] in Nerone. — *statum cuiusque*: ω] hucusque. — *tuetur*: Pichena] tueor. — 12, *maior erat*: Ritter] maior. — 13, *non praestant*: Lipsius] † praestant. — *omni*: Walther] canina. — *fontis*: ω] ad fontis. *quandoque fatalis meus dies veniet, statuar*: scripsi] q. enim f. et m. d. v. statuarque. — 27, *Apri mei*: Schurzfleisch] Apri. — 28, *cellula*: ω] cella. — *in gremio*: Andresen] gremio. — *aut eligebatur maior*: Meiser] e. autem m. — *militarem rem*: ω] rem militarem. — 29, *virides statim et teneri*: scripsi] teneri s. e. rudes. — *inrepat <et sui alienique contemptus>*: inclusi] i. e. s. a. c. — *nec praeceptores*: ω] ne p. — 30, . . . *statim*: ω] statim dicturus prius. — *viri, ita est*: scripsi] viri, ita. — *orationis*: Goelzer] oratoris.

AGRICOLA, 31, *paenitentiam*: ω] patientiam. — *arma laturi*: Wex] bellaturi. — 33, *et, ut*: Walther] ut. — *montesque*: Urlichs] montesve. — *quando cominus veniet*: scripsi] Schöne secutus] quando acies. — 34, *extremus metus corpora defixere in his vestigiis*: scripsi] extremo metu torpor d. aciem i. h. v. — 41, *formidine ceterorum*: Grotius] f. eorum quibus exercitus committi solerent. — 43, *libertorum intimi et medicorum primi*: scripsi] Ernesti secutus] l. primi et m. intimi. — *quod firmare*: Woelfflin (Merrill)] adfirmare ut. — *animi vultu prae se tulit*: scripsi] habitu vultuque p. s. t.—44, *iterum — quinto*: Nipperdey] tertium—sexto.—*opibus—contigerant*: ante quippe conlocavi]. — *non contigerant*: ω] contigerant. — 45, *nondum reus*: scripsi] <iam> tum reus. — 46, *potius—te colamus*: scripsi] te potius—colamus.

HISTORIAE, I, 2, *statim missa*: ω] omissa. — *prope etiam*: Ritter] etiam prope. — *haustae aut obrutae urbes*: ω] hausta aut obruta. — *et urbs*: ω] urbs. — 3, *ipsa necis* (sc. necessitas): coni. Halm]

ipsa necessitas. — II, 47, *illic fuit*: ω] illinc. — 74, *progressum*: ω] progressum, esse regressum. — 75, *alterque*: ω] alterve. — 76, *incohatur*: ω] inchoaturi. — 77, *tu tuos*: Th. Kiessling] tu hos. IV, 5, *Caracinae*: Ernesti] origine Italica e Caracinae. — *putant, potentiam*: coni. Meiser] potentiam.

ANNALES, I, 8, *ut maxime*: scripsi] qui maxime. — 15, *celebratio* <annū>: del. Nipperdey] celebratio annua. — XIV, 6, *esse*: ω] esse sensit. — 7, *an aperiens*: Nipperdey] experiens an. — *ignaros*: ω] gnaros. — XV, 40, *aut redierat plebi spes*: Madvig] et rediit haut levius. — 43, *nec—ambirentur post impervius est* coll. Nipperdey] haberet. nec—ambirentur.

PLINY THE YOUNGER, ed. H. Keil, 1870.

Bk. IX, 10, 2, *quoque crescunt*: scripsi] quiescunt. — *alteramve*: scripsi] alteram.

SVETONIUS, ed. C. L. Roth, 1858.

VITA TERENTI, p. 357 vs. 19, *dum in Albanum crebro rapitur*: Ritschl] dum se amari ab his credit . . . crebro in Albanum rapitur. — *Publio*: ω] Publius. — *dicitur*: Mommsen] dictus est. — *in subsellio*: Ritschl] subsellio. — p. 358, 14, *simitur*: Ritschl] sumetur. — *exclusast*: Ritschl] ex his. — 18, *adscribitur* . . . : Wolf] adscribitur. — 29, *tempore*: ω] <tempore>. — 30, *levius se*: Ritschl] se levius. — 31, *tum*: ω] tamen. — 33, *pro se, P. A. i.*: Ritschl] p. s. ait P. A. qui. — 359, 19, *ingressus*: Ritschl] egressus. 24, *dedit comoedias*: ω] comoedias dedit. — *dicit cum*: ω] cum. — 360, 2, *Martis*: Schopen] Martis villam. — 4, *Nil Publio*: addidi et cetera ut p. 358, 1–4, scripsi] Scipio nihil profuit, nihil Laelius, nihil Furius. — 10, *dicas*: Ritschl] dicens.

VITA CAESARIS, 84, *idoneum*: N. Heinsius] ad donum.

VITA NERONIS, 37, *duarum horarum*: ω] horarum. — 39, *μητροκτόνοι*: T. Sabellicus] μητροκτόνος. — 49, † *turpiter* (ω) *pereo*: ω] turpiter.

IUSTINVS, ed. F. Rühl, 1886.

PRAEFATIO, 3, *segregati*: Bongars] se gregati. — 5, *te non tam*: ω] te non. — *quam magis*: scripsi] magis quam. — *rationem*: ω] † operam.

Lib. XXIV, 6, 2, *trepidi*: ω] et trepidi. — 6, 9, *amento*: Ieep] vento. — 8, 16, *adversus deos contendebat*: ω] deos contemnebat.

- Lib. XXXI, 4, 2, *hoc opus*: Bongars] opus hoc. — 4, 9, *habere et*: ω] et. — 5, 1, *temporisque*: scripsi] temporisve. — 6, 2, *tantum*: ω] tam. — 7, 7, *nam de—numquam*: coni. Rühl] nam † neque—umquam.
- Lib. XXXVII, 1, 5, *cam propter crudelitatem*: ω] p. c. eam. — 1, 7, *postea ea*: ω] ea postea. — XXVI: Gutschmid] XLVI. — 2, 6, *exquisitoribus*: Vorstius] exquisitis † tutoribus. — 2, 8, *fugare*: ω] fugere. — 3, 3, *Colchida*: Gutschmid] † Cappadociam. — 3, 5, *Asiae*: ω] esset. — 3, 7, *L. < soror >*: delevi] L. soror.
- Lib. XXXVIII, 1, 3, *regum cumulatam*: scripsi] regum . . . — 4, 7, *solum*: ω] < solum >. — 4, 9, *terruerit*: scripsi] terruit. — *ipsi numerent*: Madvig] ipse † numeret. — *incolant* — scripsi] incolunt. — *occupaverint*: Gronovius] occupaverunt. — 4, 15, *inmensam militiam*: Ieep] immensa militia. — 5, 5, *mitigarit*: Graevius] mitigaret.
- Lib. XLI, 1, 8, *Bactrianarum*: coni. Rühl] Bactrianorum. — 2, 9, *impetus et vis*: Wopkens] impetus. — 5, 8, < nam—cognominavere >: del. Ruperti] nam—cognominavere.

APVLEIVS, Amor et Psyche, ed. Iahn-Michaelis, 1895.⁴

- MET. Lib. IV, 31, *liquoris*: Rohde] litoris. — 32, *adeptae sunt, sed*: ω] adeptae sed. — *ex tanto*: scripsi] a tanto.
- Lib. V, 1, *scires*: Gruter] scies. — *indigenis bestiis*: Morawski] setigeris. — *valvae*: ω] balneae. — 2, *ibi non erat*: scripsi] ibi non est. — 9, *imperitat*: ω] imperat. — 10, *suscipit altera*: scripsi] s. alia. — *paedidis*: W. Heraeus] sordidis. — *paeniteat*: scripsi] paenituit. — *donique*: Iahn] diuque. — 11, *maererent*: Blümner] merebantur. — 12, *est dies*: scripsi] dies. — *et sexus*: ω] en sexus. — 13, *devotae devinctaeque*: C. Weyman] devotae. — *se facturum*: scripsi] facturum. — 14, *mater eris*: scripsi] mater es. — 17, *clementer*: anonymus] vehementer. — 20, *qua—iter*: Iahn] quae—< iter >. — *praestolabimur*: ω] praestolabimus. — 21, *provectae*: Bursian] porrectae. — *nox erat*: de Vliet] nox aderat. — *in altum*: ω] altum. — 26, *peremerem*: ω] perimerem. — *confarreatis*: Mercerus] farreatis. — 27, *vafre*: M. Hertz] e re. — *altera nec*: scripsi] alia nec. — 28, *puellam illum*: O. Rossbach] puellam. — *Psychen illam*: ω] P. ille. — 31, *n. ignarae*: ω] non ignarae. — *altrovorsus*: Traube] altrorsus.
- Lib. VI, 1, *licet si*: ω] licet. — *proximans*: Elmenhorst] proximum.

semota: E. Rolide] remota. — 4, *deorum*: ω] dearum. — 6, *praenuntiant*: de Vliet] pronuntiant. — 7, *haec simul*: ω] et simul. — 8, *obhaesisti*: Oudendorp] haesisti. — 9, <*solent*> *frequentant*: O. Rossbach] solent, furenter. — *saevissimum*: Blümner] laetissimum. — 11, *commodum caelum*: Wernicke] commodum. — 12, *pecuda*: Hildebrand] pecua. — 14, *cumulum*: ω] tumulum. — 15, *supremi*: ω] optimi. — *speras quippe*: Iahn] sperasque. — 16, *protinusque*: ω] et dedit, protinusque. — *derige tunc*: ω] d. et tunc. — 18, *Ditis portitor*: scripsi] vel Ditis pater. — 21, *solidata*: Rohde] solida. — 23, *porrecto*: ω] et porrecto. — 24, <*quod vinum deorum est*> *Iovi*: del. Wower] q. v. d. e. Iovi. — *cantabat*: de Vliet] cantavit. — *saltabat*: scripsi] saltavit.

MINVCIVS FELIX, ed. C. Halm, 1867.

ch. 2, 1, *animis*: Vahlen] annis. — 4, *labiis osculum*: scripsi] osculum labiis. — *superstitiosum*: coni. Halm] superstitiosus. — 3, 3, *identidem*: Usener] ibidem. — 6, *enataret*: Holden] <vel enataret>. — *emergeret*: ω] <emergeret>. — 4, 4, *toto, de integro*: scripsi] toto et integro. — *ut est*: Synneberg] ut. — *istius*: coni. Halm] ipsius. — 5, 3, *omnibus, omnibus*: Vahlen] omnibus. — *maiestate dei*: Ch. Wirth] maiestate. — 7, *dei formido*: Klussmann] formido. — 12, *fortuna caeca*: Dombart] fortuna. — 6, 1, *famulos*: Usener] faciles. — 3, *manavit*: Cornelissen] mansit. — 7, 3, <*testis est*>: del. Dombart] testis est. — *testes et Deciorum — rata et Curtius*: scripsi] et D. — *rata testis est*: testis. — *equi et sui*: Bursian] equitis sui. — 5, *omitto cetera*: Baehrens] o. vetera. — 8, 3, *inconsulte*: Ursinus] consulte. — 4, *vetusta*: Usener] busta. — 5, *incredibili*: scripsi] incredibilis. — 9, 3, *asini*: ω] <asini>. — 10, 1, *praeterea consulto omitto — pleraque*: scripsi] praetereo c. — *pleraque* <omnium>. — 11, 5, *et haec vestra*: ω] etiam vestra. — 12, 1, *maior et melior*: Vahlen] et maior melior. — 6, *digni sunt et*: scripsi] digni sed. — 7, *terrae secreta*: Baehrens] secreta. — 13, 3, *Carneadis et Pyrronis*: Vahlen] Carneadis et. — *nec multo*: Usener] et multo. — 14, 1, *audet <Octavius>*: del. Schanz] audet O. — *pistorum*: ω] Christianorum. — 2, *laude — veritate*: Cellarius] laudi — veritati. — 5, *adseverantioribus*: Usener] adseverationibus. — *iudicis*: ω] iudici sui. — *opinionibus omnibus*: Lindner] omnibus. — 6, *indidem*: Dombart] identidem. — 15, 1, *habeat*: ω] debeat. — 16, 1, *equidem <ut potero>*:

del. Wower] e. u. p. — 6, *sententiam*: Hartel] quae sentiat. — 17, 8, *urget*: Kiessling] ureret. — 18, 2, *ratio? cupido generandi, nonne*: Usener] et ratio? quid cupido generandi? nonne. — 4, *terramque perlustrans*: Vahlen] terramque . . . — 5, *plurium*: W. Meyer] plurimorum. — *a quibus terrena*: coni. Halm] quibus terr. — 19, 2, *hominum genus*: ita Vergilius] homines et pecudes. — 3, *varios*: coni. Halm] variis. — 4, *primus qui*: Anonymus] p. q.—primus omnium. — *esto altior*: Vahlen] eo. — *altior—traditum*: ω] <eo altior—traditum>. — 6, *carpatur*: Vahlen] capiat. — 7, *naturamve*: Wopkens] <naturalem>. — 9, *designat*: Vahlen] adsignat. — 10, *modo mentem*: scripsi] mentem. — 15, *fere et ista*: ω] fere sunt ista. — 20, 1, *deprehendimus eos Deum*: Vahlen] Deum. — 2, *imperitorum more*: Synneberg] imperitorum. — 3, *alia*: ω] talia. — *mera miracula*: Oehler] miracula. — 4, <*homines*>: del. Lindner] † homines. — *nec fient nec facta*: scripsi Vahlenum secutus] nec facta. — 21, 2, *arando*: Usener] errando. — *novis <frugibus>*: del. Ursinus] n. f. — *isdem dicit*: Usener] isdem. — 3, *magnus Macedo*: ω] magnus. — 6, *condidit de suo*: Vahlen] idem de suo. — *memoriamque*: Vahlen] memoriam. — 7, *et Caeli*: ω] vel Caeli. — 11, *hodieque*: ω] hodie quoque. — 22, 6, *manu iacitur, non auditur*: Usener] † non auditur. — 25, 6, *et tropaea*: ω] sunt tropaea. — 7, *et quos <prostraverant>*: Dombart] sed quos p. — 26, 11, *sedem tueri eiusque*: Hartel] sed veri, eius. — 27, 1, <*et a Platone*> *sub*: delevi] et a P. s. — 7, *miseri*: ω] miseris. — *a coetibus—laccessant*: Vahlen] e c.—laccessabant. — 30, 4, *Romani—sacrificii*: ω] Romanis—sacrificii loco. — 31, 7, *noster*: Heumann] nostri. — 8, *parentis*: Heumann] Dei parentes. — *omnes*: Cellarius] homines. — 32, 8, *deo cognita plena*: ω] deo plena. — 33, 1, *reges tamen—universa*: ω] reges statuum—diversa. — 34, 1, *improvisum—aut non*: Dombart] aut improvisum—non. — 2, *coepisse desinere* . . . : scripsi] coepit, si desierit. — 3, *eadem ista*: Usener] eadem ipsa. — 4, *similiter loquitur*: Vahlen] † loquitur. — 10, *difficilius esse*: Dombart] d. est. — 11, *renascitur*: coni. Halm] nascitur. — 37, 1, *erigit et*: coni. Halm] erigit. — 3, *ut Mucium*: Heumann] Mucium. — 38, 2, *mobilibus*: Vahlen] mollibus.

AMMIANVS MARCELLINVS, ed. V. Gardthausen, 1875.

XIV, 8, *sensibus*: ω] sensis. — *iam statuum*: scripsi] . . . statuum. — 17, *sua pensa*: Madvig] suspensae.

- XVI, 12, 7, *coniunctae*: Eyssenhardt] iunctae. — 12, 17, —*ipse enim religione prohibebatur*—: explevit Gardthausen].
- XXII, 16, 7, *magnifica*: ω] magnificentia. — 16, 14, *hactenus*: ω] amoenus. — 16, 18, *redoleat*: ω] refellat. — 16, 22, *his fontibus*: ω] his Iesus fontibus. — *Platon*: Valesius] non. — 16, 40, *non relinquimus*: ω] reliquimus.
- XXV, 3, 17, *angustis*: scripsi] angulis. — 4, 5, *seria*: Petschenig] serias. — 4, 8, *omnium*: Bentley] et hominum. — 4, 10, *fervoris cumque*: Petschenig] f. quoque. — 4, 14, *superaret*: Kiessling] superstaret. — *mundano*: ω] mundana. — 4, 22, *tamquam pexisset*: ω] perquam pexis et.
- XXX, 4, 10, *horum obstinatione*: ω] h. <ob.>. — 4, 17, *invisitatum*: Petschenig] inusitatum. — 4, 19, *exoritur*: Petschenig] exeritur.
- XXXI, 2, 2, *sed panti*: ω] et pavendi, — 2, 14, *bellatrix gens*: ω] bellatoria. — 2, 25, *ignorant*: Petschenig] ignorabant.

BOETHIUS, *De consolatione philosophiae*, ed. R. Peiper, 1871.

- I, 5, *sancitum*: ω] sanctum. — II, 1, *suisque magnum*: Obbarius] magnum . . . suis.

FINIS

LANE'S LATIN GRAMMAR

A LATIN GRAMMAR FOR SCHOOLS AND COLLEGES. By GEORGE M. LANE, Ph.D., LL.D., Professor Emeritus of Latin in Harvard University. pp. xvi., 572. Crown 8vo, Cloth, \$1 50.

Messrs. Harper & Brothers announce the publication of the late Professor Lane's Latin Grammar, a work which engaged the attention of the author for nearly thirty years.

The publishers are led to believe, by the opinions of competent scholars who have examined the work, that it is one of the most important contributions to the study of Latin which has appeared for many years, and one which must inevitably interest all scholars and students of that language.

By direction of the learned author, whose labors were terminated by his untimely death on the 30th of June, 1897, the completion of his manuscript, which was then nearly finished, was intrusted to his friend and associate, Dr. Morris H. Morgan, of Harvard University, who labored most diligently and faithfully to carry out the wishes and instructions left by the author for his guidance. Dr. Morgan writes of the book as follows:

"Professor Lane's own method was far from that of a compiler. He took nothing for granted without thorough investigation, however well established it might seem, and he followed the dictum of no man, however widely accepted as an authority. For the List of Verbs he made entirely new collections, and admitted no form among the 'principal parts' unless actually found represented in the authors. In the details of syntax he was equally indefatigable; the sections on the Locative Proper, for instance, contain the result of an immense amount of painful research. He devoted much anxious thought to the definitions and the titles of the various constructions: thus, the distinction between the Present of Vivid Narration and the An-nalistic Present seems obvious, now that it is stated; but to reach it many pages of examples were collected and compared.

"The order in which the divisions and subdivisions of grammar are here presented will not seem strange to those who are acquainted with the recent grammars published by Germans. It is the scientific order of presentation, whatever order a teacher may think fit to follow in his actual practice."

Further particulars in regard to the work will be forwarded on request.

HARPER & BROTHERS, PUBLISHERS,
NEW YORK AND LONDON

HARPER'S DICTIONARY OF CLASSICAL LITERATURE AND ANTIQUITIES

Edited by HARRY THURSTON PECK, M.A., Ph.D., Professor of the Latin Language and Literature in Columbia University, City of New York, with the Co-operation of many Special Contributors. Royal 8vo, over 1600 pages, more than 1500 Illustrations. One volume, Cloth, \$6 00; Half Leather, \$8 00. Two volumes, Cloth, \$7 00.

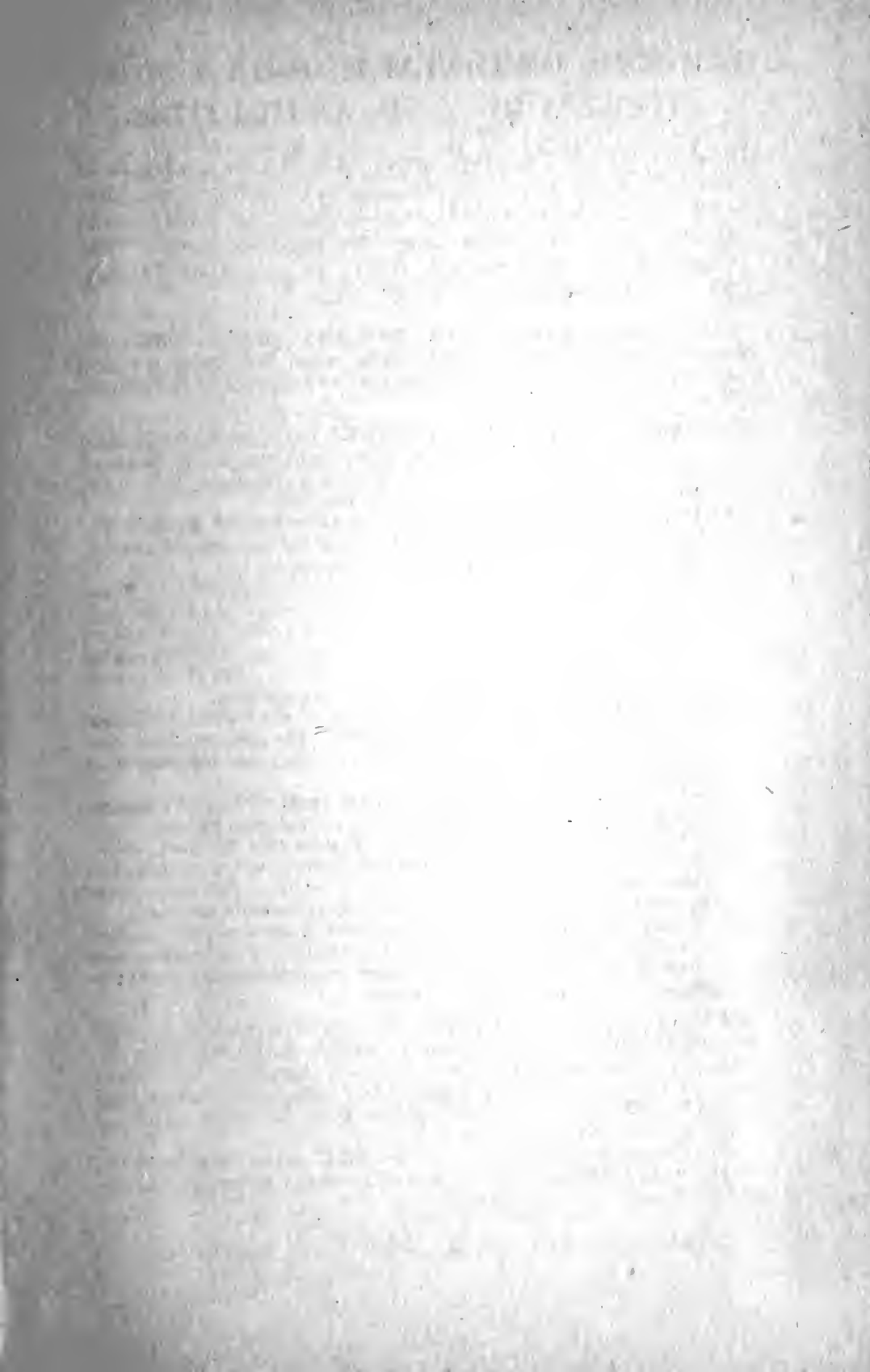
HARPER'S CLASSICAL DICTIONARY presents, within the limits of a single volume of some 1600 pages, and under a single alphabet, the subjects that have usually been treated of in separate works. Its topics comprise:

- (a) GREEK AND ROMAN ANTIQUITIES, in the conventional sense of the word, including subjects falling under the general heads of Amusements, Architecture, Art, Costume, Domestic Life, Law, Music, Numismatics, Philosophy, and Religion.
- (b) BIOGRAPHY, including not only the personages of Ancient History, but also the great classical scholars, archaeologists, and philologists from the Renaissance to the present day.
- (c) GEOGRAPHY AND HISTORY. The Geographical and Topographical articles contain notices of the most recent researches, such as those of Newton, Fellows, Carapanos, Wood, Homolle, Schliemann, Dörpfeld, Brugsch, Lanciani, and others, the important articles being illustrated by topographical plans and diagrams. The Historical articles embody the results of the latest investigations.
- (d) LITERATURE. The articles that treat of the ancient literatures will be especially helpful to the student. The great works of classical literature are given under separate titles, with information as to the latest and best editions.
- (e) MYTHOLOGY. The conclusions of the latest schools of Comparative Mythology are noted in the leading mythological articles.
- (f) COLLATERAL INFORMATION. A great deal of space is devoted to topics that are of the utmost interest to the student, and that meet him everywhere in the way of allusion, but that no single work has yet systematically collected for separate treatment.
- (g) BIBLIOGRAPHY. Each important article gives a carefully selected list of the best and most recent works relating to the subject, thus directing the student to a fuller course of supplementary reading in English, German, French, and Italian.

ILLUSTRATIONS AND MAPS. The text is explained by more than 1500 illustrations, partly from the antique and partly from restorations by Bühlmann, Hoffmann, Wagner, Benvenuti, and others. Many are from original photographs, and have never before been published. Maps and diagrams, taken from the most approved sources, are also freely introduced.

This great work is in reality a condensed Classical Encyclopædia, embodying in a concise and convenient form the principal features of Pauly's great work in German.

HARPER & BROTHERS, NEW YORK AND LONDON

Latin literature of the empire

PA

6119

.A5

1898

v.1

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA

